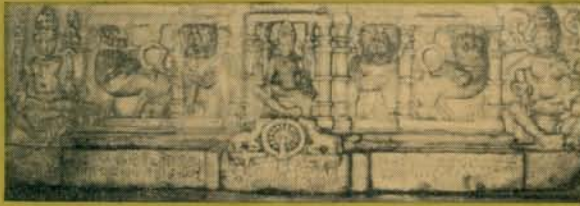

સં. ૧૧૬૦નો પરિકરનો

એક ભાગ

અ
ષ્ટ
પ
દ
શ
મં
દિ
ર

ક
પ
ડ
વ
ણ
જ
ની

રા
ધા
કૃ
ષ્ણ
મં
દિ
ર
બ
ળી

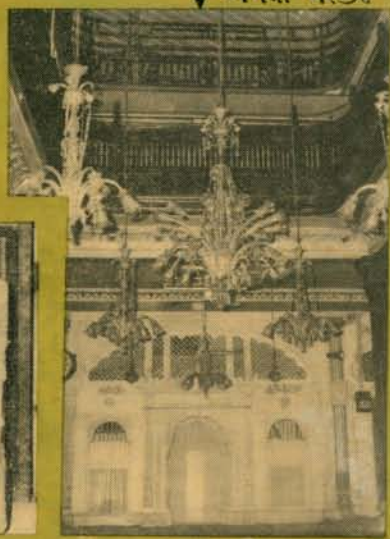

↓ કડીયાની મસ્જિદ

↓ અમલી મસ્જિદ

ગૌરવ ગાથા

↓ ટાંકવાની દેરી સ્થાપત્ય

લેખક : ડા. પોપટલાલ દોલતરામ વૈદ્ય
સંચાલક : (લેખકના પુત્રો) ડા. અમીત, ડા. વિનોદ, પંકજ
સંપાદક : આ. કંચનસાગર સૂરિ
પ્રકાશક : આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા, કપડવણજ

←
अ
ए
य
इ
उ
मं
दि
२

ક
પ
ડ
વ
ણ
જ
ની

→ रा
धा
ई
पु
मं
दि
र
न
ग

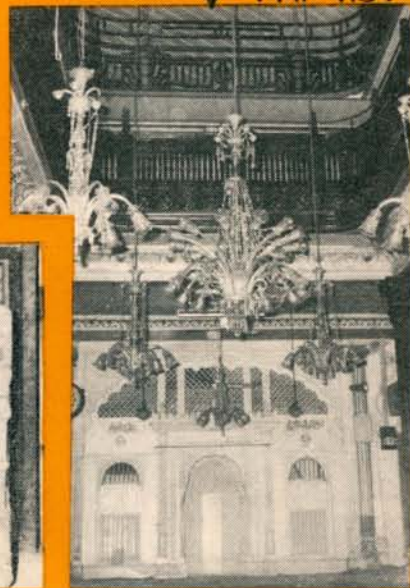
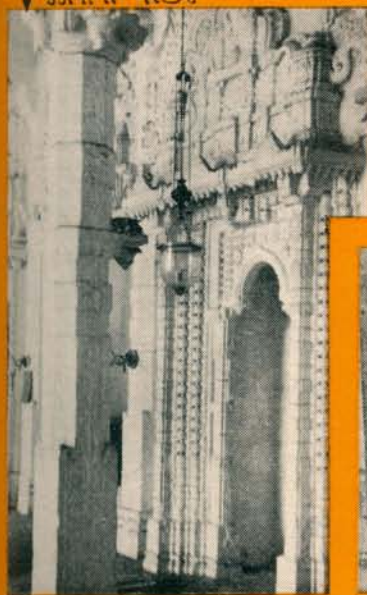

↓ કડીયાની મસ્જીદ

↓ અમલી મરજીદ

ਗੈਰਵ ਗਾਥਾ

↓ टांकझानी देरी स्थापत्य

પ્રકાશક : આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા, કપડવણજ

પ્રકાશક :
આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા,
કાર્યવાહક : રમણલાલ જયચંદ શાહ
કપડવણજ-૩૮૭૬૨૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :
(૧) દીનેશ નગીનદાસ પરીખ ઠે. બબર, કપડવણજ
(૨) ડૉ. અમિત પી. વૈદ્ય ડેમાઈ-૩૮૩૩૩૦

પ્રકાશન-વીર સં. ૨૫૧૧ વિક્રમ ૨૦૪૧ આગમોદ્ધારક સં. ૩૫ ઇ.સ. ૧૯૮૪

પ્રથમ આવૃત્તિ કોપી ૬૦૦, મૂલ્ય રૂ. ૫૪/-

પ્રિન્ટર્સ :

(૧) ટાઈટલ અને ફોટોગ્રાફો
ક્રિએટીવ પ્રિન્ટર્સ પ્રા. લિ.
ભૂપેન્દ્ર કે. ઠાકોર
કાળીદાસ મીલ કમ્પાઉન્ડ,
ગોમતીપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૧

(૨) પ્રકાશકીય, પૂર્તિ, વંદના તથા
આગળ પાછળના ફાર્મ ૨૮-૨૯
સાગર પ્રિન્ટર્સ, નવનીત જે. મહેતા
રીલીફ રોડ, પાદશાહ પોળ,
મોદિનો ડેલો, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

(૩) ફાર્મ ૧ થી ૨૭
ન્યુ મોહન પ્રિન્ટરી
હરીવલ્લભ ભોગીલાલ શાહ (ડેમાઈવાળા)
રીલીફ રોડ, રીલીફ ટોફીજ પાસે, ઈમ્પીરીયલ રેસ્ટોરન્ટના ભોંયરામાં,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

કપડવણજની
ગૌરવ ગાથા

અવશેષની આરાધના

લેખક : ડા. પોપટલાલ ડી. વૈદ્ય

અંતર

(૧) આનંદ

(૨) વેદના

(૩) આભાર

(૪) અભ્યર્થના

(૧) ક્રિએટીવ પ્રિન્ટર્સના માલિકે બચુભાઈની સલાહ અનુસાર ટાઇટલો અને બ્લોકો છાપી આપ્યાનો આનંદ.

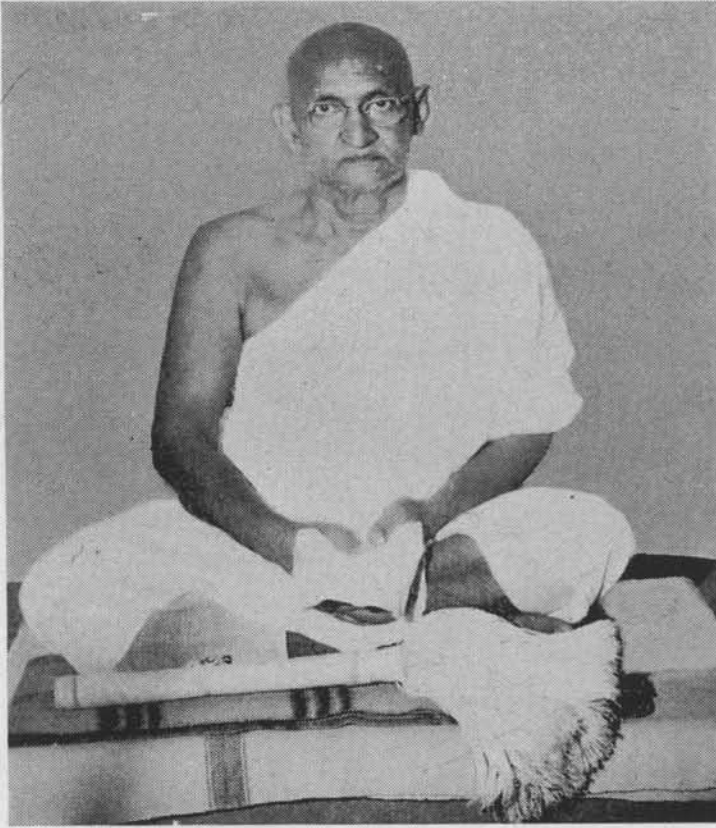
સાગર પ્રિન્ટર્સવાળા નવનીત જે. મહેતાએ ૨૮-૨૯ ફર્મા, પ્રકાશકીય આદિ તથા પૂર્તિ અને વંદનાના ફર્મા છાપી આપ્યાનો આનંદ.

(૨) ન્યુ મોહન પ્રિન્ટરીએ ૧૪ માસમાં આદિના ૧૦૦ દિવસને અંત્યના ૧૫૦ દિવસ જવાહેતાં ૨૭ ફર્મા છાપી આપ્યાની વેદના.

(૩) લેખક, સંપાદક, આવકાર લેખક ડો. રસેશ જમીનદાર-અમદાવાદ, પ્રો. રમણલાલ શાહ-ગોધરા, સહાયક મુનિ પ્રમોદસાગર, નીલાબહેન દીનેશ શાહ, દીનેશ નગીનદાસ પરીખ અને આર્થિક સહાયકો આદિનો આભાર.

(૪) સાહિત્યકારો, વાંચકો, વિચારકોને શુદ્ધિપત્રક ન આપવા છતાં સુધારી વાંચવા અભ્યર્થના.

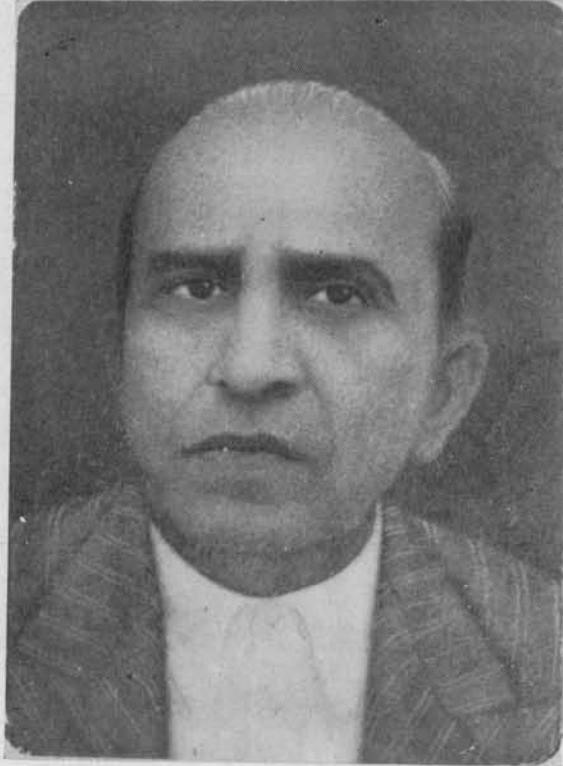
કપડવણ્ણની ગૌરવગાથાના
સંપાદક

આચાર્ય શ્રીકંચનસાગરસૂરિજી મહારાજ

જન્મ-ગુજરાતના ધર્મપ્રેમી ગામ કપડવણ્ણની
શ્રીવીશાનીમા શાંતિના ખૂબજ જાણીતા
પારેખ કુટુંબમાં ઈ. સ. ૧૯૧૨માં થયો હતો.
તેઓ શ્રીએ ઈ. સ. ૧૯૩૧માં દીક્ષા લીધી.
અમદાવાદ મુકામે ઈ. સ. ૧૯૮૦ માં આચાર્ય થયા.

શ્રીકૃષ્ણજીની ગૌરવગાથા
અવશેષની આરાધનાના
લેખક

ડા. પોપટલાલ દાસતરામ વૈદ્ય
જન્મ : કૃષ્ણજી તા. ૯-૬-૧૯૧૩
ડા. સત્ : ૧૯૪૪
અવસાન : ડેમાઈ તા. ૨૭-૬-૧૯૮૧

પ્રકાશકીય

અમારી આ ગ્રંથમાળાની સ્થાપના પરમ પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય મહારાજ શ્રીભાણેશ્વરસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજની શુભ પ્રેરણાથી કપડવણજ મુકામે થઈ અને ‘આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા’ એવું નામ અપાયું. તે અમારી આ સંસ્થાએ આજ સુધીમાં યોગસાઠ ધાર્મિક ગ્રંથો પ્રકાશન કર્યા છે. છેલ્લાં તેમાં ‘શ્રીશત્રુજય ગિરિરાજ દર્શન’નાં ત્રણ વાલ્યુમે પ્રસિદ્ધ કર્યાં. (૫૭, ૫૮, ૫૯)

આ ગ્રંથ ‘શ્રીકપડવણજની ગૌરવગાથા’ના લેખક ડૉ. પોપટલાલ ડી. વૈદ્ય હતા. પરંતુ તેમના અવસાનને લીધે આ કામ તેમના સુપુત્રો ડૉ. અમિતભાઈ, ડૉ. વિનોદભાઈ અને શ્રીપંકજભાઈ—એ સંભાળ્યું અને છાપવાનું શરૂ કરાવ્યું, પણ ડૉ. પોપટલાલ વૈદ્ય, પ. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રીકંચનસાગરસૂરિ મહારાજ સાહેબના બાળસહાધ્યાથી હતા અને આ ગ્રંથમાં જૈનોના અનેક પુરાવાઓ તેમણે પૂરા પાડ્યા હોઈ, તેમની સાથે ભવારનવાર પત્રવહેવાર ચાલતો અને તે દરમિયાન બણવા મળ્યું કે ડૉ. પોપટલાલ અવસાન પામ્યા છે; એટલે તેમના સુપુત્રો પાસેથી આ ગ્રંથનું સંપાદનકાર્ય આચાર્ય શ્રીકંચનસાગરસૂરિ મહારાજ સાહેબે લીધું અને આ ગ્રંથનો તેમણે આરંભ કર્યો. સૌ કોઈ આ ગ્રંથને જોઈ તેનો આદર કરશે એ ભાવના.

આ ગ્રંથમાં જેમણે જેમણે સાથ સહકાર આપ્યા છે, તે સર્વનો અમે સાચા દિલથી બાબાર માનીએ છીએ. ગ્રંથમાં જે કાંઈ ક્ષતિ હોય તે સુધારી વાંચવા વિનંતિ છે.

જૂ. ૨૦૪૦ શ્રાવણ વદ ૫

૧૭ યોગરત ૧૯૮૪

કપડવણજ.

આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા—કાર્યવાહક

રમણલાલ જયચંદ શાહ

મારી વાત

કંઈક કહેવું છે :

જનતા જનાર્દનનાં ચરણોમાં લાંબા સમય બાદ, આપણા વતન કપડવણજના ભવ્ય ભૂતકાળની આછી ઝાંખી અને વર્તમાનકાળની મીઠી યાદ લોકકથા, હંતકથા, વિદ્યમાન સાહિત્યકારોના સંગ્રહોમાંથી લેખો, તાત્પર્ય, પ્રતિભાજના લેખોમાંથી, મંદિરો-મસ્જિદોની બીંતોમાંથી, મુરબ્બી નગરજનોની વાણીમુખે જે કંઈ પ્રાપ્ત થયેલ, તે જન્મભૂમિની ગૌરવ-ગાથા રૂપે તૈયાર કરી, જેટલા સ્વરૂપે જડ્યું, તેટલા જ પ્રમાણમાં જનતા સમક્ષ રજૂ કરી શક્યો, એ પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપા છે. તે રજૂ કરતાં આનંદની લાગણી અનુભવું છું ને તુટિ ક્ષતિ બદલ જનતા જનાર્દનની ક્ષમા યાચું છું.

કર્પટવાણિભ્ય—પ્રાચીન કર્પટવાણિભ્ય [કપડવણજ] કપડવંજ એ સમયે સમૃદ્ધ દશામાં હતું. અર્વાચીન યુગમાં સાહસ જેનો શ્વાસ છે, એવા સમૃદ્ધ નગરોમાં જેની ગણના થાય છે, તેવા આ નગરને હૃદયપૂર્વક વંદન કરીએ.

વિશ્વમાં દરેક પ્રજા નગર સ્થળને પોતાનો આગવો સ્વતંત્ર ઇતિહાસ હોય છે. ઇતિહાસ એ ધરતી વ્યક્તિઓની યશગાથા ગૌરવ છે. બધાં સંસ્કાર, શૂરવીરતા, આત્મ સમર્પણની ભાવના છે, તેની યાદગીરી શિલાલેખો, સ્તંભો, તોરણો કે પ્રતિમાઓ દ્વારા રહે છે. એ ભૂમિનાં સંસ્કૃતિનાં સ્મરણો-સંકેતો છે, પ્રજામાં પૌરુષ અને શૌર્યનું સિંચન કરે છે.

ઇતિહાસ — આપણા પૂર્વજોના સદ્ગુણોની શૂરવીરતાની શંકાઓ પણ થાય, પણ સત્ય દાખવનારે ઇતિહાસ પર શ્રદ્ધા રાખી તેનું સન્માન કરવું જોઈએ.

પ્રાચીન વાવો-મૂર્તિઓ-તોરણો વગેરેના અભ્યાસ પરથી એટલું તો ચોક્કસ કહી શકાય કે આવાં સ્થળોની આસપાસ માનવ વસ્તીવાળું નાનું મોટું નગર જરૂર હોઈ શકે. જૂના અવશેષો ભલે દટાઈ ગયાં હોય પરંતુ કાળકૃપાએ કોઈક સ્થળે દેખાય તો તેમાં નવાઈ નથી.

પ્રાચીનતા — આપણા પ્રાચીન કપડવણજની ધરતી પ્રાતઃ સ્મરણીય ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીનાં પવિત્ર ચરણોથી પાંવન થયેલી છે, તેમ જ મહાભારતના સમયે પાંડુ પુત્રનાં પણ પગલાં થયેલાં છે. આ ધરતી પર સંતો, સાધુઓ, શૂરવીરો, કવિઓ, કલાકારો, રાજનીતિજ્ઞો, જનતાની સેવાના ભેખધારીઓ, કર્મકાંડીઓ, જ્યોતિષ શાસ્ત્રીઓ આચુર્વેદ

જ્ઞાતાઓ, જન્મભોમથી ધન્ય બનનારા અનેક ધર્મનિષ્ઠ કર્મયોગી શ્રેષ્ઠિ આદિઓએ જન્મ લીધા છે ને યજ્ઞમય જીવન જીવ્યા છે.

રાષ્ટ્રદૃઢત - સને ૧૯૩૦માં રાષ્ટ્રદૃઢતના મંડાણ થયાં, ખેડા જિલ્લાના કપડવણજ તાલુકાના રામક્ષેત્ર(લસુંદ્રા-લુણપુર)ને મીઠાના સત્યાગ્રહના સ્થળ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યું. તા. ૧૨-૩-૧૯૩૦ના દિને રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીએ સાબરમતીથી મીઠાના સત્યાગ્રહ માટે પ્રસ્થાન કર્યું, તો તા. ૬/૪/૧૯૩૦ ને દિને લસુંદ્રા મુકામે માણસાર્ધના દીવા પ્રગટાવનાર પૂ. રવિશંકર મહારાજની ટુકડી સાથે આપણા લાડીલા સૌન્દર્યદર્શી કવિ શ્રીરાજેન્દ્રભાઈ શાહે પણ પ્રયાણ આદરેલું. ત્યારે તે વખતના મેયર શ્રીમાધવલાલ નાથાલાલ [કાકુજી] પણ સાથે ગયેલા. જ્યાયામપ્રણેતા શ્રીકુબેરભાઈ તથા શ્રીધનવંતભાઈ માણેકલાલ શ્રોફ ધારાસણ ગયેલા. લડતમાં જોડાવા માટે વિદ્યાર્થીઓ શાળાનો અભ્યાસ છોડી, સૈનિક તરીકે જોડાયા હતા. શ્રીપરીક્ષિતરાય ભોગીલાલ ત્રિવેદી તથા મારે ફાળે સૈનિકોની જવાબદારી આવેલી. વડીલો ગિરફતાર થતા ગયા ને લડતનો વેગ સહેજ મોખો પડ્યો, ત્યારે કેટલાક લોકો આપણા વતન કપડવણજ માટે નિરાશા ઉપજાવે તેવી ક્ષુલ્લક વાતો વારંવાર સંભળાવતા, પણ એ બધી કિંવદન્તીઓ જ રહી, કેમકે ઇતિહાસ કંઈક જુદું જ કહે છે.

રાત્રિના સમયે અમે બાળસ્નેહીઓ, શ્રીપરીક્ષિતરાય ભોગીલાલ ત્રિવેદી, સ્વ. શ્રી ગોવિંદભાઈ અંબાલાલ જોશી, મુ. શ્રીનગીનભાઈ વાડીલાલ ગાંધીના ઓટલે બેસી વતનની વાતો કરતા, કે શું આ ક્ષુલ્લકવાતો-આક્ષેપોમાં સત્ય હશે? આંતરમન તો ના જ પાડતું.

સંકલ્પ - બાળપણમાં મારા પૂ. પિતાશ્રી સાથે પ્રાર્થના બાદ અમે સર્વે રજવાડા વિશે, પોતાના અનુભવો વિશે, કપડવણજના ઇતિહાસની આછી ઝાંખી વાતો, જૈનાચાર્યોની જ્ઞાનગોષ્ઠી, હંતકથાઓ તથા લવારીઆઓની લૂંટો, પ્રબ્ધ કેવી રીતે તેનો સામનો કરતી તે વિશે ગામના ધનાઢ્યોની જાહેજલાલીની વાતો વગેરે વિશે ઘરઆંગણે ચર્ચા કરતા. તે સમયે પૂ. માસ્તરસાહેબ શ્રીમહાસુખરામ નરસિંહરામ ભટ્ટ રચિત એક નાનકડી પુસ્તિકા ‘કપડવણજનું વર્ણન’ મળી અને તે પુસ્તિકાએ અમારા વિચારોને આગળ ધપાવ્યા. ત્યારે જ સંકલ્પ કર્યો કે મહાકાળની કૃપા હશે તો આપણા ગામનો કડીબદ્ધ ઇતિહાસ તૈયાર કરવો. રાષ્ટ્રીય લડત સમયે ગાવા માટે કાવ્યો-લેખોની નાનકડી પુસ્તિકા ‘કાવ્યકુસુમો’ તૈયાર કરાવી, ત્યારે તેમાં જાહેર કરવામાં આવ્યું કે કપડવણજનો ઇતિહાસ ‘કપડવણજની ગૌરવગાથા’ રજૂ કરવામાં આવશે.

ઉત્સાહ - ‘ગાંધી-હરિવીન કરાર’ બાદ ફરી શાળામાં જોડાયા. તે સમય દરમ્યાન પુસ્તકોના વાચન માટે વડીલો પાસે હેયું ખોલી વાતો કરી. સ્વ. મુ. વાડીકાકા (શ્રી

વાડીલાલ લીંબાભાઈ ગાંધી) શ્રીચંદુલઈ હસમુખભાઈ ગાંધી, શ્રીવાડીલાલ હરજીવનદાસ, શ્રીમણીભાઈ વાડીલાલ ગાંધી ઇતિહાસની વાતો કરે, તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રીનગીનભાઈ વકીલે કોર્ટમાંથી 'બોમ્બે ગેઝેટિયસ' લાવી આપ્યું. કોર્ટની સામે જ રહેતા એક દક્ષિણીભાઈ પાસેથી જમાબંધી વાંચવાનો લાભ અપાવ્યો. કોર્ટ ચોગાનનાં કેટલાંક વર્ણનો તથા કેટલાંક કથાનકો કહેવાથી અમારો ઉત્સાહ વધતો.

ઇ. સ. ૧૯૩૮માં નડીયાદની 'મહાગુજરાત આયુર્વેદ મેડિકલ કોલેજ'માં પ્રવેશ મેળવ્યો. વિદ્વાન આચાર્ય પુ. શ્રીચંદરલાલ નાથાલાલ જોષીના સંપર્કમાં વધુ આવવાથી તેમના દ્વારા ગુજરાતનાં ઇતિહાસનાં સારાં એવાં પુસ્તકોનો લાભ મળ્યો. તેમના દ્વારા બોમ્બે મ્યુઝિયમાં તાઅપત્રો પણ જોવા મળ્યાં. 'કર્પટવાણિજ્ય' શબ્દ ફરી વાંચ્યો. નડીયાદની 'ડાહી લક્ષ્મી લાયબ્રેરી' અને કપડવણ્ણની 'શ્રી પૂ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી'નું સાહિત્ય અને તેમાં પણ પરમ સ્નેહી શ્રીમધુસુદનભાઈ પરસોત્તમભાઈ ત્રિવેદીનો સહકાર આ કાર્યને આગળ ધપાવવામાં પ્રોત્સાહન રૂપ બન્યો.

સહાયકો - મારા સહાધ્યાયીઓમાં શહેર કાળભાઈ શ્રીબદ્ધેદીન મહમદમીયાં તથા કોઠાની મસ્જિદવાળા અમોરશાએ મુસ્લિમ ઇતિહાસના સારા એવા માર્ગદર્શક બનેલા. પડોશીમિત્ર, હાડતના સેનાની શ્રીચંદુલાલ મથુરદાસ પંચાલ સાથે સાથે ફૂર્યા અને પ્રાચીન અર્વાચીન સ્થળોના ફોટાઓ લીધા. પોળે પોળે ફૂર્યા, દેવસ્થાનો વગેરે સ્થળોની મૂર્તિઓ એકત્રિત કરી. માતૃભૂમિના સપૂત પરમપૂજ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય આગમોદ્ધારક પૂ. આચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબનાં દર્શન વંદનનો લાભ મળ્યો. પૂજ્યશ્રીના શિષ્ય મારા બાળસહાધ્યાયી, આચાર્ય શ્રીકંચનસાગરસૂરિ મહારાજ સાહેબે કપડવણ્ણ અંગે જે કંઈ જૈન દષ્ટિએ માહિતીઓ, શિલાલેખોનું સંશોધન કરેલ તે અને મને મારી જરૂરતનું તમામ સાહિત્ય આશિષ સાથે પ્રેમથી સોંપ્યું. આ ગ્રંથની હસ્તપ્રત થોડાક સમય માટે કપડવણ્ણના સપૂત જૈનધર્મ સાહિત્યના જ્યોતિર્ધર આગમ-પ્રભાકર પ્રાતઃસ્મરણીય પૂ. શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજ સાહેબને માર્ગદર્શન માટે આપવામાં આવેલી, તે પૂજ્ય શ્રીગુજરાતમાં કપડવણ્ણ સુક્રામે પધારેલા ત્યારે આશીર્વાદ સહ પરત કરેલી.

ગુજરાતના સારસ્વતોમાં સહાધ્યાયી આચાર્ય શ્રીધીરજલાલ પ્રાણજીવનદાસ પરીખ દ્વારા મને વલ્લભવિદ્યાનગરના વિદ્વાન-પુરાતત્ત્વ વિભાગના વડા ડૉ. અમૃત વસંત પંડ્યાને પરિચય થયો. તેઓશ્રીએ હસ્તપ્રત વાંચી, આલ્ખમ જોયું અને અમારી લાવનાથી તેઓ શ્રીના સંશોધનમાંથી જરૂરી સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવાની સંમતિ દર્શાવી.

સને ૧૯૫૦ થી પર ના અરસામાં ચરોતર સર્વસંગ્રહ પ્રકાશિતથવાનો હોઈ, તેના પ્રકાશક શ્રીછોટુલઈ પટેલ નડિયાદની 'મહાગુજરાત હોસ્પિટલમાં' મળેલા તે યાદ

આવે છે. મારી નોકરી ગામ ખોડુ (જિ. વાંસવાડા) મુકામે થતાં, પાંચ વર્ષ સુધી આ ગ્રંથનું લખાણ કામ બંધ રહ્યું.

‘જનસેવા’ના સંચાલકોએ આ ‘કપડવણુજની ગૌરવ ગાથા’ને ‘અવશેષની આરાધના’ રૂપે જનસેવામાં લેખમાળા છાપવા શરૂ કરી, મારા કાર્યને પ્રોત્સાહિત કરી. વેગ આપેલો. તે સમયના ‘જનસેવા’ના તંત્રી ભાઈ શ્રીશાંતિલાલ કડકીઆનો મને સંપૂર્ણ સાથ મળેલો.

અભિપ્રાયો :- રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીનું પૂતળું ક્યાં મૂકવું તે સ્થળ તથા તે અંગેની વિચારણા માટે કલાણરૂ શ્રીરવિશંકર રાવળ (પદ્મશ્રી) તથા શ્રીમાન ગીરિશભાઈ કપડ-વણુજ પધારેલા ત્યારે આ ગ્રંથની હસ્તપ્રત તથા ફોટોઓનું આલખમ જોઈ તેમની ખુશી વ્યક્ત કરતો અભિપ્રાય શ્રીમણીલાલ ઠાણીના બગીચામાં બેસીને લખી આપેલો, તે સ્મરણ આપે છે.

પુસ્તકાલયમાં સાથે બેસી વિચારોની આપ-લે કરનાર મિત્રો ગ્રંથપાલક શ્રીમધુસુદનભાઈ ત્રિવેદી, શ્રીધન્વદત્ત મણિલાલ ત્રિવેદી, શ્રીહરિહરરાય ત્રિવેદી (તંત્રી: આપણું કપડવણુજ) અને શ્રીભક્તિપ્રસાદ મોતીરામ ત્રિવેદી (પ્રમુખ : પત્રકાર પરિષદ)નો અમૂલ્ય ફાળો ભુલાય એમ નથી. શ્રીભક્તિપ્રસાદભાઈ તથા કપડવણુજ તાલુકા વિકાસ અધિકારી સાહેબની સ્નેહભરી મમતાથી નભોવાણી પરથી કપડવણુજનો ઇતિહાસ શરૂ કરવામાં આવેલો. સાથે સાથે ઉત્કંઠેશ્વર મહાદેવનું વર્ણન મહાંતશ્રીરામગીરીજીના સ્વમુખે ટેપ કરવામાં આવેલું, જે સાંજે નભોવાણી દ્વારા પ્રસારિત કરવામાં આવેલ. આ પ્રત વાંચી જરૂરી માર્ગદર્શન આપવા બદલ મારા મુરખીઓ સર્વશ્રી ડૉ. વાડીલાલ બાપુ-લાલ દેસાઈ, શંકરલાલ હરજીવનદાસ શાહ, ચંદ્રકાન્ત મણીલાલ પરીખ, નગીનભાઈ વાડીલાલ ગાંધી અને શ્રીધીરુભાઈ ચૌરશ્વલાલ કાંટાવાળાનો અત્યંત ઋણી છું.

સમય મળતાં ગુજરાત ઇતિહાસ પરિષદના વિદ્વાનોનો સંપર્ક થતાં શ્રીચીનુભાઈ જળનાથ નાયક સાહેબ (આચાર્ય-એચ. કે. આર્ટ્સ કોલેજ, અમદાવાદના)ના આદેશ મુજબ પ્રથમ ડૉ. કાંતિલાલ ફૂલચંદ સોમપુરા સાહેબનાં સૂચનો મેળવવા પ્રત વાંચવા આપી. ઉત્સાહી વિદ્વાનશ્રી સોમપુરા સાહેબનો સ્વર્ગવાસ થવાથી થોડા સમય બાદ મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી વડોદરા પુરાતત્ત્વ ખાતાના વડા શ્રી ડૉ. રમણલાલ નાગજીભાઈ મહેતા સાહેબે પ્રત વાંચી નોંધો કરેલી. ભારતીય પુરાતત્ત્વ સર્વેક્ષણ વિભાગના વડા શ્રીમાન્ જિયાઉદ્દીન અબ્દુલ હૈ દેસાઈ સાહેબે સારો સહકાર આપેલો. ‘ગુજરાત ઇતિહાસ પરિષદ’ના વિદ્વાન ડૉ. હરિપ્રસાદ ગંગાશંકર શાસ્ત્રી સાહેબની મમતા વિસરાય એમ નથી. મારા કોલેજકાળના મિત્ર શ્રી ‘ચન્દ્ર’ પરમારને તથા ડૉ. પ્રો. ભુવાનસિંગ પરમારને પણ યાદ કઉ છું. ઇતિહાસ પરિષદના મંત્રી શ્રીકાન્તિલાલ ત્રિપાઠીએ જ્યારે જ્યારે જરૂર પડી ત્યારે, ગુજરાતના વિદ્વાન સંશોધક ભાઈશ્રી ડૉ.

હરિભાઈ આર. ગૌદાની સાહેબ કે જેમને હું કદીરે ભુલું તેમ નથી. તેમનું સાહિત્ય વાપરવાની સંપૂર્ણ પરવાનગી તેમણે એકભાઈ તરીકે જણાવી મોટું અંશુકૃત્ય કર્યું છે.

સમયના વહેણ સાથે એક સુંદર પુસ્તક ‘આગમજ્યોતિર્ધર’ ભા-૧ પૂ. વિદ્વાન મહારાજસાહેબ શ્રીઅભયસાગરજી તથા પૂ. શ્રીકંચનસાગરજી મહારાજશ્રીની કૃપાથી પ્રકાશિત થયું. તેમાં માફ લખાણ ‘અવશેષની આરાધના’ તથા કપડવણ્જના ઐતિહાસિક ફોટોઓને સ્થાન આપી તેમણે મારા પર કૃપા કરી છે.

આપણા નગર ‘કપડવણ્જ’ વિશે ‘ગુજરાતની અસ્મિતા’ તથા ‘ભારતીય અસ્મિતા’ નામના પુસ્તકમાં તથા કપડવણ્જ હાયન્સ કલબના સેમિનારમાં પણ જરૂરી મોંઘ લેવાઈ છે.

આભાર-મારા આ કાર્યના આરંભમાં સહકાર આપનાર મિત્રો-શ્રીકેશવલાલ રતનચંદ ચોકસી, શ્રીમદ્દત્તાલ રતનચંદ, શ્રીરમણલાલ સોમાલાઈ દોશી, શ્રીરમણલાલ વાડીલાલ દેવચંદલાઈ પરીખ, શ્રીકસ્તુરભાઈ મણીલાલ ગાંધી (એન્જનિયર) તથા શ્રી-રસિકલાલ મણિલાલ દેસાઈ તથા સાથે રહીને કપડવણ્જને કેમેરામાં ઝીલનાર શ્રીજય-શંકરભાઈ કેદરલાલ ત્રિવેદી, શ્રીચંદુલાલ મથુરભાઈ પંચાલ, શ્રીમહેશભાઈ માધવલાલ ત્રિવેદી. શ્રીનરુભાઈ શાહ અને શ્રીમજલાલ મિસ્ત્રી (ગુજરાતના જાણીતા આર્ટીસ્ટ) સહુને પ્રેમથી યાદ કરું છું. શણગાર સજવનાર વિદ્વાનમિત્ર શ્રીચીમનલાલ શેઠને પણ આભાર માનું છું.

વડીલોની મમતા : કપડવણ્જ સેવા સંઘનો પરિવાર જ્યારે જ્યારે મળે ત્યારે પૂછે કે હજી કેટલું બાકી છે ? બોડુથી જ્યારે આવું ત્યારે વ્યાયામ મંદિરમાં સુ. શ્રીભાણેકલાલભાઈ યાદ કરે, કેટલું લખ્યું ? વડીલોની મમતા અને ભાવના યાદ આવે છે.

કીર્તિમાળ : તમન્ના હતી. સેવાસંઘની સુવર્ણ જયંતી પ્રસંગે પ્રકાશન કરવાની પણ થઈ શક્યું નહિ. પરંતુ ‘કીર્તિમાળ’ને ૫૧મી ગાંધી જયંતી દિને ૫૧ દીપકોની દીપમાળથી દેદીપ્યમાન બનાવી શક્યો, તેનો આનન્દ છે.

આ કાર્યને પોતાનું સમજી સહકાર આપનાર ગુજરાત પેપર એસોશિયેશનના પ્રમુખશ્રી અને કપડવણ્જના દાનવીરોમાંના એક શ્રીવિનોદચંદ્ર શેઠને તથા ન્યુ મોહન પ્રિન્ટર્સના માસિક ભાઈશ્રી હરિવલ્લભાઈ ભોગીલાલ શાહ(ડેમાઈવાળા)ને કેમ ભુલાય ?

કોઈ પણ ગામ કે શહેરના ઇતિહાસમાં તે જ ગામના કે શહેરના લાડીલાઓ કે જેમણે ગામ કે શહેરના નવસર્જનમાં પોતાની શક્તિ-સંપત્તિ, બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો તેવા મહાનુભાવોના જીવનની વાતો બોળવા નજીવો પ્રયાસ કર્યો છે. કે જેથી આવતી કાલની પેઢી તેમાંથી પ્રેરાણા લઈ પોતાની શક્તિ-સંપત્તિ-બુદ્ધિ નવસર્જનમાં ખર્ચે. કોઈપણ નાનકડી દીપજ્યોત અંધકારને પ્રકાશ આપે છે એ ઇતિહાસનું સત્ય છે, જે માનવીને ઉચ્ચસ્થાને લઈ જાય છે.

આ લખાણની પ્રત 'વલ્લભવિદ્યાનગર'થી મંગાવી. પ્રો. શ્રીધીરજીભાઈ તેમાં જરૂરી ભાષા શુદ્ધિ કરે તે બાદ છાપવા વિચારેલું પરંતુ આ પ્રતની કેટલીક વિગતોનો ઉપયોગ બીજે અન્યના નામે કેમ થયો ? તે ન સમજાયું. જેવી મહાકાળની ઇચ્છા !

ટાઈપકોપી— હેમાઈ મારો સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ થયા બાદ અન્ય વિદ્વાનોને વાંચવામાં અને સલાહસૂચનો મેળવવામાં સરળતા થાય તે હેતુએ આ હસ્તપ્રતને જલ્દીથી ટાઈપ કરી સહકાર આપનાર ભાઈશ્રીમધુસૂદન કોઠરલાલ ઉપાધ્યાય યાદ આવે એ સ્વાભાવિક છે.

આનંદની અનુભૂતિ

સર્જનહારે સૃષ્ટિની રચના કરી, એમાંય તપોભૂમિ ભારતને તપવડે તાઝવણીય ને સિદ્ધિ વડે સ્વર્ગમય બનાવી. સૃષ્ટિમાં માનવ કુલને પ્રકૃતિને ગોદે ખેલતાં, રમતાં રાચતાં નૂતન રચના રચતા અને આકારો ઉપજાવવા માટે યુદ્ધિ-બળ આપ્યાં, અંતરમાં અમી આપ્યું. ધરતીના અણુઅણુમાં ચેતન આપ્યું. હિમગીરીની શીતળતા અને જ્વાળામુખીની ઉજ્જ્વળતા આપી. ગિરિમાળાઓ સર્જી અને જાંડી ખાઈઓની રચના કરી, રાત્રિનો નીરવ અંધકાર અને સૂર્યનો વૈભવ લક્ષ્યો. અને આ જોતો, વિચારતો, સમજતો માનવબાળ, એક પછી એક ક્રમમાં, સંકળાતો, રચના રચતો, વિકાસ ભણી આગળ ને આગળ ધપતો ગયો. એણે નાની શુદ્ધાથી માંડી મોટાં મહાલયો રચ્યાં. પથ્થરના ખામિયાથી દેવપ્રાસાદોને આકાર આપ્યો. ધરતીમાંથી ધાન્ય સાથે કપાસને પણ ઉગાડી, તેનું ફળ લઈ જાતજાતનાં વસ્ત્રો વણ્યાં.

આપણી પાવનકારી ભૂમિને કર્પડવાણિજ્ય પ્રાગ્ ઐતિહાસિક નામથી ઉખરદાવવામાં આવી.

બળબળ વહેતાં ઝરણાં સમું નિર્દોષ બાળકના જેવું હસતું, મહોર નદીના ઊંચા ટેકરા પર આફઠ થયેલા અવાંચીન કપડવણજ વહેલી પરોઢની ઉપા એની કંકુવણી પગલી પાડતી નિહરતી હોય કે, કોઈ પ્રાદ્યુભૂતિ વહેલી સવારે પક્ષાસન વાળીને ‘ગાયત્રી મંત્ર’ જપતો હોય કે પછી વહેલી સવારે ‘બુમો અરિહંતાણું’ જપતાં કોઈ શ્રાવક વણિક પૂજામાં વસ્ત્રો ધારણ કરીને હાથમાં ફૂલ છાબ અને અક્ષતની થાળી લઈને પૂજાની બાજુ તૈયારી કરતા હોય તેવું ક્યારેક લાગે છે ! તો ક્યારેક શ્રી ગોકુલનાથજીના વહેલી પરોઢે મંગળનાં દર્શને ઉતાવળા ઉતાવળા જતા કોઈ વૈષ્ણવ જેવું દીસે છે !

આવી અનેક કલ્પનાઓ આવી ગઈ. મારી નજરે મહોર નદીનાં બાઉર મંદ મંદ મલકાતાં ચાલ્યાં. મેં મારી ઝરદન ફેરવી. નગર તરફ પૂંઠ ફેરવી તો લીલાં લીલાં ખેતરો, પવનના આવા સ્પર્શ સ્પંદનથી રમતાં સૌ ખેતરો હસી ઊઠ્યાં, વૃક્ષ પર એક નાનકડું બુલબુલ પક્ષી કંઈ ગાઈને અદશ્ય થઈ ગયું. પણ એ અવાજમાં એક આકાર પ્રગટતો હોય એમ લાગ્યું. ‘જાંબુ-જાંબુ’ એમ એ બુલબુલ ઇતિહાસની તવારીખ ટાંકી ગયું. જાંબુના વિશાળ વૃક્ષને લીધે પહેલાં આ ‘જાંબુ’ નદી તરીકે ઓળખાતી, જે હાલ મહુવર કે મહીના શુભ નામથી ઓળખાય છે. જાંબુ વૃક્ષની ઝાડીમાંથી વહેણ બહદ્યું. માનવીઓએ એ જુના સ્થળને-કે જે રાહના આરાના નામે ઓળખાતા સ્થળને-છોડીને સ્થળાંતર કર્યું. જૂનું વતન દૂર થયું, નવું નગર રચાઈ ગયું. જેમાં આપણે રાચીએ

છીએ. પ્રાચીન નગરનાં ભગ્ન ખંડેરો ક્યારેક મહોરનાં નીર સાથે છબછબિયાં કરે છે. કેઈ ઇતિહાસ પ્રેમી ભગ્ન ખંડેરોમાં ભવ્ય પ્રાસાદની કલ્પનાને ચળાવતો એકલો-અટલો એ વાત સાંભળે છે, અને ટાંચણ-પોથીમાં કાંઈક ટપકાવે છે, એ ટાંચણપોથી તે આ જ ગૌરવ ગાથા.

આપણા વતનના અસ્તિત્વનો સમય ઉદ્દેશ્ય કેઈ દંતકથામાં ક્યાંય મળતો નથી. પુરાણ-કાળથી આપણા વતને શસ્ત્રો સંભર્યાં છે, સળગ્યાં છે. શસ્ત્રો ભગામ્યાં છે ને પ્રહારો ઝીટ્યા પણ છે. પુણ્ય પ્રદેશોની આછી જ્યોતનાં કિરણોનો પ્રકાશ એણે મેળવ્યો છે. પુણ્યપ્રલોક સંતોના પગલે એ પાવન થયેલ છે. જૈનશાસનના ધર્મધુરંધર આચાર્યોના, મુસ્લિમ ઓલીયાઓના, રાજદારી પુરુષોના જીવન અને દેહને આ ભૂમિએ અપનાવ્યા છે. હાલ પણ સંતો, સેવકો, વીરો, શ્રેષ્ઠીઓ, સાહિત્યકારો, કવિઓ, કલાકારો, ઉદ્યોગ પતિઓ અને ચાલુક્યસમા રાજનીતિજ્ઞોને જન્મ આપેલ છે.

શિલાલેખો, તામ્રપત્રો, વસ્ત્રપટ્ટો, ભાટચારણોની દંતકથાઓ અને લોકકથાઓથી કેને ખબર કે આ કેટલું જ પ્રાચીન હશે ! અસ્પષ્ટ હેવાલોમાંથી સત્ય શોધેલું એટલે કાદવમાંથી કંચન ખોળવા જેવું કે મધ્ય દરિયામાંથી મોતી મેળવવા જેટલું અઘરું છે.

પુણ્ય પ્રલોક ભગવાન શ્રીરઘુકુલમણી રામચંદ્રજી અને યુદ્ધકુલનંદન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના યુગનાં આછાં અજવાળાંનો પ્રકાશ મેળવવાનું ભાગ્ય આ ભૂમિને ફાળે આવ્યાની કથાઓ કહેવાય છે.

કાળની ખંજરી ખજતી રહી, તેમ તેમ ઇતિહાસ તેવી ગાથા ગાતો રહ્યો. ગુજરાતની ઐતિહાસિક સ્થળ કથાઓમાં જાણવામાં આપણા વતનની કથા-ગાથાને પણ સ્થાન મળ્યું છે.

ગુજરાતની પાટપર રાષ્ટ્રકુટવંશની સત્તાનાં મંડાણ થયાં. માંડલિકો મુકાયા. દક્ષિણી પહેરવેશ કે સંસ્કૃતિ ગુજરાતને પૂર્ણતયા સ્પર્શી નહિ. કપડવણજીથી જડેલાં તામ્રપત્રોથી જાણવા મળે છે કે કર્પટ વાણિજ્ય સાથે ૭૫૦ ગામડાં દાનમાં અપાયાં હતાં. રાષ્ટ્રકુટવંશની દાનશીલતાનો આ જ નમૂના છે.

વર્ષો વીત્યાં ને ગુજરાતનો ગૌરવવંતો ચાવડા અને સોલંકીઓનો સુવર્ણ યુગ આવ્યો.

આ ભૂમિ કપટવાણિજ્યના નામે પ્રસિદ્ધિ પામી. વેપાર માટેની યોગ્યતા સાબિત કરી.

સમયનાં વહેણમાં ઇસ્લામની ધર્માધતા સાથે સવારી આવી. શાંતિ અને શૌર્ય હતા પણ ધર્માધતાથી પ્રભાવ હૈયામાં આરામ ન હતો.

મોગલાઈની મહત્તા બળવનાર શૌર્ય. કુનેહ અને વફાદારી ટકાવનાર નમૂના રૂપ ગૌરવવન્તા બાળીવંશનાં પગલાં આ ભૂમિને જરૂર ભાગ્યવતં બનાવત, પણ અહીં રહેતા છેલ્લા વંશજે આ ભૂમિને પોતાની કમનસીબીએ શુભાવી.

મરાઠા યુગનાં મંડાણ થયાં, વીર શિવાજીના અનુયાયીઓ સત્તા અને લક્ષ્મીના લોભમાં સારી એ પ્રજાને રંજડતા આવી પહોંચ્યા. તોફાન, લૂંટ અને અધોરથી પ્રજા હેરાન થઈ ગઈ. એ યુગ આથમ્યો. અંગ્રેજોનું શાસન આવ્યું, હથિયારો દૂર થયાં. શૌર્ય ઓસરતાં પ્રજાને ભાગે તો વિષપાન રહ્યાં.

ભારત આઝાદીનાં સ્વપ્નોના શિલ્પીઓએ એક સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ ખેલ્યો. ભગવાન મહાકાલની કોઈ જુદી જ ઘટના બની. અંગ્રેજ શાસન સ્થિર યથું.

ભૂતકાળના શહીદોના તેજપુંજમાંથી નવી જ્યોત પ્રગટી ઉન્નતિના શિખરે, પરદે-શીઓની ધુંસરી ફગાવી દેવા વિશ્વવંદ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય મહાત્મા ગાંધીબાપુએ અહિંસક હડત દ્વારા ભારતમાંથી અંગ્રેજ શાસન અને તેની વિચાર શ્રેણીને વિદાય દેવા ભારતની મહાન રાજકીય સંસ્થા ' અખિલ ભારતીય મહાસભા ' [Indian National Congress] -દ્વારા હડતો આપી. સન ૧૯૪૭ ની ૧૫ મી ઓગસ્ટે અંગ્રેજ શાસકોને દૂર કરી ભારતને સ્વાતંત્ર્ય બક્ષ્યું અને દેશમાં ગણતંત્ર રાજ્યની સ્થાપના થઈ.

આજાદ ભારતના નાગરિક તરીકે આપણા વતનની ગાથા લખવાની મેં જે તમન્ના સેવી હતી તે આ ગ્રંથ દ્વારા સાકાર કરી. તે આ ગૌરવગાથા. સૌ એ નો લાભ લેશે અણ મોની વીરસું છું.

મુ. દેમાઈ
પીન ૩૮૩૩૩૦

ડૉ. પોપટલાલ વેધ

આવકાર

(૧)

જે નગરમાં વિન ચન મહાવિદ્યાલય હોય અને જ્યાં ઇતિહાસનું અધ્યાપન થતું હોય ત્યાં ઇતિહાસનું અધ્યાપક કપડવણુજનો ઇતિહાસને આલેખવા કલમ ન ઉપડે ત્યારે બ્યવસાયે વૈદ્ય કપડવણુજનો ઇતિહાસ લખે અને જૈન મુનિ એ ગ્રંથનું મરગોટીર સંપાદન-પ્રકાશન કરે તો એ ગ્રંથને ખસૂસ આવકારવો રહ્યો. ખીજું, લેખક સાથે અવલોકનકારને અદ્ય પણ અંગત પરિચય હતો અને ગ્રંથ સંપાદક આચાર્યશ્રીકંચનસાગરજી મહારાજ સાથેના વિદ્યાકીય પરિચય વિકસતો રહ્યો છે, ત્યારે પણ ઉભયના સંયુક્ત સાહસને વિનમ્ર ભાવે આવકારું છું. ત્રીજું, કપડવણુજનો મને પ્રત્યક્ષ પરિચય છે. આ નગરની પ્રસંગો-પાત્ર સુલાકાત લેવાનું થતું રહે છે. આથી પણ ગ્રંથનો આવકાર લખવાની પ્રાપ્ત તક જતી કરી શકતો નથી.

(૨)

ભાતીગળ પોત અને વિવિધતા ધરાવતા તથા વિશાળ એવા આપણા દેશનાં ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિનાં આલેખનમાં પ્રાદેશિક અને/અથવા સ્થાનિક ઇતિહાસોનું નિરૂપણ અનિવાર્ય આવશ્યક ગણાય. આવા ઇતિહાસ ગ્રંથો જેટલા વિશદ પ્રમાણભૂત અને શ્રદ્ધેય હશે તેટલો આપણા દેશનો ઇતિહાસ બૃહદ્ અને સંપૂર્ણ બનશે. અર્થાત્ રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસના નિરૂપણમાં સ્થાનિક પ્રાદેશિક કે નગરીય ઇતિહાસનું મહત્ત્વ અને એનું પ્રદાન વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. આ દૃષ્ટિએ ગામેગામના, જ્ઞાતિજ્ઞાતિના કે સ્થળવિશેષના ઇતિહાસનું આગવું અને અનેરું સ્થાન સ્વયમ્ સ્પષ્ટ બને છે.

આ દૃષ્ટિએ જ્યારે જ્યારે સ્થળવિશેષ કે પ્રદેશવિશેષના સંદર્ભમાં કોઈ ઇતિહાસ લખાય તો તેને આવકારવો જોઈએ. અલબત્ત, આવો ઇતિહાસ પ્રમાણભૂત તો હોવો ઘટે. પરંતુ જ્યાં કશું લખાણ ઉપલબ્ધ ન હોય ત્યાં આચાર્યપૂર્ણ સંકલન પણ જો પ્રસિદ્ધ થાય તો તેને પણ યથાસ્થાને આવકારવા જેટલું ઔદાર્ય સંભવ છે કે ઉપકારક થઈ પડે. ભારત માટે આ સુદો અત્યંત મહત્ત્વનો ગણાય,

આ ભૂમિકાના સંદર્ભે અમે પ્રસ્તુત ગ્રંથને આવકારીએ છીએ.

(૩)

નગરો પ્રજાસમૂહની આર્થિક, સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય પ્રવૃત્તિ પરંપરાનાં નાલિકેન્દ્રો છે. માનવીની બધી પ્રવૃત્તિઓ અંગેના વિચારોની લાગણીઓની અભિવ્યક્તિ

વિધવિધ સ્વરૂપે શિલ્પ સાહિત્ય વિજ્ઞાન રહ્યા વગેરે ક્ષેત્રોમાં અવકાશ પામીને કેન્દ્રિત રૂપ પામે તેવા સ્થળને આપણે નગરના નામથી ઓળખીએ છીએ. આથી નગરોનાં કે પાટનગરોનાં અલગ અને વિશેષરૂપે થયેલાં નિરૂપણ ઇતિહાસ માટે આસ્વાદ્ય અને આવકાર્ય બની રહે છે; જે વડે કાંઈ યુગ કે કાલના સંદર્ભમાં તેનાં વિકાસનું ચિત્ર પામી શકાય છે.

પ્રત્યેક સ્થળને પોતાના નિયમો હોય છે, જે તેનાં વિકાસ અને વૃદ્ધિને દોરે છે. વસ્તી અને પરિસ્થિતિને ગાઢ સંબંધ હોય છે. આ પરિસ્થિતિ નૈસર્ગિક અને માનવ-કૃત પરિબળો પર નિર્ભર હોય છે; અને પરિસ્થિતિ તથા સમાજ વચ્ચેનો સંબંધ જટીલ હોય છે. સામાજિક પરિબળોનાં ઉદ્ભવ કેન્દ્ર તરીકે નગરોને ઓળખીએ તેટલું પૂરતું નથી. એની સાથે સમાજનો અભ્યાસ એટલો જરૂરી છે. સમાજનું પૃથક્કરણ નગરના વિવિધ ભાગોની અર્થપૂર્ણ સમજ આપે છે. તે સાથે વસ્તીના ગતિશીલ પાસાને પણ આવશ્યક રીતે તપાસવો રહ્યો. ઉપરાંત રાજિ-દિવસ દરમિયાન વસ્તીની વધ-ઘટને પણ અવલોકવી જોઈએ. અર્થાત્ માણસોની આવન-જાવનને પણ તપાસવી ઘટે. આ પ્રકારે પર્યાવરણનો અભ્યાસ પણ જરૂરી ખરો.

(૪)

નગર એક જીવંત પ્રક્રિયા છે; કારણ માનવવૃત્તિઓથી તે ધમધમતું રહે છે. પરિણામે તે બધાંનું પ્રતિબિંબ તેનાં અંગોપાંગમાં જોવું, પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ નગરમાં ઉપયોગી તત્ત્વ અથવા એનું નાલિકેન્દ્ર છે તેમાં રહેલી વસતી અને જીવંત સમાજ. આથી નગરીય સમાજનો અભ્યાસ વિદ્વાનોને આકર્ષે છે.

નગરીય સમાજ ઇમારતો અને પોળોની જટીલતા વચ્ચે જીવે છે. આથી નગરનું પર્યાવરણ જેટલું સ્ત્રી અને પુરુષને સ્પર્શે છે તેટલું જ મકાનો અને દુકાનોને. કારણ જૂથો અને વર્ગો, જે નગરીય સમાજને ઘડે છે તે, વિશિષ્ટ વિસ્તારોને અંકે કરે છે. તેમના વ્યવસાય વિશિષ્ટ હોય છે અને જીવન પણ વિશિષ્ટ રીતે જીવે છે. આમ શહેરના વિશિષ્ટ વાતાવરણનું સર્જન થાય છે.

આ રીતે પ્રત્યેક શહેર વિલક્ષણ પોત ધરાવતું હોય છે. આથી એનો ઇતિહાસ વિલક્ષણ હોય છે. એનું ભૌગોલિક સ્થાન વિશિષ્ટ હોય છે. આ કારણે શહેરના ઐતિહાસિક અભ્યાસ માટે આવો અભિગમ સ્વીકારાય છે.

ઘોઠા ભાગનાં શહેરો પર્વતમાળાની તળેટીમાં કે રણની ધારે કે દરિયા કિનારે કે નદી તટે, જ્યાં કુદરતી કે કૃત્રિમ પાણીનો સારો પુરવઠો હોય ત્યાં ઉદ્ભવતાં હોય છે.

આ સંદર્ભમાં આ ગ્રંથનું વાચન આસ્વાદ્ય બને તેવું છે.

(૫)

નગર જેવી માનવકૃત સંસ્થાઓ બહુ ઓછી હોય છે, જેણે લાગણીની અને બુદ્ધિની સરવાળીઓ વહેવડાવી હોય. એક તરફ તેને માનવસિદ્ધિની પરાકાષ્ઠા ગણી શકાય; કારણ નગરમાં માનવસંસ્કૃતિના ઇતિહાસ ફેરે છે, તકનિકી કાશલ અહીં વિકસે છે, વિચારોની શાળાઓ અહીં ખીલે છે, કલાના ઉન્મેષો અહીં પ્રગટે છે. દૂકમાં, માનવ આત્મા ઉચ્ચ શિખરો અહીં સર કરે છે. બીજી તરફ, શહેર અનેક શક્તિઓનું આકર્ષણ છે. તેની એક અસરમાં તે રોગો અને દુઃખો આપે છે, તો બીજી અસરમાં માનવજીવનને સસ્તુ અને મૂલ્યરહિત બનાવે છે.

સામાન્ય રીતે જે સ્થળે જીવનની જરૂરિયાતો પ્રાથમિક સુવિધાઓ પ્રાપ્ત થતી હોય તથા અન્તનું સરખું ઉત્પાદન થતું હોય કે રાજનો પુરવઠો પ્રાપ્ત રીતે મળી રહેતો હોય અને સ્થાયી વસવાટની સગવડ હોય ત્યાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ માટે માનવ વસાહતો વિકાસ પામે છે. આવા સ્થળો કાળાંતરે નગરો તરીકે વિકાસ પામે છે. ફરેક નગરે પોતાની ભૂરચના અને જાતિઓ-પ્રજાતિઓની સંસ્કૃતિને આધારે પોતાના આગવા અસ્તિત્વનો વિકાસ કર્યો હોય છે.

જે નગરનું અધ્યયન કરવાનું હોય તેનો પ્રત્યક્ષ પરિચય મેળવવા માટેનાં મૂલ્યગત સાધનો તપાસવાં જોઈએ અને તેનો વિનિયોગ કરવો જોઈએ. આવાં મૂલ્યગત સાધનો દ્વારા પરીક્ષણ કરવાથી જે તે વિષય સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. નગરોનાં સંશોધનોમાં તેની ભૂરચના સ્થળનામો પુરાવસ્તુઓ અને સાહિત્ય જેવાં સાધનોનો વિનિયોગ થતો હોય છે. આ સાધનોની સર્વશ્રાહી તપાસ બાદ નગરોના ભૂતકાળ માટે જરૂરી અર્થઘટન કરી શકાય છે. આ ગ્રંથમાં આ બધી બાબતોનો ઓછાવત્તા અંશે જોસ પ્રાપ્ત થાય છે.

કેટલાંક નગરો દીર્ઘાયુષી હોય છે અને વૈવિધ્યપૂર્ણ પણે એમના દીર્ઘકાલીન જીવનમાં અસ્તોદયનાં વિવિધ પાસાં અનુસૂત હોય છે. પ્રકૃતિનો ઉદય સ્થિરતા નાશ પુનર્સર્જન જેવો ક્રમ ચાલ્યા કરે છે. આ મુજબ નગરો પણ ઉદ્ભવે છે, એના વિકાસમાં સ્થિતિતા આવે છે. છેવટે નાશ પામે છે અને પછી પુનર્વિકાસ પણ પામે છે. આવા વિવિધ તબક્કાઓમાંથી નગરો પસાર થતાં હોય છે. આમ નગરો ઉદ્ભવ વિકાસ સ્થિતિતા પુનરુદય અને વિનાશ આદિનો ઘટનાક્રમ દર્શાવે છે. આ ઘટનાક્રમમાં ક્યારેક સ્થળાંતર વિનાશ જીર્ણોદય દ્વારા વિકાસના વિવિધ તબક્કાઓ જોવા મળે છે.

આમ પ્રત્યેક નગર એક વ્યક્તિની માફક વર્તે છે. તેથી તેનું અધ્યયન એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિની જેમ કરવું જોઈએ.

(૬)

નગરોનો અભ્યાસ સામાન્યતાઃ દિખિત હસ્તાવેજોને આધારે કરવામાં આવતો હતો. આવા હસ્તાવેજો માનવ વસાહતોનો ઉલ્લેખ કરે છે અને એનું આંશિક દર્શન કરાવે છે. પરંતુ તેનો સારો કે પૂર્ણ વૃત્તાંત આપતા નથી.

સાહિત્યના ઉલ્લેખો અપૂર્ણ હોય છે અને તેનાથી પ્રાપ્ત થતાં આંશિક દર્શનમાં વધારો કરે તે રીતે નગરોનો યોગ્ય અભ્યાસ થવો જોઈએ. પરંતુ વ્યવસ્થિત અભ્યાસ માટે પ્રત્યક્ષ અવલોકનની અને અભ્યાસની પદ્ધતિ અમલમાં મૂકવી જોઈએ.

નગરોમાંથી પ્રાપ્ત થતાં અવશેષો અને પરંપરાઓ પર આધારિત અધ્યયન કરવામાં આવે તો તેનું શું થયું હતું તેમ જ તેની આગુબાગુના પ્રદેશની પરિસ્થિતિ વિશે રસપ્રદ પુરાવા પ્રાપ્ત થાય છે. આવા અવશેષોની ઉપેક્ષા થાય છે અને સાહિત્યના હસ્તાવેજો વડે નગરોનો ઇતિહાસ આલેખવામાં આવે છે.

પુરાવસ્તુવિદ્યા અને સ્થળનામોના અધ્યયનથી સંયુક્ત સામગ્રી શહેરી જીવનનાં ઉદ્ભવ અને વિકાસની સારી માહિતી આપે છે. અપૂરતી સાહિત્યિક સામગ્રી ઉપર પુરાવસ્તુઓ અને સ્થળનામોનાં અધ્યયન અગત્યનો પ્રકાશ ફેંકે છે.

આ ગ્રંથમાં આવો પ્રયાસ જોવા મળે છે.

(૭)

ઇતિહાસમાં સાદ્યંત યથાતથ વર્ણન અપેક્ષિત છે. આ માટે એના મુખ્ય સાધનમાં આપ્તવાક્ય અર્થાત્ શબ્દોને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે. રામાયણ અને મહાભારત આ પ્રકારના ગ્રંથો છે. અર્થાત્ પ્રશ્નોના સમાલેનના ઉત્તરરૂપે રચાયેલા આ ગ્રંથો હોવાનું સૂચવાય છે. આ પદ્ધતિનો આશ્રય લઈને એટલે કે પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિથી ઉપનિષદ્ અને પુરાણોનું સાહિત્ય રચાયું છે.

હેરોડોટસ, પશ્ચિમી વિચારસરણી અનુસાર, ઇતિહાસનો પિતા ગણાય છે. એની કાર્ય પદ્ધતિમાં ક્રિયામાં ભાગ લેનાર લોકો પાસેથી માહિતી મેળવવી અને મનુષ્યયત્ન અને કાર્યકારણ ભાવથી તેનું આલેખન કરેલું હોય તે તેનું મુખ્ય બળ ગણાય. અર્થાત્ કાર્યપદ્ધતિમાં તેણે કરેલી સુસાફરીથી પ્રત્યક્ષ જોયેલી વસ્તુઓ તથા સાંભળેલી કથાઓનો સમાવેશ છે. ભૂતકાળની હકીકતો મેળવવા માટે દિખિત સાધનોના અભાવે આ બંને કાર્યપદ્ધતિ વધુ સંભવિત ગણાય છે. દિખિત સાધનો હોય પણ તે તપાસવાની તાલીમ ન હોય કે જ્ઞાન ન હોય તો હેરોડોટસની પદ્ધતિ કાર્યાન્વિત થઈ શકે.

અવલોકન હેઠળના ગ્રંથના કર્તા અને સંપાદકશ્રી ઉભયે ઇતિહાસ-સંશોધનની તાલીમ પ્રાપ્ત કરી ન હોય તથા કર્તા વ્યવસાયે વૈદ્ય હોય અને સંપાદકશ્રી ધર્મચાર્ય હોય તેમણે

આ લેખનમાં લિખિત સાધનોનો શક્યતઃ ઉપયોગ કર્યો છે, નગરના ખૂણેખૂણાને પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યો છે, દક્તરો તપાસ્યાં છે અને કથાઓ સાંભળી છે. આ દૃષ્ટિએ એમના નિરૂપણને હેરોડોટસથી પ્રદ્વતિના પ્રમાણની નાણી શયાય; તેો આ રીતે ગ્રંથકર્તા અને સંપાદકશ્રીનું કપડવણજનું આ કાર્ય લવિપ્યના શોધકને સારી પૂર્વભૂમિકા પૂરી પાડશે.

(૮)

હવે ગ્રંથની બાંધણી અને નિરૂપણનું અવલોકન કરીએ. આ ગ્રંથમાં કુલ અગિયાર પ્રકરણો છે અને એકસો દશ ચિત્રોથી એને મઢ્યો છે. ગ્રંથનું પ્રકાશન મરણોત્તર છે. ગ્રંથકર્તાના અવસાન પછી આચાર્યશ્રીકંચનસાગરસૂરિ મહારાજે નિમર્મભાવે એનું સંપાદનકાર્ય કર્યું છે અને એમનો સ્પર્શ ગ્રંથને પ્રાપ્ત થયો છે તે સંપાદક મહોદયની નોંધથી સ્પષ્ટ થાય છે.

ગ્રંથ આઠ પેઠાઓ પાકી બાંધણી અને ચિત્રોથી મઢાયેલો છે. એનું મુલ્ય ૫૧-૦૦ છે. આવરણ વર્ણ્ય વિષયને સહજ રીતે વ્યક્ત કરે છે.

પ્રકરણ એક—ઐતિહાસિક નગર કપડવણજનું છે. લેખકે અહીં કપડવણજનો ઐતિહાસિક પરિચય આપવાનો સનિષ્ઠ પ્રયત્ન કર્યો છે. પરન્તુ લેખક ઇતિહાસના વિદ્વાન ન હોઈ આ પ્રકરણમાં કપડવણજના રાજકીય ઇતિહાસનું ચિત્ર સ્પષ્ટ રીતે ઉપરચું નથી. પરિણામે ઇતિહાસની વિગતો ક્ષતિપૂર્ણ રજૂ થઈ છે. આ પ્રકરણ ઇતિહાસના વિદ્વાન પાસે ચકાસાવવું અપેક્ષિત હતું. લેખકની ઇતિહાસ દૃષ્ટિનો અહીં પુરતો પરિચય થતો નથી.

‘વાણિજ્ય’ એ પ્રકરણ બીજાનું શીર્ષક છે. આ પ્રકરણમાં પ્રાચીન ધોરી માર્ગો, પ્રાદેશિક માર્ગો વગેરેની સંક્ષિપ્ત ચર્ચા આરંભમાં કરી લેખકે કપડવણજના ઉદ્યોગોનો વિકાસ વર્ણવ્યો છે. અહીં લેખકે વિગતો ઠાંસીને આપી છે, તેથી આ પ્રકરણની ઉપયોગિતા ઘણી છે. પરન્તુ નિરૂપણ પદ્ધતિસરનું હોવું અપેક્ષિત છે. આમ ન હોઈ વર્ણ્ય વિષયનો ઉઠાવ સ્પષ્ટ થતો નથી. વેપારી મહાજનો કે શ્રેષ્ઠીઓ કે મંડળો વિશે, ખેતીવાડી વિશે, ધીરધાર વિશે વિગતો આમેજ કરવી જરૂરી હતી.

પ્રકરણ ત્રણમાં ‘જળાશયો’નું વર્ણન છે. પર્યાવરણ સાથે જળોશયોનું વર્ણન પણ સામેલ કર્યું છે.

પ્રકરણ ચારમાં ‘ધાર્મિક સ્થળો’ વિશે વિગતો વર્ણન પ્રસ્તુત કર્યું છે, જેથી કપડવણજની ધાર્મિક સ્થિતિનો સારો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. કપડવણજનાં લગભગ બધાં ધર્મસ્થાનો અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓનું વર્ણન અહીં છે. આ નગરની આસપાસનાં અને થોડેક દૂરનાં ધાર્મિક સ્થળોનો પરિચય કરાવ્યો છે. આ પ્રકરણમાં વિગતોનો અનુબંધ સારો છે.

‘ધર્મશાળા-ઉપાશ્રયો’ એ પ્રકરણ પાંચનું મથાળું છે. આ પ્રકરણ અગાઉના પ્રકરણનું અનુસંધાન છે. અહીં દરેક ધર્મ અને જ્ઞાતિની ધર્મશાળાઓ તથા કપડસ્તાનોનો વિગતે પરિચય ઉપકારક બન્યો છે. પરંતુ પૃષ્ઠ ૧૦૪ પછીનું ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ સીમાવિસ્તાર હવામાન, રસ્તાઓ, કુદરતી આકૃતિ, વસતી વગેરે બાબતોનું વર્ણન શરતચૂકથી સામેલ થયું જણાય છે. અહીં આ નિરૂપણ અપેક્ષિત ન હતું.

પ્રકરણ છ માં ‘કેળવણી’નું સર્વગ્રાહી ચિત્ર સુંદર રીતે આપવાનો લેખકે પ્રમાણિક પુરુષાર્થ કર્યો છે. ગામડી શાળાથી આરંભી વર્તમાનમાં ઉપયોગ ટેકનિકલ કેળવણી સુધીના શિક્ષણ વિકાસને પ્રમાણભૂત રીતે આલેખ્યો છે; જેમાં કન્યા કેળવણી, ધાર્મિક શિક્ષણ, શારીરિક શિક્ષણ, ગ્રંથાલયો, હસ્તલિખિત પ્રતો, સામયિકો, છાત્રાલયો, વિદ્યાર્થી-ભવનો, સભાગૃહો, છાપખાનાં, થિયેટરો, ગરબા-ઉત્સવો જેવી વિગતો આમેજ (સામેલ) કરીને કેળવણીના વ્યાપક ફલકને પ્રસ્તુત કર્યું છે. આ પ્રકરણ મહત્ત્વનું ભાથું પૂરું પાડે છે અને નગરના સાંસ્કૃતિક ચિત્રને નિરૂપવામાં ઉપકરક થઈ પડે તેમ છે. આમ આ પ્રકરણની ઉપાદેયતા સ્વયમ્ સ્પષ્ટ છે.

પ્રકરણ સાતમાં ‘આરોગ્ય’ નો મુદ્દો રજૂ કર્યો છે. આરોગ્યની સાથે બહોર સ્વચ્છતા પાણી પ્રકાશ બાળબગીચા અગ્નિશામક કેન્દ્ર પરબડી વગેરે વિગતો પણ યથાશક્તિ વર્ણવી છે.

પ્રકરણ આઠ અને નવ, પ્રકરણ ચાર અને પાંચના અનુસંધાન જેવાં છે. આ બે પ્રકરણોમાં લેખકે વિશેષરૂપે જૈનધર્મ અને ઇસ્લામનું વિગતે અલગ નિરૂપણ આપવાનું ઉચિત માન્યું જણાય છે. પરંતુ આ વિશે કોઈ સ્પષ્ટતા લેખકે/સંપાદકે કરી નથી. જો કે વર્ણનની ઉપયોગિતા અને માહિતીનો સમાવેશ ઇતિહાસના નિરૂપણને, ઉપકારક નિવડે તેમ છે. જૈન શ્રેણીઓનો અને દાઉદી વહોરા કોમનો આમેજ કરેલો પરિચય પ્રકરણને વિશિષ્ટ મહત્ત્વ બક્ષે છે.

પ્રકરણ દશ-આ ગ્રંથનું મહત્ત્વનું પ્રકરણ બન્યું છે. આ પ્રકરણમાં લેખકે કપડવણ્જની પોળોનો ભૌગોલિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં સારો પરિચય કરાવ્યો છે. સમગ્ર ગ્રંથમાં આ વિસ્તૃત પ્રકરણ છે. કપડવણ્જના ઐતિહાસિક વિકાસને સમજવામાં અને તેનાં સાંસ્કૃતિક વલણોને જાણખત્તામાં આ વિગતો ખૂબ ઉપયોગી સામગ્રી પૂરી પાડે છે. અહીં લેખકે પૂર્ણનિષ્ઠાથી વિભાગવાર, માર્ગવાર, વોર્ડવાર વિગતો આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, જે પ્રશસ્ય છે. ભાવિ સંશોધકો માટે અને નગરના વિકાસના અધ્યેસ્ટીઓ માટે આ પ્રકરણ પાયાની ભૂમિકા પૂરી પાડે છે. એકાદ બે કિસ્સામાં વ્યક્તિ ચરિત્રોનું નિરૂપણ ઉપકારક નીવડ્યું છે.

‘મેળા-ઉત્સવો’ પ્રકરણ અગિયારનું શીર્ષક છે. લેખકે આ માહિતી રસપ્રદ વર્ણનથી પીરસી છે. નગરના સાંસ્કારિક ચિત્રને સમજવામાં આ પ્રકરણ ઉપયોગી બને છે. પૂર્વાકાલ અને સમકાલની વીગતો નિરૂપી અનુબંધનો ઠીક ઠીક પરિચય કરાવ્યો છે. બધા ધર્મોના ઉત્સવો-તહેવારો અને વ્યક્તિચિત્રો ઇતિહાસ નિરૂપણ માટે ઠીક ઠીક લાભુ પૂરું પાડે છે.

સમગ્ર ગ્રંથને ઉપસંહારથી મઠવાનું કાર્ય ચૂકાઈ ગયું જણાય છે.

આમ ‘કપડવણુજની ગૌરવગાથા’ ગ્રંથ એક સારો સંગ્રહ બન્યો છે. હવે પછી આ નગર વિશે પદ્ધતિસર સંશોધન કરનારને માટે આ નિરૂપિત સામગ્રી ઉપકારક અને હાથવગી બની રહેશે. લેખક અને સંપાદક ઉભયની નિષ્ઠા અને ઇતિહાસરુચિ આ નિરૂપણમાં સ્પષ્ટ વર્તાય છે. જો કે ગ્રંથનું સમગ્ર આયોજન સંતુલિત કરવાની જરૂર હતી.

પરંતુ ભાષાશુદ્ધતાનો છેક જ અભાવ, રજુઆતની નબળી કડી, પદ્ધતિની ઉણપ, પ્રકરણશીર્ષકનો વર્ણ્યવિષય સાથે કયાંક ઓછો મેળ, સંદર્ભો અને પાઠનોંધોની લગભગ અનુપસ્થિતિ, સંદર્ભો આપ્યા છે ત્યાં પદ્ધતિ અને વ્યવસ્થાની ખાતરી, બિનજરૂરી વિશેષણોનું બાહુલ્ય, કાલ અને યુગ વિશેની અસ્પષ્ટતા, ઇતિહાસદ્રષ્ટિનો ઓછો અણસાર આ ગ્રંથને સારો સર્વસંગ્રહ બનાવવા મથે છે પણ શોધગ્રંથનો આકાર બક્ષી શકતાં નથી. પરિણામ જ્ઞાનકોષ પણ થઈ શકવામાં ઉણો ઉતરે છે.

લેખકની પ્રસ્તાવના અને સંપાદકીય સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરે છે કે તેમણે બંનેએ મૂળ સાધનો શક્યતઃ જોયાં છે, તપાસ્યાં છે; સાધનપ્રાપ્તિ માટે પરિશ્રમ પણ કર્યો છે; સ્થળ તપાસનો પુરુષાર્થ કર્યો છે અને પ્રત્યક્ષ સુલાકાતો પણ લીધી છે. પરંતુ પદ્ધતિના અભાવે કરીને અને પ્રાપ્ત નિરૂપિત વિગતો અર્થઘટિત ન થવાથી ઇતિહાસ-સંશોધનની જ્ઞાત પરિપાટીમાં ગ્રંથ સ્થાન મેળવી શકતો નથી.

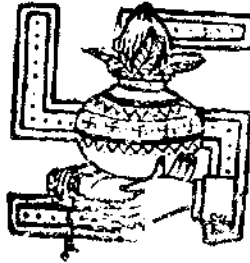
સંગ્રહન અને શક્યતઃ સંશોધનની દ્રષ્ટિએ આ નિરૂપણ સારું છે અને ઉપકારક નીવડ્યું છે. સંકલન કયાંક ઠીક ઉપસ્યું છે પરંતુ સંકલિત ચિત્ર વિગતોનું ઉપસતું નથી. વિગતો, હકીકતો, સામગ્રી, નિરૂપણ બધું પ્રચુર માત્રામાં હોવા છતાં તે સંદર્શનને તાકી શક્યું નથી. અર્થાત્ આ ગ્રંથ સંદર્શનની દ્રષ્ટિએ પાછો પડે છે. અહીં લેખન ઘણું થયું છે પણ તે સંલેખનની સપાટીએ પહોંચ્યું નથી. ખીલુ આવૃત્તિ સમયે આશા છે કે આ બધી ઉણપો સંતુલિત કરીને ઇતિહાસના ચતુર્ંગી જ્ઞાનને પંચાંગમાગી બનાવી લેવાશે.

પરંતુ નગરોના અભ્યાસ અને એનું ઇતિહાસનિરૂપણ ગુજરાતમાં જ્યારે હજી આકાર પામ્યું નથી ત્યારે પ્રેરણાસ્રોત તરીકે અને સામગ્રીગ્રંથ તરીકે આ પુસ્તકને ખસૂસ આવકારવો રહ્યો, પ્રશંસવો પણ રહ્યો—એવા આશયથી કે ઇતિહાસના શોધકો અભ્યાસીઓ ક્ષેત્રકાર્ય કરીને આવા અભ્યાસો આપવા પ્રવૃત્ત બને.

આથી લેખક ડૉ. પોપટલાલ દોલતરામ વૈદ્ય અને સંપાદક પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીકેશન-સાગરજી મહારાજ અભિનંદનના અધિકારી છે. અસ્તુ.

૩૦ ઓગસ્ટ ૧૯૮૪
ગણેશ—ચતુર્થી ૨૦૪૦
સંવત્સરી અમદાવાદ.

પ્રો. ડૉ.
રસેશ જમીનદાર

સંપાદકીય

હું કેમ ?

કપડવણુજની ગૌરવગાથાના લેખક ડૉ. પોપટલાલ વૈદ્ય મારા બાળસહાધ્યાથી હતા, એથી અવારનવાર તેઓશ્રીનો સંપર્ક રહેતો. એટલે કપડવણુજનો ઇતિહાસ એ આલેખવા માંગે છે, એવી વાતો થતી ત્યારે એ ઇતિહાસને માટે જોઈતા પુરાવાઓ લેવા મારો સહકાર સાધતા.

અત્રે મારે ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે કે મારા ગુરુદેવ પ. પૂ. ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી સંવત ૧૯૬૬માં મેં પ્રતિમાના લેખો, હસ્તપ્રતોની પ્રશસ્તિઓ વગેરે બધું લેવાનું કાર્ય શરૂ કરેલું. એથી મારી પાસે કપડવણુજ અંગેના અનેક પુરાવાઓ હતા. મારું વનન પણ કપડવણુજ એટલે મેં પણ જુદા જુદા ગ્રંથોમાંથી મળતા કપડવણુજના પુરાવા એકત્રિત કર્યા હતા. આથી તેમના તે સહકારમાં મારા લેખા કરેલા પુરાવાઓમાંથી કપડવણુજના બધા પુરાવાઓ જોનાના મેં તેમને પૂરા પાડેલા. આવી રીતે મારે અને તેમને (લેખક ડૉ. પોપટલાલ વૈદ્યનો) સંપર્ક ચાલતો. એટલે મેં તેમને સં. ૨૦૩૯ના માહમાં (ઈ. સ. ૧૯૮૩)માં ટપાલ લખી ત્યારે તેમના ચિરંજીવી દ્વારા બાણવા મળ્યું કે તેમના પિતાશ્રી તો અવસાન પામ્યા છે, એટલે મને થયું કે આ ઇતિહાસનું શું ? આથી તેમના ચિરંજીવી ડૉ. અમિત અને શ્રીદિનેશભાઈ, શંખેશ્વર મુકામે મને મળ્યા ને વાતચીતને અંતે નક્કી કર્યું કે હવે આ સંપાદનકાર્ય મારે સંભાળવું. એટલી વાત બરોબર છે કે તેમના પુત્રોને એ છપાવવું હતું ને પ્રેસને છાપવા માટે આપ્યું હતું ને ચાર ફર્મા છપાયા હતા. એટલે એ બધી છાપકામ અંગેની સામગ્રી મને સોંપી.

બધી સામગ્રી મળતાં જોયું કે આને ફરી છપાવવું જોઈએ, એટલે નવેસરથી ડેરીને બદલે કાઉન આઠ પેઈજમાં છપાવવાનું શરૂ કર્યું. જેટલું છપાયું નહોતું તેની હસ્તપ્રત પરથી ટાઈપકોપી કરાવી અને સુધારીને છાપવાનું શરૂ કર્યું.

પ્રેસ અંગે : ન્યૂમોહન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસવાળા ડૉ. પોપટલાલ વૈદ્યના અત્યંત સ્નેહી હતા. આથી પહેલું તેમને કામ સોંપેલું એટલે આ નવેસરનું કામ પણ તેમને ત્યાં જ કરાવવું એવું નક્કી કર્યું. પણ બરોબર ડૉ. અમિતના વિચારોથી એ પ્રેસને સોંપ્યું તે ભુલ જ થઈ છે અને એમાં જે અગવડ પડી તે શબ્દ દ્વારા રજૂ કરવાથી કશો અર્થ નથી. મારી જીંદગીમાં અનેક પ્રેસોને સંબંધ થયો છે અને પુસ્તકો સંસ્કૃત પાકૃત ગુજરાત છપાવ્યાં પણ આ પહેલો પ્રેસ છે કે જેને આવી અતીશય મુશ્કેલીમાં મને મુક્યો.

૮મું પ્રકરણ : ડો. પોપટલાલે આ ગ્રંથની અંદર ૧૧ પ્રકરણો પાડ્યાં છે. તેઓએ ૧ થી ૭ અને ૯ થી ૧૧ પ્રકરણની સિરિયલ કોપી બનાવી હતી, પણ જેનો અંગેનું આઠમું પ્રકરણ લખવાને માટે બધા જ કાગળો લેગા કર્યા હતા પણ તેઓ તે પ્રકરણ સળંગ લખી શક્યા ન હતા. આથી એ પ્રકરણના એમના કાગળો, મારો અનુભવ ને મળેલી માહિતી એના આધારે શ્રી જે. કે. ગાંધીને બેસાડીને તે આખું પ્રકરણ લખાવ્યું. લેખકનુનામ જે. કે. ગાંધી:રાખ્યું પણ ખરેખર તો લેખક હું છું. ડો. પોપટલાલના કરતાં કેઇ વિષય વધારે પણ આવ્યો હશે ને કેઇ વિષય ઓછો પણ આવ્યો હશે, પણ જેનો અંગેની સંપૂર્ણ માહિતી આજકિન સુધીની આમાં આપેલી છે.

ફોટોઓ : ડો. પોપટલાલે સ્થાપત્યકળાના ૬૧ ફોટોઓ લીધા હતા (૧). ૧૩ ખ્લોક 'આગમ્યોત્તિર્ધર'માં છપાયા હતા તે પ. પૂ. ૫. અલયસાગરજી મહારાજ પાસેથી મળ્યા (૨). 'આગમ્યોત્તિર્ધર' ભાગ-૧માં છપાયેલા ફોટા પરથી ૧૬ ખ્લોક નવા બનાવડાવ્યા (૩). બીજા ૧૪ ખ્લોક નવા ફોટા લેવડાવીને બનાવ્યા (૪) અને પાંચ ગામ (ગોધરા-ચુણોલ-મહુધા કપડવણ્ણ-કુણાવાડા-વેજલપુર)ના સાધુ-સાધ્વીના લિસ્ટમાં છપાયેલા ૪ ખ્લોક (૫) લેવામાં આવ્યા છે, એ રીતે ૧૦૮ અને એક ટાઇટલ પેઝજ અને એક 'કીર્તિ'માળ તોરણ' એમ કુલ ૧૧૦ ફોટોઓ અહીં લેવામાં આવ્યા છે.

ક્રમ : સ્થાપત્ય લેવામાં જે જે પ્રકરણમાં જે જે વિષય આવતો ગયો, ત્યાં ત્યાં ચિત્ર નંબર આપતા ગયા અને તે નંબરો પ્રમાણે ખ્લોકનું પ્રિન્ટિંગ લીધું. ખ્લોક નંબર અને પેઝજ નંબર તે અને ચિત્રનાં શીર્ષક (હેડિંગ) સાથે આપ્યાં છે.

કપડવણ્ણની આ ગૌરવગાથા-ઈતિહાસ-એ સર્વદર્શનીય ગ્રંથ છે. આથી ટાઇટલ ઉપર તીર્થંકરની પ્રતિમાના (સંવત ૧૧૬૦ના) પરિકરનો એક ભાગ, ટાંકલાની દેરીનું સ્થાપત્ય, અષ્ટાપદનું દેરાસર, કડિયાદની મસ્જિદ, અમલી મસિદ ને રાધાકૃષ્ણમંદિરની બળી-એ રીતે ચિત્રો મૂકીને સર્વદર્શનીય બનાવેલા છે. કીર્તિમાળ એટલે-તોરણ-જેનો વિષય અંદર વિસ્તારથી લીધો છે, તેવા કીર્તિમાળનો ફુલસાઈબનો ખ્લોક ચિત્રોની શરૂઆતમાં આપવામાં આવ્યો છે.

અત્રે એ વાત ખાસ કહેવી જોઈએ કે શ્રીમાન્ ડો. પોપટલાલે પોતાની જિંદગીની એક પચ્ચીસી, પોતાના વતનની ખાતર આ પુસ્તક લખવામાં ખર્ચી છે. જેમાં એમણે પોતાની આવક જતી કરીને પણ ઘણું બધું લેણું કર્યું છે. અનેક વિદ્વાનોનો સંપર્ક સાધ્યો છે. એટલું જ નહીં પણ લગભગ સાઠ ગ્રંથોનો આ ગ્રંથ આલેખવામાં ઉપયોગ કર્યો છે. શ્રીમાન્ પોપટલાલે જેમને જેમને પોતાની હસ્તપ્રત વાંચવા આપી તેમાંથી કેટલાકે એમાંના કેટલાક ભાગો લીધા ને પોતાને નામે છપાવ્યા પણ છે. એમ કહીએ તો ચાલે કે એમણે આ પુસ્તક પાછળ ૪૦ વર્ષથી જીવ પરોવ્યો હતો જેનું આ ફળ છે.

આ ગૌરવગાથા માં ૧ થી ૧૧ પ્રકરણો આપવામાં આવ્યાં છે, જેમાં ઇતિહાસ-વાણિજ્ય-જલાશયો-મંદિરો-ધર્મશાળાઓ-કેળવણી-આરોગ્ય-જૈનો અને કપડવણુ ગામના માર્ગો-પોળો-જોવા લાયક સ્થળો-મેળા-ઉત્સવો વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. એની આછી રૂપરેખા ડૉ. રસેશ જમીનદારે ‘આવકાર’માં આપી છે. ‘આવકાર’ રૂપે ડૉ. રસેશ જમીનદારે જે લખી આપ્યું તે બદલ તેમનો હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

શ્રીમતી નીલાબેન દિનેશભાઈ શાહે કેટલીક પ્રેસ કોપી વાંચી આપવામાં અને છાપેલા ફરમાઓ જોઈ આપવામાં સહાય કરી છે, તે બદલ તેમને અહીં યાદ કરીએ છીએ.

આ ગૌરવગાથાનું મુદ્રે જોવામાં અત્યંત કાળજી રાખવા છતાં, કેટલીક ભૂલો સુધારાઈ નથી અને છપાઈ ગઈ છે, તેથી વાચકોને આમાંની ભૂલોને ક્ષમ્ય ગણી-સુધારી વાંચવા વિનંતિ છે.

મા-ગુર્જરીના વિદ્વાનો, સાહિત્યકારો, ઇતિહાસકારો, સંશોધકો આદિ સર્વ કોઈ શ્રીમાન્ ડૉ. પોપટલાલના આ પ્રયાસને વધાવી લેશે. વળી જ્યાં જ્યાં આ ગ્રંથનો તેઓ શ્રીને ઉપયોગ કરવા જેવો લાગે, ત્યાં ત્યાં ઉપયોગ કરવા હું લલામણુ કરું છું.

અમારી લાવના છે-કે આ પ્રકાશનને ઘણું સુંદર રીતિએ સંશોધન કરીને કોઈ વિદ્વાન્ ફરી પ્રસિદ્ધ કરે. અને તેમ કરવામાં તેઓશ્રીને જોઈતાં ખોલક-ચિત્રો વગેરે સામગ્રી અમને જણાવશે તો બનતી તમામ સહાય કરીશું. ડૉ. પોપટલાલે ઘણા વિદ્વાન્-અક્ષરો-મિત્રો વગેરેનો પરિચય કર્યો છે, તે બદલ તે સર્વ વિદ્વાન્ અક્ષરો, લેખકો, મિત્રોનો પણ અમે અંતરથી આભાર માનીએ છીએ.

અમારી આ ગ્રંથમાળાના વહીવટકર્તાઓ તેમાંયે સવિશેષ શ્રી રમણલાલ જયયંત શાહને વળી દીનેશભાઈ નગીનદાસ પરીખને તેમની સેવા બદલ યાદ કરીએ છીએ સં. ૨૦૦૨માં મારા હાથે દીક્ષીત થનાર અને કાયમ મારી સાથે રહેનાર, અપ્રમત્ત વૈયાવચ્ચી મુનિશ્રીપ્રમોદ-સાગરજીએ આમાં જે અમૂલ્ય સહાય કરી છે, તે વિસરાય એમ નથી.

અંતમાં એક બે વાત—એક તો લેખક શ્રી વિદ્યમાન નથી અને પૂર્વના અઢી પ્રકરણો છપાઈ ગયેલાં હતાં, પરંતુ તેની મૂળ કોપી ન હતી.

બીજી વાત—તે, લેખકશ્રીએ કયા આશયથી શું લખ્યું છે, તે હું ન સમજી શકું એટલે જે હતું તે રીતે છાપવામાં આવ્યું છે. આથી આ ગૌરવગાથાના આલેખનમાં કોઈને પુરો ન્યાય ન મળ્યો હોય તે પણ સંભવિત છે. લેખકશ્રી તરફથી શક્ય ત્યાં

સુધી સર્વ પ્રતિ સમભાવ ઢાળવવામાં આવ્યો છે. કોઈના પક્ષકાર તરીકે કે કોઈને નીચા પાડવા તરીકે જરાક પણ ઉપયોગ કર્યો નથી. તેમ છતાં કોઈને ક્યાંક અન્યાય થતો હોય તો હરગુજર કરવા વિનંતિ છે.

મારી છુદ્ધિ અને શક્તિ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવા છતાં જે કોઈ ક્ષતિ છે તે વિદ્વાનોએ ક્ષમ્ય જ ગણવી નોંધવો એમ ઇચ્છું છું. માફી બક્ષવી નોંધવો. અતે 'મિશ્ચામિ દુઃકલમ્' દ્વારા ક્ષમા પ્રાર્થું છું.

જૈન દેશસર, શાંતિનગર
ગોધરા-૩૮૬૦૦૧

આચાર્ય કંચનસાગર

કપડવણુજની ગૌરવ ગાથા

અવશેષની આરાધના

વિષયાનુક્રમ

પ્રકાશકીય

મારીવાત

આવકાર

સાંપાઠકીય

પાનાં

૧

૨

૧૧

૧૬

વિષયાનુક્રમ

૧ ઐતિહાસિક નગર કપડવણુજ

૧

૨ વાણિજ્ય

૩૦

૩ જળાશયો

૪૪

૪ ધાર્મિક સ્થળો

૬૧

૫ ધર્મશાળાઓ ઉપાશ્રય વગેરે

૬૭

૬ કેળવણી

૧૧૬

૭ આરોગ્ય વિભાગ

૧૪૬

૮ ભૈનો અને કપડવણુજ

૧૬૫

૯ પોળો

૧૬૩

૧૦ મેળા ઉત્સવો

૨૧૭

ફોટોએ નંબર ૧-૧૧૬

૧-૩૬

પૂર્તિ ૧

૧

પૂર્તિ ૨

૩

પૂર્તિ ૩

૫

પૂર્તિ ૪ આધારભૂત ગ્રંથો

૬

વંદના

૬

સ્વ. ડૉ. પોપટલાલ દોલતરામ વૈદ્ય ડી. એ. એસ. એફ (મુંબઈ)

લેખક

ડૉ. રતીલાલ હરીલાલ વૈદ્ય

તેમનો જન્મ તા. ૯-૬-૧૩ માં થયો હતો. તેમણે બાપીકા ધંધાની આધુનિક જમાનાની ઉપાધી મેળવી બાપીકા ધંધાને ઉજાડ્યો છે.

તેમના કુટુંબીઓ આંબલીઆરા, ઘોડાસર, રમેલ, ડાલા, ખડાલ, પુનાદરા, લાલ માંડવા, તથા તેઓ પોતે ખાન્ડુ સ્ટેટના ઠાકોરના રાજ્યમાં રાજ વૈદ્ય હતા.

શ્રીપોપટલાલ વૈદ્ય નીમક લડતના એક ઉત્સાહી અને સક્રીય સત્યાગ્રહી હતા. ૧૮ વર્ષની વયે આ રંગે રંગાઈ અભ્યાસ છોડ્યો અને ગાંધી ઇસ્વીન કરારમાંથી ફરીથી અભ્યાસમાં જોડાયા. વિદ્યાર્થીકાળ દરમ્યાન તેમણે કપડવણજ બ્યાયામ વિદ્યાર્થી સંઘ તથા કપડવણજ સેવા સંઘના હવાખાનામાં સેવાઓ આપેલી, અને ૧૯૩૨માં આંદોલનમાં જોડાઈ અભ્યાસ છોડ્યો, અને આ સ્વતંત્ર યુદ્ધના સેનાનીઓ અમાનુષી અત્યાચાર જોગવ્યા. ૧૯૪૦ માં ફરીથી અભ્યાસ શરૂ કરી ૧૯૪૪ માં ડી. એ. એસ. એફ (મુંબઈ) ની ઉપાધી મેળવી. ખાન્ડુ (જી-વાંસવાડા) માં ૧૯૪૫ માં હાકતરી કારકિર્દી શરૂ કરી. સાથે સાથે આ. સિ. જેલ સુપ્રીટેન્ડર પણ બન્યા. છોટુભાઈ પુરાણી, ચંદ્રશંકર બટ્ટ તથા બ્યાયામ પ્રેમી શ્રીકુબેરભાઈ પટેલની પ્રેરણાથી કેદીઓને માનવતાનાં મૂલ્યો શીખવવા ખૂબ રસ લીધો.

૧૯૫૦ માં મહાગુજરાત હોસ્પિટલ નડીયાદમાં આર. એમ. ઓ. તરીકે જોડાયા. ત્યાર બાદ ૧૯૫૪ માં ઉમાઈ તા. બાયડમાં પોતાનો સ્વતંત્ર ડોક્ટરી વ્યવસાય શરૂ કર્યો. ઉમાઈ ગામમાં સંસ્કારમંડળની સ્થાપના કરી. ત્યાંના કેળવણી મંડળ તથા લાયબ્રેરી જેવી સંસ્થાઓનું પ્રમુખસ્થાન શેભાવ્યું. ઉમાઈની કેળવણી વિષયક તથા સેવાકીય સંસ્થાઓને સારું એવું દાન પણ કર્યું. તેમના સેવાભાવી અને કર્તવ્ય પરાયણ ધર્મ પત્ની સરસ્વતીબેને તેમના એવા કાર્યોમાં સાથ પુરાવી ઉમાઈને આગળ લાવવામાં સારો એવો સાથ આપ્યો છે. તેમને નાટકો લખવાનો પણ શોખ હતો. અભ્યાસ કાલ દરમ્યાન તેમણે “વીર પ્રતિજ્ઞા”, “સાચો રાહ” તથા “યુગાવતાર” નામનાં નાટકો લખ્યાં અને અભ્યાસ કાળ દરમ્યાન તે ખંભાત, નડીઆદ અને કપડવણજ મૂકામે ભજવાયાં પણ ખરાં.

કપડવણ ગામનો હજારો વર્ષનો કડી બદ્ધ ઇતિહાસ અથાગ મહેનત કરી તૈયાર કર્યો. જે પૂજ્ય આ. શ્રીકંચનસાગર સૂરિજી મ.એ સારો એવો આપ આપી બહાર પાડ્યો.

આભાર

આ ઇતિહાસ કે જેની પાછળ અમારા પૂ. પિતાશ્રીએ પોતાનું અડધું જીવન સમર્પિત કરી દીધું, તેને અમારા પૂ. પિતાશ્રીના બાળ સહાધ્યાયી પ. પૂ. આ. કંચનસાગર મહારાજશ્રીને। પ્રેમાળ સાથે સાંપડ્યો, જેથી “અવશેષની આરાધના” ને નવું રૂપ મળ્યું. અમારા પૂ. પિતાશ્રીએ ઇતિહાસને જન્મ આપ્યો પણ તેનું પાલણ પોષણ કયું પ. પૂ. કંચનસાગર મહારાજશ્રીએ ! જેઓનું જાણ અમો ક્યારેય ચૂકવી શકીએ તેમ નથી, તેવા દેવી પુરુષને અમારા કોટી કોટી વંદન. અમારા પૂ. પિતાશ્રીના પરમ મિત્ર પૂ. મધુકાકા, અમારા વડીલ બંધુ ડો. રતીભાઈ કે જેમણે અમોને હંમેશા હુંફ આપી. ભાઈ વસંતભાઈ, શ્રીદિનેશભાઈ તથા મોહન પ્રિન્ટરીવાળા હરીવલ્લભકાકાને પણ કેમ ભૂલાય ? અમારા પૂ. માતૃશ્રી ગં. સ્વ. સરસ્વતીબેન, અમારા બેન બનેલી ગુણવંતરાય, અશોકકુમાર, પ્રવિણકુમાર ડો. જુપેન્દ્રકુમાર, અ. સૌ. જયાબેન, અ. સૌ. દક્ષાબેન અ. સૌ. કોકિલાબેન, અ. સૌ. પૂર્ણિમાબેન કે જેઓએ અમારા પૂ. પિતાશ્રીનું આ મહા સ્વપ્ન સાકાર થાય અને ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ થાય તે માટે ઉત્સાહિત કર્યા. અમારા દવાખાનનો સ્ટાફ જેઠાકાકા, રમેશભાઈ, જશ્વામશીંગ તથા અમારા કુટુંબીજનોએ પણ આ ભગીરથ કાર્યમાં સહાય કરી, જેન બંધુઓ. આમમોહારકંઠેયમાલા, કપકેવણજનો વડીલ વર્ગ, પૂ. પ્રમોદસાગર મહારાજશ્રી તથા કિયેટીવ પ્રેસના સંચાલકોના પણ અમો જાણી છીએ. વંદનાદિ દ્વારા આર્થિક મદદ કરનાર ઠાતાઓના પણ આભારી છીએ. અણબાણે કોઈ સ્થિતિ રહી હોય તો ક્ષમ્ય ગણશે.

આભાર સહ

ડો. અમીત પી. ઠોઠ
ડો. વિનેદ પી. ઠોઠ
પંકજ પી. ઠોઠ

વિમોચન પ્રસંગ

તાજેતરમાં સં. ૨૦૪૧ માગશર વદ ૧ ને રવિવાર તારીખ ૯-૧૨-૮૪ ના મંગલ પ્રભાતે ૯=૦૦ સમયે મીઠાભાઈ શેઠની ખડકી, શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાબચંદ જૈન ઉપાશ્રયમાં સ્થાપત્યકલા અને પ્રાચીન મંદિર-મૂર્તિઓના જ્ઞાતા અને સંશોધક ડૉ. હરિલાલ આર. ગૌદાનીના પ્રમુખપદે કપડવણુજના વતની અને ડેમાઈ ને પોતાનું કર્મક્ષેત્ર બનાવી ડોક્ટરી અર્થે નિષ્પૃહી સેવા અર્પતા રહેલા અખત શત્રુ ડૉ. પોપટલાલ દોલતરામ વૈદના ઘણા વર્ષોના પરિશ્રમ અને સંશોધનના પરિપાકરૂપ ‘શ્રીકપડવણુજની ગૌરવગાથા’ અણુ મોલ ગ્રંથની વિમોચનવિધિ આચાર્ય કંચનસાગરસૂરિ મહારાજના વરદ્ હસ્તે યોજાઈ હતી. પ્રારંભમાં જૈન લક્ષિત મંડળની ભગિનીઓએ પ્રાર્થના અને મંગલગીતની અસ્વર પેશગી કરેલી. વિમોચન વિધિ કાર્યક્રમના પ્રમુખ સ્થાન માટે ડૉ. હરિલાલ ગૌદાનીની દરખાસ્ત અને ટેકા બાદ સ્વાગત ગીત રજૂ થયેલ, ત્યારબાદ સ્વર્ગસ્થ ડૉ. પોપટલાલ વૈદના સુપુત્ર ડૉ. અમિત વૈદના વરદ્ હસ્તે મંગલ દીપક પ્રગટાવવામાં આવેલ, ત્યારબાદ ડૉ. રતિલાલ એચ. વૈદે આ સમારંભના વરાયેલા પ્રમુખશ્રી ડૉ. હરિલાલ ગૌદાનીનું કુલ-હારથી સ્વાગત કર્યું હતું. જાણીતા ઇતિહાસકાર શ્રીરમેશભાઈ જમીનદારે તેમજ વડોદરાના એમ. એસ. યુનિવર્સિટીના પ્રો. રમણલાલ નાગરજી મહેતાએ પ્રાસંગિક પ્રેરક અને સંશોધક પ્રવચનો કરેલ, જેમાં પ્રો. ધીરુભાઈ પરીખ, શ્રીમનોહર પ્રસાદ ભાવસાર (કવિકલાથી) ડૉ. અમીત ગૈધ, ડૉ. રતિલાલ ગૈધ, શ્રી રસિકકુમાર રાહી, વાડીલાલ બા દેસાઈ, તેમજ એડવોકેટ શ્રીનગીનભાઈ વકીલ વિગેરે એ સ્વર્ગસ્થના સંસ્મરણો તાબાં કરી સ્વર્ગસ્થનો આત્મા આ ટાણે અણુમોલ આનંદ અનુભવતો હશે, એવી અભિપ્રસા અભિવ્યક્ત કરેલી. અંતમાં પ્રમુખ સ્થાનેથી ડૉ. હરિલાલ ગૌદાનીએ સ્વર્ગસ્થના સંશોધન ગ્રંથને બિરદાવી પોતાના પ્રમુખસ્થાને થતાં તેના પ્રગટીકરણના પ્રસંગને હૃદયના પ્રાદુર્ભાવથી અભિભૂત કર્યો હતો. ત્યારબાદ ગ્રંથનું વિમોચન કરનાર પ. પૂ. આ. કંચનસાગરસૂરિ મહારાજે આશીર્વાદ પ્રવચન આપ્યું હતું. અંતમાં આભાર વિધિ શ્રીઅભયદેવ સૂરિશ્વર જ્ઞાન ભંડારના પૌઠ માસ્તર કરી હતી, સમગ્ર કાર્યક્રમનું આયોજન અને ઉદ્ઘોષણ શ્રીનિરૂપમભાઈ પરીખે કરેલ. કાર્યક્રમ સમાપ્ત બાદ ભોજન લેવાયા પછી, કવિ કલાથી સાથે ડૉ. હરિલાલ ગૌદાની, ડૉ. રસેશ જમીનદાર, પ્રો. રમણલાલ નાગરજી મહેતા, તેમજ બાલ લેખક શ્રીશિવમૂ સુન્દરમ્ કચેરીના પટાંગણમાં આવેલ લાડલી બીબી તેમજ હુડબાદશાહની દરગાહની સુલાકાત લઈ, તેમના દિદારના દર્શન કરી કચેરીના દરવાજાના ઓતરંગની ફોટો-ગ્રાફી કરી હતી. ત્યારબાદ ત્રિવેણી પાક પાસેના પુરાતત્વ કાળમાં ગળાતા લોખંડની ભટ્ટીઓના ટેકરાઓની સુલાકાત લઈ, જરૂરી લોખંડના માટી મિશ્રિત ગથિયાં એકઠાં કરી સંશોધન માટે લઈ ગયેલ. આ કાર્યક્રમમાં મૂળી સેવા રૂપ મૂક સેવકો પૈકી શ્રીમધુ-સૂદન ત્રિવેદી તેમજ શ્રીદિનેશ પરીખે આદિ અંત આલેખત હાજરી આપી હતી.

—કવિરાજેન્દ્ર શાહ

ખાસ સુધારા વધારા

- ૧ વહાણવટી માતા, સ્થળ-ધડીયા
- ૨ નવી પાંજરાપોળની જમીન. શેઠ જાળીરભાઈ મહેતાએ ભેટ આપેલ છે.
- ૩ કપડવણજના અન્નેડ કવિ રાજેન્દ્ર શાહ છે.
- ૪ ચિત્રકારોની હરોડમાં ઉભા રહેનાર કપડવણજના ચિત્રકાર સોમાભાઈ શાહ છે.
- ૫ રતનાકર એટલે સમુદ્ર તેની માતા એટલે રતનાકર-રતનાગર માતા.
- ૬ આર્ટકોલેજ શેઠ કેશવલાલ સોમેશ્વરના દાનથી થઈ.
- ૭ સાયન્સ કોલેજ શેઠ સી. પારેખના દાનથી થઈ.
- ૮ કોમર્સ કોલેજ વી. એમ. પારેખના દાનથી થઈ.
- ૯ સવાઈલાલ યુનીલાલના સસરા નહિ પણ યુનીલાલ છગનલાલના સસરા એમ વાંચવું.
- ૧૦ કપડવણજની પરિચયે ક્યારેક ક્યારેક જમીનમાંથી મુસ્લિમ શિક્ષા નીકળે છે, પૂર્વમાં હિન્દુ ખજાનો નીકળે છે
- ૧૧ તોરણાની વધમાનના બદલે 'તોરણોની વધમાનતા' વાંચવું.
- ૧૨ માધવ સ્ટુડીઓએ પહેલાં ફોટા લીધેલા ને તે પછી તેમના સ્ટુડીઓનું નામ ઉદય સ્ટુડીઓ થયું. તેમને વૈદ્યને ફોટાઓ લેવાને માટે સંપૂર્ણ સહકાર આપ્યો છે.

વંદના છપાયા બાદ આવેલ અર્થિકસહાય

અમૃતલાલ યુનીલાલ શાહ		ડેમાઈ
જયંતીલાલ યુનીલાલ શાહ		ડેમાઈ
ડો. અરવિંદભાઈ યુનીલાલ શાહ		ડેમાઈ
ઈન્દ્રવદનભાઈ (રાકેશ કે. પો.)		ડેમાઈ
કનૈયાલાલ મફતલાલ શાહ		બાયડ
જયંતિલાલ કે.	અમુના કેમીટ	બાયડ
સુભાષભાઈ કે.	અમુના કેમીટ	બાયડ
જયકુમાર આર. શાહ	નેશનલ સ્ટોર્સ	સાઈંગા
કનુભાઈ શાહ	શ્રી નાયણ મેડીકલ	ડેમાઈ
રજનીકાંત શાહ	કૃષ્ણ મેડીકલ	ડેમાઈ
પંકજભાઈ પી. વૈદ્ય		ડેમાઈ
ચીનુભાઈ રમણલાલ શાહ	કપડવણજ	(સુરત)
ચીનુભાઈ સોમાભાઈ દોસી	કપડવણજ	(સુરત)
અરવિંદભાઈ ચંદુલાલ શાહ	કપડવણજ	(મુંબઈ)
ડો. કુમુદ ભ. ગાંધી	કપડવણજ	(સુરત)

કપડવાણની ગૌરવ ગાથા

ગૌરવ પહેલું

ઐતિહાસિક નગર કપડવાણ

પૌરાણિક કપડવાણ

પ્રાચીન અર્વાચીન કપડવાણનું અસ્તિત્વ કયા કાળમાં થવા પામ્યું? કયા ચોક્કસ દિવસે અને કોણે વસાવ્યું? તેનો ઇતિહાસ અથવા તો કોઈ દંતકથા કયાંય મળી નથી. છેક પુરાણકાળમાં પ્રાતઃ સ્મરણીય ભગવાન રામચંદ્રજીએ પિતૃઆજ્ઞાને આધિન ૧૪ વરસના વનવાસના દિવસોમાં આ ધરતીને પાવન કરેલી મનાય છે. અવધપુરી થતાં લુણપુરમાં મહારાજા દશરથનું શ્રાદ્ધ કરી તેને પાવન કરેલું. શ્રાદ્ધ માટે ભુદેવોને આમંત્રણ આપેલું પણ પાણીનું મહાસંકટ હતું, આથી તે સમયે સ્વયં ભગવાને રામજીવ વડે તે સંકટ દૂર કરેલું ત્યારથી આ સ્થળને 'રામક્ષેત્ર' કહેવામાં આવે છે. 'રામક્ષેત્ર'તે જ હલનું આપણું લસુંદ્રા.

રામાયણ કાળમાં શ્રીઉલ્કેશ્વર મહાદેવ જાબાલીમુનિની ઉલંકાથી વેત્રવતી(વાત્રક)-ને કાંઠે પ્રગટ થયા. મહાભારત કાળમાં કેદારેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના થઈ. પરંતુ એ કાળમાં કપડવાણનું અસ્તિત્વ હતું કે કેમ તેનો કોઈ ખાસ ઉલ્લેખ નથી.

(કાશ્યપ ગંગા) -વેત્રવતીના કિનારા ઉપર આ સમયમાં ઋષિમુનિઓના આશ્રમો જ હતા. કપડવાણ અને તેની આબુખાબુની ધરતી વલ્લરીથી આચ્છાદિત રહે છે.

ઉંચા ઉંચા વૃક્ષોની ઘેરી ઘટાઓથી કુદરતે સૌ કોઈને અપૂર્વ શાન્તિ મળે તેવી સગવડ કરી આપેલ છે. (કપડવણ્જની આસપાસનાં જંગલો, જ્યાં હિંસક રાની પશુઓના વાસ હતા. પહેલાં આ જંગલોને લીધે કેટલાકોએ તેને “હિડમ્બા વન” તરીકે ઓળખમાં લીધેલ, પણ ખરેખર આ સ્થળ (જંગલ) છે.....“હિડમ્બા વન” નથી.)

ગુજરાતમાં રાષ્ટ્રકુટ વંશ અને તેમાં કપર્ટવાણિજ્યનો ઉલ્લેખ :

કપડવણ્જથી નીકળેલા તામ્રપત્રોના આધારે ગુજરાતનો રાષ્ટ્રકુટ વંશનો રાજવી ધ્રુવસેન ખીજના ભાઈ દન્તીવર્માનો પુત્ર અકાલવર્ષ કૃષ્ણ હતો (વિ. સં. ૯૪૪). અકાલવર્ષના સામંત પ્રચંડેના પિતા ધવલપ્પા ગુજરાતનો તે સમયનો દંડનાયક હતો. ઉપરાંત તામ્ર પત્રોમાં ધવલપ્પાને ગુજરાતનો દંડનાયક નીમ્યાતું લખે છે.

અકાલવર્ષના સામંત પ્રચંડે ખેટક (ખેડા), કપર્ટવાણિજ્ય, હર્ષપુર વગેરે ૭૫૦ ગામોનો મહાસામંત, પ્રચંડ, અને દંડનાયક તરીકે ચંદ્રશુભ્રત હતો. ખેડા જિલ્લો થોડા સમય માટે પ્રતિહાર રાજના હાથમાં ગયેલો. ધવલપ્પે પ્રતિહાર મહીયાળદેવના હાથમાંથી છતી વિ. સં. ૯૬૬ પહેલાં રાષ્ટ્રકુટના હાથમાં પાછો સોંપેલો. અકાલવર્ષે ખેટક મંડળનો વહીવટ ધવલપ્પાને સોંપેલો. અકાલવર્ષ મહારાજાએ આ જિલ્લાનો ભાગ મહાસામંત પ્રચંડને જાગીરમાં આપ્યો હોય, અગર તો તેના પિતા ધવલપ્પાને તેની બહાદુરી માટે પણ આપ્યો હોય.

અકાલવર્ષ ત્રીજે (કૃષ્ણ રાજ) કે જે પૃથ્વીવલ્લભ તરીકે ઓળખાતો (વિ. સં. ૯૬૬-૧૦૨૩). તે સમયમાં ખેડક મંડળના મહામંડળેશ્વર રાજા સીયાક હતા એમ લાગે છે.

રાષ્ટ્રકુટ રાજાઓના અમલ દરમિયાન એક વખત કપર્ટવાણિજ્ય (કપડવણ્જ) સુધીનો ખેડા જિલ્લાનો ભાગ લાટ મંડળમાં ગણાતો. પાછળથી રાજ્યવહીવટની દૃષ્ટિએ જે ભાગ પાડવામાં આવ્યા. એક ભાગને લાટ મંડળ અને ખીજ ભાગને ખેટક મંડળ.

તામ્રપત્રો પરના લેખો

પત્ર નંબર 'અ'

પંક્તિ: (૧) થી (૧૦)

(૧૧) સર્વાનાગામિ

(૧૨) મહાવૃત્તિમહાવ્રતમન્તામાલ્ય-

વ લખિતવિષદકમહત્તરાત (૧) સમનુવોષ

- (३३) यत्कस्तु वः स विदितं यथा
श्रीखेटकहर्षपुरकासद्वहपतत् (१) अर्द्धाष्टम—
(३४) यं समभिगतपं चमहाशब्द—
महासामन्तप्रचण्डदण्डनायकश्रीचन्द्रगु—
(३५) ते (१) मया श्रीहर्षपुरादाष्टम—
शतान्त (:) पाति (क)र्पट्वाणिज्यचतुर (१) शीति—

पतरुं बीजुं 'ब'

- (३६) काप्रतिबद्धरुद्रिदादशकान्त (:) पातिव्याघ्रासग्रामः
सबुक्षमाळकुलः सदण्डदशाप—
(३७) रावः सशीमापर्थन्त (:) सकाष्ठतुणकूप—
तडागोपेतः समोगभाग (:) सहिरण्यः चतुराघाटनो—
(३८) पलक्षितः घाणके पलसमेतः (सममिलिख्यते) ।
आघाटन्तानि अभिलिख्यन्ते । पूर्वतः पथे—
(३९) डामाभो विस्वावल्ली च । दक्षिणतः केरवल्लीग्रामो
(१अ) रल्लवकग्रामश्च । पश्चिमतः (:) नावा—
(४०) लिङ्गा अगूवहो च । उत्तरतः अम्भाउञ्च ग्रामः (१)
एवं चतुराघाटनोपलक्षितः वल्लुरिका—
(४१) ग्रामः भट्टवास्तव्यवाणि मध्यन्दिन—
भरद्वाजसगोत्रसन्नध्याचारी ब्राह्मणब्रह्मभट्टे वव्व
(४२) सुताय (१) स्नात्वा दकातिसर्गं वपिचरुक्वैश्वदेवाख्यं
प्रतिग्रहेण प्रतिपादितः (१) तदर्थम्—
(४३) स्मप्रदत्त चर्मदाय (:) सर्वे रवा गामिभोक्तुभिः
अस्योपरोवात्पालनीयो (अ) नुमन्तग्य—
(४४) अ. (१)

पतरुं बीजुं

- (५८) हाटकं क्षितिमो
(५९) रीणां सप्तबन्मानुगं फलं ।
स्वहस्तोयं श्रीमदकुसुमस्य श्रीचवळप्पसु—
(६०) नोः । शक संवत् ८३२ वैशाखशुद्ध
पौर्णमास्यां महावैशाख्यां पुनर्व
(६१) देवब्रह्मदायजो दत्तः (१)
लिखितमिदं शासनं कुलपुत्रकेणाम्मैव

(૬૨) કેન નેમાદિત્યસુતેનેતિ ।

યદત્રોનાશ્વરમધિકાક્ષરા તત્સર્વં પ્રમા-

(૬૩) જમિતિ વ્યાસતુલ્યોપિ મુચ્યતિ ॥

સ્વદ્દસ્તોય શ્રીધન્નગુપ્તસ્ય ॥

(ગુજરાત ઐતિહાસિક લેખ ભા-૨ પૃ. ૧૧૮-૧૧૯)

પતરુ પહેલું

પહેલા પતરાના શ્લોક ૧ થી ૧૮ અને પતરુ ખીજી ૩ માં શરૂ થતા શ્લોક ૧૯ આ બધા શ્લોકમાં સ્પષ્ટકૃત રાજાઓની વીરતાની યશગાથા અને વંશનું વર્ણન કર્યું છે. વીસમા શ્લોકથી સાબિત થાય છે કે મહારાજા અકાલવર્ષા ૭૦૦ ગામ લોગવતા હતા. ૩૧ માં શ્લોક : અર્થાત્ ૩૧ મી પંક્તિથી ભવિષ્યમાં થનારા બધાભદ્ર નૃપતિઓને, મહાસામન્તોને, અમાત્યોને, લશ્કરના અધિકારીઓને, જિલ્લાના હાકમોને અને મહોટરાઓને આ રાજા જણાવે છે કે તમારે જાણવું જે-શ્રીખેટક, હર્ષપુર, અને કાસદ્રહનાં સાડા સાતસેં ગામોમાં જ્યારે પંચમહા શબ્દને પામેલા મહાસામન્ત પ્રચંડના દંડનાયક શ્રીચંદ્રશુભ્ર હતા ત્યારે, મેં હર્ષપુરનાં સાડા સાતસેં ગામોની અંદર આવેલ કપડવાણિજ્ય ચોરાશીમાં રહેલ સૂરિદ્વા દશકમાં આવતું વ્યાધાસ ગામ, વૃક્ષમાલા સહિત, દંડની અને દશ અપરાધની શિક્ષાની સત્તા, સાથે, સીમા સુધ્યાં, કાષ્ઠ, તૃણ, કૃપ, તગાડ સમેત લોગ અને ભાગ સહિત, સુવર્ણ સહિત, ચાર સીમા સાથે, ઘાસતૃણ સુધ્યાં, લખી આપ્યાં છે. સીમા લખવામાં આવે છે:- પૂર્વે પંથોડા ગામ અને વિતખાવલ્લી, દક્ષિણે કેરડવલ્લી, ગામ અને અરલુવક ગામ, પશ્ચિમે નાવાલિકા અને અપૂવલ્લી અને ઉત્તરે અમ્બાઉંચ ગામ એવી ચતુઃસીમાથી ઓળખાતું વલ્લુરિકા ગામ ભટ્ટનિવાસી ભરદ્વાજસગોત્ર વાજિમાધ્યંદિન (શાખા) ભણુનાર, વંવના પુત્ર, ગ્રાહ્યણુ બ્રહ્મમદ્દને, બલિ, ચરૂ, અને ગૈશ્વદેવ અર્થે, સ્તાનઉદક ત્યાગપૂર્વક, દાનમાં આપવામાં આવે છે. માટે અમે આપેલું ધર્મદાન બધા ભાવિ રાજાઓએ, અમારું ઉલ્લંઘન કર્યા વગર પાળવું અને માન્ય રાખવું.

પં. ૪૪ થી ૫૮ માં શ્રીવ્યાસ ઋષિએ કહ્યું છે કે દાન કરનાર ૬૦ હજાર વર્ષ સ્વર્ગ લોગવે છે, અને જપ્ત કરનાર તેટલાજ વર્ષો નરક લોગવે છે. તે વગેરે લખાણુ છે.

પં. ૫૯ થી શ્રીધવલખાનો પત્ર શ્રી અશ્વકુનો હસ્તહસ્તક છે. શક સંવત ૮૩૨ ગૈશાખ સુદ પૂર્ણિમાએ મહાગૈશાખી તિથિએ પૂર્વે કરાયેલા દેવદાન કે ગ્રાહ્યદાનનો અપવાદ રાખીને દાન કર્યું છે. નેમાદિત્યના પુત્ર કુલપુત્રક અમ્મૈયકે આ શાસન લખ્યું છે. આમાં જ્યાં અખર ઉનકે અધિક હોય તે સઘળું પ્રમાણુ છે. વ્યાસ જેવા પણુ ભૂલે

છે. શ્રી ચન્દ્રગુપ્તનો આ સ્વહસ્ત (દસ્ત) છે. (શુ. ઐ. લે. ભા. ૨ પૃ. ૧૨૦. ૧૨૧)

આ દાન પત્ર ગુજરાતમાં કપડવણજ મુકામે પ્રાપ્ત થયું હતું. આ દાનપત્રો (તામ્રપત્રો) ઉચાં વાળેલા કાંઝવાળાં ત્રણ તામ્રપત્રો પર કોતરેલાં છે. દરેક પત્રાનું માળ આશરે ૧૧^૧/_૨" × ૮^૧/_૨" નું છે.

ખીજાં જાણવામાં આવેલાં દાનપત્રોની મુદ્રામાં શિવની આકૃતિ હોય છે, પણ આ દાનપત્રની મુદ્રા ઉપર ગરુડની આકૃતિ છે. તેથી કૃષ્ણ રજો શૈવ નહોતો પણ ગૌણુવ હતો એવું અનુમાન થઈ શકે છે. (શુ. ઐ. લે. ભા. ૨ પૃ. ૧૧૪)

દાનપત્રમાં વણવેલાં ગામો પૈકી નીચેના ગામો ડા. ખુલરે ઓળખાયેલ છે.

તામ્રપત્રમાંનું નામ	હાલનું નામ
કર્પટવાણિજ્ય	— કપડવણજ
વ્યાખાસ	— ગાયકવાડી વધાસ
પંથોઢા	— પંથોરા
અરલુલક	— લરૂજ મુઆડું (વધાસની દક્ષિણે)
અપૂલ્લી	— અખુવેલ (શુ. ઐ. લે. ભા. ૨ પૃ. ૧૨૦)

કપડવણજનું કૃષ્ણ ખીજના (અકાલ વર્ષના) દાનપત્રનો વંશવેલો.

કૃષ્ણરાજ ૧લો અથવા શુભતુંગ

ધ્રુવરાજ અથવા નિરુપમ

ગોવિંદરાજ ૩ જો

મહારાજપણક

શુભતુંગ અથવા અકાલવર્ષ અર્થાત્ કૃષ્ણ ૨ જો (શુ. ઐ. લે. ભા. ૨ પૃ. ૧૧૪)

આથી એ સિદ્ધ થયું છે કે શક સર્વત્ ૮૩૨ થી કર્પટવ.ણિજ્ય એ એક અનુપમ હતું જ. (આચાર્ય ગિરજશંકર વલ્લભજી સંપાદિત ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો ભા. ૨ જો પ્રકાશક :- ગુજરાત વિદ્યા સમા. ના આધારે આ લીધું છે.)

સમ્રાટ વંશના મહાનુભાવો ગૌણુવ સંપ્રદાયને માનતા હોય તેમ જોમ તામ્રપત્રથી જાણવા મળે છે, તેમ તે સમયના લગવાન વિષ્ણુની મૂર્તિઓ જોતાં પણ લાગે છે. આ મૂર્તિઓ ટાંકણાની ડુંગરોના ખોદકામો કરતાં જડેલ છે. થોડીક મૂર્તિઓ મુંબઈ મ્યુઝિયમમાં લઈ જવામાં આવેલ. જે થોડીક-ત્રણેક મૂર્તિઓ હાલમાં કપડવણજમાં છે (જુઓ ચિત્ર નં. ૧-૨)

ઉપરોક્ત લખાણો અને તામ્રપત્રોના લેખો પર- —“કર્પટવાણિજ્ય” શબ્દ વાંચતાં ખ્યાલ આવે છે કે કપડવણજ વિ. સં. ૯૬૬-શક સં. ૮૩૨ પહેલાનું પ્રાચીન છે.

ચાવડા વંશમાં કર્પટવાણિજ્ય પ્રદેશ :

ગુજરાતમાં આપોલ્કાટ(ચાવડા)-વંશનો અમલ શરૂ થયો. ત્યારે તેના માંડલીકો પ્રાચીન કર્પટવાણિજ્યને શોભાવતા હતા. તે સમયના રાજપુરુષોએ હાલ જ્યાં ટાંકલાની ડુંગરી કહેવાય છે, તે સ્થળ પાસે એક સુંદર સરોવર તેમજ કુળદેવી શ્રીહર્ષદ્વ(હરસિદ્ધ) માતાનું મંદિર બંધાવેલ હોવાનો સંભવ છે. આ ટાંકલાની ઢેરી પાસે દેખાતાં ભગ્નાવશેષો કોઈ ભવ્ય સ્થળની ખાત્રી કરાવે છે. આજે દેખાતા મોટા ટીંબા પોતે ભૂતકાળના ગૌરવવંતા સ્મિતને છતું કરવાનો પ્રયત્નો કરતા ઊભા રહ્યા છે.

જૈન સાહિત્યમાં કર્પટવાણિજ્યનો ઉલ્લેખ :

રાજપૂત યુગમાં વર્ચસ્વ જૈનોનું હતું. આ સમયમાં કર્પટવાણિજ્યમાં શ્રીવાચકગચ્છીય પૂ. આચાર્ય શ્રીજિવદેવસુરિજીના શિષ્ય પૂ. આચાર્ય શ્રીજિનદત્તસૂરિશ્વરજીના ઉપદેશથી એ સમયના ધનકુબેર પુણ્યાત્મા શ્રીગોવર્ધન* શ્રેઠીએ શ્રીનંદીશ્વર દ્વિપના બાવન ઢેરાસરના જૂથના સંભારણારૂપે વાસુપૂજ્ય પ્રભુનું બાવન દેવકુલીકાસહતું વિમાન જેવું ભવ્ય જિનાલય બંધાવ્યું.

ઈ. સં. ના દશમા સૈકાથી તેરમા સૈકા સુધીના ગાળામાં ગુજરાતના સ્થાપત્યમાં ઘણો વિકાસ જોવા મળે છે. એા વિકાસક્રમમાં કપડવણ્ણનાં પણ સ્થાપત્યની રચના થએલ. ધર્મ ખાતર શ્રેઠીઓએ ભંડારો ખુલ્લા મુક્યા હતા. કલાધરોએ અંતરમાં ભગતા અરમાનોને આકાર આપ્યો હતો. કપડવણ્ણને સંસ્કાર તેમજ ધર્મભાવના પ્રત્યેના અતુરાગને અમર બનાવ્યો હતો.

આ સમયના ધર્મનિષ્ઠ પુણ્યાત્મા વાચડા કુલદીપક શ્રીગોવર્ધન શ્રેઠને ગુણવાન આસ્ત્રિશીલ સોદા નામની પત્ની હતી. તેમને એક પુત્રી અને ચાર પુત્રો હતા. શ્રીગોવર્ધન શેઠના બે પુત્રો અમ્મય અને સિદ્ધ, એ બેએ પિતાની સાથે દીક્ષા લીધી હતી. ત્રીજો પુત્ર જજ્જનાગ પોતાની પત્ની સુંદરી સાથે છત્રાવલ્લીમાં વસવા ગયો. ત્યાં તેને સુંદરીની કુસિએ પ્રતિભાશાળી બે પુત્રો થયા. શિષ્ટ અને વીર. જેમણે ધર્મ કાર્યો કર્યા અને નાના મોટા સંઘો કાઢ્યા. એથો સૌથી નાનો નત્રય પોતાની પત્ની સાવિત્રી સાથે પિતાની ગાદી પર કર્પટવાણિજ્યમાં રહ્યો. તેમને બે પ્રભાવિશાળી પુત્રો-ગોપાદિત્ય અને કર્પદી નામે હતા. બંને ભાઈઓ ધાર્મિક વૃત્તિના હતા. શ્રીકર્પદી શેઠે કર્પટવાણિજ્યના આંગણેથી શેત્રુંજય વગેરે સ્થળો તરફ સંઘો કાઢ્યા હતા. તેઓ પોતાના ફેઈ 'શ્રી' બહેનના પુત્ર યશોનાગ વગેરે સાથે જ વર્તનમાં રહેલા. શ્રીયશોનાગનાં પવિત્ર-ધાર્મિક પત્ની પાલીએ કર્પટવાણિજ્યના આંગણે વિ. સં. ૧૧૬૦ ઈ. સ. ૧૧૦૪માં શ્રીચૌખાજીની સ્થાપના કરેલી (વાંચો શીલાલેખ, જુઓ ચિત્ર નં. ૩) શ્રીગોવર્ધન શ્રેઠીના પૌત્ર 'વીર'ના પુત્ર યશોદેવ પણ પૂર્વજોની શ્રેષ્ઠતાને સાચવનાર

* કપડવણજના વાયડ કુળના પ્રથમ શ્રેષ્ઠી વિ. સં. ૧૦૦૦ લગભગમાં
ગોવર્ધન.....સ્ત્રી સોઢી

શ્રી

↑
પુત્રી
↓

ભાણેજ
યશોનાગ
સ્ત્રીપાલી

↑
અમમ્ય
↓

ગોવર્ધન શેઠ સાથે
આ જે પુત્રોએ
દીક્ષા લીધી

↑
સિદ્ધ
↓

↑
જન્મજનાગ
↓

સ્ત્રી
સુંદર
(છાત્રાવલીમાં
ગયા, હાલનું
છત્રપુરા)

↑
નન્નય
↓

સ્ત્રી
સાવિત્રી

પુત્રો

↓
શિષ્ટ

↓
વીર
↓

↓
મહાવીર ચરિત્ર પૂર્ણ કરાવ્યું.
વિ. સં. ૧૧૩૬ જેઠ સુદ ૩ ને
સોમવાર ગુણચંદસૂરિ પાસે રચાવડાવ્યું.

કપડવણજમાં
ચૌબુલની
સ્થાપના કરી.
વિ. સં. ૧૧૬૦

ગોપાદિત્ય

કપઢી

અને ભાઈઓ કપડવણજમાં ફેરવના
દીકરા યશોનાગ સાથે રહ્યા.

સજ્જન હતા. તે સમયના (રાજપુત યુગના) શ્રીનંદય ઠાકોરની વિનંતીથી પૂ. આચાર્ય
શ્રીદેવભદ્રસુરિએ (પ્રાકૃતમાં) સર્વાંગ સુંદર શ્રીપાર્શ્વનાથ ચરિત્રની રચના કરી.
(ભણ્યમાં આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ થયેલ.)

“શ્રીગુણ્યંદ્ર ગણી રચિત મહાવીર ચરિત્રની પ્રશસ્તિના શ્લોકોમાં આ પૂણ્યવંત શ્રેષ્ઠીનો પરીચય સુંદર રીતે આપેલ છે.

“ તેહિંતો પડિહુદો વાયડકુલજશપદાય સન્નિભો ।
કપ્પડવાણિજ્જપુરે, સેટ્ટી ગોવદલ્લો આસી ॥
ણુંદીસરાવલોયણુ ભળ્વાણુદંસણુત્યં ચ ।
કારાવિયં સુતંગ લાવણુ જિણુલયં જેણુ ॥

(આગમ જ્યોતિર્ધર્માધી, પૂજ્ય. અભયસાગરજી મહારાજ સાહેબની પાસેથી સંભાર)

શ્રીગોવર્ધન શ્રેષ્ઠી અને તેમના કુટુંબીજનોની ઉદાત્ત ધાર્મિક ભાવનાનો ભરપૂર ઇતિહાસ **શ્રીમહાવીરચરિત્ર** (પ્રાકૃત)ની પ્રશસ્તિથી જાણવા મળે છે. આ ગ્રંથ તેમના પૌત્રો શિષ્ટ અને વીરે તે સમયમાં પૂ. શ્રીગુણ્યંદ્રગુણી પાસે વિ. સં. ૧૧૩૯ જેઠ સુદ ૩ ને સોમવારે રચાવડાવી પૂર્ણ કર્યો છે.

સોલંકી યુગમાં કપ્પડવાણિજ્ય :

પૂ. આચાર્ય શ્રીઅભયદેવસૂરિશ્વરજીનો જન્મ ધારાપુરી નગરીમાં થયેલ. પિતાજીનું નામ મહોધર અને માતાનું નામ ધનદેવી હતું. **નવાંગી ટીકાનું** મહાલગીરથ કાર્ય શાસન દેવીની સત્પેરણા-સહાયથી તેઓશ્રીએ પૂર્ણ કરેલ. તે ઉપરાંત પૂ. આ. શ્રીહરીલદ્રસૂરિજીના **પંચાશકની ટીકા**, શ્રીજિનભદ્રાગણીકૃત **શ્રીવિશેષાવરચક ભાષ્ય** ઉપરની ટીકા વગેરે કૃતિઓનો વારસો તેમનો જૈન શાસનમાં અણુભાલ છે. આ મહાપુરુષનો સમય વિ. સં. ૧૧૦૦ થી વિ. સં. ૧૧૩૯નો છે. વિ. સં. ૧૧૩૯માં સૂરીશ્વરજી કાળધર્મ પામ્યા હતા.

(વાંચો **જ્ઞાનમંદિર**)

“શ્રીમાનભયદેવોપિ, શાસનસ્ય પ્રભાવના ।
પત્તને શ્રીકર્ણરાજ્યે, ધરણ્યોપસ્તિ શોભિતઃ ॥”
(પ્રભાવક ચરિત્ર પ્ર. શ્લોક. ૧૭૩.)

આ સમયમાં વિ. સં. ૧૧૪૮ ઈ. સ. ૧૦૯૨ માં અરબસ્તાનમાં સુસાનો દીકરો જોગૈય નામે થયો. આ જોગૈયે પોતાના બે શિષ્ય મુલાઈઅબદુલ્લા અને મુલાઈઅહમદને ગુજરાતમાં મોકલ્યા. તેઓ ખંભાત આવ્યા. તેજ સમયમાં (સુઆબ નામની તવારીખ) જોગૈય બીનમાલમ નામના મહાપુરુષે કપડવાણીમાં બનાવેલી. આ મહાપુરુષની કબર “જોગ માલમની મસ્જિદ”ના નામે ઓળખાતી આજે મીઠા તલાવના દરવાજા (જુઓ ચિત્ર નં ૪) બહાર, નડિયાદ જવાના રસ્તાની જમણી બાજુ છે. સોલંકીઓના સુવર્ણ યુગમાં અર્વ ધર્મના ફૂલો આનંદથી રહેતા હતા.

ગુર્જર ભૂમિનો પ્રતાપ ભારતની દશે દિશામાં જયંત્રીના ઘોષ પ્રતિઘોષથી સભર હતો. ગુજરાતનું સંસ્કાર ધન છૂટે હાથે ઠેરઠેર વેરાતું હતું. ગુજરાતને સિદ્ધિ આપનાર ગુર્જરનરેશ સિદ્ધરાજ જયસિંહે, ઠેરઠેર પથરને વાચા આપી હતી. કપડવણજમાં એ સ્વપ્ન દૃષ્ટિનાં પુનિત પગલાં પડ્યાં, તે પહેલાંના કાળ તરફ આપણે એક વાર દૃષ્ટિપાત કરી લઈએ. મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવે કર્પકવાણિજ્યમાં આગમન કર્યું, તે પહેલાં અને આપોલકટ યુગના કાળમાં નગર નાખતાં એવી પ્રતીતિ થાય છે કે પ્રાચીન નગરી સંસ્કાર ભૂમિ હતી.

કપડવણજની ધરતીમાંથી સંસ્કારસ્વામીઓ, શ્રેષ્ઠીઓ, ગુરવીરો અને કલાધરો પેદા થયા છે અને હજુ સુધી એ સંસ્કાર વારસો જાળવનાર કોઈને કોઈ સપુતોની આ ધરતી ભેટ ધરે છે.

પ્રાચીન શહેર કર્પકવાણિજ્ય ન્યારે સમૃદ્ધિની ટોચે ગિરાજતું હતું ત્યારે હાલમાં આપણે ન્યાં હરીએ ફરીએ છીએ, વસવાટ કરીએ છીએ, નવી નવી ઈમારતો રચીએ છીએ, જૂની ઈમારતોને સમરાવીએ છીએ, તે સ્થળ ભયંકર જંગલ હતું એવી કલ્પના ય પણ આપણને આવી શકે ખરી?

જૈન સાહિત્યમાં કર્પકવાણિજ્યનો ઉલ્લેખ :

ઈ. સ. ના દસમાં સૈકાથી તેરમા સૈકા સુધીના ગાળામાં ગુજરાતના સ્થાપત્યમાં ઘણો વિકાસ જોવા મળે છે. વિકાસના એ કમમાં કપડવણજે પણ પોતાનું સ્થાન કળામય સ્થાપત્યોની રચના કરી નિશ્ચિત કરી લીધું હતું. પ્રબલ ધર્માનુરાગી હતી, ધર્મ ખાતર શ્રેષ્ઠીઓએ પોતાના ભંગારે ખુદશા મૂક્યા હતા. શ્રીમંતોએ દ્રવ્ય રેલાવ્યું, કળાકારોએ અંતરમાં જાગતાં અરમાનોને આકાર આપ્યો. ભક્તિભાવથી નિતરતાં કળાકારોના અને શ્રેષ્ઠીઓના સાત્વિક અંતરે કપડવણજને સંસ્કાર તેમજ ધર્મ પ્રત્યેના અનુરાગને અમર બનાવતા સ્થાપત્યોની રચના કરી.

ગુજરાતમાં એ કાળે રાજ્ય ક્ષત્રિયોનું અને શાસન જૈનોનું હતું એમ કહેવું અતિ-શયેખિત ભયું નથી. ઠેરઠેર જિનાલયો બંધાતાં હતાં. એમાંનું કેટલાકનું મુસ્લિમ શાસનકાળ દરમિયાન મસ્જિદોમાં પરિવર્તન પણ થયું. કેટલાકનું અસ્તિત્વ પણ નષ્ટ થયું. ન્યારે કેટલાંક જૈત્યો હજુ એના અસલ સ્વરૂપમાં અસ્તિત્વ ધરાવી રહ્યાં છે.

આ યુગમાં કપડવણુજમાં જૈન સમાજ સમૃદ્ધિમાં રચતો હતો. વિ. સં. ૧૧૩૬ ઈ. સ. ૧૦૮૩માં નવાંગીના ટીકાકાર વિદ્વાન જૈન ધર્મ શાસન પુણ્યાત્મા ચંદ્રકૂળના (જેમનું વણુજ આગળ કરી ગયા છીએ તે) શ્રીઅભયદેવસુરિએ હાલની શાંતીનાથની પોળમાં આવેલ ઉપાશ્રયમાં કાળ કરેલો. (હાલમાં ઉપાશ્રયમાં તેમનાં પગલાં છે.)

આપણા પતનને સુવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવણી કરનાર જો કોઈ હોય તો તે ફક્ત રાજકણી લાડલી બીબી. તેને ફળે આ યશ જાય છે. ગામના રક્ષણ માટે કોટ કિલ્લાને સારી અને સુવ્યવસ્થિત કરનાર તે જ હતી. ગામના રક્ષણ માટે ચારે બાજુ વફાદાર સૈનિક સમા મુસ્લિમોને વસાવ્યા હતા અને દરેક કોમના જ્ઞાતિના સભ્યોને એક સાથે વસાવ્યા. બ્રાહ્મણો, વણિકો, જૈનો, સત્તાડો, કંસારા, વગેરે જ્ઞાતિઓને યોગ્ય રીતે ગોઠવ્યા અને તે રીતે જ દરેક લક્ષ્ણનાં નામ પણ રાખવામાં આવેલાં.

સંવત ૧૨૭૫ લગભગમાં જ્યારે યુગરાતના પ્રસિદ્ધ પ્રધાનો શ્રીવસ્તુપાળ અને તેજપાળ બંને લાંઘ્યો દેવવાડનાં દહેરાં બાંધી પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા વળતે સકળ સંઘને આમંત્રણ આપેલ ત્યારે કપડવણુજના જૈન સભ્યોન સહ કુટુંબ ત્યાં ગએલા એ સમયે કપડવણુજ રાહના આરે હતું.

કેટલાક સમય બાદ કપડવણુજ અધિગોળાકારે હતું. ‘લાડણી બીબી’ નામે બેગમ કોઈ અજ્ઞાત કારણસર કપડવણુજ આવ્યાં અને જૂના કપડવણુજના સભ્યોના સહકાર અને નાણાંની મદદથી આ ચાલુ શહેર નવેસરથી વસાવ્યું, તેમ મનાય છે. છેલ્લે મરાઠા શાસકોએ કબજો કરી લીધેલો. ઈ. સ. ૧૭૫૩-૫૪ દામાજી ગાયકવાડે શેરખાન બાબી પાસેથી કપડવંજ છતી લીધું અને આ શેરખાન બાબી જૂનાગઢ તરફ ચાલી ગયો.

આપણા મીઠા તલાવના દરવાજાના નામે ઓળખાતા દરવાજો એ પાળીયા (રજપૂતો) દ્વાર પાળોનાં પૂતળાં હતાં. (જુઓ ચિત્ર નં. ૪) તેથી આ કિલ્લો રજપૂત સમયમાં બંધાયેલ હોય અને મુસ્લિમોના સમયમાં સુધરાયેલ હોય તેમ માનવાને એક કારણ છે. આ દરવાજા પાસે એક મીઠા પાણીનું સરોવર હતું, તે હાલ નથી. ત્યાં રાણીએ પોતાના પતિની ચાદગીરીમાં એક સુંદર હવા ખાવાનો બાગ પણ બનાવેલ, જેને હાલ પણ ‘સરદાર બાગ’ એ નામે ઓળખાય છે. આ સ્થળે જૂના સમયમાં સારું એવું બાંધકામ હતું, જે અત્યારે કોઈ જ અસ્તિત્વમાં નથી.

આ મીઠા તલાવના દરવાજા પાસે શહેરના રક્ષણ માટે મુસલમાનોને વસાવ્યા કે જેમની અટક ‘જટ’ હતી. હાલ આ લોકોની વસ્તિ નથી પણ આ સ્થળ ‘જટવાડો’ કહે છે.

દક્ષિણ તરફના સરખલિયા દરવાજે મુસ્લિમોને વસાવ્યા હતા. પાસે સખીદાસ શેઠે બનાવેલા કૂવાના કાંચે (સખીદાસનો કૂવા પાસે હોવાથી) આ દરવાજા સરખલિયા દરવાજા કહેવાયો. આ બાબુના રક્ષણ માટે મેવાતી જાતના મુસ્લિમોને અહીં વસાવ્યા. હાલમાં તેમની વસ્તિ નથી.

પૂર્વ તરફનો દરવાજો એ અંતિસરીયા દરવાજાના (જુઓ ચિત્ર નં. ૫) નામે ઓળખાય છે. પૂર્વ તરફ અંતિસર ગામ આવેલ હોવાથી તે અંતિસરિયા દરવાજાના નામે ઓળખાય છે. આ બાબુ રક્ષણ માટે બેઢેરીમ અટકવાળા મુસલમાનોને વસાવ્યા અને તેમને એ બાબુની જમીન ઇનામી જાગીરમાં આપેલી. તેમની જમીનર વાવ છે. જેને ‘બીડની વાવ’ કહે છે. આ કિલ્લોનો પૂર્વદરવાજો ઘણા જૂના સમયમાં બંધાયેલ તેની ખાત્રી ‘મીરાંતે સીંકદરી’ આપે છે. તે વતનના ગદ્દારની તવારીખ. તેનું માથું અહિં લટકાવવામાં આવેલું.

નદી દરવાજો : (જુઓ ચિત્ર નં. ૬) ગામના રક્ષણ માટે ‘જોધિયા’ નામના મુસલમાનોને લાડણી બીબીએ વસાવેલ, પણ આ રક્ષકોએ એક મોટો માતેલો ઘેટો રાખેલ. આવતા જતા દરેક પ્રજાજન વેપારી વગેરેને ફરજિયાત આ ઘેટો સુંઘાડતા. પ્રજા આ જુદ્દમોથી ત્રાસી ગઈ, જેથી લાડણી બીબીએ તેઓને દૂર કરી સજા કરી. તેમની જાગીર (વસંતી મહોર વચ્ચેનાં ખેતરો) લઈ લીધાં અને પ્રજાને ત્રાસમાંથી બચાવેલ. તેમનાં ઘરો નદી દરવાજાની અંદર હતાં જે તોડી પડાવેલ. હાલ ત્યાં રાવળ અને ડબગર પ્રજાની વસતિ છે. અહીં એક નાનકડો દરવાજો બનાવેલ જેને ‘ઘાંચી બારી’ કહેવામાં આવે છે.

કપડવણજ જૂના કાળથી વસેલું છે. તામ્રપત્રોથી જાણવા મળે છે કે તે સમયે ‘કર્પટવાણિજ્ય’ના નામે તે પ્રચલિત હતું. પ્રાચીન અનુમૈત્રિક યુગના નકશા જોતાં, તથા જૂના લશ્કરના માર્ગો જોતાં કર્પટવાણિજ્ય શબ્દ જડે છે. તામ્રપત્રોમાં પણ કર્પટવાણિજ્ય શબ્દ છે. યુજસાતના મુખ્ય આધારી શહેરોમાં, લશ્કરોની અવરજવરમાં તે પણ ગણનામાં હતું. આથી આ પણ એક મોખરાનું સ્થાન ધરાવતું હતું. રાજપૂત રાજ્યના પતન બાદ મુસ્લિમ શાસકો આવ્યા. તે કહેવાય છે કે (રાધનપુરના નવાબ જનાનખાનાની) બેગમ લાડણી બીબી અહીં આવી અને તેને નવરચના કરી, તેણે કપડવંજના શ્રીમંતો તથા જૈન શ્રીમંતોનો સાથ મળ્યો. પ્રજાનો કેમવાર વપવાટ કરાવ્યો. કિલ્લાની નવ-રચના કરી. કેટલોક સમય અત્યાચારોનો હતો તે સમયે કપડવણજથી કેટલાક કંસારા, પંચાલો તથા વહોરા બિરહરોએ આ ગામ છોડી અન્ય સ્થળે ગયા. કંસારા-ડભોઈ, નડિયાદ, વીંઝનગર ગયા. જે હજુ કપડવંજ કહેવાય છે. વહોરા બિરહરો-જૂની વહોરાડ કહેવાય છે તે સ્થળ છોડીને સુરત તરફ જતા રહ્યા. પંચાલો(લુહારો)એ પણ કપડવંજ છોડેલું.

આ સમયમાં આસપાસની ઠંકરાતોના જંગીરદારો (આંબલીયારા, માંડવા લવાણે, પુનાદરા, ખડાલ, રમોત, વગેરે) પોતાના માણસો એકઠા કરી, આ ગામને લૂંટતા હતા. આપણા ગામના શ્રીમંતોએ તેઓને રક્ષકો તરીકે ઉચ્ચક રકમો આપવાની કરીને લક્ષકો નહીં પણ રક્ષકો ગણીને સ્વીકાર્યા. સંબંધો બાંધ્યા. પ્રજાને આ તોફાનીઓના હાથમાંથી બચાવી. આ આપણા ગામના શ્રેષ્ઠીઓની બુદ્ધિ શક્તિનો પ્રભાવ હતો. નગર શેઠની પદવી પણ આ જૈન શ્રીમંતોને જ હતી.

નદી દરવાજે ‘ચામુંડા માતા’ના દેવળ પાસે લુહાર (પંચાલ) કોમની વસતિ હતી. મહોર નદીના કાટડીયા આરા પાસે તેઓ ખાણમાં કામ કરતા. કંઈક વનસ્પતિનો રસ લગવાથી કહેવાય છે કે લોહાની ચાંદી બનતી હોય, તેમ લાગવાથી અને રાજ્યનો ડર લાગવાથી આ પ્રજાએ વતન છોડી દીધું. તેઓએ વડવાણ, લીમડી, અમદાવાદ વગેરે સ્થળે વસવાટ કરેલો છે.

સિદ્ધ રાજયુગ : વિ. સં. ૧૧૫૦-૧૧૬૯, ઇ. સ. ૧૦૬૪-૧૧૪૩.

ગુજરાતનાં ભક્ત ન્યાયી રાજમાતા મયદાદેવી (મીત્રનદેવી) બાળકુમાર સિદ્ધસેજ સાથે તીર્થયાત્રાએ નીકળ્યાં, ત્યારે રસ્તામાં કપડવાણિન્ય આવતું. તે સમયે અર્ધગોળાકારે આ શહેર હતું. જે અર્ધગોળાકારે નદીના સામાકાંઠા ઉપર હતું એમ મનાય છે. અહીંના વનમાં તંબુ ઠોકાયા. રાજમાતાના સૈન્યમાંનો એક અધિરથક વિભુદાસ જે કોઠ રોગથી પીડાતો હતો, તે બપોરની અસહ્ય ગરમીથી બચવા જંગ શોધતો પાસેના તક્ત્રાવે ગયો. આ નાનકડા તક્ત્રાવમાં સ્નાન કર્યા બાદ તેણે જોયું કે પોતે કોઠ રહીત બન્યો છે. સર્વ યોદ્ધાઓ તથા શ્રીરાજમાતા પણ આ ચમત્કાર જોઈ તાનુજ થયાં. પોતાના વિદ્વાન પંડિત કવિ ચંદ્રશર્માને પૂછ્યું કે આ ચમત્કાર શાથી? કવિ ચંદ્રશર્માએ જણાવ્યું કે “માતાજી આ જગના ભૂગર્ભમાં જરૂર લગવાન પુરુષોત્તમનો વાસ હોયો જ જોઈએ.”

રાજમાતાએ તક્ત્રાવ ખોદાવી લગવાનની પ્રતિમાનાં દર્શન કરી દેવાસ્ય બંધાવવા વિચાર કર્યો, પણ પાટણ પર માણવાની રાજ ખટપટ ચાલુ છે, તેવા સમાચાર મળતાં રાજમાતા તરત જ પાટણ ગયાં. થોડાક સમય બાદ રાજમાતાનો વિદેહ થવાથી તક્ત્રાવ ખોદાવવાનું કામ બંધ રહ્યું.

આ જગાશય ખોદતાં કહેવાય છે કે : અનુક્રમે કંકુનો, સાથીઓ, બળતા ઘીનો દીવો, ભસ્મનો ગોળો, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ અને કામધેનુ નિકળ્યાં. આ બધી વસ્તુઓ નિકળ્યા બાદ અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

આ તલાવના ભૂગર્ભમાંથી ભગવાન શ્રીનીલકંઠેશ્વર, શ્રીનારણદેવ, શ્રીગુપ્તેશ્વર અને શ્રીમહાલક્ષ્મીજીની પ્રતિમાઓના દર્શન થયાં (અત્યારના શ્રીમહાલક્ષ્મીજીના મંદિરનાં જે છે તે પ્રતિમા મૂળ પ્રતિમા નથી.)

સિદ્ધરાજ મહારાજે આ પ્રતિમાઓનું ભાવભરી રીતે પૂજન કરી સ્થાપના કરી. આસપાસના વનનો નાશ કરાવ્યો અને કલા સ્થાપત્યના નમૂના રૂપ કુંડ, કીર્તિતોરણ (જુઓ ચિત્ર નં. ૭) તથા બત્રીસ કોઠાની વાવ (જુઓ ચિત્ર નં. ૮) અને વધેલા આ પથ્થરોથી અન્ય જે વાવો બંધાવી, જંગલ નાશ થતાં અને જળાશયો થતાં લોકોએ વસવાટની પણ શરૂઆત કરી.

આજે જે હયાત છે તે સોલંકી યુગની યશગાથા ગાનાર કલાના નમૂના રૂપ ‘કુંડવાવ’ (જુઓ ચિત્ર નં. ૯, ૧૦) તેના મુખ આગળ દ્વાર રૂપે યુગસતની સ્થાપત્ય કલાના નમૂના રૂપ કમાન બંધાવી જે તે આજે ‘કીર્તિ તોરણના’ નામે ઓળખાય છે. સાથે સાથે એક ભવ્ય ‘બત્રીસ કોઠાની વાવ’ બંધાવી, જેનો સંબંધ કુંડવાવ સાથે જોડાયેલ છે. જે બત્રીસ કોઠાની વાવે છે તેની ફક્ત એક જ કોઠો આપણે જોઈએ છીએ. બાકીના ૩૧ કોઠાઓ નાશ પામેલા છે. સૌથી પ્રથમ કોઠો હાલની પીપળા ખડકી સુધી હોવા જોઈએ. ગટરો જોદતાં ભટવાડ, સલાટવાડ વગેરે સ્થળેથી અવશેષો જડતા હતા. બત્રીસ કોઠાનો એક મોટો પરચાર કે જેની ઉપર શ્રીમોઢેશ્વરી માતાના મંદિરથી અળંગ નાની વહોરવાડની ખડકી સુધીની તમામ હુકાનો એક જ પરચાર પર હોય તેમ લાગે છે.

આ બાંધકામ કરતાં વધેલ પથ્થરોથી જંગલમાં મંજલ કરનાર મહારાણીએ પણ એક વાવ બંધાવી જે હાલ પૂર્વ તરફ અંતિમરિયા દરવાજા બહાર હરિજનવાસમાં ‘રાણીની વાવ’ (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૧) તરીકે ઓળખાય છે તે. તેમની એક વફાદાર દાસી સીંગારના નામે હતી તેના નામથી એ ‘સીંગર વાવ’ (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૩, ૧૪) બંધાવી, જે હાલ મ્યુનિસિપલ હાઈસ્કૂલ પાસે ગૈરનાથ મહાદેવની પછીતે છે.

આ વાવો બંધાવાથી, જંગલોનો નાશ થવાથી અને નવાણીની સુગવડ થવાથી મહોર નદીના સામી બાજુ રહેલા વતનીઓએ પોતાનો સુક્રમ આ બાજુ કર્યો. ગામ આ બાજુ (હાલ છે ત્યાં) ઈ. સ. ૧૧૫૬ અને સંવત ૧૨૧૨ મહાવક-૪ થી વિકસાવવા માંડ્યું અને શરૂઆતમાં ભાવસીંગના પુત્ર અંબદાસ કપડવણજમાં આવ્યા.

કપડવણજ બરોબર વસ્યા બાદ કિલ્લો રજપૂત યુગના કોઈ રાજવીએ બંધાવ્યો હોય તેવો સંભવ છે, પરંતુ તે કોણે અને ક્યારે બંધાવ્યો તે સાબિત કરવા મારી પાસે કોઈ

યોગ્ય સાધન નથી. કિલ્લાના એક દરવાજે મીઠા તલાવના દરવાજે (જ્યાં સરદાર ખાજ છે ત્યાં) દરવાજાના દ્વારના ઉપરના ભાગમાં બંને બાજુ એ નાનકડાં રજપૂત દ્વારખાજનાં તલાવાર અને ઢાલ લઈને ઊભેલાં પૂતળાં છે.

સુસ્લિપ સમયમાં કપડવણુજ :

એ એક સૈફા શાંતિથી પસાર થયા બાદ, અવદશાના આરે ઊભેલ રજપૂત રાજ્યના પતન બાદ, લગભગ ૧૩મી સદીમાં સુસલમાની રાજ્યનો અમલ શરૂ થયો. ૧૩મી સદી પહેલાં મોટા વહેપારો કરી શ્રેષ્ઠીઓએ ધર્મ માટે ખજાના ખુલ્લા મૂક્યા હતા, તે સમયમાં કપડવણુજમાં સારી બહોળલાલી હતી.

અંધેરયુગ પહેલાં ધનાઢય અને ધાર્મિક પુરુષોએ ભવ્ય મંદિરો અને જિનાલયોમાં પ્રભુની પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી. દૂર પરદેશોમાં પરિભ્રમણ કરનાર પુરુષાર્થી દુરદેશી વિચારકો અને વાણિજ્ય નિષ્ણાતોએ વતનને વિકસાવવા અથાગ પ્રયત્નો કરી-આદરી ઉન્નતિશુભે આરૂઢ કરેલું. આ ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર અને ધર્માચાર્યોનું આકર્ષણ ધામ હતું. શ્રેષ્ઠીઓની પ્રતિષ્ઠા દૂર દૂર પ્રકાશિત હતી. અરે ! કેને કાળના પ્રહારો સહન કરવા પડતા નથી !

ઈ. સ. ૧૩૦૦ થી ઈ. સ. ૧૪૦૦ ની અઘોરશતવર્ષી અંધાર રાત્રીઓ કાળની કાતિલ કાતરે કઠિન સૈફાની તવારીખો ધીમે ધીમે કાપી. કપડવણુજના કપાળે આ દુર્ભાગી યુગમાં હુમાયુના સમયમાં અને ફિરોજશાહના ધર્માધ વજીર ઝફરખાને શાહી ગુમ્મા મસ્જિદ બાંધી. જેનું છતનું સ્થાપત્ય બેબે. ઇતિહાસના વિદ્વાનો તેને મંદિરમાંથી મસ્જિદમાં ફેરવાએલ એમ માને છે. (જુઓ વિચો નં. ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮) તેવીજ રીતે ધર્માન્ધતાના કારણે અમલી મસ્જિદ (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૯) પણ એક મંદિરનું મસ્જિદમાં રૂપાંતર થએલ છે. તેનું સ્થાપત્ય બેતાં જ સંપૂર્ણ મંદિર લાગે છે.

ઈ. સ. ૧૪૫૧ માર્ચ માસની ૧૧ મી તારીખે ગુજરાતના નિર્બળ બાદશાહ મહમદશાહને તેના અમીરોએ ઝેર આપી મારી નાખ્યો, અને નડીયાદ રહેતા જલાલખાન કુતબુદ્દિન નામ ધારણ કરી ગાદીનશીન થયો.

માળવાના સુલતાન મહમદ ખીલજીને ગુજરાતની ઉપરોક્ત સ્થિતિની બાજુ થતાં, તે ગુજરાત પર ચઢાઈ લાવ્યો. વડોદરા લૂંટી નડીયાદ આવ્યો અને ત્યાંથી આગળ વધીને કપડવણુજની સુદ્ધભૂમિ પર પડાવ નાખ્યો. ગુજરાત અને માળવાનાં લશ્કર કપડવણુજની સુદ્ધભૂમિ પર તા. ૨૨-૨-૧૪૫૨ ને ભેગાં થયાં. (ખીલ્લે મત તા. ૧૦-૨-૧૪૫૩ જણાવે

છે.) સુલતાન કુતુબુદ્દિન શાહને તેના મદદગારો સોહરાબના દીકરા મલીક ઇમાદુદ્દીન મિત્રો સહિત કપડવણજમાં મળી ગયા.

આ સમયે આંખાનેરનો સભા ગંગદાસ, કે જેણે બળવો કર્યો હતો, તે માળવાના સુલતાન ખીલજી શાહને મળી ભોમિયો બન્યો હતો. કુતુબુદ્દિન ખાનપુરથી વાંકાનેરના રસ્તે થઈ આવેલ છે. તે વાઘસિનોરથી ઇટાડીના રસ્તે કપડવણજમાં કુતુબશાહને રોકવા તે તૈયાર થયો. કપડવણજના મેદાનમાં તંબુ ઠોકાયા. ત્રણ માઈલ દૂર માળવાના સુલતાને પોતાના તંબુ ઠોક્યા હતા.

સુદની કાળખંજરી વાગી. લિખણ હલ્યાકાંડ શરૂ થયો. કુતુબુદ્દિન બે બાબુથી ઘેરાયો. કેટલાક હાથી લઈ ચંદેરીના હાકેમ મુઝફરખાને ડાબી બાબુથી હલ્લો કર્યો અને જમણી બાબુથી ખીલજી શાહનો ભયંકર મારો શરૂ થયો. આ યુદ્ધ એટલું ભયંકર હતું કે જેનું વર્ણન લખતાં કલમ કંપી જાય. પરમેશ્વરની કૃપા અને ઓલીયાની દુવાએ કુતુબુદ્દિન શાહને ઘોળકાના રહીશ વીરતા અને વફાદારીના નમૂના રૂપ દરવાળ્યા નામે યોગબળતા મુસ્લિમ મિત્રોનો સાથ મળી ગયો અને બાદશાહની છત થઈ, પણ રણભેરચે દુશ્મનોને સંહારતો કુતુબુદ્દિનનો જામેદાર ઘુમી રહ્યો હતો. તેનો ઘોડો તોફાને ચઢતાં જામેદાર પડી ગયે. કેદી બન્યો અને કમર પટ્ટો તેણે ગુમાવ્યો.

યુદ્ધના વિજય બાદ માળવાના સુલતાનને ઉશ્કેરી લાવનાર ચંદેરીના હાકેમ મુઝફરખાનને દેશદ્રોહી તરીકે પકડી તેની બેવફાઈ માટે તેનું માથું કપડવણજના પૂર્વ દરવાજે જિહરી સન ૮૫૫ સફર માસની ૧ લી તારીખે ને શુક્રવારે લટકાવવામાં આવ્યું. ઈ. સ. ૧૪૫૩.

સુલતાન વિજય બાદ પાટનગર ગયો અને ઈ.સ. ૧૪૫૪માં “હોઝે કુલ્ખ” “હોઝી કુલ્ખ” બંધાવ્યું. જે આજે કાંકરિયા તલાવના નામે પ્રખ્યાત છે. કપડવણજના ગીરાસદાર હઝરત સૈયદની રાજેશ્રી ખીબી મરઘાએ તેણીની બહેન સુલતાના મુગલી ખીબીના પુત્ર ફતેખાન(મહમદ બેગડા)ને કપડવણજમાં રાખેલો.

ઈ. સ. ૧૪૬૦ લગભગમાં મહમદ બેગડો (ફતેખાન) કપડવણજની આસપાસ ખીલતી ભવ્ય વનરાણમાં શિકાર માટે આવ્યાનું કહેવાય છે. ન્યારે મહમદ ખીંગરો (બેગડો) કપડવણજ આરામ કરવા રહેલો ત્યારે-માંડલીકનો બેવફા વીરાળ કામદાર મળેલો અને જૂનાગઢની ચઢાઈ માટે માર્ગોનો ભોમિયો બનવા તૈયાર થયેલો.

ઈ. સ. ૧૫૨૬ના સમયમાં કપડવણજને મહમદનગર તરીકે યોગબળતા ન્યારે બહાદુરશાહ મહમદનગરમાં છાવણી નાખીને પડેલા, ત્યારે ઇમાદ-ઉલ-મુલ્કના ત્રાસે ભાગેલ, તેના અમીર સરદારો હઝમતખાન ખીન પીર મલીક, યુસુફ ખીન લુત્ફુલ્લા, રાણ મહમદ

ખીન ફરીદ અને મલીક મુસુદ સર્વે એકત્ર કપડવણુજમાં બહાદુરશાહને મળેલા. બહાદુરશાહને આ અમીર સરદારોનો સાથ મળતાં કપડવણુજમાં રહી ભરૂચનો કિલ્લો બાંધવાની આજ્ઞા આપી ને ડુંગરપુરના રાજાનું નજરાણું મેળવી ડુંગરપુર ગયા. અહીં તેમના શૈતાન અમીર સરદારોએ કપડવણુજની આસપાસ ગામડાં લૂંટ્યાં.

કપડવણુજના જંગીરદાર હઝરત સૈયદ (મુબારક સાહેબ)ને તેણી બાણ થતાં, તેમણે મુબારક શાહના ધર્મશુદ્ધ મૌલા સહુદીનને બોલાવી વાતચીત કરી અને તે જ વખતે મીસતે સિકંદરીના લેખકના પિતા મિયાં મંજુર સાથે એક પત્ર મુબારક શાહ પર રવાના કર્યો. એક પણ લોહીનું ટીપું રેડ્યા વિના સંધી થઈ.

હઝરત સૈયદે મુબારક ખુખારી (ર. હ.) સાહેબ ઘણાજ ઉમદા સ્વભાવના પવિત્ર પુરુષ હતા. રણવીર પણ હતા. યુદ્ધના મેદાનમાં પણ નમાઝ પઢવાનું ભૂલતા નહીં. મીયાં મંજુર આ સમયના ઘણા જ કીર્તિવાન પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ હતા.

હઝરત સૈયદે સંધી કરી, તેથી અંદરો અંદર પહવીની તકસરો પડતાં, વડોદરા જતાં સરદારોમાં બે ભાગ પડી ગયા. હઝરત સૈયદ અને ઇતિમાદખાન એક થઈ આગળ વધતાં કાવાબાજ નાસીર-ઉલ-મુલકે હઝરત પર ઘસારો કર્યો. આ અણચીતવ્યા છાપામાં ૩૦૦૦ માણસોના લશ્કરનો ઉપયોગ થયો. હઝરત સાહેબના ખ્યાસ દોસ્તો અને સગાં માર્યા ગયાં. આ યુદ્ધમાં ઇતિમાદખાન પોતાનો મિત્ર હોવા છતાં મદદ ન કરી, તેથી પોતાનું નાનકડું ૨૦૦૦નું લશ્કર લઈ ખાનપુર મારફતે વાંકાનેરના નાળામાં થઈ મહોર નદી વટાવી પોતાના નિવાસસ્થાનમાં ભરાઈ ગયા. નાસીર-ઉલ-મુલકે હવે ઇતિમાદખાનને રંબડથો. ઇતિમાદખાન પણ ભાગીને ઉદાર દીલના સૈયદ સાહેબના આશરે કપડવણુજમાં ભરાયો.

નાસીર-ઉલ-મુલક ખીજા ઉમરાવોના સહકારથી અમદાવાદ આવી સુલતાન અહમદ ખીજાની મદદ લીધી. હઝરત સૈયદને ખબર પડી કે નાસીર-ઉલ-મુલક ખીજું ૬૦૦૦ નું લશ્કર લઈ કપડવણુજ આવે છે.

હઝરત સાહેબે પ્રથમ તેમના આશરે રહેલ ઇતિમાદખાનને પૂછ્યું કે આપણે અશક્ત છીએ તો દિલ્હીના બાદશાહ આદીલશાહની મદદ માગીશું? ઇતિમાદખાને હા કહી. સૈયદ સાહેબ પોતાના મહેલમાં ગયા અને તેમના પુત્ર મીસતની પતિવતા સ્ત્રી બીબી આલ-મખાનુન કે જે રાજકીય બાબતોની નિખ્યાત હતી તેને પૂછવા વિચાર કર્યો. આલમખાનુન ઘરખૂણે ભરાનાર બીકણ સ્ત્રી ન હતી. પતિવ્રતા, રાજનીતિજ્ઞ, સાધવી, શત્રુના દીલ કંપાવનાર, વિરાંગના મુત્તમદી હતી. હઝરત સૈયદ સાહેબ પણ ઉમદા વીર અને સ્ત્રી શક્તિને પિછાણનાર ભવ્ય પુરુષ હતા.

હઝરત સાહેબ—ખેટા આલમખાનુન, આપણા ખ્યારા વતન પર નાસીર-ઉલ-મુલ્ક ૬૦૦૦નું લશ્કર લઈને આવે છે, તો તું શું સલાહ આપે છે ?

આલમખાનુન—બાપુ, આ બાબતમાં હું શી સલાહ આપું !

હઝરત સાહેબ—હું તારીજ સલાહ લેવા આવ્યો છું.

આલમખાનુન—આપનો હુકમ હોય તો ખુદા પાક મને જે વિચાર આપે છે તે જણાવવું.

હઝરત સાહેબ—ભલે !

આલમખાનુન—હાલમાં આપની ઉંમર કેટલી બાપુ ?

હઝરત સાહેબ—૫૮ વરસની.

આલમખાનુન—આપને મલુમ હશે કે હઝરત પયગંબર સાહેબના વંશના માણસો ૬૦ થી ૭૦ વર્ષ જીવે છે, તેથી વધુ જીવતા નથી.

હઝરત સાહેબ—હા તે વાત ખરી છે,

આલમખાનુન—તો કેટલી જીંદગી માટે દિલ્હીના પાદશાહ પાસે જાઓ છો, ખબર છે ? પાદશાહ શું કહેશે ? ડરીને નાસી આવ્યા ! તે કરતા તો યુધ્ધ કરો, જે મૃત્યુ હશે તો કોઈ અટકાવનાર નથી. નહિ તો વિજયમાળ સાથે આનંદથી પાછા ફરશો.

હઝરત સૈયદ સાહેબે વિરાંગનાની બાણી સાંભળી લગઈને નિશ્ચય કરી તરત જ ઇંતમાદખાનને જણાવ્યું કે રથમાં શૈયા કરવી કે વિજયમાળ પહેરવી એજ અંતિમ નિર્ણય.

ઇંતમાદખાને આ સમયે પણ વીર પણ ભક્ત આ હઝરત સૈયદ સાહેબને યુધ્ધ નહીં કરવા સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ હઝરત સાહેબે તેને કપડવણજમાં રહેવા હઈ ૫૦૦ સુનંદા સૈનિકો લઈ તૈયાર થયા. બસૂસ દ્વારા ખબર મળી કે નાસીર-ઉલ-મુલ્કનું લશ્કર મોટું છે પણ રાત્રે દાડ પીને ચકચુર રહે છે.

સૂર્યોદય થતાં પહેલાં જ હઝરત સાહેબ આ નિશાબોર-અધર્મીના તંબુ તરફ પોતાના તીખાર કુત્રકુત્ર પર સવાર થઈ ધસી ગયા. તેના મોટા સરદાર સમશેર-ઉલ મુલ્કને ઘાયલ કરી તંબુમાં પ્રવેશ કર્યો. નાસીર-ઉલ-મુલ્કને જાણ થતાં તરત જ નોખત વગાડનારના ઘોડા ખેસી જીવ બચાવવા નાસી છૂટ્યો. તેનું લશ્કર છિન્નભિન્ન થઈ ગયું. હઝરત સૈયદ સાહેબનો વિજય થયો.

ઈ.સ ૧૫૬૩માં અકબર પાદશાહે પોતાના એક આજમખાં ઉઘાઈ નામના ઉમરાવને માંડવા તથા આસપાસના વિભાગનો કબજો કરવા તથા વસુલાત ઉઘરાવવા આશરે ૧૨૦૦૦-નું લશ્કર લઈને આવેલ; પહેલાં તો તે નિષ્ફળ થઈ પાછો ફરેલ, પણ ફરી ૧૫૬૬ માં આવ્યો.

આ વખતે જે તેણે ૧૫૬૩ માં લશ્કરથી આ વિભાગનો નકશો ત્યાર કરેલ, તે રીતે ફરી તેને આ વિભાગ સર કરવા પ્રયત્ન કર્યો અને તે નિષ્ફળ ગયો.

આ સમયમાં આ સુબા આજમખાંએ લશ્કર તથા પોતાના રક્ષણ માટે વાત્રકના કાંઠે એક કોટ બધાવેલો જે આજે અજમાવત કોટ (જુઓ ચિત્ર નં ૨૭) તરીકે ઓળખાય છે. વળી આ સ્થળે એક ગામ જેવું વસાવ્યું, જેનું નામ અજમાબાદ સંજેલું. અહીં તેને કિલ્લો બંધાવ્યો, હાલમાં કિલ્લામાંના બે માળ હયાત છે. સામસામા પાંચ ઓરડાઓ છે, દરવાજો અને કમાનો પથરની બનેલી છે. દરવાજાની આગળની બાજુ બે ખુરજો છે. તેમાં પહેલાં સુબાઓના બાથરૂમ હોય તેમ લાગે છે.

બીજા માળ પર જવા માટે ઇંટ ચુનાની નીસરણી છે. ઉપર ચાર ઓરડા અને વચ્ચે ખુલ્લો ભાગ છે. કઢાચ આ વિભાગ સુબાઓની કચેરી કે સભા ખંડ હોય. ત્રીજા માળ પર જતાં કમાનો હયાત છે.

કિલ્લાની નજીકમાં ફૂવો છે, કિલ્લામાં કેટલી જગાએ નળ મૂકેલા હોય તેમ લાગે છે.

આ ગામ અજમાવતનો કોટ એ નામથી ઓળખાય છે. અહીં ગામમાં મહાદેવમાં એક તપસ્વી આધુ ગરીબદાસની પાદુકાઓ છે.

સૈયદ સાહેબના વિજય પહેલાં કપડવણુજમાં એક સોદાગર ઘોડા વેચવા આવેલો. સૈયદ સાહેબે ઉધાર માગેલા. સોદાગરે પ્રથમ તો ના પાડેલી પણ પાછળથી ૨/૩ પૈસા વધારે લેવાની શરતે સોદાગરે ઘોડા ઉધાર આપેલા. આ ઘોડાઓએ હઝરત સાહેબના વિજયમાં મહત્વનો ભાગ ભજવેલો.

હઝરત સાહેબ ઇતિમાદખાન સાથે વિજય બાદ અમદાવાદ ગયા ત્યારે આ સોદાગર ત્યાં મળેલો. સૈયદ સાહેબે તેની કિંમત ચુકવેલી ઉપરાંત ભેટ સોગાદો આ સોદાગરને આપેલા. આ તેમની ઉદારતાનો નમૂનો છે.

અમદાવાદથી પાછા ફરતાં ઈ. સ. ૧૫૫૮ માં હઝરત સાહેબને ઇતિમાદખાનના કેટલાંક માણસોએ મહેમદાવાદ સુકામે દગાથી ભાગાથી વીંધી નાખ્યા. તેમના પવિત્ર પુત્ર સૈયદ મીરાન સાહેબે આ પાક શબ્દો કબલે કરી તે જ સ્થળે દફન કર્યું. આ સ્થળે તેમનો શેઝો છે. સાથે જ તેમના પરિવારના પણ શેઝા છે. બંને શેઝા શેજના નામે મશહુર છે. પછી કપડવણુજ આવવા નિકળ્યા.

એ ઇતિમાદખાનની ઇચ્છા કપડવણુજ હઝરત સાહેબના પુત્ર સૈયદ મીરાન સાહેબને સોંપવાની હોવા છતાં, ઇમાદ-ઉલ-મુલ્કને આ વાત ન ગમી. કપડવણુજની બગીચેને

અખત્યાર કરવા સૈયદ મીરાને સાહેબ પોતાના માણસો સાથે આવી પહોંચે તે પહેલાં ઈમાદ-ઉલ-મુલ્કના માણસોએ કપડવણજ કબજે કરી લીધું.

ત્યાર બાદ ઈરના સવ વિરમદેવે પોતાના ભાઈ રાયસિંહ અને પોશીનાના ઠાકોરને મારી નાખેલા તેનું પ્રાયશ્ચિત કરવા દારકા ગયેલા. તેમને પાછાં ફરતાં ફરિયાદ મળેલી કે માંડવાના મોટા લાલમિયાનો મોટો દીકરો કે જેણે કપડવણજ નિવાસ કરેલો છે. તે એક શ્રીમંત વણિકની સૌંદર્યવાન દીકરીને ઉપાડી માંડવા લઈ ગયેલ છે. યાત્રાથી પાછા ફરેલ સવ વિરમદેવને વણિક મહારાજને આ વાત કરી. સવ વિરમદેવ આ વાત સાંભળી લશ્કર લઈ માંડવા ગયા અને આ શયતાન કુંવરનો નાશ કરી કન્યા બચાવી લાવ્યા અને લાલમીયાં જે આ સમયે નાસી ગયેલા તેને “કુલાં લોડણી” નામની ગુણિકા ફસાવીને અમદાવાદ લાવી. તેમને પકડી ઈ. સ. ૧૫૭૦ માં તેમનું માથું કાપી દિલ્હી મોકલ્યું. સવ વિરમદેવ ત્રણ દિવસ રોકાઈ ઈર ગયા.

કપડવણજની થોડી તરીકે આ સમયમાં ‘લાલજીવેરો’ નામનો કર પ્રજા ભારતી હતી. માંડવાના લાલમિયાનું માથું દિલ્હીમાં એક ફકીર સાથે થાળીમાં મુકાવી બીજા માગવા રવાના કરવામાં આવ્યું પણ માથાની સાથે ગયેલા કપડવણજના સસ્વતી પુત્રો દિલ્હી ગયેલા. માથું દિલ્હીમાં ઉઘરાણું કર લે છે એ શબ્દો વાપરી સસ્વતીની શક્તિથી માથું પાછું લાવેલા. માથું પાછું મેળવનાર બારોડને ઈનામમાં લોટિયું ગામ આપવામાં આવેલું.

કપડવણજમાં બાબીવંશની શરૂઆત. રાજકર્તા બાબીવંશ :

બાબીવંશના મુળ પુરૂષ ઉત્તમાનબાનને મોગલ સમ્રાટ હુમાયુના સમયમાં વક્રાદારીના બદલામાં “બાબી” ખિતાબ આપવામાં આવેલો. તેનો સમય ઈ. સ. ૧૫૩૦ થી ૧૫૫૫ લગભગ.

કપડવંજમાં બાબીવંશ :

ઈ. સ. ૧૬૫૪ પછી બાબીવંશ ગુજરાતમાં આવ્યો, ઈ. સ. ૧૬૬૯ સંવત ૧૭૨૫ ભાદ્રપદ સુદ ૨ ને બુધવારનો એક દસ્તાવેજ સાબિત કરે છે કે આ સમયમાં કપડવણજના બાબીરદાર મીરાજશ્રી સાહેબ અને દીવાન મહેતા કેશવજી કરીને હતા.

અહીં સદી પછીના સમયે વક્રાદારી અને શૌર્યના નમૂના રૂપ બાબી વંશનાં પગલાં આ ભૂમિ પર થયાં,

ઈ. સ. ૧૭૦૪-૦૫ લગભગમાં શાહબંદા મહમ્મદ આઝમ ગુજરાતનો મુખેદાર હોતો ત્યારે દિલ્હીથી ઔરંગઝેબ પાદશાહે પત્રો લખી વધુ ધ્યાન આપવા જણાવેલું કે “કપડવણજ અને બીજી જગાએ કોળી લોકો ધોરી રસ્તે પ્રબળે લૂંટે છે.” આથી તેમના બંદોબસ્ત માટે થાણદારો તરીકે હલકા નોકરો કરતાં બાબી વંશ જેવા કૂળવાન અને બહાદુરોને કપડવણજ અને આબુબાજુના ભાગોની અવસ્થા સોંપવી.

આ સમયમાં કદાચ સફરખાન બાળી હોવાનો સંભવ છે.

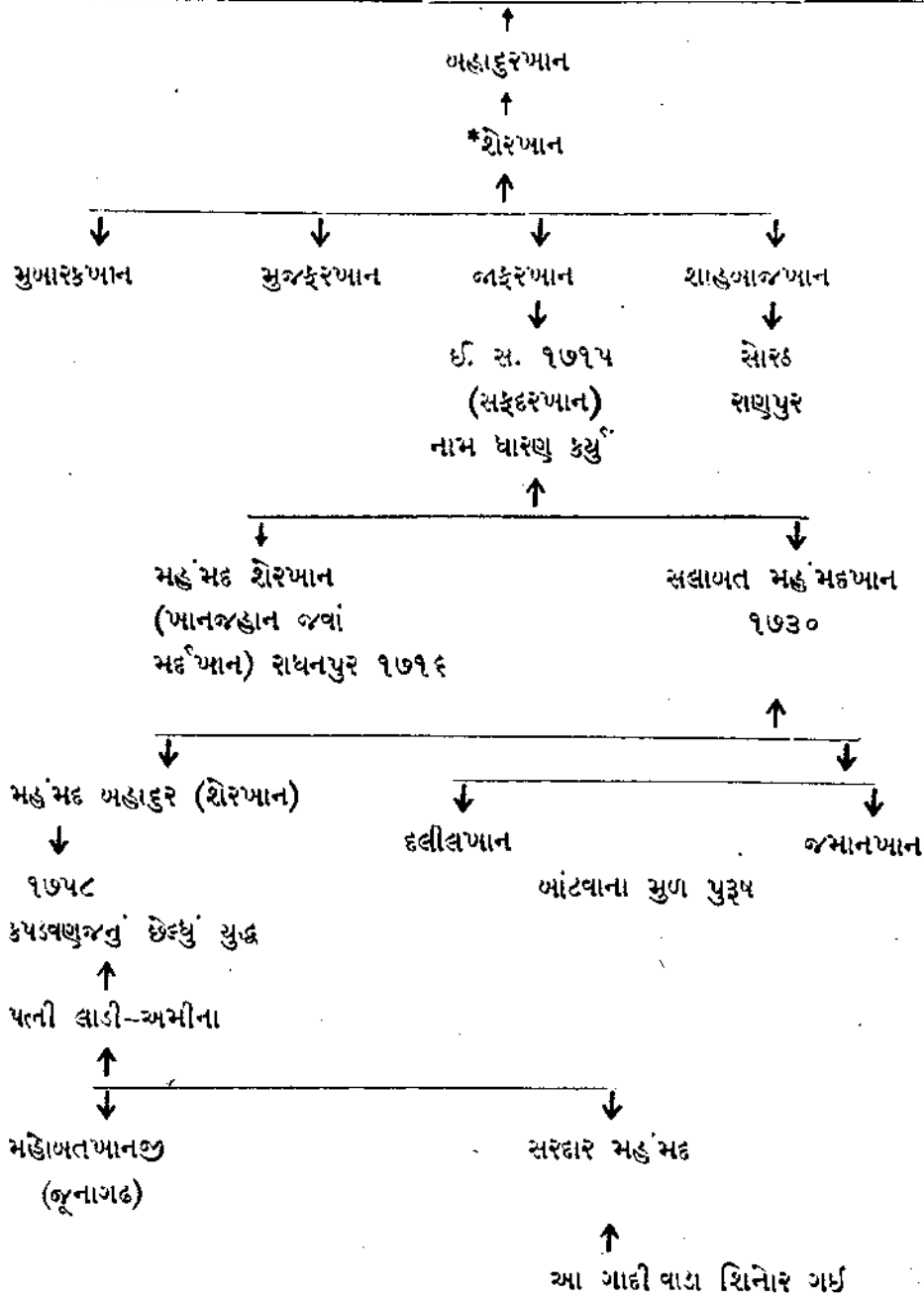
ઈ. સ. ૧૭૨૫ ગુજરાતમાં પગલર રહેવા હમીદખાનને પક્ષમાં લઈ મહી નદી સુધી કંનાણ આવ્યા. અહીં પીલાણ ગાયકવાડ તેમને મળ્યા. સર બુંદલાખાને અમલદારોની ફેરબદલી કરી અને તેના દીકરા ખાન્ડાઝાદખાનને ફોજ સાથે મરાઠા લશ્કર સામે મોકલ્યો. તેણે મરાઠા લશ્કરને સોળગ્રા પાસે હરાવી નસાડ્યા. ખાન્ડાઝાદખાન તેના ભાઈ શાહનવાઝખાનની છાવણીમાં આવ્યો. મરાઠાઓ પાછા આવ્યા. કપડવણુ મુકામે ખાન્ડાઝાદખાન તથા તેના ભાઈઓ સાથે મળી મરાઠા લશ્કરને હરાવી છોટાઉદેપુરના ડુંગરોમાં નસાડ્યા.

ઈ. સ. ૧૭૩૬ રંગોણ ગુજરાત ઉત્તર કરતો ધોળકા પહોંચ્યો. ત્યારે અમદાવાદના મુબેદાર રતનસીંગ ભંડારીએ રંગોણને વિરમગામ નસાડ્યો. આ સમયે ઠાસરામાં વસતા મરાઠાઓએ કોળી લોકોની મદદથી કપડવણુ પર ધસારો કરી કપડવણુ હસ્તગત કર્યું. કપડવણુનો નવાબ ફોજદાર થોડી ઝપાઝપી બાદ કસબાનીઓની મદદથી નાસી છૂટ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૪૪-૪૫ મરાઠા સરદાર સાથે શેરખાન બાળીએ મુદ્દ કરી કપડવણુનો કબજો કર્યો. શેરખાન બાળીને બે પત્નીઓ હતી અમીના-લાડલી.

ઈ. સ. ૧૭૪૬ માં ત્રંગકરાવ, પુનાણ, વિટ્તલ અને ફકરહૌલા આ ત્રીપુટી (કિટલાક ગંગાધર, કૃષ્ણાણ અને ફકરહૌલાનાં નામ ગણે છે.) જે મુલકોમાં ચોથ ઉઘસવતા હતા. તે મુલકો દબાવી બેઠા હતા. આથી રંગોણએ શેરખાનની મદદ માગી. શેરખાન નડીયાદ, મહુધા લૂંટી કપડવણુ કે જેનો મરાઠા સરદારોએ કબજો કરેલો હતો ત્યાં હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તેણે હાર ખાધી. તેને ખબર પડી કે રંગોણ વાઙસિનેર આવેલ છે. એટલે સતોસત પુનાણ અને ફકરહૌલાની નજર ચુકાવી નાઠો, અને બીજે દિવસે વાઙસિનેરમાં મળ્યો. તેઓએ ફકરહૌલા સાથે યુદ્ધ બહિર કર્યું. આ યુદ્ધ શરૂ થતાં ફકરહૌલાએ તોપ અને બંદૂકથી મારો શરૂ કર્યો. અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો અને કતલથી કાળો કેર વર્તાયો.

સોનેરી રંગના દબદબાથી સવારના પહોરમાં પૂર્વ દિશાએથી ઢોલ વગાડ્યું અને નિશાન ફરકાવ્યું. ફકરહૌલાના લશ્કર સામે લશ્કર ગોઠવાયાં. યુદ્ધક્ષેત્રની રણચંડી શરૂ થઈ. બન્ને બાજુનાં લશ્કર સામસામાં આવી જતાં ધૂળના રજકણે ઊડતાં સૂર્ય અંજો દેખાવા લાગ્યો. યોદ્ધાઓ ચારે પગે ઘોડા દોડાવતા તૂટી પડ્યા. પહોંતાં જ હુમલાથી કસબાનીઓના પાયા હાલી ઉઠ્યા, અને પૂંડ ફેરવી નાઠો. ઢોલ વગાડનારના હાથ હેઠા પડ્યા. ઢોલનાં આમડાં તૂટી ગયાં. સાહસ અને શૌર્યના નમૂના રૂપ શેરખાન બાળી બેવડી હિંમતથી ઉછળ્યો, અને ગયેલી આબરૂ મેળવવા મેદાનમાં આગળ થયો, પણ તેના ઘોડાને ગોળી મારી, તેણે લોખંડી બખ્તર પહેરેલું હોવાથી બચી ગયો, પણ દુશ્મનના લશ્કરમાં તે ઘેરાઈ ગયો. એટલામાં તેના શીસ્તીએ તેને પોતાનો ઘોડો આપી રવાના કર્યો, અને આ વક્ષાદાર શીસ્તી પોતાના માલિકને બચાવવા જતાં શહીદ થયો.

શેરખાન આ ખુનખાર યુદ્ધમાં સખ્ત ધાયત્ત થયો હતો. તે કપડવણુજના કિલ્લામાં ભસયો. તેનો સહાયક રંગોજી સાથે જ હતો. રંગોજીએ માળવાના હોલ્કરને બે લાખ રૂપિયા પાછા આપવાની શરતે મદદ માંગી. હોલ્કર આવે તેટલામાં બન્ને પક્ષ પોતાની લશ્કરી તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા. હોલ્કર કપડવણુજ શેરખાન બાબીની મદદમાં આવે છે તે સાંભળતા જ ફકરદોલા ઘેરો ઉઠાવી આવતો થયો.

આ સમયમાં કપડવણુજને કબરગંજ કહેતા હતા. ઇ.સ. ૧૭૪૮ માં શેરખાન અને વાઙસિનોરનો એક મુલતવી દલપતરામ નામનો નાગર ગૃહસ્થ વાઙસિનોર ગયા અને શેરખાનને સમજાવીને જૂનાગઢનું સૂત્ર સંભાળવા જૂનાગઢ લઈ ગયા. ઇ.સ. ૧૭૪૮ શેરખાન બહાદુરખાન નામ ધારણ કરી તેની પત્ની લાડી બેગમ સાથે જૂનાગઢનો નવાબ ઇ.સ. ૧૭૪૮ માં થયો.

શેરખાન બાબી કેટલોક સમય વાઙસિનોર અને કેટલોક સમય કપડવણુજ રહેતા. તે બાદ બ્યારે અમદાવાદ રહેવા જતો ત્યારે તેના માણસો કપડવણુજ અને થામણાની વ્યવસ્થા કરતા.

ઈ.સ. ૧૭૫૩-૫૪ના અરસામાં વત્રક કાંડાની ખંડણી ઉધરાવી દામાજી ગાયકવાડ કપડવણુજ આવ્યો અને શેરખાન બાબી જૂનાગઢ તરફ ગયા. આ સમયથી કપડવણુજની બાબી વંશની સત્તાનો અંત આવ્યો અને મરાઠી હકુમતનો સમય શરૂ થયો. આ સમયમાં પટલાઈ જે મોઢ લણિકોના હાથમાં હતી તે મરાઠા યુગથી કડવા પટેલ કેશવજીના હસ્તક આવી. હાલ પણ કેશવજી પટેલના વંશજો કપડવણુજનું મુખીપણું લોગવે છે.

ગાયકવાડી સમયમાં કપડવણુજ :

ઈ.સ. ૧૭૫૩, સંવત ૧૮૦૬ થી ઇ.સ. ૧૮૧૬ સંવત ૧૯૭૨ ના વીસ વર્ષોના સમયની ખાસ ફેરફારની કોઈ આધારભૂત હકીકત મળતી નથી, પણ આ ગાયકવાડી સમય હતો. જેમાં કપડવણુજ પવિત્ર વિદ્વાન બૈદ્યરાજ તરવાડી [ત્રિવેદી] જીવરામ ગોવિંદરામને શ્રીખંડેરાવ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી સંવત ૧૮૧૮ ના ભાદરવા વદ-૮ શનિવારે ‘મીરાંપર’ બક્ષીસ આપ્યાનું સાત રાજ્યના દસ્કતવાળું તામ્રપત્ર ગાયકવાડી અમલ જણાવે છે. [જુઓ ફોટો તામ્રપત્ર]

ઈ.સ. ૧૭૭૫ ના અરસામાં હરિપંથ ફડકેએ સંઘોખાને નસાડ્યો ત્યારે સંઘોખાનું બાકી રહેલ લશ્કર અને ગોવિંદરાવ ગાયકવાડ પોતાના લશ્કર સાથે છાવણી નાખી કપડવણુજમાં રહ્યા, સંઘોખાનું ખંભાતના નવાબે અપમાન કરેલું, તે વેર વાળવા કર્નલ કર્ટિજ કપડવણુજમાં ગોવિંદરાવને મળી ખંભાતના નવાબને નમાવી નજરાણું લીધેલું.

ઈ. સ. ૧૭૮૮ લગભગમાં આતરસુખાના રૂપામિયાં અને તેમનો દીકરો જોરાવરખાન વારંવાર કપડવણજી પર હુડ્ડા કરી લૂટ કરતા અને પ્રજાને રંજાડતા. ગાયકવાડ ફતેસિંહ-રાવે પોતાના સરદાર શીયારામ અને હામિદખાન જમાદારને લશ્કર લઈ આતરસુખા મોકલી આતરસુખાનો કબજો લીધો.*

ઈ. સ. ૧૭૯૫ થી ૧૮૦૯ સુધીનો સમય :

આ સમયમાં આંખડીયારાના સ્થાપક સમર ગઢવી ચૌહાણ ભાથીજી ધામોદના ભીલોની મદદથી કપડવણજી અને તેની આસપાસના ભાગોમાં લૂંટો કરતાં. સાથે સાથે લવાડના ઠાકોર પણ તેમની ટોળી સાથે લૂંટો કરતા. આ લોકો લવડિયા કહેવાતા અને અન્ય કોટડા પણ કહેવાતા. આ ટોળીઓ ચીન પીંઢારા જેટલી જ ભયંકર હતી. આ ત્રાસવાદી લૂંટારૂ ટોળીઓની ભીંસમાં પ્રજા હેનન થઈ ગઈ હતી. નિરાંતે ઊંઘ લેવાનો પણ સમય ન હતો. આ કોટડા લોકો કુહાડથી મકાન તોડતા, અને પ્રજાના મોઢે મરચાંના તોળરા બાંધતા, હાથ પર કપડાં બાંધી તેલ રેડી મથાલો સળગાવતા. પ્રજાને મારી પીટી જનમાલની તુકસાની કરતા.

ન્યારે ન્યારે વૃષ્ઠોના મોંઢે આવી વાતો સાંભળતા ત્યારે હૈયાં હાડી જતાં. આ ટોળીઓ માનવતા વિહોણુ સશસ્ત્ર જેવા કુકર્મો કરનાર હતી.

ઈ.સ. ૧૭૯૫ લગભગનો સમય, જેવો બહારની ત્રાસવાદી ટોળીઓનો જુલમ હતો. તેવો જ ત્રાસ પ્રજાના કહેવાતા રક્ષકો પણ કરતા હતા. આ સમયમાં કપડવણજીમાં નવાબ કમાલુદ્દીન હુસેન બહાદુર જાગીરદાર હતા અને દેસાઈ રાજરામ ખુશાલદાસ સર્વેપરી સત્તા ભોગવતા હતા. અંગ્રેજી અમલ શરૂ થતા સુધીમાં તો ગામના સુખી કરસનદાસનો પણ પ્રજા પર સોટો ચાલતો. આ સમયને પ્રજા “રાજ યા શેખ અને કરસનીઆ કેર” ના નામે ઓળખતી.

આ સમયમાં દેસાઈ રાજરામ ખુશાલદાસ રૂ. ૨૫૦૦૦ ના ચાંકડે ગામ લેતા. આ રકમો પ્રજા પાસે વસુલ કરવા જુલમ થતો અને [સુખી કરસનદાસ ખેડૂતો પાસેથી હળ દીઠ રૂ. ૫ વસુલ કરતા.] શ્રીરાજરામ દેસાઈને પ્રજાના રક્ષણ માટે, બહારના લૂંટારાઓ સામે ધણી વખત સામનો કરવો પડતો. તેઓ એક શૂરવીર હતા. ધાર્મિક હતા. દશાપોરવાડ સ્મૃતિમાં પણ વગદાર હતા. તેમના ત્રાસની એક લોકકથા આજે પણ પ્રચલિત છે. એક દરજીભાઈના ત્યાં જ્ઞાતિભોજનમાં ‘ખાંડ રોટલી’ કરેલ જેથી તેમણે એ દરજીભાઈઓને પોતાને ત્યાં

* જુનરાત સમાચાર દૈનિકના તા. ૨૩-૧૧-૮૩ માં પ્રીફેસર એફ. એમ. ખલ્સુવાળાએ “આતરસુખામાં ઔરંગઝેબ” નામનાં લેખ છપાવ્યો છે તેમાં પૂર્વ તરફનો દરવાજો કપડવણજીના નામે હતો તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેમાં સંવત ૧૬૪૪ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

‘આમો દિવસ પહેરા નીચે રાખી શારીરિક ત્રાસ આપેલ’ તેમ કહેવાય છે. આ બધો સમય “મારે તેની તકવાર” જેવો હતો. સવંત ૧૮૮૫ ઈ. સ. ૧૮૨૬માં તેઓશ્રીનું મરણ ૮૦ વર્ષની ઉંમરે થયેલ, તેમનો પાળીઓ ડોઝરા કૂવા પાસે, તલાવ પાસે હતો. હાલમાં પાળીઓ નથી.

ઈ. સ. ૧૮૦૩ ના અરસામાં કન્હોળના લશ્કર તથા લેના સાથીદાર આરમો સાથે મેજર હોલ્મસને કપડવણ્ણ મુકામે લાવું પડેલું. કન્હોળના લશ્કરને વેરણછેરણ બનાવી દીધું હતું.

કાળુમાં આવેલ આંબલીયારાના તાલુકદાર ભાથીજીએ આણુંદરાવ ગાયકવાડને લખાણ આપેલું. જેના આડ બામીન કપડવણ્ણના બારેટ સાલમસીંગ ગુમાનસીંગ તથા આગલોડના ઠાકોર શ્રીરામસીંગજી ફતેસીંગજી થયેલા.

કસર લેખ : સવંત ૧૮૬૪ આસો વદ-૪ ઈ. સ. ૧૮૦૮ એકટોબર તારીખે થયેલો. (શ્રીમાલસાકાંત આણુંદરાવ ગાયકવાડનો સિદ્ધો છે.)

લવાડના ઠાકોર તેમજ તેમના કુટુંબના આડબામીન કપડવણ્ણના બારેટ બહેચરભાઈ દીપસીંગ તથા બારેટ વિરમભાઈ બેચરભાઈ થયા હતા.

કસર લેખ : સવંત ૧૮૬૬ કારતક વદ-૩ ઈ. સ. ૧૮૦૯ નવેમ્બર ૧૦ તારીખે થયેલો. (શ્રીમાલસાકાંત આણુંદરાવ ગાયકવાડનો સિદ્ધો છે.)

ઉપરોક્ત તાલુકદારોને કપડવણ્ણના ગીરાસ મળતા હતા તે ચાલું રહ્યા.

ઈ. સ. ૧૮૧૨ સુધીમાં તો તમામ તોફાની ટોળીઓ શાંત બની ગઈ.

અંગ્રેજી અમલ દરમિયાન કપડવણ્ણ :

ઈ. સ. ૬-૧૧-૧૮૧૭ લગભગમાં અંગ્રેજ સરકારે મહાંબદલામાં ગાયકવાડને જે મોગલાઈ હક્કો લખી આપ્યા તેની અવેજીમાં વિજાપુર ગાયકવાડને સોંપે અને ગાયકવાડ અંગ્રેજોને કપડવણ્ણ લાલેજ સોંપે. તે સમયથી કપડવણ્ણ પર અંગ્રેજ હુકમત શરૂ થઈ. (૧૮૧૮થી ખેડા જિલ્લાના પ્રદેશને પૂર્વજિલ્લો અને અમદાવાદને પશ્ચિમ જિલ્લો નામ આપેલ ૧૮૩૦માં કપડવણ્ણને અમદાવાદ જિલ્લામાં ભેળવેલ પણ વહીવટી મુસીબતો ઉભી થતાં ૧૮૩૩ માં ખેડા જિલ્લો અને અમદાવાદ જિલ્લો અસ્તિત્વમાં આવ્યો.)

ઈ. સ. ૧૮૧૧-૧૨ લગભગથી લૂંટફાટનો સમય અસ્ત પામ્યો હતો. છતાં નાનકડી ટોળીઓ કોઈક વખત લૂંટ કરવા આવી પહોંચતી. ઈ. સ. ૧૮૫૧ કંપની સરકારના સમયમાં ધામોદના કેટલાક બીલો લૂંટ કરતા. આ સમયમાં એક ગોપાળરાવ લક્ષ્મણરાવ

નામના દક્ષિણી પ્રબળપતિ મામલતદાર કપડવણજમાં રહેતા, ન્યારે આ ધામોદના ભીલ તેમની ટોળી લઈ મુસલમાન સરદાર તાજ બાદશાહ સાથે કપડવણજનો કળતો લેવા આવ્યા, ત્યારે દાદાસાહેબ (ગોપાળરાવ) લશ્કર લઈ તેના સામા થયા. બન્ને પક્ષે લીમ્બબ માતા પાસે લડાઈ થઈ. દાદાસાહેબને બરછી વાગવાથી મૃત્યુ પામ્યા. ભીલો નાસી ગયા પણ પછીથી સાહેબે આવીને ધામોદના ભીલ, તેના સરદાર તાજબાદશાહ તથા કારભારીને શોધી કાઢીને ત્રણે બંધુને આ સ્થળે ફાંસી આપેલી.

પ્રબળે સુધારા મળતા ગયા. લાગતા વળગતાઓને ખિતાબો મળતા ગયા. અર્ધ સરકારી પ્રબળતંત્ર (સ્થાનિક સ્વરાજ) મળ્યાં. પ્રબળમાં શ્રીમંતોએ પોતાની પરોપકાર વૃત્તિથી જનતાના દિલ પર વિશ્વાસનાં આસન જમાવ્યાં. આ સમયમાં પ્રબળે થોડાંક ત્રાસનાં વર્ષો પછીથી સુખશૈયા બેઠાં. સમય પલટાયો, પરદેશી સત્તાએ પોતાનું પોત પ્રકાશતું કર્યું. ખુલ્લા ચાર લૂંટારા કે ચાંચિયાઓની નીતિ છોડી આંતરિક રીતે શોષણની શરૂઆત કરી.

ઈ. સ. ૧૮૫૭માં કંપની સરકાર સુધી અહીં કસબ વેરા લેવાતો હતો.

તા. ૧૭-૩-૧૮૬૦ કપડવણજમાં હાલ છે તે કચેરી પોતાના સ્વતંત્ર પાકા મકાનમાં શરૂ થઈ. બહાર અરણ લાખનાર બેસે છે, તે પણ બાંધણી, ઈ. સ. ૧૮૬૦માં થયેલી. ઈ. સ. ૧૮૬૬ સરકારી કચેરીની પડોશમાં અને કચેરીવાળા કોટ(સરહદ)માં સમાઈ રહેલ ન્યાય કોર્ટ પણ પોતાના પાકા મકાનમાં શરૂ થઈ.

સરકારી તંત્રના સુખી તથા તલાટીઓનો વહીવટ સરખલિયા ઠરવાળાની અંદર પૂર્વ તરફના “ચોરા” નામથી ઓળખાતા મકાનમાં શરૂ થયો.

તા. ૨-૮-૧૯૩૫ થી કચેરીવાળી સરહદમાં ન્યાય કોર્ટ તરફ જતાં બાજુ (કચેરીના ઠરવાળામાં (જુઓ ચિત્ર નં.૨૨) પ્રવેશતાં જમણીબાજુ) લોકો બોર્ડ ઓફિસ શરૂ થઈ.

પરદેશી તંત્રથી શોષાઈ રહેલ હિન્દીનો આત્મા અકળાયો. યુગાવતાર (મહાત્મા ગાંધીજી) તપશ્ચર્યા આદરી. પ્રબળતંત્રના પાયા ચણવા માંડ્યા. પાયમાં મહામૂલ્યા રત્નો ખડકાયા. વિશ્વવંશ બાપુનાં પુનિત પગલાં કપડવણજની ધરતીને પાવન કરવા તેમના લાડીલા સત્યાગ્રહી સેવક કપડવણજના એક ચક્ષુ સમાન સ્વ. હરિભાઈ દેસાઈએ કપડવણજની ધરતી પર સાબરના સંતથી-ભારતમાં સૂર્યાનાં અજવાળાં કપડવણજમાં ફેલાવ્યાં.

સુખશૈયામાં સૂતેલી પ્રબળનાં ઘેન ઉતારવા પૂન્ય બાપુએ પ્રયત્ન કર્યો. પ્રબળ એકચ સહ ખડે પગે તૈયાર થઈ. તન, મન, ધનથી તૈયાર થઈ. પ્રબળના સેવકોએ યા-હોમ કરીને અંબલાવ્યું. અંગ્રેજ હુકમતે તેમને દ્રોહી ગણી જોલોના સળિયા પાછળ ધકેલી દીધા.

૧૯૩૦ માં 'નિમક કાનૂન ભંગ' સત્યાગ્રહ શરૂ થયો. નવયુવકોએ અંપલાવ્યું. ગુજરાતના કાર્યકરો અહીંના જુવાળો નવલંત સખવા આવી પહોંચ્યા.

અંગ્રેજી શાસને કોમવાદનું ઝેર ફેલાવ્યું અને તાબુતના(તાબિયાના) દિવસે આ ગામમાં હુલ્લડ મચાવ્યું. હિન્દુઓના બહિષ્કાર મંત્રથી આ તરવો કાળુમાં આવ્યાં અને એક બન્યા. આ તોફાનમાં સરકારી તરવો તથા બહારના મુસ્લિમ તરવોનો હાથ હતો. બ્યારે આ સમયમાં બહારગામના પશુ કપડવણુજને વતન માનનાર અને વતન બનાવનાર વ્યાયમ શિક્ષક શ્રીકુબેરભાઈ પટેલને અને અન્ય યુવાનોને પોલીસોની હાજરીમાં મરણુતોલ માર મારવામાં આવેલો.

રાષ્ટ્રધ્વજનું રક્ષણ કરવા જતાં વતનના લાડીલા સૈનિક શ્રીરાજેન્દ્રભાઈ કેશવલાલ શાહ (હાલમાં રાષ્ટ્રપતિ એવોર્ડ મેળવનાર ગુજરાતના લાડીલા કવિ) જેમણે કુંડવાવ પાસેના ચંચળગાઈ ટાવર (જુઓ ચિત્ર નં. ૨૩)ઉપરથી ફરકતા ધ્વજના રક્ષણ માટે ટાવર ઉપરથી ફેંકી દઈ, તેમના પર ધારિયાના ઘા કરવામાં આવેલા, મરણુતોલ માર સહન કરી વતનની અને ધ્વજની શાન તેમણે વધારી. તે કપડવણુજ માટે ગૌરવ રૂપ છે.

નોંધ :

૧. **ફતેખાનરાવ :** ગુજરાતમાં મહંમદ બેગડાના નામે પ્રખ્યાત છે.

૨. **મહંમદનગર :** 'મીરાતે સિકંદરી' ના લેખકે એક સ્થળે કપડવણુજને આ નામે સંબોધન કરેલ છે, પણ તામ્રપત્રોમાં, તે સમયના જૈન પ્રતિમાઓના લેખો પર અને શીલાલેખો પર "કર્પટવાણિજ્ય" શબ્દ શરૂથી જ ચાલુ છે, તો પછી તેને મહંમદનગર શી રીતે માનવું ? પણ મુસ્લિમ યુગમાં કેટલેક સ્થળે "કબરગંજ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જો કે અહીં સારા પ્રમાણમાં કબરો છે અને બ્યારે યુદ્ધ થયું ત્યારે ઘણા વીરોનાં મરણ થવાથી મહંમદ ગંજ ખડકાયા હતા તેથી પણ "કબરગંજ" કહેતા હશે !

૩. **આલમખાનુન :** પતિવ્રતા ભવ્ય વિરાંગનાને વંદન હો ! એ સૈયદ કુટુંબની તે સમયની શોભા હતી. કપડવણુજની ભાગ્ય વિધાત્રી હતી અને સૈયદ સાહેબ દેવ સ્વરૂપ બગીચાર હતા.

૪. **ખાખી :** અફઘાનિસ્તાનમાંથી ઊતરી આવેલ વીરતા અને વફાદારીના નમૂના રૂપ વીર બહાદુરખાનના વડા વીર ઉસમાનખાનને હુમાયુ બાદશાહે "ખાખી" એવો ખિતાબ આપેલો.

૫. **લાડી (લાડણી) લાડકી :** ખાખી વંશમાં અન્ય લાડણી નામની પણ વીર શેરખાનની બેગમ-લાડની રાજનીતિ, તેની આરામગાહ જૂનાગઢમાં છે. આ વિરાંગના તેના

પતિને ગણી જ મહદગાર હતી. કપડવણજની વસ્તી વહેંચણી તેમજ વ્યવહાર ગોઠવણી તેને જ આભારી છે, તેમ મનાય છે. તે એક સાચી રાજકર્ત્રી પણ હતી. કેટલાક તેને રાધનપુરના નવાબ મહંમદખાનની પત્ની ગણે છે (બાપી વંશમાં આ સમયમાં રાધનપુરમાં એટલે ઇ. સ. ૧૭૧૬ ના અરસામાં જવાનમદખાન નામના બાપી હતા.) જ્યારે કપડવણજના છેલ્લા યુદ્ધ વખતે શેરખાન બાપી કે જે મહમદ બહાદુરખાન તરીકે ઓળખાતા હતા. તેમને (લાડી) લાડલી અને અમીન (આમેનાહ) બે બેગમો હતી.

કપડવણજના ઇતિહાસના પ્રથમ લેખક શ્રીમહાસુખરામ નરસીંહરામ ભટ્ટ માને છે કે : રાધનપુરના નવાબનાં પત્ની અહીં રીસાઇને આવેલાં. કપડવણજ શહેર વસાવીને કિલ્લો બાંધેલો. (શહેરકાઝીના દફતરના આધારે) જ્યારે મહી કાંઠા ડીરકટરી જણાવે છે કે કપડવણજના નવાબ બહાદુરખાનની બેગમ તેના બાવીંદથી રીસાઇ રમોસ આવીને બિભી રહી. પોતાના રહેઠાણ અને રક્ષણ માટે પોતાના ખર્ચે કિલ્લો બાંધાવેલો. રમોસથી કપડવણજ આવતા રસ્તામાં બે ગાઉ ઉપર વડોલ પાસે એક વાવ છે, જેને ફેરફો કહે છે. તે બાંધાવ્યો. તેને અત્યારે બાપીની વાવ' કહે છે અને જ્યાં રમોસનો કિલ્લો બાંધાવ્યો ત્યાં મહંત રહે છે. આ કિલ્લો મહંતે બાંધાવેલ અને લાડણીને મહંતે રક્ષણ આપેલું તેમ માને છે. આ કિલ્લો વાત્રકના દક્ષિણ કિનારે છે.

લાડીબાપી કે જે આ સમયમાં વડોદરામાં હતી. તેનો એક માનીતો સુથાર તે વખતે વડોદરાની પ્રબળ બહેન બેટીને સતાવતો હતો. આ સુથારને ત્યાંના દેસાઈ શ્રીસુરેશ્વર જે દિવસે લાહેરી દરવાજાના મેદાનમાં પાટિયા સાથે ખીલા ઠોકી જડી દીધો, તે જ દિવસે લાડીબાપી વડોદરાથી નાસીને કપડવણજ આવેલી. આ વખતે શેરખાન બાપી કપડવણજનો રાજકર્તા હતો. ઇતિહાસની તવારીખોમાં આ સમય બાપી વંશમાં રાજબટપટમાં ફાવ્યો હતો. શેરખાન મોજમજમાં મસતાન હતો. તેજ વખતે બાપીના ખાસ માણસ ઇમામ મહંમદીએ બહારની ધમાલની બખર આપી કે સરકાર કોઈ અબજયો માણસ એક ચોરત લઈને આવ્યો છે. આવનાર પુરુષ હતો મશરૂ મેવાસી (ગુલામોનો સોદાગર). મશરૂનું નામ સાંભળતાં જ દરબારીઓ દંગ થઈ ગયા. તેની સાથે બાઈ હતી “મદન” જેના નામથી હાલ ‘મદને અંધો’ ‘મદન તલાવડી’ પણ વડોદરામાં પ્રખ્યાત છે.

આ શેરખાનનું નામ મહંમદ બહાદુરખાન હતું. જે કપડવણજના વ્યવસ્થાપક હતા, તે પણ સિદ્ધ થાય છે. તેમને બે પુત્રો હતા. જેમાંનો એક જૂનાગઢ અને બીજો વાડાસિતોર રહ્યો.

બાપીવંશનાં રાજરાણી લાડણી બાપીની દરગાહ હાલની કચેરીમાં પેસતાં જમણી બાજુ કૂવા પાસે છે. જૂનાગઢવાળી દરગાહ જુદી જ લાડણી બેગમની છે. આ લાડણીબાપીની દરગાહના દીપ, ધૂપ માટે સરકાર તરફથી પેન્શન મળે છે.

૬. સત્તાનો અંત આવ્યો : કપડવણુજના મૂળ ઇતિહાસ શ્રી. મ. ન. ભટ્ટ જણાવે છે કે સંવત ૧૮૦૯ ઈ. સ, ૧૭૫૩ માં કપડવણુજની પ્રજાએ રાજપીપળા જઈ ગાયકવાડ સરકારને અરજ કરી કે “અમારો નવાબ મુસ્તખાં ઘણો જ જુલમી છે, તો અમારી વહારે ધાઓ. ગાયકવાડ સરકારે કડીવાળા ખંડેરાવને ફોજ આપી કપડવણુજ મોકલ્યા. ખંડેરાવે મુસ્તખાનને નસાડી કપડવણુજ કબજે કર્યું. સાલવારી જોતાં ઈ. સ. ૧૭૫૩ માં કપડવણુજ પર ગાયકવાડી હુકમત શરૂ થઈ, પણ નવાબના નામમાં ફેર છે. ગુજરાતનો ઇતિહાસ જોતાં આ કપડવણુજનું છેલ્લું યુદ્ધ શેરખાન બાબી સાથે થયેલ છે. ઈ. સ. ૧૭૫૮ માં શેરખાન બાબી જૂનાગઢમાં મરણ પામેલ છે.

૭. ફેટહા : આ તોફાનીઓ કુહાડાથી બારણાં તોડતા ત્યારે આ પ્રજાએ આ તોફાનીઓનો સામનો કરવા બરોબર બારણાંના ઉપરના ભાગમાં બળે ઈંટોનો ભાગ ખુલ્લો બનાવવાવતા કે જેથી આ તોફાનીઓ બારણાં તોડતા ત્યારે આ ટોળાં પર કકડતું તેલ આ ઈંટો ખસેડીને નાખતા તથા મરચાંની ભૂકી નાખવામાં આવતી. આ રીતની વ્યવસ્થા બારી અને બારણાં ઉપર કરવામાં આવતી. જૂનાં મકાનોમાં આજે પણ તે જોવામાં આવે છે.

આંકડો : ઉચ્ચક રકમ આપી ગામ ખરીદવામાં આવતું અને પોતાની રકમ વર્ષમાં વધુ નફા સાથે મેળવવા પ્રજા પર જુલમ કરતા. છાતી પર ચથ્થરો મુકવાની લોકકથા વૃદ્ધો પાસેથી સાંભળવા મળતી હતી. રાજરામ દેસાઈ આ આંકડે ગામ લેતા અને મુખી કરસનદાસ મુખીપણું કરતા. આ સમય “રાજા રાપ”ના નામે ઓળખાતો.

રાજરામ ખુશાલદાસ દેસાઈ જન્મ ઈ. સ. ૧૭૪૯ સંવત ૧૮૦૫ થયો અને સ્વ. ઈ. સ. ૧૮૨૯ સંવત ૧૮૮૫ થયો.

‘એ દશા પોરવાડ વણિક હતા. અમેથા પારેખની ખડકીમાં રાજરામ દેસાઈની ખડકીમાં રહેતા. આ સમયમાં કપડવણુજના જાગીરદાર નવાબ કમાલ ઉઘાનહુસેન બહાદુર હતા. ન્યાં રાજરામ દેસાઈ સર્વોપરી સત્તા લોગવતા. ગામ રૂ. ૨૫૦૦૦ ના આંકડે લેતા. તેઓ ધાર્મિક પણ હતા, ખુમારીભર્યા હતા. વ્યવહારકુશળ હોવા છતાં, હકુમતના જોરમાં અનેક વખત પ્રજાને રંજાડતા. ગરીબ દરજી કોમના ભાઈએ પોતાના ઘરના શુભપ્રસંગે જ્ઞાતિખંડુઓને ખાંડ શેટલીતું જમણુ આપેલ, તેમાં તેમણે તે દરજી ભાઈ પર શારીરિક ત્રાસ આપ્યાના લોકોકિત ચાલુ છે. મરાઠાયુગમાં કુટુંબના નખીરા. (તે તાત્રપત્રને આધારે કપડવણુજના વહીવટદાર તરીકે) ન્યારે ન્યારે બહાર ત્રાસવાદી ટોળકીઓ આવતી ત્યારે અત્યાચાર બની યુધ્ધે ચઢતા. એનેક વખત ટોળકીઓને લગાડ્યા બાદ સંવત ૧૮૮૫ ઈ. સ. ૧૮૨૯માં તેઓ સરખલિયા દરવાજા બહાર તલાવ પાસે મરાયા હતા. ત્યાં તેમનો પાળોઓ વર્ષો પહેલાં

હતો, હાલમાં નથી. જો કે આ સમયને ‘વૃષ્ણો રાજ્યા રોપ અને કરસનિયા કેર’ તરીકે ઓળખતા. કરસન મુખીનો પણ આ જમાનો હતો. તેમનો સોટો પણ પ્રજા પર ચાલતો હતો. તેઓ હળં દીક ડ. પુ કર વસુલ કરતા. આ પ્રથા ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં મીર સાહેબના આગમન સાથે જ અંધ થયેલી.

૯. સોટો : મુખી કરસનદાસનો બુદ્ધી સમય હતો અને તે લોકકથા રૂપે “કરસન કેર” નામે વલ્લોના મુખે સાંભળવા મળતો.

૧૦. ગીરાસ : ડ. ૭૫-૯-૦ કપડવણુજના ગીરાસ તરીકે આંબલીયારામાં મે માસમાં મહીકાંઠા એજન્સીની તેજેરમાં ભરાતા. કપડવણુજની કરેલી લૂટોના વળતર ડ. ૧૧૨૫ ગાયકવાડ સરકારને આપવા પડતા હોવાથી, જહોર ડ. ૫૦૦ નીરમાલીની ઉપજમાંથી ડ. ૬૨૫ ની રકમ વસુલ થતી. કપડવણુજનો ગીરાસ ડ. ૧૭૩-૦-૦ માંડવા દરબારમાં ભરાતો.

૧૧ અંગ્રેજ હકુમત : ઇ.સ ૧૮૧૬-૧૭ માં અંગ્રેજ સરકારે કડીવાળા મદહારાવને વિજાપુર પરગણા આપી કપડવણુજ લીધું (શ્રીમ. ન. ભટ્ટ). ગમે તેમ હો પણ ઇ.સ ૧૮૧૭ થી કપડવણુજમાં અંગ્રેજ હકુમતનાં પગલાં થયાં.

૧૨ મુખી : ઇ. સ ૧૮૨૭ના કાયદા પ્રમાણે મુખીપણાની સનદ આપવામાં આવી. પહેલી સનદ તા. ૧૫-૫-૧૮૪૮ ને રોજ મુખી પ્રેમજી રેવનદાસને મળી.

૧૩. ગોપાળરાવ : કપડવણુજના લોકપ્રિય મામલતદાર (જેમનું લીમ્બજ માતા પાસે ધામોદરના ભીલો સાથે લડતાં ખૂન થયેલું) તેમણે ગોપાળપડં વસાવ્યું હતું. અગર તેમની યાદમાં આ પરાને ગોપાળપડં કહેવામાં આવ્યું.

૧૪. ભીલ સરદાર : (અંગ્રેજ હકુમત સામે ઉશ્કેરાયેલા ભીલોએ એક મુસ્લિમ સરદારને ખેતાજ બાદશાહ ગણી તેની સરદારી નીચે લૂટો શરૂ કરેલી) આ સરદાર, ભીલ સરદાર તથા તેના કારભારી એમ ત્રણને અહીં ફાંસી આપેલી. હાલ પણ આ તાજ બાદશાહની દરગાહ તરીકે ઓળખાય છે.

ગૌરવ ખીન્નું

વાણિજ્ય

ન્યાયારે વસતિ લક્ષ્મી :

યુગ જૂની સત્ય કહાણી છે કે-ગુજરાત સહસ્રીકતા ને વેપારી માર્ગોથી શોભતું અનુપમ ગૌરવવંતું સ્થાન હતું-છે. વેપારી આલમમાં તેના માર્ગો અનુકૂળ હતા. ગુજરાતનાં વહાણો અરબી સમુદ્ર અને પેસીફિક મહાસાગરોમાં ફરતાં હતાં.

ન્યારે મહાસાગરોમાં ગુજરાતનાં વહાણો મોજથી મહાલતાં હતાં, અને અન્ય પ્રદેશમાંથી માત્ર લાવતાં હતાં. અન્ય પ્રદેશોને જોયતો અનેકવિધ માલ પરદેશોમાં રવાના કરતાં હતાં. તે યુગમાં આપણું વતન “કર્પટવાણિજ્ય”ના નામથી શોભતું હતું.

૧૦ મી સદીમાં ન્યારે ભૃગુકચ્છનો સર્વોદય હતો, ત્યારે કર્પટવાણિજ્ય જમીન માર્ગનું વેપારતું કેન્દ્ર હતું. આ વખતે શ્રીમાળ ભૃગુકચ્છ અને સોપારા ગુજરાતનાં મુખ્ય વેપારી બંદરો હતાં.

અનુગૈયક યુગ અને સોલંકી યુગના વાહન, તેમજ લશ્કરીસમયના નકશામાં કર્પટ-વાણિજ્ય રાજમાર્ગ પર હતું.

માળવાના રાજવીઓનો પ્રભાવ વધ્યો ત્યારે ભૃગુકચ્છ જતો માલ સ્થંભતીથ (ખંભાત ત્રંભાવતી) બંદરે જવા લાગ્યો. ત્યારે પણ કર્પટવાણિજ્ય પોતાના વેપારી કેન્દ્રમાર્ગમાં પ્રખ્યાત હતું.

પ્રાચીન ઘેરી માર્ગ :

- (૧) ઉત્તર હિંદમાંથી...લેવસા-ગોધરા કપડવણુજ થઈ ખંભાત બંદર તરફ જતા હતા.
- (૨) માળવાના મુખ્ય પ્રદેશોમાંથી કિશનગઢ-સંતરામપુર લુણાવાડા-કપડવણુજ-ડભોઈ થઈ ભુશુકચ્છ (ભરૂચ) બંદર તરફ જતા હતા.
- (૩) માળવા તરફની સંતરામપુર-લુણાવાડા કપડવણુજ થઈ ખેડાના માર્ગે ખંભાત તરફ જતા હતા.
- (૪) ઉત્તર ગુજરાતમાંથી-મહેસાણા વિજાપુર દેહગામ કપડવણુજ થઈ સંતરામપુર-ઝાલોદ દાહોદના રસ્તે માળવા પ્રદેશમાં જતા હતા.
- (૫) મારવાડમાંથી શ્રીમાળ લિન્નમાળ-રાણીવાણા-ડીસા પાલનપુર-વિજાપુર-હિંમતનગર શામળાણુ થઈને ખંભાત કે ભરૂચ બંદરો તરફનો ઘેરીમાર્ગ કપડવણુજના પાદરમાં થઈને જતો.

પ્રાદેશિક માર્ગો

આ સિવાય કેટલાક પ્રાદેશિક માર્ગો પણ કપડવણુજના પાદરમાં થઈને જતા હતા.

- (૧) અહમદાવાદ-નડીયાદ કે મહેમદાવાદથી કપડવણુજ થઈ લસુદરાથી ચીખલોડ રામપુરા થઈ ગોધરા-દાહોદ તરફ અસંખ્ય વણુઝારાની પોઠો જાત જાતનો માલ ભરીને જતી.

- (૨) વાડાસિનોર વિજાપુર સેવાલીઆ, લસુદરાનો માલ કપડવણુજ થઈ આંતરેલી ચરડ, બદરપુર થઈ અહમદાવાદ જતો.

- (૩) કપડવણુજ આસપાસનો કાચો માલ કપડવણુજ થઈ તોરણા માર્ગે મહેમદાવાદ ખેડા તરફ જતો, અને નાના આંબલીઆ-ભાટેરા કંઠલાલ થઈને નડીયાદ જતો.

સર્વે વેપારીમાર્ગોના સામાન્ય રીતે મીલનસ્થાન તરીકે કપડવણુજ અગત્યનું સ્થાન હતું. જુની વાતો કહી જાય છે કે કપડવણુજ સાહસિક વેપારી શ્રેષ્ઠીઓનાં થાણું બ્રહ્મદેશ, સીઆમ અને મોરીશીયસ જેવા દૂરસુદુરના પ્રદેશોમાં હતાં.

૧૪ મા સૈકામાં મળી આવતા ઉસ-સાળખાર-ચુનો મહુવ્રને લીધે સાચુ બનાવવામાં આવતો હતો અને આ સફેદ થવાથી સૈકાઓથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ હતો.

થોડા સમયબાદ કાચને તૈયાર કરી તેમાંથી અન્ય બનાવટો બનાવતા તેની પણ પ્રસિદ્ધિ મેળવેલ હતી. હજુ આ ઉદ્યોગ આલસા રૂપે વિદ્યમાન છે.

કાપડ, વણાટ અને વેપાર એ તો મુખ્ય વ્યવસાય હતો. જે ધંધાએ આપણા વતનને નામલિધાનનો અભિષેક કરેલ છે. સંસ્કૃત વિચારકોએ, પ્રાચીન વિદ્વાનોએ કર્પટ(કાપડ) વાણિજ્ય (વેપાર) કર્પટવાણિજ્ય નામ આપી એની ભૂતકાળની ખ્યાતિને મહત્વ આપ્યું છે. આ શુભ નામ દસમી સદી પહેલાનું હોઈ તે વખતના કાપડના વેપાર માટે સૂચક છે.

નજદીકના ભૂતકાળમાં કપડવણુજ રાજકોટ અને જા'બુઘોડા પાસેથી સોનું મળી આવતું એમ મનાય છે.

લોહું કપડવણુજમાંથી મળી આવતું. મહોર પાસે તેની ખાણોમાંથી નીકળેલા લોખંડમીશ્ર માટીના મોટા ટેકરા આજે મોબુદ છે.

પાડોશમાં ટાંકલાની ડુંગરી, જ્યાં પ્રાચિન વતનના અવશેષો છે. કે જ્યાં ટેકરામાંથી મેન્ગેનીઝ ધાતુ નીકળે છે.

જ્યાં કાપડવણાટ હોય ત્યાં સ્વાભાવિક રીતે રગાટ હોય જ. તે રીતે રગાટ કામ પણ થતું હતું.

જ્યા દૂધ ઘીની નદીઓ વહેતી એ ભારતના નદનવાડી સમા ગુજરાતમાં જરૂરી નાનકડો ધંધો ચામડાનાં કુદરતી બનાવવાનો પણ નાના પાયા પર થતો હતો.

વર્તમાનકાળમાં આપણે સમૃદ્ધ દશામાં છીએ. ધારવા પ્રમાણે માર્ગો વિશાળ થાય છે. કપડવણુજના જ શ્રદ્ધીઓ વિશાળ દ્રષ્ટિથી ઉદ્યોગો વિકસાવે તો શહેરની મહત્તા ઘણી જ વધી જાય.

ઉપરોક્ત જણાવેલ સદીઓ પહેલાંના માર્ગોના વાહન તરીકે ઉ'ટો અને મુખ્યત્વે પોઢો પર વેપાર થતો. સુખી મહેનતુ પ્રમાણિક વીર અને ઢાની વણુઝારાઓ વેપારના વિકાસાવનારા હતા. તેમનાથી થાય તેવાં નજીવાં કીર્તિના કોટડાં રૂપ નમુનાની ચાદીઓ મૂકી જતા.

ભારતમાં સૌ પ્રથમ તા. ૧૬-૪-૧૮૫૩ ના રોજ મુંબઈથી થાણાની ૨૧ માઈલની ૧૪ ડમ્પા સાથેની રેલ્વે શરૂ થયેલી. હિંદમાં ઠેરઠેર પાકી સડકો શરૂ થઈ ચુકી હતી. આપણને આ લાલ પ્રથમ કપડવણુજથી ડાકોર સુધીની પાકી સડકનો મળ્યો: ડાકોર બી. બી. એન્ડ સી.આઈ રેલ્વે, મોટા માપની ગાડીનું સ્ટેશન થવાથી વેપાર તે બાજુ ખેંચાયો. તે અરસામાં કપડવણુજ અને નડીયાદને એક કરતી રેલ્વે નાખવાની યોજના હાથ ધરાઈ. ઇ.સ ૧૮૯૫માં નડીયાદથી મહુધા સુધીનો મેટલ રોડ-પાકીસડક થઈ. ગુજરાત રેલવેઝ કંપનીએ તા.

૫-૩-૧૯૧૩ ના રોજ કપડવણજ નડીયાદ વચ્ચે સાંકડા માપની એક રેલવે ખુલ્લી મૂકી. ત્યારથી ડોકોરની સડક તેમજ તે બાજુ વેપારને વાળવાની અગત્યતા સહજ ઓછી થઈ. રેલવેની આ નાનાં માપની લાઈનને બદલે જો મોટા માપની થાય તો ઉદ્યોગો વધુ વિકસવાનો સંભવ છે. નડીયાદ કપડવણજ રેલવે માટે મુખ્ય ભાગ ભજવનાર શ્રીબાપુલાલ દામોદરદાસ વકીલ તથા ઇંચુકાંઠા બાકરભાઈ તથા અન્ય સદ-ગૃહસ્થો હતા. સહર્ષ નોંધ લેતાં આનંદ થાય છે કે નડિયાદ કપડવણજ મોડાસા રેલવે એ માપની થઈ રહી છે તેના માટેના પ્રયાસો કરનારને મારા હાર્દિક અભિનંદન. મોટા માપની રેલવે થવાથી વેપાર ઉદ્યોગનો સારો વિકાસ થશે.

નવું એસ. ટી. બસ સ્ટેશન, નડીયાદ તરફ જવાના રસ્તે ડાબી બાજુ ત્રિવેણી પાર્કની પાસે રૂ. ૧૬,૧૮૦૦૦ અર્થે બંધાઈ ગયું છે. જેમાં ૨૨ પ્લેટફોર્મ-૪૨ ધુમ્મટો, બે માળનું અદ્યતન-આલિશાન પ્લેટફોર્મ તૈયાર થઈ રહેલાં છે, જેમાં એસ. ટી. કેન્ટીન તથા છ સ્ટોલ પણ હશે. વર્તમાન એસ. ટી. બસ સ્ટેન્ડ પાસે જુલું કોટડું. (જુઓ ચિત્ર નં. ૨૪)

કપડવણજથી અત્યારે કેટલાંએ માર્ગો પર ગુજરાત વાહન વ્યવહાર ખાતા તરફથી મુસાફરો માટે ગાડીઓ કાયમ ચાલુ છે. ઘણા રસ્તાઓ પાકા થઈ ગયા. વાહન વ્યવહાર ઘણો જ વધી ગયોલો હોઈ આ સડકો પર વાહનોથી મુંબઈ, રાજસ્થાન, દિલ્હી વગેરે સ્થળો માટેની ગાડીઓ ચાલુ જ છે.

કપડવણજ, નડિયાદ, મોડાસા અને ડોકોરની સડકો એક બીજાને સારી રીતે જોડાયેલ છે. ડોકોર જતી એક સડકનો ફાંટો લાડવેલ બંગલાથી સીધો ભૂતીયા-મુણુદા આગળ થઈ કપડવણજથી મોડાસા જતી સડક સાથે જોડી દીધો છે. આ સર્વ બાજુની સડકો વેચારી દ્રષ્ટિએ અત્યુત્તમ છે. આમ મોટા વિસ્તારમાં સડકો હોવાથી કપાસ વાવનાર સાહસિક કિસાનોને મોલ લાવવા લઈ જવાની સુગમતા પડે છે. આ સર્વે સડકો પર મોટરોદ્દાશ વાહન વહેવાર ચાલે છે.

કપડવણજના ઉદ્યોગો વિકસાવવા એ ઉદ્યોગપતિઓની પવિત્ર દેશ છે.

ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ :

કોઈ પણ દેશ કે પ્રબલમાં ક્રાંતિ વિના ફેરફાર થયો હોયલો નથી, છતાં જો થાય તો એ સ્થિર રહે, એ સંભવિત નથી. આજે આપણે યાંત્રિક યુગમાં ફેરફારો કરવા જરૂરી છે, પણ ફેરફાર એવો ન હોવો જોઈએ કે કાર્યમાં નવી ભરતી આવતાં જૂના કામદારો રખડી પડે. તે રખડી પડવા ન જોઈએ. તેમને પહેલાં અપનાવી લેવા જોઈએ.

ક. જી. ગા-૫

કાપડ :- સદીઓ પહેલાંનો કાપડનો વેપાર અને હાથવણાટના ઉદ્યોગની સારી એવી સ્થિતિ હતી. બ્યારે વિદેશી કાપડને કોઈ ઓળખતું ન તે સમયની આ વાત છે.

પ્રાચીન કાળથી હાથ વણાટનો ઉદ્યોગ ખીલેલો હતો. હાથસાળોથી કાપડ તૈયાર થતું અને તે બજારમાં વેપારીઓ દ્વારા વેચાતું. વણુકર કોમ આ ઉદ્યોગને ટકાવનાર જ હતી. પ્રાચીન સમયમાં કોઈ ગામ એવું નહીં હોય કે બ્યાં વણુકર કોમ ન હોય : ગામડે ગામડે હાથવણાટનો ઉદ્યોગ સજીવ હતો. પહેલાં હાથ વણાટથી અને પછીથી મીઠતું સુતર લાવી પોતાની સાળો પર વણાટ કરીને ધોતી, રૂમાલ, પછેડી, ચાદરો, સાડીઓ વગેરે બનાવતા. ગામની એક બાજુ આ લોકોનો વસવાટ રહેતો અને તે વણુકરવાસ કહેવાતો હતો. આખા કુટુંબના માણસો આ ધંધામાં જ રહેતા.

કાચ :- જે એક સદીથી કાચના ઉદ્યોગે કપડવણુજને અનુપમ નામના આપેલ છે. કાચના કારખાનાં કંસારવાડાના (હિંગી) ચક્રાથી ગોરવાડામાંથી કરખામાં જતાં સીસગરવાડના નામે ઓળખાતા સ્થળે છે. બહાર ગામથી જે કોઈ મહેમાન આવતા, તે આ સ્થળની મુલાકાત લેતા જ. પહેલાં આ સ્થળે કહેવાય છે કે ૨૦-૨૫ કાચનાં કારખાનાં હતાં. તેના મૂળ ઉત્પાદકનું નામ નથી પણ ‘ભારત કલા પ્રદર્શન’ લંડનમાં ભરાયું ત્યારે આ કારખાના ઓમાંથી પ્રયોગ કરવા સાડ ચાર પાંચ ભાઈઓ ત્યાં ગયા હતા. ઇમામમીયાં દાદુમીયાં, અમીરમીયાં, ફળ્ગુમીયાં અને શેરમીયાં, ધોળકાવાળા મહમદમીયાં ફળ્ગુમીયાંને અંગેજી સરકાર નરકથી ચંદ્રકો એનાયત કરવામાં આવ્યા હતા, એવું જાણવા મળે છે.

ઓ કારખાનામાં જ્યપુસ્ની કાળી રેતી લાવી તેમાંથી કાચ બનાવવામાં આવતો. આ સમયનો કાચ લીલા કે આછા કાળા રંગનો બનતો. તેથી તેમાં ખીજ રંગો મીલાવી ઘેરા રંગની બનાવટો બનાવતા. સમય જતાં અદ્દહાબાદથી રેતી મંગાવતા. વળી તેમાં શીશીઓના ભાંગેલા ભુક્કાને ગરમ કરી એ રસ પણ તેમાં મીલાવતા.

કપડવણુજની દુધીયા બંગડીઓ એક સમય પૂર્વ જર્મની, ઝેકોસ્લોવેકીઆ, બેલ્ગિયમ ને જાપાનના માલ કરતાં સારી ગણાતી. હાલમાં કારખાનાં છે. તેઓ રમકડાં, અગત ભીસીઓ, તેમજ આભણા (કાચના ગોળા જેમાં સીમું રેડીને બનાવેલ-અરીસા જેવા બનાવે છે.) આ કાચના ગોળાને બહાવી તોડી નાખવામાં આવે છે આ ટુકડાઓ સૌરાષ્ટ્ર, સિંધ, મુલતાન, દક્ષિણ હૈદરાબાદ તરફ જાય છે. આ બાજુની કેટલીક કોમની સ્ત્રીઓ સાડલામાં ટપકાં રૂપે ગોઠવે છે. ખાસ કરી તે ભરવાડ કોમ વધુ વાપરે છે. નવા જમાનની ફેસનમાં હવે તે પેસી ગયાં છે.

ઉપરોક્ત ચારે ભાઈઓ લગભગ ૧૯૪૦ ઈ. સ. ૧૯૮૫ની લગભગમાં થએલા. અહીં ત્રણ કારખાનાં અત્યારે અસ્તિત્વમાં છે.

(૧) મહમદહુસેન અમીરભાઈ, પરદેશ જનાર.
કપડવણુજ ગ્લાસ વર્કસ.

(૨) કનૈયાલાલ પી. શાહ મહમદ ફજલ,
રીફાઈન્ડ ગ્લાસ વર્કસ.

(૩) મહમદસીદીક લાલભાઈ.
સીદીક ગ્લાસ વર્કસ.

અત્યારે જૂની પદ્ધતિથી ભૂતકાળના આ ભવ્ય કારીગરોની ઝાંખી થાય છે. કેટલીક દેશી પ્રક્રિયા ભૂસાઈ રહી છે. કારીગરોની કળા આજે આ વિજ્ઞાન યુગમાં વૈજ્ઞાનિક અને ટેકનોલોજીકલ જ્ઞાનથી ભૂંસાઈ છે. કાચના કારખાનામાં તૈયાર થએલા આભણા મહુવા-બંદરના વેપારી હાલ મહમદ વજીરની પેઢી મારફતે માલદીવ અને લખદીવ મોકલવામાં આવતા હતા. આ પેઢી મારફતે જિ. સુરેન્દ્રનગરના લીંબડીમાં કપડવણુજના આભણા મોકલવામાં આવતા. આ ટાપુઓ સાથે ગુજરાતના વેપારી સંબંધો દોઢસા વર્ષોથી હોય તેમ લાગે છે. આ હાલ મહમદ વજીરના પૌત્ર શ્રીયુસુફભાઈ હાલમાં પેરીસમાં હીસ અકીકના મોટા વેપારી છે. (ડો હરિલાલ આર. ગૌહાનીના પત્રથી આભાર.)

જ્ઞાનની દૃષ્ટિ ઘણી જ પછાત થઈ રહેલ છે. કાચની કેટલીક સુંદર ચીજો ભારતમાં તૈયાર થઈ, તેની પરદેશમાં નિકાસ થતી. તે સમયમાં ભારતનો કાચ ઉદ્યોગ સર્વોત્તમ ગણ્યોતો.

‘શમશેર તો શીરોહીની, પ્રતિમા ભલી ડુંગરપુરી, આવતાં જો આવસુ’ને ત્યાં છરા, લોઢા, છરી.

વળી કપડવણુજ કાચ સાણુ રહી, સમીપ રચાવજો વળી, ઘર વિશે વરસાદ પહેલાં આપ વહેલાં આવજો.’

—દલપતરામ

થોડાક સમય પહેલાં આ કારખાનાઓમાં જ્ઞાનસના ગોળા બનાવી બજારમાં મૂકવામાં આવેલા. આ કારખાનાં કાચના ગોળા બનાવતા હતાં. ત્યાના કારીગરોની પ્રવૃત્તિઓ (ક્રિયા) બતાવતાં—આંખે જોવાથી તેમની શક્તિનો ખ્યાલ આવે તેમ છે.

આ ગોળાઓ તથા કાચની બનાવટ કરનાર કામદારવર્ગને સીસગર કહે છે. અને તેમના વસવાટવાળા સ્થળને સીસગરવાડો કહે છે.

સાધુ : લગભગ સૌકાઓથી કપડવણુ કાચ અને સાધુ માટે પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે. કપડવણુના સફેદ સાધુ ધોવામાં સરસ. એવો આ સાધુ ફર ફર સુસ્ત, મુંઝઈ, પરદેશ વસતા ગુજરાતીઓ પણ કપડવણુ સાધુને વાપરતા હતા.

આ ઉદ્યોગ ખીલવાનું મુળ કારણ એ કે કપડવણુની આસપાસ તોરણા, લુસંદ્રા વગેરે સ્થળેથી સાળખાર-ઉસ વગેરે ઘણા જ સારા પ્રમાણમાં મળી આવતો. આને પણ મળી આવે છે. તેમજ ડોળીયું પણ મળી આવતું. આજ પણ કેટલેક સ્થળે કપડવણુ સાધુ વપરાય છે. આ ઉદ્યોગ કપડવણુના સાહસિક બ્હોરા ખિરાદરોને હાથ હતો અને તેમના કારખાનાઓમાં મુસ્લિમ કામદારો કામ કરતા. તેઓ કારખાનીયા કહેવાતા. તેમના લત્તાને કારખાનીયાવાડ કહેવાય છે.

કપડવણુનો સાધુ શુદ્ધ ને ધોવામાં સારો હોવાથી સુસ્તના કારીગરો રેશમી કાપડ આ સાધુથી ધોત. (આભાર સાથે શ્રી ર. કે. ત્રિવેદીનો ઉતારો, તેમાંથી વધુ નોંધ મેળવી શકાય છે.)

પ્રણલિંગત પ્રમાણે વર્ષોથી ૨૫-૩૦ કુટુંબો આ સાધુના ધંધા સાથે જોડાયેલાં હતાં. મોટા ભાગના આ ધંધામાં કામદારો તરીકે મુસ્લિમો છે. અને અન્ય બીજા એકમ પણ છે. પારસી, આરેટ અને પ્રજાપતિ, આ પારસી સદગૃસ્થનું પહેલાં સરખલીયા દરવાજા બહાર દારૂનું પીકું હતું. દારૂના શયતાનનોનાશ થયા બાદ મોટરોનો ટ્રાન્સપોર્ટનો ધંધો શરૂ કર્યો. તેઓ પૂર્વે સાધુના ધંધામાં પડેલા. વળી આ સદગૃહસ્થોએ આ ધંધાને શરૂઆતથી હસ્તગત કરેલો. હાલમાં મુંઝઈમાં ચાલતી આખે સોપ ફેક્ટરીના માલિક શ્રીતૈબઅલી મોહમદઅલી છે. તેમનો દીકરો કલીમુદ્દીન વિઝેના પી. એચ. ડી. થઈ સાધુને રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગ તરીકે વિકસાવ્યો છે.

અબ્દુલ અઝીઝ સોપ વર્ક્સ : સીસગરવામાં સાધુનું કારખાનું ચાલે છે.

ભારત સોપ ફેક્ટરી : - ભાટવાડો. આ ૧૯૪૨ લગભગમાં શરૂ થયેલ છે. ત્યાં ન્હાવા ધોણાના સાધુ બનાવે છે.

લોખંડો : - મહોર નદીના કિનારા પાસે લોખંડના દર્શન થતાં હતાં. હજુ પણ આ કિનારા પર લોખંડના ટેકરા ભૂતકાળની ઝાંખી કરાવતા. ઉઘમીઓને પોતાની કથા કહેતા, નિરાશ વહને નીચા નમીને ઊભા છે. પહેલાં આ લોઢાને ગાળવાનો ધંધો અહિંના લુહાર (પંચાલ) રાતિના લોક કરતા. લોહું ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ મહોર નદી પર હતી. લોહું ગળાતું. તેમાં કંઈક વનસ્પતિ ભળતાં રૂપા જેવું બનતું. આપણુદી સત્તાના ડરથી આ લુહારકોમના ભાઈઓ તેનો ત્યાગ કરી ગયા. સૌકા પહેલાં **આસિ. કલેક્ટર આસખનર સાહેબે** આ સ્થળના લોખંડને ગળાવેલું, પણ ખર્ચ વધારે પડતું થવાથી, ખીજે વરસે એ કામ બંધ પડેલું. માટી લોખંડ સાથે ભળેલી. જેથી આ મીશ્ર લોખંડિયા પથ્થર સડકો બાંધવાના ઉપયોગમાં લઈ

શકાય છે. લોખંડનું પ્રમાણ ઓછું હોવાથી વધુ મહેનત અને વધારે ખર્ચ કરવા છતાં નુકસાન થવાનો ભય રહે છે. આથી તેને ગાળીને બનાવવાનું બંધ કર્યું.

લોખંડ ભૂલાયું પણ હજુ ધરતીના પેટાળમાંથી ખનિજમાં બોક્સાઇટ મેન્ગેનીજ નામની કાચી ધાતુ ટાંકવાની ટ્રેરીની ટેકરીમાંથી નીકળે છે. ટેકરીની ખાણેનેા વહીવટ શીવરાજપુર મઈન્સ કંપની (ગુજરાત ક્લીક નીક્ષેણ કું.) કરે છે. આ પથ્થરો તોડવી રેલવે મારફતે શીવરાજપુર લઈ જવામાં આવતા. આ ઉદ્યોગની ખીલવણી માટે અને માલના ઉપાડ માટે કંપનીએ રેલવેના પાટા ટેકરી સુધી નાંખેલ છે. (આ ટેકરી પ્રાચીન સ્થળ હોઈ ત્યાં બોદકામ કરતાં પહેલાં સારી એવી પ્રતિભાઓ નીકળેલ છે. કે જે સુંબઈ મ્યુઝિયમમાં સંખેલ છે.)

અકીક :- કપડવણુજથી ૧૫ માઈલ દૂર માઝમ નદીમાંથી અકીકના પથ્થરો નીકળતા. અકીકના પથ્થરો, લેગા કરાવી સાહસિક વહોરા બિરાદરો તેને ખંભાત સાફ કરાવે છે. તે ખારિયા, આગિયા અને રાટોડિયા નામના છે. ખંભાત તેનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. મોગલ સામ્રાજ્ય વખતે પરદેશી પ્રવાસીઓએ ખંભાતના આ ઉદ્યોગને મહત્ત્વ આપેલું છે. આજે પણ આ ઉદ્યોગનાં ખંભાતમાં કારખાનાં છે.

અફીણ :- અફીણ આ ખાનુના પ્રદેશની પેદાશ નથી, પણ સહાસિક વેપારીઓની બબડ ખરીદ વેચાણનો માલ. તે માળવા, રાજસ્થાન તરફ વણુઝરાની પોઠો દ્વારા માલ સ્વાના થતો. કપડવણુજના શ્રેષ્ઠીઓ આ વેપાર કરતા. આ વેપારમાં દર પાંચ વર્ષના હિસાબે ૧૪ લાખ અફીણની પેટીઓ અહીંથી લુણાવડના રસ્તે થઈને જતી. આ પેટીઓ રતલામ ઉબ્જૈન મારવાડ અને ચીન સુધી પહોંચતી. આ શ્રીમંતોની નવ પેઢીઓ હતી. તેમાં ૪૦૦ માણસોનો સ્ટાફ કામ કરતો. તે નવ શાખાઓ રતલામ, ઉબ્જૈન, વડોદરા વગેરે સ્થળો પર હતી. તેમાં સુપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓ હતાં. કપડવણુજનાં આજનાં કેટલાંક મહત્ત્વના કુટુંબોના પૂર્વજો આ પેઢીઓમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવતા હતા. ઉપરોક્ત શહેરોના નગર શેઠો સાથે આપણા શ્રેષ્ઠીઓ પણ શોભતા હતા.

ચુનો પકવવો :- વાડસિનોર તરફથી પથ્થરો મેળવી અહીં ચુનો પકવવામાં આવતો હતો. હોલ બ્યાં મ્યુનિ. હાઈસ્કૂલ (નૂનું મકાન) છે તેની પાછળ દક્ષિણ તરફ ચુનાની ભટ્ટીઓ હતી. (નવું મકાન મ્યુનિ. હાઈસ્કૂલ) અને ખીજી ભટ્ટીઓ હાઈસ્કૂલની ઉત્તર દિશાએ તલાવમાં આવેલી શ્રીલીંબજ માતાની ટ્રેરી પાછળ હતી. ચુનો મુખ્ય ધંધો કડિયા (સુસલમાન કડિયા) કરતા. હાઈસ્કૂલની દક્ષિણે ભટ્ટીઓવાળી જમીનમાં ફૂઈ હતી, જે કડિયાની ફૂઈ તરીકે ઓળખાતી હતી.

ચુનો પકવવા :

હાલમાં ચુનો પકવવાની ભદ્રીઓ

૧. કોઠી કૂવા પાસે, (મહોર નદી તરફ)

૨. વરાંસી જતાં ડાબા હાથ તરફ.

૩. સોમનાથ મહાદેવ જતાં પણ એક ભદ્રી છે.

ઈંટો : કપડવણજમાં ઈંટો પકવવાનો પણ સારો એવો ઉદ્યોગ હતો. હાલ તે ચાલે જ છે. પાકેલી ઈંટના સમૂહને ઈંટવાડો કહે છે.

પાઘડી વણાટ : કેટલાક વહોરા કુટુંબો આ પાઘડી વણાટનું કાર્ય કરતા અને તેને દૂર દૂર ભાગોમાં રવાના કરતા. વણકરો તેનું ઝીણું કાપડ વણી તૈયાર કરી આપતા.

રંગાટ કામ : બધાં કાપડ વણાતું અને વેચાતું હોય ત્યાં સ્વભાવિક રંગાટ અને છાપકામ હોય. ખૂબ જૂના સમયથી રંગાટ અને છપાઈ કામ આ જિલ્લામાં કેટલાક સ્થળોનું પ્રખ્યાતીયામેલ હતું. તેમાં કપડવણજ એ પણ જૂના વખતથી પ્રખ્યાત છે. સદીઓથી આ કામ ચાલતું આવ્યું છે. વણેલા તૈયાર કાપડને અહીંના ભાવસાર કોમ પ્રદક્ષત્રી તથા મુસ્તમાન કોમના છાપકામ કરનાર ભાઈઓ રંગાઈ તથા છાપકામથી શોભા આપતા. છાપકામના કામથી કેટલાક તેમને છીપા પણ કહેતા. ભાવસાર કોમ જે સ્થળે રહેતી તે ભાવસારવાડ તરીકે પ્રખ્યાત છે.

મહોર નદીના કિનારે (પુલની દક્ષિણ તરફ) જે મહાદેવનો આરો કહેવાય છે, (મહાદેવનું નાનકડું દેવળ છે), ત્યાં પણ હાલ નાની નાની પથ્થરોમાં કોચેલી (કોરેલી) કુંડીઓ છે. આ કુંડીઓમાં રંગ ઓગાળી કપડાં રંગતા. પાસે તેઓની ધર્મશાળા હતી. (અત્યારે ખંડેર છે.) વણાટ, રંગાટ, છપાઈ કામ બંધ થતાં હાલમાં આ ભાઈઓ વેપાર તથા નોકરીઓ કરે છે. સામાન્ય ગૃહઉદ્યોગ તરીકે કેટલાક ભાઈઓ હજુ રંગાઈ કરે છે.

છાપો છાપવી, છીંટો ખતાવવી એ કાર્યના મૂળ ઉત્પાદકો ગુજરાતીઓ જ છે. હિંદમાં આ ધંધો ગુજરાતીઓ દ્વારા જ ખીલ્યો છે. તેમાં મુખ્ય અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાના કેટલાંક ગામો છે. તેમાં કપડવણજ પણ એક છે. લાકડાનાં ખીખાં પર છાપ કારીગરો તૈયાર કરતા. આ ઉદ્યોગ મુખ્ય પ્રદક્ષત્રી, ભાવસાર અને મુસલમાન. આ ત્રણ કોમના ભાઈઓ કરતા. તેમને છીપા તથા રંગરેજ કહેવામાં આવતા. આજે પણ તેઓ જ આ ધંધાને ટકાવી રહ્યા છે. આ સમયમાં પાઘડીઓ બાંધવામાં કુશળ કારીગરો રાણા કોમના ભાઈઓ હતા. રાણા ભાઈઓનો વસવાટ હાલ ટાવર, કુંડવાવ પાસે છે અને તે ગોલવાડ કહેવાય છે. આ

સમયમાં ફોટોમાં રેશમી, જરીવાળાં કપડાંને તૂણવાનો ધંધો તાઈ જતના મુસલમાનો કરતા. તેઓ નદી દરવાજા તરફ રહેતા. તેમની તાઈની મસ્જિદ છે. તે વિભાગને તાઈવાડો કહે છે. હાલમાં આ ધંધો પણ મૃતપ્રાય થઈ ગયો છે.

ચામડાંનું કામ :

સમાજે અસ્પૃશ્ય ગણેલી ચમાર કૌમ (સમાજનું કોઈ અંગ અસ્પૃશ્ય નથી, કોઈ કૌમ કે વ્યક્તિને અસ્પૃશ્ય ગણવું તે માનવતા વિહીન છે) એક જમાનામાં આપણા જિલ્લામાં આ કૌમ પ્રાથમિક રૂપે મુઝેલાં ઢોરનાં ચામડાં પકવવાનાં તથા તેને તૈયાર કરી ચામડાંની બનાવટો તૈયાર કરવાનું કાર્ય કરતી. ખેતી પ્રાધાન્ય આપણા જિલ્લામાં ઢોરોનું પણ પ્રમાણ સારું હતું. અત્યારે પણ ચામડીઓનાં કુંડો છે. તૈયાર ચામડામાંથી તેની બુદ્ધી બુદ્ધી બનાવટો તૈયાર થતી. ડબ્બર નામની બીજી કૌમના માણસો આ તૈયાર ચામડામાંથી ઘી ભરવાનાં ચામડાંનાં કુંડાં બનાવતી, વાજવાનાં પડાં, નગારાં, નાનાં નરઘાં, નગારીઓ, નાની કુખીઓ (જે તેમ ધુપેત્ર વગેરે ભરવા માટે) બનાવતાં. બગડનાં જોતરાં વગેરે ચામડામાંથી બનતી બનાવટો તૈયાર કરતા. આ ચમાર કૌમે તૈયાર કરેલ ચામડાનો ઉદ્યોગ તે ચલાવતા. અને મોચી લોકો પગરખાં વગેરે બનાવતા. આ મોચી કૌમનો વસવાટ કુંડવાવથી ટાવર થઈને સરખલિયા દરવાજા તરફ જતાં છે. જેને મોચીવાડો કહેવામાં આવે છે.

નદી દરવાજા તરફ જતાં ડબ્બરવાડો છે. ડબ્બર કૌમ જેમ ચામડાંની બનાવટો બનાવતા તેમ તેઓ છત્રીઓ તૈયાર કરતા. જેને ડબ્બરિયા છત્રીઓ કહેતા. તેમની સ્ત્રીઓ માટીની છાણની કોઠીઓ અને ચુલા બનાવતી અને મજૂરી કરતી. આજની ૨૦ મી સદીમાં મશીનરીથી તૈયાર થતી દરેક બનાવટોથી આ જમાનામાં આમોઘોગને અંત આવવા લાગ્યો. કંપનીના તૈયાર થતા ઘુટ, ચંપલોના જયાનામાં મોચીનો હસ્તઉદ્યોગ ક્યાં સુધી ટકી શકે ? ડબ્બર કૌમની બનાવેલ છત્રીઓ કોણ વાપરે ? આમારોના હાથે તૈયાર થતું ચામડું આજે ક્યાં સુધી ટકી શકે ? ડબ્બરોના હાથે તૈયાર નરઘાં, તબક્કાં આજે પણ ચાલે છે. આવા ઉદ્યોગ હાલમાં મૃત પ્રાય બની ગયો છે.

બટન બનાવટ : સંજોગવસતા કેટલીક સામાન્ય કુટુંબની બહેનો બટન બનાવટનો ગૃહ ઉદ્યોગ કરતાં. કપડાના ટુકડા (ચીથરા)માંથી આ ઉદ્યોગને સજીવ સંજોગ તે પણ ગૃહ ઉદ્યોગ આજે મૃત પ્રાય થયેલ છે.

હોવાસળીનું કારખાનું : સ્ટેશન પાસે જ્યાં પહેલાં જિનીંગ ફેક્ટરીના અવશેષો છે, ત્યાં એક કારખાનું ઇ.સ. ૧૯૩૫માં 'હિન્દુ ઇસ્લામ ફેક્ટરી'ના નામે શરૂ થયેલું. આ

ફેક્ટરીમાંથી “ફૂતરા છાપ” દીવાસળીની પેટીઓ ખનનમાં મૂકવામાં આવેલી. કમનસીબ કે આ ધંધો ટૂંક સમયમાં જ અંધ થઈ ગયો.

પતરાળાં બનાવવા : અહીં કેટલીક સામાન્ય કુટુંબની બહેનો પતરાળાં, પડિયા વગેરે બાબતના પાતમાંથી બનાવતા. જે સારા માઠા જ્ઞાતિ ભોજન સંભારણોમાં વપરાતાં, હંચુ પણ વપરાય છે. તે ગૃહઉદ્યોગ હજુ ચાલું છે,

માટીકામ : વરસોથી માટીનાં વાસણો વાપરવાનો સ્થિતિ હોવાથી આ ઉદ્યોગ પણ સારી રીતે ચાલતો. માટલાં, નળીઓ, તાવડી(કલાડાં) કોડિયાં શંધવા માટે હાંડલીઓ તથા અનાજ ભરવા માટેની મોટી કોડીઓ તથા બહારગામ પાણી ભરી જવા માટેના કૂંબા (ભોટવા) વગેરે, અંતિસરિયા દરવાજા તથા નદી દરવાજા વસતા પ્રજાપતિ ભાઈઓ બનાવતા. ગુજરાતમાં નાનામાં નાના ગામમાં એકાદ ધરતો પ્રજાપતિનું હોય જ. વાસણોનું સ્થાન હવે ધાતુના વાસણોમાં સમાઈ ગયું છે. તેથી આ પ્રજાપતી વર્ગના કેટલાક ભાઈઓ ઈંટો પાડવાનો ધંધો કરતા, કોવદ્રાકટનો ધંધો કરતા. તે પછી તે ભણીને નોકરીઓ તરફ વળી ગયા છે. ચંગીઓ, નાના હુક્કા પણ તેઓ સારા બનાવતા. કંસારવાડના ચકલે રૈયા ગાંધીની અને ગૌધની ખડકીની વચ્ચે સામી બાજુએ એક નાની ખડકીને ભોટિયાની ખડકી કહે છે. આના પૂર્વજો સારા ભોટવા બનાવતા.

મીનાકારી કામ—સોના ચાંદીનાં ધરણાં પર મીનો (ઇનેમ) ચઢાવવામાં આવે છે. અહીં નાના પાયા પર બે કારખાનાં શરૂ કરવામાં આવેલાં. પરદેશથી આવતા માલ કરતાં આવા ઘરે આંગણે તૈયાર થતા માલને મહત્વ આપી આવા ઉદ્યોગને જરૂર વિકસવો જોઈએ. હાલમાં નાનકડાં ત્રણ કારખાનાં છે.

દવાઓ બનાવવાનો ઉદ્યોગ, ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ—અહીં દવાઓ બનાવવાનું કોઈ કારખાનું નથી પણ આયુર્વેદિક પ્રેક્ટિશનરો પોતાના અંગત ધંધાઓની દૃષ્ટિએ દવાઓ બનાવતા. ગાંધી કેશવલાલ કેમિકલ્સ નામની કંપનીએ સ્વતંત્ર દવા બનાવવાની શરૂઆત કરેલી પણ તેને ખાસ લેબોરેટ્રી દ્વારા પ્રથકકરણ કરેલ કે દેશી દવાઓમાં કોઈ આયુર્વેદ નિષ્ણાતની યોગ્ય દોરવણી પણ મળેલી નહીં. આ પ્રવૃત્તિ પણ અત્યારે અંધ છે. જો સામાન્ય રીતે તેનો વિકાસ થયો હોત તો આજ તેનાં ફળ આરા દેખાત.

પ્રજાકીય ઉદ્યોગ ગૃહ સ્વ. પૂ. સેવામૂર્તિ હસ્તિભાઈ દેસાઈ એ તેમનાં પ્રથમ સ્વ. પત્ની મહાલક્ષ્મી બેનના સ્મરણાર્થે એક મહાલક્ષ્મી ઉદ્યોગગૃહ ૧૯૨૦ માં શરૂ કરેલ. તે પ્રેરણાના પ્રતીકરૂપે સેવાસંઘ દ્વારા શક્તિમંડળ આ ઉદ્યોગગૃહ ચલાવે છે. પહેલાં ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગની દુઃખી બહેનો દળવા ખાડવાનો ધંધો કરી નિર્વાહ કરતાં. આ ગૃહ ઉદ્યોગ

સજીવ પણ રહ્યો છે. આ ગૃહઉદ્યોગમાં સ્વમાનભેર બહેનો દળવા, ખાંડવા, કાંતણ, સીવણ તથા પુણીઓ બનાવવાનું કામ કરે છે. આ વ્યવસ્થા બહેનોની સંસ્થાઓ દ્વારા (ભગીની સમાજ તથા મહિલા મંડળો)સારી રીતે ચાલે છે.

દળવા ખાંડવાના સંચો—જૂના સમયથી ડાંગર, કોદરા દરેક પ્રકારનું કઠોળ વગેરે હાથે જ છેડીને ભરીને તૈયાર કરવાનો રિવાજ હતો અને તે કાર્ય મહદઅંશે રાણા કોમના તમામ માણસો કરતા. અત્યારે દળવા, ખાંડવાનું કામ યંત્રો દ્વારા થવાથી તે ગૃહઉદ્યોગ બંધ થયો છે.

આ ધંધા માટે પહેલાં દળવાનો સંચો.

૧. અંતિસર દરવાજા પાસે પટેલવાડાના નાકે જ્યાં ગુજરાતી કુમારશાળા બેસે છે, ત્યાં એક વહોરા બિરાદરનો સંચો હતો.

૨. નદી દરવાજે એક દળવાની ઘંટી નાંખવામાં આવેલી.

૩. અંતસરિયા દરવાજે દરવાજા પાસે હરિજનવાસના કૂવા પાસે એક દળવાની ઘંટી છે.

૪. મીઠા તલાવના દરવાજા પાસે ઇલેક્ટ્રીક પાવરહાઉસ પાસે એક દળવા ખાંડવાની રાઇસમિલ તથા એઇલિમિલ બાલકૃષ્ણ કેશવલાલે નાખેલી.

૫ કંસારવાડાના ચક્રેલે ગોરવાડાના નાકા પર એક હંસદ્દમિલ નામની પ્રથમ ઇલેક્ટ્રીક દળવાની ઘંટી શરૂ થએલી પણ બંધ થઈ ગઈ.

૬ સરખાલિયા દરવાજા બહાર દળવા ખાંડવાની વડલ વિજયમિલ શરૂ થએલ.

૭ સ્ટેશન પાસે શ્રીજયવદન રાઇસમિલ ડાંગર ખાંડવાની ઘંટી શરૂ થએલી.

૮ ગાંચી બારી પાસે એક દળવાની ઘંટી શરૂ કરેલી

વસ્તુતઃ ગૃહઉદ્યોગને સ્થાને યંત્ર ઉદ્યોગ શરૂ થતાં ક્રમે ક્રમે કપડવજણમાં અનેક ઘંટીઓ શરૂ થઈ છે.

તેલ ઉદ્યોગ—ગુજરાતીઓના ખોરાકમાં તેલ સામાન્ય રીતે જરૂરી છે, ગરીબ કે શ્રીમંતને પણ તેની જરૂર પડે છે. તેવા તેલ ઉદ્યોગને આ સ્થળે મહત્વ છે આ બાબુ મગફળી, તલ, દીવેલી, કણુલ અને સરસવનો પાક થાય છે. પછી તે સમયમાં યંત્રોનું પ્રભુત્વ ન હતું ત્યારે આ તેલિખિયાંને ઘાણી દ્વારા પીલીને તેલ કાઢવામાં આવતું. તેલ માટે દરેક સ્થળે ઘાણીઓ ચાલતી. જે ગામના જ સુતારોની કારીગરનું પ્રતીક હતું. ગામડે ગામડે સુથાર (પંચાલ), નાવી, પ્રભપતિ વગેરે કેમો સાથે ઘાણી ચલાવનાર ઘાંચી પણ રહેતા. આજે

આપણા ગામના આ મુસલમાન કોમના વસવાટવાળા સ્થળને ગાંધીવાડા કહેવામાં આવે છે. દીવેલ તેલ વગેરે ખાવામાં, તથા દીવેલ ઘરમાં દીવા કરવામાં વપરાતું. દીવેલના જ દીવા ઘરે ઘરે માટીના કોડિયામાં કરવામાં આવતા. આ ઘાણી બગદ માસ્કેટ ફેસ્કમાં આવતી. આ તૈલના ડબ્બા ઘણી જગ્યાએ વેપારી દ્રષ્ટિએ જતા. અત્યારે આ બાબુ તેલિખીયાનો પાક પણ વધતો જાય છે અને હવે આ યાંત્રિક યુગમાં આ જૂની ઘાણીઓનો સમય વહી ગયો છે.

તેલની મીલો :- આપણા વતનમાં લગભગ છેલ્લા કેટલાક સમયથી તેલની મિલોની શરૂઆત થઈ. જેમાં પહેલાં શ્રી લક્ષ્મી ઓઈલ મિલ શરૂ થઈ. તેનો યશ સાહસિક અને દાનવીર કાંતાવાળા કુટુંબને ફાળે જાય છે. જેમાંથી આજે હજારો ડબ્બા તેલ તૈયાર થાય છે. તેનો વેપાર સમગ્ર દેશમાં વ્યાપેલો છે,

હાલ શ્રી મફત કાન્તિ ઓઈલ મિલ, શ્રી જય ભારત ઓઈલ મિલ (નવાગામ),

શ્રી એ. સી. કોટન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વગેરે મિલો છે.

જિનીંગ ફેક્ટરીઝ :- લગભગ ઇ. સ. ૧૯૨૪માં સૌથી પ્રથમ ગાંધી કેશવલાલ છગનલાલે અતિસિયા દરવાજા બહાર માણેકબાઈ શેઠાણીની ધર્મશાળામાં કેટલાક સાંચાઈ જિનીંગ ફેક્ટરી શરૂ કરી. તે એકાદ વર્ષ ચાલ્યા બાદ બંધ થઈ ગઈ. સામાન્યથી કેટલાક જૈન ભાઈઓએ ભાગીદારથી ફરી જિનીંગ ફેક્ટરી શેઠ શામળદાસ નથુભાઈના બંગલા પાછળની જમીનમાં હવાગ પાસે શરૂ કરેલી. એક વર્ષે આ ફેક્ટરી પણ બંધ થઈ ગઈ. કારણકે આ સમયમાં કપાસની રહેજ અછત હતી. આ સમયમાં શ્રી વાડીલાલ દેવચંદ પરીજે સ્ટેશન સામે પાકાં મકાનમાં જિનીંગ ફેક્ટરી શરૂ કરી. સમય જતાં આ પણ બંધ પડી. આ બધી ફેરતી જિનીંગ ફેક્ટરીના સમય બાદ કપડવણીમાં જિનીંગ ફેક્ટરી અંતર્સંસ્થિ દરવાજા બહાર કરશનપુરા જવાના માર્ગે, જમણા હાથે શેઠાણીની ધર્મશાળાની લગભગ જમીન પર જશવંતલાલ જયંતિલાલ જિનીંગ ફેક્ટરીના નામે સૌથી પ્રથમ જીન શરૂ કર્યું. તે બાદ વતનમાં સારી એવી જીનીંગ પ્રેસીંગ ફેક્ટરીઝ શરૂ થયાં (કપડવણીથી મોડાસા સુધી કપાસ પેદા કરે તેવી જમીન હોઈ કપાસનું ઉત્પાદન સારાપ્રમાણમાં છે. જ્યારથી કચ્છી પટેલભાઈ ઓનો આ બાબુ વસવાટ થયો ત્યારથી કપાસની ખેતી ઉત્પાદનમાં વધારો થયો.

જશવંતલાલ જયંતિલાલ જિનીંગ ફેક્ટરીની શરૂઆત કરવાનો યશ શ્રીવાડીલાલ મગનલાલ શાહ એટલે વાડીલાલ જીનવાળા તથા તેમના ભાઈ પાનાચંદભાઈને ફાળે જાય છે.

૧. કપડવણી કોટન જિનીંગ એન્ડ પ્રેસીંગ ફેક્ટરી (મોડાસા રોડ),

૨. જે. આર. વખાસિયા એન્ડ સન્સ,

૩. કાસરા જિનીંગ પ્રેસીંગ,

૪. ડો. વકીલ પ્રેસીંગ ફેક્ટરી (ખાવળાવાળા અંગીકા જિનીંગ એન્ડ ઓઈલ મિલ).

૫. મહાલક્ષ્મી જિનીંગ એન્ડ પ્રેસીંગ

૬. સી પારેખ જિનીંગ એન્ડ પ્રેસીંગ.

જ્યાં હાલ શ્રી લક્ષ્મીચંદ મીઠાલાલ ખડાયતા છાત્રાલય છે, તે જગ્યાએ (બૈધવાળા ખેતરમાં) એક પારસી સદ્ગૃહસ્થનો રૂનો કાંટો હતો.

ફોટોગ્રાફી :— આ ગામમાં સૌથી પહેલાં એટલે ૫૦-૬૦ વર્ષ પહેલાં ફોટો ગ્રાફર શ્રીમગનલાલ પુરષોત્તમ નામના ભાઈ હતા. તે બાદ શ્રીસોમેશ્વર કાશીરામ ત્રિવેદી નામના ભાઈ હતા. તે બાદ શ્રીમાધવસ્વરૂપિયો શરૂ થયો અને તેની સાથે આજે.

(૧) શ્રીદિપક સ્ટુડીઓ,

(૨) શ્રીસ્ટુડીઓ ચેમ્પીયન.

(૩) શ્રીડાન્ડા આર્ટ સ્ટુડીઓ.

(૪) કિર્તી સ્ટુડીઓ.

આઈસક્રીમનાં કારખાનાં ઇ. સ. ૧૯૫૦ થી શરૂ થયાં. હાલમાં ચાર કારખાનાં તેનાં છે.

૧ :— પરીખ આઈસ ક્રીકટરી.

૨ :— ખલ્લુ સ્કાય આઈસ ક્રીકટરી.

૩ :— સખ્ખીર આઈસ ક્રીકટરી

૪ :— પટેલ આઈસ ક્રીકટરી વગેરે છે.

મીઠીઓનાં કારખાનાં :— ૧ :— નાથુભાઈ બાવદીન

૨ :— સીદીક

૩ :— સીંગલાલ

૪ :— ખત્રી

૫ :— વીરચંદભાઈ ભાવસાર

૬ :— મગનભાઈ રાણા

૭ :— પોપટલાલ ગણેશ

ગૌરવ ત્રીજું

જળાશયો

મહોર :- મહુવર કે મહોર નદી કે જેના તટપર આપણું વતન વસેલું છે. મહોરને કેટલાક પત્થરવાળી નદી કહે છે, પણ ખરેખર મહોરના પૂલવાળાજ ઉવારામાં, પુલની શરૂઆતથી ૫૦૦ ફુટ જેટલામાં જ પત્થર છે. શરૂઆતમાંના અને પછી બધા ભાગના કાંઠાનું તળ માટીવાળું છે. કપડવણુજની પશ્ચિમ દિશાએ ઉતર દક્ષિણ આ પટ વહે છે. આ નદી જૂના મહી કાંઠા એજન્સીની હદમાંથી ધામોદના ડુંગરમાંથી નીકળે છે, તેના બે પ્રવાહો છે. એક પશ્ચિમ સાઠંબડે માઈ અને ભૂતિયા પાસે કંલેટાના લાટ આગળ થઈને કપડવણુજ તરફ આવે છે. આ ફાટો ધામણી નદીના નામે ઓળખાય છે. (ડેમાઈ ધામણીના તટ પર છે) અને બીજો ફાટો દક્ષિણે ઘઉંઆ વગેરે ગામ તરફ ફરીને કપડવણુજ ભેગો થયેલો છે. કપડવણુજથી કંઠલાલ તરફ થઈ આગળ જતાં શેઢીને મળે છે. કપડવણુજના ઉતર દક્ષિણ પ્રવાહમાં ઘણા જ તાંબાના ગચ્ચા જેવા પથરો પથરાયેલા પડ્યા છે. પથરોમાં નાચની ફૂદતી આ મહોર કપડવણુજની દક્ષિણે મહંમદપુરા પાસે આવેલા ઇટવાડા પાસે વરાંસીના આવતા જળને પ્રેમથી ભેટે છે, સંગમ થાય છે.

કપડવણુજની પ્રાચિનતાના નાનકડા પુરાવા આ સ્થળેથી શોધતાં મળેલાં છે.

(રમણલાલ એન.મહેતા)

“ઇતિહાસના વિદ્વાનો અને ભૂસ્તર શાસ્ત્રીઓની માન્યતા પ્રમાણે મહોર તથા વસંતી નદીઓના કિનારા પર મહામદપુરાની આસપાસ ઉત્ખનન દ્વારા મળેલી મહિતીથી, પાષાણયુગના કેટલાક ઓળરોના નક્કર પુરાવાઓ મળવાથી માનવાને કારણ છે, કે જૂના અશ્મયુગના સમયમાં પણ અહીં વસ્તિ હશે. કેટલાક જૂના ટેંખા પણ જૂની વસાહતના મહામદપુરા પાસે મળે છે. વસંતી નદીની જૂની લેખડોમાં તે માંહેના સ્તરોના સંશોધન પશ્ચાતિ પ્રમાણે મળે છે. તે આ રીતે

૧ :- નદીના હાલના પ્રવાહની નજીક સંખોડી રંગની માટી.

૨ :- લાલ રંગના જૈસપર, લેટેરાઈટ વગેરેના કાંકરા.

૩ :- કાંપ.

૪ :- પવનથી ઉડેલી ધૂળ.

૫ :- હાલની જમીન વગેરે ભેતાં, તથા મહોર નદીના કિનારા પરના લોહ કાટને ભેતાં-બાણી શકાય કે અહીં લોખંડ કમવાનો ઉદ્યોગ પણ હતો. (સાભાર નોંધ)

(મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટીના પુરાતત્ત્વ વિભાગના વિદ્વાન ડૉ. રમણલાલ એન. મહેતા સાહેબના અભ્યાસપૂર્ણ લેખમાંથી સાભાર નોંધ)

ઈ. સ. ૧૮૮૨ માં ડૉ. જેમ રોબર્ટ યુસ સાહેબ નામના ભૂસ્તર શાસ્ત્રીએ મહોર નદીના કિનારા પરના હજારો વર્ષના અવશેષો એકઠા કરેલા અને સંશોધન કરેલ.

ખાસ કરીને ગુજરાતમાં આવેા કાટ જે દેખાય છે, તે ત્યાંના ધાતુ ગાળવાના, લોખંડ ગાળવાના ઉદ્યોગોનો જ આ કચરો છે. આપણે આ કાટડિયા આરે લોખંડના કાટનો જે કચરો છે. તે સંશોધન થયેલ, પણ આર્થિક દૃષ્ટિએ કોઈજ રીતે પોષાય તેમ નહીં લાગવાથી, બ્રિટિશ રાજ્ય વખતેજ એ કાર્ય બંધ રાખેલ.

“આ કાટવાળો ભાગ એ પ્રાચિનતાના પુરાવારૂપ છે”

મહોરમાં સમાઈ ગયેલી વસંતી મહોરના રૂપે આગળ ભાટેરા કંઠલાલ થઈને આગળ નડિયાદ તાલુકાના શાંતાપુર અને વીણા ગામ પાસે બનૈયાના નાકા આગળ શેદીની સાથે મળી તેમાં સમાઈને આગળ મહેમદવાદ તાલુકાની સરહદ વચ્ચે થઈ ખેડ આગળ વાત્રકની બાથમાં સમાઈ જતાં, તેના જળ વૌઠાના મહા સંગમમાં મોટી બહેનો સાથે નામશેષ મળીને કૃત્ય કૃત્ય બને છે. મહોરની લાંબાઈ લગભગ ૪૦ માઈલ જેટલી છે. મહોર નદી તાલુકાના લગભગ અડધા પ્રદેશને પાણીનો લાભ આપે છે.

બ્યારે પ્રાચિન કપડવાણુજ રાહના આરા તરફ હતું, ત્યારે આ નદીનો પટ મોટો હતો તેવું મનાય છે. તે વખતના પુલના ભૈન્ગાવશેષો પહેલાં હતા. હાલ પ્રજાના સુખાર્થે નદી

દરવાજા બહાર વાણિજ્યની દ્રષ્ટિએ મહત્ત્વનો ગણાય, તેવો. પુલ છે (જુઓ ચિત્ર નં ૨૫) આની પહેલાં આ કથો પુલ વહોરા પ્રિયદર્શીએ કપ્પસતાન જવા બંધાવેલો.

પાકો પુલ પૂર્વ પશ્ચિમ બાંધેલ છે, અને આ માર્ગેથી વસંતી વહોરાઓનું કપ્પસતાન, નવાગામ, ઉલ્કેશ્વર, કેદારેશ્વર, આંતરચુંબા વગેરે સ્થળે જવાય છે. પુલની પહેરામાં ઉત્તર તરફ પ્રગળે કપડાં ધોવા માટે સરળતા થાય તે માટે એક પથ્થરનો ઓવારો શ્રીજમનાદાસ છગનદાસ દેસાઈ (વહાણુ દલાલ) તરફથી બંધાવી આપવામાં આવેલો છે. દૂર ઉત્તર તરફના એક આરાને હાથીઓ અરો કહે છે. પહેલા ત્રણાળી સમયમાં હાથીઓ આ સ્થળે પીણી પીતા અને ખેલતા હતા. પુલની દક્ષિણ તરફ ગામ તરફના પૂર્વ દિશાના આરાને મહાદેવ વાળો આરો કહે છે, ત્યાં પથ્થરમાં કોચેલી કુંડીઓ છે, કે જ્યાં પહેલાં ભાવસાર લોકો કપડાં રંગતા હતા. ત્યાં નાનાં બાળકોની સ્મશાનભૂમિ છે. ત્યાં એક નાનકડી ધર્મશાળાના ભગ્નવિશેષો પડેલા છે. કહેવાય છે કે પહેલાં ભાવસાર કોમે આ બંધાવેલી, જે આજે સ્મશાનભૂમિમાં આવતા ડાઘુ ઓને વિશ્રામસ્થાન તરીકે વાપરવા આપવા નક્કી કર્યું અને દ્રસ્ટે એ ભેદ કરેલ છે. જેનો આજે જીર્ણોદ્ધાર થયેલ છે.

મહોર નદીમાં ચોમાસામાં નાચતાં ફૂલતાં જળ માનવજીવોને બતાવે છે કે, જીવાની કેવી ઉછાળા મારે છે, ઘૂંઘવાટા કરે છે. પણ પછી તો જીવનની ઘટમાળ શરૂ કરતાં પોતાના ખોળામાં ખેલનાર કપડવણુજને ઘણી જ ઉમદા શિખામણુ આપે છે. બહુ જ તોફાની જીવન સુકાય ત્યારે શું રહે છે? મહોરની શિખામણુ સોનાની મહોર કરતા પણ કિંમતી છે.

ગોઆરો પ્રસંગ :- લોકોને સહત આપનાર આ પુલ પરથી એક ગોઆરો દિવસે તારીખ ૩૧-૫-૧૯૬૨ ના રોજ ગુજરાત રાજ્ય વાહન વ્યવહારની આશરે ૯૦ પેસેન્જરો (માણુસો) ભરેલી બસ, જે ઝેર-નિરમાલી ગામ તરફ જઈ રહી હતી. ડ્રાઈવરની ગફલતથી બસ ડુબે એટલા જળમાં પુલની રીંગ તોડીને નદીનામાં પડી. ૭૨ માણુસો કંઈ રીતે મૃત્યુ પામ્યા. આવી ભયંકર હોનારાત કપડવણુજમાં કદી પણ સર્જાઈ ન હતી, આ કંઈ જીવતાનું કાળ્ય હૃદયભેદક છે.

વસંતી :- કપડવણુજની પરિશ્રમે વસંતી નદી મહોરને મળે છે. વસંતી (જુઓ ચિત્ર નં ૨૬) ગાબટ નજીકથી આવે છે. આ બંને નદીઓ વિરૂધ્ધ દિશાઓમાં વહન કરી કપડવણુજ પાસે અલગ અલગ વહેતી હોવા છતાં મહંમદપુરા તરફ આવતાં સંગમ થાય છે, અને પછી દક્ષિણ તરફ આગળ વધી શેદીને મળી પછી વાતકના જળમાં સમાઈ જાય છે.

વસંતી એ વતન ગંગા છે. તેના જળ કદી સૂકાયાં નથી. તે કપડવણુજથી એક માઈલ દૂર પશ્ચિમે વહે છે. ઝરણો સદા ચાલુજ. જેથી આનો પ્રવાહ સામાન્ય ચાલુ જ રહે છે.

આ નદીનું જળ સ્વચ્છ અને મીઠું છે. આ પવિત્ર નદીના કિનારા પર શ્રીરામજી મંદિર છે, ત્યાં બહાર એક મોટી શ્રીકૃષ્ણનું મૂર્તિની પ્રતિમા છે અહીં મહંતની મઢી તેમજ ધર્મ-શાળા છે. તેમજ તેની પાછળ મહંતોના સમાધિસ્થાનનો છે. પથ્થરોના બાંધણી પગથીયાં-વાળો બોવારો છે. (ચિત્ર નં. ૨૭)

પગથીયાંવાળા બોવારો ઉપર આંબલીઓનાં ઝાડ પાસે એક ટકોરખાનું હતું. (ચિત્ર નં. ૨૮) તે સ્થળે એક ચોરડો અને એક લોચડું મહંતશ્રી માટે ધ્યાન ધરવા શ્રીકૃષ્ણ (તા બાંચડો)ના વતની રા. રેવાભાઈ કરશનદાસ પટેલ બંધાવેલ નૂના પગથિયાના આરાને ફરીથી બીજી વ્યકિત તરફથી સુધારવામાં આવેલ.

શહેરની દક્ષિણ પશ્ચિમે જ્યાં સંગમ છે, તે સ્થળે (૧૦૭ વર્ષ પહેલાં) સંવત ૧૯૨૭ વડોદરાના સુવિખ્યાત શ્રીમદ્ નૃસિંહાચાર્યજી મહારાજના પગલે પાવન થયેલું. એ સમયે જે સ્થળે સામાન્ય માનવી ડરતો હતો, તે સ્થળે સંધ્યા કે રજનીનો સમય એ માનવ મહેરામણ માટે ઉમટેલોજ રહેતો. આ રીતે આ સ્થળે મહોત્સવ યોજાયો હતો. આ સ્થળે સંવત ૧૯૮૨ લગભગ બન્નેના સંગમના પાણી પર એક પ્રસંગ યોજાયો હતો.

પૂ. રાષ્ટ્રપિતાનાં અસ્થિ કપડવણુજના મુકસેવક દાનેશ્વરી સ્વ. શ્રીમાણેકલાલ છેડાલાલ દેસાઈ લાવેલા. તા. ૧૨-૨-૧૯૪૮ ના રોજ તે અસ્થિ, ભરમ આ સ્થળે કપડવણુજના ગૌરવસભા પૂ. શ્રીશંકરલાલ હરજીવનદાસ શાહના હસ્તે પધરાવવામાં આવેલ અને સર્વોદય મેળો પણ યોજવામાં આવેલો.

સંગમ ક્ષેત્રને આર્યો પવિત્ર માને છે. તેમ આ પવિત્ર સ્થાનનો પૂર્વ તરફના ભાગ પર અમરધામનાં ચાત્રગુઓને ભૂમિદાહ દેવામાં આવે છે. સામેજ એક નાનકડી બેસવા માટેની ધર્મશાળા બંધાવેલ છે. ચોમાસાના પૂર વખતે કે વરસાદ સમયે ભૂમિદાહ દેવા માટે પતરાંનું લોખંડના ગડર નાખી છાપડ બાંધેલ છે. તેની પડોશમાં તુલસી ક્યારો છે. અહિં ગામના મહાપુરૂષ અને સંતોનાં સમાધિસ્થાનો છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૨૯)

ગીરનારી મહારાજ :-જય ગીરનારી આશ્રમના ચીત્રજ (જુઓ ચિત્ર નં. ૩૦) નામના આશ્રમની સ્થાપના વિ.સ ૨૦૩૨ શ્રાવણ વદ ૧ સોમવાર તારીખ ૬-૮-૧૯૭૬ના રોજ શ્રી રત્નગીરી મુસ્તગીરી નામના મહારાજે કરી છે. તેઓ શખના અગ્નિદાહ વિધિમાં મહદગાર બને છે. તથા ત્યાં સાડ એવું મંદિર બાંધવા વિચારી રહ્યા છે.

તુલસી ક્યારો :-સંગમ આગળ તુલસીક્યારો (ચિત્ર નં. ૩૧) (૧) શ્રીરામજી મંદિરના મહંત શ્રીરામદાસજી મહારાજની સમાધિ છે. વિ.સ. ૨૦૧૮ ના મહાવદ ૧૩ ને

ગુરુવાર. (૨) ભુધરભાઈ ધનેશ્વરની ત્રિવેદી વિ.સ. ૧૮૪૮ ના કારતક વદ ૧૪ (જુઓ ચિત્ર નં. ૩૨) (૩) કપીર સાહેબ મહંતનો તુલસી ક્યારો છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૩૩)

સંગમનો પુલ :- આ નદી (સંગમ ઉપર એક લોખંડનો મોટો પુલ હતો. જે આશરે ૨૬૦, ૧/૨ ફુટ જેટલો લાંબો ૧૭, ૧/૨ ફુટ જેટલો પહોળો અને ૪૦ ફુટ જેટલો ઉંચો હતો. એ જમાનાના બ્રિટીસરોએ તે વખતે ખેડ જીલ્લામાં આ મોટામાં મોટો પુલ બંધાવ્યો હતો. ઇ.સ ૧૮૬૭ સ્વાતંત્ર ક્રાંતિ બાદ ૧૮૬૫ થી ૧૮૬૯ લગભગમાં બાધવામાં આવ્યો. આ લોખંડના પુલથી કપડવણુજથી નડીયાદ તરફનો વહેવાર સાચવી શકાતો. બન્ને બાજુએને સાંધનારો આ પુલ. જેને ૧૬ થાંભલા હતા તેવા મજબુત પુલનો ગામતરફનો એક ભાગ આશરે ૫૬ ફુટ લાંબો અને ૧૭, ૧/૨ ફુટ પહોળો લગભગ ૩૦ ફુટ નીચે રેતીમાં મોટા કણકા સાથે મહા વદ અમાસ તારીખ ૧૬-૨-૧૯૬૬ ના રવિવારના રોજ સાંજે કલાક ૫-૧૫ મિનીટે તૂટી પડ્યો. કોઈને નુકશાન થયેલ નથી. આ પુલ વાણિજ્યની દૃષ્ટિએ ઘણુંજ મહત્વના ભાગનો છે. બસ, ગાડા અને બનવરો મારફતે સારો વ્યવહાર દિવસ રાત્રિ ચાલ્યા જ કરે છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૩૪)

નવો તૈયાર થયેલ પુલ તા. ૧-૮-૧૯૭૫ માં અધ્યતન રીતે બંધાવેલ. તે વાહન વ્યવહાર માટે ખુલ્લો મૂકાયો. તેના પાયાની ઉંડાઈ ૨૦ થી ૨૨ ફુટ, ૮૦ ફુટના ચાર ચાર ગાળા પ્રમાણે ૩૨૦ ફુટની વિશાળ લંબાઈ ૬ ફુટ વ્યાસના આશરે ૨૭ થી ૩૦ ફુટ ઉંચાઈના પુલના થાંભલા, પુલના થાંભલાઓના ગડર વચ્ચે સેત્યેટિક રબ્બરની બેરીંગો, તથા ૨૩ ફુટની પહોળાઈના સ્લેબવાળો આ પુલ રા. ૬, ૧૭, ૩૬૪ ના ખર્ચે બાંધવામાં આવેલો છે.

વોટર વર્ક્સ

વોટર વર્ક્સ-પ્રથમ વસંતીનું સ્વચ્છ અને મીઠું પાણી ઘેરઘેર પહોંચાડવાનો પ્રશ્ન સુધારા-ઈની સ્થાપના થયાબાદ ચાર પાંચ વર્ષમાં વિચારવામાં આવેલ, પણ આ કોયડો વણુકેલ રહ્યો હતો. તે ફરીથી સને ૧૮૭૧ માં પાછો ગતિમાન થયો. ધીરે ધીરે કરતા ૧૯૦૬ માં હિંદમાં શ્રેષ્ઠ માનવ શ્રીવિશ્વ સરૈયા, આ સમયે મુંબાઈ ઇલાકાના સેનેટરી એન્જનીયર હતા, તેઓશ્રીએ કપડવણુજ પધારી વોટર વર્ક્સની આ યોજના તૈયાર કરી. સરકારે લોક ફાળાની રકમ જોતારી એકઠી કરવામાં આવશે, તો પચાસ ટકા ગ્રાન્ટ સરકાર આપશે તેમ જણાવ્યું. રા. બ. વલ્લભરામ છોટાલાલ ત્રિવેદી તથા અન્ય સભ્યોનો ફાળો એકત્ર કર્યો. સરકારે સન ૧૯૧૪ માં પાણી પુરવઠા તથા ગટર યોજના સાથે મંજૂર કરી. અતે ૧૯૨૫ માં સદર યોજનાનું ખાત મુહૂર્ત કરવામાં આવ્યું, ત્યારે વલ્લભરામ છોટાલાલ ત્રિવેદી પ્રમુખ અને સુનીલાલ વિદુલદાસ વકીલ ઉપપ્રમુખ હતા.

પાણી પુરવઠા માટે વરાંસીના કાંઠે પંપીંગ સ્ટેશન સરૂ કર્યાં. પાણી પુરવઠા મળી રહ્યો.

પાણી આવે તો તેનો નિકાલ કરવો જ જોઈએ, જો તે ન થાય તો ગંદગી થાય અને ગંદકીથી મચ્છર વગેરે ઉત્પન્ન થાય અને પ્રજાને ત્રાસ લોગવવો પડે. આથી ડૉ. વિશ્વ સરૈયા ડોક્ટરની સલાહ અનુસાર ગટર યોજના પાણી ઘરાઈ, જે તે ઇ. સ. ૧૯૨૮ માં ૧૩ લાખના ખર્ચે કરવાનું નક્કી કર્યું. તે માટે સુએઝકાનલ તરફ ૮૬ એકર જમીન એકવાયર કરી, ગટરનું ચોકખું કરેલું પાણી આપવામાં આવે તો સાફ એવું શાકભાજી વગેરે થઈ શકે સાફ કર્યાં સિવાયનું પાણી નજીકની નદીમાં ઠલવાય. તે વખતે ૧૪૫ સ્પેશીયલ પાણીનાં અને ૧૭૪ ગટરના કનેક્શનો કેરવાનાં હતાં, તે ધીરે ધીરે વધીને ૨૨૦ અને ૧૭૪ ગટર જોડાણ થયાં.

ટાંકી : ટાંકી ગામમાં ઉંચામાં ઉંચી જમીન પર કરવી, એવી યોજના ઘડી. ગામ વચ્ચેની ટાંકી કોઈ વખત ભયનું સ્થાન થાય, આથી વકીલ સોમાલાઈ પુનમચંદ દોશી, ડૉ. વાડીલાલ પ્રેમચંદ શાહે વગેરેએ આ અંગે પ્રજા સાથે રહીને મંદામહેનત કરી, અને તે ગામ બહાર લઈ જવાનું નક્કી કર્યું. તે સીંગરવાવની બાજુમાં ટાંકીકામ લઈ જવાયું. પહેલાં એક ટાંકી ગામના હિસાબે ૧૭૦૦૦૦ લીટર પાણી સમાય તેવી કરાવી અને પછી વસ્તી વધતાં પાણીના વધારા માટે બીજી ટાંકી ૧૮૦૦૦૦ની બનાવી. બન્ને મળીને ૩૫૦૦૦૦ ગેલન પાણીની ટાંકીઓ થઈ. ત્યારથી જ ગામમાં પાણી પુર પાડવામાં આવે છે.

ગટર લે તેનેજ નળ આપવાનો, એટલે ગામમાં પાણીના લીધે ગંદકીની વાત જ નહીં. ગંદકી નહીં એટલે મચ્છરની તો વાત જ કરવાની નહીં.

ગામમાં કુવા : કપડવણજમાં મોટા ભાગની પોળોમાં નાનકડા કુવાઓ છે અને તે પોળોના નામે જ ઓળખાય છે. તેમજ થોડી વાવો પણ છે. આસપાસનાં ધોરી માર્ગો, રાજમાર્ગો પર કેટલાક ધર્માત્માઓએ જનતા માટે વાવો ખંધાવેલી છે. ગામની આસપાસ તળાવો છે. ઢોરોને પાણી પીવા માટે હવાડા પણ ભરવામાં આવતા.

૧૯૬૬ ના મે માસમાં પાણીની તંગી આ નદીમાં આવી ત્યારે એક મુસ્લીમભાઈના કુવા દ્વારા ગામને પાણી આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

કુવા ત્રીમા વાવો

રાહના આર તરફ ખેતરોમાં ૧૨ મોટા કુવા છે, ગામની આરે બાજુ વાવ કુવાઓ સારા પ્રમાણમાં હોઈ આ ગામને પાણીની કદી જ તકલીફ નહીં નથી.

વરાંસીનું વહેલ અખંડ ચાલુ જ રહે છે

દંતકથા કહે છે કે હાલ જે વીરપુરમાં દરીઆઈ સાહેબ નામના ચમત્કારીક પીર થઈ ગયા. તેઓ એક વખત બહીયલથી વીરપુર જતા હતા, નમાઝનો સમય થતાં આ નદીના કાંઠે-કિનારે “વળુ” કયું (નમાઝ પઢતાં પહેલાં હાથ પગ ધોવાની ક્રિયા) પાણી પીધું, તેમણે નમાઝ પઢીને કહ્યું કે હે ખુદા ! તું આ નદીને હંમેશને માટે આ સ્થળે વહેતી રાખજે. આ શહેરમાંથી તેને સુકાવા દઇશ નહીં.” છપ્પનીયા જેવા દુષ્કાળના ભયંકર સમયમાં જ્યારે કુવાના અને નદીઓના જળ સુકાયાં ત્યારે પણ આ નદીનું વહેણ અખંડજ હતું. હાલ પણ આ પ્રવાહ ચાલુ જ રહે છે. કપડવણુજથી ઉતરમાં આશરે ત્રણ માઈલ દુર માર્ગમાં કુદરતી ઝરણાં છે. પાણી કુટે છે એટલે પાણીનું વહેણ ચાલુ રહેતું હોય તેમ સંભવે છે. પવિત્ર પુરૂષના આશીર્વાદે કે અખંડ વહેતાં ઝરણાંમાં ઇશ્વરેચ્છાએ આ જળ અસ્ખલિત વદ્યા કરે છે.

સિદ્ધરાજ—સોલંકી યુગમાં કપડવણુજને પ્રતિષ્ઠા અપાવનાર કીર્તીકોટડાં સામાન જળસ્થાને

* * *

કુંડવાવ

સોલંકી યુગની કપડવણુજની પ્રતિષ્ઠાના પ્રતીક સામાન આ ગૌરવવંતી ક્ષત્રિયયાણી સોળે શણગાર શણને જરૂણે બેઠી બેઠી રણભેદાની વાટ જોતી જોતી દુરદુરની રેખાઓને આંખતી સ્વપ્નો દેખતી દેખતી ઢળી પડી.

જ્યારે બાગી ત્યારે સૈકાઓ વિની ગયાં ત્યારે ન હતો એ વેશ ન હતો એ ગૌરવ ન હતી એ આંખોમાં ચમક પણ વિરહની વેદના વૃદ્ધત્વ, શ્વેતવાળ પણ ખરવા લાગ્યા યૌવનની ચમકે રૂઆળ ન હતાં, પણ કરોળિયાના બાળા જેવી કરચલીઓથી બાળા ગુંધાયાં હતાં. આંખોમાં કાળજની નહીં પણ અંધત્વની કાળાશ હતી. આ ભવ્ય સ્થાપત્યની કળા ફક્ત પથ્થરો અને ધુળમાં રંગદોળાઈ રહી છે. રેશમ કે કિનખાખના પડદા નથી, પણ ફેટલાક અજ્ઞાન માનવીઓ આવા સ્થાપત્ય પાસે કચરો નાખે છે.

સૈકાઓથી અડગ ઉભેલી અતિવૃદ્ધ મહારાણી આ સહન કરતી ઉભી છે. જનતા જનાર્દન ખ્યાલ કરે એનો મોનો ભાવ બાણવો.

ભગવાન શ્રીનીલકંઠેશ્વર, નારાયણદેવ, શ્રીમહાલક્ષ્મીજી, શ્રીગુપ્તેશ્વરની મુર્તિઓએ આપણને દર્શન કરાવ્યાં, જેના પવિત્ર જળથી રક્તપિત્તનો રોગ મટતો કહેવાય છે, તે ભવ્ય

વાવની આ વાત છે. નગરજનો જુઓ એના ભુતકાળની લબ્યતા, વર્તમાનકાળની, શોભાઓ ભવિષ્યમાં જનતા જેના ગૌરવની ગાથા ગાતાં પશુ થાકે નહી, તેવી આ લબ્ય ‘કુંડવાવ’. શિલ્પની દ્રષ્ટીએ સુભદ્રક શ્રેણીના ‘શિવકુંડ’ કુંડવાવ છે. જેની લંબાઈ ૧૩૨૮ ચો. વારની છે. ક્ષેત્રફળમાં છે. કોઈ વખત એકલા અંધારે ફરતા હો ત્યારે કાળના નિસાશા સંભળાય છે ખરા ?

હરિશ્ચાગ : હમણાં સૈકાઓ પછી અતિવૃદ્ધ આ રાજરમણીના હૈયા સ્થાને થયેલ હરિશ્ચાગ શોભામાં વધારે કરનાર બની દેવત્વનાં દર્શન કરાવે છે. પશુ જ્યારે સમગ્ર વાવની શોભાને વધારવા માટે કોઈ સ્થપતિની સલાહ લઈ તેના રક્ષણ અને શોભા માટે શું કરવું જરૂરી છે, તે વિચારવા માટેનું નમ્ર સુચન છે.

સિદ્ધરાજની કરાવેલી વાવો

કપડવણજમાં ગુજરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહના હસ્તે બંધાયેલ કુંડવાવ, બત્રીસ કોઠાની વાવ, રાણીવાવ અને સીંઘરવાવ, એ એ સમયની સ્થાપત્ય કળાની યાદ આપે છે. ગુજરાતના આ સુવર્ણયુગનાં શિવમંદિરો, જૈન મંદિરો, વાવો, તલાવો કે અન્ય સ્થાપત્યનાં શિલ્પો ખરેખર લબ્ય હતાં. સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયનાં આ સ્થાપત્યો ખરેખર ખીલી રહ્યાં છે.

‘મહાલ્યો મહાયમા, મહાસ્થાનં મહાસરઃ
યત્કૃતં સિદ્ધરાજને, કિયતે તન્ન કેનચિત્ ॥

કુંડવાવનું તોરણ અને કીર્તીસ્થળ

તોરણ :

પ્રાકરે દેવસામગ્રે, રાજદ્વારે મહાસ્મૃતૌ ।
જલાશયાગ્રે કર્તાવ્યં, સર્વાગ્રે ચ પ્રતોલિકમ્ ॥

દુર્ગમાં પ્રવેશતાં, નગરના અંદરની ભાગે, દેવાલય આગળ, કોઈ મહોત્સવની-કોઈ રાજ્યના વિજયની યાદના સ્મારક રૂપે તથા જળાશય આગળ પ્રતોલિ (તોરણ) અર્થાત્ કીર્તિસ્થંભ બાંધવા, તેમ “ શિલ્પરત્નાકર ”માં કહ્યું છે.

કુવાદિ : સંવતના પાંચમા સૌકાથી દેવાલયો નજીક નદી કે કોઈ જળાશય ન હોય તો ત્યાં સ્નાનાદિક ક્રિયાઓ માટે કુંડો, કુવાઓ કે વાવો બંધાવવાની શરૂઆત થયેલી હતી.

કુંડો ક્યાં ? : સોલંકી યુગમાં ગુજરાતમાં બંધાયેલ કુંડોમાં મોટેરાનો સુર્યકુંડ,

શિહોરાનો બ્રહ્મકુંડ-અંબાજીનો શક્તિકુંડ, આબુની તળેટીમાં આવેલ કષિકેશના મંદિર પાસેનો કુંડ અને કપડવણુજનો કુંડ એટલે કે આપણી કુંડવાવ મુખ્ય છે.

તોરણોની પ્રથા : નવમા સૈકાથી તોરણો બાંધવાની કથાનો શુભસતમાં વિકાસ થયેલો. જેમાં પ્રાચીન શિલ્પકળાથી સમૃદ્ધ તોરણો હતાં, જેમાંના કેટલાં તુટી ગયાં, કેટલાંક હામણા છે.

કુંડવાવનું તોરણ : આપણી કુંડવાવનું તોરણ, એ તોરણ સહિમાં ખાસ સ્થાન ધરાવતું છે. (ભુએ ચિત્ર નં. ૩૫)

“શુભસતના તોરણોમાં ૧૩ તોરણો છે, શામળાજી પાસે શ્રીહરિચંદ્ર રાજાની મોરીનું તોરણ, મોઢેરાના સુર્યમંદિર આગળના બે લખ તોરણો, આસુડા દેવડાનાં બે તોરણો, દેવમંદિરનું શ્રીજિર્ણિમ માતાનું, શ્રીલીમ્બબ માતાનું તોરણ, પિલ્હનદ્રાનું સુર્યમંદિર આગળનું તોરણ, વડનગરનું તોરણ, ધુમલીનું નવલખા મંદિરનું રહેલું તોરણ, પંચમહાલ જિલ્લાના રત્નાપુર આમ આગળના રત્નેશ્વર મહાદેવનાં તોરણો, સાબરકાંઠા જિલ્લાના વિજયનગરના જમલોમાં કેતવારના સુર્યમંદિરનું તોરણ, વાઘેલાના ડોરેલનું તોરણ, તે સિવાય પોરબંદર પાસે તથા ધોળકા વગેરે ઘણા સ્થળો પર તોરણોના તુટેલા અવશેષો જોવા મળે છે.

તોરણની વધમાનતા : આ બધા તોરણોની સહિમાં વડનગર, દેલમાલ અને કપડવણુજના તોરણો આજદિન સુધી કીર્તિગાથા ગાંતા અકબંદ હતાં છે, શુભસતના સ્થાપત્યનો આ એક વારસો છે. આપણા કપડવણુજનું તોરણ એક સુંદર નમુનો છે. તે વિશિષ્ટ પ્રકારનું છે. આ તોરણના ઉપલે મથાળે મધ્યભાગે આવેલ ઇલ્લીકાલવણુમાંની મૂર્તિના જેવું સુંદર શિલ્પ બીજે ભાગ્યે જ જોવા મળે છે.

તોરણની રચના : સુંદર ભદ્રશ્રેણીની કુંભી, ઉપરથી શોભાતાં એ જ શ્રેણીના બે દોઢીઆ, સ્થંભો ઉપર આબુ તોરણ ઉભુ છે. આ દોઢીઆ સ્થંભો ઉપર પાટ ગોઠવાયેલ છે. તેના ઉપર છબુ અને છબા ઉપર ઉત્તર ચક્ર, પાંચ ઇલ્લીકા લવણો, બે તિલકો અને બે અક્ષર મુખોશી આબુએ તોરણ શોભી રહેલ છે. કુંભી ઉપરથી શરૂ થતાં ભદ્રમાં સ્થંભની ચાર દિશાએ પરિકરને મળતાં ગવાલોમાં એક એક દેવમુર્તિ ગોઠવાયેલ છે. આ રીતે યાને સ્થંભો ઉપરની આઠ આઠ દેવમુર્તિઓથી તોરણનો નીચલો ભાગ શોભી રહ્યો છે. તે ઉપર પૈકી દેવમુર્તિઓ આમાં દૃશ્યમાન થાય છે. તેના ઉપરના ટેકાના નીચલા ભાગને જોડતી ચારે દિશાની અખસર કે ગાંધવીઓની મુર્તિઓની નીચલી ચાર બેઠકો દેખાય છે. તેના ઉપર બે નર પક્ષીઓની હરોળ, તેના ઉપર હીરાકણીનું શિલ્પ અને તેના ઉપર અશોક

વક્ષથી સુશોભિત સ્થંભની ઠેકીનું મથાળું આવેલ છે. સ્થંભનો આકાર વર્તુળાકાર બની જાય છે. આ વર્તુળાકાર અંદરના ભાગેથી તોરણની ગોળ કમાનનું તોરણીયું બની જાય છે. બહારની ત્રણ દિશાની ત્રણ સુર્તિઓ દેખાય છે. ગુજરાતની તોરણ સૃષ્ટિમાં કપડવણજનું તોરણ આગલી હરોળમાં મુકાય છે. જો આ તોરણમાં ગેરંઆ રંગની ઝાંખવાળો ખારો પથરો વપરાયો ન હોત તો હવા-વરસાદે આ તોરણને નુકશાન કર્યું હોત.

ત્રણ શણગાર ચોકીઓ : કપડવણજની મધ્યમાં આવેલી કુંડવાવ અને તોરણ તેમાં ત્રણે દિશામાં ત્રણ શંગાર ચોકીઓ આવેલી છે. આ સુંદર વેદીબંધ ત્રણે શંગાર ચોકીઓ અમુલ્ય શિલ્પકૃત છે.

(ડા. હરિલાલ આર. ગોદાની-સાભાર)

કુંડની પાણી વખતની શેભા : આ કુંડ કપડવણજના ભદ્રસ્થાને શેભે છે. જ્યારે આ સ્થળ ચોમાસામાં પાણીથી ભરાયેલ હોય. અહીં ગામના કેટલાક સારા એવા તરબૈયાઓ ચોમાસામાં ત્યાં આવેલ છત્રીઓ પર ચઢીને તરવાના ભુસકા મારવા રોકાતા, ત્યારે કેટલાક અમારા જેવા (તે સમયના બાળકો) તે જોવામાં તલલીન થતાં. ભાદરવા વદ ૧૨ રેંટીયાબારસ (શબ્દપિતા પુ. બાપુની જન્મજયંતિ) જ્યારે કપડવણજના નાગરિકો, કપડવણજના પ્રાણુ સમાન સેવા સંઘ જેવી સંસ્થા, પગથિયે પગથિયે દીપમાળ પ્રગટાવે, ત્યારે એકકેક નાગરિક આ દીપમાળ ઝળહળતી જ્યોત-દીવડાઓ જોવા ઉમટતા, તે પ્રસંગ કદી ભુલાય તેવો નથી. એક વખત કંપના કરો કે પગથિયે પગથિયે દીપમાળ મુકતા હશે ત્યારે કેવી દેખાતી હશે. આ વિચારે દીપમાળ કરવાનો મનોરથ થયેલ.

શિલ્પમાં કુંડોના જાત્રો : શિલ્પશાસ્ત્રમાં કુંડોની, ચાર શ્રણીનું વર્ણન થયેલ છે. જેના નામ “ભદ્રક” “સુભદ્રક” “તંદાખ્ય” અને “પરોધ”. ગુજરાતના મોટા ભાગના કુંડો ચોરસ એટલે ભદ્રક શ્રણીના છે, છતાં આપણા કપડવણજનો ‘શીવકુંડ’ “સુભદ્રક” શ્રણીનો છે. આ બધા જ કુંડો શિલ્પશાસ્ત્રના નિયમો અનુસરજ બંધાયેલ છે.

સોલંકી યુગની કેટલીક કથાઓ, શિલાલેખો કરતાં પાષાણમાં કૌતરેલ સૌન્દર્ય કલાના અદ્વીતિય નમુનારૂપ છે. ગુર્જરસ્થાપત્ય એ ક્ષત્રિય રાજવીઓ તથા શ્રેષ્ઠીઓની કલા સાધનોને ચિરંજીવી રાખનારા સ્થંભો છે. સોલંકીઓના સુવર્ણયુગની ભવ્યતા ઉત્તર ગુજરાત જ આપી શકે. મધ્ય ગુજરાતમાં કપડવણજ એ યશ કથા કહે છે. ૧૩૨૮ ચો.વા.ના ક્ષેત્રફળની કપડવણજના મધ્યભાગે શેભતી કુંડવાવ જોનારને તેની ભવ્યતાનો ખ્યાલ આપે છે. ઘણા જ ગોખથી શેભતી નક્કર પગથિયાથી બાંધેલ આ સુંદર સરોવર જેના મધ્યભાગે નાનકડી કુંઢ

શોભે છે. આસપાસ બેઠક જેવો ચોપાસ ફરતો પરથાળ (પટશાલ). પરથાળો ઉપર ચોકીઓ બંધાવવાનો રિવાજ પ્રચલિત હતો. આ પ્રકારની ચોકીઓ, સંતોના આશ્રમસ્થાન મઢીઓ યાને છત્રીઓ જે હળુ કલાના નમુનારૂપ છે. જ્યારે કુંડવાવ નહિ હોય ત્યારે આ સ્થળે નાનકડું ખાળોચીથું હશે એવું કોઈકનું અનુમાન છે.

જમણી બાજુની છત્રી નીચે ઉંડાણમાં ફૂવા જેવું છે :

શુભદ્રકુંડ અને શીવકુંડ : ચોલકી યુગમાં ઘણા કુંડો શુભસતમાં બંધાયા. જેમાંના આજ ઘણા તુટ્યા છે. કેટલા મોજુદ છે, તેમાં કપડવણુજનો આ કુંડ ‘શીવ-કુંડ’ હયાત છે. કેટલાક કુંડો મોટા ભાગભા ભદ્રક શ્રેણીના છે. જ્યારે ‘શુભદ્રક’ શ્રેણીનો આ શિવકુંડ છે.

(ડા. હરિભાઈ ગૌદાનીના લેખમાંથી સાભાર :)

વડનગરના કીર્તિસ્થંભથી કંઈક અંશે કલામાં અને શૃંગારમાં ઉતરતા દરબજે હોવા છતાં, જીવંત નમુનારૂપ આની કમાન હળુ શોભી રહી છે. હાલમાં આ કમાન યાને કીર્તિસ્થંભ આ સિદ્ધ સરોવરનું મુખ્ય દ્વાર હશે. ભાવિકલકતો અને ભુદેવો સિદ્ધ સરોવરમાં સ્નાન કરી તરત જ ભગવાન નીલકંઠના દર્શન કરતા હશે.

આ તેરણીની લંબાઈ પહોળાઈ : આ કીર્તિસ્થંભ ૧૨ ચો. ફુટમાં સમાયેલ ૨૩ ફુટ ૧૦ ઈંચની ઉંચાઈમાં છે, અને કુંભીઓ ૪ ફુટની જડાઈમાં છે. જે બાજુના સ્થંભો છળુ અને તોરણો કલાના નમુનારૂપ છે. ઉપરનાં મધ્યમાં શિવની તાંડવ નૃત્ય કરતી પ્રતિમા છે અને બંને બાજુ કમળ ઉપર બ્રહ્મા અને ગરૂડ ઉપરશ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાઓ શોભે છે. શિલ્પકળાના ચાર : ૪ : પ્રકારના નમુનાઓમાં આ કીર્તિસ્થંભ ઉત્તમ એટલે પહેલા પ્રકારનું શિલ્પ છે. આ કીર્તિસ્થંભ તરફ જતાં, પગથીયાથી પરથાળ પર જતાં, બન્ને બાજુ સુંદર કલાત્મક મુર્તીઓ છે.

શિવકુંડ અને બત્રીસ કોઠાની વાવ : આ શિવકુંડ સરોવરમાં પહેલા ૧૨ માસ પાણી ટકતું હતું. સિદ્ધ પુરૂષો, સંતો આ મઠોમાં છત્રીઓ નીચે તપશ્ચર્યા કરતા. તે સમયે આ બાજુના રહેવાસીઓ કેટલાક કપડા ધોતાં અને સ્નાન પણ કરતા. લોકકથા કહે છે કે-અર્ધી સદી પહેલાં કોઈ સંત આ છત્રી નીચે તપશ્ચર્યા કરતાં હતા. મહાત્મા પ્રભુતાનમાં હતા, અને રૂતુસ્નાતા બહેન ત્યાં કપડા ધોવા બેઠેલાં. મહાત્માએ દૂર બેસવા જણાવેલ, પણ હઠીલા બહેન નહક્યાં, પણ સાધુ હક્યા અને પાણી પણ હક્યાં. હાલમાં પાણી ૧૨ માસ ટકતું નથી. ‘કુંડવાવ’ અને બત્રીસકોઠાની વાવનો સંબંધ એક જ છે.

કુંડની ચાર દિશા : આ સરોવરની બહારની બાજુ પૂર્વ દિશાએ કીર્તિતોરણ પાસે મકાનો છે. ઉત્તર અને પશ્ચિમે દુકાનો છે. વચ્ચે પોલીસગેટ છે, દક્ષિણ બાજુ મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર છે. હમણા થોડા સમય પહેલા દક્ષિણ બાજુ, ન્યાં પ્રખ્યાત ટાવર જે પહેલા એક નાનકડો પૂરાણો ટાવર હતો તે પર શ્રીચંચળબેનના નામે વધારીને ઉચ્ચભાગ કર્યો છે (જુઓ ચિત્ર નં ૩૬) ત્યાં એક સુંદર હરિશભાગ શેઠશ્રીહરિશચંદ્ર વાડીલાલ બલીવાલાએ પ્રાચીન સ્થાપત્યને શોભા આપનાર અર્વાચીન નાનકડો બાગ બનાવેલ છે.

વર્ષાઋતુમાં પાણી ભરાયેલ હોય ત્યારે આ સરોવરમાં ચાંદલિયાને સ્નાન કરતાં જુવેા, કૃષ્ણપક્ષમાં તારલીયાને નાચતા-સ્નાન કરતાં જોવા, તથા ભાદ્ર વદ ૧૨ રાષ્ટ્રપિતાની જયંતિ : રેંટિયા બારસના દીવસે સેવાસંઘના સ્વયંસેવકો દ્વારા પગથિયે જલતા દીપકો-અરે પાણીમાં તરતા દીપકો જોવા, એ એક અનેરો આનંદ. આ દિવસે ગામના હબરો આબાલ-વૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરૂષો આ આનંદ દરેક વર્ષે માણતા હોય છે.

બત્રીસ કોઠાની વાવ : સોલંકી યુગની એક જ બતના પથ્થરોથી બંધાયેલ આ વાવમાં બત્રીસ કોઠા હતા. હાલમાં તેમાં થોડાક કોઠા છે. ગામની વચ્ચે આ વાવ છે. તેના પરથાળ પર શ્રીમોદેશ્વરી માતાજીનું નાનકડું દેવળ છે. વાવની સામે જ સલાટવાડો છે. માનવામાં આવે છે કે આ વાવનો પરથાળ વગેરેની લંબાઈનું માપ કાઢવા જતાં ઉંઘપાડના પ્રવેશદ્વાર સુધીની મોટી કોઠા સાથે આ હોવી જોઈએ. ન્યારે શહેરમાં ગટરો ખોદવાની શરૂઆત થઈ તે સમયે, આ વાવના કોઈ પુરાણો અવશેષો દેખાયા હતા. વાવનો ઉપરનો પરથાળ અને નાની વહોરવાડ સુધીની દુકાનોને જો બરોબરે જોઈએ તો એક જ સરખી ઉંચાઈએ આ બધો જ ગોળાકાર છે, તેના પર જ હાલમાં દુકાનો અને પેદીઓ છે.

સિદ્ધરાજ સોલંકીના સુવર્ણયુગોનાં સંસ્મરણો તાજ કરાવનાર આ વાવ અર્વાચીન કપડવણુજને શોભા આપતી ઉભી છે. ૪૬૧ ચો. વા. ના ક્ષેત્રફળમાં રહેલ આ વાવને મ્યુ. એ સ્થાપત્યનું રક્ષણ કરેલ છે. પગથિયાં ઉતરતાં સામા દેખાતા માળ જેવા ઝડખા, બંધ બાંધેલ મેડીઓ, હળુ શોભા આપી રહેલ છે, એ કોઈપણ પ્રવાસીને આકર્ષણ આપે છે.

સીંગરવાવ : કપડવણુજની પૂર્વ દીશાએ ગૈજનાથ મહાદેવની સાથે જ, હાલમાં મ્યુ. પાણીની બન્ને ટાંકી પાસે છે. આ ભવ્ય વાવ ગુર્જરેશ્વરની મહારાણીની માનીતી દાસી સીંગરના નામથી આ વાવ બાંધવામાં આવેલી. કુંડવાવ, બત્રીસકોઠાની વાવ તથા રાણીવાવની બાંધણીના જ સમયમાં આ વાવ પણ બંધાએલી જ. જૂના સ્થાપત્ય તરીકે તે ગણાય જ. આના મીઠાપાણીનો જળપ્રવાહનો લાભ જનતા લેતી આપી રહેલ છે. આ વાવની પૂર્વ

દિશાએ કપડવણુનું મ્યુ. હાઈસ્કૂલ, પશ્ચિમે ગૈજનાથ મહાદેવ, દક્ષિણ દિશાએ ટાંકી, અને ઉત્તર દિશાએ તલાવ આવેલ છે. ૨૩૧ ચો. વા. ક્ષેત્રફળમાં આ વાવ આવેલ છે. ઉત્તર દિશાએથી બે ટોડા બાંધેલ છે. તેમાં પગથિયાં ઉતરવાં પડે છે. સારી રીતે માળ જેવી બાંધણી છે. ઉતરતાં ડાબી બાજુ એક ગોળમાં સપ્તમાતૃકાની પ્રતિમા છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૩૭) બીજી તરફ ગણેશની પ્રતિમા છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૩૮) ઘણા લોકો નવરાત્રિના ગરબાપણ અહીં મુકે છે. પુરાતન સ્થાપત્ય તરીકે તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ ને તે થાય છે.

સીંગરવાવમાં સપ્તમાતૃકા : સપ્તમાતૃકાઓના આવા પાટો ગુજરાતમાં દરેક ખુણેથી મળી આવ્યા છે. “આ પ્રકારના પાટો મોટાલાગે વાવોના કે કુંડોના ગંવાણોમાંથી અને કવચિત પુરાણા મંદિરોમાંથી મળી આવે છે. કયાંય કયાંય તલાવના એવારાં ઉપરના ઘાટની દિવાલોએ સપ્તમાતૃકાની મુર્તિઓ કેતરાએલ જોવા મળે છે. આદ્યજી, વાણીયા, લુહાણા, ભાટીયા, અદ્વાક્ષત્રીય, પંચાલ વગેરે કેમોના કેટલાક કુંડો સપ્તમાતૃકાને પોતાની કુળદેવી માને છે.

(ડો. હરિભાઈ ગૌદાન :)

રાણીવાવ : શહેરના પૂર્વ દરવાજે અંતિસરિયા દરવાજાની ઉત્તર દીશાએ શરૂ થતાં હરિજનવાસમાં બહાર જેવો એક સાબાનો કુંડો છે, તે રીતે અંદરની બાજુ સોલંકી યુગની સિદ્ધરાજ મહારાજે જ્યારે કુંડવાવ, બંત્રીસકોઠાની વાવ તૈયાર કરી ત્યારે તે જ પત્યરે અને તે જ સ્થાપત્યને ગૌરવ આપનાર રાણીની વાવ બંધાવી. (જુઓ ચિત્ર નં. ૩૯) હાલમાં આ જુના સ્થાપત્ય પ્રત્યે હુલ્લેશ અપાયું છે. તે જુના સ્થાપત્ય તરીકે જ સચવાવી જોઈએ. આ વાવના પાણીથી રેશમી કપડાં ધોવાતાં હતાં.

સિંધવાવ : શહેરમાં સુધારવાડાની તરફ જતાં નાના બારોટવાડાની પાડોશમાં ડાબે હાથે એક પુરાણી વાવ છે. તેમાં શ્રી સિદ્ધધરી માતાજીની આંગી છે માતાજીના નામથી આ વાવને બધા સિદ્ધવાવને બદલે સીંધવાવ કહે છે.

શહેરની આસપાસમાં કેટલી અર્વાચીન વાવો છે.

બીડની વાવ

સૌયદની વાવ

કાપડીની વાવ : સંવત ૧૮૫૩ માં શ્રી માનુ શુલાબસીંગ પરથમજીએ તથા ધેલાભાઈએ મંજીને બાલાશીનોર જતાં મોટી કાપડીની વાવ કરાવેલી.

વહોરી વાવ : સરખલીયા દરવાજા બહાર સોમનાથ જતાં હતી. (હાલ તે પુરાઈ ગઈ છે) જે હાલ ટાંઉન હોલની પાછળ પરીખ આઈસ ફેક્ટરીની આગળ છે.

નીશાળીયા વાવ :— કપડવણજીનાં નાંના રત્નગિરિ જતાં જમણી બાજુ વણાસાઓની ખ્યાતિ આપતી, એક વાવ છે. જેનું ખડું નામ શું છે? તે કોઈ કહેતું નથી, પણ તે નીશાળીયા વાવ તરીકે ઓળખાય છે.

જેશી વિદુલદાસ નરોત્તમદાસની એક બંધાયેલ વાવ છે. વળી શહેરની ઘણી પાળો કે જેમાં ગણે સ્થળે કુંવાઓ છે.

શાખાનો કુવો : અંતિસરિયા દરવાજા બહાર ઉત્તર દિશાએ હરિજન વાસમાં નાકા-પર એક મોટો કુવો છે. તેમાં કંઈક આત્મહત્યાઓ થવાથી તેને શાખાનો કુવો કહે છે.

શિવશંકર મહેતાજીની વાવ :—વરાંશીથી દોઢ ગાઉ પશ્ચિમે જતાં શીવશંકર મહેતાની વાવ આવે છે. થોડેક છેટે બીજી પણ વાવ આવે છે.

બાપુજીની વાવ : આ વાવ પહેલાં ભાગેલી હતી, તેને મગનભાઈની વાવ કહે છે. આ વાવનો કપડવણજીના મોઢ વકીલ બાપુજી દુર્લભરામે સંવત ૧૯૪૨ માં લખ્ણીદ્વાર કરાવ્યો. પાસે મુસાફરો માટે નાનકડી ધર્મશાળા બાંધેલી. આ વાવને બાપુજીની વાવ કહે છે,

ભાઈલા કુઈ : ત્યાંથી એકાદ ગાઉ દુર “ભાઈલા કુઈ” નામનું ગામડું તથા તથા એ નામની વાવ છે. આ વાવનું પાણી બાપુજીની વાવ જેવું સાફ નથી. લોકો તેને ‘માહીમાસ્તી વાવ કહે છે.’ કહેવાય છે કે કોઈ સ્ત્રીએ તેના પતિનો ઘાત કરીને આ વાવ બંધાવી હતી. (અગર વાવમાં પતિનું ખૂન કરેલ) આવી કોઈ પણ સાબિતી નથી પણ આપણે તેને ‘ભાઈલા કુઈ’ તરીકે જ ઓળખીએ છીએ.

હવાડો : અંતિસરિયા દરવાજા તરફનાં ઢોરોને ચારવા માટે જતાં વિસામે શ્રીમાણેકબ્રાહ્મ શેઠાણીની ધર્મશાળા આગળ બહારનું ખુલ્લું ચોગાન હતું. જેને ઔઢણ કહેવામાં આવે છે. હાલમાં વસવાટ અને દુકાનો છે. દક્ષિણે કુવાસહિતનો હવાડો છે. જ્યાં ઢોરોને પાણીપીવાનો હવાડો બાંધેલો. કૂવામાં કેટલીક બહેનોએ આપઘાત કરેલાં. હાલમાં આ કુવો હવાડો પુસાઈ ગયેલો છે. ત્યાં પહેલાં નાનકડું જીવન શરૂ કરવામાં આવેલું.

મેનાનો કુવો : મોડાસાની સડકે પુર્વ દિશાએ જમણા હાથે છપ્પનિયા કાળ સમયે મેનાબહેન પટેલે તેમના ખેતરમાં આ કુવો બંધાવેલ છે. જે આજે પણ તેમની યાદ આવે છે.

ડોઝવો કુવો : સરખલીયા દરવાજા બહાર ડોકોરની સડકે, ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળા પાસે જ્યાં ચાર રસ્તો મળે છે, તેની પાડોસમાં જ એક પુરાણો કુવો છે, જેને ડોઝવો કુવો કહેવામાં આવે છે.

સખી હારનો કુવો :— સરખલીયા દરવાજા બહાર દક્ષિણ તરફ જતાં ચાર રસ્તાની પડોશમાં શુજરાવી પ્રાથમિક શાળાની પડોશમાં એક જુનો કુવો છે. જે આ બાજુના દાની શેઠ શ્રીસખીદાસે જનતાના લાભાર્થે તૈયાર કરાવેલ. જેથી તેને સખીદાસનો કુવો કહે છે. કેટલાક તેને દરવાજાના નામ પરથી સરખલીયો કુવો કહે છે.

વડવાળો કુવો :—

તળાવો

શહેરની પૂર્વ દિશાએ અંતરિક્ષા દરવાજા બહાર પ્રાચીન સીંગરવાવાસી ઉત્તરે એક તળાવ ‘રતેલા’ તળાવના નામે ઓળખાતું મોટું તળાવ છે. આ બાજુના વસવાટ વાળાં કેટલાંક કુટુંબ પહેલાં અહીં કપડું ધોવા આવતાં અને નદીએ પણ કપડું ધોવાતાં. આ તળાવમાં પૂર્વ તરફ નાવી કોમના કુળદેવી શ્રીલીંબજા ભવાનીનું નાનકડું દેવળ (દિરી) છે. આ તળાવ અને તેની પાસેના મેદાનમાં પહેલાં યુદ્ધો ખેલાયેલા. (શ્રી ગોપાળરાવ મા-મલતદારે આ સ્થળે યુદ્ધ ખેલેલું)

શહેરની પશ્ચિમ દિશાએ મહોર અને વસંતી એમ બન્ને નદીઓનાં પ્રવાહ છે. અને આથી આ નદીનો દરવાજો કહેવાય છે.

શહેરની દક્ષિણે સરખલીયા દરવાજા બહાર બકેરના રસ્તે જતાં ચાર રસ્તાની પાસે ગોપાળપુરા તરફ જતાં મોટું તળાવ છે. આ સ્થળે એક વખત સુનહેરારને બહેરમાં ફાંસી અપાયેલ. ગામના આંકડાદાર “રાજરામ” દેસાઈનો પોળીયો હતો. (હાલમાં તે પોળીયો નથી.) તેમના વારસદારો હાલમાં છે.

મીઠું તળાવ : મીઠા તળાવ પાસેના કિલ્લાનો દરવાજો પણ મીઠા તળાવના દરવાજાના નામે ઓળખાય છે. આ દરવાજા બહાર રાજપૂત યુગનાં બે ઐતિહાસિક (પુતળાંથી) આ કિલ્લો રાજપૂત યુગનો બંધાયેલો. તેની સમીપી આવે છે. હાલ આની પાસે બધાં સર્પસ મીલ છે. તે સ્થળે બાબી વંશના રાજવીઓના આનંદ માટેનો મોટો બાગ હતો. તે સ્થળ સરદાર બાગ તરીકે ઓળખાય છે. હાલ આ બાજુ કિલ્લાની અંદરની બાજુ સર્પસ મીલ સાથે જ વિદ્યુત પ્રસારણ વિભાગ છે. આ સ્થળેથી ગામને વિદ્યુત પ્રવાહ પહોંચાડવામાં આવતો. સાથે જ શ્રી પ્રતસંકિર્તનભુવન છે. (જૂલું મહાવીર દોફીજી)

શીખત તળાવ :

ચાર તળાવ : કુકેવાનાં આંબલીઆરાના રસ્તે નાનકડું તળાવ છે.

લેડી તળાવ : સોમનાથ મંદીરના રસ્તા પર આ તળાવ છે.

રાંધી તળાવ : રત્નાકરની રસ્તે છે.

મીરાં પુરના પ્રાચીન શ્રીસોમનાથ મહાદેવના દેવળ બહાર પર્યાળ, પગથીયા બાંધેલ એક સુંદર તળાવ છે. (પગથીયાંવાળાં કુંડોં પાણી એક છે.)

પૂર્વે અંતિસરીયા દરવાજેથી ડાબે હાથે જતાં એક કશનપુરા આવે છે. ત્યાં સાથેજ લલ્લુપડ નામે એક નાનકડું પડ છે. આ જગા પાસે એક તળાવ છે, જે કેરળખાણની તલાવડી કહેવાતી. ત્યાંથી ખોદકામ કરતાં કેરળ સારી નીકળતી.

સાવલી ટેન્ક

તાલુકાનું બેવા જેવું તળાવ

કપડવાણથી ડોકર જવાના રસ્તા પર આશરે પાંચ માઇલ દૂર સાવલી નામનું એક નાનકડું ગામ છે.

સંવત ૧૯૫૬ ઈ.સ. ૧૯૦૨ છપ્પનિયા નામનો ભયંકર દુષ્કાળ ગુજરાતમાં પડેલો. આ ભયંકર દુષ્કાળમાં આમજનતાને શેણ શેડી મળે તે માટે—“દુષ્કાળ રાહત” માટે આ તળાવ બાંધવામાં આવેલું. દુષ્કાળ પુરે થતાં આ બાંધકામ બંધ પડેલું, પણ પાછળથી ફરી પુર્ણ કરવામાં આવેલું. ઈ.સ. ૧૯૧૦ લગભગ સુધી કામ ચાલુ રાખવામાં આવેલું. જેનો ખર્ચ ૨,૩૨,૨૫૧-૩૧ સરકારે મંજૂર કરેલ. ભવ્ય વિશાળ ક્ષેત્રફળમાં તૈયાર કરેલ આ તળાવ છે. આ તળાવ ખેડા જિલ્લામાં મોટામાં મોટું છે.

આ બંધની લંબાઈ ૭૫૫૦ ફુટ છે, પહોળાઈ મથાળે ૧૦ ફુટ છે. બંધનો પાણી તરફનો ઢાળ ૩ ફુટે ૧ ફુટ અને પાછળનો ઢાળ ૨ ફુટે ૧ ફુટ છે. આ બંધને મજબૂત બનાવવા તેની બહારની બાજુએ ૨૧ ફુટ પહોળો અને ૧૧૧ ફુટ ઊંચો એક પાળો બનાવવામાં આવ્યો છે. પાળાની અંદરના ઢાળ ઉપર પથ્થરનું એક પડી પાથરી તે ઉપર મોટો પથ્થરો બેસાડવામાં આવેલ છે, તળાવનું ઊંડાણ ૧૬-૮૬ ફુટ છે.

પાણીના નિકાલ માટેની દિવાલ ઊંચી બનાવવા માટે બારાંઓ નીકળે મથાળે મૂકવામાં આવ્યાં છે. તેમાંથી નાનાં બારાં મારફતે પાણી નીકળી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. પાણીનો નિકાલ બે ભાગમાં વહેંચેલો છે. એકમાં પાછળ કુંડી સાથેની ૩૦૦ ફુટ લાંબી દિવાલ છે, તેમાં ૫/૩૧ ફુટનાં છ બારાં છે, બીજા ભાગમાં ૭૦૦ ફુટ લાંબી દિવાલ છે, તેના ઉપર થઈને પાણી વહી જાય છે. વધારાના પાણીના નિકાલ માટે બે થી ત્રણ ફુટ

જિંથી ૧૦૦૦ ફુટ એક નીક ખોદવામાં આવી છે. જે કપડવણ્જના ઘેરી માર્ગોને ઓળંગે છે. આ સ્થળે ત્રણ ફુટ પાણી પડે તેવી કુંડી સાથે દિવાલ છે. વળી નીક ઘોવાય નહિ તે માટે ૨૫/૩ ફુટનો સીમેન્ટનો ઓટલો બાંધેલો છે.

આ પાણીના આવરણનો વિસ્તાર ૧૧ ચો. માઈલ અને પાણીનો પ્રવાહ ૧૬૭.૮૫ મીલીયન ઘનફુટ ગણવામાં આવ્યો છે. ૩૬” વરસાદ પડે ત્યારે આવરણના વિસ્તાર જેટલું પાણી પડે. તેનો ૧/૭ ભાગ તળાવમાં આવે તેવી રચનાથી આ તળાવની રચના કરવામાં આવી છે.

ગૌરવ ચાલું ધાર્મિક સ્થળો

શ્રીનીલકઠ : હાલ ન્યાં ભગવાન નીલકંઠેશ્વરનું સ્થાન છે ત્યાં પ્રથમ જંગલ હતું. ગામ ન્યારે રાહના આરે મહોર નદીના સામે કાંઠે કર્પટવાણિન્ય આખાદ હતું, ત્યારે આ સ્થળે જંગલ હતું. અહીં પહેલાં નાનકડો ખાડો (તળાવડી) હતી. ન્યારે આ સ્થળે નવાણો બંધાયાં, દેવળ બંધાયું, ત્યારબાદ આ સ્થાન પુનઃ સ્થાન બન્યું, મહાદેવના ઘણાં બાણુ હોય છે, તેમાં આ બાણુ ગુફ જ છે. શ્રીભગવાન નીલકંઠેશ્વરનું દેવળ કોણે અને ક્યારે બંધાયું તેનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. હાલ જે દેવળ છે તે નવું છે.

આ દેવળનું પ્રવેશદ્વાર બે બાજુ છે. દક્ષિણ તરફથી પ્રવેશતાં પ્રથમ પાંડુ પૌચ બાણુવાહન (બળીયા કાકા)નું નાનકડું ધામ છે.

ખડકૈ : ટાવર પાસેના બજાર રસ્તે આવેલ પૂર્વ તરફથી નાનકટી બારી જેવા પ્રવેશ માર્ગે જતાં મેડાબંધી નાની ધર્મશાળા છે. જેમાં થઇને મંદિરમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. ધર્મશાળા સારી સ્થિતિમાં હોઈ ત્યાં અભ્યાસગતો તેમજ કેટલોક સમય અહીં સંતો, સંન્યાસીઓ પણ વાસ કરે છે. મહાદેવનું લિંગ પણ હાલ ભૂગર્ભમાં જ છે. શુજેશ્વરના સમયમાં કુંડ વાવમાંથી નીકળેલ સર્વ પ્રતિમાઓ, આ સ્થળે જ હતી તેમ મનાય છે. ધર્મધિ યુગમાં આ દેવળ અટવાયું. તેની તે સમયની વ્યવસ્થા શાસ્ત્ર નિષ્ણાત ધર્મપ્રેમી ચોરાશી મેવાડા (ભીષી) કુટુંબને સોંપાયેલ. આ યુગમાં ભીષી કુટુંબ લિંગ સિવાયની

તમામ પ્રતિમાઓ પોતાના મકાનોમાં લઈ ગયેલા. તેનો વહીવટ હાલમાં સંધેકૃષ્ણ અંબાશંકર ત્રિવેદીના કુટુંબના કરે છે. બ્યારે ગામમાં અનાવૃષ્ટિ જેવો પ્રસંગ લાગે છે, ત્યારે હિન્દુજનતા પ્રણાલિકા પ્રમાણે મહાદેવજીને અકળાવવા શ્રીનીલકંઠેશ્વર ભૂગર્ભમાં હોવાથી આ સ્થાનને પસંદ કરે છે.

પાટપૂજ્ય શ્રીશાદાપીઠના જગદગુરુએ થોડો વખત મુકામ કરી, આ સ્થળ પાવન કરેલ છે. આ સ્થળે ધાર્મિક પ્રવચનો કરવામાં આવેલાં.

એક મત : બ્યારે આ સ્થળ જંગલ હતું ત્યારે કેટલીક વખત કપડવણુજનાં ઘેર ચરવા આવતાં. આ સ્થળે મહાદેવ છે. તે કોઈની બાજુમાં ન હતું. એક વણિકની ગાય દુધની ધારા કરતી અને તે વણિકને ત્યાં દુધ આપતી ન હતી. આ કારણે ખોળવા વણિક અને ગોવાળે તપાસ આદરી. તપાસતાં નિયત પ્રમાણે આ સ્થળે દુધની ધારા કરતાં નજરે નિહાળી. આ સ્થળમાં કંઈક ચમત્કાર છે એમ સમજી બન્ને જણે મળીને ખોદાણુ કર્યું, શ્રીલિંગ હાથ આવ્યું. આ લિંગની સ્થાપના આ વણિકે કરી. (આવી લોકકથા ગુજરાતમાં ઘણે સ્થળે હોય છે.)

બીજો મત : બ્યારે ગુર્જરેશ્વરે ખાડાનું ખોદકામ કરાવ્યું (જે સ્થળે કુંડવાવ છે તે ખાડો) ત્યારે આ લિંગ, શ્રીનારણદેવ, શ્રીમહાલક્ષ્મી તથા શ્રીગુર્તેશ્વરની પ્રતિમાઓ હાથ લાગેલ. આ મતને માટે લાજ મહત્વ આપે છે.

શ્રીનારાયણદેવ : કુંડવાવના ઇતિહાસ સાથે સંબંધ ધરાવતી શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનની પ્રતિમા, તે શ્રીનારાયણદેવની પ્રતિમા.

કપડવણુજના વતની અને હાલ મંદિરની નામે જેના નામની ખડકી છે, તે શ્રીરસીકલાલ દેસાઈ બ્યારે વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલા હતા. લક્ષ્મી હોવા છતાં તેનો સદ્ઉપયોગ કરનાર કે પિંડ મૂકનાર પુત્ર નહીં હોવાથી, શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનની દરરોજ પ્રાર્થના કરતા, પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ. તેમણે આ મંદિર બંધાવવાની શરૂઆત કરી. આ સમયમાં ભરૂચના શ્રીમંત લક્ષ્મીભાઈને પણ વિષ્ણુ ભગવાનની ઉપાસનાના ફળરૂપે પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તેમણે પણ આ દેવળ બંધાવવામાં મદદ કરેલી. દેસાઈ કુટુંબ આ સમયે રાજ્યો સાથે સંકળાયેલાં હતાં. આ દેવળની ભવ્યતાનું કારણ રાજ્યાશ્રય છે. શ્રીમહાલક્ષ્મી ગાયકવાડના દીકરી ગંજરાખાના લગ્ન સમયમાં રસીકલાલ દેસાઈ તથા અન્ય દેસાઈ કુટુંબના સભ્યોએ સૌરાષ્ટ્ર સહકાર આપેલો, તેથી શ્રીનારાયણદેવના મંદિરના બાંધકામમાં શ્રીમહાલક્ષ્મી ગાયકવાડે પણ મદદ કરેલી. તથા પૂજન વિગેરે વિધિ માટે રૂ. ૫૦- પચાસ વર્ષાસનરૂપે શ્રીજીશી

કુટુંબને બાંધી આપેલા. આ દેવળ સંવત ૧૮૪૬-૪૮ માં પૂર્ણ થયેલ એવું મનાય છે. કપડવણજમાં મહાત્મનું સ્થાન ધરાવતું હિન્દુ મંદિર છે, (ભુઆ ચિત્ર નં. ૪૦) તેનું પ્રવેશદ્વાર ઉત્તરાભિમુખ છે. આ મંદિર જોતાં સહેજે ૨૦૦ વર્ષનો ખ્યાલ આવે છે. શ્રીનારાયણદેવ ભગવાનની પ્રતિમા પૂર્વાભિમુખે છે, વચ્ચે મોટો જોડ છે. જેમાં તુલસીકથાર છે. જે વિષ્ણુ ભગવાનના બરોબર સન્મુખ છે, અને સામે જ શ્રીગુરુતેશ્વર મહાદેવનું નાતું દેવળ, આ મંદિરમાં જ સમાયેલ છે. શ્રીગુરુતેશ્વર, મહાદેવની પ્રતિમાની પધરામણી શ્રીમંછારામ ભવણુ જ્ઞેશીએ કરેલી. અહીં એક વિષ્ણુવૃક્ષ પિપળો છે. જ્યાં અનેક હિન્દુઓ બાધાઓ માને છે. મંદિરમાં મેઝાબંધી બેઠકો છે. પ્રવેશદ્વારના ઉપરના ભાગ પર તથા એટલાઓ પર ચોરડીઓ છે. જેનાં ભાડાં ધર્માદામાં વપરાય છે. શ્રીનારાયણદેવના મંદિર તરફ જતાં હરહંમેશ આપણને ભાવિક ભક્તો નજરે પડે છે. શ્રાવણ માસ, પવિત્ર માસ, હિંડોળાના દર્શન એટલે ભક્તોની ભીડ. સવાર-સાંજ દર્શન ટાણે માત્ર મહેરામણ ઉભરાએલ હોય. ત્યાં દર્શન કરી સીધા શ્રીગોકુળનાથજીના મંદિર તરફ દર્શનાતુર ભક્તો દોડતા જ હોય.

શ્રીનારાયણમંદિર : શ્રીનારાયણદેવ મંદિરનું ક્ષેત્રફળ ૪૦૧૫/૪૦૦૦ ચોરસકુટ આશરે છે. તેનો વહીવટ આજ પણ ચોરાસી મેવાડા બ્રાહ્મણ એટલે જ્યોતિશાસ્ત્રના નિષ્ણાત કુટુંબના જ કરે છે, આ જ્ઞેશી કુટુંબના સભ્યો આસપાસના રજવાડામાં જ્યોતિષ અને કર્મકાંડ માટે નિષ્ણાત તરીકે પ્રખ્યાત હતા. (આ વિદ્વાનો સુવર્ણયુગના વિદ્વાનોના વંશજ છે.)

શ્રીમહાલક્ષ્મી : ઐતિહાસિક કુંડવાવમાંથી નિકળેલ પ્રતિમાઓમાંની એક (હાલમાં છે તે નવી પ્રતિમા છે) શરૂઆતમાં આ પ્રતિમા પણ જ્ઞેશી કુટુંબના ઘરોમાં જ હતી. આ ગ્રામના સદગૃહસ્થે મંદિર અને પ્રતિમાને પધરાવી (ઇ.સ. કે સંવત મળેલ નથી) સ્થાપના કરેલી. આ પ્રતિમાજી પૂર્વાભિમુખે છે. દેવળનું પ્રવેશદ્વાર પશ્ચિ તરફનું છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૮૦૨/૧૮૦૦ ચોરસકુટના આશરે છે. તેનો વહીવટ અને પૂજન વિધિ હાલ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણના પંચને હસ્તક છે. દેવળનું પ્રવેશદ્વાર મેઝાબંધી છે, ત્યાં ગુજરાતી કન્સાશાળા બેસે છે.

શ્રીગોકુળનાથજી : વૈષ્ણવોમાં મોટા મંદિરના નામે પ્રખ્યાત એવું શ્રીગોકુળનાથજીનું મંદિર છે. તે સ્થળે પ્રથમ પોરવાડ વણીક પંચની ધર્મશાળા હતી. તે રૂ. ૧૦૦૦/-ની કંઠી આપી પંચ પાસેથી શ્રીરાજારામ દેસાઈનાં સુપુત્રી શ્રીઅચરતળહેને લીધી હતી. આ મંદિરમાં પ્રવેશતાં જમણા હાથે એક કુવો છે. તેમજ ચોરડીઓ બંધાયેલ છે. શ્રીગોકુળની ગાદીના પાદપૂજ્ય શ્રીલક્ષ્મણલાલજી મહારાજે સંવત ૧૯૧૧ પોષ વદી ૪ શનિવારે અહીં આવી શ્રીલક્ષ્મણજીની સ્થાપના કરેલી.

બ્રેદા મંદિરની બવરચા એટલે રાજલોખ : મંદિરની બહાર મોટા પરચાળ પર આજ દુકાનો ભાડે આપેલ છે. દેવળની પાછળ એક સારી ગૌશાળા છે. શ્રીકૃષ્ણ

ભગવાનની પ્રિય કામધેનુઓનું અહીં યોગ્ય ભક્તિભાવથી ઉછેર થાય છે. આ મંદિરનું ક્ષેત્રફળ ઘણું જ મોટું છે. પણ દેવળનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૭૪/૧૭૭૧ ચોરસફુટ આશરે છે. તેનો વહીવટ. પહેલાં વૈષ્ણવ મંદિર ગોરવાડામાં હતો. પણ શ્રીઅચરતબહેને સંવત ૧૯૦૯, ઇ.સ. ૧૮૫૪માં આ દેવળ બંધાવ્યું. સંવત ૧૯૧૦માં પ્રભુને પધરાવડાવ્યા. શ્રીલક્ષ્મણલાલજી મહારાજશ્રીએ સંવત ૧૯૧૨માં લીલા સમાપ્ત કરી. (કપટભેદ વૃતાંત). શ્રીલક્ષ્મણલાલજી મહારજશ્રીનો જન્મ દિવસ આવણી સુદ ૧૦નો હોઈ મંદિર તરફથી ભજનકિર્તન એક વર્ષે રાજરામ દેસાઈના વારસ દેસાઈ હરિલાલ કેશવલાલ અને ડા. બાપુલાલ કેશવલાલ વાળાને ત્યાં ઉજવાય છે.

કોઠાનું મંદિર : શ્રીપરમનિવદોય શ્રીબેનજીજી. ગુજરાતમાં આંધાનેર ભાંગ્યું. તે બાદ ત્યાંના મોટા શ્રીમંત ગૃહસ્થ પોપટશા પાંજરશા પોતાના કુટુંબ સાથે કપડવણુજ આવીને વસ્યા. તેમને ત્યાં તેમની ભાગ્યવાન પવિત્રભાર્યા પુરાંબાઈના પુત્ર વિષ્ણુભાઈ હતા.

સંવત ૧૬૪૬ના ચૈત્ર સુદ ૯ને શ્રીગોકુલનાથજી પ્રભુ ગોકળથી ગુજરાતમાં દ્વારકા જવા પધાર્યા. અમદાવાદ અઈ ઉવારસદ અને ઝેરનીરમાલી અઈ કપડવણુજ શ્રીકૃષ્ણદાસ ત્રવાડીને ત્યાં પધાર્યા, જે સ્થળ હાલ ભુધરભાઈની હવેલીના નામે ઓળખાય છે. આ સમયે આપે શ્રીકૃષ્ણમર્દન, કૃષ્ણશામળ અને વિષ્ણુભાઈને શરણે લીધા અને ભગવદ્દોય રેંડા, ભગતને પ્રભુએ પોતાના કર્યા.

બ્યારે શ્રીગોસાંઈજી વિષ્ણુભાઈજીને ત્યાં પધાર્યા ત્યારે આજ્ઞા કરી કે “તેરે ઘર લીલા ઉપયોગી રતનકો પ્રાગટ્ય હોયગા, યાકો જતન કરીઓ.” તે બાદ રસીક રમાજી શ્રીબેનજીરાજને જન્મ થયેલો, તેમનો જન્મ સંવત ૧૬૪૭ના પોષ સુદ ૧૩ (એક ગુના અંથ પ્રમાણે સંવત ૧૬૬૪ બન્ને મતમાં ૧૭ વર્ષનો ગાળો બનાવ્યો છે) તેમનું બાળપણનું નામ રતનબહેન હતું. હાલ બ્યાં તેમની સેવા બિરાજે છે. (કોઠાનું મંદિર). એ તેમનું જન્મ સ્થળ છે. તેમના પતિ શ્રી રસભકત રતનજી વોરા હતા (વોરા અટક બ્રાહ્મણ તથા વણિકોની પણ હોય છે = વહોરનાર-ખરીદનાર-વેપારી).

(બેનજીરાજેનું પ્રથમ પ્રાગટ્ય ગઢા દુર્ગાવતીનું હતું, બીજું પ્રાગટ્ય સંતદાસ ધરે અને ત્રીજું પ્રાગટ્ય કપડવણુજમાં આ બેનજીરાજે)

કપડવણુજ મંદિરમાં બિરાજતા શ્રી વૃજદુહડેજી સ્વરૂપ પાસે સરખા આસને બિરાજે છે. મંદિરમાં બીજી જગ છે, તે કૃષ્ણ શામળ પારેખના વંશજ દલસુખભાઈની વૃદ્ધાવસ્થાએ તેમના સુપુત્ર ગોવર્ધનદાસે પધરાવેલી છે.

બેનભરાજને બાલ્યાવસ્થામાં પોતાના સ્વરૂપની સ્મૃતિ આવતાં લક્ષિતભાવથી શ્રીગોકુલે-
શાળ દર્શન જવા તમન્ના થઈ. વીરહની વેદનામાં માંદા પડ્યાં. આ સમાચાર લઈને
કાસઢ ગોકુળ ગયો. રાજલોગ સમયે કાસઢ ગોકુળ પહોંચ્યો. તેને ઉત્થાન સમય પાત્ર સમયે
પત્ર લખી આપ્યો અને શ્રીબેનભરાજને સ્વપનમાં સાક્ષાત શ્રીભૂએ આજ્ઞા આપી કે
હવે વિલંબ નહીં થાય. બીજી બાજુ કાસઢ આ શ્રીભૂનો પત્ર લઈને આવ્યા છે. તેને સામે
મળવા (કૃષ્ણપુરા) કસનપુરા પધાર્યા, પાસેજ વાવ હતી. ત્યાં કાસઢને મળ્યા, પ્રભુના
હસ્તાક્ષરોનો પત્ર વાંચ્યો. આ વાવ આજે પણ શ્રી બેનભરાજની વાવ તરીકે ઓળખાય
છે. આજે પણ આગાંતુક ગૈષણુવો આ વાવ પર કીર્તન, ઘોળ, મંગળ ગાય છે. અને
મનોરથ પણ કરે છે.

શ્રીબેનભરાજના પ્રાગટ્ય સ્થળમાં સેવા. સંવત ૧૭૦૦ માં તેમના પિતાશ્રી વિષ્ણુભ-
ભાઈથી શરૂ થયેલ. તેને મહદ્વર્થ શ્રીનાગરદાસભાઈ મોટા ભાઈ શ્રીવલ્લભદાસ બાદર-
પુરવાળા કુલકુંવર બહેન તથા ભાવનગરી શ્રી કેશવદાસ વગેરે ભગવદીઓએ અપનાવી
છે. કપડવણુજ શ્રીકોઠાના મંદિરમાં શ્રીવિષ્ણુભાઈના વંશજો હાલ સેવા કરે છે.
શ્રીબેનભરાજનો સેવ્ય પાદુકાજી શ્રીઉત્સવલાલ સાંકેગચંદ પરીખને ત્યાં બિરાજે છે.
સવાસો વર્ષથી કેવળદાસ દલસુખભાઈ તથા તેમના પુત્રી પરશનબહેન ને પછી તેમનાં
ભાઈ ઇચ્છાબહેન અને તે પછી ઇચ્છાબહેનનાં સુપુત્રી કમળાબેન શ્રીબેનભરાજના જન્મ
સ્થળની સેવા કરે છે. બહારગામથી આવનાર ભક્તોને સત્કારે છે. (અનુશ્રુત સંવત ૨૦૧૭
અંક ૧૧ માં થી સાલાર) છેલ્લી અવસ્થામાં ગોકુલમાં વસીને પ્રભુની સાનિધ્યમાં લીલામાં
પધાર્યા હતાં. કહેવાય છે કે નિજધાપ જતાં કુળનો ઢગલો થઈ ગયેલ.

આજે પણ તેમના જન્મ દિવસે પોષ સુદ ૧૩ ના રોજ ભરૂચ તથા બારોઆ
વગેરે સ્થળેથી અનેક ગૈષણુવો પધારી કીર્તન ભજનો દ્વારા તેમની સ્મૃતિ બાણુવે છે.
વાવડી પર જઈને પણ ભજન કિર્તનો કરે છે.

શ્રીહર્ષદ માતાજી : કપડવણુજ જ્યારે રાહના આરા તરફ હતું, ત્યારે એ ટાંકલાની
દેરી ડુગરીના નામે ઓળખાતા સ્થળે જ્યાં જુના સપ્તકુટ વંશજોના અવશેષો ગણી શકાય
તે સ્થળે આ દેવીનું સ્થાન ભવ્ય દેવાલયમાં હતું. આ સ્થળે જુના રજપુત યુગના ભાવ્યા
તૂટતા અવશેષો અને જોડકામ થતાં પ્રાચીન પ્રતિમાઓ પણ ત્યાં નિકળેલી. (જે સુંબાઈ
સ્યુઝીયમમાં રવાના કરેલ) હાલમાં ભાગીને જેનો નાશ થયેલ છે, તેવું એક સરોવર પૂર્વ
દિશાએ દક્ષિણેચર આવે છે. અને ઉત્તરમાં વહેતી મહાર નદીનો પ્રવાહ દેખાય છે, આજે

પણ આ મુળ સ્થાનક પર દર વર્ષે દુર્ગા અષ્ટમી આસો સુદ ૮ ના રોજ કેટલાક દરજી ભાઈઓ ભાય છે. આજે પણ દરજી કામેના પુરોહિત (ગોર) આ મંદિરની પૂજા કરે છે.

કંસારવાડના ચક્રે ૨૦૦ થી ૩૦૦ ઘરો કંસાર ભાઈઓનાં હતાં, અને તેઓ ટાંકલાની ડુંગરીથી આ પતિમાજી લાવેલા, શેઠ શ્રીશામળભાઈ નજીભાઈની પોળમાં મંદિરમાં લાવેલ. હાલ કેટલાક તેને હર્ષદપોળ પણ કહે છે. દર વર્ષે દુર્ગાષ્ટમી પર હોમ હવનાદિ ક્રિયા પણ ઘણીજ ધામધુમથી થાય છે. શહેરની હિન્દુ જનતા ઉત્સાહથી ભાગ લે છે. આ દેવળનું પ્રવેશદ્વાર દક્ષીણમુખે છે. શ્રીમાતાજીની પ્રતિમા પશ્ચિમાભીમુખી છે. શક્તિની આવી પ્રતિમા આ વિભાગમાં છે. આ દેવળ શ્રીઅષ્ટાપદજીના ભવ્ય જીવાલયના પશ્ચાતદ્વારે છે. દેવળનું ક્ષેત્રફળ ૩૮૭-૩૭૫ ચોરસ ફુટના આશરે છે. તેની પુજા વિગેરે ધાર્મિક ક્રિયા ચિંતામણીજીની ખડકીમાં રહેતા ગોર કરે છે. ન્યાસથી આ શહેર વસ્યુ ત્યાસથી જ આ આમ્યદેવીનો વાસ છે. લક્ષ્મી પછી વસ્યુના પ્રથમ અહીંજ દર્શન માટે આવતાં ઝરણામાં પૂજન કરે છે.

શ્રીઅંબાજી : ભડકણની ખડકીમાં પ્રવેશતાં જમણા હાથે ગૃહ મંદિર જેવું આ મંદિર છે, તેનું પ્રવેશદ્વાર પૂર્વાભિમુખે છે. મંદિરમાં પ્રવેશતાં સામે પશ્ચિમાભિમુખે શ્રીજગદંબા અંબિકા, સરસ્વતી, શ્રીકામુક્ષા, અને શ્રીવિષ્ણુલક્ષ્મીજીની પ્રતિમાઓ છે. પ્રવેશતાં જમણાં હાથે શ્રીમહેશ્વરની પ્રતિમા અને ડાબા હાથે શ્રીવાયુપુત્રની પ્રતિમા છે. શ્રી દુર્ગાની સ્થાપના જોશી છગનલાલ મુળજીભાઈ નામના સદગૃહસ્થે કરી છે. તેનો વહીવટ તથા પુજનાદિ વિધિ વગેરે કાર્ય નટવરલાલ મણીલાલ ભાઈશંકર ત્રિવેદી કરે છે.

શ્રી રાધાકૃષ્ણજીનું મંદિર : ધોળીકુઈ પાસે નાનકડું મંદિર છે.

શ્રીગંગાશંકર ધર્મશાળા મંદિર, શ્રીમોદુ રામજીમંદિર :

મોટા સુથારવાડે દોઢેક સૈકા જીતું આ મંદિર છે. (જુએ ચિત્ર મં. ૧૧) સર્વત્ર ૧૮૬૯ના આસોસુદી ૧૫ શનિવાર તા. ૯-૧૦-૧૮૧૩ ના રોજ ઇનામદાર બ્રહ્મભટ્ટ પથુભાઈએ આ દેવળ બંધાવી શ્રીરામ-લક્ષ્મણ-જાનકીજી અને હનુમાનજીની પ્રતિમાઓની સ્થાપના કરેલી. આ દેવળમાં પ્રવેશતાં જમણી બાજુ શ્રીગંગેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના છે. ગુલાબીસિંહ કાકુજી બારોડે ગંગેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના અને દેવળ બંધાવેલ. જે શ્રીપથુભાઈના ભાઈ ગંધાભાઈએ કરાવેલી. આ દેવળમાં કેટલાક ભાગ મેડાબંધી છે. ન્યાં ચાલુ મહંત પુજારી રહે છે. આ મંદિરમાં દ્વાર બે છે. એક ઉત્તરાભીમુખે અને બીજુ પૂર્વાભિમુખે છે અને પ્રતિમાઓ પશ્ચિમાભિમુખે છે. તેનો વહીવટ ઇનામદાર બ્રહ્મભટ્ટ મુળજીભાઈ વહાલાભાઈના કુટુંબીઓ કરે છે.

શ્રીસ્વામીનારાયણનું મંદિર : શ્રીરઘુનાથજી મંદિર સામે મહેલવાડના દરવાજા પેસતા ડાબા હાથે શ્રીસ્વામીનારાયણનું લઘુ દેવળ છે, આ દેવળ કપડવણજના અમમ્મસ મુતસદી રાજેશ્રી ભુદરભાઈ ધનેશભાઈએ બંધાવેલ. આ દેવળમાં શ્રીહનુમાનજીની પ્રતિમા ભેવા જેવી છે. મંદિરનું ક્ષેત્રફળ ૪૦૫૦/૪૦૨૫ ચોરસકુટના આશરે છે.

શ્રીનીલકંઠ મહાદેવના ફળીયા પાસે જમણી બાજુ રાજમાર્ગ પર એક બીજું શ્રીસ્વામીનારાયણનું મંદિર છે. જ્યાં કુટા આ સંપ્રદાયનાં બહેનો જ લાલ લે છે.

વનિત્ય વિશ્રામ : આ એક ખાદુકા મંદિર ઘડાપાડા (હનુમાત્મજીની ખડકી) સામે હતું. આ વિશ્રામ મંદિરની સ્થાપના શ્રીમનુમાધવા તીર્થ મહારાજે સવંત ૧૯૬૫માં શ્રૌત સુદ ૧૧ ને ગુરુવારે કરેલ. આ સ્થળે કેટલીક ધાર્મિક બહેનો ધર્મ મેળવતાં. ફાલ આ સ્થળને ચાલી લેવામાં આવ્યું છે.

શ્રીરામજીનું મંદિર (રામજી મંદિર) : મહેલવાડના દરવાજા સામે મોઢ બ્રાહ્મણની ધર્મશાળાની પાસે જ શ્રીરઘુનાથજીનું મંદિર છે, તે પણ મેડાબંધી છે, તેનું પ્રવેશદ્વાર પશ્ચિમાભિમુખે છે. શ્રીરામ-લક્ષ્મણ અને જાનકીજીની પ્રતિમાઓ પૂર્વાભિમુખે છે. પ્રવેશતાં જમણી બાજુ બહાર ગોખમાં શ્રીવાયુપુત્રની નાનકડી પ્રતિમા છે. આ મંદિરનું ક્ષેત્રફળ ૯૨૭/૯૦૦ ચોરસકુટ આશરે છે. મંદિરની પૂજન ક્રિયાદિ વિધિ શ્રીચોરાસી (ભદ્ર) મેવાડા (જ્યોતિષમિષ્ણાંત) કુટુંબના કરે છે. પ્રતિમાની સ્થાપના પદ્મવિભુષણશ્રી તથા અ.સૌ.લેડી. કુસુમજીનના શ્રુત હસ્તે કરવામાં આવેલ છે. (તા. ૧૪-૩-૬૯ સંદેશ સમાચાર પ્રમાણે.) રામજી મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે સારી સ્કમ એકત્ર કરવા ડોંગરેજી મહારાજને વિનંતી કરી. રામાયણ પારાયણનું તારીખ ૨૭-૮-૭૧ થી તારીખ ૪-૯-૭૧ સુધી આયોજન થયું હતું.

શ્રીખેરવાહિયા કનુમાન : જ્યારે કપડવણજ રાહના આરા તરફ હતું ત્યારે આ સ્થળે જંગલ હતું. રાહડી ખેરનું ખડ હતું, તેમ સનાય છે. કુદરતની અમમ્મ કળા સ્થળને જળ અને જળને સ્થળ બનાવે છે જંગલમાં પણ સંગલ સ્થાન બનાવે છે. શ્રીહનુમાનજીની સ્વયંભુ સમ્પ્રદારીક પ્રતિમા છે. આ નાનું દેવળ કંસારાવાડના રાક્ષેશી થોડે દૂર સુથારની નાની ખડકી પાસે છે. હાલનું દેવળ નવું બંધાવેલ. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૭૧/૧૭૦ ચો. કુટના આશરે છે. તેમાં શ્રીરાણપતીજીની પ્રતિમા છે. પૂજન વિધિ તપોધન કુટુંબના કરે છે.

શ્રીકબીર મંદિર : નદી દરવાજે મોટા કુંભારવાડમાં કબીરપંથી સંપ્રદાયના જે મંદિર છે. તેમાં એક મંદિર જેનું પ્રવેશદ્વાર પૂર્વાભિમુખ છે, તે ગોલા (રાણા)

કોમનું છે. અહીં એક કપીરપંથી બ્રહ્મચારીજી રહે છે. તેઓશ્રી સારા ગૈધ છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૧૪૩ ચોરસ કુટ આશરે છે.

ખીજું મંદિર નદી દરવાજે જતાં રસ્તા પર છે. જેનું પ્રવેશદ્વાર પૂર્વાભિમુખ છે અને પાછળ પશુ દ્વાર છે. આ મેડાબંધી મંદિર છે. આ મંદિરની વ્યવસ્થા નાવી કોમના પંચના હસ્તક છે. જેનું ક્ષેત્રફળ ૧૪૮ ચોરસકુટના આશરે છે. આ મંદિરમાં નાનકડું પુજા સ્થાન બંધાયેલ છે. તેના સ્વ.મહંત રામદાસના ચેલા શ્રીચંદ્રદાસ સાહેબની પ્રતિમા છે. મહારાજશ્રીની ગાદીનું પુજન પશુ થાય છે. આ મહંતશ્રીનું સમાધિસ્થાન વરાંસી નદી તરફ જતાં ખેતરમાં જમણી બાજુ છે.

શ્રીચામુંડા માતા : નદી દરવાજેથી મોટા કુંભારવાડા તરફ જતાં હુહાર શેરી પાસે શ્રીમાતાજીની નાની ડેરી છે.

શ્રીવેરાઈ માતા :

શ્રીસીધવાવ માતાજી : શ્રીસીધવાવમાં શ્રીમાતાજી છે. શ્રીગંગાશંકરની ધર્મશાળાની પાછળ આ પ્રાચીન વાવ છે. તેનો વહીવટ તથા પૂજનવિધિ વિગેરે થાય છે. સામે જ સુધારની ધર્મશાળાની ભીંતને અડીને નાનકડી દેરી છે. જેમાં પ્રતિમાની સ્થાપના છે. સીધવાવમાં માતાજીના સ્થાનનો પુનરોદ્ધાર શેઠ શ્રીઅંબાલાલ છોટાલાલે કરાવેલ છે.

કિલ્લા બહાર

શ્રીવૈજનાથ મહાદેવ : અંતિસરિયા દરવાજા બહાર શ્રીમાણિક્યાઈ શેઠાણીની ધર્મશાળાના અગ્નિ ખૂણે, સ્ટેશન જવાના માર્ગે જમણા હાથે, શ્રીવૈજનાથ મહાદેવનું બાંધેલ દેવળ છે. પ્રવેશતાં મેડાબંધી ધર્મશાળા છે. આ ધર્મશાળાનો ખુલ્લો પર્યાંજ આરે બાજુનો છે અને દેવળ વચ્ચે છે. પાછળના ભાગમાં મીઠા પાણીથી ભરપુર ઐતિહાસિક સીંગરવાવ છે. આ પ્રખ્યાત સીંગરવાવની પૂર્વે રાજમાર્ગ સામે કપડવણુજ સ્તુ. માધ્યમિક શાળા છે. ઉત્તરે એક મોટું તળાવ છે, કે જેમાં શ્રીલીંગજી માતાની દેરી છે. દક્ષિણે બાજુ ગામને નજી દ્વારા પાણી પુરું પાડનાર બે મોટી ટાંકીઓ છે. શહેરના ફરવા જનાર તથા લાવિકને શ્રીવૈજનાથ મહાદેવનાં દર્શન થાય છે.

આ દેવળ અદુભર જ્ઞાતિના ધર્મિષ્ઠ પુરૂષ આશારામ આણુંદરાવે સ. ૧૬૪૫ ઇ.સ. ૧૫૮૯ માં બંધાયેલ. તેમના પિતરાઈ ભાઈ નરભોરામ પરસોત્તમદાસે મંદિરમાં પેસતાં જમણી બાજુનું બાંધકામ કરાવેલું અને ડાબી બાજુનું બાંધકામ જૈન જ્ઞાતિના ધર્મિષ્ઠ મહેતા કાળીદાસ જીવણદાસે પાછળથી કરાવેલ. આ લાવિક ત્રિપુટીના વંશજો હયાત છે.

શ્રીમહાદેવજીનો જીર્ણોદ્ધાર ૨૦૦૭ ની સાલમાં થયેલો છે. સંવત ૧૯૯૩-૯૪ ઇ.સ. ૧૯૩૭ લગભગમાં મંદિરના પૂર્વ તેમજ ઉત્તર ભાગની હદ રોકાયેલ છે. (૧) ઉત્તર ભાગે શહેરના ભાવિકોએ પોતાના સ્વજનોના સ્મરણથી ઔરડીઓ બંધાવી શ્રીભગવાન જૈનનાથના ચરણે ભેટ કરેલ છે. ઔરડીઓનાં ભાડાં ધાર્મિક કાર્યમાં વપરાય છે.

આ ધર્મશાળાનું ક્ષેત્રફળ આશરે ૨૦૬૨૮/૨૦૬૦૦ ચોરસફુટ છે. જેમાં ૧૧૫૨/૧૧૫૦ ચોરસફુટના આશરે દેવળ છે. દેવળની સામે પાસે જ એક પીપળાનું ચોતરા ઉપર ઝાડ છે. આ ચોતરાપર શ્રીવાયુપુત્ર બજરંગની પ્રતિમા છે. દેવળની દક્ષિણ તરફની મેઝાબંધી ઔરડી તથા નીચે બાંધેલ આશન છે. ત્યાં આવનાર સાધુ સંન્યાસીઓ મુકામ કરે છે અને આ સ્થળે ધાર્મિક પ્રવચન કરે છે.

દેવળના પગથિયાં ચઢતાં પરથાળ પર નંદી તથા ઉત્તર દક્ષિણે બે નાનકડી દેરીઓ બાંધેલ છે. જેમાં ઉત્તર તરફની દેરીમાં દક્ષિણમુખે શ્રીવાયુપુત્રની પ્રતિમા છે, અને દક્ષિણ તરફની દેરીમાં ઉત્તરમુખે શ્રીગણેશજીની પ્રતિમા છે.

અદ્ભુત જ્ઞાતિ કપડવણજીમાં બહુ ઓછી વસ્તી ધરાવતી જ્ઞાતિ છે. તે કપડવણજીમાં વીશાનીમાં (જૈન) જ્ઞાતિના પુરોહિત ગણાય છે. તેઓ શ્રોત્રીય છે. તેમના રહેઠાણના સ્થળને શ્રોત્રીયવાડો (ગામનું ઉંચામાં ઉંચું સ્થળ) કહે છે. આ કુટુંબના યુવાનો સરકારી નોકરીમાં ઉંચા હોદ્દા પર છે. હરવાળમાં પેસતાં શરૂઆતના ભાગનો વહીવટ જૈન કોમના હાથમાં છે. જ્યારે બાકીનો ભાગ મંદિર તેમજ હુકાનો (કે જે ભાડે આપવામાં આવી છે) તેનો વહીવટ મોઢ બ્રાહ્મણ કોમ કરે છે. કુલે ૧૨ હુકાનો છે.

ઔરડી વગેરે બંધાવનારનાં નામ

સંવત ૧૯૯૪ ની સાલમાં આ શિવાલય તથા ધર્મશાળાના નીલાવારે નીચે મુજબના ભાવિકોએ હુકાનો બંધાવી છે.

૧. ત્રિવેદી કેશવલાલ સોમેશ્વર ૨. ત્રિવેદી મંગળદાસ ચુનીલાલ ૩. ગૈય પ્રાણુલાલ દોલતરામ ૪. ત્રિવેદી કૌહરલાલ કેશવલાલ ૫. ત્રિવેદી દલસુખરામ ચુનીલાલ ૬. ત્રિવેદી હરિવલ્લભ દોલતરામ ૭. શેઠ અંબાલાલ ઓટાલાલ ૮. શેઠ અંબાલાલ જયચંદ્રદાસ ૯. પટેલ સાંકળચંદ્ર દેસાઈભાઈ ૧૦. ત્રિવેદી ગોરધન બાપુજી ૧૧. ત્રિવેદી ઝવેરલાલ સુરજરામ ૧૨. સોની અમૃતલાલ વલ્લભભાઈ.

શ્રીલિંગબા માતા : એક પ્રાચીન મહાશક્તિ છે. જેનો ઉલ્લેખ દ્વાવ્રયમાં છે, આ દેવ રક્ષણ કરનારા મનાય છે, કેટલાક આ લિંગબામાતાને પોતાની કુળદેવી માને છે.

તેનું ચોલકી કાળનું મંદિર દેલમાલમાં છે, અને નાવીઓની લિંગબાનું મંદિર પાટણમાં છે. આ પ્રતિમા “ સુર્વમંગલા ” દેવીની પ્રતિમા જેવી છે. ઐતિહાસિક સ્તીગરવાવના ઇશાન ખૂણે તલાવમાં નાનકડી દેરી છે. તે નાવી કોમની કુળદેવી છે. આ પ્રતિમા આ સ્થળે છે, તેની ખબર વૈદ્ય શંકરદાસ ભુખણદાસ તથા તેમના ભાઈ શ્રીભુવણદાસને સ્વપ્ન દ્વારા થતાં, આ સ્થળની જમીન ગામના મુખી પાસેથી મેળવી, સં. ૧૮૭૫ના વૈશાખ સુ. ૫ ગુરુવાર તારીખ ૨૯-૪-૧૮૧૮ના રોજ. ધાર્મિક વિધિથી આ સ્થળે દેરીનો છુણોદ્ધાર સંવત ૧૯૨૨ આસો સુદ ૨ બુધવાર તારીખ ૧૦-૧૦-૧૮૬૬માં કરવામાં આવેલો. આ સ્થળનું ચોગાન આશરે ૫૯૮૫ ચોરસકુટ છે. છતાં તેમાં દેરી ખૂબજ નાની છે. સાથેનું ખેતર આ વૈદ્ય કુટુંબને વૈદ્યકિય ધંધામાં ખુશ થઈને આપેલું. જે શ્રી માતાજીને ચરણે અર્પણ કરેલ છે. જેની આવક માતાજીના હોમ હવન ક્રિયાદીમાં વપરાય છે. આ વૈદ્ય કુટુંબ પોતાનાં કુળદેવી તરફ સંજોગવતશ્ચાત નિષ્ક્રીય છે. એ શોકની વાત છે. આસો સુદી ૮ દુર્ગાષ્ટમી દશેરા ને ચૈત્ર સુદી ૮ શ્રીલિંગજી જ્યોતી વખતે અહીં નાવી કોમનાં આ બાલ, વૃદ્ધ, બહેનો વિગેરે આવે છે. હવન ધાર્મિક ક્રિયાઓ થાય છે. પહેલાં એક સાધુ રહેતા, સમય જતાં જંગલ જેવા સ્થળે કોઈ રહેતું નહીં. જુગારીઓ તથા અસામાજિક તત્વોના અણ બમતા. હમણાં એક ભાઈ દશ વર્ષથી રહે છે, જેથી કોઈને ત્યાં જઈને બેસવાનું મન થાય. આ નાનકડી દેરીની પાછળ એક મોટો કૂવો છે. તે વૈદ્ય દોલતરામ વલ્લવરામની સંયુક્ત પેઢીથી વૈદ્ય જેઠાલાલ દોલતરામે સંવત ૨૦૦૪માં તેને તૈયાર કરાવ્યો. આ સ્થળનો વહીવટ વૈદ્ય કુટુંબના સભ્યો કરે છે. (લેખકનું કુટુંબ)

શ્રીકાલકાલ : કેટલાક કપડવણુજીઓથી અબાણ એવી એક નાનકડી દેરી ગરોડ જતાં સ્તામાં શહેરથી પૂર્વમાં આશરે એક માઈલ દૂર છે. આ બાબુના ખેતરોમાં જનાર ખેડૂતો દેવીનાં દર્શન કર્યા વિના આગળ વધતા જ નથી. હાલની દેરી નાની છે, છતાં જુનું શિખર કે જેના ભૂનાવિશેષ પડેલ છે. તે જોતાં લાગે છે કે આ દેવળ પહેલાં કંઈક મોટું હોતું જોઈએ. અહીં એક મોટો વડ હતો. પાંચેશમાં બાબર હોવાથી કેટલાક ખેડૂતો તેને બાબરી માતા કહે છે. દર વર્ષે ચૈત્ર સુદ ૮ તથા આસો સુદ ૮ના રોજ હવન વિગેરે ક્રિયા તેમજ ભવાઈ પણ થાય છે.

શ્રીભાથીખત્રી : અંતિસરિયા દરવાજા બહાર ઇશાન ખૂણે શ્રીભાણેકબાઈ ચેઠાણીની ધર્મશાળાથી કસનપર (તૈયબપુર) જવાના માર્ગે કપડવણું જન, તેલની મીલ અને તલાવ આવે છે (કિરણબાણુની તળાવ). આ તળાવ પાસે નાનકડું લલ્લુપડ છે. જમણી બાબુ ખુલ્લું હનુમાનજીનું સ્થાનક છે. આ સ્થળથી કસનપડ શરૂ થાય છે. જ્યાં ધર્મવીર શહીદ શ્રી-ભાથીખત્રી મહારાજનું નાનકડું દેવળ છે. ગુજરાતમાં ઘણાખરા સ્થળો-ગામોમાં આ ધર્મવીરની

દહેરીઓ છે. સર્પ વિગેરે ઝેરી જનવરોમાં ઝેર આ સ્થાનકે ઉતારવામાં આવે છે. દર નૂતન વર્ષે (કારતક સુદ ૧ના દિવસે) દરેક કોમના ભાવિકો દર્શનાથે આવે છે. જેના શરીરમાં ભાથી-ખત્રીની છાયા લાગે છે, તે તેમનો પુનઃસ્તી ક્રકત પાણી છાંટીમે સર્પવિષ ઉતારે છે. નૂતન વર્ષે જેને મહારાજની અસર લાગે છે, તે દરેક જાતનાં આયુષ્યો ખેલે છે અને વર્ષ ફળનો સાર પણ કહે છે.

ખત્રી : ઠાકોર વગેરે કોમ મૂળ સંસ્કૃતમાંથી ઉતરી આવેલ છે. કત્રી શબ્દને ખલ્લે ખત્રી ખાલે છે.) ભાથીખત્રીને ભગવાન નહીં પણ મહારાજ કહેવામાં આવે છે. ફાગવેલ તેમનું શહીદ સ્થાન છે. (વાંચો ફાગવેલ)

સંત પુનિત સંકીર્તન ભુવન : આ સંસ્થાનું પ્રભુ કીર્તન ભુવન. ગુજરાતના નર-સૈયા સમા પૂજ્ય પુનિત મહારાજના આશીષ મેળવેલ શિષ્ય શ્રીનરહરીભાઈ ત્રીકમલાલ પારેખના પ્રબળ ફળના એક પ્રતિકસમું આ સંકીર્તન ભુવન, તા. ૨૭-૮-૬૬ સંવત ૨૦૨૨ શ્રાવણ સુદ ૧૨ના રોજ ભારતના સુપ્રસિદ્ધ, રામનામના પ્રખર પ્રચારક મહાપ્રભુ, ચૈતન્ય સમા સંત શિરોમણી શ્રીપ્રેમ ભિક્ષુજી મહારાજના શુભ હસ્તે આશીર્વાદ સહ આ સંકીર્તન ભુવનનું ઉદ્ઘાટન કરવામાં આવેલું. ગુજરાતના સંતના નામે જે સંસ્થા છે તે, (સંસ્થાનું ઉદ્ઘાટન ભારતના સંત શિરોમણીના શુભ હસ્તે થાય તે પણ ઈશ્વર કૃપા સમાન છે.) ગુજરાત અને ભારતભરમાં “શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ”નો મહામ જાપ મંત્ર આ ખન્ને સંતોએ જનતાના હૈયામાં ઉતાર્યો છે. આ આશ્રમમાં પૂ. પુનિત મહારાજશ્રીનું પણ તૈલ ચિત્ર પધરાવેલ છે. આ આશ્રમમાં દરરોજ ખૂબ ભાવથી પૂજન કીર્તન તથા ગરીબોને રોટી વિગેરે અપાય છે. સામાજિક, ધાર્મિક તથા તબીબી રીતે જનતાને સહાયરૂપ થાય છે. રામનામ બેન્ક ચાલુ છે. અહીં એક ચોતરો છે. જે કપડવંજના યુવાન તથા લોકસેવક એવા શ્રીપરિક્ષીતરાય ભોગીલાલ ત્રિવેદીએ, પોતાના માતૃશ્રી પરશનબહેનની સ્મૃતિમાં, જનતાના લાખેલા રામનામના મંત્રોના ભંડાર પર એ ચોતરો સંવત ૨૦૨૩ના આસો સુદ ૧૦ને ગુરુવારે તારીખ ૧૨-૧૦-૬૭ના રોજ કરાવેલ છે. તથા અર્ધો ઓટલો શ્રીનટવરલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદીએ કરાવેલ છે. શ્રીનરહરીભાઈએ આ સંસ્થાની સાથે જ પોતાનું જીવન સમર્પણ કરેલ છે. આ સ્થળે એક જુની મહાવીર ટોકીજ હતી. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૮૦ ચોરસવાર છે. આ સંસ્થાનો વહીવટ ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા ચાલે છે. અહીં નીચેબહેન સુરેશચંદ્ર દેસાઈ “સંતસંગ હોલ” છે, આ આશ્રમના વિકાસમાં શ્રીનરહરીભાઈ ભગત ઉપરાંત (૧) શ્રીછેટાભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ (૨) શ્રીલીખુભાઈ પ્રેમાભાઈ પટેલ (૩) શ્રીકાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ (૪) શ્રીગદાભાઈ ભીખાભાઈ પટેલ વગેરે સન્નજનોએ તન મન અને ધનનો સાથ આપેલ છે.

પ્રજ્ઞાચક્ષુ : ભારતના પાદપૂજક યોગેશ્વર ગંગેશ્વરનાંદળ મહારાજે લગવાન વેદની સ્થાપના કરી, વેદનું મસ્ત સંશોધન કરેલ છે.

હાકેરની સહકે શ્રીરામદેવ મહારાજનું મંદિર : અહીં બે મંદિર સી. એન. હાઈસ્કૂલ પાસે છે, જેનો વહીવટ ત્યાંના મારવાડી કોમની વ્યક્તિઓ કરે છે. જેનો જીર્ણોદ્ધાર ઇ.સ. ૧૯૬૭માં થયો. ત્યાંથી આગળ રેલ્વે ફાટક પાસે ખીજું મંદિર છે. જે ઘણું પુરાણું છે. જેનો જીર્ણોદ્ધાર ત્યાંની મારવાડી કોમની વ્યક્તિઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. ૧૯૮૧ માં તેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો. ત્યાં પ્રતિમાની સ્થાપના ૨૦૩૮માં ભાદરવા સુદ ૭ના રોજ કપડવણુ મ્યુનિસિપાલના પ્રમુખ શ્રીપુનમચંદ અંબાલાલ પટેલના હાથે થઈ.

શ્રીમોટા હનુમાનજી : શહેરના દક્ષિણ (સરખલીયા દરવાજા) દરવાજા બહાર શેઠ મુખીદાસનો કુવો છે, તેની પશ્ચિમે વીસા નીમાવણિક (જૈન) શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદની બંધાવેલ ધર્મશાળા છે. આ ધર્મશાળામાં એક દેવળ છે. જેમાં શ્રીમોટા હનુમાનજીની સાત ફુટની પ્રતિમા છે. આ પ્રતિમા ગામ લોક તરફથી પધરાવેલ છે. જ્યારે મરાઠા યુગમાં કિલ્લા પાસે બાંધેલો ખોદાતી હતી, ત્યારે આ પ્રતિમા નદી દરવાજા વચ્ચેથી નિકળેલી મનાય છે. કેટલાએ સમય પહેલાંની આ પ્રતિમા હશે. દર વર્ષે આસો વદ ૧૪ કાળી ચૌદસને રોજ શહેરની અનેક હિન્દુ નર-નારીઓ દર્શનાર્થે આવે છે.

આ ધર્મશાળાનું ક્ષેત્રફળ ૧૦૨૯૬૧૧૦૨૯૦ ચો. ફુટ આશરે છે. આ ધર્મશાળાની બહાર હિન્ડા (પગૈયા) રહે છે.

સખીદાસનો કુવો : હાલમાં આ કુવો સરખલીયા કુવાના નામનો છે. ગુજરાતી મુખ્ય શાળા પાસે સમરાવેલો છે. ‘સખીદાસનો કુવો’ એ નામ ભૂલાતાં આપણા સરખલીયા દરવાજાના નામથી સરખલીયા કુવો એ નામે ઓળખાય છે. સખીદાસ શેઠ જૈન હતા, તેમના વારસો હયાત છે. આ બાગુના તમામ લોકો આ પાણીનો ઉપયોગ કરે છે.

શ્રીછોટેશ્વર મહાદેવ : હાકેરની સહકના રસ્તે “ શ્રીવિનોદ વ્યાયામ ગૃહ ” (કપડવણુ સાર્વજનિક વ્યાયામ મંદિર) અને શ્રી ચંપકલાલ નવચેતન વિદ્યાલય વટાવી, શ્રી હરિ છાત્રાલય તરફ જવાના માર્ગે જમણા હાથે શ્રીછોટે સિદ્ધનાથ મહાદેવનું દેવળ છે. આ મહાદેવની સંવત ૧૯૫૯ના ફાગણ માસમાં સ્થાપના મથુરા નિવાસી સ્વ. કંદોઈ છોટાલાલ ગ્યાસીરામે કરેલ. ત્યાં હિન્દુ જનતા માટે નાનકડી ધર્મશાળા શેઠ શ્રી ગોકર્ણદાસ વલ્લભદાસે સંવત ૧૯૯૨ ઇ.સ. ૧૯૩૬માં બંધાવી છે. સ્વ કંદોઈ છોટાલાલે આ દેવળનો વહીવટ હિન્દુ દ્રસ્ટી મંડળને સોંપેલો છે. સારે એવો ચોક, ખેડકો વગેરે છે. તેની પડોશમાં ડો. બાપુનગર સોસાયટી, હરિકુંજ સોસાયટી, ઉમિયા નગર, તથા નાસાયણ નગર વગેરે સોસાયટીઓ છે.

શ્રીકુબેરજી મહાદેવ : મીઠા તલાવના દરવાજાથી નીકળી સીધા દક્ષિણ માર્ગે નડીયાદ તરફ જતી સડક યોજાંળી જતાં સામેજ શ્રીકુબેરજી મહાદેવનું દેવળ નજરે પડે છે. શ્રીમહાદેવજીની સ્થાપના ક્યારે થઈ તે ખબર નથી. આનું ક્ષેત્રફળ ૩૩૮૮ ચો. ફુટના આશરે છે. તેના વહીવટ સુધારપંચ કરે છે. અહીં મીઠા પાણીનો કુવો છે. અહીંયા કુલ ૧૦ ગોરડીઓ આવેલ છે.

આ દેવળમાં શ્રીવિશ્વકર્માની પ્રતીમા પણ છે. જેની સ્થાપના ગૈશ્ય ગ્રાહ્યણ સુધાર પંચે કરેલ છે. સંવત ૧૯૯૯ ના ગૈશાળ સુદ ૩ શુક્રવારે કરેલી આ પ્રતીમાનું મુખારવિંદ દક્ષિણ દિશાએ છે.

જૈન સમાજ કારતક સુદ ૧૫ ના રોજ આ સ્થળે પટ જુહારવા બંધ છે. અને ધાર્મિક ક્રિયા કરી સાકરનું પાણી આરોગે છે. આ પવિત્ર શેત્રુંજ્ય તિર્થનું સુચન છે. વર્તમાનમાં તેના વહીવટદારોના ના કહેવાથી પટ ત્યાં બંધાતો નથી. હવે જૈનો પટ જુહારવા નેમનાથજીની વાડીએ બંધ છે.

ટી. બી. માટેનું ભુવન : આ ભુવન સ્વ. જમનાબહેન કુલચંદ કુબેરભાઈ દેસાઈ દ્રસ્ટ તરફથી સંવત ૨૦૧૬ ઇ. સ. ૧૯૬૦ માં બાંધવામાં આવ્યું. આ ભુવનમાં કપડવણુજીની મ્યુનિસિપલના સ્ટાફ માટેના કવાર્ટર્સ છે. આ ભુવનમાં ચાર રૂમો છે, બન્ને બાજુ એક સ્ટોરરૂમ તથા બે બજર છે.

શ્રીસોમનાથ મહાદેવ : શહેરની દક્ષિણ દિશાએ આશરે એક માઈલ દુર મીરાંપુર કરીને નાનકડું ઇમારતી ગામ છે. ત્યાં શ્રીસોમનાથ મહાદેવનું પ્રાચીન દેવળ છે. આ દેવળ સંવત ૧૯૦૦, ઇ. સ. ૧૮૪૪ ની સાલમાં સમસવવામાં આવેલું. શ્રીરાજેશ્રી ભુદરભાઈ અવેરભાઈ તેમજ પુણ્યાશંકર ત્રીકમલાલ ત્રિવેદીએ આ દેવળ બંધાવવા જહેમત લીધેલી.

પ્રથમ આ મહાદેવની સ્થાપના કરવામાં આવેલી. આ સ્થાન ઘણુંજ રમણીય છે. કપડવણુજીના ગ્રાહ્યણ (ભટ્ટ કુટુંબના મહાશયો દર વર્ષે શ્રાવણ માસમાં પૂજનવિધિ માટે નિવાસ કરે છે.) શ્રાવણ સુદ ૧૧ ના રોજ શ્રીમહાદેવજીનો વરઘોડો શહેરમાં ફરી અંતિ-મરીયા દરવાજા બહાર શ્રીગૈજનાથ મહાદેવ આવે છે અને ત્યાર બાદ તે વિખરાય છે. શ્રાવણ વદ ૮ જન્માષ્ટમીને દિવસે અહીં મેળો ભરાય છે. તેમાં વેપારી વર્ગો, કંદોઈઓ, કાઠીયા, પટેલો હોટલો વગેરે પોતાની દુકાનો શણગારે છે. શ્રાવણવદ ૭ થી શ્રાવણ વદ ૯ સુધી મેળો રહે છે. આસપાસની કર્ષક જનતાની સારી ઠઠ બને છે. તે સમયે આ સ્થળે કપડવણુજીની ક. ગો. ગા.-૧૦

પાલીસ અસમાઈક તત્વોથી ખળના રક્ષણ માટે આવે છે. તે ઉપરાંત ગામના આખ્ય રક્ષકદળના સભ્યો વ્યવસ્થા બળવે છે.

શ્રીમહાદેવજીના મંદિર બહાર જમણી બાજુ એક રમણીય તળાવ છે. જ્યાં સારો મોટો પરથાળ અને પગથીયાં પથ્થરનાં બંધાયેલાં છે. મંદિરમાં ઉપયોગ કરી શકાય તેવો એક તળાવની પાળ ઉપર કુવો છે.

દેવજીના સામે કેટલીક નાની દેરીઓ છે, તેમજ સમાધી સ્થાનો છે.

કેશવાશ્રમ : ૧. શ્રીલક્ષ્મીરામ કેવળરામ શુકલ ૨. શ્રીદુર્ગાશંકર શુક્લે. કેશવાશ્રમ તળાવનો આરો કપડવણુજના શેઠ શંભુલાલ ગણેશજી તરફથી બંધાયેલ છે.

પાછા ફરતા જમણા હાથે કપડવણુજના શેઠ શ્રીહરિલાલ મહાસુખરામે તેમના સ્વ. પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે એક પગથિયાવાળી નાની સુંદર વાવ સંવત ૧૯૮૨ ના ચેત્ર વદી અમાસ, (ઈ. સ. ૧૨-૪-૧૯૨૬) ને સોમવારે ખુલ્લી મુકી છે.

સોમનાથ સાથેનું મીરાંપુર કપડવણુજના વૈધ શ્રીજીવણજી ત્રિવેદીના કુટુંબને ઈનામમાં આપવામાં આવેલ. તેનો ઇતિહાસ :—

મહમદપુરા : શ્રીમાન મહાવરાવ ગાયકવાડના સમયમાં, ૧૮૫૬ માં કપડવણુજના સુપ્રસિદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ કુટુંબના ગુલાબસિંહ કાકુજીની ધીરધારની પેઢી હતી. મરાઠી યુગમાં તેમની બહોળલાલી હતી, જેથી તેઓશ્રી ગાયકવાડ સરકારને, શ્રી લુણાવાડ મહારાજને તથા વાડશિનોરના નવાબને મુરકેલીના સમયમાં આર્થિક મદદ આપતા.

આનંદરાવ ગાયકવાડે તેઓને સહકારના બદલામાં સંગમ નદીના પુલ પાસે આવેલ મહમદપુરા ગામ ઈનામમાં આપેલ. તથા વફાદાર વ્યક્તિ તરીકે મશાલની પ્રતિષ્ઠા આપેલ.

સંવત ૧૮૩૪ ઈ.સ ૧૭૭૮ માં શ્રીમાન કાકુજી, લુણાવાડના મહારાજ દિપસિંગ માટે માનનીય અને વફાદાર વ્યક્તિ હોઈ, તેમને વખતપર (પાનાપર તથા જુનુ સુવાડુ) એમ બે ગામ ઈનામમાં આપેલાં. (લુણાવાડની જમ્તી ઉઠાવવા મદદ કરેલી) (દીપેસિંગનો સમય ઈ. સ. ૧૭૫૭ થી ૧૭૮૨)

સંવત ૧૮૫૩ માં શ્રીમાન ગુલાબસિંગ પરથમજીએ તથા ધેલાભાઈએ મળીને વાડશિનોર જતાં મોટી કાપડીની વાવ કરાવેલ.

સંવત ૧૯૬૨ ના સમયમાં એક રાજવીને શેણે તેવાં તેમના કુટુંબમાં લગ્નો થયાં હતાં. સમસ્ત કપડવણુજના નાગરિકો ભોજનમાં સામેલ હતા. લુણાવાડના મહારાજ, વાડશિનોરના બાગી અને આસપાસના રજવાડાના સૌ સભ્ય કુટુંબોએ ભાગ લીધેલ.

સંવત ૧૮૬૬ માં ત્રણે ભાઈઓએ સુથારવાડાના અંકેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના તથા સંવત ૧૮૭૦ માં શ્રીરામજી મંદિર (જુઓ ચિત્ર નં. ૪૨) બંધાવી શ્રીરામ-લક્ષ્મણ બનકીજીની પ્રતિમાઓનું દેવળ બનાવડાવ્યું. મંદિરને મોટી ૬૫ વીંધા જમીન વ્યવસ્થા માટે ભેટ આપેલ.

કપડવણુજના આ ગૌરવશાળી કુટુંબમાં ગામની શોભારૂપ લક્ષ્મી, શાળાના પ્રસંગો તથા મરણના પ્રસંગો વગેરે એ જમાનામાં લવ્ય રીતે ઉજવાતા હતા. દાન તેટલાં જ થતાં. તેમના વારસદારોમાં શ્રીમુળજીભાઈ વાલાભાઈ ઈનામદારના પુત્રો હાલ હયાત છે.

શ્રીઠાકોરજીવું મંદિર : શહેરની પશ્ચિમે આવેલ કપડવણુજની ગંગા સમાન વરાંશીના ઘાટ પર એક મહંતની મઢી તેમજ મંદિર છે. આ મંદિરમાં શ્રીરામચન્દ્રજી સીતાજી તથા શ્રીલક્ષ્મણજીની પ્રતિમાઓ છે. તેમજ બહાર શ્રીવાયુપુત્ર ગિરાજે છે.

વરાંશીના ઘાટ પર જ્યાં જીવું ટકોરખાતું હતું, (જુઓ ચિત્ર નં. ૨૮) તેજ સ્થાન પર એક ચોરડી બાંધેલી છે. જ્યાં પ્રભુ ઉપાસના માટેનું શાન્તીનું સ્થાન છે. આ મંદિરની મઢીમાં રહેતા સંતો મહંતો ગોસેવા તથા ખેતી અને ગામના વર્ગ પર આધાર રાખી પ્રભુ પૂજન કરે છે.

વરાંશીના જીના ઘાટનો જીર્ણોદ્ધાર સેવાસંઘ દ્વારા વરાંશી ઘાટ ફંડ દ્વારા થયેલો છે.

એક મહંત શ્રીબાબા વનમાળીદાસ આ ગાદી પર આવી ગયા. જેમની મુર્તિ જોવાનું આપણને મન થાય. બળવાન શરીર ૬ ફુટ ઉંચાઈ, લવ્ય કાયા લલાટ. જે ૧૮૫૭ ના સ્વાતંત્રતા યુદ્ધના વીરોમાંના એક ૧૧૦ વર્ષની ઉંમરે કપડવણુજમાં કેદાસવાસી બનેલા.

શહેરમાંથી વરાંસી જતાં જમણી બાજુ પોટર વર્કસને બંગલો તથા ત્યાંથી તે માર્ગે પાણી વિભાગ ખાતાનું કારખાનું છે. તથા ચાલુ સડકે તે તરફ જતાં જમણી બાજુના ખેતરમાં એક નાનકડી દેરી આવે છે. કબીર પંથી મહંતની સમાધી સ્થાન છે. તેમના પગલાં છે. મંદિરની પાછળ એક સામાન્ય ધર્મશાળા છે. તથા સામે મહંત તેમજ ત્યાંના કર્ષકોને રહેવાના મકાનો છે. વરાંસીના ઘાટની દક્ષિણ દિશાએ એક સમાધી સ્થાન છે.

સંવત ૧૯૬૬ માં શેઠ મગનલાલ નરસીહદાસે આ રણુછેડજીના સિંહાસને ટાઈલ્સ બડાવ્યાં છે.

સમાધી સ્થાનો :

૧. વરાંસીના ઘાટની દક્ષિણે સમાધિ સ્થાનો છે, ત્યાં સંવત ૨૦૦૪ શાકે ૧૮૭૦.

જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણ પક્ષે ૪ શુક્રવારે તા. ૧૭, કરાંચીના ગોસ્વામી પ્રહલાદભાર્થી ઉત્તમભાર્થી સમાધીસ્થ થયા તેનું છે. ત્યાં લિંગની સ્થાપના છે.

મંદિર અને ધર્મશાળા પાછળ પશ્ચિમે ૩ સમાધી સ્થાન :

૧. બાબા શ્રીમહારાજ ગંગાદાસજી કે પગલે. જે સંવત ૧૯૪૮ ના ફાગણ વદ ૪ બુધ બાબા વનમાળીદાસને બનાવેલાં પગલાં છે.

૨. સુંદરજી વનમાળીદાસજીનું મરણ સંવત ૧૯૩૨ વરસ મીતી મહા સુદી ૫ ને વાર સોમ.

૩. પગલાં કાયમ છે. (લેખ નથી) પણ તે કલ્યાણદાસના હોવાનો મત છે.

૪. મંદિરની જમણી બાજુ સમાધી બાબા વનમાળીદાસની છે. જે મહંત ૧૮૫૭ ના સ્વાતંત્ર સંગ્રામના વીર સૈનિક હતા, સાડા પાંચ છ ફુટની ઉંચી કાયા, પહેલવાની શરીરના પ્રભાવશાળી. આ મહંતને અત્યારના ઘણા વડીલોએ જોયેલા, તેમનાં દર્શન કરેલાં. તેમનું મરણ ૧૯૦૮ માં થયેલું. તેમની સમાધી સ્થાન પાસે હનુમાનજીની મૂર્તિ પહેલા એક ચોરડી પાસે હતી તે તેમની દેરી પાસે સ્થાપિત કરી છે.

સુળ : કલ્યાણદાસ, સુંદરદાસ, ગંગાદાસ, વનમાળીદાસ, ગીરધરદાસ, રામકૃષ્ણ, હાલમાં છે.

શ્રીમાતા રત્નાગીરી માતાજી : શહેરથી આશરે ૫ માઈલ દૂર ડોકોરની સડકે જતાં ૪ થા માઈલે જમણી બાજુ વળાંક લેતાં શ્રીમાતાજીનું નિવાસસ્થાન છે. હાલ ત્યાં જવા માટે પાકી સડક છે. પહેલાં આ સ્થળ લોકોની બાજુમાં હોવા છતાં જંગલ જેવી ગ્રાડી હોવાથી આ સ્થાને કોઈ જવા ખાસ હિંમત કરતું નહીં.

કોલેરા

સંવત ૧૯૩૮ ના જેઠ માસમાં ઇ. સ. ૧૮૮૨ ના જુન જુલાઈમાં કપડવણુજમાં કોલેરા (વિષુચિકા) શરૂ થયો. અને જનતા આ રોગથી ત્રાસી ઉઠી. રોગ ફેલાતાં પ્રજામાં હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો હતો. દિવસ ઉગતા. શયન દેખાવા લાગતાં સ્મશાનમાં ૩૦-૪૦ અગ્નિશૈયાઓ નજરે પડે. કઙ્કણ હૈયા ફાટ રૂદન સંભળાતાં. નદીખાટો છાતીફાટ કઙ્કણ હૈયાફાટ હાથપીટથી કકળતાં. ગૌધ કુટુંબ તથા સરકારી શહે ઔષધોપચાર ચાલુ હતા, પણ રોગ ફેલાતો ગયો. સ્વચ્છતાના સિદ્ધાંતો અપનાયા. પ્રજાના કેટલાક વર્ગે દવાઓ લેવાનો ઇન્કાર કર્યો. પશુઓને શહેર બહાર મોકલ્યાં. ફેરફાર ન દેખાતાં લોકોએ ઉબાણીઓ કરી નૈવેદ્યો ધર્યાં, હવનો

થયાં, ભુવાઓ ધુણ્યા, નાચ્યા, શ્રીફળો હોમાયાં, છતાં કાળની ખંજરી વાગ્યા કરી, લીધણુતા વધી, તે બે માસ ચાલી.

શ્રીરત્નાકર માતાજીનો પરમભક્ત કાંકડી ગામનો બ્રાહ્મણ શહેરમાં આવ્યો અને રોગ નિવારણનો માર્ગ સુચવ્યો, ગામ લોકો ભેગા થઈ શ્રીમાતાજીના સ્થાને ઉબાણીએ જાય અને ગામના મુખી માતાજીને પાચે લાગી સવામણ તાંબાની નોખત કરાવે અને જરીયાન નિશાન તેમજ વસ્ત્ર ધરાવે તો ચાર દિવસમાં રોગ શાંત થાય.

બ્રહ્મવાક્ય માથે ચઢાવી પ્રજાએ માર્ગ સ્વીકાર્યો અને શાંતી થઈ. ત્યારથી આ જંગલના દેવી મંગળકારીણી મા તરીકે મનાયાં. આજે ઘણાજ ભાવિકો ત્યાં જાય છે. તેમાં ખાસ ભક્તકુટુંબ શેઠ શ્રીમગનલાલ નરસીંહદાસ શાહનું છે. તેમના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના સુપુત્રો ખાસ સગવડો હવનો વગેરે ક્રિયાઓ કરાવે છે.

દેવળની સામે એક મોટો ચોક છે કે જેમાં હવનાદિ ક્રિયાઓ ભાદ્રપદ સુ. ૧૨ સે થાય છે, અહીં મોટો મેળો ભરાય છે, ત્યારે ભવાઈ પણ થાય છે. (હાલ ગુજરાત સભ્ય વાહન વ્યવહાર તરફથી ગાડીઓની સારી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.) દેવળની સામે સભ્ય કુટુંબ રહી શકે તેવી સુખ સગવડવાળી સાધનો સહિતની ધર્મશાળા શેઠ મગનલાલ નરસીંહદાસ તરફથી ખંધાવી છે. આ ધર્મશાળા મેડાખંધી છે. સાથે બીજી ચાર મેડાખંધી માલીકીની ચોરડીઓ છે. તેમજ પશ્ચિમ મુખે પણ સામા ભાગમાં પાકી ખંધેલી ચોરડીઓ છે.

માતાજીની દક્ષિણ તેમજ ઉતરે ચોતરા છે. ચોતરા પર શ્રીબજરંગની નાનકડી દહેરી છે અને લગ્નોત્સવ પાછળ તુલસી ક્યારો છે. જે જનકીદાસ નામના મહંતનું સમાધિ સ્થાન છે. જેનો ઘેરાવો ૭,૫૫૦ ફુટ છે, પાસે એક કબુતરખાનું છે.

આ દેવળમાં ચારસની ગોઠવણી છે. પ્રતિમા પાસે બે જોગણીઓની પ્રતિમાઓ છે. તે સ્વયંભુ છે. લોકકથા માને છે કે, “આ પ્રતિમાને પૂર્ણ ડુંગરમાંથી બહાર કાઢવા ખોદતાં પ્રતિમા નીચે ઉતરતી ગઈ, જેથી ખોદવાનું બંધ કરેલું, જેથી ફક્ત અત્યારે માતાજીનું મુખારવિંદ બહાર રહેલ છે. માતાજીની આસપાસનાં મરઘા કેઈ ચોરી ગયેલા, પણ કેટલા કને વાઘનું સ્વરૂપ જેવું દેખાતાં મુરઘાં પાછા મુકી ગયેલા (આ ટેકરી પર વરખડીયાનાં ઝાડ વધારે પ્રમાણમાં છે.) મેળા વખતે લોકોને જમવા માટે આમંત્રણ હોય છે. ધરમસો પડે છે. “જેને જમવું હોય તે જમી શકે છે.”

આ દેવળ લોગીલાલ રતનજી શાહે બંધાવેલ, તેમજ ચોગાન શેઠ મગનલાલ નરસી-હઠાસે બંધાવેલ છે. આ મુળ માતાજીની અખંડ જ્યોત નાનાં રત્નાગીરી (રત્નાકર) માતાયે લઈ જવામાં આવેલી. માતાજીના સ્થાનકથી ૧૫૦-૨૦૦ ફુટે મીઠા પાણીનો કુવો છે.

કપડવણુજ તાલુકાના તથા અન્ય સ્થળોના પ્રવાસી યુવાનો અહીં આવી આનંદ પ્રમોદમાં મહાલે છે.

શ્રીનાનાં રત્નાગિરિ માતાજી (રત્નાકર)

શ્રીસોમનાથ મહાદેવના અગ્નિ ખૂણે અને શહેરના દક્ષિણ ખૂણે સરખલીયા દરવાજાથી સીધા એકાદ માઈલ દૂર શ્રીનાના રત્નાગીરી માતાજી બીરાજેલ છે.

સીધે રસ્તે જતાં રેલ્વે લાઇનના પાટા ચોળંગી જમણી બાજુ શ્રીસોમનાથ જવાનો રસ્તો અને સીધો માર્ગ રત્નાગિરિનો છે. માર્ગમાં જતાં એક પુરાણી વાવ આવે છે. કોઈ કહે છે કે-કોઈ પુણ્યાત્મા વણુઝારાની આ કીર્તી છે. આ ટેકરી પર એક કુવો છે. જે શ્રી-છગનલાલ અમથાલાલ વહાણુદલાલના સ્મરણથી તેમના પુત્રો તકકથી સંવત ૧૯૯૧ મહાસુદ ૫ તારીખ ૮-૨-૧૯૩૫ સમરખ્યો. આ કુવાનું પાણી પાચન શક્તિ માટે સાફ છે. પુઞરીએ પડોશમાં નાનકડો બગીચો બનાવવા કેશિશ કરેલી છે.

શ્રીમાતાજીના દેવળની જમણી બાજુ એક ધર્મશાળા છે. ત્યાં મહંત રહે છે. ઉબણી નીકળનાર સર્વ આ ધર્મશાળામાં ભોજનની વ્યવસ્થા કરે છે. મંદિરના બાંધકા ચોગાનમાં હોમ હવનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે. આ ટેકરીનાં હવા પાણી સારા હોઈ આરોગ્ય ધામ છે. શહેરના શ્રીમંત વર્ગે ઓરડીઓ બંધાવેલી છે, તે સર્વ માતાજીને સમર્પણ કરેલ છે. તેનો તેહીવટ ફક્ત વહીવટદારો કરે છે. દરેકને આ ઓરડીઓનો લાભ મળે છે.

આ સ્થળે દર વર્ષે ભાદ્ર પદ શુકલ ૧૨ થી ચાર દિવસ સુધી રાત્રી દિવસ મેળો ભરાય છે. હોટલો, કંદોઈઓ તથા અન્ય નાના વેપારીઓ પોતાની દુકાનો ચાલુ રાખે છે, ચારે દિવસ રાત્રે અહીં ભવાઈ રમાય છે. લોકોની રાત્રે અને દિવસે અવર જવર રહે છે.

મંદિરની ડાબી બાજુ એક ચોતરો બંધાવેલો છે. જ્યાં પક્ષીઓ દાણો પાણીથી કિલ્લોલ કરે છે. મંદિરની જમણી બાજુ ચોટલા પર ઓરડીઓ તથા તે સાથે ધર્મશાળા છે. મંદિરની પાછલી બાજુ નાનું મહાદેવનું એક દેવળ છે.

શ્રીમાતાજીની મુખ્ય પ્રતિમાજી આ સ્થળેથી નિકળેલાં છે. પ્રતિમાજીની સાથેજ નવા પ્રતિમાજીની સ્થાપના કરવામાં આવેલ. દર રવિવારે અને મંગળવારે શહેરના અનેક નરનારી વૃંદ દર્શનાર્થે જાય છે. આ દેવળનો યોગાન બંધાવવાના ખર્ચમાં એક મુસ્લીમભાઈનો પણ હાથ છે. જેઓ આ માતાજીના ઉપાસક હતા.

આ સ્થાનકના વહિવટમાં પહેલેથી જ શ્રી કપડવણુજીના દાનવીર ધર્મજીવણુ શેઠ હરિશચંદ્ર જલ્લીવાલાના સ્વ. પિતાશ્રી વાડીલાલ યુનીલાલ હતા. હાલ તે જ સંભાળી રહ્યા છે. તેઓ એક મહાન શક્તિ ઉપાસક છે.

ભવાઈ :- મોટા તથા નાના રત્નાગિરિ માતાજીના સ્થાન પર ભાદરવા સુદ ૧૨ થી ચાર દિવસ સુધી ભવાઈ થાય છે. મહારામના નાયક ભાઈઓ તથા અન્ય ભાઈઓ ભવાઈ કરે છે. હાલમાં તેઓ આરા સંવાદો, નાટકો વગેરે પોચામો કરે છે. જે ઇચ્છાવા યોગ્ય છે; પણ સં. ૨૦૦૦ પહેલાં શરમની વાત છે કે માતાના સ્થાને ખીસતો ગોલી, આર્ય સંસ્કૃતિને ડાઘ લગાડતા હતા. તે સમયના ભવાઈના અગ્રેસર વ્યવસ્થાપક શ્રીમણીલાલ ભાઈશંકર ત્રિવેદી તથા શ્રીમગનભાઈ બાબરભાઈને આ અસહ્યતા દૂર કરવા જણાવેલું; તેમણે વચન આપેલું કે હવેથી અસહ્ય વાણીનો પ્રતિબંધ થશે. હવે સારી રીતે વર્તાય છે. વહિવટદારો પુરતી દેખરેખ રાખે છે.

શ્રીરણુછોડજીનું મંદિર : કપડવણુજીની એક બાબુ આવેલ ગોપાલપુરામાં એક નાનકડું દેવળ તેમજ ધર્મશાળા છે. અહીં એક કુવો છે. જેનું પાણી સાડાં ગણાય છે. આરીતે પ્રજાનો ઘણોખરો ભાગ આ કુવાનું પાણી વાપરે છે. (નળ આવતાં પહેલાં)

સોમનાથ અને રત્નાગિરિના રસ્તાના જોડાણ પર અધુરું દેવળ છે, જે એક લલ્લુભાઈ કાછીયા પટેલ નામના ભાઈએ શરૂ કરેલ પણ તેમનું મરણ થવાથી અધુરું જ રહ્યું.

મંદિરની ધર્મશાળા પાછળ પશ્ચિમે ત્રણ સમાધિ સ્થાન :

૧. બાબા મહારાજ શ્રીગંગાદાસજીનાં પગલાં. સંવત ૧૯૪૮ના ફાગણ વદ ૪ બુધવાર બાબા વનનાળીદાસે પગલાં બનાવાયાં છે.

૨. સુંદરદાસજી ચરણ વનનાળીદાસના સંવત ૧૯૩૨ વરસ મીતી મહા સુદી ૫ ને સેમવારે પધરાવ્યાં.

૩. પગલાં છે. લેખ નથી, પણ કલ્યાણદાસનાં હોવાનો મત છે.

નાગરી લીપીમાં લેખ :

વસંતી ઘાટની દક્ષિણે જે સમાધી સ્થાન છે. તે સંવત ૨૦૦૪ શાકે ૧૮૭૦ જેઠ માસે કૃષ્ણ પક્ષે ૪ શુક્રવાર તા ૧૭ સિંધી કરંચીના ગૌસ્વામી પ્રહલ્લાદભાઈ ઉચ્ચડ ભાઈ સમાધિષ્ઠ થયા છે. (લીંગ સ્થાપના છે.)

૪. મંદિરની જમણીબાજુ બાબા વનમાળીદાસની સમાધી છે. જે મહંત ૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર સંઘ્રામના વીર સૈનિક હતા. પા થી ૬ ફુટ જેટલી ઉંચી કાચા, પહેલવાની શરીરના પ્રભાવશાળી મહંતને અત્યારના ઘણા વડીલોએ દીઠેલા, તેમના દર્શન કરેલા, તેમનું મરણ સંવત ૧૯૮૦માં થયેલું. સ્વાતંત્ર્ય સંઘ્રામના ઈ. ચ. ૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર સૈનિક. એઓને નિષ્કળતા મળતાં ભૂગર્ભમાં ચાલ્યા ગયા, જટાધારી બની પ્રભુનાં ચરણોમાં જીવન સમર્પિત કરેલ. તે મહારાજશ્રી ક્ષત્રિય હતા. સત્તાવાળી વિસ્તાભરી વાતો જરૂર કરતા. તેમના સમાધી સ્થાન પાસે એક ચોરડી પાસે હનુમાનજીની મૂર્તિ પહેલાં હતી, તે તેમની ફેરી પાસે સ્થાપિત કરી છે. (અ વાત ડબલ થઈ તો એ સાખી છે.)

મૂળ :

કલ્યાણદાસ, સુંદરદાસ, ગંગાદાસ, વનમાળીદાસ રામકૃષ્ણ ગીરધારીદાસ (હાલ છે)

આસપાસના જોવા બાણુવા લાયક સ્થળો :

તોરણ : ઉ. અ. ૨૨" ૫૮, ૭૨" ૫૬ પૂ. રે. કિવદંતી કે રૂપાલથી એક ભાઈ કાળીદાસ પટેલ અહીં આવેલા અને તોરણ બાંધી વસવાટ કરેલો. ત્યારથી તોરણ નામ કહેવાયું. (૮૦૦ વર્ષ પહેલાં) આ ગામમાં પરમ ભક્ત શ્રી રણછોડદાસ થઈ ગયા. કહેવાય છે કે દિવાળીનો સમય હતો અને મૃત્યુની તૈયારી થઈ. તેમણે ચમદ્ધતોને દિવાળી બાદ આવવા જણાવી મૃત્યુને થોભાવેલ. અહીં રણછોડજીનું મંદિર છે. ત્યાં સગવડ સારી છે. વ્યવસ્થા ભગતના કુટુંબના જ માણસો કરે છે. શ્રીરણછોડજી ભગતની ટોપી અને તેમના કેટલોક સામાન અહીં જોવા મળે છે. જીજ્ઞાસુએ વધુ બાણુવા "રણછોડજી ભગતની વાણી" નામની તેમના ભજનની પુસ્તિકા વાંચવી. પૂ. ગાંધીજી આ ગામમાં પધાર્યા ત્યારે તેને તોરણગઢ જણાવેલો.

પૂ. રણછોડજી ભગતનો સમય સંવત ૧૮૦૬ લગભગનો. તે સમયે આ ખંડલ ઠાકોર સાહેબના તાબાનું ગામ હતું. એક વખત ભગત પૂજન વિધિમાં હતાં, ત્યારે કોઈબ્રાહ્મણ ગૌરીબહેન તેમને ત્યાં ઘરેણાંનો ડાબલો મૂકી ગયેલાં. જે પડોશના એક સોનીએ તરત જ ઉઠાવી લઈ સંતાડી દીધેલો. એ ડાબલો બાઈએ પાછો માંગતા નહિ મળતાં બાઈએ ત્યાં ખંડલ ઠાકોરને જણાવતાં ભગતને રાજની ડેલીમાં બેસાડ્યા, પણ ઠાકુરને વણિકના

રૂપમાં ભગવાને ચોર અને મુદ્દામાલ જે જ્યાં સંતાડેલ તે બતાવવાથી ઠાકોરે ચોરી કરનાર સોનીને ગીરફતાર કરી ભગતની માફી માંગેલ. ભગતે તરત જ ખડાલ છેડી ડાકોર જઈ નિવાસ કરવા વિચાર્યું, ભગત દર પૂનમે ડાકોર જતા. રસ્તામાં તોરણા ગામે રહેતા, પટેલ વલ્લભજી રામજીભાઈના ત્યાંજ સુકામ કરતા. આ વખતે ખડાલ છેડીને ડાકોર જાય છે તે જાણુ થતાં, ભગતને તોરણામાં જ રહેવાનો ભૂત વલ્લભજી તથા ગામ લોકોએ આગ્રહ કર્યો. શ્રીરણુછોડ ભગત તોરણામાં રોકાયા. રાતે ભગવાને સ્વપ્નમાં આદેશ આપ્યો કે અહીં જ સુકામ કરો, અને મારી મૂર્તિ અમુક સ્થળે દટાયેલ છે તે બહાર કાઢો, પ્રાણુ-પ્રતિષ્ઠા કરો. શ્રીવલ્લભજી વિગેરેને આ વાત કરતાં બધાએ ખોદકામ કર્યું, અને ત્યાંથી શ્રીભગવાન લક્ષ્મીનારાયણ, ગરૂડજી, તથા હનુમાનજી વગેરેની મૂર્તિઓ મળી. આ સ્થળે સં. ૧૭૮૦ માં પ્રતિમાઓની સ્થાપના કરી.

શ્રીરણુછોડ ભગતના જીવનનો એક પ્રસંગ : કઠલાલના એક ઉત્સવમાં ભાગ લેવા ગયેલા. તે વખતે તેમણે બન્ને હાથ ભેગા કરી કંઈક મસગતા હોય તેમ કરતાં તેમના હાથ કાળા થયા, વડોદરાના બ્રાહ્મણ યુવાનોએ પુછતાં તેમણે જણાવ્યું કે દ્વારકામાં ભગવાનનો ચંદરવો મસાલથી સળગ્યો હતો તેને બુઝાવ્યો છે. આ વાતની તપાસ કરવા યુવાનો દ્વારકાં ગયા, ત્યાંના પુજારીએ જણાવ્યું કે આ દિવસે તોરણાના ભગત રણુછોડજી અહીં હતા અને તેમણે આ સળગેલો ચંદરવો બુઝાવી બચાવી લીધો છે. આ યુવાનો પાછા ફર્યા, તોરણા જઈને ભગતને વંદન કર્યાં.

તોરણા ભગતના પગલે પાવન થયું. ધન્ય બન્યું. આ વાત સ્મરણીય છે. ભગતના વારસદારો સુખી છે. આ દેવળમાં ઘણી જ પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે.

પીઠેશ્વરી માતાજી : શક્તિ પોંડની મુખ્ય દેવી, મહિષાસુર મર્દીની. આવી ભવ્ય પ્રતિમા બીજા કોઈ સ્થળે નથી, જેની ઊંચાઈ ૬ ફુટ ૭ા ઈંચની છે. પ્રાચીન દેવળ હાલમાં નવેસરથી બાંધવામાં આવેલ છે. આ પ્રતિમાઓ પ્રાચીન શિલ્પ અને સંસ્કૃતિની શોભા છે. જેમાં મહિષાસુર મર્દીની ચતુર્ભૂજ મૂર્તિ, મહિષાસુર મર્દીની અષ્ટભૂજ મૂર્તિ, શ્રીપીઠેશ્વરીજીની દશભૂજ મૂર્તિ, ઉમા મહેશની મૂર્તિ, ખોડિયારની મૂર્તિ, મહિષાસુર મર્દીની (અંબા સ્વરૂપ) રૂપિરાજ, વાશરી માતૃકા-ઉમા મહેશ, ઇદ્રાણી માતૃકા-સંભવની રૌદ્ર મૂર્તિ, તપ કરતા બ્રાહ્મણોની મૂર્તિ-નરસિંહ ભગવાન, વિષ્ણુ તથા ભૌરવ વગેરે પ્રતિમાઓનાં દર્શન આ સ્થળે કરી શકાય છે.

(ડા. હરિભાઈ આર. ગૌદાનીના લેખના આધારે. સાભાર)

વાંચો “ મહાશુભરાતનાં શિલ્પ-સ્થાપત્ય ” પીઠેશ્વરી માતાનું મંદિર.

પીઠાઈ : ઉ. અ. ૨૨”-૫૪ પૂ. રે. ૭૨”-૫૬ કપડવણુથી ૧૧ માઈલ આશરે દૂર આ ગામ છે, ત્યાં શ્રીપીઠેશ્વરી માતાજીનું મંદિર સંવત પાંચમા છઠ્ઠા સૈકા જેટલું પુરાણું લાગતું છે. આ પ્રાચીન દેવાલય છે. દર વર્ષે ભાદ્રપદ સુદ ૮ (દુર્ગાષ્ટમી) એ મોટો મેળો ભરાય છે. આ મેળા વખતે કપડવણુજ, કઠલાલના વેપારીઓની ઢુકાનો મંડાય છે. ભાવિકોની મોટી ભીડ હોય છે.

આ દેવળ પીઠાઈ ગામની બહાર એક મોટા ચોગાનમાં ઘણા પગથિયાવાળા પરથાળ પર બંધાયેલ છે. પગથિયાં ચઢતાં પરથાળ પર ડાબી બાજુ એ યુગ જૂની પ્રતિમાઓ છે. તેમજ આગળ ચઢતાં જમણી બાજુ ગોળમાં શ્રીનૃસિંહજીની પ્રતિમા શ્યામ પથ્થરની છે. દેવળની જમણી બાજુ પ્રવેશતાં ડાબી બાજુ શ્રીગણેશજી તથા શ્રીમહાદેવજીનું દેવળ છે.

પ્રાચીન સ્થાપત્યરૂપ ભીતમાં પ્રતિમાઓ છે. તેમાં એક બાજુ શ્રીશંકરપાર્વતીનું તાંડવ નૃત્ય અને બીજી બાજુ શ્રીરાધાકૃષ્ણની પ્રતિમાઓ છે. ડાબી બાજુ વાયુપુત્રની નાની મોટી પ્રતિમાઓ છે. શ્રીપીઠેશ્વર માતાજીની પ્રતિમા ૬” થી ૭” ફૂટની ડાબી બાજુએ છે અને જમણી બાજુએ દશભૂજા વગેરે દેવ દેવીઓની પ્રતિમાઓ છે. શ્રીમાતાજીની પ્રતિમાને કોઈ પુરુષવર્ગ અડકી શકતો નથી. (અડકતા નથી). તેને કેટલાક લોકો કળશી (સોળ) છોકરાંની મા કહે છે.

પ્રાચીન સમયમાં આ દેવળ વિશાળ હતું, કહેવાય છે કે તેનો સવારનો ધબ્બનો પડછાયો સરસવણી અને સાંજનો પડછાયો કઠલાલ સુધી પડતો.

સરસવણી તાલુકે મહેમડાવાદ શુભરાતના મૂક સેવક પૂ. રામશંકર મહાસેજની જન્મભૂમિ.

કઠલાલ તા. કપડવણુજ પૂ. બાપુજીના સાનિધ્ય સેવક શ્રીનરહરિભાઈ દ્વારકાદાસ પરીખની જન્મભૂમિ.

સુસ્ત્રિમ યુગમાં સંવત ૧૩૧૭ અક્ષાઉદીન ખીલજીના સમયે આ દેવળનો ધર્માંધતાના પાપે નાશ કર્યો. આ પથરોથી કઠલાલમાં મસ્જિદ બાંધવા પ્રયત્ન કરેલો પણ મસ્જિદ તૂટી પડતાં, છેવટે આ પથરો મહાર નદીમાં નાખી દેવામાં આવેલા. જે આજે મૌજુદ છે. શ્રીમાતાજીના મંદિર નીચે એક લોંબરું છે, કે જે સદંતર બંધ રહે છે. તેની ધાર્મિક ક્રિયા અને કપડા અર્ચના રૂ. ૩૫- દર વર્ષે વર્ષાસન તરીકે કપડવણુજ કચેરીમાંથી મળતા હતા.

શ્રીપીઠેશ્વરી માતાજીના હસ્ત, ચરણ, નાસિકા અને અસ્થિ પર પ્રતિમાઓ છે તેમ કહેવાય છે. તેને લોકકથા-દંતકથા કહે છે કે વડયલમાં એક ગ્રાહ્ય કુમારિકા માતાજીની પૂજક હતી. તે બાળાની માછળ ધર્માંધ સૈનિકો પડ્યા, પણ બાળા માતાજીના શરણે ગઈ. માતાજીએ તેને પીઠમાં સમાવી દીધી, તેથી પીઠેશ્વરી કહેવાયાં.

ધનાચી ગામો

અલવા : કપડવણુજથી પાંચ માઈલ દૂર આશરે ૫૦૦ વર્ષ પહેલાં અલીમહંમદ નામના મલોકે વસાવેલું તેમ મનાય છે.

દંતડી : કપડવણુજથી દશ માઈલ દૂર આવેલ છે. ઉ. અ. ૨૩"—૫ અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩"—૮. પોરવાડ વણીક વંશને ધનામમાં મળેલ છે.

મહંમદપુરા : કપડવણુજથી એક માઈલ દૂર આવેલ છે. ઉત્તર અક્ષાંશ ૨૩"—૦ અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩"—૪ પર છે.

મીરાંપુર : કપડવણુજથી એક માઈલ દૂર આવેલ છે. ઉ. અ. ૨૩"—૦ પૂ. રે. ૭૩-૪ પર છે.

બાલાશીનોર જ્યાં આવવાના મેઈન રોડથી ભાથીખત્રી મહારાજનું મંદિર ચાર ફર્લાંગ દૂર આવેલું છે. ભાથીખત્રી મહારાજની મુળ ચટક (સૂર્યવંશી) રાઠોડિયા રજપૂત. જે વખત માતા કાલકાની આણથી મસ્તક નીચે આવ્યું, એ વખતે લોહીના છાંટા જમીન ઉપર પડેલા અને એ છાંટાનું લોહી જમીનમાં ઉતર્યું અને નાગદેવના શીશ ઉપર પડ્યું, એટલે નાગદેવ એકદમ જમીન ઉપર આવી ગયા અને બોલ્યા “બોલ બોલ કાળા માથાના માનવી જે માગે તે આપું.” તે વખતે ભાથીખત્રી મહારાજે વરદાન માગી લીધું કે “સત્ય યુગમાં તો નહીં પણ કળયુગમાં જે માણસને કોઈ જાતનો ડાંખ મારેલો હોય તેનું ઝેર ઉતરી જવા માટેનું હું વરદાન માંગું છું.”

ફાગવેલ :—સર્પવિષ ચઢેલા મૃત્યુના મુખમાં જવાની તૈયારીમાં પડેલા પાણીમાત્ર આ ભાથીખત્રીના સ્થાનકે પહોંચી હસ્તે મુખે પાછા ફર્યાની અનેક સત્ય કથાઓ દર્શાવે છે. દવા કરતાં દૈવી શક્તિ આગળ માથું નમે છે, અને વચનસિદ્ધ ધર્મ શહીદોની શહાદતની શક્તિનો ખ્યાલ આવે છે.

પૂર્વાભિમુખે આ પ્રતિમા છે. નાનકડું ચોગાન છે, નૂતન વર્ષે કારતક સુદ ૧ પડવાના દિવસે અહીં મેળો ભરાય છે. ક્ષત્રિય (બારૈયા) અને અન્ય લોકોનો મોટો સમુહ અહીં ભેગો

થાય છે. જ્યાં તેમનું મસ્તક લઢતાં દગાથી દુશ્મને કાપેલું તે સ્થળ ૧ થી ૧૫ માઈલ દૂર છે. ત્યાં એક મીઠા જળનો કૂવો છે.

ફાગવેલ :- ઉ.અ. ૨૨”-૫૫ પૂર્વ રેખાંશ ૭૨”-૧૨ છે. ફાગવેલ આવનાર પ્રવાસી આ પ્રતિમાના દર્શન કરી પાવન થાય છે. જે સ્થળે શહીદ થયેલા એ સ્થળે માટી લાલ દેખાય છે. જે ખાખર પર લોહીના છાંટા પડ્યા તે સ્થળ હજુ તે પાન પર છાંટા હોય તેવું લાગે છે. (આ લોકકથા હજૂ કહેવાય છે.)

પૂજ્ય શહીદ ભાથીખત્રી મહારાજનો ઇતિહાસ

(આખી કથા છપાયેલ છે. મારી પોતાની લખેલી તે ઉમેરી છે.)

આશરે દોઢસો વર્ષ પરની આ દંતકથા છે.-ફાગવેલ ગામના એક તખુલા નામના સુખી ઘરમાં જમીનદાર જેવા કિસાનના ત્યાં અકળબા નામના પતિવ્રતાની કુખે ભાથીજી અને હાથીજી નામના બે ભાઈઓ જન્મ્યા હતા. તેમના કુળ દેવી શ્રીકાળીકા હતા. આ બન્ને ભાઈઓ પોતાનું મોટું ગૌધન લઈ જંગલમાં ચરાવવા જતા હતા. તેમને એક ખોડાજી કરીને ગોવાળ પણ હતા. આ ભાઈઓ શીકારના પણ શોખીન હતા, આમલી અગીયારસનો દિવસ હતો, અને તેઓ એક સુવરની પાછળ પડ્યા, તે સુવર આતરસુબા તરફ ભાગેલો, ત્યાંથી આંબલીયારા તરફ ગયેલો, સુવરનો શીકાર કરી પાછા ફરેલા પણ આતરસુબામાં રહેતા સીંધીની એક દીકરીએ તેમના પર આજ મૂકેલું. (પવિત્ર પુરુષ પર શયતાનોના હુમલા હોય છે જ) આ સીંધી વેરની ધૂનમાં હતો, ભાથીજીનું લગ્ન હુધાયલમાં થયેલું. ગામમાંથી જન તૈયાર થઈને ગઈ. થોડાક માણસો અને ગૌધન ચરાવનાર ખોડાજી ગોવાળ સિવાય કોઈ જ ન હતું. આ સમયનો લાગ લઈ આ સીંધીઓએ ગૌધન પર હુમલો કરી, ગૌધન વાળી જવાની તૈયારીઓ કરી, ગોવાળ ખોડો આ ખખર કહેવા લગ્ન માંડવે પહોંચી ગયો. આ સ્થળે તો લખનાં મંગળ ગીતો ગવાતાં હતા, પહેલો મંગળફેરો ફરી લીધો હતો. બીજો મંગળફેરો ફરવાની તૈયારી હતી, ત્યાં ગૌધન લુંટ્યાની, મરાયાની ખખર મળી. ક્ષત્રીય લોહી વીર ભાથીજી તરતજ વરમાળા તોડી હથિયાર લઈ ગૌધન બચાવવા તૈયાર થઈ ગયા. પોતાની માતાએ હથિયાર લઈ લીધાં. ત્યારે વીર પુરુષે ગૌધન બચાવવા અને દુશ્મન સીંધીઓનો સંહાર કરવા ગંગેટી અને અર્ધિના તીર કામઠાં બનાવી દોડી ગયા. સીંધીઓનો સામનો કરી ગૌધન બચાવી પાછા ફરી રહ્યા હતા. સીંધીઓ ભાગી ગયા હતા, પણ એક સીંધી એક ઝાડ પાછળ છુપાઈ રહ્યો હતો. જેણે પાછા ફરતા વીરનો શીરચ્છેદ કર્યો. શૂરાતન પર ચઢેલા ધડના હથિયારે આ સીંધીનો વધ કર્યો. હવામાંથી મસ્તક માતા કાલીકાની આજુથી નીચે આવ્યું. બહેની, માતા અને સર્વેનાં હૈયાં રડી ઊઠ્યાં. માતાએ પનોતા પુત્રને આશિષ આપી. ત્યારથી તેમના સ્થાનકે વિષધરનાં ઝેર ઉતરે છે.

ખીજો મત :— શહીદનું લોહી ત્યાંથી નિકળેલા નાગદેવે પીધુ, સંતોષ થવાથી નાગ વરદાન આપે છે કે—ઠેરઠેર તમારી દેરીઓ બંધાશે અને ઝેરી સાપના પશુ ઝેર ઉતરશે.

એક મત :— તેમનું મસ્તક કપડવણુજ કચેરીમાં લાવવામાં આવેલું અને તે મસ્તક ફાગવેલના બારેાટ લાવેલા, જેથી તે બારેાટ કુટુંબને આજે પશુ લાગેા મલે છે.

આ સત્ય કથા વીર શહીદની મીઠળબંધી પ્રતિમા ગુજરાતના ઘણાં ગામડામાં જોવા મળે છે. આ પ્રતિમાના પૂજન કરનાર પુબરી ઘણા વત નિયમો પાળે છે. ઝેરી જાનવરોના ભોગ બનેલાઓને તેમના સ્થાનકે લાવવામાં આવે છે. ત્યારે આ પુબરી ગમે ત્યાં હોય ત્યાં તેને ખબર પડે છે, અને ત્યાંથી તે સ્થાનકે દોડી જાય છે. સાપ કરડેલા દર્દીને લીમડાના પાના-વાળું પાણી છાંટી ઝેરની અસરથી દૂર કરી દે છે. ઘણા દર્દીઓ બચી જાય છે.

વિજ્ઞાન યુગમાં આવા સત્યો નજરે જોવાથી પ્રત્યક્ષ સાબિત થાય છે.

(ફાગવેલ ગામમાં દર્શન કરવા જનારને ત્યાં સારી સગવડ મળે છે. નાનકડી ધર્મશાળા પશુ છે. તેમના ભાઈ હાથીજીવું બહોળુ કુટુંબ હાયાત છે. (તેમના પત્ની વૈધવ્યની ત્યાગમૂર્તિ તરીકે જીવી ગયાં). આ સત્ય કથા ૧૫૦ વર્ષના અરસામાં બનેલ છે.

કેદારનાથ : શ્રીઉત્કલેશ્વરની ઉત્તરમાં ૩ માઈલ આશરે દૂર ભયાનક જંગલમાં શ્રીકેદારેશ્વર મહાદેવનું સ્થાન છે. આ માર્ગે બાવળના ઝાડો, જંગલ અને લપસણી જમીન છે. લોકમાતા વાત્રક નદી આ સ્થળે એક મહારાણી સમાન ગૌરવવંતી દેખાય છે. ઠીક જોવાઈ-વાળી ટેકરીની ખીણમાં વનશ્રીની ઝુંડમાં ભગવાન કેદારેશ્વર વીંટળાઈને બિરબ્યા છે. એક નાનકડું નાજૂક ઝરણું ઉંચાણથી આવી ભગવાન કેદારેશ્વરના પાદપ્રક્ષાલન કરી ગૌમુખી મારફત વિહાર કરી છબછબીયા કરતું આગળ જાય છે.

આ શોભા જોતાં હિમાલયના દેવદાર અને અનારના વૃક્ષો સિવાય કાશમીરસમું સૌંદર્ય ધામ લાગે છે. આ સ્થળની નૈસર્ગિક શોભા બેનમૂત છે. ગુજરાતના તીર્થધામોમાં કુદરતની કળા અને સૌંદર્યધામસમા આ કેદારેશ્વરની સામે એક નાનકડી ધર્મશાળા છે. અહીં નાનકડી ઝાંઝરી ઉપર એક ધર્મશાળા અમદાવાદના શેઠ ભગુભાઈ ચંદુલાલે પુનાદરાના ઠાકોર સાહેબની મદદથી બંધાવેલ છે. કેદારેશ્વર એ દ્વાપર યુગનું સ્મરણ હોય તેમ કહેવાય છે. સન્યાસીઓ અને પરમહંસો માટે પરમ આનંદનું સ્થળ છે.

આ પ્રકૃતિ સૌંદર્ય મનોહર સ્થળે શ્રાવણ માસમાં મેળો ભરાય છે. મહાશિવરાત્રીએ પશુ મેળો ભરાય છે. સાપનો ડર છે. અહીં મહંત ધર્મશાળામાં રહે છે. આ સ્થળે

શિવલિંગને વીંટળાઈને ઝરણું વહે છે. સન્મુખ પણ ઝરણું વહે છે. આ ડુંગરામાંથી પ્રગટેલાં ઝરણું અખંડ અભિષેક કરતાં હોવાથી આ જળપ્રવાહો મહાદેવજીની પ્રદક્ષિણા બાદ ગૌમુખ દ્વારા બહાર આવે છે. અખંડ જળપ્રવાહવાળું સ્થળ આ “જલપ્રસૂત” કહેવાય છે. ઉત્તર ગુજરાતના સૌંદર્યધામ બાલારામ મહાદેવ જેવું કુદરતી લીલાઓથી સૌંદર્યવાન એવું આ સ્થળ છે.

શિવાશ્રમ : આંત્રોલીમાં પરમહંસ શ્રીસ્વામી શીવાનંદજીના પવિત્ર વિચારોના વહન માટે આ આશ્રમ તેમના ભકતો તરફથી આવે છે. હાલ તેનો વહીવટ તેના દ્રસ્ટીઓ કરે છે. પરમહંસ શિવાનંદજીનો સ્વર્ગવાસ સંવત ૧૯૯૬ આસો વદી ૧૪ મંગળવારે થયેલો. તેમણે લખેલ “અસ્તાંગ યોગ” નામનું પુસ્તક દ્રસ્ટીઓ તરફથી બહાર પડેલ છે.

શ્રીકામનાથ મહાદેવ : શ્રીઉલ્કેશ્વર મહાદેવ સામે આશરે બે ત્રણ વાંસ ઊંચી એક ટેકરી છે. જે શ્રીશિવાનંદની ટેકરી નામે ઓળખાય છે. તેના ઉપર ભગવાન કામેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય છે. જે અમદાવાદના બદાભગતની પોળના પટેલ પુરસ્કોત્તમદાસ જેઠાભાઈ બિલાડીવાળાના પૌત્ર શેઠ કહાનદાસ જમનાદાસે અંધાવેલું. તે સંવત ૧૯૩૦ થી તેમના દીકરા શેઠ મનસુખરામે સંભાળેલું. તેમના નાના દીકરા પા. દામોદરદાસ મનસુખરામે સંવત ૧૯૬૧ માં છૂર્ણોદ્ધાર કરી સુધરાવેલું. તેમનો વયોટ બંધુ પા. અંબાલાલ મનસુખરામે આગળથી માટે સાધનસંગવડતાવાળી ધર્મશાળા રૂ. ૨૫૦૦૦- ના ખર્ચે સંવત ૧૯૮૭ માં અંધાવેલી છે. સારી સગવડતાવાળી ધર્મશાળા તથા કૂવો છે. જનતા માટે ખુલ્લી મુકી તેનો નિભાવ તથા વહીવટી ખર્ચ પોતે જ કરે છે. આ શિવાનંદની ટેકરી પર ચઢવાની ઘણી જ અગવડ હતી, તે લક્ષમાં લઈ મોટાભાઈ શેઠશ્રીમોતીલાલે પગથીયાં પગથાર કૂવો અંધાવી ઘણી સારી એવી સગવડ કરી. આ સ્થળે વાત્રકનો વેગીલો પ્રવાહ ચાલુ જ હોવાથી એના ધક્કાથી આ સ્થળની અવારનવાર મસમત ચાલુજ રાખવી પડે છે. શેઠ શ્રીમોતીલાલના સુપુત્રો શ્રીદત્તીયાપ્રસાદ, શ્રીજયપ્રસાદ, શ્રીજયેન્દ્રપ્રસાદ તથા શ્રીબળદેવપ્રસાદ તરફથી સંવત ૨૦૧૫ માં વહીવટ લીધા બાદ ઘણું સારું એવું ખર્ચ કરી આ સ્થળને વિકસાવવામાં અમૂલ્ય ફાળો આપેલ છે.

આ સ્થળ અને આ કુટુંબ માટેની સત્ય ઘટના

ઉલ્કેશ્વર મહાદેવના નદી કિનારાના પગથીયાને અડીને વહેતા જળપ્રવાહના કિનારાપાસે વાઘજીપુર જવાના રસ્તાની ડાબી બાજુની ઊંચી ટેકરી ઉપર એક નાનકડી ઝુંપડી બાંધીને વીરપુર આશ્રમવાળા સિદ્ધ સ્વામી શિવાનંદજી રહેતા હતા. તેમની સિદ્ધિઓથી આકર્ષાઈ ઘણા સંજ્ઞનો દર્શન અને સત્પ્રાંગ માટે આવતા. અહીં બદાભકત (અમદાવાદ)ની

પોળના શેઠ પુરસ્સોત્તમદાસ જેઠાભાઈ આવતા, તેમના પુત્ર જમનાદાસને પુત્ર નહિ હોવાથી તે ચિંતામાં રહેતા. શ્રીપુરસ્સોત્તમ શેઠને સ્વામીજી પ્રત્યે અડગશ્રદ્ધા અને ભાવ હતાં. સ્વામીજી તેમની ભાવના કળી ગયેલા, તેમને સ્વપ્નમાં દર્શન આપ્યું. શેઠ બાપ્પા કે જરૂર “ખાડા-વાળાને ત્યાં ખોટ નથી.” ભગવાને જ આ સ્વામીજીને મારું દુઃખ દૂર કરવા મોકલ્યા છે. શેઠે સંકોચ દૂર કરી પોતાની ઇચ્છા સ્વામી શિવાનંદજી સમક્ષ રજૂ કરી. સ્વામીજીએ સમાધિ બાદ જણાવ્યું કે તમારે ત્યાં પુત્રનો જન્મ થશે. મિથુન રાશિમાં જન્મ થશે. સાત જગાએ મહાદેવની સ્થાપના કરશે. શ્રીજમનાદાસને ત્યાં મિથુન રાશિમાં પુત્રનો જન્મ થયો. તેમનું નામ કાનદાસ રાખ્યું. પ્રથમ આ વિશાળ ટેકરી પર ભગવાન કામેશ્વરની સ્થાપના કરી. બ્યાં સ્વામીજીની જગા હતી ત્યાં જ આ શિવાલયની સ્થાપના કરીને તેમણે શિવાલયનો તમામ વહીવટ વગેરે પોતે સંભાળી લીધો. આજે આ કુટુંબ સુંદર રીતે વ્યવસ્થા સંભાળી રહેલ છે.

આ પવિત્ર સ્થળ પર પૂજ્યપાદ શ્રીશિવાનંદજીના બ્રહ્મલીન થયા પૂર્વે કપડવણજ તાલુકાના આત્રોલી ગામના શિવાશ્રમના સંસ્થાપક પૂજ્યપાદ બ્રહ્મનિષ્ઠસ્વામી શિવાનંદજી કે જેઓશ્રી વેદ, ઉપનિષદ, વેદાંત, પુરાણ, યોગ, આયુર્વેદ, જ્યોતિષના ઉડા અભ્યાસી એવા મહાવિદ્વાન્ દયાસાગર સંત આ સ્થળે કામેશ્વર મહાદેવમાં રહી તપશ્ચર્યા કરેલી.

ભગાલ આશ્રમ : ભારતની ભવ્ય તપોભૂમિ ઘણા જ વિદ્વાન સંતો, મંડળેશ્વરો અને પાદપૂજ્ય શ્રીજગદગુરૂના પવિત્ર પગલાંથી આ ધરતી પાવન બનેલ છે. આ ભૂમી મહાપુરુષોની તપશ્ચર્યા ભૂમિ કે જ્યાં નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય છે, જેવું શાંત વાતાવરણ છે તેવું રમ્ય સ્થળ પણ છે. જનારને આત્મ શાંતિ લાગે છે.

ખેરનાથ મહાદેવ : ઉત્કૃષ્ટેશ્વર મહાદેવની પશ્ચિમે એ એક ફર્લીંગ દૂર જંગલમાં શ્રીખેરનાથ મહાદેવનું સ્થાનક છે. આ સ્થાન ઘણું દૂર છે. આ સ્થળે વસ્તી નથી, વેત્રવતીને સામે પાર દૂર હોવાથી વર્ષાઋતુમાં ભાવિકો વેત્રવતી પાર કરવી અને દર્શન કરવા એ દુર્લભ છે. આ સ્થળે ભૂતકાળના ઘણા યજ્ઞોની ભસ્મોના ભંડાર છે. ખેરનાથ મહાદેવથી ૩૦૦ ફુટ દૂર ભસ્મની ખાણ છે. યેગળુની સંસ્કૃતિના યજ્ઞોની યાદીરૂપ આ ભસ્મ ભાવિકોને આજે પણ લલચાવે છે. આ અરણ્યમાં શ્રીમહામુનિ જાગ્રાલિના સમયમાં તપોવન હતું, તેના ખ્યાલ આપે છે. નદી તરફના ઊંચા અને ભવ્ય ડુંગરાળ ભાગમાં આ તીર્થ છે. આ લિંગ વૃક્ષોના મૂળ જેવું હોવાથી તે ‘મુકોદમલ તીર્થ’ કહેવાય છે. એક નાનકડી ધર્મશાળા અને ભૂતકાળનું લોચરૂ છે.

ઉત્કંઠેશ્વરથી ૧ માઇલ દક્ષિણે બિલેશ્વર, વાઘજીપુરથી અગ્નિ ખૂણામાં બિલીના વૃક્ષોના બુથના મૂળ પાસે ‘બિલેશ્વર’ મહાદેવનું સ્થળ છે. આ મહાતીર્થ પણ સમકાલિન છે. લગભગ અસ્ત વ્યસ્ત છે, તેનું અસ્તિત્વ પણ નાબૂદ થઈ જશે. આ સ્વરૂપ વૃક્ષોના મૂળ પાસે હોવાથી તે ‘મુલસ્થ’ કહેવાય છે.

નિકુલેશ્વર:—ઉત્કંઠેશ્વરથી ૪ માઇલ દૂર દક્ષિણે આતરસુંબાથી અર્ધો માઇલ દૂર નિકોલ ગામની બહાર નકુલેશ્વર અથવા નિકુલેશ્વર મહાદેવનું સ્થળ છે. જે ‘આમસ્થ’ કહેવાય છે.

મહાલક્ષ્મી મૌન મંદિર :—યોગાશ્રમ સંચાલિત મહાલક્ષ્મી મૌન મંદિર સ્વ.શ્રી હરિલાલ ભાઈચંદભાઈના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્ર શ્રીરંજનીકાન્ત જે એક પ્રભુમય જીવન ગાળનાર અલગારો જીવ છે, તેમણે આ મૌન મંદિરનું નિર્માણ કરેલ છે.

નદીના કાંઠે નૈસર્ગિક વાતાવરણમાં સફેદ ગોળાકાર ધુમ્મટવાળા મૌન મંદિરમાં કોઈપણ સાધક સાત દિવસ શાંતિથી રહી શકે છે, અંદર ગોળાકાર રૂમ છે. સંપૂર્ણ હવા ઉભસવાળા આ રૂમમાં બાથરૂમ, જાજરૂની વ્યવસ્થા છે. બહાર ઈલેક્ટ્રિક બેઠની વ્યવસ્થા છે. સાધકને નિયત સમયે ખોરાક, ઢા, નારતો આપવામાં આવે છે. રૂમમાં નીચે શિવલિંગાકાર રૂમ છે, જ્યાં ચારે બાજુ હવા ઉભસ છે. સંપૂર્ણ વ્યવસ્થાવાળું આવું અદ્વિતીય મૌન મંદિર ગુજરાતમાં આ પ્રથમ છે. (“વિક્રમસિંહ પરમાર”ના લેખના આધારે સાબાર).

યોગાશ્રમ

ઉત્કંઠેશ્વરની ઉત્તરે વેત્રવતીના કિનારે એક લઘુ આશ્રમ છે. જે સારા એવા પુરો, વૃક્ષો અને આલીશાન મકાનોથી શોભે છે. આ યોગાશ્રમ વંદનિય જૈન મુનિ શ્રીત્રિલોકચંદ (સ્વર્ગસ્થ) મહારાજે શરૂ કરેલ. એક મહાન યોગી, વિદ્વાન તપસ્વી હતા. યોગાશ્રમ એટલે તપોભૂમિ જ્ઞાન ગંગાનું સ્થાન, સેવાનું કેન્દ્ર. આ યોગાશ્રમનું ખાત મૂહુર્ત સને ૧૯૪૦ માં મુ. શ્રીમાણિકલાલના હાથે થયેલું. ઉદ્ઘાટન વડોદરાના શ્રીમાન્ મહારાજા પ્રતાપસિંહરાવ ગાયકવાડના યુવરાજ શ્રીકૃતેસિંહરાવ ગાયકવાડના શુભહસ્તે તારીખ ૨૮-૧૧-૪૧ સંવત ૧૯૯૮ ના માગસર સુદ ૧૦ ના રોજ શુભદિને થયું હતું. આ આશ્રમમાં સાધુ સાધ્વિજી તથા અતિથિઓ માટે રહેવાની સગવડ છે, રસોડા વિભાગ તથા ગૌશાળા પણ છે. આ સિવાય આરોગ્ય તથા તત્ત્વજ્ઞાનનાં ધાર્મિક પુસ્તકોનું પુસ્તકાલય છે. આ યોગાશ્રમનો લાભ દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ લઈ શકે છે. આશ્રમની વ્યવસ્થા દ્રસ્ટી મંડળ કરે છે. કપડવણ્ણના સુપ્રસિદ્ધ સેવાસંઘના કાર્યકરો મહારાજશ્રીના વખતથી આજદિન સુધી આ

આશ્રમના દ્રશ્યોમાંના છે. મુનિશ્રીનો કૈલાસવાસ વિ. સંવત ૧૯૯૯ ના શ્રાવણ વદી ૩ તારીખ ૧૮-૮-૧૯૪૩ ના રોજ થયેલો. તેમની સમાધિના સ્મારકની વિધિ નગરશેઠ શ્રીકસ્તુરભાઈ લાલભાઈના શુભહસ્તે તારીખ ૧૫-૪-૧૯૫૬ ને રવિવારે સવારે નવ વાગે યોગાશ્રમમાં કરવામાં આવેલી.

ત્રિલોકચંદ્ર મુનિ : સ્વ. ત્રિલોકચંદ્ર મુનિશ્રી કચ્છના વતની હતા. ઘણો સમય તેમણે આશુ પર્વત પર સાધના કરેલી. તેમણે આશ્રમ માટે શિરોહી મહારાજ પાસેથી જમીન પણ મેળવેલી, પણ તેમને આધ્યાત્મિક પ્રેરણા નહીં મળતાં પાછળથી આ સ્થાન પર આવેલા. કહેવાય છે કે તેમને આ સ્થળે ઇશ્વરી પ્રેરણા મળી. વેદના શબ્દો કાનપર સંભળાયા અને શબ્દો સંભળ્યા કે “જે શબ્દ જોગો છો તે આ છે” તેથી તેમણે આ સ્થળ પસંદ કર્યું. તેમની દષ્ટિ સર્વદશીય હતી, પોતે જૈન યોગી હોવા છતાં સર્વધર્મ અભ્યાસી હતા, અને સર્વ ધર્મ પ્રત્યે મમતા રાખતા હતા. સ્વામી આત્માનંદ મુનિએ “ગીતા દર્પણ” (હિન્દી જેવું મહત્વનું ૫૫૪ પૃષ્ઠનું પુસ્તક) લખી આ યોગાશ્રમની કિર્તીમાં વધારો કર્યો છે.

આશ્રમ માટે આશરે ૧૦-૧૨ વીધા જમીન ખારીયાના શેઠ શ્રીશંકરલાલ છોટાલાલ શાહે મહારાજશ્રીના ચરણે ધરેલી.

ગુજરાતના આ પ્રતિભાશાળી જૈન યોગી પૂજ્ય ત્રિલોકચંદ્ર ઘણા સ્થળોએ વિહાર કર્યા બાદ, આ સ્થળને પવિત્ર વૈત્રવતી ઉપર મહર્ષિ જાબાલીની તપોભૂમિને પોતાના તપસ્થાન તરીકે પસંદ કર્યું. તેમજ અનેક વિચારશ્રેણીના સંતો અને યોગીઓના સંપર્કમાં આવ્યા.

જંગાળના પ્રચલિત રાધાસ્વામી સંપ્રદાયના મહાન સંત પૂ.શ્રી કિંકરાનંદ સ્વામી સાથે પણ તેમને સારો સંબંધ હતો. સ્વામીજી સિદ્ધપુરમાં ઓમકાર સ્વામીના આશ્રમમાં રહી, આયુર્વેદિક સિદ્ધિઓ દ્વારા જનતાની સેવા કરે છે.

આ તપોભૂમિમાં કહે છે કે પૂ. શ્રીત્રિલોકચંદ્ર મહારાજને પ્રાતઃસ્મરણીય મહર્ષિ જાબાલીના પ્રત્યક્ષ દર્શન થયેલાં, વળી કેટલાકને જાબાલી ઋષિના દર્શન થાય છે, તેવું કહે છે. (વાંચકોના વિચાર પર.)

યોગાશ્રમ ખાતે ઉદ્ઘાટનો : (૧) શ્રીછોટાલાલ લલ્લુભાઈ વિશ્વાંતિબુવન તંથી શ્રીઆરોગ્યનિવાસ, (૨) ત્રિલોક કપુર સ્વાધ્યાય મંદિર તથા (૩) શ્રીધીરજીજીન માણેકજીલ દેસાઈ અન્નપૂર્ણા ગૃહ. આ ત્રણે સંસ્થાઓનો ઉદ્ઘાટન સમારોહ તારીખ ૨૭-૪-૧૯૭૨ ના રોજ દ્રશ્ય શેઠશ્રીવિનોદભાઈ પરીખની હરખાસ્તથી શેઠશ્રીકાકરશીભાઈ પરીખના પ્રમુખસ્થાને

થયો હતો અને સાંજે શેઠશ્રીરમણભાઈ પટેલે (બંસીધર મિત્ર અમદાવાદ વાળાએ) દીપ પ્રગટાવેલ.

આ આશ્રમના લબ્ધ મકાનોમાં જ્ઞાનમંદિર, ગ્રંથાલય, ગૌશાળા, અતિથિગૃહ, સાધકગૃહ, કૂવો અને સુંદર બાગ વિગેરે છે.

આ આશ્રમમાં ભારતના વિદ્વાન્ પરમ પૂજ્યપાદ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય, શ્રીભારતી, કૃષ્ણતીર્થજી, મહારાજશ્રી પૂ. ત્રિલોકચંદ મહારાજના સંપર્કમાં આવેલા. આ સ્થળે વડોદરા શ્રેય સાધક આચાર્ય શ્રીનરસિંહાચાર્ય ભગવાન પણ રહેલા. ભક્ત સેવક સાધકોએ સમારંભ ગોઠવેલો.

નર્મદાતટના નારેશ્વરવાળા પરમ પૂજ્ય પરમહંસ શ્રીરંગઅવધૂત મહારાજ પણ આ સ્થળે પધારેલા. તેઓશ્રીને મહર્ષિ જાબાલીના દર્શન થયાનું કહેવાય છે.

શ્રી પૂ. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થજી મહારાજ, પૂ. સ્વામી માધવાતીર્થજી મહારાજ, પૂ. શ્રી શાશ્વતાનંદજી, પૂ. આત્માનંદજી, પૂ. વિજ્ઞાનાનંદજી, પૂ. કેવલાનંદજી, પૂ. આનંદ-મયીમા, પૂજ્યપાદ નારાયણસ્વામી, પૂ. શ્રીહરિણુવાસુની, શ્રીસંતબાલજી વગેરે અનેક સંત મહંતોએ આ સ્થાનને પાવન કરેલ છે. ગુજરાતના વિદ્વાનો, સાક્ષરો, કવિઓએ પણ આ સ્થાનનાં દર્શન કરેલ છે. ઉપરોક્ત સંતોમાં સ્વામી શ્રીવિજ્ઞાનાનંદજી પોતે ડોક્ટર હોવાથી તેમના ત્યાંના વસવાટ દરમ્યાન હજારો દર્દીઓની ચિકિત્સા દવા અને સારવાર કરેલી.

શેઠ શ્રીચંદુલાલ માધવલાલ વાનપ્રસ્થાશ્રમ :

વૃદ્ધાશ્રમ : (ઘરડાંધર) વાનપ્રસ્થાશ્રમ :

આ સ્થાપક શેઠશ્રી ભગુભાઈ ચંદુલાલ (અમદાવાદવાળા)ની જન્મ તારીખ ૧૬-૩-૧૯૦૯, સ્વર્ગવાસ તારીખ ૨૬-૮-૧૯૬૬.

શેઠશ્રી ભગુભાઈ નાની ઉંમરથી જ્યારે જ્યારે આ સ્થળે ભગવાન ઉત્કૃષ્ટેશ્વરના દર્શન આવે ત્યારે ત્યારે વિચારો કરતા કે આ સ્થળે રહેવાનું હોય તો ? આ મનોવૃત્તિએ એક સમયે મહાદેવના સ્થળ વચ્ચેની ખાડાવાળી જમીન ઉપર કેટલો મોટો ખર્ચ કરી તેમના પિતાશ્રીના નામે સુંદર વિશાળ મકાનો બંધાવી, સુંદર બાગ કૂવો વગેરે તૈયાર કરી, સાધકોને રહેવા માટેના ઓરડાઓ, ભોજનશાળા, રસોડું વગેરે તૈયાર કરેલ છે. આ લબ્ધ કુટુંબના સંસ્કારી સુપુત્રો પોતાના કુળદેવતા તથા આશ્રમ તરફ હંમેશા તૈયાર રહે છે. શ્રીભગુભાઈ શેઠનામાં તેમના પિતાશ્રી શેઠશ્રીચંદુલાલ તથા પૂ. માતૃશ્રી ભાગીરથી બહેનનાં સંપૂર્ણ ગુણો દીપાવેલા હતા અને તેમના પત્ની અ.સૌ. શારદાબેન કુટુંબની સારીએ સૌજન્ય મૂર્તિરૂપ હતાં.

ગામે ગામે અને શહેરે શહેરે મહાદેવના દહેરાં હોય છે, કોઈપણ ગામ મહાદેવના મંદિર વગરનું આ ભારત દેશમાં નહિં હોય, ત્યાં આ મહાદેવના દહેરામાં લિંગરૂપે

શંકર અને ગોખમાં મહાશક્તિ માતારૂપે પાર્વતીનાં દર્શન થાય છે. આ ઉમા મહેશ પ્રત્યેક નવા લગ્ન કરનાર પતિ-પત્નીના આદર્શરૂપે છે, અને એમના આશીર્વાદથી આપણુ દાંપત્ય જીવન પણુ ભર્યું ભર્યું રહે એવી ઉમેદ સાથે પ્રત્યેક નર અને નારી જીવે છે. પ્રેમભર્યા, આનંદભર્યા, ભક્તિભર્યા અને શ્રદ્ધાભર્યા જીવન આવાં હોય છે.

આ કલ્પનાનું સર્જન નથી, આ ભાવનાનું સર્જન છે. આ મહાશક્તિનું જગત ઉપર શાસન ચલાવે છે, અને આ સર્વશક્તિમાન વિભૂતિ સર્વત્ર અસ્તિત્વમાં છે. નિર્મળપ્રેમી હૃદયોમાં એમનાં દર્શન થાય છે.

આચાર્ય વિનોબાભાવે : તીર્થોની પવિત્રતાનું આ એકજ કારણ નથી બની રહેતું કે ત્યાં પ્રાચીન કાળમાં ઋષિમુનિઓ નિવાસ કરતા હતા, એ તીર્થોનું મહત્ત્વ એટલા માટે છે કે, આજે પણુ ત્યાં એવા ભાગ્યવાન મહાત્માઓ વસે છે. જેમની પાસેથી લોકોને સન્માર્ગે ઉંચે જવા માટેનું માર્ગદર્શન મળી રહે છે. (રાષ્ટ્રપતિ રાધાકૃષ્ણન સર્વપલ્લી)

દેવડુંગરી : વાત્રકના વહેતા પાણીની વચ્ચે કુદરતી નહીં પણુ કારીગીરીના નમુનારૂપ છે. સીસાના પાયા કે કચી રીતે ચણેલી આ દેરી જળમાં અડીખમ ઊભી છે. દેવડુંગરી પર મહાદેવ અને દેવીની પ્રતિમા છે. (કેટલાક મહામુની જાબાલીના સમાધિસ્થાન તરીકે માને છે. પણુ તે સેલ્ય હોય તેમ લાગતું નથી.) ચોમાસામાં વાત્રકના પાણી દેવડુંગરીને બ્યારે પક્ષાલ કરતાં બીય છે, ત્યારે નાવિકોને ત્યાં જવું ભારે પડે છે.

ગુજરાતનું નિર્ગર્મ રમણીય ધામ ઉત્કલેશ્વર :

કપડવણુજીથી સાત માઈલ દૂર વાઘજીપુર નામના નાના ગામડાની પાસે ભગવાન પિનાકિનનું કૈલાસધામ સમું ક્ષણભંગુરતાના શિક્ષણરૂપ ગેતાયુગની ચશગાથા કહેતું કાસ્યપ ગંગાના પવિત્ર તટ પર એક ભવ્ય પુરાણ પ્રસિદ્ધ ઉત્કલેશ્વર ભગવાનનું શિવાલય છે.

આવણુ માસમાં અહીં શ્રીહરીઓમના ઉચ્ચારથી હવા પવિત્ર બને છે. પુનઃમાં જતા આવતા ભક્તો-ભુદેવોને જોતાં અને મંદિરમાં પ્રસરતી રંગબેરંગી રંગોળીઓ ભારતની ભવ્ય સંસ્કૃતિનો ખ્યાલ આપે છે. તીર્થી તેજધાર તલવારો કરતા પણુ હરહરમહાદેવની જય ઘોષણાથી ઉછળતી શ્રીહરીઓમના પવિત્ર ઉચ્ચારથી સંસ્કૃતિ સજીવ રાખનાર આ દેવપૂજા છે.

ભારતગ્રી પવિત્ર સુરમ્ય સરિતાના તટે શીવાલયની શોભા અને તે પણ સંધ્યા સમયે પૂર્ણેન્દ્ર ખીલેલાં હોય અને ઝાલરના ઝણકાર, અરે આરતીના સુમધુર સૂરો દુહાલી અને ઘંટારવ સંભળાતાં આર્ય સંસ્કૃતિનાં દર્શન થાય છે.

આ પવિત્રભૂમિ પર કાસ્યપગંગા (વેત્રવતી) તેની નાની બેન ઝાંઝરીની આંગળી પકડી આનંદથી ખેલતી નાચતી આગળ વધે છે. પૂર્ણિમાના દિવસે બન્ને બહેનોના સંગમ સ્થાને નૈઋતિક શક્તિના દર્શન થાય છે. વાત્રક અને ઝાંઝરી એ હાલનાં નામ છે. વાત્રક અને ઝાંઝરીનાં મૂળ નામ વેત્રવતી અને ઝાંઝવી છે. આ ભાવના વાંચ્છુ વેત્રવતીએ મહાસુની જાળાલીને આકર્ષ્યા અને ઉપનિષદો લખાયાં. આ અરણ્ય અને સરિતા તટ મહાસુનીનું નિવાસ સ્થાન બન્યું.

જંગલમાં મંગલ કરનાર શ્રીઉલ્કેશ્વર ભગવાનનું દેવળ ૧૦૮ પગથિયાંવાળું ચુનાના મોટા પથ્થાળ પર બાંધેલ છે. પગથિયાં ચઢતાં જમણી બાજુ એક ગોખ છે. જેમાં શ્રી-જગદંબાનું સ્થાન છે. અહીં કપડવણ્ડ તેમજ આબુબાબુના ગામલોકો પોતાના બાળકોની બાધાઓ ઉતારાવે છે.

શ્રીઉલ્કેશ્વરનું પ્રવેશદ્વાર પૂર્વ દિશાનું છે. દેવળની ડાબી બાજુએ આશરે ૧૫ હાથ ઉંચે એક નાનો ગોખ છે. જેમાં શ્રીજાળાલીની પ્રતિમા છે. શ્રીમહાસુની જાળાલી કાશીથી આ લીંગ લાવેલા એમ મનાય છે.

જાળાલીની ઉલ્કાથી સ્વયં દર્શન પ્રગટ થવાથી ઉલ્કેશ્વર કહેવાય છે.

યાપનિવારણુર્થે દર વ્યતિપાતના દિવસે ઘણા ભાવિકો અહીં આવી લોજનવિધિ કરે છે અને દર વર્ષે શ્રાવણ વદી ૧૦ થી ભાદ્રપદ સુદ ૨ સુધી અહીં લંડારા પણ ચાલે છે.

દર વર્ષે મહા વદી ૧૪ મહાશિવરાત્રીનો પવિત્ર દિવસ એટલે લબ્ધ મેળો. જ્યાં માનવીઓના સમૂહનું શ્રેષ્ઠ યાત્રાધામ દેખાય છે.

બાર વર્ષે જ્યારે સિંહસ્થનું વર્ષ આવે છે, ત્યારે તો જે લાખ ઉપરાંત યાત્રાળુઓનો સમુદાય જણાય છે. ભાવિકો માને છે કે તે દિવસે કાશીથી જરૂરિયાત ધ્વજ આવેને (આકાશ માર્ગે) તે શિખર પર ચમત્કારીક રીતે ચઢે છે. (આ કથા રૂપ કહેવાય છે.) શ્રી-ઉલ્કેશ્વર ભગવાનની જાળાલીની વચ્ચે જે હાથ બંડો ફૂલો છે. જેમાં ગાયત્રી ખરી જેવો લીંગનો આકાર છે.

દેવળની પડોશમાં ઘણા ભાવિક શ્રીમંતોએ ચોરડીઓ બંધાવી છે. દેવળનો ચોક વડોદરાના પ્રખ્યાત શેઠશ્રીલક્ષ્મીભાઈ બાદરભાઈએ બંધાવ્યો છે અને દેવળનો છલ્લોદાર અમદાવાદના શેઠે કરાવ્યો છે.

બિમારો માટે આ પંચગીની કે સૌસલ્લ સમાન છે. આ રમણીય સ્થાન. ઝાંઝરીની પડોશમાં સામાન્ય રીતે હિંસક પ્રાણીઓનો ડર હતો, હવે મનુષ્યના વસવાટ અને વધુ અવરજવરના પરિણામે કોઈ પ્રકારનો ડર નથી. છતાં કદીક ઝાંઝરી તરફ હિંસક પ્રાણી ફરતું મળી આવે છે.

શ્રીઉત્કલેશ્વર મહાદેવની આબુબાગુની રાજકીય વ્યવસ્થા : પહેલાં આયકવાડી અમલદારો (આતરસુબામાં) કરતા હતા. મેળાઓ વખતે કેટલાક અસામાજિક તત્વો અહીં ભુખારના અડા જમાવે છે. આ દેવળમાં શ્રીગણપતીજી, શ્રીહનુમાનજી તથા શ્રીબળીયા કાકાનાં ધામ છે.

નોંધ :

વેત્રવતી : વેત્રવતી. વાત્રક વૃત્તની ઉર્ધ્વ કાશ્યપગંગા જે **માર્કંડેય પુરાણ** પ્રમાણે પારિત્રાય નામના પહાડમાંથી નીકળે છે. **પદ્મપુરાણ** પ્રમાણે કાશ્યપઋષિની લાવેલ ગંગાના ગુદા ગુદા ફાંટાઓમાંના આ એક ફાંટો છે. સાબરમતી (સાબરમતી) હાથમતી, વેત્રવતી આદિ ગુજરાતની પૂર્વોત્તરમાં વહેતી નદીઓએ કાશ્યપે લાવેલી ગંગાના ફાંટા કહેવાય છે. (**પદ્મ-પુરાણ** અ.૩ **માર્કંડેય પુરાણ** અ.૫૪ ગુજરાતી ભાષાંતર)

ડુંગરપુરના દક્ષિણ તરફના ડુંગરોમાંથી નીકળી મહીકાંઠાની નૈઋત્ય કોણમાં મેઘરજ માલપુર અને માંડવા આગળ થઈને ખેડા જઈને વૌઠાની પાસે સાબરમતીને મળે છે.

શ્રીઉત્કલેશ્વર : લીંગનો દેખાવ ઊંટના પગના તળીયા જેવો હોવાથી તે ઉંટડીયા ભગવાનના નામે કેટલાક માને છે. ગણેશું પણ કહે છે.

શ્રીમહામુનિ જાબાલીને વેત્રવતીના વેગીલા નીરતું નિમંત્રણ મળ્યું. આ ભૂમિ શ્રી-ઓમકારના ઉચ્ચારોથી વિશુદ્ધ બની, વેત્રવતીની વિશાળ અને વિભળ તટ અલંગ વનરાજી અને હિંસક વનમાં અહિંસાનો આદેશ દેતાં મહામુનિએ મંત્રીની આરાધના આદરી, ઉપનિષદો રચ્યાં. અરણ્યમાં મહાતપ આદર્યાં. ધાન્યકણ ખાવામાં મહામુનિને હિંસા જણાઈ.

પૌરાણિક કથા કહે છે કે—કાયાને નિભાવવા ગજરાજની કાયામાંથી નિર્વાહ પુરતું માંસ લેવા માંડ્યું. (કહેવાય છે) પોતાની જીંદગી લાંબાય અને ગજરાજ મરે નહીં એ રીતે જીવનક્રમ શરૂ કર્યો.

એક સમયે ગોદાવરી તટના ઋષિઓ હિમાચળને ચરણે જતાં બહામુનિશ્રી જાબાલીના અતિથિ બન્યા. ઋષિઓને જાણ થઈ કે મહામુનિ માંસાહારી છે, તેમના આતિથ્યનો ખુલ્લી રીતે અનાદર કરવાની અશક્તિ હોઈ નવો માર્ગ કાઢ્યો.

ઋષિઓએ લોજન સમયે જણાવ્યું કે અમો એક પહોરે તૈયાર થયેલું ધાન્ય જમીએ છીએ. ત્રિકાળજ્ઞાની મહામુનિ જાળાલીએ ઋષિઓની મનોભાવના જાણી, ધાન્ય ઉગાડ્યું, મહામુનિને મન કોઈ વિકટ સમસ્યા ન હતી. જટા પછાડી જાન્યવીને જન્મ આપ્યો, (આજની અંઝરી) જાન્યવીના જળ ફરી વળ્યાં. માટીના થર પર ધાન્ય ઉગી નીકળ્યું. ઋષિઓ મુંઝાયા. બીજું બહાતું શોધી કાઢ્યું. ઋષિઓએ જણાવ્યું કે શ્રીકાશી વિશ્વનાથના દર્શન કર્યા વિના અમો અન્ન ગ્રહણ નહીં કરીએ. શ્રીજાળાલીએ ધ્યાન ધર્યું. ધરતીના પેટાળમાંથી શ્રી-મહાદેવજીનું મસ્તક બહાર આવ્યું. ઋષિઓ સ્તમ્ભ બની ગયા અને મહામુનિના ચરણોમાં આજોટયા.

ઋષિઓની ઉત્કંઠાથી પ્રગટ થયેલા શ્રીમહાદેવ ઉત્કંઠેશ્વર કહેવાયા. ગામડાની જનતા તેમને ઉંટરીયા મહાદેવ તરીકે ઓળખે છે.

આજે પણ શ્રીઉત્કંઠેશ્વરમાં મહાદેવનો મસ્તક ભાગ, શ્રી કાશી વિશ્વનાથમાં કટીભાગ અને શ્રી પશુપતિનાથમાં ચરણ ભાગ હોવાનું મનાય છે. શ્રી ઉત્કંઠેશ્વરની યાત્રા કર્યા વિના કાશી વિશ્વનાથની યાત્રા અપૂર્ણ ગણાય છે. કાશી યાત્રા કરી ત્રિવેણી સંગમમાંથી લાવેલ ગંગાજળ શ્રીઉત્કંઠેશ્વરને ચઢાવ્યા પછી જ ગંગાજળનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

આજ પણ હરદ્વારના કુંભમેળા સમયે ગંગાસ્નાન કરનાર યાત્રાળુઓ “જય ઉત્કંઠેશ્વર” નો ધ્વનિ કરે જ છે.

કેટલાક કહે છે કે મહામુનિ જાળાલી આ સિંગ કાશીથી લાવેલા, અને અહીં સ્થાપના કરી. તેમણે અહીં નિવાસ કરેલો.

મહામુનિ જાળાલીની પ્રતિમા કપડવણુજના વતની સ્વ. ગવેરલાલે કરાવેલી. જેમણે સન્યાસ લીધેલો, તેમનું સમાધિ સ્થાન વરાંસી રણછોડજીના મંદિર પાછળ આમલીઓ આગળ છે.

પ્રતિમાનું આદિસ્થાપન કપડવણુજના વયોવૃદ્ધ વિદ્વાન પુરાણી વૈદ્ય અમૃતલાલ ગીરધારીલાલના શુભ હસ્તે થયેલ છે.

શ્રીઉત્કંઠેશ્વર ભગવાનને ચઢાવેલ જળ કે દૂધ ક્યાં જાય છે તે તપાસતાં જડતું નથી. કહેવાય છે કે તે જળ કાશીમાં મણીકર્ણીકાના ઘાટ પાસે નીકળે છે.

આ તપાસમાં ત્યાં પાસે નદી પર પોલીસ (પહેરેગીર) ગોઠવીને આંબલીયારા (ભાથીજીના આંબલીયારા) સ્ટેટના સ્વ. રાજની જાલમસીંહ ડોકોર સાહેબ તેમના રાજવૈદ્ય દોલતરામ વડલવરામ (લિખકના પૂ. પિતાશ્રી) તેમજ ડેમાઈના વતની સ્વ. શ્રીગણુપતરામ નથુરામ

મહેતા વિગેરેની હાજરીમાં ભગવાનને દૂધથી પક્ષાલન કરવામાં આવેલ, પણ વાત્રકના જળ પ્રવાહમાં કોઈ સ્થળે દૂધનો પ્રવાહ દેખાયેલ નહીં (લેખકના પિતાશ્રીએ કહેલી વાત) પ્રાચીન યુગની આ અકલકથા છે.

શ્રીઉત્કલેશ્વરમાં ભાવિકોની—યાત્રાળુઓની સગવડ ખાતર હાલના ગાદીપતિશ્રી પૂ.—મહંત શ્રીરામકુંવરગીરી નર્મદાગીરે આ સ્થળેથી ધૂણી બાંધાવી ઘણો વિકાસ કર્યો હતો.

શ્રીઉત્કલેશ્વરના દેવળની સામે શ્રીજગદંબા અંબાજીનું સ્થાનક છે. તથા ડાબી બાજુ તરફ પૂ. મહંતજીનું ગાદીનું સ્થાનક છે, તેની સાથેજ અન્નપુર્ણા માતાનું દેવળ છે.

ખેડા જિલ્લા પંચાયત તરફથી એક સારી સગવડતાવાળું વિશ્રાંતિગૃહ બાંધવામાં આવેલ છે. સાથે બાથરૂમ તથા પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં મહંતશ્રીનો અમૂલ્ય ફાળો છે.

૧. પાણીની ટાંકી સ્વ. મીત્રી અમથારામ અમીચંદના સ્મૃતિે તેમના સુપુત્ર લક્ષ્મી—ચંદ અમથારામ તથા શ્રીમુળચંદલાઈ અમથારામે બાંધાવી છે. (અસારવા, અમદાવાદ)

૨. પાણીની પરખવાળી રૂમ શેઠશ્રી મફતલાલ ગગલભાઈના ચી. શેઠ નવીનચંદ્રભાઈ તરફથી બાંધાવેલ છે.

૩. શ્રીધનજીભાઈના પુણ્યાર્થે તેમના પિતાશ્રી નગીનદાસ હરજીવનદાસ રહેવાસી અમદાવાદ સરસપુર, સાળવીવાડ તેમણે પરખડી બાંધાવી સ. ૧૯૮૫, જેઠ સુદ ૨ રવિવાર

૪. પૂ. મહંતશ્રીની ગાદી કે જ્યાં અખંડ ધૂણી ચાલુ છે તે ખેઠક શ્રીમંગળદાસ જમનાદાસ પટેલે બાંધાવી આપેલ છે. (નાની સાળવીવાડ, સરદારપુલ, અમદાવાદ)

૫. ગાદીની પાસેની બે જમણી બાજુની ચોરડીઓ ગામ કંઠલાલ સમસ્તની છે.

૬. ગાદીની પાસેની ચોરડીઓ દલવાડી શ્રી અમરનાથ માણેકલાલ જેઠાલાલ તરફથી બાંધાવી આપેલ છે. સંવત ૨૦૧૬

૭. સવાસો ગોળના પટેલ ભાઈઓ તરફથી ચોરડી બાંધવામાં આવી સંવત ૨૦૧૪. જ્યારે તેની ઉપરની એક ચોરડી શ્રીસોમાભાઈ હરીભાઈ પટેલ નરસિંહપુરવાળાએ બાંધાવી છે.

૮. અમદાવાદના અમરાઈવાડીના શ્રીમાન પટેલ શીવાભાઈ ગણેશભાઈ તથા શ્રી—છેટાલાલ ગણેશભાઈ તરફથી રૂમ બાંધાવી આપી. સં ૨૦૧૨ માં ગાદીને અર્પણ કરી.

૯. અમદાવાદ અમરાઈવાડીના શ્રીસોમાભાઈ પરસોતમદાસ તથા જૂના વાડજના પટેલ રણજીભાઈ ત્રીભોવનદાસ તરફથી સં ૨૦૨૩ માં રકમ ભેટ આપી.

૧. ગાદીની બેઠકના ઉપરના માળે : અમદાવાદ નાની સાળવીવાડના પટેલ બ્રિજલાલ ત્રીકમલાલના સ્મરણાર્થે પટેલ મુલચંદલાઈ ત્રિકમલાલે એક રૂમ સ. ૨૦૧૪ માં બંધાવી આપેલ છે.

૨. સં. ૨૦૧૪ માં પટેલ મુલચંદલાઈ કુબેરદાસ (સરસપુર અમદાવાદ)ના સ્મરણાર્થે તેમના પત્ની વીજબહેને રૂમ બંધાવી આપેલ છે.

૩. સ્વ. છગનલાઈ ગોરધનલાઈ તથા પટેલ જ્યેષ્ઠતાલાઈ જીવોલાઈ સૌરાણીવાળા તરફથી સંવત ૨૦૧૫ માં રૂમ બંધાવી.

૪. હેમાઈના પટેલ નારણલાઈ શામળલાઈએ રૂમ બંધાવી, સદગૃહસ્થોને ઉત્તરવા માટે અર્પણ કરી.

૫. ગામ બાવંગાના ચીનુલાઈ સાંકળચંદ શેર દલાલ, દાંલની પોળ અમદાવાદવાળાએ બાઈ ગંગાના સ્મરણાર્થે રૂમ બંધાવી.

ગૌરવ પાંચમું ધર્મશાળાએ ઉપાશ્રય વગેરે

ઉપાશ્રય

શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ સંવેગી ઉપાશ્રય : શ્રાવકોનો ઉપાશ્રય કપડવણુજના નગરશેઠના કુટુંબના ઉદાર ચરિત્ર હાનેશ્વર શેઠ શ્રીમીઠાભાઈ ગુલાલચંદના સુપુત્ર કરમચંદનાં સુપત્નીઓએ વહીવટના નામે પોતાની મિલકતમાંથી ધર્મોદ્ધા વિ. કરતાં પોતાનું રહેણાં મંકાન જૈન સંઘના ચરણે ધરી સંઘના ધર્મકાર્યો માટે અર્પણ કરેલ. સત્રેત્રી સાધુઓના અહીં ચાતુર્માસ થાય છે. શ્રાવકો પણ આસંધનાનાં કાર્યો કરે છે. તેઓના નામો આ ઉપાશ્રયમાં છે. આ ખડકીનું નામ 'મીઠાભાઈ શેઠની' ખડકી છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૪૨)

શેઠ નજલાલ હરીભાઈ શ્રાવિકા ઉપાશ્રય : આ ઉપાશ્રય જાટના ઉપાશ્રયના ઉપનામથી પણ જાણાય છે (શ્રાવિકાઓનો ઉપાશ્રય). શ્રીચૌમુખજીના દેરાસર પાસે હવાલનાલના નાકે આવેલ શેઠ શ્રીનજલાલ હરિભાઈના નામનો શ્રાવિકાનો ઉપાશ્રય છે. જેનો છબોદાર શેઠ શ્રીમીઠાભાઈ કલ્યાણચંદની પેઢી તરફથી વિ. સં. ૨૦૧૮ માં બે લાખના ખર્ચે કરવામાં આવેલ છે. સાધ્વીજીઓનો મુકામ (ચાતુર્માસ) અહીં હોય છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૪૩)

પંચનો ઉપાશ્રય (શ્રાવકોનો) : હોળી ચકલે શ્રીશાંતીનાથ પ્રભુના જિનાલય પાસે (ઢાકવાડીમાં) આ ઉપાશ્રય છે. જ્યાં પૂ. સાધુ ભગવંતો ચાતુર્માસ રહે છે. આ ઉપાશ્રય પુરાણો છે. લગભગ ૧૮મી સદીમાં આ સ્થળે પૂ. ઉપાધ્યય શ્રીસકલચંદ જીજ્ઞાસુ કાર્યોત્સર્ગ ધ્યાનમાં ઊભા હતા. પાછળ આવેલ પ્રજાપતિનાં ગણેશ ન બૂકે ત્યાં સુધી

ઉભા રહેવાનો અભિગ્રહ કરેલ. સંજોગવસાત્ ગધેડાં લઈને પ્રબળપતિ બહાર ગયેલ. પ્રાતઃકાળે નિયત સમયે ગધેડાં ભૂક્યાં નહિ અને પછી એ ત્રણ કલાકે આવ્યાં. બાદ મોડાં ભૂક્યાં. પૂ. ઉપાધ્યાય મહારાજનો કયોત્સર્ગ લાંબાયો. આ સમયમાં તેઓશ્રીએ સત્તર લેદી પુબની રચના કરેલી. (પ્રમુખા ગુણગાનની જે રચનાઓ થાય છે તેનો એક પ્રકાર). વર્તમાનમાં તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરીને સુંદર બનાવ્યો છે. (જીઓચિત્ર નં. ૪૪)

આવિકાનો ઉપાશ્રય : ઢાકવાડીમાં શ્રીશાંતીનાથ પ્રભુના જિનાલયના અન્તર્ગત શ્રીમાણેક શેઠાણીનાં શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના દેરાસર નજીક આવિકાનો ઉપાશ્રય છે (દેરાસરને લાગીને). (જીઓ ચિત્ર નં. ૪૫)

લહુડી પોસાળનો ઉપાશ્રય : શ્રીચૌમુખજીના દેરાસર પાસે અને આવિકાઓના ઉપાશ્રયની પાછળ આ (લહુડી પોસાળનો) ઉપાશ્રય છે. જ્યાં લગભગ સંવત ૧૬૩૩-૩૪ ઇ. સ. ૧૮૭૭-૭૮ લગભગમાં એક સૈકાના સમયે એક મહાન ત્યાગી, તપસ્વી, મંત્ર તંત્રના મહાન ઉપાસક, યતિજ પરમ પુણ્ય શ્રીરામવિજયજી મહારાજ સાહેબનો ત્યાં વસવાટ હતો. મારા પુણ્ય પિતાશ્રીએ આયુર્વેદશાસ્ત્ર અને સાથે સાથે જ્યોતિષ જ્ઞાનનો અભ્યાસ તેમની પાસે કરેલો. તે દાતા સદ્ગુરુ અને સફળ આશીર્વાદ આપનાર સિદ્ધ પુરુષ હતા. તેમની સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ સંકટ સમયે ભાવિક પુણ્યાત્માઓની મુશ્કેલીઓ દુર કરી નિર્માળ માર્ગે વાળવાનો હતો. પોતાની શક્તિથી કંચનથી દુર હોવા છતાં કંચન વરસાવી શકવાની શક્તિમાન સિદ્ધયતિ હતા. પૈસાનો વહીવટ ઉપયોગ અન્ય વ્યક્તિઓના સત્કાર્યે અગર જીર્ણોદ્ધારમાં કરતા. ખીજ ચીજો લાવતા ત્યારે વેપારીને પોતાના આસન નીચેથી જરૂરી નાણાં લઈ લેવાની સુચના આપતા, ત્યારે માલની જ કિંમત નીકળતી. સવારે તેમનું આસન સાફ સફાઈ કરી પાથરનારને નાણું મળતું નહિ, પણ યતિશ્રી આસન પર બેસે ત્યારે જેને જે કંઈ જોઈએ તેટલું જ તે આસન ઊંચું કરવાથી મળતું. આવી અનેક શક્તિઓ અને સિદ્ધિઓની વાતોનાં સ્મરણો મળે છે. (જીઓ ચિત્ર નં. ૪૬)

આસનસિદ્ધ યૌગિક શક્તિ વિરલવિભુતીઓમાં જ હોય છે. મારા પિતાશ્રીને આપેલા આશીર્વાદના ફળ મરણની અંતિમ ઘટ્ટી સુધી મેં જ્યાં છે, જાણ્યાં છે.

બંડારો, પાંજરાપોળ, ધર્મશાળાઓ : આપણા ગામના વીશા નીમા વલ્લિક સમાજના દાનવીર શેઠીયાઓ, કે જેમના નામે આપણું વતન ધાર્મિક સામાજિક ક્ષેત્રે ઘણું જ પ્રગતિ કરી રહેલ છે. આ ગામના નગરશેઠ પણ જૈન કોમના જ. બંડારા બિરાદરો કે અન્ય કોમના દાન પ્રવાહ કરતાં આ કોમનો દાન પ્રવાહ બુદ્ધો હતો. તેમાંયે નગરશેઠના કુટુંબને કપડવણુજની ધરતી કદી જ ભૂલી શકે તેમ નથી. નગરશેઠની શેઠાઈ ધર્મ તથા ગામના નાગરિકો તરફની તેઓની ભાવના એ એક આ ગામ માટે જરૂર આશીર્વાદ રૂપ હતી.

પાંજરાપોળ

આપણે આપણા સમાજ કે મનુષ્ય માટે પ્રયત્નો કરીએ છીએ, પણ મુંગા પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે કેટલાક ધર્મવીર દાનેશ્વરીએ પોતાના દાનનો પ્રવાહ ચાલુ રાખેલ છે. આપણા ગામમાં શેઠ શ્રીમીઠાભાઈ ગુલાલચંદે, અતિસરીયા દરવાજે જતાં કસ્યાના સામે કસ્યાની મસ્જીદની પાસે એક મોટી પાંજરાપોળ મોટા ક્ષેત્રફળથી બંધાવેલી હાલમાં છે. તે મોટી ક્ષેત્રફળવાળી જમીન પર છે. પરંતુ સમય જતાં તેને ગામની બાજુમાં વિશાળ ભાગમાં સ. ૨૦૧૧ માં નવી બાંધવામાં આવી. આજના કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા વહીવટદારો તથા ગામના દાનેશ્વરીમાંના સ્વ. શ્રીચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ તથા સ્વ. વાડીલાલ ઝવેરભાઈના પ્રયાસોથી શ્રીબેનજીબુ પ્રસુતિગૃહની પ્રાસેની વિશાલ જમીન ખરીદી. વળી શ્રીચીમનભાઈએ મફતના ભાવે લોખંડ આપી નવેસરથી આ પાંજરાપોળને ઊભી કરાવી. તેનો વહીવટ વર્તમાનમાં જયંતિલાલ વાડીલાલ પરીખ વિગેરે દ્રસ્ટીઓ કરે છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૪૭)

ખોડાં ઢોરની પાંજરાપોળ કેટલી જરૂરી છે, તે કદાચ આજના યુગનાં કેટલાંકેને માલુમ નહીં હોય, પણ આ દેશ જે ખેતી પ્રાધાન્ય છે. અહિંસા પરમો ધર્મશાળો દેશ છે. જેને સદા પશુપાલનની જરૂર છે. તે દેશને વૃદ્ધ અને અપંગ ઢોરોને, ઘરડાં માખાપને સાચવવાની પવિત્ર ફરજ જેટલી જ આ પણ એક પવિત્ર માનવતા ભરી ફરજ છે. આવી આ શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદે ખોડાં ઢોર પાંજરા પોળ છે.

ધર્મશાળા ઓ :—

આપણા ગામમાં ધર્મશાળાઓ છે. તથા અતિથિ થતીમખાનાં છે, મુસાફરખાનાં કહો તે પણ છે, આમ જનતાના હિત માટેની ધર્મશાળા કહેવાય. તેવી એકાદ બે વહોરા બિરાદરોની પોતાની કોમ માટેની પણ છે. જૈન કોમે પણ પોતાની અલગ વ્યવસ્થા કરેલ છે. અન્ય કોમોએ પણ પોતાની ધર્મશાળા કહેવાય તેવી વાડીઓ બાંધેલ છે. જેનો ઉપયોગ કોઈક વખત તેમની જ્ઞાતિના સારા મીઠા પ્રસંગે લોજન આદિ વિધિ માટે થાય છે.

શ્રીમાણેકબાઈ શેઠાણીની ધર્મશાળા :—(જુઓ ચિત્ર નં. ૪૮) કપડવણુજના પૂર્વ દરવાજે (અતિસરીયા દરવાજા બહાર) ડાબી બાજુ કશનપુરા જવાના રસ્તા પર એક મોટી ધર્મશાળા :—નગર શેઠ કુટુંબના શ્રી લલ્લુભાઈ મોતીચંદ શેઠનાં વિધવા પત્ની શ્રીમાણેકબાઈ શેઠાણી. જે બાઈ ઘણાં જ કુશાગ્ર બુદ્ધિનાં ધર્મિષ્ઠ શેઠાણી હતા. તેમણે પોતાની તમામ મિલ્લકત જૈન ધર્મ તથા આમ જનતાના જ હિત માટે ખર્ચેલી છે, વિશાળ ક્ષેત્રફળવાળી આ ધર્મશાળામાં ડાબી બાજુ મીઠાપાણીનો કુંવો છે. સાંમે શ્રીજગદંબાનું મંદિર છે. મોટા તોતિંગ દરવાજા વાળી. મોટા ભવ્ય મેડાબંધી બંગલામાં કપડવણુજની આસપાસના દરબારો, રાજવી તથા અન્યમહંતો આ મેડાબંધી ધર્મશાળામાં ઉતરતા. તેની

ખીજી બાજુ ઉત્તર તથા પૂર્વ તરફ સારા બંગલાઓ જેવા બાંધેલા રૂમો છે, નીચેના ભાગોમાં સારી પ્રજાના પણ સુસાફરો ઉતરતા. આ સ્થળે યાત્રા, સંઘના ઉતારા, ઉપધાન વગેરે ધાર્મિક કાર્યો, તેમજ સામાજિક કાર્યો પણ થાય છે. બહારની બાજુ સામાન્ય સાધુ ફકીરો વગેરે લાંબા સમય સુધી તેનના મુકામો રાખતા હતા. અત્યારે તેના વહીવટકારો તેનો આર્થિક દૃષ્ટિએ વિકાસ કરી રહ્યા છે. આ ધર્મશાળાની પાછળના વિશાળ ચોગાનમાં ભગવાન શ્રી-નેમનાથજીનું દેરાસર પણ તેમણેજ બંધાવેલ છે. આ પવિત્ર ધર્મિષ્ઠ શેઠાણી જે જે સ્થળે જતાં ત્યાં જો તેમને કોઈપણ પ્રકારની તકલીફ દેખાતી તો તે તરતજ દુર કરતાં. તેમણે કેટલાક સ્થળે ધર્મશાળાઓ બંધાવેલ તેમ કહેવાય છે.

શેઠ મીઠાલાલ ગુલાલચંદની ધર્મશાળા : કપડવણુજના અનેક સપુત્રોમાં જેમને જુલાલ તેમ નથી તેવા, કેટલાક હિંદુ-વહોરા વગેરે અનેક દાનવીરો છે. જેમાંના શ્રીશેઠ (નગરશેઠ કુટુંબના) મીઠાલાલ ગુલાલચંદ. તેમના નામની ધર્મશાળા છે. આ સમયમાં વેપાર માટે ડાકોર, નડીયાદ બાજુના નાના મોટા સામાન્ય કોટિના વેપારીઓને ઉતરવાની, તથા અન્ય આ બાજુ આવનાર ગરીબો માટે એક સારી એવી ધર્મશાળાની જરૂરીયાત દેખાઈ અને તરતજ સરખડીયા દરવાજા બહાર રત્નાગિરિ માતા તરફ જવાના રસ્તા તરફના ચાર રસ્તા પર, જમણી બાજુ એ ધર્મશાળા કરાવેલી અત્યારે મોજુદ છે. મરાઠા યુગમાં કપડવણુજના કિલ્લા બહાર બાઈચો ખોદતાં શ્રીભજંગબલિની એક મોટી ૭ ફુટની પ્રતિમા નીકળેલ, તે હનુમાનજીની મૂર્તિ આ ધર્મશાળામાં પથરાવેલી છે. ગામના મોટા ભાગના હિંદુ લોકો બહેનો આસો વદ ૧૪ ના (કાળી ચૌદસના) રોજ દર્શનાર્થે જાય છે. આજે કેટલાક તેને હનુમાનવાળી ધર્મશાળા પણ કહે છે. આ ધર્મશાળાનું ક્ષેત્રફળ ૧૦૨૯૬/૧૦૨૯૦ ચો.ફુટ છે.

હાલવાડીમાં જૈન ધર્મશાળા : શ્રીશાંતીનાથજીનું એક બાજુ દેરાસર અને એક બાજુના ઉપાશ્રયની અડોઅડ પંચના લાલ માટે શ્રીમાણેકબાઈ શેઠાણીએ ધર્મશાળા બાંધેલી. જે આજે જૈન સમાજના સારા એવા જમણવાર આદિ પ્રસંગે તેનો ઉપયોગ કરે છે. (આ ધર્મશાળામાં ૫૬ નીચા દુકાળ વખતે શ્રી વાડીલાલ લીંબાલાઈ ગાંધી તરફથી ગરીબોને ખીચડી રોષીને, તેમજ કોરું અનાજ પણ આપેલ.) હાલમાં આ ધર્મશાળા નવેસર બનાવી છે જે આગળ કહેવાશે. આ ધર્મશાળામાં યુવકો દીવાળીના તહેવારમાં પાવાપુરીની રચના કરતા હતા. જનતા જોવા જતી હતી.

શ્રીબહામતાની ધર્મશાળા : શ્રીભદ્રકાળી માતાજીના નાનકડા દેવળથી કડીવાવાડ તરફ જતાં, માળીના મકાનો પાસે ડાબા હાથે સારી એવી વાડી શાહ એન્થ્રોપલાલ છગનલાલ ચોકસી તથા શાહ મનસુખલાલ ચોરસી તરફથી તથા અન્યોના સહકારી સાથે

વિશાખંડાયતા પંચની વાડી સંવત ૨૦૩૩ માં તૈયાર થઈ છે. તેમના પંચના ઉપયોગમાં લેવાય છે.

શ્રીપારવટની ધર્મશાળા : સંવત ૧૯૨૩ જેઠ વદ ૧૦ શુક્રવાર તા ૨૮-૬ ૧૮૬૭ ના રોજ કપડવણુજના રહેવાસી સજ્જસમ ખુશાલદાસના વિધવા પત્નિ શ્રીઅચ્યસ્તબહેને શેઠવાડની પાડોશમાં પોતે કરેલી ધર્મશાળા પંચસમસ્તને દસ્તાવેજ કરીને અર્પણ કરેલ છે. (તેમના દસ્તાવેજના આધારે)

શ્રીનાગરબ્રાહ્મણની ધર્મશાળા :

મુશારની ધર્મશાળા :

શ્રીભાળીની ધર્મશાળા :

રેલવે સ્ટેશન પર ધર્મશાળા :

સંવત ૧૯૭૧ માં પરીખ વલ્લભદાસ શામળદાસ તથા વિશા ખુણજીભાઈ કેશવલાલ તથા ઓચ્છવશદાસ મગનલાલ પરીખ, કેવળદાસ હરજીવનદાસ તરફથી આ ધર્મશાળા બંધાવામાં આવી. જેમાં બહારની બાજુએ સાત જેટલી રૂમો આવેલી છે. અહીંયાં એક કૂવો છે. ત્યાં શ્રીમણીલાલ સાંકળચંદ બસ્કીવત્તાની યાદમાં શ્રીમતી કમળાબેન મણીલાલે પાણીની ટાંકી સ. ૨૦૩૪ ચૈત્ર સુદ ૧ ના રોજ અર્પણ કરી છે. આ ધર્મશાળાનો વહીવટ ગોકુલેશ મંદિરના હાથમાં છે.

મોઢબ્રાહ્મણની ધર્મશાળા : ગામના એક સારા એવા સપુત શ્રીભુવરભાઈ ધનેશ્વર ત્રિવેદી, તેમના સમયમાં એક પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન વ્યક્તિ હતા. સજ્જીઓના સલાહકાર હતા. કહેવાય છે કે તેમનો આમાં મહત્વનો ફાળો હતો. લાંબી શેરીના રસ્તે બત્રીસ કોઠાની વાવ તરફ જતાં પટેલવાડના પ્રવેશદ્વાર સામે શ્રીસમજી મંદીરની પાસે, ઉંચા પસ્થાળ પર બાંધેલ મેઝાબંધી સારી એવી ધર્મશાળા છે. મોઢબ્રાહ્મણ સમગ્ર સારા મોઠા પ્રસંગે જમણુવાર કરે છે. તથા ગામના કેટલાંક ઉત્સવો, પ્રદર્શનો, બ્યાખ્યાનો વગેરે પ્રસંગો યોજાય છે. તેમાં સારો કુવો છે. પહેલાં આ ધર્મશાળાના મેઝા પર સંસ્કૃત શિક્ષણ માટેના વર્ગો પણ ચાલતા હતા.

જોજનાથ મહાદેવની ધર્મશાળા : આ ધર્મશાળા બ્યારે ઔદુમ્બર (શ્રીમ્મીય) જ્ઞાતિના ધર્મિષ્ઠ શ્રીરેડા ભગતના વારસદાર શ્રીઆશારામે દેવળ બંધાવ્યું ત્યારે બંધાવેલ. સંવત ૧૯૪૯ માં વાવ પાસેનું મકાન તેમણે બાંધેલું. મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં જમણી બાજુનો ભાગ તેમના સગા ભત્રીજા ભાઈ શ્રીનરસેરામ પરસોત્તમદાસે તથા ડાબી બાજુનો ભાગ જૈન જ્ઞાતિના ધર્મિષ્ઠ મહેતા કાળીદાસ જીવણદાસે બંધેલ. આ ધર્મશાળાનું

ક્ષેત્રફળ ૨૦૬૨૮/૨૦૬૦૦ ચો. ફુટ.

નીલકંઠ મહાદેવવાળી ધર્મશાળા :

સરકારી મુસાફરી બંગલો : ગામની પશ્ચિમ તરફ નદી દરવાજાની બહાર સામે જ સુંદર મકાનો (ફ્લાટ્સ), પાણી, વિશાળ જમીનવાળો મુસાફરી બંગલો છે. સરકારી અમલદારો જ આ સ્થળે પોતાનો મુકામ રાખે છે.

સુરલીમ મુસાફરો માટે : કોઈ ખાસ પ્રબંધ નથી, છતાં તેમના કેટલાક સ્થળોએ તેઓ ઉતરે છે. વળી કેટલાક ફકીરો જેવા મુસાફરો બ્યાં ફકીરો (તકીયો) હોય છે ત્યાં મુકામ કરે છે.

વહોરા બિરાદરોનું યતીમખાન

કચ્છ કડવા પાટીદાર વાડી : કપડવણુજ શહેરને પાણી પુરુ પાડનાર ટાંકીઓની પંચશમાં સુંદર વ્યવસ્થાઓ સાથેની એક સુંદર વાડી કચ્છી ભાઈઓએ બંધાવી છે.

શ્રીપથીકાશ્રમ : હમણાં જ કાપડ બજારની શુદ્ધતામાં એક પથિકાશ્રમ બાંધવામાં આવેલ છે. તે ફક્ત જૈન ભાઈઓ (મુસાફરો) માટે જ છે.

અમરધામે

હિન્દુઓ : આર્યો સંગમ સ્થાનોને પવિત્ર માનતા આવેલ છે. લોકમાતા (નદીઓ) હંમેશાં પવિત્ર છે. કપડવણુજના સંગમ સ્થાને પૂલની પૂર્વ દિશાએ હિન્દુઓનાં શબ બાળવામાં આવે છે. શબની રાખ-અસ્થિ પણ કેટલાક અહીં જ પધરાવી દે છે. ચોખ્ખામાં શબને ખુલ્લામાં ચિતા પર સુવાડવાં, તે કરતાં ચિતા બુઝાય નહીં, શબને આંચ આવે નહીં, નદીમાં પુર આવે તો, આવી પડનાર આફતોથી બચવા માટે સામે ટેકરી પર (ઉંચાણ પર એક પતરાનું છાપરું બાંધેલ છે. ત્યાં પાસે એક નાનકડી ધર્મશાળા ફક્ત ડાહ્યોની રાહત માટે બાંધેલી છે. (બંધાવનાર પુણ્યાત્માનું નામ જાણવામાં આવ્યું નથી.)

આ સ્થળે ત્રણ સમાધિ સ્થનો છે.

૧. ભુધરભાઈ ધનેશ્વર : રાજેશ્રી ભુધરભાઈ ધનેશ્વર ચતુર્વેદીનો જન્મ સંવત ૧૯૨૯ ભાદરવા સુદ ૧૧ ને મંગળવાર. સ્મશાનની (ડાહ્યોને બેસવાની) ધર્મશાળા. (જુઓ ચિત્ર નં. ૪૯)

૨. રાજગાંધી : મોટા સમજી મંદિરના મહંત શ્રીરામદાસજીની સમાધિ છે. વિ.સં. ૨૦૧૮ ના. મા વદ ૧૩ ને શુક્રવાર.

૩. કબીર સંપ્રદાયના મહંત : શ્રીકબીરપંથી મહારાજ જગનદાસ પરસુરામનું સ્થાન. સંવત ૧૯૪૯ ના કારતક વદ ૧૪ ને શનિવાર. (જુઓ ચિત્ર નં. ૫૦)

ધર્મશાળા પાસે આ મહાપુરુષની ભસ્મ ગાળવામાં આવતી. અહીં તુલસી ક્યારે છે. સમાધી સ્થાનમાં એક સંપુર્ણ પ્રશસ્તી (લેખ) કાવ્ય છે. તે વસંતલિકા છંદમાં છે. તેમની શેઠ શાહુકાર અને ગામમાં ચાણાક્ય જેવી બુદ્ધિ બળે ધણી જ પ્રતિષ્ઠા હતી. ગાયકવાડીમાં મશાલ છત્રીનું માન હતું. વાડાશિનોર, લુણાવાડા અને સંતરામપુરના રાજ્યો સાથે તેમને સારા સંબંધો હતા. ઉલ્કેશ્વર, મોઢબાદશુની ધર્મશાળા, રઘુનાથજીનું મંદિર, બુધરભાઈની ધર્મશાળા અને શ્રીસ્વામીનારાયણના મંદિરની પાછળ તેમનો સંપુર્ણ હાથ હતો. તેમની મીઠી યાદ રૂપે બુધરભાઈની ખડકી અને બુધરભાઈની હવેલીના નામે ઓળખાતું મોટું મકાન તેમની કિર્તિની યાદ આપે છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૫૧)

સંગમ : પડોશના બેતરમાં જેનાચાર્યાનાં બે સમાધિ સ્થાન છે.

બાળકો માટે : બાળકો માટે અગ્નિદાહ દેવાની જગા મહોર નદીના પુલની દક્ષિણ દિશાએ મહાદેવની દેરી છે, ત્યાં એક કૂવા જેવું છે, તે કોઠી પાસે બાળકોને દહન કરવામાં આવે છે.

વરાંસી પાસે :— આ નદીના નવાગામ તરફના આસપાસના હિન્દુઓ રાખને આ સ્થળે બાળે છે. કેટલાક ગરીબ વર્ગના લોકો શહેરના દરવાજા બહાર આવેલ તલાવોના કિનારા પાસે પણ અગ્નિદાહ દે છે.

હિન્દુ મિલન મંદિર : આ નામની એક સંસ્થા જે કપડવણુજના ધાર્મિક ઉત્સાહી વર્ગના હાથે ઉપસ્થિત થયેલ છે. તે સંસ્થા તરફથી આ અમરધામના યાત્રીઓ માટે જરૂરી તેવાં કપડું (કફન), દોરી, લાકડું વગેરે સામાન ઓછા ખર્ચે અને ગરીબોને મફત પણ આપીને ઘણું જ ઉમદા કાર્ય કરેલ છે. જે ચાલુ છે. લાકડાં જેવો સમાન પહેલાં દરેક સગા વહાલાં પોતાની સાથે ઉંચકીને લઈ જતા, તે બદલે હવે સંગમ પાસે આ સંસ્થા દ્વારા પહોંચાડવામાં આવે છે.

દરગાહો

આ શહેરની આસપાસ કેટલાંક સ્થળોએ દરગાહો માલુમ પડે છે. બાબી વંશના છેલ્લા વારસદારોના સમયની પણ હશે.

સૌરા મણુવદરના બાબી વંશના નવાબ શ્રીકમાલુદ્દીન ખાનનું અવસાન અહીં થયેલ. તેઓ શ્રીવાડાશિનોરના છેલ્લા નવાબ સાહેબના બનેલી થતા હતા. તેમને બે પુત્રો પણ હતા. વાડાશિનોર નવાબ સાહેબનાં બહેન અહીં અવસાન પામેલ. તેઓ બંને જણની કબરો પણ અહીં છે.

(માણુવદરમાં નવાબ સાહેબની સારવારમાં લેખકના મોટાભાઈ રાજગૌંધ તરીકે હતા. તેમને સારવાર કરી હતી, તેઓ લકવામાં સપડાયા હતા.)

મકરમે : રોએ : મહાપુરુષો, સંતો કે ઓલીઆની કબરો પર સમયોરસ ધુમ્મટદાર ઇમારત બાંધવામાં આવે છે, જેને મકરમે કહે છે. મસ્જિદ કે મકરમે સમુદાય જ હોય તો તેને રોએ કહે છે.

ઇદગાહ : મહોર નદી ઓળંગી પશ્ચિમે વહોરના કબ્રસ્તાન તરફ જતાં ડાબા હાથે એક ઇદગાહ આવે છે. જ્યાં જ્યાં મુસ્લીમ વસ્તી હોય છે, ત્યાં ઇદગાહ બનાવવામાં આવે છે. મક્કા શરીફની દિશા તરફ એક સાદી દિવાલ કરવામાં આવે છે, આ દિવાલ (ઇદગાહ) સામે જ નિમાઝ પઢવામાં આવે છે. આ ઇદગાહ (દિવાલ) વિશાળ મેદાનમાં જ હોય છે. જ્યાં હજારો મુસ્લીમ ખિરાદરો સાથે જ નમાઝ પઢી શકે છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૫૨)

વહોરા ખિરાદરોનું કબ્રસ્તાન : કપડવણુજમાં વહોરા ખિરાદરોનું કબ્રસ્તાન જોવા દરેક લવચકાય. તે કબ્રસ્તાનમાં મહાન વ્યક્તિઓની છબીઓ વગેરે છે. કબ્રસ્તાનમાં રસ્તા બંધી ગોઠવણી છે. તેમાં આવેલ સુપ્રસિધ્ધ છબીઓ : (જુઓ ચિત્ર નં. ૫૩, ૫૪, ૫૫) પ્રવેશતાં ડાબા હાથે—

૧. છત્રી—“સૈયદ અલીખીન સમઉન”ની છે.

૨. છત્રી—આ છત્રીમાં ત્રણ દરગાહ લેગી છે.

(અ) શેખ મોહયુદ્દીન મહમ્મદઅલી વફાત તા. ૧૧ મી જુલ હીજરી ૧૮૦૦૨

(બ) લેખ નથી.

(ક) મોહમ્મદીયા ફારખીન યુસુફ વફાત તા. ૨૩ મી સફર હીજરી ૧૦૭૨.

૩. છત્રી : જેમાં ત્રણ સાથે દરગાહો છે. શેખ નજમુદ્દીન યુ. ઇબ્રાહીમજી.

૪. છત્રી : (મોટી છત્રી) સૈયદી મોહમ્મદખીત કાજીખાન સાહેબ. આ મોટી છત્રીની પુર્વમાં પરયાળ પર મુલ્લા સાહેબોની દરગાહો છે.

(૧) મુલ્લા અલીહુસેન (૨) મુલ્લા અબ્દુલ સૈયદ.

૫. છત્રી : સૈયદી ખાનજી ખીત એહમદ. (આ દરગાહ દૂર પુર્વમાં છે.)

૬. છત્રી : સૈયદી ઇબ્રાહીમ યુરહાનુદ્દીન સાહેબ.

૭. છત્રી : પાંચ દરગાહો છે, જેમાં ત્રણમાં લેખ નથી. બે માં છે. તે—

(૧) શેખ દોસાલાઈ કાસમજી સન ૧૧૩૧

(૨) શેખ મુનીમજી જીવાખાન ખાનજી સને ૧૧૩૧. પાસે જુનો કૂવો છે, તે સમરાબો છે.

૮. છત્રી : ત્રણ દરગાહ લેગી છે. (લેખ નથી.)

૯. છત્રી : ત્રણ દરગાહ જેમાં મીયાં સાહેબ ઇસુફઅલી મુમનજીની છબી વચ્ચે એક ધાબા બંધી લવ્ય બેઠક છે અને ઉત્તરમાં સામાન રાખવાની ચોરડી છે.

સુખ્ય રોળે : સૈયદી ખોજ બીન મલેક સાહેબનો લબ્ય રોળ છે. જે શેક સુલેમાનજી ઇસુફભાઈ નબુભાઈ તરફથી સંવત ૧૮૬૧ કારતક સુદ ૪ ને શુક્રવારે બંધાવ્યો છે. ફર જમણી બાબુ ટેકરા પર કેટલીક દરગાહો છે, અને વચ્ચે એક છત્રી છે.

૧૦. છત્રી : જે સૈયદી નરુદ્દીન બીન ઇદરીસની છે. (વહોરા ખિસદરોનું કબ્રસ્તાન મહોરનો પુત્ર ઓળંગી ઉલ્કેશ્વર વાડી સડકના જમણા હાથે છે.)

કબ્રસ્તાનો : અંતિમરીયા દરવાજા બહાર શેકાણીની ધર્મશાળાની પશ્ચાત શ્રીનેમિનાથજીના મંદિરની પશ્ચાતથી શરૂ થઈ તલાવ સુધીના ક્ષેત્રફળમાં આ કબ્રસ્તાન આવેલ છે. જ્યાં પીરની દરગાહ પણ છે. ત્યાં એક ફકીરનો તકીયો છે. કબ્રસ્તાન કહેવાય છે.

લુહારોનું કબ્રસ્તાન : કશનપુરા તરફ જતાં આ કબ્રસ્તાન આવેલ છે.

મલકોનું કબ્રસ્તાન : કરામાં વસતા મલકોનું કબ્રસ્તાન આ સ્થળે આવેલ છે. અહીં કાલુ સૈયદની દરગાહ છે.

કડીયાનું કબ્રસ્તાન : જૂનું અને નવું હાલમાં નદીના કિનારે છે.

સીસગરનું કબ્રસ્તાન : આ કબ્રસ્તાન નદીના કિનારે આવેલ છે. અહીં એક રોળ પણ છે.

ધાંચીનું કબ્રસ્તાન

સુલતાન પુરનું કબ્રસ્તાન

કસાઈઓનું કબ્રસ્તાન

ઉબાઓનું કબ્રસ્તાન

કાકા માઈનું કબ્રસ્તાન : કાટડીયા આરા સામે આવેલ છે.

મીરઝાનું કબ્રસ્તાન : મુસાફર બંચલાની પાછળ.

જઢાવળાનું કબ્રસ્તાન : કુબેરજી મહાદેવ પાછળ.

ઈસલા પુરાનું કબ્રસ્તાન :

ભોગોલિક દૃષ્ટિએ સીમા વિસ્તાર તથા આપોહરા વગેરે : ભારતનો ભૂમી પ્રદેશ જે લબ્ય અને ગુણીયક ગુજરાના નામે ઓળખાતો તેમાં ખેડા જિલ્લાનો આ તાલુકો (કપડવણજ). તેનું સુખ્ય શહેર કપડવણજ. તે આપણું વતન. ઉત્તર અક્ષાંસ ૨૩°૨ અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩°૪ માં છે.

પુર્વ દિશાએ અમદાવાદ જીલ્લાના દશકોઈ તાલુકાની તથા વાડાસિનોર રાજ્યની હદ છે. પશ્ચિમે મહેમદાવાદ તાલુકાનો અને વડોદરા રાજ્યની હદ તથા મહીકાંઠા એજન્સી આવેલી છે.

વિસ્તાર : પુર્વ પશ્ચિમ ૩૦ માઈલ (વડલાથી મીરજપુર) અને ઉત્તર દક્ષિણ ૧૭ માઈલ (અલવાથી કંઠલાલ) છે. ક્ષેત્રફળની દૃષ્ટિએ ખેડા જિલ્લામાં કપડવણુજ તાલુકો મોટો છે. તેનું મુખ્ય શહેર આપણું વતન કપડવણુજ છે. જમીન કાળી છે. તેમાં કપાસનો પાક થાય છે, અને જે જે સ્થળે રેતાળ છે, ત્યાં મગફળી થાય છે. જ્યાં જ્યાં કચારી જમીન છે, ત્યાં સારી એવી ડાંગર થાય છે.

૧. દલાલવાડો જુનામાં જુનો નદીથી ૪૨ મીટર ઉંચાઈ માં છે. ૨. ઘાંચીબારી મહોરથી ૩૬ મીટર ઉંચાઈમાં છે. ૩. મ્યુ. ઓફિસોનો વિસ્તાર ૪૦ મીટર ઉંચાઈમાં છે. ૪. હનુમાનપુરા નીચલા લેવલે છે.

સીમા : શહેરની પુર્વ તથા અગ્નિ ખૂણે વાડાસિનોરનું બાબી વંશનું નવાબી રાજ્ય. દક્ષિણે સોમનાથ મહાદેવ તથા રત્નાગિરિ માતાનું દેવળ અને ડુંગરી. નૈઋત્ય ખૂણે શ્રીકૃષ્ણેશ મહાદેવ તથા પશ્ચિમે તથા ઉત્તરે મહોર નદીનો પથરાયેલ પટ છે.

વિસ્તાર : પહેલાં રાજવંશોના સમયમાં મુખ્ય નગરને હંમેશા કિલ્લાથી રક્ષવામાં આવતું. ઈંટો પથ્થરો ચુનાથી પહોળા અને ઉંચા કિલ્લા બાંધવામાં આવતા. આપણા ગામનો કિલ્લો ક્યારે બંધાયો તેનો યોગ્ય સમય જડતો નથી, છતાં તેનો ઉપરનો ભાગ જોતાં લાગે છે, કે રાજપુત યુગમાં બંધાયેલ આ કિલ્લો મુસ્લીમયુગમાં ફરી તૈયાર થયેલ હોય તેમ લાગે છે. જુમ્મા મસ્જીદ તથા તેની પાસેનો રાગઢીનો કિલ્લો ઉલુજફર ખાન કે જે પાછળથી મુઝફ્ફરશાહ ૧ લાના નામે શુજરાતનો સુલતાન બન્યો. તેણે ઈ. સ. ૧૪૦૪ ના માર્ચ એપ્રિલમાં જ્યારે તે આ બાબુનો પ્રધાન હતો તે સમયમાં બંધાયેલ હોય તેમ માનવાને કારણ છે. (“ભારતીય પુરાતત્ત્વ સર્વેક્ષણ”)

કપડવણુજનો કિલ્લો બંધાતાં કોઈક મંદિરનો કદાચ નાશ થયો હોય. મરાઠા યુગમાં બાઈઓ ખોદતાં એક ભવ્ય હનુમાનજીની ૭ ફુટ ઉંચી પ્રતિમાં નીકળેલી. જે હાલ (હનુમાનજીની મુર્તિ છે તે પાણી હોય) સરખલીઆ દરવાજા બહાર શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદની ધર્મશાળામાં મોજુદ છે. તે આગળ કહી ગયા છીએ.

“કપડવણુજના ચાર દરવાજા, પાંચમી ઘાંચી બારી ।

સૌ સંપીને સાથે રહેતા, એ સૌની બલીફારી ॥”

આપણું વતન તેના એક પૂર્વ ભાગ તરફ જુના બાબીવંશના રાજવીઓની યાદી તાજી રાખતા નવાળી રાજ્યને પણ જુએ છે. ચોપાસ દેવો જેની રક્ષા કરે છે. તે શહેરમાં આવેલાં મંદીરો, મસ્જિદો અને જિનાલયો, નવાં ભવ્ય મકાનો અને પ્રાચીન સ્થાપત્યો તથા અવશેષો જોતાં તેની પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ભવ્યતાનો ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે.

વિસ્તાર : શહેર સામાન્ય ગોળાકારે ગણી શકાય. કોટનો ફરતો ઘેરાવો છે. કોટ રાજપુત યુગનો પથરોનો બાંધેલ છે. મુસ્લિમ શાસનમાં તેને પુનઃ તૈયાર કરેલ છે તેમ લાગે છે. આ શહેરને ચાર દરવાજા તથા એક નાનો દરવાજો જેને બારી કહેવામાં આવે છે.

૧. પૂર્વદિશાએ અંતિસરીયો દરવાજો.

૨. દક્ષિણ દિશાએ સરખલીયો દરવાજો.

૩. નૈઋત્ય ખુણામાં મીઠા તલાવનો દરવાજો.

૪. પશ્ચિમ દિશાએ નદી દરવાજો.

૫. વાયવ્ય ખુણામાં ઘાંચી બારી (નાનો દરવાજો).

આ શહેરમાં જુદી જુદી કોમની મળીને ૩૦,૭૪૮ હજાર લોકોની વસ્તી છે. (લેખકની ધનાનાં સમયે)

૧૯૫૩ થી ગણતાર આ શહેરનો વિસ્તાર હરિકુંઝ સોસાયટી અને વોટર વર્કસના વિસ્તાર સાથે મળીને ૧૦૩૦ એકર એટલે ૧,૬૧૦ ચોરસ માઈલનો છે.

૧. શહેરના કિલ્લાની સાથે સાથે સારી એવી ઊંડી ચારે બાજુ પકી બાંધેલ ખાઈઓ પણ હતી. આ દરવાજાના ફેટા જોતાં જ માત્રમ પડે કે દરવાજા ભવ્ય હતા. તેનાં કમાડો પણ તેટલાં જ મોટાં હતાં. દરેક દરવાજે દરવાજાને બેસવા માટે ઉંચા એટલા હતા. મીઠા તલાવના દરવાજાના તથા સરખલીયા દરવાજાના ઉંચા એટલા અમારી નજર સામેના છે. નદી દરવાજો જે અત્યારે નાનો દેખાય છે તે જમીન ઉંચી આવવાથી નાનો દેખાય છે. પહેલાં મુસ્લીમ વંશના રાજ્ય અમલ દરમ્યાન આ સ્થળેથી ગજરાજો મહોર નદીના હાથિઓ ચારે પાણી પીવો જતા હતા તેમ કહેવાય છે. આજે તો અંતિસરીયો દરવાજો, મીઠા તલાવનો દરવાજો નામશેષ પણ નથી. સરખલીયો (દક્ષિણનો) દરવાજો એ એક પવિત્ર સ્થળ બની ગયેલ છે. આ સ્થળે પૂજ્ય રાષ્ટ્રપિતા સ્વ. મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રતિમાનું મુખાવિંદ શહેર તરફ છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૫૬) આ તરફ શહેરના સાત બાજુના રસ્તાઓનો સુમેળ થાય છે.

રાષ્ટ્રપતીની પ્રતિમા :

૧. આ પ્રતિમા ખૂલ્લી મૂકવાની ક્રિયા ભારતના રેલ્વે પ્રધાન શ્રીલાલ બહાદુર શાસ્ત્રીના શુભ હસ્તે તા. ૭-૪-૧૯૫૩ ના થયેલ. તેઓશ્રી તે પછી ભારતના વડાપ્રધાન થયેલા.

૨. પુ. મહાત્મા ગાંધી સ્થાનિક સ્મારક સમિતિએ આ પ્રતિમા તૈયાર કરાવી કપડ-
વણુજ શહેર સુધરાઈને અર્પણ કરી હતી.

૩. શિલ્પકાર : શ્રીશાંતિલાલ કાપડીયા હતા.

નીચેનો લેખ : રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજી (શ્રી મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી)

જન્મસ્થળ : પોરબંદર, જન્મતિથિ ૨-૧૦-૧૮૬૯, સંવત ૧૯૨૫ ભાદરવા વદ ૧૨. પુણ્ય
તિથિ તા. ૩૦-૧-૧૯૪૮ સંવત ૨૦૦૮ પોષ વદ ૫, સ્થળ દિલ્હી.

શ્રી હરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈ

કપડવણુજની જાહેર પ્રવૃત્તિઓના આત્મા શ્રીહરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈ. જન્મ કપડ-
વણુજ ભાદરવા સુદ ૧૧ સં ૧૯૩૭ તા. ૪-૯-૧૮૮૧. અવસાન ભરુચ, અષાઠ વદ ૫ સં.
૧૯૮૩ તા. ૧૬-૭-૧૯૨૭. આ પ્રતિમાની અનાવરણ વિધિ પુજન મહાત્મા ગાંધીજીના પરમ
અનુયાયી આચાર્ય શ્રીવિનોબા ભાવેના શુભ હસ્તે કરાવવામાં આવી હતી. સ. ૨૦૦૫ તા.
૧૬-૭-૧૯૪૯. સેવા સંઘ કપડવણુજ. શિલ્પકાર કાન્તિભાઈ ખી પટેલ સુ. સોજા.
(જુઓ ચિત્ર નં. ૫૭)

સાત રસ્તા

૧. શહેરથી નીકળતાં બત્રીસ કોઠાની વાવથી દક્ષિણ તરફનો રસ્તો. ૨. શ્રીચંચળ-
બાઈ ટાવર (કુંડવાવ) થઈ મોચીવાડમાં થઈ દક્ષિણ તરફનો રસ્તો. ૩. કાછીઆવાડમાં થઈ
દક્ષિણ તરફ જવાનો રસ્તો. ૪. નગરપાલિકા તરફ જતો હોસ્પિટલથી દક્ષિણ તરફનો રસ્તો.
ઉપરના ચાર રસ્તાના મધ્યબિંદુપર ગાંધીજીની પ્રતિમા છે. શ્રીહરિભાઈની વિનંતીથી ૮ મે
૧૯૨૧ માં પુ. બાપુ કપડવણુજ પધારેલા. પ. પૂ. ગાંધીજીની પ્રતિમાથી પૂર્વ દિશાએ સ્ટેશન
તરફનો રસ્તો. ૬. પ્રતિમાથી પશ્ચિમ તરફ શેઠ જાળીરભાઈ મહેતા હોસ્પિટલનો રસ્તો.
૭. પ્રતિમાથી દક્ષિણ તરફ રત્નાગિરિ જવાનો રસ્તો.

ગાંધીજીની પ્રતિમાનું સ્થળ : સારાએ ગામનો નકશો, સ્થળો, જ્યાં બાદ આ
સ્થળની પસંદગી કરનાર આપણા ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ કલાગુરૂ પદ્મશ્રીરવિશંકર રાવળ
તથા અમદાવાદના વિદ્વાન આર્ટીટેક્ટર શ્રીગીરીશભાઈ દેસાઈએ સેવા સંઘના કાર્યકરોની સાથે
રહીને પસંદ કરેલ છે. (તે સમયે પુજ્ય શ્રીકલાગુરૂ શ્રીરવિશંકર રાવળે આ પુસ્તકની
હસ્તપ્રત તથા ફોટાઓનું આદ્યમ જોઈને આશીર્વાદ આપેલા.) તેઓએ જૂનાં સ્થાપત્યના
ફોટાઓ જોઈને ઘણું જ સંતોષ વ્યક્ત કરેલો.

આ શહેરની રચના જોતાં આપણને ઘણું સ્થળે ચાર રસ્તા લેગા થતા જોવા મળશે.

આ શહેરના કિલ્લા સાથે તેને અડીને ઉભેલ શહેર સુધરાઈનું લગ્ય મકાન (જુઓ
ચિત્ર નં ૫૮) અને તે પાછળનો કિલ્લાનો દેખાવ (જુઓ ચિત્ર નં. ૫૯) આપણને સહેજ

ભૂતકાળની ભવ્યતાનો ખ્યાલ આપે છે. જ્યારે શહેર સુધરાઈએ તેની શતાબ્દિ ઉજવી ત્યારે શહેરની રેતક જોવા જેવી બનેલી. ફેટા જોવા તે વિભાગ વાંચવો :

હવામાન

સીમાવિસ્તાર તથા આબોહવા : ભારતનો ભૂમિપ્રદેશ જે ભવ્ય અને ગુણીયત ગુજરાતના નામે જાણીતો છે. તેમાં ખેડા જિલ્લો—તેનો ઉત્તરભાગ જે માળ પ્રદેશના નામે ઓળખાય છે, તેમાં કપાવણજ તાલુકો છે. તેનું મુખ્ય શહેર કપડવણજ (આપણું વતન) છે. તે ઉત્તર અક્ષાંશ ૨૩-૨ અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩-૪ પર આવેલું છે.

ખેડા જિલ્લામાં આપણા તાલુકાની સરહદે અમદાવાદ જિલ્લો, સાબરકાંઠા જિલ્લો, મહેસાણા તાલુકો, નડિયાદ તાલુકો, ઠાસરા તાલુકો અને બાલાશીનોર તાલુકો આવેલા છે. અહીં જે જમીન કાળી છે, તેમાં કપાસ થાય છે. જે રેતાળ જમીન છે ત્યાં મગફળી થાય છે. જ્યાં કચારી જમીન છે ત્યાં સારી એવી ડાંગર થાય છે.

હવામાન પવન : માર્ચથી ઓક્ટોબર નૈઋત્ય ઋણાથી પવન આવે છે. નવેમ્બરથી માર્ચ સુધી ઈશાન ઋણામાંથી પવન આવે છે. નવેમ્બરથી માર્ચની હવા પુશનુમા રહે છે. તથા તાંદુરસ્તીને માફક આવે છે. માર્ચ એપ્રિલમાં સુકી હવા હોય છે, તે ઉકળાટ કરે છે. જૂનથી ઓક્ટોબર સુધીની લીની તથા જરા ભારે હવા હોય છે. ઉનાળે સહેજ વધુ પડતી ગરમી રહે છે, અને શિયાળામાં વધુ પડતી ઠંડી પડે છે. વરસાદ ૭૬ સે.મી. જેટલો સામાન્ય પડે છે. ૧૫મી જૂન પછીથી વરસાદની શરૂઆત થાય છે, તે જુલાઈ ઓગસ્ટ સુધી રહે છે. ચોમાસાની ખેતીને ખરીફ પાક કહે છે. ઉનાળાની ખેતીને રબની પાક કહે છે. શિયાળાની ખેતીને હરીની પાક કહે છે.

કુદરતી અણધારી આફતો

આ આફતે ગુજરાતને આવરી લીધેલ, તેથી તેની અન્નર આપણા ગામને પણ થાય તે સ્વભાવિક હોઈ નોંધી છે.

પ્લેગ : સંવત ૧૯૫૭નો ફાગણ માસ ઈ. સ. ૧૯૦૧. આપણા વતન પર પ્લેગના ભયંકર રોગનો કાળ પંજો પડ્યો. ભયંકર લીધણુતામાં ભાગ્યશાળી કુટુંબ બચ્યું હશે. (ઘણો જ ચેપી રોગ છે.) જ્યાં એક શબને બાળીને આશ્રય ન હોય ત્યાં બીજાના શબને બાળવા જવા તૈયાર જ રહેવું પડે. કેટલીક નાની ટુંકી સ્થિતિઓમાં બાળનાર પણ ના મળે તેવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ હતી. આ કણજીતાની જ્યારે વૃદ્ધો વાતો કરતા ત્યારે આપણને તેની કલ્પના પણ ન આવે તેવી ભયંકરતા વર્તાઈ હતી. આ સમયમાં જનતા પોતાના મકાનો ગમે તેમ મૂકીને ગામથી ૧-૨ માઈલ દુર છાપરા બાંધીને જતી રહી હતી.

દુબકાળ : પ્લેગનો પંજો દુર થયો ત્યાં જનતા દુબકાળના પંજામાં સપડાઈ હતી. કાળ દેવતાએ પણ મર્યાદા ઓળંગી હતી. આ સમયમાં ગરીબ જનતાના શબને બાળવાના લાકડાં ન મળતાં. તેથી તે નાટે મ્યુ. કે સરકાર તરફથી સમાનમાં એક ભટ્ટી તૈયાર રાખવામાં આવેલ કે જેમાં ઘણાં જ શબ ઠલવાતાં.

પ્લેગનાં જીદાં જીદાં સ્વરૂપો : આ રોગના જંતુઓ ઉંદરો પરના ચાંચડોથી ફેલાય છે. ચાંચડના ડાંખ મારફતે તેનાં જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થાય છે. ખે થી આઠ દિવસ એ ઝેર રહે છે. અને ગુપ્તાવસ્થા પછી ૧૦૪ થી ૧૦૬ ડિગ્રી સુધી તાવ ચઢે છે. નાડીનો-શ્વાસનો વેગ પણ વધી જાય છે. પછી ગાંઠ દેખાય છે. અને કાલદેવનો પંજો ફરી વળે છે.

પ્લેગ : જેને મરફી કહે છે. તેના પાંચ પ્રકાર છે. ૧. ગાંડીયો પ્લેગ ૨. ફેફસાંનો પ્લેગ ૩. રક્તવિષ પ્લેગ ૪. મગજ પ્લેગ ૫. આંતરડા પ્લેગ.

આ રોગ મરેલા ઉંદરો પર બેઠેલ ચાંચડના ડાંખ દ્વારા અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ થાય છે. જેથી જાંઘના મુળમાં, બગલમાં, ગળાના ભાગમાં ગાંઠ નીકળે છે. મોટા ભાગના દરદીઓ અડવાડીયામાંજ મરણને શરણ થાય છે.

સંવત ૧૯૬૭-૬૮ માં ફરી આ રોગ પાછો દેખાયો હતો. પ્લેગના દરદીઓને રહેવા માટે તદ્દન અસાયદી ઓરડીઓ સરકાર તરફથી ખંધાઈ હતી. જે કુબેરજી મહાદેવની પડોસમાં હતી.

દુબકાળ : મિશને એહમદોની નોંધ પ્રમાણે ઈ.સ. ૧૫૫૯માં ગુજરાતમાં ભયંકર દુબકાળ પડ્યો. જેમાં અનાજ માટે લોકોએ ધર્મ વેચ્યો, પોતાના બાળકો વેચ્યાં. સંવત ૧૬૮૭ ઈ.સ ૧૬૩૧-૩૨ ગુજરાતમાં 'સન્યાસીઆ' નામે ભયંકર દુબકાળ પડ્યો હતો. મીશને સીકંદરી બાદશાહના મત પ્રમાણે તો એવો ભયંકર દુબકાળ હતો કે રોટલાના ટુકડાની ખાતર બાળકો વેચાય હતાં. કંઈક અમલ પણ લીધાં. કુતરાનું માંસ પણ લીધું. કંઈક આપઘાતો થયા. કંઈક રસ્તે તરફડીને મુવાં. કાળ ખંજરી વાગતી હતી. કુતરા અને ઢોરનાં માંસ વેચાતાં હતાં.

ઈ.સ ૧૬૮૧-૮૨ માં ફરી દુબકાળ પડ્યો.

સંવત ૧૭૭૫ ઈ. સ. ૧૭૧૮-૧૯ નો દુબકાળ 'પંચોતરો' કહેવાયો. ૩. ૧) ના ૪ શેર મઠબાજરી હતાં. ૩. ૧ માં બાળકો વેચાયાના કિસ્સાઓ નોંધાયા હતા.

સંવત ૧૭૮૭ ઈ.સ ૧૭૩૧-૩૨માં બરોબર ૧૦૦ વર્ષે આ બીજો 'સત્યાશીઓ' નામનો લીલીયો દુબકાળ પડ્યો. ૧૪ દિવસ એક ધારો મુશાબધાર વરસાદ ગુજરાતના કપાળે અથડાયો.

સારું એ ગુજરાત પાણીમાં ડુબતું દેખાયું. ચોમાસું પુરું થતાં લોકો તાવમાં (મેલેરિયામાં) પડકાયા. કેટલાક મૃત્યુના ભોગ બન્યા.

સંવત ૧૮૦૩ ઇ.સ ૧૭૪૭ આ ‘ગિલોફ’ એટલે ગણની સાલિને દુષ્કાળ ગણાયો. તે પણ ભયંકર હતો. પશુના માંસ ખાઈને જીવન વિતાવેલ ધર્મિષ્ઠ માણસોએ ઝાડના મૂળ પાન ખાઈને સમય વિતાવેલ.

સંવત ૧૮૪૭ ઇ.સ ૧૭૯૦-૯૧ આ દુષ્કાળ ‘સુડતાળા’ ના નામે ઓળખાયો. આ કંઈક કપરો સમય હતો. આ સમય બાળકો વેચાયાના તથા બાળકો છેડી દીધાના કિસ્સા પણ નોંધયા છે.

સંવત ૧૮૬૮ ઇ.સ. ૧૮૧૨ અતિવૃષ્ટો અને તીડ પડેલાં. સંવત ૧૮૬૯ ઇ.સ ૧૮૧૩ અગોષ્ઠતરો કાળ તથા મહામારીનો રોગ દેખાયો હતો.

સંવત ૧૯૫૬ ઇ.સ ૧૯૦૦+૧ આ ‘છપ્પનીયાના’ નામે ભયંકર દુષ્કાળ આવ્યો. છપ્પનીયા કાળે અને પંચાવનના પ્લેગના સમયમાં ગુજરાતની પુન્ય ભુમિને ચુસી લીધેલી.

ભૂખના ત્રાસે માનવી અને ઢોર રસ્તામાં જ તરફડતાં. પેટ માટે કેટલાક ધર્મબ્રષ્ઠ થયા. કેટલાક હિંદુઓ આ સમયે ખ્રિસ્તી પણ બની ગયા.

સંવત ૨૦૨૮ ઇ. સ. ૧૯૭૨ દુષ્કાળની તથા ઇ. સ. ૧૯૭૩ અતિવૃષ્ટિની અસર તાલુકાને થયેલી.

દુષ્કાળ, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, રોગચાળો એ પાપોની અથવા શું અધાર કર્મોની શિક્ષા હશે ?

સંવત ૧૯૫૬ ઇ. સ. ૧૯૦૨ છપ્પનીય દુષ્કાળે વખતે સરકાર તરફથી તથા શ્રીમંતો તરફથી સારી એવી સહાય લોકોને મળેલી. સરકારે જાહેર બાંધકામો શરૂ કરી લોકોને પૈસા અને અનાજની સગવડ આપેલી.

કપડવણુજમાં આ સમયે કેટલાક શ્રીમંતો તેમજ છપ્પનીયા શેઠનું વિરલ બિરૂદ મેળવનાર સ્વ. ગાંધી વાડીલાલ લીંબાભાઈએ પણ પ્રબળે સારી મદદ કરેલી.

કંસારવાડના ચક્રલે રૈયા ગાંધીની ખડકીમાં રહેનાર રહીયા ગાંધીના વંશજ લીંબાભાઈ ગુલાલચંદ ગાંધીના જેષ્ઠપુત્ર શ્રીવાડીલાલ લીંબાભાઈ ગાંધીએ પોતાનું સર્વસ્વ જેવું વેચીને પ્રબળે તૈયાર ખીચડી જમાડતા. જે ખાનદાન કુટુંબો મફત અનાજ લેવા તૈયાર ન થતા તેમને ૪ પાઈએ અનાજ આપતા. એ પૈસાથી બીજા અનાજ લાવીને વાપરતા. કેટલાક સાશં કુટુંબો શેઠ શ્રીમણીભાઈના ડેહલામાં તથા શેઠાણી શ્રીમાણેકભાઈની ધર્મશાળામાં તૈયાર ખીચડી જમીને પાછલા દરવાજેથી રવાના થતાં. પુ. શ્રીવાડીલાલ કાકાના સુપુત્રો

હાલ હયાત છે. આ વખતે કહેવત હતી. “ચાર રોકા, ચાર રહીઆ, એસર આદમ ગાંધીના છેયા, ઇસકુ મત છેડો મોરે ભેયા.” આ બધા ગામડાના વેપારી હોવાથી ઝનુની હતા. અસામાજિક તરવો તેમનાથી આ ચકલામાં ડરતા હતા. (તેમના મોટા પુત્ર વકીલ નગીનભાઈ વાડીલાલ ગાંધી ૧૯૬૦-૬૧ માં ગુજરાત વિધાન સભાના વિરોધ પક્ષના નેતા હતા.)

આ ગુજરાતમાં પડેલા દુષ્કાળની અસર કપડવણુજને થયેલી હોવાથી જ તેની નોંધ લેવામાં આવી છે. કપડવણુજથી પાંચ માઈલ દુર સાવલીનું વિશાળ તલાવ પણ છાપનિયા દુષ્કાળના સમયમાં બંધાયેલ છે.

કેલેરા : સંવત ૧૯૩૮ ના જેઠ માસમાં ઈ. સ. ૧૮૮૨ ના જૂન-જુલાઈ માસમાં કેલેરાએ આ આપણા શહેરને ઝડપી લીધું. પ્લેગના જેટલો પ્રલયકારી સમય હતો. સવિતા સૂર્યનાસયણનાં દર્શન થાય કે શબ નજરે પડે. પોલીસ બંદોબસ્તથી રોગીઓને બહાર કાઢવામાં આવતા. ઘણા જ ઉપચારો થયા, પણ રોગ શાંત થયો જ નહીં. કંઈક ભુવા ધુણ્યા છતાં કંઈ જ શાંતિ દેખાઈ નહીં. ડુંગરમાં વસતાં એવાં શ્રીસ્નાગિરિ માતાની કૃપાથી આ રોગથી શાંતિ થઈ. (વાંચો સ્નાગિરિ) કેલેરા : તેને ગુજરાતીમાં મહામારી-વિસૂચિકા કહે છે. આ રોગ ફાટી નીકળે છે, ત્યારે તે ભયંકર થઈ હજારો માણસોનો લોગ લે છે. ઝાડા ઉલટી આ રોગનાં મુખ્ય લક્ષણ. પાતળા ચોખાના ધોવામણ જેવા ઝાડા ઉલટી થાય છે. હાથપગમાં ગોટલા વળે આંખો ઉંડી ઊતરી જાય અને ચહેરા લેવાઈ જાય છે. હેડકી શરૂ થતાં જ ઠરઠી બે ચાર કલાકમાં મૃત્યુને ભેટે છે.

આવા રોગનો ફેલાવો થતાં પહેલાં ત્યાં દરેક નાગરિકને રસી આપી દેવામાં આવે છે. (“રોગ પ્રતિરોધક” રસી આપવામાં આવે છે.)

ધરતીકંપ : (ધરતીકંપના જે આંચકા ગુજરાતને સ્પર્શ કરી ગયેલા. તેમાં જે થોડી આછી અસર કપડવણુજને થયેલી તેની નોંધ :)

સંવત ૧૭૭૬ના જેઠ વદ ૯ ને ઈ. સ. ૧૮૧૬ ના સંધ્યાકાળે ગુજરાતમાં થયેલ ધરતીકંપના આંચકાથી કપડવણુજ અને ઠાસરાના કુવા ૧૦-૧૦ ફુટ ઊંડા થઈ ગયેલા. સંવત ૧૮૭૮ ઈ. સ. ૧૩-૮-૧૮૨૧ને રોજ બપોરના ૨-૪૧ મિનિટ અને ૩૦ સેકન્ડનો હળવો આંચકો હતો.

સંવત ૧૮૬૬ આસો સુદ ૫ શનિવાર ઈ. સ. ૧૭૪૧ના રોજ પાછલી ઘડીએ ધરતીકંપનો હળવો આંચકો હતો.

સંવત ૧૯૨૪ શ્રાવણ વદ ૮ ઈ. સ. ૧૭૬૭ ધરતીકંપ તથા રેલનો અનુભવ થયો હતો.

સંવત ૧૯૯૪ ફાગણ સુદ ૧૩ ને સોમવાર તા. ૧૪-૩-૧૯૩૮ સવારના ૬-૨૦ વાગે ૧૨ થી ૧૫ સેકંડ ધરતીકંપનો આંચકો હતો. આ આંચકો ઉત્તર હિંદ સુધીનો હતો.

તા. ૧૩-૧૨-૬૭ ના રોજ સવારે ક. ૪-૨૦ મિ. જે હળવા આંચકા લાગેલા. આમાં કોયનાને પણ ધરતીકંપની અસર થઈ હતી. મંગળવાર તા. ૧૬-૩-૭૬ રાત્રે ૧૧-૪૫ મિ. ધરતીકંપનો હળવો આંચકો હતો.

તીકનો ઉપદ્રવ :

સંવત ૧૯૩૪ ઈ. સ. ૧૮૭૮

સંવત ૧૯૬૦ ઈ. સ. ૧૯૦૪

સંવત ૧૯૬૧ ઈ. સ. ૧૯૦૫

સંવત ૧૯૮૫ ઈ. સ. ૧૯૨૯

તીકના ઉપદ્રવની આડી ખાસ અસર થયેલ નથી.

જળપ્રલય : સંવત ૧૯૮૭ માં લયંકર જળપ્રલય થયેલો. સંવત ૧૯૮૩ માં અતિવૃષ્ટિ થયેલ.

સંવત ૧૯૮૩ અષાઢ સુદ ૧૧ ને રવિવાર તા. ૧૦-૭-૧૯૨૭.

લાડલી વાક્ય

“શનિ, રવિ ને મંગળા, જો પોટે જહુરાંય,
ચાક ચઢાવે મેઢની, પૃથ્વી પ્રલય થાય”

આ લાડલી વાક્યથી પ્રજા શોક સાગરમાં ડૂબેલી હતી. અષાઢ વદ ૧૧ ને રવિવાર તા. ૨૪-૭-૧૯૨૭ નો ગુજરાતનો જળપ્રલય. આ લયંકર જળપ્રલયમાં સાત સાત દિવસ સુધી સૂર્ય ભગવાનનાં દર્શન પણ દુર્લભ થયાં. સાત દિવસ સુધી વરસાદ (અખંડ મુશળધાર) વીજળીના લયંકર કડાકા, પવનનાં તોફાન તા. ૨૭ થી ૩૦ સુધીમાં વધુ માઝા મૂકેલી. નદીઓએ પણ માઝા મૂકી. તળાવો પણ તૂટ્યાં. જનતાનો નાનો નીચલો ઘર ઘરબાર વિનાનો થઈ ગયો. અવાજ થાય કે “એ પડ્યું” એવી ખૂમ પડે. કપડવણજ મ્યુનિસિપાલિટીએ ગરીબો માટે શાળાઓનાં મકાનો ખુલ્લાં મુક્યાં. ધનિકોએ અને વિદ્યાર્થીઓએ યુવાનોએ ખુલ્લી તથા ગુપ્ત મદદો કરી. સેવાસંઘ જેવી સંસ્થાઓ વગેરે જનતાની મદદમાં દોડી ગયી. ગુજરાતનાં કેટલાંક ગ્રામ્ય તણાયાં. કપડવણજની બંને

નદીઓએ માઝા મૂકી, છતાં શહેરને વધુ નુકસાન કરી શક્યાં નથી. આ રેલના સમયે યુવાનોએ ગરીબો માટે અનાજ, કપડાં વગેરે ઉધરાવી ફરજો અંદા કરેલી. દુઃખમાં તમામ ભાઈઓએ સાથે રહી માનવતા બતાવી હતી.

સંવત ૧૯૨૪ શ્રાવણ વદ ૮ તા. ૧૧-૮-૧૮૬૮ મંગળવાર, સંવત ૧૯૨૭ શ્રાવણ સુદ ૧૫ તા. ૧૩-૭-૧૮૭૧ સોમવાર ઉપરોક્ત વર્ષોમાં બંને નદીઓમાં રેલ આવેલી. અંને સંવત ૨૦૦૧ ભાદરવા વદ ૧ થી ૩ સુધી સખત વરસાદ પડેલો તા. ૨૪-૬-૪૫ ને સોમવાર.

કપડવણ્જ શહેર સુધરાઈની સ્થાપના તા. ૭-૫-૧૮૬૩ થી શરૂ થઈ. ત્યારથી આજ સુધીનું જન્મ-મરણ પ્રમાણુ તે મોઢિયું છે.

શહેર સુધરાઈની સ્થાપના તા ૭-૫-૧૮૬૩ થી શરૂ થઈ, ત્યારથી અધિકારીઓ તથા પ્રજામાંના સદગૃહસ્થોમાંથી ૧૪ સભ્યોની નિમણૂક થતી. શહેર સુધરાઈનો વહીવટ કોટની દીવાલ પુરતો મર્યાદિત હતો. તે પ્રમાણે વહીવટ શરૂ થયો. ઈ. સ. ૧૯૦૧ થી જિલ્લા સુધરાઈના કાયદા પ્રમાણે વહીવટ શરૂ થયેલ છે. જૂના વિસ્તારની સાથે હાલમાં કિલ્લા બહારનો વિસ્તાર પણ વધ્યો. જે ઈ. સ. ૧૯૪૩ માં હરિકુન્જ સોસાયટી, વરાંશી વોટર વર્ક્સ વિસ્તાર ગણ્યો. આ વિસ્તાર ૧૦૩૦ એકર એટલે આશરે ૧.૬૧૦ ચો. માઈલ છે. વિસ્તાર હજુ વધી રહેલ છે.

કપડવણ્જની વસ્તી ગણતરી

ભારતમાં વસ્તી ગણતરીની શરૂઆત ઈ. સ. ૧૮૬૩ થી શરૂ થઈ. તે સમયે કપડવણ્જમાં આશરે ૧૦,૦૦૦ ની વસ્તી ગણાતી હતી. તે બાદ ઈ. સ. ૧૮૭૨ માં ૧૩૯૮૨ હતી. તે બાદ ૧૮૮૩ માં ૧૪૨૮૨ હતી.

ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં ૧૪૨૮૨ ની વસ્તી હતી, તે બાદ થતો વધારો :

ઈ. સ. ૧૮૯૧	વસ્તી	૧૪૮૦૫
ઈ. સ. ૧૯૦૧	"	૧૫૪૦૫
ઈ. સ. ૧૯૧૧	"	૧૩૧૨૭
ઈ. સ. ૧૯૨૧	"	૧૩૯૮૨
ઈ. સ. ૧૯૩૧	"	૧૫૬૩૧
ઈ. સ. ૧૯૪૧	"	૨૦૦૭૫
ઈ. સ. ૧૯૫૧	"	૨૨૩૧૨
ઈ. સ. ૧૯૬૧	"	૨૭૦૫૩
ઈ. સ. ૧૯૭૧	"	૩૦૭૪૮
ઈ. સ. ૧૯૮૧	"	૩૫૧૭૮

કપડવણ્ણ શહેર સુધરાધ

“શતાબ્દિ મહોત્સવ” માંથી વસ્તી ગણતરી સાથે જ જન્મ-મરણની નોંધ જરૂરી છે.

	જન્મ	મરણ
૧૮૬૩-૬૪	નોંધ થતી ન હતી	—
૧૮૭૩-૭૪	નોંધ થતી ન હતી	—
૧૮૮૩-૮૪	૪૫૮	૪૮૬
૧૮૯૩-૯૪	૫૧૩	૬૫૧
૧૯૦૩-૦૪	૪૮૬	૮૮૫
૧૯૧૩-૧૪	૪૮૭	૩૭૬
૧૯૨૩-૨૪	૫૬૬	૫૧૩
૧૯૩૩-૩૪	૭૨૫	૪૨૨
૧૯૪૩-૪૪	૮૫૬	૫૦૭
૧૯૫૩-૫૪	૮૭૨	૪૦૪
૧૯૬૧-૬૨	૧૦૨૨	૩૬૬
૧૯૮૧-૮૨	૨૧૪૬	૨૭૩

(સાતિ વાર ચાલુ વસ્તી નોંધવાની લેખકની ઇચ્છા હતી પણ મેળવો શક્યા નથી.—સંપાદક.)

ગૌરવ-છદ્ધું

કેળવણી

અંરકાર ધામ

ઔરંગઝેબના (મોગલ) સમયમાં કપડવણુજના વારસાગત કુટુંબના એક અબદુર રસુલ કાઝો ખતીબ તરીકે વસતા હતા. તેમના વડવાઓ પણ કપડવણુજમાં શહેર કાઝો તરીકે હતા. અબદુર રસુલ કપડવણુજ છોડીને તેમના પીર શાહ અબદુલ મજીદ સાથે (જે ઔરંગઝેબના લશ્કર સાથે બેડાઈને દક્ષિણમાં ગયેલા.) દક્ષિણમાં અહમદનગર ગયેલા. ત્યાં કાઝો તરીકે નીમાયેલા. કાઝો અબદુર રસુલનું મરણ તા. ૪-૬-૧૬૧૮ના રોજ અહમદનગર થયેલું. તેમના દીકરાને ત્યાં કાઝો તરીકે નીમવામાં આવેલ. તે પણ ઘણો જ વિદ્વાન હતો. સારા એવા પુસ્તકો લખેલાં. જેમાં ‘દસ્તુર આઈ ઉલેમા’ અરેબીક ભાષાનું સુંદર પુસ્તક છે. (‘ભારતીય પુરાતત્વ સર્વેક્ષણ’ ના આધારે, સાભાર.)

કપડવણુજનો પુરાતન કેળવણી ઇતિહાસ વ્યવસ્થિતિ મળી શક્યો નથી, છતાં બાબી વંશમાં ધાર્મિક શિક્ષણ, મુનશીલ અને મોલવીલ દ્વારા ઉર્દૂ શિક્ષણ આપતાં. ગુજરાતી જ્ઞાન પંડ્યાલ ભારત અપાતું હતું.

પહેલાંના (મોલવી-પંડ્યા) શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને પુત્રથી અધિક માનતા. આ શિક્ષકોએ કોઈ પણ જાતના પ્રમાણપત્રો મેળવેલ ન હોવા છતાં આદર્શ અનુભવી શિક્ષકો હતા. આ ગામઠી શાળાઓનો સંબંધ સરકારી શાળાઓ થતાં તે સરકારી શાળાઓ સાથે રહેતો.

આ ગુરુઓને ત્યાં સર્વે વિદ્યાર્થીઓ શ્રીકૃષ્ણ-સુદામાની પ્રણાલિક પ્રમાણે સાથે

આનંદથી કામ કરતા હતા. આ શાળાઓની ફી અને શિક્ષકોને થતી આવક ગુજરાતી શાળા પત્રની કવિતા વાંચતા સમજાય છે.

ભણવા જનાર વિદ્યાર્થી મુકીભર અનાજ (અવેત) લઈ જતો. દાખલ ફી રૂ. ૧૧- હતો. બાળકને શરૂઆતમાં શ્રી ભલે ૧ થી લાકડાની પાટી પર કંકુ કે રેતી નાંખી શીખવતા. આપણા ગામમાં આવી ગામઠી ચાર શાળાઓ હતી. આ શાળાઓમાં તે સમયમાં મુખ્યત્વે ધંધાને ઉપયોગી શિક્ષણ આંક-પલાખાં, મુખ ગણિત, વ્યાજ તથા ફેશી નામુ શીખવવામાં આવતું. આજના ૬૫-૭૦ વર્ષની ઉંમરના સજ્જનો તેઓશ્રીનાજ વિદ્યાર્થીઓ છે.

ગામઠી શાળાઓ :

૧. શ્રીનારાયણ દેવના મંદિર પાસે શ્રીભદ્રકાળી માતાના દેવળ સામે : મારા પૂજ્ય ગુરુચર્ય સ્વ. શ્રીછગનલાલ મજલાલ પંડ્યા. જેઓશ્રીના શુભહસ્તે આ અક્ષરજ્ઞાન મેળવ્યું છે. મારા એ વિભૂતિને લાખો વંદન. આ શાળા હવજી પંડ્યાની નિશાળના નામે ઓળખાતી.

૨. બત્રીસ કોઠાની વાવ પાસેની ભીંતમાં પૂ. શ્રીદશરથલાલ પરસોત્તમ નારણજી ભટ્ટ.

૩. ભુદરભાઈની હવેલી પાસે, શ્રીસોમેશ્વર ભુદરભાઈ ભટ્ટ, નીલકંઠ મહાદેવની ખડકી સામે.

૪. સીંધરાવ માતાની ડેરી સામે મુથાસ્વાડાની ધર્મશાળા પાસે શ્રીદશરથલાલ પુરસોત્તમ વનમાળી મહેતા.

ઉપરોક્ત ચારે આચાર્યો વિસનગર ॥ નાગર ગૃહસ્થો હતા. તેઓ મોટા નાગસ્વાડામાં રહેતા હતા. આવી ચાર ગામઠી શાળાઓ હતી. તેવી જ મુસ્લિમોની મસ્જિદોમાં ઉર્દૂ શાળાઓ કાજી સાહેબ ભણાવતા. હવે તો મદ્રેસાઓ પણ સરકાર માન્ય બનેલ છે.

એક કાવ્ય

“પંડ્યાના પોષણ માટે, પાકાં સીંધાં નીત આવી પડે ।

દાણાની મુટ્ટી દરરોજ, શિબ્યો લાવી નિશાળ ચડે ॥

છુટીએ પૈસા ને સીંધુ, વાંધા વગર હતું મળતું ।

મોટાના સુત નિશાળે આવે, ભાગ્ય ભલુ ગુરુતું ભળતું ॥

નિજ સુત નિશાળમાં બેસે, તો નિશાળ ગરજું મનગમતું ॥

શક્તિ પ્રમાણે કરાવી સૌ, દાન દઈ ગુરુને મળતું ।

ધંધનની આપત્તિ ન મળે, દૂધ દહીં આવી મળતાં ।

કેરી, રાયણ, સીતાફળ, મળતાં ઝટ ઝાડે ફળતાં ।

અમુક ભણતરે એક રૂપિયો, હસતે મુખ આગળ ધરતાં ।
છોકરાં માંગે છટ્ટી, મહેતાજી માંગે પાઘડી.

(ગુજરાત શાળા પત્ર ઈ. સ. ૧૮૭૮ મે માસના આંકમાંથી)

દરરોજ ભણવા જતાં અવેત લઈ જવાનું. તથા મહિનાની ચાર રત્નઓ. ૧૧ સુ. ૧૧ વઢ તથા સુ. ૧૫ તથા વઢ ૩૦. આ ચાર દિવસ વિદ્યાર્થીને ઘેર જતાં અને ગુરુ તરીકે બ્રાહ્મણ તરીકે પાકું સીધું લઈ જતા. પૈસો ૧ દક્ષિણા આપતા. શ્રીમંત, પટેલ અને વણિક વિદ્યાર્થીઓ તરફથી સીધું મળતું. પટેલ તથા કાછીઆ તરફથી શાક-ભાજી મળતાં.

જેની તાડીઓ મળી છે તે આ પ્રમાણે

૦૦૦

પ્રાથમિક શિક્ષણ

તા. ૧-૧૧-૧૮૩૦ હાલ ન્યાં કાપડ બજાર છે ત્યાં કોઠાની મસ્જિદ અને જનરલ નેટીવ લાયબ્રેરીની સામે આ શાળાનું મકાન પ્રથમ કપડવણુજ નગરપાલિકાનું હતું. તેની પાછીથી હરાજી થતાં શ્રીઓચ્છવલાલ દામોદરદાસ વકીલે વેચાણ લીધું. ત્યાં આ શાળા ખેસતી અને તે સમયે ગોંડલા બાપાવાળી શાળાના નામે ઓળખાતી. અહીંથી શિક્ષણની શરૂઆત થઈ.

ઈ. સ. ૧-૧૦-૧૮૬૫ માં શેઠવાડની પાડોશમાં બ્રાહ્મ્ય સ્કૂલની શરૂઆત થઈ.

ઈ. સ. ૫-૧-૧૮૮૭ કાપડબજારમાં પ્રાથમિક શાળાની પડોશમાં કન્યા શાળાની સ્થાપના થઈ.

ઈ. સ. ૧-૧૦-૧૮૮૦ સૈયદવાડામાં ઉર્દુ શાળાની સ્થાપના થઈ.

ઉપરોક્ત શાળાઓના ફળરૂપે હાલમાં ચાલતી શાળાઓ છે.

મુખ્ય શાળા : શાળાની સ્થાપના તા. ૧૮-૮-૧૮૮૬માં થઈ. આ શાળા શરૂઆતમાં કપડવણુજના લોકલાડીલા ધર્મપ્રિય નગરશેઠ શ્રીમણીલાઈ શામળભાઈના પટેલવાડાના નાકે આવેલા મોટા મકાનમાં (મેડાજંઘી ડેલામાં) મેડા પર ખેસતી. હાલમાં કુમાર શાળા તા. ૧-૧૧-૧૮૬૧ પોતાના સ્વતંત્ર ભવ્ય મકાનમાં ખેસે છે. જેના ૨૦ રૂમ છે. મેદાન તથા બાગબગીચાઓ બનાવેલ છે. જે ૬૪૯૨ ચો. વારના ક્ષેત્રફળમાં સરખલિયા દરવાજા બહાર સખીદાસના ફૂવા તથા ડોઝવા ફૂવાના વચ્ચે પૂર્વ પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દક્ષિણ બાહેર રસ્તા પર સમાયેલ છે.

બ્રાહ્મ્ય શાળા : મુખ્યશાળાની શાળા હાલમાં છે. એક શાળા અંધારીયા વડ પાસેના મકાનમાં ખેસતી હતી. (અહીં પહેલાં ઘણા જ મોટા વડ હતો, એની વિશાળતાના લીધે

આ સ્થળે અંધારુ રહેતું. તેથી તે અંધારીયા વડની જગા તરીકે ઓળખાતી. હાલમાં વડ નથી.) બીજી શાળાની શાળા મોટી વહોરવાડ પાસે આવેલ સગેશ્રી ભુધરભાઈની હવેલીના નામે ઓળખાતા મકાનમાં બેસે છે.

ત્રીજી શાળા કંસારવાડના ચકલે મહેતાની ઓફિસના નામે ઓળખાતા શ્રીત્રંબકલાલ મહેતાના મકાનમાં બેસતી હતી.

અંતીસરીયા દરવાજા બહાર કરશનપુરા જવાના રસ્તા પર ડાબી બાજુ પ્રા. શાળા દાનવીર શેઠ શ્રીભાઈરસાઈ મહેતાના દાનથી શરુ થયેલ છે. સુધરાઈની સ્થાપના બાદ સુધરાઈએ ઈ. સ. ૧૮૬૪માં પ્રાથમિક કેળવણીની જવાબદારી હાથ લીધી. આ વહીવટ સને ૧૯૮૨ સુધી સુધરાઈ હસ્તક રહ્યો. અને પછી ૧૯૨૩ થી ખેડા જિલ્લા લોકલ બોર્ડ પાસે ગયો. તે બાદ ખેડા જિલ્લા શાળા મંડળને હસ્તક વહીવટ ગયો. આજે પણ જિલ્લા શાળા મંડળ આ વહીવટ કરે છે. બીજી કેટલીક જવાબદારીઓ સુધરાઈના શીરે રહે છે.

કન્યા શાળા તથા શાળાઓ : પ્રથમ તા. ૫-૧-૧૮૭૭ બજારમાં કન્યાશાળાની શરૂઆત થઈ. કન્યાશાળા નં. ૧ શ્રી શેઠ મણીભાઈ શામળભાઈના ડહેલામાં (પટેલવાડના નાકે બ્યાં પહેલાં કુમારશાળા બેસતી તેજ મકાનમાં) બેસે છે. બ્યાં બાળાઓને વિનિશ્ચુલર ફાઈનલ પ્રાથમિક શાળાંત પરીક્ષા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

કન્યા શાળા : (શાળા નં. ૧) કુંડવાવ સામે શ્રીમહાલક્ષ્મીજી માતાના બેઠા ઘાટના મંદિરની આગળ ખેડા પર બેસતી હતી.

અન્ય કન્યા શાળા : ૧. બંધાવનાર શેઠ શ્રીઈન્દ્રવદન હરીલાલ છગનલાલ ટેસાઈ. જેમનો જન્મ તા. ૩-૬-૩૧ અને દેહ વિશ્વ તા. ૨૫-૩-૪૦ માં થયો હતો. તેમાં અન્ય ચોરડા બંધાવવામાં સ્વ. શેઠ શ્રીઓચ્છવલાલ દામોદરદાસ પરીખ તથા બળદેવભાઈની યાદમાં તેમનાં પત્ની તારાબહેન બળદેવદાસ પરીખે બંધાવેલ.

શ્રીમાન કાંતીલાલ સોમેશ્વર ગજજરે તેમના પિતાશ્રી સ્વ. સોમેશ્વર જેઠાલાલની યાદમાં ચોરડો બાંધી આપવા દાન કરેલું.

પાણીની ચોરડી શ્રીધીરજીલાલ ઓચ્છવલાલ શાહ તરફથી સ્વ. સતીલાલની યાદમાં બાંધી આપેલ છે.

આ શાળાના કુલ ૭ ચોરડા છે. આ કન્યાશાળાની સ્થાપના ૧-૪-૧૯૦૪ માં થયેલ હતી. તેઓનું નવું મકાન ૧૯૫૫ માં ખુલ્લું મુકાયું.

ઝાંપલી પોળ : આંચ શાળા નં. ૨ : ઈ. સ. ૧૯૫૭ સંવત ૨૦૧૩. આ શાળાને આઠ ઓરડા અને એક ઓફીસ રૂમ છે. આ શાળાનું નામ પરીખ દ્વારકાદાસ અમથાભાઈ પ્રાથમિક શાળા. સ્વ. પરીખ દ્વારકાદાસ અમથાભાઈના ધર્મપત્ની તથા પરીખ કેશવલાલ દ્વારકાદાસ, પરીખ હરીલાલ દ્વારકાદાસના પત્ની શ્રીરૂક્મણીબહેન તથા પરીખ માણેકલાલ કેશવલાલના પત્ની શ્રીમણીબહેન તથા પરીખ વાડીલાલ માણેકલાલ તથા પરીખ રસીકલાલ ઓચ્છવલાલના સ્મણુથે તેમના કુટુંબીજનોએ આ શાળા બંધાવી.

પરીખ ઓચ્છવલાલ કેશવલાલ, શ્રીપરીખ શંકરલાલ હરિલાલ તથા શ્રીજયંતીલાલ માણેકલાલે પાછળથી બે ઓરડા બંધાવી આપેલ છે. વળી શ્રીશંકરલાલ હરિલાલ પરીખની યાદમાં તેમના પત્ની સ્વ. કમળાબહેન તથા શ્રીમણીલાલ સાંકળચંદ બરડીવાળાનો પણ સારો સહકાર મળેલો. ધી કપડવણ્જ ટાઉન કો. ઓ. ઇલેક્ટ્રીક સીટી એસો. લી.

પટેલવાડા : આંચ શાળા નં. ૩ : જેમાં મુખ્યદાતાઓની શુભ નામાવડી : કપડવણ્જ મ્યુનિસિપાલટી પ્રાયમરી સ્કૂલ. સને ૧૯૮૦ માં શ્રીચુનીલાલ ભોગીલાલની યાદમાં તેમના વિધવા શ્રીસવિતાબહેન હસ્તે શ્રીવિનુભાઈ કાશીરામ ત્રિવેદી-શ્રીઅણ્ણતભાઈ મણીલાલ શેઠના સ્મણુથે શ્રીજયેશભાઈ તથા કુટુંબીજનો તરફથી-શ્રીચોપરા પરિવાર, હસ્તે હરીબહેન રાબરામ પટેલ તરફથી-શ્રીતેજુભદ્ર આર. હાસવાણી તરફથી-ચી. ગોપાલભાઈના જન્મ દિને તારીખ. ૨૨-૬-૮૦.-શ્રીહરિલાલ મગનલાલ વૈધની યાદમાં મુખ્યત્રીઓ શ્રીધનુબહેન વૈધ તથા બસુદેવબહેન વૈધ તરફથી-શ્રીઅંબાલાલ અને શ્રીસાંકળચંદ દેસાઈના સ્મણુથે શ્રીશનાભાઈ સાંકળચંદ તથા શ્રીનટવરલાલ સાંકળચંદ, શ્રીજીવીબહેન અંબાલાલ દેસાઈના તરફથી-શ્રીજેઠાભાઈ માધુભાઈ તરફથી-સ્વ. શ્રીઝવેરભાઈ લાલજીભાઈ પટેલ ઉત્તરસંઝાવાળાના સ્મણુથે શ્રીભાનુભાઈ એસ. પટેલ તરફથી-શ્રી સ્વ. કેશવલાલ કેવળદાસ ગજ્જરના સ્મણુથે શ્રીજયંતીલાલ કે. ગજ્જર (એન્જિનિયર) તરફથી-શ્રીપીપટલ કો. ઓ. બેંક. લિ. તરફથી-શેઠ શ્રીહરિશચંદ્ર વાડીલાલ બલીવાલા તરફથી-શેઠ શ્રીભખીરભાઈ બહડ્દીનભાઈ મહેતા.

કપડવણ્જ નગર પ્રાથમિક શાળામાં સંવત ૨૦૨૮ ઈ. સ. ૧૯૭૨માં ઓરડા નંબ ૧૨ તથા ૧ ઓફીસ રૂમ છે.

મુખ્યદાતાઓની શુભનામાવડી :

મેસર્સ મફતલાલ કાંતીલાલ ઓઈલ મીલ તરફથી-શ્રીગાંધી કેશવલાલ વાડીલાલના સ્મણુથે શ્રીગાંધી કાંતીલાલ વાડીલાલ તરફથી-શ્રીશાહ અંબાલાલ છોટાલાલના સ્મણુથે શ્રીમફતલાલ અંબાલાલ શાહ તરફથી-શ્રીલક્ષ્મીચંદ મીઠાલાલ તરફથી-શ્રીહરજીવનદાસ ખુશામદાસ પરીખ તરફથી-શ્રીશંકરલાલ શામળદાસ તથા શ્રીનટવરલાલ શામળદાસ તરફથી-

શ્રીઉર્મીલાબેન હરીશચંદ્ર બલીવાલા તરફથી—શ્રીમાનુભાઈ શંકરલાલ તરફથી—શ્રીભીખાભાઈ પ્રમુદાસ (અનાસવાલા) તરફથી—પટેલ શ્રી હરગોવિંદદાસ મથુરદાસ તરફથી—સ્વ. શ્રી હાજી-મહમદ યાકુબભાઈના સ્મૃત્યર્થે અખટુલસતાર હાજીમહમદ તરફથી—શ્રીશંકરલાલ કેશવલાલ પટેલ (શંકર વિદાસ હોટેલ) તરફથી—શ્રીઅંબાલાલ દેસાઈભાઈ પટેલ(લાટોવાળા)ના સ્મૃત્યર્થે શ્રીપુનમચંદ અંબાલાલ તરફથી.

મુસ્લિમ કન્યાશાળા : ગોરવાડામાં કસ્યાની પડોશમાં શેઠના ડહેલામાં મુસ્લિમ કન્યાશાળા નં. ૧ ખેડતી હતી.

શ્રીઈરછાબેન મણીલાલ પીતાંબરદાસ પરીખ કન્યાશાળા : કન્યાશાળાનું લબ્ધ મકાન મીઠા તલાવના દરવાજા પાસે બાંધવામાં આવ્યું છે. જેનું ઉદ્ઘાટન વતન બહાલ સોયા ચાણુક્ય સર ચંદુલાલ માધવલાલ ત્રિવેદીના ધર્મપત્ની શ્રીમતી લેડી કુસુમબેન ત્રિવેદીના વરદ હસ્તે તા. ૨૬-૧૯૫૭ના રોજ થયેલ. કપડવણુજના એ.સી. પરીખ કુટુંબે તો દાન પ્રવાહ ચાલુ જ રખેલ છે. કપડવણુજના દાનવીર અને નિઃસ્વાર્થ વતનના સેવકોના ચરણે મસ્તક ઝુકે છે. આ શાળાને ચોરસ નંગ ૧૨ છે. શાળાના મકાનનું ક્ષેત્રફળ મોટું છે.

મુસ્લિમ કન્યાશાળા વગેરે :

મદ્રેસા અહમદીય : મોટી વહોરવાડામાં પોતાના સ્વતંત્ર લબ્ધ ગ્રામ મજલાના મકાનમાં બેસે છે. જેનો વહીવટ વહોરા બીરાદરો કરે છે. મુખ્ય વહોરવાડામાં આ શાળા છે. વહોરા બીરાદરોની બહેન-દીકરીઓ ભણે છે. મોટી વહોરવાડાના લીધે કપડવણુજ (છોટી બોરબે) નાની મુંબઈ કહેવાતી.

મદ્રેસા અંગુમને ઈસ્લામ : ઇ. સ. ૧૯૦૮ની સાલમાં ભાડામાં ઈસ્લામપુરામાં એક નાનકડા મકાનમાં શરૂ કરવામાં આવેલ. આ શાળા ખૈસા ન હોય પણ તમન્ના હોય તો સુંદર કાર્ય થઈ શકે તેનો એક સુંદર દાખલો રજૂ કરે છે. આ શાળાના લબ્ધ મકાન ઉદ્ઘાટન તા. ૨-૭-૧૯૫૭ મંગળવારે જનાબ ફઝલેહુલ્લેન સરફઅલી ફતેહી શેઠના શુભ હસ્તક કરવામાં આવેલ. સૈયદ અલીઅહમદ સાહેબની પ્રેરણા અને નમ્રતાનું આ પ્રતીક છે.

કન્યા કેળવણી

બાળ કેળવણી પછી પ્રાથમિક કેળવણી માટે પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ ચાલુ છે. જેમાં શાળાંત પરીક્ષાઓ માટે બાળાઓને તૈયાર કરવામાં આવે છે. માધ્યમિક શાળાઓમાં સહ શિક્ષણ હોવાથી ત્યાં મેટ્રિક સુધીના સામાન્ય અભ્યાસ કરે છે. કપડવણુજમાં કન્યા

કેળવણીના પ્રખર હિમાયતી સ્વ. શ્રીવાડીલાલભાઈએ તેમના પુણ્ય માતૃશ્રી ગજરાણીની પુણ્ય સ્મૃતિમાં “ગુજરાત મહિલા વિદ્યાલય”નું મોટા દાનથી સુંદર આલીશાન મકાન કપડવણુજ મંડળને ભેટ આપ્યું. તેઓશ્રીએ એક “ગજરાબાઈ મહિલા ટ્રસ્ટ” પણ કેળવણી મંડળને સોંપ્યું છે. જેમાંથી બહેનોને સીવણ અંગેનું કપડવણુજ ભગિની સેવા સમાજ દ્વારા જ્ઞાન અપાય છે. સરકાર તરફથી વિવિધલક્ષી તાલીમ યોજના દાખલ થતાં ગૃહવિજ્ઞાનો વિષય શ્રીચ. નં. વિદ્યાલયમાં દાખલ કરાયો.

શ્રીવાડીલાલ મનસુખરામ પારેખ, જન્મ-ઈ.સ. ૧૩-૧૧-૧૮૮૭ સંવત ૧૯૪૪ ના કાર્તિક વદ : દહોત્સર્ગ-ઈ.સ. ૯-૧-૧૯૬૧ સંવત ૨૦૧૭ના પોષવદ ૭. જેમનું હૃદય જનકલ્યાણ માટે સદાય આદ્ર રહેતું. જેમણે લોકહીતના કાર્યોમાં પોતાના તન, મન અને ધનનો વિવિધ સમદ્રષ્ટીનો ઉદાર હાથે સદુપયોગ કર્યો હતો. જેમણે સંસ્કાર અને કેળવણી મંડળની પ્રવૃત્તિને આરંભથી, સમજ્યા, સત્કારી અને પોષી. મંડળનું અધ્યક્ષપદ સ્વીકારી તેને ગૌરવ આપ્યું. જેમનો સ્ત્રી કેળવણી માટેનો ઉત્સાહ અને પ્રેમ “શ્રીગજરાબાઈ મહિલા વિદ્યાલયની” સ્થાપનામાં મૂર્તિમંત થયો છે. તે સૌજન્યશીલ કપડવણુજના નાગરિક સંતને પ્રેમપૂર્વક અંજલિ અર્પી, કેળવણી મંડળ કૃતાર્થ થાય છે. (તેઓ શ્રીવાડીલાલ સંતના નામે જ ઓળખાતા.) ગજરાબાઈ મહિલા વિદ્યાલયનું આલીશાન મકાન બહેનોની ઉન્નતિ માટે વિદ્યા અને સંસ્કારનું ધામ બની રહેલ છે.

આ મકાનનું ખાતમુહૂર્ત કપડવણુજના ચાણુક્ય સુપત શ્રીચંદુલાલ માધવલાલ ત્રિવેદીના શુભહસ્તે ૧૯૫૭માં કરવામાં આવેલ. અને ઉદ્ઘાટન ગુજરાતના વિદુષી કેળવણીકાર શ્રીમતી હંસાબેન મહેતાના શુભહસ્તે ૧૯૬૨માં કરવામાં આવેલ. આ ઉદ્ઘાટનનો શુભ દિવસ સુ. શ્રીવાડીલાલભાઈને જીવાનો સાંપડ્યો નહિ. કેળવણી મંડળે તેમની પ્રત્યેના સ્નેહ અને આદર વ્યક્ત કરવા પ્રવેશદ્વાર સામે જ સદ્ગતની આરતીની પ્રતિમા મૂર્તિને તેમનું જથ્થુ અહા કરેલ છે.

કપડવણુજના સખી ગૃહસ્થ શેઠ શ્રીકીકાભાઈ ચાંદુભાઈ કાનમવાળા તરફથી ઘણી મોટી સારી રકમ આ સંસ્થાને દાનમાં મળેલ છે. સખી ગૃહસ્થનું દાન અને પ્રબલો પ્રેમ, વળી પસીનાનું લબ્યપ્રતીક આ શાળા આજે પણ આપણે રેશન શેડ પર જતાં જોઈ શકીએ છીએ. આ સંસ્થાને છેલ્લા કેટલાય વર્ષથી તેની ઉન્નતિ માટે સફળ સંચાલન કરનાર શ્રીઅલીઅહમદ સાહેબને કોઈ જ ભુલે તેમ નથી. આ તેમના પ્રેરણા અને પુરુષાર્થનું ફળ છે.

નદીના કુખમાં : નગીના મસ્જિદમાં એક મદ્રેસા ચાલે છે. તેનું સંચાલન શેઠ કીકાભાઈ ચાંદુભાઈ મદ્રેસા અંગુમને ઇસ્લામ કપડવણુજ કરે છે.

કચેરીના દરવાજે : જમણી બાજુ એક સ્વતંત્ર મકાનમાં ઉર્દૂ શાળા ચાલે છે.

ધાંચીવાડે એક શેખુલ ઇસ્લામ નામની ઉર્દૂ શાળા સુલેમાન હાજી અહમદભાઈના સંચાલન નીચે ચાલે છે.

મદ્રેસા મોહમમ્મદીયા નામે એક ઉર્દૂ શાળા ચાલે છે.

અંતિસરીયા દરવાજાના કસબા સામે કસબાની મસ્જિદના મેડા પર એક ઉર્દૂ શાળા શહેરી કાજી શ્રીમદ્દૂદીન ચલાવે છે.

બાલમંદિર : સેવાસંઘ તરફથી બાળ કેળવણીની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી. તા. ૪-૬-૧૯૩૬ના રોજ માનનીય ખેર સાહેબના શુભહસ્તે તે ઉઘાડવામાં આવ્યું. ઇ.સ. ૧૯૩૬માં શ્રીઓમ્મદવલાલ ઝવેરી તરફથી તેમના મંજુસરવાળા પૂજ્ય ગુરુજીની (શ્રીમુગટરામ મહારાજની) સ્મૃતિમાં મુગટ બાલમંદિર માટે સારું દાન આપ્યું. ઇ.સ. ૧૯૪૫માં સેવાસંઘે આ ક્ષેત્રનું સંચાલન કપડવણુજ કેળવણી મંડળને સોંપ્યું છે.

શ્રીમુગટબાલમંદિર : સેવાસંઘ પરિવારના સભ્યોએ આ સંસ્થા શરૂ કરી. પ્રાંતઃ સ્મરણીય ગુજરાતના સંત મંજુસરવાળા શ્રીમુગટરામ મહારાજશ્રીના નામથી આ સંસ્થાનું નામે રાખવામાં આવેલ. સંસ્થાનું ઉદ્ઘાટન મુંબઈ ઇલાકાના વડાપ્રધાન નામદાર શ્રીબાલા સાહેબ ખેર સાહેબના શુભહસ્તે તા. ૪-૬-૧૯૩૬ રોજ કરવામાં આવેલ. (તેઓશ્રી કપડવણુજના સેવાસંઘના ચક્ષુસમા ત્યાગવીર હરિભાઈ દેસાઈના પરમ મિત્ર હતા.) આ બાલમંદિરની સ્થાપના મુંબઈ નિવાસી શ્રીતારામોઝકનો સહકાર હતો. આ બાલમંદિર માટેના પ્રયત્નશીલ પુરુષોમાં શેઠશ્રીઓમ્મદવલાલ અંબાલાલ ઝવેરી તથા કપડવણુજમાં સંતના લાડીલા નામે ઓળખાતા દાનવીર શ્રીવાડીલાલ મનસુખરામ પારેખને કોઈ ભૂલે તેમ નથી. (મુંબઈ બાટલીબોય કું. ના કાર્યકર) જેમનો મોટો ફાળો છે. સંસ્થાના શરૂઆતના પાયામાં શ્રીજયશંકરભાઈ જીવરામભાઈ ત્રિવેદી તથા તેમના ધર્મપત્ની શ્રીસતિતાબહેનની સેવાઓ ભૂલાય તેમ નથી.

આ ઉપરાંત **શારદા બાલમંદિર** છે. જે શારદા કેળવણી મંડળ હસ્તક છે. વળી **સંસ્કાર બાલમંદિર** છે. જે સંસ્કાર કેળવણી મંડળ હસ્તક છે. તેમજ ઇન્ડિયન **રેડક્રોસ** બાલમંદિર છે. જે રેડક્રોસ સોસાયટી હસ્તક છે.

શ્રીજડાવબહેન શિશુગૃહ : જીવનના પાયારૂપ બાલશિક્ષણમાં દાનવીર શેઠશ્રી ચીમનલાલ બાપાલાલ પારેખે તેમનાં સ્વ. માતૃશ્રીજડાવબહેનની પુણ્ય સ્મૃતિમાં મોટા દાનથી આલીશાન શિશુગૃહ તૈયાર કર્યું છે. જે આજે કેળવણી મંડળના હસ્તક છે. આ આલીશાન શિશુગૃહ નગરપાલિકા સામે છે. જેનું ઉદ્ઘાટન તા. ૪-૪-૧૯૩૭ ના રોજ

પ્રખ્યાત ઉદ્યોગપતિ દાનવીર શેઠ શ્રીઅરવિંદભાઈ મફતલાલના શુભહસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. શ્રીભગીરભાઈ તથા પૂજ્ય જડવણના તૈલચિત્રની વિધિ થઈ હતી. શ્રીઅરવિંદભાઈ તથા અ.સૌ. હુસેનાબાઈના ચિત્રનું ઉદ્ઘાટન લેડી શ્રીકુસુમબેને કરેલું. બ્યારે બીજા લક્ષ્માં 'મુચુટ બાલમંદિર' પણ ચાલુ છે.

કેળવણી મંડળે એક કિશોર મંદિર પણ શરુ કરેલ પણ તે ખેડા જિલ્લા શાળા મંડળને સુપ્રત કરેલ છે.

કેળવણી મંડળે સાથે જ બાલ મંદિર, પ્રાથમિક, માધ્યમિક તથા ઉચ્ચ કોલેજ કેળવણી સુધીનું કાર્ય સફળતા પૂર્વક તડકા છાંયા સાથે પરિપૂર્ણ કરેલ છે.

બાલમંદિર : શ્રી જમનાદાસ છે. પ્રદાક્ષત્રીના દીકરી ચા. શ્રી બહેને પોતાની ભાવનાથી એક શિશુ મંદિર કંસારવાડના ચકલે વૈદ્યની ખડકીમાં શરુ કરેલ.

હરિજન શાળા : એક હરિજન શાળા. મશીનરી(ખ્રિસ્તી સંપ્રદાય)ઓના આશ્રયે એક શાળા અતિસરીયા દરવાજા બહારના હરિજન વાસમાં ચાલુ કરી હતી. ત્યાં એક હરિજન શિક્ષકભાઈ સોમાભાઈ નામના (જેમને કુમારશાળામાં એક સમયમાં બહાર બેસીને અભ્યાસ કરેલ.) સોમાભાઈના પ્રયાસથી જ આ શાળા શરુ થયેલ.

રાષ્ટ્રીય શાળા : ઈ.સ. ૧૯૨૧ ના યુગમાં રાષ્ટ્રપિતાના પ્રતાપે દેશના દરેક ખુણે ખુણે રાષ્ટ્ર સેવકો તૈયાર થએલા. જેમાં પૂજ્ય હરિભાઈ દેસાઈનું સ્થાન પ્રથમ હતું. પૂ. બાપુના તેઓશ્રી મહદંતીશ મંત્રી તરીકે રહેલા. તેમના પ્રયાસથી પૂ. બાપુ ૧૯૨૧ ના મે માસમાં કપડવણુજ પધારેલા. કપડવણુજમાં રાષ્ટ્રીય શાળા શરુ થઈ. તેમાં કપડવણુજના ડૉ. કેશવલાલ દોલતરામ ત્રિવેદીના સુપુત્ર શ્રીસારાભાઈ અને બહારગામના શિક્ષકોમાં શ્રીસલાહકર અને શ્રીભડસાવળે તથા અન્ય સભ્યોના સહકાર હતો. પ્રથમ ગાંધી ન્યંતિ ઉજવવાની શરુઆત કરી. લડતનો જુવાલ મંદ થયો. શાળા પણ બંધ થઈ, પણ સંસ્કારનું બીજ રોપાયું. જેના ફળ આજ પ્રજા ચાખે છે.

માધ્યમિક શાળા : (મ્યુ. હાઈસ્કૂલ) તા. ૫-૧૧-૧૮૭૨ ના શુભ દિવસે આ શાળાની શરુઆત થઈ. થોડાક સમય બાદ વિદ્યાર્થીઓ ઓછા થવાથી આ શાળાને રાત્રિ-શાળાના રુપમાં ફેરવી. ઈ.સ. ૧૯૮૨ માં તેને પુનર્જીવન મળ્યું. ત્યારથી તે સાચી રીતે કપડવણુજનું વિદ્યા મંદિર બન્યું.

શાળાની શરૂઆત ઘણી જ અગવડો સાથે શરૂ કરી, પણ તેને સક્રિય અને સફળ બનાવવામાં, વતનના લાડીલાઓનો ઘણોજ ઉમદા ફાળો છે. શરૂઆતમાં શ્રીભાણુકભાઈ રેડાણીની ધર્મશાળામાં શ્રીલલ્લુભાઈ ખેમચંદભાઈના મકાનમાં, શ્રીભોગીલાલ કેવળદાસ દેસાઈના

મકાનમાં, શ્રીદોલતરામ જયશંકર ત્રિવેદીના મકાનમાં, શ્રીહરીલાલ શંકરલાલ ત્રિવેદીના મકાનમાં શ્રીવાડીલાલ મગનલાલ શાહના છાત્રમાં, શ્રીશામળદાસ નથુભાઈ શેઠના બંગલામાં. એમ ઉપરોક્ત સ્થળોમાં જુજભાડાથી શાળા પોતાનું કામ કરતી હતી. વર્ષોના દુઃખના કઠીન પ્રસંગો પ્રસાર કરી. ઈ. સ. ૧૯૧૩ ચિત્રકલા હોલ તથા તેની આસપાસના બે હોલથી શરુઆત કરતાં, આગળ અન્ય હોલ બંધાવા માડ્યા. વિકાસની શરુઆતના તે સમયના મુખ્ય મ્યુ. પ્રમુખ સ્વ. સં. બ. વલ્લભરામ છોટાલાલ ત્રિવેદીને ફાળે જાય છે. તેઓ શ્રીકપડવણુજના ચાણુક્ય અને એક ચક્ષુ હતા. એ બાબુની શાળાની પાંખ તે સમયે ગામના કેટલાક દાનવીરોના સહકારથી બંધાઈ ગઈ. તેથી જ રીતે સામેની પાંખ પણ બંધાઈ ગઈ (જેમાં જૂની પાંખમાં પણ ચોરસ છે. જેમાં ચિત્રકળા હોલ તથા વિજ્ઞાન હોલ છે. સામેની નવી પાંખમાં પણ ચોરસ છે. જેમાં અનેક દાતાઓના નામે હોલ બંધાયેલ છે.)

જ્યારે શાળા સમિતિ પહેલી સ્થાઈ ત્યારે કમિટીના ચેરમેન શ્રીઆસુદીન અમીનુદ્દીન હતા. શાળા શ્રીમાધવલાલ શંભુલાલ શેઠના મકાનમાં બેસતી હતી. આ શાળાના ઉત્કર્ષમાં—શિક્ષણ સંસ્થાઓના ઉત્કર્ષમાં જેટલો ફાળો શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓનો હોય છે, તેટલો જ બલકે વધુ ઉત્સાહ શિક્ષણ પ્રેમીઓનો હોય છે. તેથી જ આવી સંસ્થાઓનો વિકાસ આપણે જોઈએ છીએ. શરુઆતમાં આચાર્ય શ્રીછગનલાલ યુનીલાલ મહેતા. જેમણે ૨૩ વરસ આચાર્ય રહી સંસ્થાના વિકાસમાં ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો. તે બાદ શ્રીમાન હરિલાલ દામોદરદાસ ગાંધીએ શાળાના વિકાસમાં ઘણોજ ભાગ લીધો હતો.

સ્વ. નગરશેઠ શ્રીપ્રેમાભાઈ કેવળભાઈ, સ્વ. રા. બ. વલ્લભરામ છોટાલાલ ત્રિવેદી, સ્વ. શેઠ માધવલાલ શંભુલાલ ત્રિવેદી, સ્વ. યુનીલાલ વિદુલદાસ દેસાઈ, સ્વ. માણેકલાલ હરિલાલ વકીલ, સ્વ. મગનલાલ જયચંદદાસ શાહ, શેઠ કીકાભાઈ મહુમદઅલી ખોટી, સ્વ. શેઠ કેશવલાલ વિદુલદાસ દેસાઈ, સ્વ. શેઠ રા. સા. બળવતરાય હરગોવિંદદાસ ભટ્ટ, સ્વ. શેઠ ચતુરભાઈ અંબાલાલ ત્રિવેદી, શ્રીમાન અનંતરાય છગનલાલ ત્રિવેદી, માનક મેન્ડિસ્ટ્રોટ, શ્રીમાન સૌભાભાઈ પુનમચંદ દોશી વકીલ, શ્રીમાન પ્રમોદરાય ચંદુલાલ પરીખ (સીવીલ જજ), શ્રી ડો. રમણલાલ વાડીલાલ શાહ, શ્રીકાંતીલાલ યુનીલાલ દેસાઈ વકીલ (હીરક મહોત્સવ વિશેષાંકમાંથી.)

આ હીરક મહોત્સવ તથા આ સંસ્થાના પ્રિય આચાર્ય સ્વ. શ્રીહરીલાલ દામોદરદાસ ગાંધીના તૈલચિત્રની વિધિ તા. ૨૮-૨-૫૪ના રોજ મુંબઈ રાજ્યના ઉપશિક્ષણ પ્રધાન શ્રીઈન્દુમતીબહેન ચીમનલાલ સેઠ બી. એ.ના શ્રુત હસ્તે થયેલ. આ ઉત્સવને સફળ બનાવનાર શાળા સમિતિના ચેરમેન શ્રીચીમનલાલ ગોરધનદાસ શાહ વકીલના ફાળા રૂપે તેમના સાથીદારો અને નાગરિકોના સહકારથી સારી રીતે થયેલ છે.

આ શાળામાં ઇ. સ. ૧૯૩૭થી બહેનાને પણ દાખલ કરવામાં આવેલ. આજે ઘણી સારી સંખ્યામાં બહેનો ભણે છે. આ શાળામાં કેટલીક વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ પણ દરેક સંસ્થાઓની માફક છે.

શ્રી કેવળદાસ હરજીવનદાસ ચન્દ્રક, શ્રી ડાહ્યાભાઈ ભાઈલાલભાઈ દેસાઈ ચન્દ્રક, વાર્ષિક ઇનામો, વકતૃત્વ હરીફાઈઓ. રમતગમત, મેગેઝીન, ક્રિકેટ, વોલીબોલ, સમાજસેવા, વિદ્યાર્થીમંડળ વગેરે.

આ શાળાના (અમારી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં) વિદ્યાર્થીઓ ક્રિકેટના મેદાનમાં કાયમ રમતા. જુનીઅર ક્લબ હાઈસ્કૂલના યોગાનમાં અને મિનિયર ક્લબ સ્ટેશન જતાં ચાર રસ્તા પાસેના મેદાન ઉપર રમતા. (હાલ આ સ્થળે મ્યુ. ગાંધી ઉદ્યાન શોભે છે.)

સમય આગળ વધતાં શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ વધતાં વધુ ઓરડા બાંધવાની જરૂર પડતાં શેઠ શ્રીમણીલાલ પીતાંબરદાસ પરીખ તરફથી મોટી રકમનું દાન મળતાં બીજા વધારાના ઓરડા રંગજીવન વગેરે બંધાયાં.

કપડવણુજના વિકાસમાં દાનેશ્વરીઓએ છુટા હાથે લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કર્યો છે, કરે છે. તેટલું જ નહિ પણ આપણા વતનને નિઃસ્વાર્થે, ભાવનાશીલ અને વિનમ્ર શ્રેષ્ઠીઓ અને સેવકો સાંપડ્યા છે.

આ શાળામાં આચાર્યગણ માટે—(વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક) કપડવણુજમાં બાલકવિના ઉપનામથી બાણીતા શ્રીવિજયપ્રસાદ મગનલાલ પંડ્યાનું કાવ્ય આપણને આચાર્યની યાદ અપાવે છે.

અંજલિ

રુડી રીતે સીતેર શરદો વિતાવી,
અને કાનું અજ્ઞાન હેતે હઠાવી ।
અલૌકિક જ્યોતિ ઉરે તે જગાવી,
ઘડ્યું બાલકો બાલિકાઓનું ભાવિ ૧ ॥

અનેરી અમારી તું છે જ્ઞાનવાડી,
મલ્યા “ખૂચ” “ગાંધી” સમા ભવ્ય આવી ।
પુરંધર અભ્યંકર થાહે ભાળી,
દેસાઈ “જોશી”એ કીધી રસાળી ૨ ॥

મીઠી છત્રછાયા તળે ત્હારી રે તો,
હું બત્રીસ વર્ષોથી આનંદ લેતો ।
ભણ્યો સાત વર્ષો સુધી જ્ઞાન લીધું ।
તે પચ્ચીસ બીજા લીધું જ્ઞાન લીધું ૩ ॥

ગણી પ્રાણુ શું પ્રિય માડી સદાયે,
સદા ઉન્નતિ કાજ ત્હારી મધ્યા જે ।
કરી સેવા સારી સુવિખ્યાત કીધા,
હરિલાલ ગાંધી તણી ભવ્ય સિદ્ધિ ૪ ॥

સ્મરું હું સદાયે ગુરુદેવ ગાંધી,
ભૂલું કેમ મૈયા તને હું કદાપિ ? ।
ગુરુચરણમાં ને મળી માતા તારા,
હજારો પ્રણામો હમેશાં હમારા ૫ ॥

(વિષ્ણુપ્રસાદ મગનલાલ પંડ્યા)

આ શાળાના પ્રતિભાશાળી વિદ્યાર્થીઓએ વતનની શોભામાં વધારો કર્યો છે. દિવસે દિવસે ઓ તરફ શહેરના વિચારવંત અને પ્રગતિશીલ નાગરિકોનું ધ્યાન દોરાયું તથા શહેર સુધરાઈના કાર્યદક્ષ સભ્યોએ પ્રતિષ્ઠિત દાનવીરોનો સંપર્ક સાધ્યો. શાળાઓનો વિકાસ થયો. શહેર સુધરાઈને શાળાના વિકાસ માટે શેઠ મણીલાલ પીતાંબરદાસ દ્વારા સારી રકમનું દાન આપવામાં આવ્યું, અને શાળાનું નામ ‘શેઠ એમ. પી. મ્યુ. હાઈસ્કૂલ’ કપડવણજ રાખવામાં આવ્યું. તેનું ઉદ્ઘાટન પુન્યવાનના શુભ હસ્તે કરવામાં આવ્યું.

આ શાળામાં : ૧. શ્રીઈન્છાબેન મણીલાલ પુસ્તકાલય, ૨. શ્રીસમરતબેન સોમાભાઈ સભાગૃહ, ૩. શ્રીધીરજીબેન બાલસંગ્રહાલય. ૪. શ્રીલક્ષ્મીચંદ મીઠાલાલ વાણિજ્ય વિભાગ, ૫. શ્રીઈન્છાબેન મણીલાલ પરીખ રંગભુવન. આ રીતે ઉપરના વિભાગો અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે,

શ્રી ચંપકલાલ નવચેતન વિદ્યાલય

શ્રીકપડવણજ કેળવણી મંડળ સંચાલીત સંસ્થાઓના ઇતિહાસમાં પૂર્વ ભૂમિકા.

આ મંડળની સ્થાપનાનો ઉદ્દેશ ગામના યુવાનોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના, આદર્શ યુવાનોમાં સર્વાંગ સુંદર ઘડતર થાય. વતનને અને દેશને સહાયભૂત બને તેવા નાગરિક ઘડવાની ભાવના.

પૂ. હરિભાઈ દેસાઈનો “પરિવાર” વતનના સેવાભાવી યુવાનોના મણકાની માળા, એજ કેળવણી મંડળ, અમારા એ સમયના યુવાનોની તમન્ના પણ પૂ. હરિભાઈ દેસાઈનું અવસાન તા. ૧૬-૧-૧૯૨૭ ના રોજ થયું. તેમના સ્વપ્નાનું સંગઠન ‘સેવાસંઘ’ ના રુપે પ્રગટ થયું.

રાષ્ટ્રીય ભાવનાના સહૃદયી સેવકો શ્રીચંદ્રકાન્તભાઈ શ્રીશંકરલાલ હ. શાહ-શ્રીમોહનલાલ એ. પરીખ-શ્રીમણીલાલ ગી. શાહ-શ્રીકુબેરભાઈ દ. પટેલ-શ્રીજયશંકર જી. ત્રિવેદી-શ્રીભણુકલાલ છે. દેસાઈ-શ્રીમાધવભાઈ ના. પટેલ-શ્રીનટવરલાલ ઝવેરી-વગેરેના મનમાં

કાયમ ચિંતને ચાહુ હતું. તેમાંના કેટલાક ભાઈઓ શ્રીમોહનલાલ અંબાલાલ પરીખના શેઠવાડના મકાનમાં તા. ૭-૬-૧૯૪૦ ના લેગા થયા અને તે દિવસે જ “કેળવણી મંડળ” ની સ્થાપના થઈ. તેમાં પ્રથમ આચાર્ય તરીકે પ્રતિભાશાળી અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાવાળા શ્રીશાંતિલાલ દ. ભટ્ટ પ્રથમ જોડાયા. સંસ્થાનું ઉદ્ઘાટન શ્રીયુત્ પટેલ (વિદ્વલકન્યા વિદ્યાલયના આચાર્ય)ના શુભ હસ્તે તા. ૧૩-૬-૧૯૪૦ ના રોજ શ્રીમગનલાલ નરસીંહભાઈની વાડી (જ્યાં તે સમયે મુગટ બાલમંદિર ખેસતું) તે વાડીના મેડાઉપર ૧ થી ૫ ધોરણથી શરુ કર્યું.

થોડાક વિદ્યાર્થીઓથી શરુ થયેલ આ શાળા જે સંસ્થાપકોના ઉચ્ચ આદર્શ ભાવનાઓના સુક્ષ્મ બીજમાંથી વિશાળ વડ વૃક્ષ માફક વિકસી રહેલ છે.

કપડવણ્ણના દાનવીર પારેખ કુટુંબના શેઠ શ્રીચંદુલાલ પીતાંબરદાસના સુપુત્ર સ્વ. ચંપકલાલના સ્મરણથી મોટું દાન બહોર કરતાં આ શાળા શ્રીચંપકલાલ નવચેતન વિદ્યાલયના નામે પોતાના સ્વતંત્ર મકાનમાં શરૂ થયેલ છે. આ મકાનનું ખાત મુહૂર્ત ગુજરાતના મુકસેવક શ્રી પૂ. રવિશંકર મહારાજની આશિષથી અને તા. ૧૩-૩-૧૯૪૨ અને ઉદ્ઘાટન તા. ૬-૬-૧૯૪૬ સ્વ. શ્રીબાળા સાહેબ ખેરના વરદ હસ્તે થયેલું.

સમયની સાથે સાથે મંડળના પ્રણેતાઓએ સંસ્થાને અંગભૂત અલગ અલગ શિક્ષણ વિશિષ્ટ શાળાઓ શરૂ કરેલ છે.

શ્રી શામળદાસ અમીચંદલાઈ હુન્નર ઉદ્યોગ શાળા

સ્વ. શામળદાસ અમીચંદના કુટુંબીજનોએ યુવાનોએ બૌદ્ધિક તાલીમ સાથે ઉદ્યોગનું શિક્ષણ અપાય એ શુભ આશયથી મોટી રકમનું દાન શ્રીયુત પ્રિયકાંતલાઈ ઓચ્છવલાલ પરીખ તરફથી સંસ્થાને મકાન બાંધવા મળતાં પ્રેતસાહન વધ્યું. શ્રીશામળદાસ અમીચંદલાઈ હુન્નરઉદ્યોગ શાળાના મકાનનું ખાતમુહૂર્ત શ્રી સ્વ. પૂ. દાદા માવલંકરના શુભ હસ્તે સને ૧૯૪૫ માં કરવામાં આવ્યું. આ પ્રગતિશીલ પરિવર્તનથી ૧૯૫૧ માં ટેકનીકલ સ્કુલના માટે આ મકાનનો ઉપયોગ થયો. ઉચ્ચ કેળવણી માટે કોલેજના સાયન્સના વર્ગો માટે પણ ઉપયોગ થયો. વળી લવિબ્યમાં કોઈ ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ અહીં થશે.

શ્રી પી. નં. ટેકનીકલ હાઈસ્કુલ

શેઠ શ્રીચંદુલાલ પીતાંબરદાસ પરીખ તરફથી ‘ટેકનીકલ હાઈસ્કુલ’ માટે મોટી રકમનું દાન મળતાં ‘શ્રીચંપકલાલ નવચેતન વિદ્યાલય’ સાથે ‘શ્રીપીતાંબરદાસ નંદલાલ ટેકનીકલ હાઈસ્કુલ’ શરૂ કરી. આર્થિક જવાબદારી હાલમાં ગુજરાત સરકાર હસ્તક છે. ઉદ્ઘાટન ગુજરાતના સર્વોચ્ચ નેતા મુંબઈ રાજ્યના (તે સમયના) ગૃહપ્રધાન માનનીય શ્રીમોરારજીભાઈ દેસાઈના શુભ હસ્તે એપ્રિલ ૧૯૫૧ માં થયેલ. ‘ટેકનીકલ હાઈસ્કુલ’ના અસ્તિત્વથી આ નજીકના

લવિષ્યમાં ‘ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ ટ્રેઇનીંગ ઇન્સ્ટીટ્યુટ’ તેમજ “પોલીટેકનીક” શરૂ કરવાનો શુભસત સરકારે નિર્ણય કરેલ છે. જેને માટે સ્નાતક માતાની ટેકરીઓ પર જમીન મંજૂર કરેલ છે.

શ્રીમણીલાલ પીતાંબરદાસ પરીખ કોમર્સ સ્કૂલ

વિવિધલક્ષી અભ્યાસક્રમોમાં કપડવણુજના વિદ્યાર્થી લાઈ બહેનોને વાણિજ્ય વ્યાપારી શિક્ષણનો લાભ મળે તે દૃષ્ટિએ શેઠ મણીલાલ પીતાંબરદાસ પરીખના સૌજન્યથી સુંદર મકાન બાંધવામાં આવ્યું. જેનું ઉદ્ઘાટન તા. ૨૯-૯-૫૭ રવિવારના રોજ શ્રીમાન્ ચંદુલાલ માધવલાલ ત્રિવેદીના શુભ હસ્તે થયું હતું. આ શાળામાં ગામના તથા બહારગામના વિદ્યાર્થીઓ સારું એવું ટાઇપીંગ શીખવાનો લાભ લઈ શકે છે. વહીવટ શ્રીકપડવણુજ કેળવણી મંડળ સંભાળે છે.

શ્રીચંચળબેન રંગભુવન : વિદ્યાલયના પટાગણમાં એક સુંદર ઓપન થિયેટરની સ્થના માટે શેઠ ચંદુલાલ પી. પરીખે તેમના સ્વ. બહેન ચંચળબહેનની સ્મૃતિમાં દાન આપેલ છે. વિદ્યાર્થીઓ મનોરંજન માટે આ રંગમંડપનો ઉપયોગ કરે છે.

શ્રીઈચ્છાબહેન ચંદુલાલ પારેખ કૃષીશાળા : ઈ. સ. ૧૯૬૧ થી ખેતીવાડી શાળાનો અભ્યાસક્રમ શરૂ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રીઈચ્છાબહેન ચંદુલાલ પારેખ તરફથી દાન મળતાં આ શાળા માટે જમીન અને મકાનો પણ થયાં છે. લવિષ્યમાં સારો વિકાસ થાય તેમ છે.

શ્રીજમનાબહેન લલિતકલા વર્ગ : માનવજીવનનો સર્વાંગી વિકાસ એ શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોય છે. હૃદયંગમ લાવોને સ્પર્શ કરતી, પ્રેમ જગાવતી, અંતરાત્માને આનંદ અને પ્રેરણા આપતી લલિતકલાનું પણ જીવનમાં અનોખું સ્થાન છે. કેળવણીમાં લલિતકલાનો અભ્યાસક્રમ શરૂ થતાં આ વિભાગના ઉત્તેજન માટે શેઠ શ્રીચંદુલાલ પારેખ તરફથી તેમનાં સ્વ. બહેનશ્રીજમનાબહેનની પુણ્ય સ્મૃતિમાં આ વિભાગ માટે દાન આપવામાં આવેલ છે.

શ્રીમાણિકલાલ હરિલાલ વડીલ પુસ્તકાલય : સ્વ. શ્રીમાણિકલાલ હ. વડીલના સુપુત્રો તરફથી વિદ્યાલયમાં પુસ્તકાલયની સ્થાપના માટે દાન આપવામાં આવેલ છે.

શેઠશ્રીમંગળદાસ રણછોડદાસના દ્રષ્ટીઓ તરફથી એક બૃહદ પુસ્તકાલયની યોજના માટે દાન અપાએલ છે,

શ્રીશારદા મંદિર : એક સમય પર શ્રીમાણિકલાલ શેઠાણીની ધર્મશાળામાં ઈ. સ. ૧૯૨૧ માં રાષ્ટ્રીય શાળાના પગરણ શરૂ થએલ. ન્યારે શહેર સુધરાઈનાં હાઈસ્કૂલમાં મકાનો

થએલા નહી. તે સમય પર આ ધર્મશાળામાં કેટલાક વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવામાં આવેલ. આ ધર્મશાળાના મકાનનો કેટલીક વખત વિદ્યા મંદિર તરીકે ઉપયોગ થએલ છે. આ સ્થળ-શ્રીમાણેકબાઈ શેઠાણીની ધર્મશાળાના મકાનમાં કપડવણુજના કેટલાક યુવાનોએ માનસિક અને શારીરિક કેળવણી લીધેલ છે.

ઈ. સ. ૧૯૬૩ માં અહીં નવાગામના વતની કપડવણુજમાં શિક્ષણ મેળવેલ ભાવના-શીલ યુવાન શ્રીગીરધરભાઈ પરસોત્તમભાઈ પટેલે તન, મન અને ધનની ભાવનાઓથી માધ્યમિક શાળાની શરૂઆત કરેલ. નાના રત્નાગિરિ તરફ જવાના રસ્તા પર શ્રીગીરધરભાઈ તરફથી બક્ષીસ કરેલ જમીન પર ‘ગીતાભવન’ બાંધવામાં આવ્યું. જ્યાં ૧. શ્રીઅંબાલાલ છોટાલાલ પ્રાથમિક વિભાગ શારદામંદિરનું મકાન બન્યું. અને ૨. શ્રીલક્ષ્મીચંદ મીઠાલાલ કાંટવાળા માધ્યમિક વિભાગ શારદામંદિરનું મકાન બન્યું. નવું મકાન તા. ૧-૩-૭૬ના ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું. આ મકાનનું ઉદ્ઘાટન વેદાંતઆચાર્ય શિદાનંદજી મહારાજે કર્યું.

ઉચ્ચ શિક્ષણની સંસ્થાઓની શરૂઆત : રાષ્ટ્રીય સરકારે ફરજિયાત અને મફત શિક્ષણ તરફ પગલાં ભરતાં શિક્ષણની વ્યાપકતા વધવા માંડી. શિક્ષણ તરફ શાળાઓ તથા માધ્યમિક શાળાઓ પણ ગામે ગામ સ્થપાવા લાગી. ઉચ્ચ શિક્ષણની ભૂખ વધવા માંડી. વિદ્વાનો, શ્રીમંતો તથા સામાન્ય પ્રજા પણ આ માટે વિચારતી થઈ. ઘણી મોટી જવાબદારી, લાખોના વહીવટ માટે કાર્યદક્ષ વહીવટદારોને પણ વિચાર કરવો પડે, તેણે આ કપડું કાર્ય હોવા છતાં ઈ. સ. ૧૯૬૧ માં આર્ટ્સ અને સાયન્સ કોલેજ માટે મોટા દાન કેળવણી મંડળે મેળવ્યાં. શાહ કેશવલાલ સોમાભાઈ ‘આર્ટ્સ કોલેજ’ અને પારેખ બ્રધર્સ સાયન્સ કોલેજની સ્થાપના કરી. આ બંને કોલેજો (મહા વિદ્યાલયો) શ્રીચંપકલાલ નવચેતન વિદ્યાલયના મકાનમાં ખેસતી, ડાકેરના રસ્તે હરીકુંજ સોસાયટી પાછળ સંસ્થાના વિશાળ મકાનો તૈયાર થતાં, બંને સંસ્થાઓનાં શિક્ષણ કાર્ય શરૂ થયાં. ઈ. સ. ૧૯૬૪ માં વી. એમ. પારેખ કોમર્સ કોલેજ પણ ત્યાં જ શરૂ થઈ. બહારગામના વિદ્યાર્થીઓ માટે સુંદર છાત્રાલય તૈયાર થયું. કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે એન.સી.સી. લશ્કરી તાલીમ ફરજિયાત હોવાથી તાલીમનું કેન્દ્ર સદ્ભાગ્યે કપડવણુજ કોલેજને મળેલ છે. કેળવણીક્ષેત્રે કપડવણુજ શહેરની ઘણી જ સુંદર પ્રસંશાજનક પ્રગતિ થઈ રહેલ. કેળવણી મંડળના નાના ઝરણાથી સાગર સુધીનો પ્રવાહ દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે. તે કેળવણીના મહાન ઉપાસક ગૌસ્વસમા સુ. શ્રીશંકરલાલ હરજીવનદાસ શાહને ફાળે છે. નિઃસ્વાર્થ સેવકને ધનિકોએ ઘણો જ સારો સહકાર આપ્યો હતો. આ દાનો મેળવવામાં શ્રીનગીનભાઈ વાડીલાલ ગાંધીને બુલાય તેમ નથી.

કોલેજ માટે જરૂરી વિશાળ જમીન (૨૬ એકર જમીન) શ્રીરત્નાકાર માતાજીની પકોશમાં પસંદ કરવામાં આવી અને ગુજરાત સરકારે આ જમીન કેળવણી મંડળને ફ્રી ગ્રાન્ટથી આપી. મંડળે બીજી ફસેક એકર જમીન ખરીદી રમતગમતના મેદાન માટે તથા પેવેલિયન માટે બીજી સરકારી જમીન મંડળને નોમીનલ રેન્ટથી ૧૫ વરસના પટે આપેલી છે. પારેખ બ્રધર્સ સાયન્સ કોલેજ અને શાહ કેશવલાલ સોમાભાઈ આર્ટ્સ કોલેજનાં ઘણા જ મોટા ખર્ચે આદિશાન મકાનો બંધાયાં, અને કોલેજની શુભ શરૂઆત થઈ. તેનું ઉદ્ઘાટન ઈ. સ. ૧૯૬૧ તા. ૧૫-૬-૧૯૬૧ ના શુભ દિને ગુજરાત રાજ્યના તે વખતના શિક્ષણ પ્રધાન માનનીય શ્રીહિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈના શુભ હસ્તે કરવામાં આવેલું. તે દિવસના અતિથિ વિશેષ પૂ. શ્રીરવિશંકર મહારાજના આશીર્વાચન મળેલાં. ત્યાર બાદ સને ૧૯૬૪ તા. ૫-૪-૧૯૬૪ ના રોજ શ્રીવાડીલાલ મનસુખરામ કોમર્સ કોલેજ શરૂ કરવામાં આવેલી.

શ્રીહુસેનાબાઈ ભખીરભાઈ સભાગૃહ : કોલેજની તમામ પ્રવૃત્તિઓના આયોજનો, સમારંભો, મેલાવણ નાટ્યપ્રયોગો વગેરે કાર્યક્રમો માટે એક સભાગૃહની જરૂર જણાતાં દાનવીર શેઠ શ્રીભખીરભાઈ બદરૂદીન મહેતાએ તેમના પત્ની શ્રીહુસેનાબાઈના નામે સારી રકમની બહેરાત કરી. હુસેનાબાઈ ભખીરભાઈ મહેતા સભાગૃહ નામ રાખવામાં આવ્યું. સાથે સાથે ૩૦૦ ખુરશીઓ પણ તે સભાગૃહ માટે આપી.

વિદ્યાર્થીભવન : કપડવણજમાં બહારગામથી લણવા આવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે રહેવા જમવાનો કોઈપણ પ્રબંધ નહીં હોવાથી, સેવાસંધના કાર્યકરોની દૃષ્ટિમાં આ અગવડનો ઉકેલ લાવવા માટે તેઓએ તાત્કાલિક સંસ્થા તરફથી તા. ૧૪-૬-૧૯૩૬ ના રોજ ગોરવાડામાં કુવા પાસે શ્રીમણીભાઈ શામળભાઈ શેઠના ડહેલામાં વિદ્યાર્થીગૃહ શરૂ કરાવ્યું. (તે સંવત ૧૯૯૨ ના જેઠ માસમાં શ્રીકુબેરભાઈ દસુરભાઈ પટેલની ગૃહપતિ તરીકેની સેવાઓથી શરૂ કરવામાં આવેલ.)

છાત્રાલયની સગવડતા દૂર કરવા શ્રીચુત પ્રબોધચંદ્ર જેઠાલાલ શાહ તરફથી પોતાના માતા-પિતાના સ્મરણાર્થે હોલ, અને જમીનનો કેટલોક ભાગ, ડો. વાડીલાલ દેસાઈ તરફથી ભેટ મળતાં સંવત ૧૯૯૨ના આસો સુદ ૧૦ (વિજ્યાદશમીએ) છાત્રાલયનો પાયો સ્વ. જેઠાલાલ કાળીદાસ છાત્ર નિવાસ ગૃહ ૧ લાખના ખર્ચે તેમના સુપુત્ર શ્રીપ્રબોધચંદ્ર તરફથી તથા તેમનાં સુપુત્રી શ્રીમધુકાંતાબહેન ચંદ્રકાંત મ. પરીખના સહકારથી થયેલ. ત્યાં તા. ૧૯-૮-૩૭ના દિવસે વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ મળ્યો. છાત્રાલય માટે મુખ્ય સંચાલક શ્રીમધુભાઈ નાથાભાઈ પટેલ, શ્રીમણીકલાલ છોટાલાલ દેસાઈ (શ્રીહરીકુંજ સોસાયટીના આદ્ય સ્થાપકો) નિમાયા.

આ છાત્રાલયનું નામ પૂ. સ્વ. હરીભાઈ દેસાઈના સ્મારક તરીકે તેમના નામથી “ શ્રી હરિ છાત્રાલય ” રાખ્યું છે. આ સ્થળે તેઓશ્રીની પ્રતિમા તા. ૧૬-૧-૧૯૪૮ના રોજ ભારતના આ યુગના ઋષિ પૂ. વિનોબાજીના શુભ હસ્તે ઉદ્ઘાટન કરવામાં આવ્યું. આ છાત્રાલયમાં છાત્રોના જીવનને સંયમી આદર્શ નાગરિક ઘડવા માટે આદર્શ સેવક વ્યાયામવીર સુ. શ્રીકુબેરભાઈ દલસુભાઈ પટેલ હતા. તેમને કોઈ યુવાન બુલશે નહીં. (નડીયાદના વતની હતા પણ તેમને કપડવણુજને પોતાનું વતન ગણ્યું છે.) આ સમયના ગુવાનો પોતાના વતન માટે કંઈક કરી છુટવાની તમન્નાવાળા હતા. આજે પણ આ છાત્રાલય-માંથી શુભ સંસ્કાર મેળવી આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓ તેમના વતનમાં સંસ્કાર ઝરણા વહેવડાવે છે.

આ છાત્રાલયનો વહીવટ ૧૯૪૪થી કેળવણી મંડળના હસ્તક આવે છે. ડોકોરની સડકે આગળ જતાં આ હરિ છાત્રાલયના કમ્પાઉન્ડમાં જ એક વધુ છાત્રાલય “ શ્રીમંગળદાસ વિદ્યાર્થી ભવન ” શેઠ મંગળદાસ રણછેડદાસના દ્રસ્ટીઓ તરફ દાન મળતાં બાંધવામાં આવ્યું. સાથે સાથે સ્વાવલંબી વિદ્યાર્થીઓ માટે જે નાનાં છાત્રાલય બાંધવામાં આવેલ છે. આ ત્રણે છાત્રાલયોમાં માધ્યમીક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સારો લાભ લે છે. શ્રીદશરથલાલ મગનલાલ ભટે શરુઆતની ભાવના તથા જમીનના પ્લોટો પાડી સાડાગણુ વિદ્યાં જમીન કુવા સાથે છાત્રોના હીત માટે સેવાસંઘને ભેટ આપી. તથા સ્વ. નટવરલાલ બાપુલાલ દેસાઈના સ્મરણાર્થે ડો. બાપુલાલના વારસદારો તરફથી પણ ભેટ મળી છે. જે બૂલાય તેમ નથી.

પ્રથમ ભાડાના મકાનમાં તા. ૧૩-૬-૧૯૪૮ના રોજ સ્વ. રમણલાલ ચંદુલાલ પરીખ બાસુંદીવાળાના શુભ હસ્તે છાત્રાલયની શરુઆત થઈ. સ્વતંત્ર મકાન બાંધવા માટે મોટો ફાળો એકત્ર કરવામાં આવ્યો. તે બાદ કપડવણુજથી મોડાસા તરફ જવાની સડકની જમણી બાજુ આલી-શાન છાત્રાલય બાંધવામાં આવેલ છે. કપડવણુજના સુપુત્ર લોકપ્રિય સુધરણ અધ્યક્ષ (માજી) શ્રીધીરુભાઈ કાંટાવાળાના કુટુંબના મોટા દાનથી તેમનું નામ આ છાત્રાલય સાથે જોડવામાં આવ્યું. ત્રણ એકર જેટલી જમીનમાં આ છાત્રાલય વિકસેલ છે. દૂર દૂરથી ભણુવા આવતા ખડાયતા જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક રીતે પ્રાર્થના વગેરે તેમજ સ્વાશ્રયી અને તેવી-રીતે દોરવણી આપવામાં આવે છે. લસુંદરાના વતની શ્રીકાંતીલાલ શીવલાલ તલાટી (કેળવાયેલ) તેના આદર્શ ગૃહપતિ હતા. (જેઓ કપડવણુજના વ્યાયામ શિક્ષક હરિ છાત્રાલયના ગૃહપતિ અને કપડવણુજના હબરો વિદ્યાર્થીઓના જીવનમાં આદર્શ ચેતના રેડનાર હતા. કુબેરભાઈ દસુભાઈ પટેલ કે જેઓ પણ એક સૈનિક છે.) આજે તાલુકાના ગૃહરક્ષક ઢળના વડા છે. ગામની સેવાસંઘ સંસ્થાના મહામંત્રી પદે એક વખત રહેલ છે. સેવા ભાવનાના તે પ્રતીકો છે.

તા. ૧૬-૫-૧૯૫૬ના રોજ આ શ્રી લક્ષ્મીચંદ મીઠાલાલ છાત્રાલયના આલીશાન મકાન-
નું ઉદ્ઘાટન ખડકચતા કેળવણી મંડળના પ્રમુખ શ્રીમોહનલાલ કુલચંદ શાહના શુભ હસ્તે
કરવામાં આવેલું. છાત્રાલયમાં સુરજબેન લક્ષ્મીચંદ લોજનગૃહ, જયચંદ ધરમચંદ કાર્યાલય નામનું
મકાન, ગૃહપતિનિવાસ, છોટાલાલ બદવળ હોલ તથા છોટાલાલ ઝવેરદાસ હોલ પણ
આવેલા છે.

**શ્રીમદ્દેવલાલ કાંતીલાલ વિદ્યાર્થીગૃહ તથા શ્રીચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ
વિદ્યાર્થી ભવન અને જીનવાળા ડાહનીંગ હોલ**

કપડવણુજમાં મહાવિદ્યાલયો તૈયાર થયાં, પણ ત્યાં અભ્યાસ કરનાર બહારગામના
વિદ્યાર્થીઓને રહેવા તથા જમવાની અગવડ નિવારવા શ્રીકેળવણી મંડળે ટેહલ નાંખી. આ ટેહલ
મેસર્સ મદ્દતલાલ કાંતીલાલની કંપનીના ભાગીદારોએ સ્વીકારી અને સારું દાન જાહેર કર્યું.
સાથે સાથે સ્વ. શ્રીચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈના સુપત્ની માયાબહેન દ્વારા શ્રીચીમનભાઈની
સ્મૃતિમાં વિદ્યાર્થીગૃહનો એક ભાગ તૈયાર થયો. આ વિદ્યાર્થીગૃહ કેલેજ કમ્પાઉન્ડમાં ઉંચી
ટેકરી પર હવા પાણી અને નૈસર્ગિક સૌંદર્ય સાથે શાંત વાતાવરણમાં ત્યાંની સુંદરતામાં
વધારો કરી રહેલ છે. ૭૫ વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે રહી શકે તેવું આ ભવ્ય છાત્રાલય
છે. કેળવણી મંડળ કેલજના બહારગામથી આવનાર બહેનોને માટે એક “વિદ્યાર્થીની
ભવન”ની વિચારણામાં છે.

સવાસો ગામ કડવા પાટીદાર છાત્રાલય : શેઠશ્રી મણીભાઈ શામળભાઈના
બંગલામાં (અંતિસરીયા દરવાજા બહાર માણેકબાઈની ધર્મશાળાના સામેના બંગલામાં)
શરૂ થયેલ.

શ્રી સ. વિ. ઓ. કચ્છ કડવા પાટીદાર વિદ્યાર્થીભુવન :

કપડવણુજ મ્યુ. પાણીની ટાંકીની પડોશમાં મ્યુ. હાઈસ્કૂલની પશ્ચિમે પ્રખ્યાત સીંગર-
વાવની પડોશમાં આવેલ શ્રીકચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની વાડીમાં એક વિદ્યાર્થી ભુવન
આલે છે. આ જમીન સંવત્ ૧૯૮૦ના આસો સુદ ૧૦ (વિજયાદશમી)ને મંગળવારે
તા. ૭-૧૦-૧૯૨૪ના રોજ ખરીદી હતી.

આ વાડી ઈ. સ. ૧૯૪૪ સમસ્ત કચ્છી પટેલ ભાઈઓએ ખંધાવેલ છે. તમામ
કચ્છી ભાઈઓએ આવીરીતે પોતાના વસવાટોની પડોશમાં ઘણી જગાઓ (સ્થળો ઉપર)
સુંદર વાડીઓ ખાંધેલ છે. જ્યાં તેમના જિમાર ભાઈઓ તથા વિદ્યાર્થીઓ માટે સગવડો
રાખે છે.

આ સ્થળે પણ એક વિદ્યાર્થીભુવન શ્રીસવજીભાઈ સોમજીભાઈ તથા શ્રીવિશરામભાઈ

સોમજીભાઈ પટેલ એમ બંને ભાઈઓના નામથી 'શ્રીસવજીભાઈ એન્ડ વિશરામભાઈ કચ્છ કડવા પાટીદાર વિદ્યાર્થી ભુવન'ની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૯૬૮ના શુભ દિવસે કરવામાં આવેલી. કચ્છી વિદ્યાર્થી ભાઈઓને તમામ પ્રકારની સગવડ આપવામાં આવે છે. મીનીયુરા (બાળીયા કમ્પા)ના શ્રીસવજીભાઈ તથા દુધાથલના શ્રીવિશરામભાઈ બંને સહોદર છે.

ધાર્મિક શિક્ષણ

સંસ્કૃત પાઠશાળા : કપડવણુજના જૂના સમયના બાણીતા શ્રીમણીલાલ પીતાંબર દાસ ત્રિવેદી (મણીલાલ બાપુ)ની હવેલીમાં સર્વત્ર ૧૯૫૧માં સંસ્કૃત પાઠશાળા શરૂ કરવામાં આવેલી. પછીથી પટેલવાડાના નાકા સામે શ્રીરઘુનાથજીના મંદિર સાથેની મોઢપ્રાશ્નજીની ધર્મશાળાના મેડા પર સંસ્કૃત પાઠશાળા મોઢ મિત્રમંડળે શરૂ કરેલ. તેમાં આચાર્યશ્રી પૂ. અમૃતલાલ ગોરધનલાલ પુરાણી હતા. આમાં બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ તથા વણિક લાલ લેતા હતા.

જૈન પાઠશાળા : જે મકાનમાં શ્રીમાણિકભાઈ શેઠાણી તરફથી **અનાયાત્રમ** અને સદામતખાતું ચાલે છે. તે જ મકાનમાં જૈન વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક જ્ઞાન અપાય છે. તેનું નામ શેઠ મણીભાઈ શામજીભાઈ ધાર્મિક પાઠશાળા છે.

જૈન કન્યા પાઠશાળા : જૈન ઉપાશ્રયોમાં બપોરના સમયે ધાર્મિક જ્ઞાન અપાય છે. બહેનો બપોરના સમયે લાભ લે છે. ઉપરોક્ત બેઉ જૈન ધાર્મિક પાઠશાળાઓ જૈન પંચ તરફથી ચાલે છે.

મુસ્લિમ શાળા : અંતીસરિયા દરવાજા પાસે કર્ણાની મસ્જિદના મેડા પર શહેર કાજી શ્રીબહુદીન મહંમદમીયાં કાજી સાહેબ ધાર્મિક જ્ઞાન આપે છે.

કડીયાની મસ્જિદના મેડા ઉપર પણ ધાર્મિક શિક્ષણ અપાય છે.

મજૂરશાળા : તા. ૧૪-૪-૩૮ના રોજ સેવાસંઘની યોજના પ્રમાણે એક શાળા મજૂરોને અક્ષરજ્ઞાન આપવા ચાલુ કરવામાં આવેલ. થોડા સમય બાદ તે બંધ થયેલ.

: વહેતી જ્ઞાનગંગા :

કપડવણુજની દરેક શાળાઓ તથા મહાશાળાઓને પોતપોતાનાં નાનકડાં પુસ્તકાલયો છે. જેનો લાભ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકો લઈ શકે છે. જેની વ્યવસ્થા પણ શાળાઓ સુંદર રીતે કરે છે.

ધી નેટીવ જનરલ લાયબ્રેરી

કપડવણુજ શહેરનું સૌથી પ્રથમ ગામ જનતા મારેતું વાંચનાલય છે. આ પુસ્તકાલય પોતાના મકાનમાં શરૂ થયેલ. તેનો મુખ્ય ફાળો શહેર સુધરાઈના પ્રથમ અધ્યક્ષ

રા. સા. મગનલાલ જેથંદભાઈ હતા. (જેઓ મહુધાના વતની હતા. અહીં વકીલાત કરતા હતા.) જેમના પ્રયત્નથી આ લાયબ્રેરીની સ્થાપના થયેલ. તેઓશ્રી એટલા લોકપ્રિય હતા કે સરકારે તેમને ગાર્મસ એક્ટમાંથી બાદ કરેલા. “મેમોરીઅલ ફંડ” માંથી તેમની બે મોટી છબી તૈયાર કરાવી. (૧) આ લાયબ્રેરીમાં તથા (૨) શહેર સુધરાઈના હોલમાં સાખવામાં આવેલ છે.

શરૂઆતમાં આ પુસ્તકાલયના અખબારો, અમલદારો અને મ્યુ. સભ્યોના ઘરે ખાસ કરીને વંચવા જતાં. આ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ મોટા ગણુતા સર્વે લેતાં. જેથી આમ જનતા તેનો લાભ લેતાં સંકેચાતી હતી. હાલમાં આમ જનતા સારી રીતે લાભ લે છે. અખબારો પણ સારા પ્રમાણમાં આવે છે. તથા પુસ્તકોની આપ-લે પણ સારા પ્રમાણમાં થાય છે. તેમાં હાલનાં સામાયિકો દરરોજનાં-અઠવાડિક-માસિક વગેરે આવે છે.

શ્રીભક્તિપ્રસાદ કેશવલાલ ત્રિવેદી

ન્યારે આપણે ગ્રંથાલયોનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે કપડવાણુજના એક સપુત્ર યાદ આવે છે. જે અલ્લાહબાદ વિશ્વ વિદ્યાલયના ગ્રંથાધ્યક્ષ છે. તેઓ શ્રીભારત તથા અમેરિકાની સરકારો તરફથી પરદેશગમન કરનાર તરીકે હિંદુભરમાં ગ્રંથાલયોમાંથી સૌ પ્રથમ પસંદગી થયેલ. તેઓએ યુરોપ અમેરિકાના પુસ્તકાલયોના નિરીક્ષણ કરેલ છે. ભારતની સારી એવી પ્રસિદ્ધ લાયબ્રેરીઓમાં તેઓશ્રીએ પોતાની સેવાઓ આપેલી છે.

પરીખ પરસોતમદાસ હરગોવિંદદાસ મહાજન પુસ્તકાલય :

શ્રીકપડવાણુજ શહેરની મધ્યમાં શ્રીગોકુલનાથજીના મંદિર પાસે દરજીવાડામાં આ આવેલા છે. આ લાયબ્રેરી હાલમાં પોતાના સ્વતંત્ર મકાનમાં છે. શહેરમાં આમજનતા માટે સુંદર સાહિત્ય જ પીરસવામાં પૂ. સ્વ. ત્યાગભૂતિ શ્રીહરિભાઈ દેસાઈનો ફાળો છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૦)

પુસ્તકાલયની સ્થાપના : આ લાયબ્રેરીની સ્થાપના સંવત ૧૯૭૪ આસો વદ ૧૩, તા. ૧-૧૧-૧૯૧૮ને શનિવારે પૂ. હરિભાઈ મા. દેસાઈના શુભ હસ્તે થઈ. શ્રીહરીલાલ મા. શેઠ, પરીખ શામળદાસ પરસોતમદાસ, પરીખ કેવળદાસ હરજીવનદાસ, દેસાઈ કેશવલાલ છગનલાલ, ડો. બાપુલાલ કેશવલાલ તથા દોશી સોમાભાઈ પુનમચંદની સલાહકાર સમિતિ સાથે ફ્રી રીડીંગ રૂમ અને લાયબ્રેરીના નામે શરૂ થયેલી. મકાન તેમજ સાધનો શ્રીશામળદાસ પરસોતમદાસ પરીખ તરફથી મળતાં, શ્રી પૂ. હ. મહાજન લાયબ્રેરીના નામે પોતાના મકાનમાં સ્વતંત્ર રીતે વિકાસ માર્ગે શરૂ થઈ. આજે ત્રણ-ચાર વરસના ટૂંકા ગાળામાં તથા મહાજનના પ્રયત્નોના ફળ રૂપે સંવત ૧૯૭૬ માગસર સુદ ૧૦ થી આ લાયબ્રેરી

તેના પોતાના મકાનમાં સ્વતંત્ર રીતે વિકાસ પામી. આ લાયબ્રેરીની શરૂઆતમાં અંધપાલ તરીકે સ્વ. શ્રીરામચંદ દેવશંકર ત્રિવેદી જોડાયા.

શ્રીહરીભાઈના મરણ પછી આ લાયબ્રેરીનું સુકાન સ્વ. વાડીલાલ પ્રેમચંદભાઈ શાહે સંભાળેલું. આ તેમની સનિષ્ઠા સેવાનુજ આ વિકસિત પરિણામ છે. ત્યારબાદ શ્રી ડો. વાડીલાલ બાપુલાલ દેસાઈએ વર્ષો સુધી સેવાઓ આપી. હાલમાં કસ્તુરભાઈ નગીનભાઈ શાહ (માજી ધારાસભ્ય-મ્યુ. પ્રમુખ.) સંભાળી રહ્યા છે.

પુસ્તકાલય એટલે અથો, જીવનચરિત્રો, સામયિકો, મહાઅથો વગેરેનું સંગ્રહ સ્થળ હોઈ તીર્થ ક્ષેત્ર છે. માનવ સંસ્કારના ઘડતર માટેનું સીંચન માટેનું ચૈતન્ય સ્થળ છે, નંદનવન છે.

સ્થાપના વિ. સ. ૧૯૭૪ આસોવદી ૧૩ શનિવાર ધનતેરસના શુભ દિવસે શ્રીહરીભાઈ દેસાઈના પરમમિત્ર વિદ્વાન શ્રીકલ્યાણરાય નાથુરામ જોષી (નિવૃત્ત આચાર્ય શ્રીદાસ્કા હાઈસ્કૂલ)ના શુભ હસ્તે કરવામાં આવેલી. આ સંસ્થાનું નામ (મકાનના મુખ્ય દાતા) શ્રીશામળભાઈ પરસોતમદાસ હરગોવિંદદાસ છે. ૧૯૫૧માં મકાન ખરીદી લાયબ્રેરીના મકાન સાથે તે નામ જોડી દેવામાં આવ્યું છે.

સંસ્થામાં આવતા દૈનિકપત્રો :

ગુજરાત-૫, હિંદી-૧, અંગ્રેજી-૧

સંસ્થામાં આવતા સાપ્તાહિક પાક્ષિક, માસિક પત્રો

૧૬ તથા ૧૩ અન્ય. સંસ્થામાં આવતાં માસિક-ત્રિમાસિક-વાર્ષિક ૪૧ તથા અન્ય ૨૩.

આ લાયબ્રેરી ગુજરાતમાંની પ્રતિષ્ઠિત લાયબ્રેરીઓમાંની અગ્રસ્થાને જે લાયબ્રેરીઓ છે, તેમાંની એક છે. આ યશ તેના સર્વ નિઃસ્વાર્થ સંચાલકો (પ્રમુખ શ્રીવાડીલાલ, બાપુલાલ દેસાઈ, શ્રીનંદવરલાલ શામળદાસ પરીખ તથા જેને પોતાના ગણી સંચાલન કરનાર અંધપાત્ર શ્રીમધુસુદન પરસોતમભાઈ ત્રિવેદી)ના ફાળે જાય છે.

સંવત ૧૯૭૬ના માગશર સુદ-૧૦થી આ લાયબ્રેરી પોતાના સ્વતંત્ર મકાનમાં શરૂ થઈ. જ્યાં પ્રથમ મહાજનોની એક કમિટી નીમવામાં આવી. જેમાં આ સંસ્થાના પ્રથમ પ્રમુખ સૌજન્યમૂર્તિ નગર શેઠ શ્રીજેસંગભાઈ પ્રેમાભાઈ હતા.

શ્રી પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરીના સંચાલન સાથે તેના ચાલુ સ્વતંત્ર મકાનમાં શ્રીહિમ-લતાબહેન હેગિબેના વરદ હસ્તે તા. ૧૫-૭-૬૨ના રોજ નીચેના ભાગે ‘મહિલા પુસ્તકાલય’ શરૂ કરવામાં આવ્યું. શ્રી પરીખ હરજીવનદાસ ખુશાલદાસની પેઢી તરફથી દાન મળતાં તે અ. સૌ. જીવકોરબહેન શામળદાસ પરીખ મહિલા પુસ્તકાલય નામે આજે શોભે છે. આમ

મકાનના નીચે શ્રીમણીલાલ સાંકળચંદ બરફીવાલા હોલમાં આ સાર્વજનિક મહિલા પુસ્તકાલય ચાલે છે.

સંસ્થાના ચાલુ મકાનના મેડા પર ઓચ્છવલાલ કેશવલાલ દેસાઈ હોલમાં જ શ્રીમાન્ ચંદુલાલ કેશવલાલ દેસાઈના દાનથી તેમના માતા-પિતાની પવિત્ર યાદરૂપે ગં. સ્વ. શ્રીરૂક્મણીબેન કેશવલાલ રણછોડદાસ દેસાઈ બાળ પુસ્તકાલય, વાંચનાલય ચાલે છે. આ સંસ્થાના સંચાલકો તરફથી એક કપડવણુજ તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળ ઈ. સ. ૧-૩-૧૯૫૩થી શરૂ કરેલ છે. જે દ્વારા સારાચે તાલુકામાં સ્થળે સ્થળે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ દ્વારા સંસ્કાર સિંચિત કરી રહેલ છે.

૧૯૨૭માં પૂ. હરિભાઈનું અવસાન થયા બાદ તેમના લઘુબંધુ શ્રીશંકરલાલ માણેકલાલ દેસાઈએ લાયબ્રેરીને વેગ આપવા અને તેમની સ્મૃતિરૂપે 'સેવાસંઘ' નામની સંસ્થાની સ્થાપના કરી. (કપડવણુજની અન્નેડ સંસ્થા). ગામના નવ યુવાનો તથા પૂ. હરિભાઈના સાથે કાર્ય કરનાર વતનના લાડીલા સુપુત્રોએ આ સંસ્થામાં પોતાની શક્તિઓ ખર્ચવા માંડી. ૧૯૩૦માં આ સંસ્થાના યુવાન કાર્યકરો સ્વાતંત્ર્ય સૈનિક તરીકે જેલમાં જવાથી, તે સમયે પ્રગતિ રૂંધાવા લાગેલી. ૧૯૪૭માં આ સંસ્થા તાલુકા મધ્યસ્થ લાયબ્રેરી તરીકે માન્ય થઈ. ૧૯૪૮ માં આ સંસ્થાની રજત-મહોત્સવની ઉજવણી થઈ.

આ સંસ્થામાં આદ્ય સ્થાપક પૂ. હરીભાઈની પ્રતિમા તા. ૨૫-૯-૬૬ના રોજ સંસ્થાના પ્રમુખશ્રી ડો. વાડીલાલ બાપુલાલ દેસાઈના વરદ હસ્તે મુકવામાં આવેલ છે. આ સંસ્થા હાલમાં તેના વિશાળ મકાનમાં છે. જે શ્રીહરિભાઈ પરિવારના સુપુત્ર સ્વ. શ્રીમાણેકલાલ છોટાલાલ દેસાઈના નામથી તથા મુખ્ય પ્રવેશખંડ તેમના પત્ની સ્વ. ધીરજબેન માણેકલાલ દેસાઈના નામથી શોભે છે. મહિલા પુસ્તકાલય તથા વાચનાલય સ્વ. શ્રીજીવકોરબેન શામળદાસ હરગોવિંદદાસના સ્મરણાર્થે શોભે છે.

આ લાયબ્રેરીની યોજના અને વિકાસ ગુજરાતની અગ્રગણ્ય લાયબ્રેરીઓમાં સ્થાન પામેલ છે. આપણા ગામની આ એક જ્ઞાન ગંગા, જેનું આચમન કરવા જતાં પવિત્ર થવાય.

શ્રીવાડીલાલ પ્રેમચંદ શાહ જેઓ અભ્યાસી હતા. તેમણે મરતાં સુધી આનું સંચાલન કર્યું. એ સમયથી અત્યાર સુધી આ લાયબ્રેરીના વિકાસ માટે (નોઠરી તરીકે નહિ પણ પોતાની સંસ્થા ગણી) સફળ સંચાલન કરનાર અંથપાલ શ્રી મધુસુદન પુરષોત્તમદાસ ત્રિવેદીને બુદ્ધાય તેમ નથી. સાથે સાથે તેના વ્યવસ્થાપક શ્રીવાડીલાલ પ્રેમચંદભાઈ શાહ, પછીના સફળ પ્રમુખશ્રી ડો. વાડીલાલ હતા.

જૈન લાયબ્રેરી : સ્વ. કસ્તુરભાઈના સ્મરણાર્થે શ્રીવાડીલાલ મનસુખલાલ પારેખે સ્થાપેલ છે. શરૂઆતથી તેની વ્યવસ્થા જૈન યુવકો રાખતા હતા. તેમજ શ્રીકેશવલાલ રતનચંદ પરિખ (હાલના જૈન સાધુ મહાકલ્પસાગરજી) શ્રીમદ્દલાલ રતનચંદ, શ્રીકસ્તુરલાલ મહાંલાલ ગાંધી તથા અન્ય ખીજા સાથીઓ પણ કરતા હતા.

સેફી લાયબ્રેરી : મોટી વહોરાવાડમાં પ્રવેશતાં જ સામે ઉંચે જોતાં વહેતી ગંગાને પ્રવાહ જોવા મળે છે. તેના નીચેના ખંડમાં બિમારોની સાસ્વાર (ચિકિત્સા) તેના માટેનું સુંદર દવાખાનું છે. ઉપર લાયબ્રેરી વહોરા સદગૃહસ્થોના પ્રયત્નોથી શરૂ કરવામાં આવેલી છે. આ લાયબ્રેરીમાં દરેક ગામ જનતા સારે લાલ લે છે. સંતોષકારક અને સારુ એવું આ પુસ્તકાલય વહોરાવાડના નાક છે. તેને પોતાનું સ્વતંત્ર મકાન છે, હાલમાં તે ચાલે છે.

પ્રગતિ લાયબ્રેરી : ૧૯૪૨ની રાષ્ટ્રીય જુવાળા અને યુવાનોની અનેક પ્રવૃત્તિઓ પણ હતી. તેમાં ઉદામવાદી વિચારો ધરાવતા યુવકોએ ધોળીફૂઈ પાસે એક લાડના મકાનમાં પ્રગતિ લાયબ્રેરી શરૂ કરેલ. તેમાં એ જ પ્રકારનું સાહિત્ય રાખવામાં આવેલું. લાયબ્રેરી શરૂ કરવાનો યશ ૪૨ની લડત માટે પોતાની મુંબઈની મેડીકલ પ્રેક્ટીસ છોડીને આવનાર કપડવણ્જના યુવાન ડૉ. રવિન્દ્રભાઈ રાધાકૃષ્ણ ત્રિવેદી હતા.

નવયુવકોના જુવાળના દર્શનરૂપ સ્થપાયેલ પુસ્તકાલય તેમજ હાલમાં નામશેષ રૂપ હોઈ નવીન જીવનની આશાની રાહ જોઈએ તે જોટું નથી.

૧. જૈન લાયબ્રેરી, ૨. નાગર યુવક લાયબ્રેરી, ૩. મુસ્લિમ લાયબ્રેરી, ૪. બ્રાહ્મણ યુવક મંડળ લાયબ્રેરી, ૫. કાછીયા યુવક મંડળ લાયબ્રેરી.

— કેળવણી પ્રચાર :—

યુવાનોના કાર્યો—જેમણે હસ્તલિખિત માસિકો કાઢી અન્ય યુવાનોની લેખિત કળાને વિકસાવવા સ્તુત્ય કાર્ય કરેલ છે. તેવી હસ્તલિખિત પ્રતો.

બાલોદ્યાન :— કપડવણ્જ સાર્વજનિક વ્યાયામ મંદિરનું હસ્તલિખિત.

જૈન જયોતિ :— ઉત્સાહી જૈન યુવકોએ શરૂ કરેલ.

સાહિત્યોદય :— શહેરના સ્વતંત્ર વિદ્યાર્થીઓએ શરૂ કરેલ.

નવજૂતિ :— મોઢ અભ્યુદય સમાજના ઉત્સાહી યુવકોએ શરૂ કરેલ.

ચેરલી :— સાહિત્ય મંદિર તરફથી યુવાનોએ શરૂ કરેલ.

નાગર અભ્યુદય :— નાગર યુવાનોના ઉત્સાહનું ફળ હતું.

નગારુ :— હરિ છાત્રાલયના છાત્રોનો આ સાહિત્ય વિભાગ હતો.

ધ્વનિ-સાહિત્ય-કવિશ્રી કલાપી (શ્રીમનહરપ્રસાદ ભાવનગર). શાળા કોલેજ પોતાના સાહિત્ય અંગે પણ બહાર પાડે છે.

કેટલાક વર્ષો પહેલા અહીં જ્યારે પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ જેવું ન હતું, તે સમયમાં સૌથી પહેલા પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ શરૂ કરનાર સાંકળચંદભાઈ તેનું સ્થળ ભુધરભાઈની ખડકીમાં હતું.

કપડવણુજના ઉત્સાહી ભાઈ શ્રીકૃષ્ણપ્રસાદ પીતાંબરદાસ ત્રિવેદીએ પોતાના પ્રેસમાં એક ‘ચરિતર’ નામનું પત્ર શરૂ કરેલું પણ તે ટૂંક સમય બાદ બંધ થયેલું.

ખીલ્લે એક પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ “ મિત્ર મંડળ ” નામે હતો. જેનું સંચાલન રમેશચંદ્ર સાંકળચંદ કરતા હતા. તેનું સ્થળ પીપળા ખડકીમાં મહાદેવ પાસે હતું.

શ્રી મહાલક્ષ્મી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ : શ્રી મુળશંકર ત્રિવેદીએ તેમના પત્ની શ્રીમતી મહાલક્ષ્મીબેનના નામે શરૂ કરેલ. જે તેમના સાળા શ્રીશાંતીલાલ રામચંદ જીવ્યા ત્યાં મુધી એ નામથી ચાલુ રાખેલો.

શ્રી કલ્યાણ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ : અમથા પારેખની ખડકી સામે શ્રી કુળેશભાઈ દસુરભાઈ પટેલે (યુવાનોના ઘડતરના પ્રણેતા), શ્રીમાણેકલાલ છોટાલાલ દેસાઈ તથા શ્રીવાડીલાલ સંતના સહયોગથી અને પૂજ્ય નારાયણ સ્વામી(નારાયણ આશ્રમ હિમાલય)ના આશીર્વાદથી આ પ્રેસ શરૂ થયેલ.

શ્રીગોપાલ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ :- વહોરવાડ પાસે.

અનુપમ પ્રિન્ટર્સ :- મીઠા તળાવના દરવાજે.

રાજ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ :- એસ. ટી. સ્ટેન્ડ સામે,

અખિકા પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ :- કુંડવાવ તરફ ટાવર રોડ,

શ્રીનંદરંગ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ :- યમુના ટોકીઝ પાસે.

-: કેળવણી પ્રેમ :-

કેટલીક જ્ઞાતિઓએ પોતાની કોમ માટે સ્વતંત્ર ફંડની વ્યવસ્થાઓ કરી છે. જેમાં કોમના ઉત્સાહી સભ્યોનો વ્યવસ્થાઓ સંભાળે છે, અને વિદ્યાર્થી ભાઈ-બહેનોને મફત પુસ્તકો દર વર્સે આપે છે. કેટલીક વખત ફી અપાય છે. વળી લોનો પણ અપાય છે. જે જે કોમ આ કાર્ય કરે છે તેનો કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સારો એવો લાભ લઈ શકે છે.

જૈન - કપડવણુજના ઉદાર પ્રખ્યાત નગરશેઠ શામળભાઈ નથુભાઈના ધર્મ પત્ની શ્રીરૂક્મણીબાઈ સ્મારક ફંડ ચાલે છે. ફંડનો વહીવટ ટ્રસ્ટી મંડળને હસ્તક છે. આ ફંડના વ્યાજમાંથી શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થી ભાઈ-બહેનોને પુસ્તકો, ફી તથા સ્કોલરશીપો પણ અપાય છે.

પોરવાડ ફંડ : શેઠ હરિલાલ મનસુખરામ દેસાઈ (માચીસવાળા) તરફથી પોરવાડ કોમના તમામ વિદ્યાર્થીઓને શાળાની ફી, પુસ્તકો, સ્કોલરશીપ તથા અન્ય ઇનામો પણ આપાય છે.

મોટ અવ્યુદય : આ યુવક મંડળ પોતાની જ્ઞાતિમાંથી નાણું મેળવી પોતાની કોમના સર્વ વિદ્યાર્થી લાઈ-બહેનોને પુસ્તકોની વહેંચણી કરે છે. યુવાનોના આ કાર્યને સારી-એ કોમ તરફથી વખતોવખત સહાય મળ્યા કરે છે. તેઓ બધા જ વિદ્યાર્થીઓને ફી પણ આપે છે.

નાવી વિદ્યોત્તેજક ફંડ : સ્વ. વૈદ્ય અંબાલાલ દોલતરામના સ્મરણાર્થે ઈ. સ. ૧૯૪૫માં શરૂ કરેલ. (દૂક સમયમાં ઊચું તેવું જ આથમી ગયું.)

કાછીયા યુવક મંડળ : કાછીયા પટેલ પંચ તરફથી પુસ્તક વહેંચણી થાય છે. અન્ય જ્ઞાતિયો ફંડ એકઠાં કરીને પોતાની જ્ઞાતિઓ માટે પુસ્તકો વહેંચણી કાર્ય કરે તો ઘણા વિદ્યાર્થીઓને રાહત રહે. સાધન સંપન્ન વ્યક્તિઓએ આવા ફંડને વિકસાવવા ભ્રમ્યે. ત્રણ ત્રણ વર્સે પુસ્તકો બદલાય છે. જેથી કેટલીક સંસ્થાઓને ખર્ચ બોજે વધે છે. ફી બાબતમાં હવે તો સરકારી રાહે શિક્ષણ ગરીબોને માફી જેવું બની ગયેલ છે. જેથી પુસ્તકનો જ ખર્ચ રહે છે. ફીનો સવાલ બંધ છે.

જ્ઞાનગંગા સાથે જ

શાળા મહાશાળાઓમાં જેમ ગ્રંથાલયો છે, તેમ કેટલાક ધાર્મિક સ્થળોમાં પણ ધાર્મિક તેમજ અન્ય ગ્રંથોના સંગ્રહો છે. જેનો ઉપયોગ ધર્મશુદ્ધિ, વિદ્વાનો તથા ધાર્મિક જ્ઞાનના ઉપાસકો કરે છે. જૈન કોમમાં હસ્તલિખિત તેમજ છાપેલ પત્રો અને ગ્રંથોવાળા મોટા લંડારો છે ને બીજા નાના લંડારો પણ છે.

	હસ્તલિખિત	છાપેલ પ્રતો તથા પુસ્તકો
૧ અષ્ટાપદજીનો જ્ઞાન લંડાર	૮૧૫	૩૨
૨ માણેકબાઈ શેઠાણીનો લંડાર	૨૬	૪૬
(હાલમાં આ બન્ને લંડારો શ્રીઅભયદેવસુરીશ્વર જ્ઞાન લંડાર થતાં ત્યાં અર્પણ કરેલ છે.)		
૩ શેઠ મીડાભાઈ ગુલાબચંદ ઉપાશ્રય	૧૫૦	૨૦૦૦
૪ શ્રી અભયદેવસુરીશ્વર જ્ઞાન લંડાર. જેમાં પોતાનો લંડાર છે. તદ્ ઉપરાંત બીજા પણ ગણા સારા લંડારો છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૧)		

(એ) શ્રીશ્રુતકેચનશાસ્ત્રસંગ્રહ તથા તેના પેટામાં શ્રીકેચનચિત્રસંગ્રહ છે.

(મુદ્રિત સ્થાપત્ય ચિત્રકલાનો જે અપૂર્વ સંગ્રહ તે આ કંચનસાગરસુરિજીનો પોતાનો છે.)

(બી) ઉપા. શ્રીસૂર્યાદયસાગરજી જ્ઞાન ભંડાર

(સી) પૂ. પં. શ્રીવિજયસાગરજી જ્ઞાન ભંડાર.

(ડી) પં શ્રીપ્રબોધસાગરજી જ્ઞાન ભંડાર (જે અત્યારે શ્રીઅભયદેવસુરીશ્વર જ્ઞાન ભંડારને અર્પણ કરેલ છે.)

(ઈ) સાધવી શ્રીમુમલાયશ્રીજી

(એફ) સાધવી શ્રીતિલકશ્રીજી

જેના જેના નામના ભંડારે અ. સૂ. જ્ઞાન મંદિરમાં છે, તે તે તેમની પોતાની માલિકીના છે. તેની સંભાળ અ. સૂ. મં. કરે છે.

અર્ધભાગધિ, સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હસ્તલિખિત પ્રતો તથા ત્રણ વિભાગમાં તેમજ હિન્દી ભાષામાં છાપેલ પ્રતો અને પુસ્તકો છે. અત્યારે તે બધાની ચોકકસ સંખ્યા ન કહેવાય. શાસ્ત્ર કાવ્ય, કોષ, સાહિત્ય, ન્યાય, વ્યાકરણ, છંદ, કથા વિગેરે તમામ જાતનું સાહિત્ય તેમાં છે.

હસ્તલિખિત ગ્રંથો

ભારત તથા વિંધની ઐતિહાસિક પરંપરા એ નોંધો છે કે-ધર્મ છે એ લોકશિક્ષણનો અમુલ્ય વારસો છે. ગ્રંથો જગતનાં ધર્મ પ્રવર્તકોએ, અને વિદ્વાનોએ અને અધિભુનિઓએ તાડપત્રો પર લખ્યા છે. શીલાલેખો દ્વારા, તામ્રપત્ર દ્વારા અનેક નોંધો લખાવા માંડી. તે પછીથી હાલ કાગળો ઉપર તે જ્ઞાન ઉતારવામાં આવ્યું. હવે તે સર્વ જ્ઞાન છાપવામાં આવ્યું. તે પછી હાલમાં ફિલ્મો તથા ટેપ પણ કરવામાં આવે છે.

હસ્તલેખિત ગ્રંથો સારા અક્ષરમાં લખવામાં આવતા, ચિત્ર પણ ચિત્રાતાં. આવા હસ્તલિખિત ગ્રંથો વૈદીક તથા જૈન ધર્મના વિદ્વાનોના હાથે લખાયેલા જોવા મળી શકે છે. વૈદીક ગ્રંથો બ્રાહ્મણોની માલિકીમાં, જ્યારે જૈન ગ્રંથો ઉપાશ્રયોમાં, જ્ઞાન ભંડારોમાં જોવા મળે છે. આયુર્વેદના ગ્રંથો આયુર્વેદીક કુટુંબમાં જોવા જાણુવા મળી શકે છે.

આપણા વતનના અમરજ્યોતસમા આ. શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર મહારાજે જૈન આગમો છપાવીને, આગમ વાંચનાયો આવી. જેથી જગતે તેમને આગમોદ્ધારક કહ્યા છે. વળી જૈન આગમો શીલામાં ને તામ્રપત્રમાં કરાવીને, તેના મંદિરો ખેનમુન બનાવ્યાં. પાલીતાણા અને સુરતમાં એ બે કિર્તીસ્તંભો અજોડ છે. સ્વ. પૂજ્ય મુનિશ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજ સાહેબને કોણ નથી યોગખતું ? આ સંત પુરૂષે ભારતના જ્ઞાન ભંડાર તપાસ્યા છે. જેની તેમણે સૂચિ તૈયાર કરેલ છે. જે પ્રગટ અપ્રગટ છે. ભારતમાં પાંચસો ગામ એવા હશે કે જ્યાં હસ્તલિખિત જૈનગ્રંથોના ભંડાર હશે.

કપડવણુજમાં ૧. અષ્ટાપદજી ૨. પંચના ઉપાશ્રય ૩. મીઠાબાઈ ઉપાશ્રય હસ્તલિખિત ભંડારોનું સ્થાન.

આ ત્રણેય જ્ઞાન ભંડારોમાં હસ્તલિખિત મોટા ભંડાર અષ્ટાપદજીનો છે. બાકીના બે ભંડાર નાના છે. આ ત્રણે ભંડાર ઘણાએ મહાન છે. પંચના ઉપાશ્રયના અંથ સંગ્રહમાં એવા અપૂર્વ પાનાઓ જોવામાં આવે છે. આજે ત્યાં જે અપૂર્વ અંથો છે તે જોતાં આ ભંડાર પણ એક વીશિષ્ટ ભંડાર પૂર્વે હતો.

પંચના ઉપાશ્રયમાં શ્રીભાવ વિજયોપાધ્યાય કૃત ઉત્તરાધ્યયન ટીકાની પ્રતિ છે. જે અંથાકારે લહીઆ પાસે લખાવી તેનું સંશોધન કરેલ છે.

અષ્ટાપદજીના ભંડારમાં તત્ત્વાર્થે સુત્રની સુવર્ણાક્ષરી પ્રતિ છે. બીજી પણ મનોહર પ્રતો છે. અંથો સારા અને મહત્વનાં છે. ત્રણેમાં અંથો છે. આ અંથો જ્ઞાનીઓ (જે વાંચી શકે તેવા વિદ્વાનો માટે) અધ્યયન અને નિરીક્ષણ એ અમુલ અવસર જેવું છે.

સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં કે વેદ મંદિરમાં જે અંથો હશે તેની નોંધ લઈ શકાઈ નથી.

આચ્યૌઘના હસ્તલેખીત અંથો કપડવણુજના વૈદ્ય કુટુંબમાં (લેખકના) આજે પણ હયાત છે.

— શારીરિક કેળવણી :—

માનસિક વિકાસનું સાધન જેમ કેળવણી છે, તેમ શારીરિક વિકાસનું સાધન વ્યાયામ છે. શારીરિક વિકાસ વિના માનસિક વિકાસ યોગ્ય રીતે સધાતો જ નથી. રમતગમત અને આનંદથી શુદ્ધ હવાનો લાભ મળે છે. રસ્તામાં ઘુળ અને તોફાન કરતા બાળકો વ્યાયામ મંદિરો દ્વારા યોગ્ય રમતનું જ્ઞાન મેળવી શરીરને સમૃદ્ધ બનાવી શકે છે. ખેલાડીઓ સારા નાગરિકો બને છે ને એકબીજા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ વાળા બને છે.

સાર્વજનિક વ્યાયામ મંદિર :—

ગુજરાતની ભાવિ પ્રજાને શુદ્ધ અને આદર્શ યુવાનો ઘડવા ગુજરાતના પુરાણીભાઈઓના માનનીય શ્રીઅમુભાઈ અને શ્રીછોટુભાઈ પુરાણીની પ્રેરણાનું પાન કરનાર સ્વ. હરિભાઈ મા. દેસાઈએ કપડવણુજના યુવાનોને ઘડવા નિદ્રામાંથી જાગૃત કરવા, સાર્વજનિક વ્યાયામ મંદિરનું તા. ૧૦-૧૦-૧૯૨૨ સંવત ૧૯૭૮ ને આસો વદ ૪, ના રોજ ખુલ્લું બન્યું, સ્વ. લોકપ્રિય નગરશેઠ શ્રીજેસીંગભાઈ પ્રેમાભાઈએ શ્રીમાણેકભાઈ શેઠાણીની ધર્મશાળા વ્યાયામ મંદિરના ઉપભોગ માટે આપી. પૂજ્ય હરિભાઈનો આદેશ ઝીલનાર પરિવાર તૈયાર થયો. જેમાં તેમના નાનાભાઈ શ્રીશંકરલાલ માણેકલાલ દેસાઈ, શ્રી મોહનલાલ અંબાલાલ પરીખ, ચંદ્રકાંત મણીલાલ પરીખ, શ્રી એચ્છાવલાલ શાહ, શ્રી માણેકલાલ છેટાલાલ દેસાઈ મુખ્ય હતા.

વ્યાયામ મંદિરમાં આવનાર નાગરિક સાચો આદર્શ સેવાભાવિ નાગરિક બને એ આ સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોઈ સેવાસંઘ તરફથી આ સમયમાં નડિયાદના એક આદર્શ ભાવના-

શીલ યુવાન શ્રીકૃષ્ણેશભાઈ હસુભાઈ પટેલની વ્યાયામ શિક્ષક તરીકે નિમણુંક કરી. તેઓ વ્યાયામના જેટલા નિષ્ણાત હતા, તેજ પ્રમાણે વ્યાયામ મંદિરના અન્ય શિષ્યો પણ તૈયાર થયા. આજે શ્રીકૃષ્ણેશભાઈ હજારો વિદ્યાર્થીઓની, પેરણાના પ્રતીક છે. આ સંસ્થાના યુરુ શિષ્યો સર્વે શારીરિક માનસિક રીતે સારી રીતે તૈયાર થયેલા રાષ્ટ્રીય સેવાની ભાવનામાં રંગાયેલ છે.

આ મંદિરના ભક્તો દ્વારા વ્યાયામ પ્રચાર માટે તાલુકામાં પણ હરીફાઈઓ યોજવામાં આવતી. પ્રવાસ, વક્તૃત્વ હરીફાઈઓ તથા બેન્ડ પણ સારી રીતે શીખવવામાં આવતું. ત્રણવાર, બંદુક (એરગન્સ) તથા તીર પણ શીખવતા. જ્યારે વાર્ષિકોત્સવ હોય ત્યારે આ મંદિરના પ્રયોગો જોનાર હેરત પામી જતાં. (સરકસના પ્રયોગો જેવો સુંદર પ્રયોગો રજૂ કરવામાં આવતા.) હોળીકોત્સવ વખતે ધુળેટીના દિવસે બાળકોને કાદવ કીચડ અને અસલીલ વાણીથી બચાવવા ગામમાં વ્યાયામ વીરોનું સરઘસ નીકળતું. મદાનીરની રમતોના પ્રયોગો સ્થળે સ્થળે કરવામાં આવતા. આ સંસ્થાને પોતાનું ખ્યુગલ બેન્ડ પણ હતું. તેનાં સાધનો ૧૯૩૭માં શ્રીઓચ્છવલાલ અંબાલાલ ઝવેરી તરફથી ભેટ આપવામાં આવેલ.

એક સમય એવો હતો કે જ્યાં હોળીને પ્રગટાવવામાં આવતી. તે સ્થળ ઉપર કંસારવાડાના ચકલે નગ્ન માટીનું પૂતળું સુકવામાં આવતું. ચાડીયા જેવું જેને ઈલોશ કહેતા. આ બિભત્સ પૂતળાની કાયમને માટે તે તે સ્થળોના તોફાનીઓની નાસ્જબી તથા ખોપ વહોરીને પણ કાયમના માટે બંધ કરાવી દીધું. જે પૂતળાની ખેંચતાણ વખતે લાંબી શેરીમાં ડર કોઠા બાળુના યુવાનો અને કંસારવાડાના ચકલાના યુવાનો ત્યાં પથ્થરો નાંખીને લગ્ન કરતા.

આ વ્યાયામ મંદિરના યુવાનોની ભાવના સેવાસંઘની તમન્ના અને શ્રદ્ધા. પારેખ કુટુંબની ભાવનાના બળે એક શ્રીચીમનલાલ બાપાલાલ પરીખના સ્વ. સુપત્ર વિનોદરાયના સ્મરણાર્થે એક વિનોદ વ્યાયામગૃહ બાંધી આપ્યો જે હાલ ડોક્ટર જવાના સ્ત્રતા ઉપર ડાબી બાજુ છે.

આ મકાનનું ખાતમુહૂર્ત અખીલ રાષ્ટ્રિય મહાસભાના મહામંત્રી આચાર્ય શ્રીકૃપલાણીજીના શુભ હસ્તે સંવત ૧૯૬૭ આસો સુદ ૧૦ (વિજયાદશમી) તા. ૩૦-૯-૧૯૪૧ ના રોજ તેમજ વ્યાયામ મંદિરના ભાવનાશીલ યુવાન શ્રીપરિક્ષીતરાય ભોળીલાલ ત્રિવેદીની સાથેજ પૂજનવિધિ રાખવામાં આવેલી. (હાલના શ્રીરામરામના નામે ઓળખાતા સર્વોદયકાર્યકર), વ્યાયામ મંદિરના વિદ્યાર્થીઓની ડિરેક્ટરી તૈયાર કરવાના વિચારો હતા. તૈયાર થાય તો સારું. આ સાર્વજનિક “વિનોદ વ્યાયામ ગૃહ” મંદીર ૨૯૬૦૩ ચો. વારમાં સમાયેલ છે. ‘વિનોદ વ્યાયામ મંદિર’નું ઉદ્ઘાટન સને ૧૯૪૫માં માનનીય શ્રીદાદાસાહેબ

માલવંકરના શુભ હસ્તે કરવામાં આવેલ. આ વ્યાયામ મંદિરની શાખારૂપે કન્યા વ્યાયામ મંદિર' પણ શરૂ થયેલું, જેની વ્યવસ્થાની શરૂઆત અ. સૌ. શારદાએન ત્રિવેદી કરતાં હતાં. યુવાનો માટે અન્ય સ્થળોએ પણ વ્યાયામની શાખાઓ શરૂ કરેલ, પણ સંજ્ઞગોવશાત ખંધ થયેલ. વ્યાયામની આ પ્રવૃત્તિ સેવાસંઘના જ યુવકો મારફતે “વ્યાયામ વિદ્યાર્થી સંઘ” નામની સંસ્થા દ્વારા કરતા. શુભશત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ તરફથી ચાલતા ગ્રીષ્મ વ્યાયામ વર્ગો પણ અહીં ચોલ્યેલા. વ્યાયામ પ્રવૃત્તિની જીવંતી અખંડ જ્યોતસમા મુ. કુબેરભાઈ દ. પટેલને તે સમયના યુવાનો કદી પણ ભૂલી શકે તેમ નથી. આજે તેઓ તેમનું જીવન રાજપીપળા છોટુભાઈ પુરાણી વ્યાયામ શાળાને અર્પી ચૂક્યા છે. આજ વ્યાયામ મંદિરના ગૌરવસમા શ્રીરાજેન્દ્ર શાહ કવિ, શ્રીસોમાભાઈ શાહ ચિત્રકાર, શ્રી સ્વ. વિષ્ણુપ્રસાદ યુનીલાલ ત્રિવેદી, (ભારતના પ્રદેશ ખાતાના એલચી) અનેક ગૌરવશીલ યુવાનો આ વ્યાયામ મંદિરની માટીમાં રગદોળાયા છે. શ્રીદીનેશચંદ્ર ઓચ્છવલાલ શાહ અમેરિકા કોલંબિયા યુનિ. રિયસ વિભાગમાં. સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના સૈનિકો પણ આજ મંદિરના ભક્તો છે. યુવાનોને ઘડવામાં જેટલો શાળાઓનો, જેટલો કુટુંબના સંસ્કારોનો ફાળો છે, તેટલો જ વ્યાયામ મંદિરનો મહત્વનો ફાળો છે.

શ્રીગજરંગ વ્યાયામ મંદિર-મીઠા તલાવના દરવાજા પાસે, “સરદાર બાગ” કે જે કુલવાડીના નામે ઓળખાતું મેદાન છે, તે સ્થળે ‘શ્રીગજરંગ વ્યાયામ મંદિર’ સ્થપાયું હતું. પાસેની ચોરડીમાં વ્યાયામ મંદિરનો સામાન રહેતો. આ સમયમાં વ્યાયામ પ્રવૃત્તિમાં એક ભાઈ શ્રીહરિભાઈ રામકૃષ્ણ ત્રિવેદી વ્યાયામ વીર હતા. જે “હરિભાઈ વીર” ના નામે ઓળખાતા.

- કાવ્યેષુ નાટકં રમ્યમ્ -

ગરબા :- શહેરની પોળોમાંની તમામ બહેનો તહેવારોમાં તેમજ માંગલિક પ્રસંગોમાં તથા અન્ય સમયે સંગીત પ્રેમ બતાવે છે. નવરાત્રિના મહોત્સવ વખતે (આસો સુદ ૧ થી આસો સુદ ૬) પોળે પોળે તથા મુખ્ય ચકલા પર ગરબાઓની સુંદર રમઝટ ચાલે છે. તેમાં કંસારાવાડના ચકલે (હોળી ચકલે), બત્રીસ કોઠાની વાવ પાસે, મોઢેશ્વરી માતાના ચોગાન પર, સુતારવાડના ચકલા, રામજી મંદિર પાસે, મોટા નાગરવાડની પાછળ હુહારવાડમાં, ચામુંડા માતાના સાનિધ્યમાં તથા સિંધવાવ માતાના ચોગાનમાં તથા નાની મોટી પોળોમાં ગરબાની સુંદર રમઝટ ઝામતી.

શાળા મહાશાળાઓ તથા કન્યાશાળાઓમાં તેમના વાર્ષિકોત્સવો વખતે બહેનોની સંગીત નૃત્યની કલા જોવામાં આવે છે, તથા વિદ્યાર્થીઓ પણ તે સમયે પોતાના અભિનયો પણ રજૂ કરે છે.

ચોસઠ કળાઓમાંની આ કળા જોવા સાંભળવાની મળે છે. હિન્દુ-મુસ્લિમ સમાજમાં તહેવારો મહોત્સવ વખતે સંગીત-નૃત્ય-નાટ્ય-અભિનયની કલા આ રીતે (ભારતમાં) આપણને પ્રસંગોપાત જોવા મળે છે. અહીં પણ કલાના પુનરીઓ હતા. છે. આ રંગભૂમિમાં સારી નાટ્ય સંસ્થાઓ પોતાના મુકામો કરતી.

કલાના ઉત્તેજન માટે કે. મનોરંજન ખાતર પણ યુવાનોના સંગઠનદ્વારા આ સંસ્થા શરૂ થયેલ. સૌથી પ્રથમ બ્યાથામ મંદિરના ઉત્સાહીઓએ આ સંસ્થા શરૂ કરી, અને નાટ્ય પ્રયોગો રજૂ કરેલા. લલિતકલાને પોષનારા યુવાનો દ્વારા સારા કાર્યો કરી શકાતાં તે આ સંસ્થા. પછી બીજી “ન્યુ એમેચર” નામની સંસ્થા શરૂ થઈ. તે પણ બે ત્રણ પ્રયોગો પછી નહીવત બની ગઈ. પહેલી સંસ્થા તરુણકલા સમાજના નામે ફરી કામ કરતી થઈ. ફરી સંસ્કાર મંડળના નામે તે સંસ્થાએ પ્રયોગો રજૂ કરેલા. યુવાનોનો જુલોસ કાયમ નહી રહ્યો. પણ શાળા મહાશાળાઓનો વિકાસ થતાં આ અભિનવ પ્રયોગો શાળાઓ દ્વારા થવા લાગ્યા. આ શાળા મહાશાળાઓએ પોતાના આગવા રંગભવનો બાંધેલ છે.

કપડવણુજમાં ગુજરાતની શરૂઆતની નાની કંપનીઓ આવતી. સમલીલાઓ પણ ઠેર ઠેર પ્રયોગો કરતી. નાયક અને ગીર કોમના યુવાનો પોતાની નાનકડી સંસ્થાઓ લઈને આવતા. તેઓ વ્યવસાયી કલાકારો હોય છે. ગુજરાતની નાટક સંસ્થાઓ પણ આવતી. આ સંસ્થાઓ પોતાના મુકામ ખાસ કરીને અંતીમરિયા દરવાજા બહાર આવેલ શ્રીશેઠાણીની ધર્મશાળા તથા હાલની ટાંકીવાળી જમીન પાસે, તથા જ્યાં હાલ નટરાજ ટોકીઝ છે તેની પાછળના ગોડાઉન પર પતરાતું કાચુ થિયેટર બાંધીને કરતા. આ સ્થળે ખાસ કરી ગુજરાતની બાણીતી સાબરકાંઠાના વતની કલાકારોની (મોટા ભાગે એક જ કુટુંબની) બનેલ શ્રીભારતસુબોધ નાટક મંડળ. જેના સંસ્થાપક સ્વ. શ્રીહીરાલાલ દુર્લાલજી તથા શ્રી શંકરલાલ દુર્લાલજી નાયક તથા ગુલાબરાય નાયક હતા. આ કંપનીના નાટકો મોટે ભાગે ધાર્મિક, ઐતિહાસીક અને બોધદાયક જ પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરતા. આ કંપનીના સ્થાપકોના આગ્રહને વશ થઈને સ્વ. શેઠ મગનલાલ નરસીંહલાલે કપડવણુજમાં પ્રથમ પાકું થિયેટર બાંધ્યું. જે આજે સરસ્વતી થિયેટરના નામે આપણે જાણીએ છીએ. આ થિયેટર પર પ્રથમ ‘ભારત સુબોધ મંડળ’ના પ્રયોગો થયા. પછી ગુજરાતની પ્રખ્યાત એવી “શ્રીલક્ષ્મીકાંત દેશીનાટક” “શ્રીઆર્યનૈતિક” જેવી નાટ્ય સંસ્થાઓએ પણ તેના પ્રયોગો રજૂ કરેલા. જ્યારે ગામને નગરગૃહ ન હતું ત્યારે નગરગૃહ તરીકે પણ આ થિયેટર ઉપયોગ લાગતું. આ થિયેટરમાં હાલમાં શ્રી નાનુભાઈ મણીલાલ ગોસ્વી માલિકી નીચે ચલચિત્રો બતાવે છે. એ નટરાજ ટોકીઝના નામે ચોળખાય છે. તેમાં ૭૦૦ બેઠકોની વ્યવસ્થા છે. આ થિયેટર મેડા

નંધી છે. આપણા શહેરનું આ જૂનું અને પ્રથમ પાકું થિયેટર છે. સમય પ્રમાણે ફેરફારની જરૂર ખરી. વિશ્વના ભારતીય કે. લાલ બહુગર જેવાના પ્રયોગો પ્રભાવે આ સ્થળે જોએલા. તથા પુન્ય ડોંગરેજની પવિત્ર વાણીનો પ્રવાહ પણ આ સ્થળેથી વહેલો.

કલા નિકેતન :- શ્રીકપડવણુજ કેળવણી મંડળ સંચાલિત ‘કલા નિકેતન’ નામની સંસ્થા તા. ૨૫-૧૧-૧૯૬૬માં શરૂ થયેલ છે. તેણે સંસ્થાના હિત માટે પ્રયોગો કર્યા છે. કેળવણી મંડળ હસ્તક ચાલતી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની કલા શક્તિને સારી રીતે પ્રોત્સાહન મળે. તથા કલાપ્રિય વિદ્યાર્થી વ્યાસપીઠ પર, રંગ-મંચ પર એકલા થાય એ મુખ્ય આશય છે.

કપડવણુજ કલા નિકેતનના બાલ કલાકારોએ તેમની શક્તિનું પ્રદર્શન મુંબઈ “બિરલા માતૃશ્રી સભાગૃહ” માં તા. ૧૭-૯-૧૯૬૭ કપડવણુજના દાનવીર શેઠશ્રી બાબીરભાઈ મહેતાનાં પ્રમુખસ્થાને યોજાયેલ.

સદભાગ્યે ભારતના ચિત્ર ઉદ્યોગની લયબદ્ધ પ્રતિષ્ઠા સીને તારીકા કુમારી આશાબેન પારેખ પધારેલ.

કુ. આશાબેન પારેખ કપડવણુજની સંસ્કારી એક શિક્ષિત શ્રીસુધાબેનની દીકરી છે. કપોળ જ્ઞાતિના તેમના પિતાશ્રી શેઠ અચુભાઈ તેમની એકની એક દીકરી છે. તેઓ પણ કેળવણી અને ગૈદકીયક્ષેત્રે ઘણા દાન આપી ચુકેલ છે.

આ રીતે કપડવણુજની જનતામાં પણ કલા સંસ્કાર છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ અને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના પ્રણેતાઓ છે.

મહાવીર થિયેટર - મીઠાતલાવના દરવાજાથી ગામમાં પ્રવેશ કરતાં જમણી બાજુ એટલે હાલ જ્યાં ‘શ્રીપુનિત સંકીર્તન ભવન’ છે તે સ્થળ. કપડવણુજ ઇલેક્ટ્રિક પાવર હાઉસની પાસેના સ્થળે શ્રી જોશીએ એક થિયેટર બાંધ્યું (ચલચિત્ર માટે જ). કેઈપણ સભાગૃહોએ ફરી આ થિયેટરમાં ચલચિત્રો કે રંગભૂમિના પ્રયોગો કરનારા સફળ નહીં થયા. આથી આ થિયેટર ખરીદીને છોટ્ટે શ્રી પુનિતસંકીર્તનમંડળને વેચાણ કર્યું. ભગવાનના નામમાં તો નફો જ છે. અહીં સફળતા અફળતાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો જ નથી.

શ્રી જી. બી. મહેતા થિયેટર (યમુના ટોકીઝ) સરખલીયા દરવાજા બહાર ડાબી બાજુના રસ્તે જતાં જમણી બાજુ એક સારું સગવડવાળું થિયેટર ‘શેઠશ્રી બાબીરભાઈ બહડુદીન મહેતા તસ્ફથી બાંધવામાં આવેલ છે. આ થિયેટરમાં ૩૯૬ પ્રેક્ષકોની બેઠકો છે, આ છબી ઘરનું ખાત મુહૂર્ત તા. ૨૮-૧૨-૧૯૪૮માં કરવામાં આવેલું. તેનું ઉદ્ઘાટન તા. ૮-૬-૧૯૪૯ના રોજ તે જ સમયના ખેડ જિલ્લાના ફલેકટર શ્રીમાન ખારકર સાહેબના

શુભહસ્તે નગરજનોના સહકારથી લઘ્ય સમારંભ યોજી કરવામાં આવેલું. આ છબી ઘર વિશેષ મનોરંજન પુરુ પાડે છે. ૧૯૬૪ જાન્યુઆરીથી સ્થાનિક સિંધી ગૃહસ્થ યુવેશ વથાણી તથા એફ. ડી. વખારિયા, આ બંનેએ ખરીદ્યું. હાલ ૧૯૮૧ ઓગસ્ટ માસથી સખાના એકઝીબીટરશને વેચાણ આપ્યું. જેના માલિક શ્રીમતી તારાબેન અખ્લસતાર શેખ અને યુસુફભાઈ હાજી મહમદ છે.

ત્રિયા ટેકીઝ :-

ત્રિવેણી પાર્ક સામે નવા એસ.ટી. બસસ્ટેન્ડ પાસે અદ્યતન થિયેટર તા. ૩-૭-૮૧ ના રોજ શરૂ થયું. જેના માલિક ભાનુભાઈ શંકરભાઈ પટેલ (લાટવાળા) છે. આ છબીઘરમાં ૮૫૩ બેઠકો છે.

સરકસો :- ૧. કપડવણુજના આંગણે નાના-મોટા સારા એવાં સર્કસો આવતાં. જેમાં શરીર અંગેના-પ્રયોગ તથા વનપશુઓ તથા જાનવરોના પ્રયોગો પણ જોવા મળતા. આ સરકસો ખાસ કરીને અંતીસરીયા દરવાજા બહાર હાલની શ્રી માણેકબાઈ શેઠાણીની ધર્મશાળા પાસે ખુલ્લું મેદાન હતું. ત્યાં કાયમ આ ઓઢણમાં આ બાળુના તમામ ઢોર (ગાયો-ભેંસો) સવારમાં ચરવા માટે લઈ જતાં પહેલા એકઠાં થતાં, તે ભેગાં કરવાનું સ્થળ હતું.

૨. સરખલિયા દરવાજા બહાર ડોકોર જવાના ચાર રસ્તા પર ડાબી બાજુના તળાવમાં (હાલ બ્યાં પોસ્ટ ઓફિસ છે.) સરકસો આવતાં અને તેમાં પ્રયોગો કરતાં.

૩. અંતીસરીયા દરવાજા બહાર ડાબી બાજુના પ્રાચીન સીંગારવાવની સામે હાલની શહેર મુખશાઈની માધ્યમિક શાળાની સામે તલાવ છે. બ્યાં શ્રી લીમ્મજા માતાની નાનકડી ડેરી છે ત્યાં ખુલ્લા મેદાનમાં પણ સરકસો ઉતરે છે.

ગરબો : વેદના સમયથી આર્યોએ સૂર્ય પુજા શરૂ કરેલ છે. પ્રાચીન સમયથી સૂર્ય પુજા અને શક્તિ પુજા ચાલુ છે. માનવ નૃત્યની સાથે ભગવતી સ્તુતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જીવનની લીલાના પ્રસંગે તથા સમાજમાં કેટલાક પ્રસંગોએ આવી રીતે ગરબા ગવાય છે.

માનવ નૃત્યોની પાછળ ધર્મની ભાવના સમાયેલ છે. ગરબો એટલે ગર્ભદીપ ગર્ભ એટલે ઘડી, અહીં પ્રજ્ઞાંડની કલ્પના છે, અને અંદરની જ્યોત જીવનના સત્વની આંખી કસાવે છે. આઘ શક્તિ તરફનો સાદરભાવ ગરબો ગાતાં વ્યક્ત થાય છે. ગરબા એક તાળી કે ત્રણ તાળીથી ગવાય છે. કેટલાક પુરુષો પણ દાડીયા રાસ અને ગરબા ગાય છે.

ભવાઈ :- મધ્ય કાળથી નાટકો નહીં પણ લોકોના મનોરંજનાર્યે ભવાઈ-વેશ થતા હતા. ગુજરાતમાં ભવાઈ એ લોક નૃત્ય અને નાટક કળાનો એક પ્રકાર છે. ભવાઈની ઉત્પત્તિ માટે કેટલીક માન્યતા છે. તે રામાયણ કાળથી છે. આપણા ગુજરાતમાં છેલ્લા

ચારસો વરસથી આ પ્રયાસો છે. તેના મુખ્ય પુરુષ શ્રીઅશાવન હતા. (વધુ બાણવા નાયક વંશ વિશેઁ જુઓ.) લવાઈમાં નૃત્ય નાટક અને શમભાષણ જેટલું જ સંગીતને સ્થાન છે. લવાઈ ભગવતી માતાના મંદિરમાં, માતાજીના સાનિધ્યમાં જ આ કાર્યક્રમો યોજાય છે. આ લવાઈના પ્રકારને સાયવી રાખવાની કળા ભોજક તથા નાયક જ્ઞાતિના ભાઈઓએ રાખેલ છે. શુજરાતની રંગભૂમિ આ જ્ઞાતિના ભાઈઓથી શોભતી હતી. હજુ પણ આ ભાઈઓ આ વારસો સાચવી રહ્યા છે. કોમના સારાચે સંગીતકારોએ કલાકારોએ શુજરાતના અરણ્ય પોતાની જીવનકલા અર્પી છે. હજુ અર્પી રહ્યા છે. લવાઈમાં દેવદેવીઓના વેશ કાઢે છે. જૂના વખતની ભાવઈના વેશ કાઢનારાઓએ તેમાં કેટલાક સુધારા વધારા કરી આ એક શુજરાતના સંસ્કારધન સમા મનોરંજનને હજુ વળગી રહ્યા છે. નવા નવા પરિવર્તન થાય છે. ખાસ કરીને લવાઈ મોટા રત્નગિરિ તથા નાના રત્નગિરિની સાનિધ્યમાં ભાદરવા સુદ ૧૨થી સુદ પુનમ સુધી દરેક સાલ થાય છે. કેટલીક વખત ગરોડના રસ્તે જતાં કાલીકા માતાના નાનકડા મંદિર પાસે પણ લવાઈ થયેલી. લવાઈના વેશમાં સમાજ શિક્ષણનું પ્રતિબિંબ ઝીંકાયેલ છે. ખાનદાનનાં ઘમંડ તથા શોષણખોરોના જૂઠાણાના કટાક્ષ પણ હોય છે. લવાઈમાં મીયાબીબી, ઝંડા ઝુલણ, પઠાણ જેવા વેશો બહુ પ્રસિદ્ધિ પામેલા છે. લવાઈમાં સાહિત્યનું ધોરણ તથા હાસ્યનું સ્તર નીચું છે.

ગૌરવ-સાતમું આરોગ્ય વિભાગ

કપટવણુજમાં કેટલાક સમયથી જનતાને વૈદકીય સહત મળતી તેના કોઈપણ ચેક્રના સમયની યાદી મળતી નથી, પણ છેલ્લા બસો વર્ષોના સમયમાં લખાએલ આયુર્વેદના હસ્ત લિખિત ગ્રંથો પરથી એ જાણવા મળે છે, કે ૨૦૦ વર્ષો પહેલા પણ જનતાને વૈદકીય સહાય મળતી. તેમજ જનતાની સુખાકારી પણ ઘણી સારી હતી. આ આયુર્વેદના વંશપરંપરાથી ચાલી આવતા વારસાને ટકાવી રાખનાર કુટુંબો આજે હયાત છે. જેમાં વૈદ કુટુંબ જે જૈનાચાર્યોના જ આશીર્વાદથી તેમની જ સાનિધ્યમાં રહીને, આયુર્વેદ તેમ જ સાથે સાથે જ્યોતિષનું જ્ઞાન પણ મેળવતા. આ કુટુંબ સૈકા પહેલેથી પરપ્રાંત: સ્મરણીય પૂજ્ય આ. વિજયમિદ્ધિસૂરિજી મહારાજશ્રીના શિષ્યમુનીરાજવિજયજી મહારાજ સાહેબના આશીર્વાદનો પૂણ્ય પ્રકાશ છે. પૂજ્ય શ્રીલક્ષ્મીવિજયજી મહારાજ સાહેબના આશીર્વાદથી તથા પૂજ્ય મહારાજ સાહેબના સાનિધ્યમાં હતા. છેલ્લા સૈકામાં પ્રાત: સ્મરણીય પૂજ્ય ચતિશ્રીરાજવિજયજી મહારાજ સાહેબના આશીર્વાદ પણ હતો. આ વૈદ કુટુંબોનો વસવાટ કંસારવાડાના ચકલે જૈન સમાજ વચ્ચે છે. કંસારવાડાના ચકલે ખેરવાડીઆ હનુમાનના મંદિર જતાં પાસે જ વૈદની ખડકી હાલ મોજુદ છે. આ વૈદ કુટુંબો વર્ષોથી પડોશના આંબલિયારા, રમોસ, માંડવા, ડાભા વગેરે સજ્યોના સજ્યોનો તરીકે કામ કરતા. એ સર્વે રજવાડા તરફથી તેમને વર્ષાસન તથા જમીનો પણ મળેલ. કપટવણુજમાં આ કુટુંબોને તે સમયની જાહોજલાલીવાળા નગરશેઠના કુટુંબ તરફથી વર્ષાસન તથા મલેક કુટુંબો તરફથી બક્ષીસ જમીનો મળેલ. તેજ આ (લેખકનું કુટુંબ) કુટુંબમાં હસ્ત લિખિત ગ્રંથ સંવત ૧૮૪૪ના વર્ષે વૈશાખ સુદ ૧૧ શુક્રવારે કૃતિકા નક્ષત્રમાં તથા સંવત ૧૮૫૪ વૈશાખ વદ ૧૩ રવિવારના છે. કુટુંબના વડા શ્રીશંકરદાસ ખૂખણુદાસ તથા જીવણુદાસ

ભૂખણુદાસે લખેલા હયાત છે. તેમાં સંવત ૧૮૪૪ નો ગ્રંથ (હસ્તલિખિત) ઇંડર પાસેના ઉઠા ગામના જૈન મંદિરમાં પૂજ્ય લક્ષ્મીકુશળ ચોમાસુ રહ્યા હતા, તેમનાજ અશીર્વાદે એ ગ્રંથ પુરો કરેલો, તેવો ઉલ્લેખ મળે છે.

તે પછીના કેટલાક ગ્રંથો આ પેઢીમાંના જાણીતા વૈદ્ય વલ્લભરામના હસ્તે આંગલિયારા સ્ટેટમાં ઠાકોર સાહેબ અમરસીંહજીના સમયમાં દરબારગઢમાં બેસી લખાએલાનો ઉલ્લેખ છે. શ્રીવલ્લભરામ તે સમયમાં પ્રખ્યાત હતા. જેના ગરબા તે સમયે સુધારવાડાના ચકલે છેલ્લા કેટલાક વર્ષો પહેલા ગવાતા—

“વલ્લભવૈદ્ય ને સન્મુખ જોશી,
લક્ષ્મણ મહર્ષો પાછો વાળ.
નથી જવું દારકા દેશે રે.”

હાલના જોષી કુટુંબના પ્રખ્યાત વિદ્વાન જોષી સન્મુખ જોષી અને વલ્લભવૈદ્ય દારકા જતાં લક્ષ્મણ નામના ખલાસીના હોડકામાં જતાં તોફાનમાં સપડાયા હતા. તે વખતના પ્રસંગનો આ ગરબો નવરાત્રિમાં સુધારવાડાના ચકલે ગવાતો હતો.

કંસારવાડાના ચકલે, ગોરવાડાના નાકે આ કુટુંબનાં દશ એક ઘરો હતા. જે સારાજે ગામમાં વૈદ્યકીય વ્યવસાય કરતા. તેમાંના કેટલાક જૈનાચાર્યોના શિષ્યો તરીકે રહીને જ આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરેલો. નગરશેઠના કુટુંબમાંથી વર્ષાસન મળતું. આજ દિન સુધી આ કુટુંબોમાંના કેટલાક વૈદ્યકીય વ્યવસાય ટકાવી રાખેલ છે.

ઈનામદાર કુટુંબ :- વૈદ્યરાજ જીવણજી ગોવિંદરામ ત્રિવેદીને સંવત ૧૮૧૮ના વર્ષે ભાદરવાવદ ૮ ને શનિવારે શ્રીમાન્ ખંડેરાવ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી આયુર્વેદ પદ્ધતિથી અસાધ્ય રોગ મટાડ્યાની ખુશાલીમાં મીરાંપરુ ભેટ આપવામાં આવેલું. તેઓ શ્રીભગવાન્ સોમનાથના મહાન ઉપાસક હોઈ પ્રથમ કઠલાલ ગામ આપવા વિચારેલ. ભગવાનની પુજા સેવાનો લાભ મળે તેથી જ આ ગામની માંગણી કરેલ. ઈનામદાર કુટુંબના વારસદારોમાં પણ આયુર્વેદના ઉપાસકો હતા. શ્રીમાન્ માધવલાલ ત્રિવેદી પણ એક વિદ્વાન્ વૈદ્ય હતા. અન્ય વારસદારોમાંના શ્રી હરિહરભાઈ જેઓ કુટુંબના ગૌરવને જાળવી રહ્યા છે. આગળ પડતા વિદ્વાનોના લીધે તેના બદલામાં મીરાંપરુ (સોમનાથ મહાદેવ) ઈનામમાં મળેલું.

અંગ્રેજી શાસનની શરૂઆત : ૧૮૫૭નું ભારતનું પ્રથમ સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ સંજોગે બદલાતાં નિષ્ક્રિય ગયું. સમય સમય પ્રમાણે કપડવણ્ણ શહેર સુધરોઈની સ્થાપના થઈ. સુધરાઈની સ્થાપના તા. ૭-૫-૧૯૬૩ના રોજ થઈ. સને ૧૯૬૬માં શરૂઆતની મુસ્કેલીઓ છતાં સુધરાઈએ શેઠ શંભુલાલ ગણેશજીના મકાનમાં (ભાડા પદ્ધતિએ મકાન રાખી) દવાખાનું

શરૂ કર્યું. સને ૧૮૬૬માં હાલના જૂના દવાખાનાવાળા મકાનમાં દવાખાનું ખસેડવામાં આવ્યું અને તે મકાનમાં જેમ પ્રજાને સવલતો આપી શકાય તેવી શક્ય તેમામ સગવડો વધારવામાં પણ આવી.

આ દવાખાનામાં સદ્દલાગ્યે શરૂઆતથી બી. એમ. એસ. કલાસ ટુ મેડિકલ ઓફીસરની નિમણૂક કરવામાં આવેલી, આ દવાખાનાનું ક્ષેત્રફળ ૨૧૬૦ ચો. વા. છે. આ સ્થળે દરદીઓને સારી એવી રહેવાની, દવાની અને ઓપરેશનોની પણ સગવડ મળવા લાગેલી. સાથે સાથે મેડિકલ ઓફિસરોને રહેવા માટેના પણ મકાનો છે. વળી આ દવાખાનાને તાલુકાને જરૂરી જેવું એક પોસ્ટમોટમ (શબચેદન) માટે સરખલિયા દરવાજા બહાર સ્ટેશન જવાના રસ્તે તરત જ ડાબા હાથે એક મોટી ઓરડી ઝીણી બળીવાળી બાંધવામાં આવેલી હતી, (હાલ આ સ્થળે શતાબ્દી માર્કેટ છે.) સરકારી ચોરો પણ અહીં છે.

આ દવાખાનામાં આમ જનતાના હિત માટે આવી ગયેલા ડોક્ટર સજ્જનોમાં કેપ્ટન ડોક્ટર નટવરલાલ દાણી. (જેઓ આંતરસુખાના વતની છે.) તેમનો આ દવાખાનાને વિકસાવવામાં ઘણો એવો ફાળો હતો. પ્રજાના ગણા વર્ગ સાથે પ્રેમથી વર્તનારાઓમાંના એ એક સજ્જન હતો.

શહેરમાં જેમ જેમ વસ્તીનો વધારો થયો તેમ તેમ પુરાણા ગૈદ કુટુંબો પછી અન્ય ડોક્ટર સજ્જનોએ પોતાના દવાખાનાં શરૂ કર્યાં. વળી યુનાની દવાઓ માટે હકીમ સજ્જનો આરોગ્ય સાચવણી માટે મળી ગયા. પરંતુ મોટા વિકસતા ગામને શસ્ત્રક્રિયા માટેના દરદો માટે નડિયાદ, આણંદ કે અમદાવાદ જવું પડતું. સમય સમયનું કામ કરે છે. કપડવણુજના આંગણે ૧૯૪૮માં (સ્વતંત્ર ભારતમાં) દાઉદી વહોરા કોમના વડા ધર્મશુર હીજ હોલીનેશ નામદાર વડા મુલ્લાજી સાહેબના આશીર્વાદથી તે શરૂ થયેલું. વતનના દાનેશ્વરી શ્રીશંક બાબીરભાઈ બદરૂદીન મહેતાએ ૧૯૫૧માં એક અદ્યતન જનરલ હોસ્પિટલની ઉદ્ઘાટન વિધિ ભારતના ચાણક્ય (જેમના માટે પરદેશી સરકાર પણ માન કરતી. અને “સર”નો ખિતાબ આપેલો) સ્વતંત્ર ભારતમાં આપણા આ મુરખીને “પદ વિભૂષણ”નો ખિતાબ આપણા સ્વતંત્ર ભારતની સરકારે બક્ષેલ છે તેવા માનનીય શ્રીચંદુભાઈ માધવલાલ ત્રિવેદીના શુભહસ્તે તા. ૧૦-૩-૧૯૫૪ શનિવારના રોજ કરવામાં આવેલી.

શ્રીજે. બી. મહેતા હોસ્પિટલનું ખાતમુહુર્ત : આપણા શુભરાતનાં માનનીય નેતા મુંબઈ સરકારના મુખ્ય પ્રધાન તથા માજી વડાપ્રધાન માનનીય શ્રીમોરારજી દેસાઈના શુભ હસ્તે તા. ૩-૪-૧૯૫૧ શનિવારના રોજ કરવામાં આવેલ. હોસ્પિટલ તૈયાર થયા પછી તેની ઉદ્ઘાટન વિધિ કપડવણુજના માનનીય સપુત શ્રી સી. એમ. ત્રિવેદીના વરદહસ્તે કરવામાં

આવી હતી. શેઠશ્રીની નાની મોટી લાખોની સખાવતોમાં ઉચ્ચોચ શિખર તે શ્રીજીભીરભાઈ મહેતા ફાઉન્ડેશન નામનું સાર્વજનિક ટ્રસ્ટ ઈ. સ. ૧૯૬૮(?)ના જૂન માસમાં મુંબઈમાં કર્યું. શેઠશ્રીની સ્મૃતિરૂપ શ્રી જે. બી. મહેતા હોસ્પિટલના પ્રવેશદ્વારે તા. ૧૦-૩-૧૯૪૧(?)ના રોજ તેઓશ્રીની એક કાંસાની અર્ધ (પૂતળું) મુકવામાં આવેલ છે. આ પવિત્ર દિવસે શ્રીમતી અમૃતલક્ષા બદરૂદીન મહેતા એકસરે ઇનસ્ટીટ્યુટનું આત્મહુર્ત વતનના વહાલસોયા સુપુત્રી માનનીય ચંદુલાલ માધવલાલ ત્રિવેદીના અ. સૌ. ધર્મપત્ની લેડી કુસુમબહેન ત્રિવેદીના શુભ હસ્તે તા. ૧૦-૩-૧૯૫૪ શનિવારના રોજ થયેલ. (જીઓ ચિત્ર નં. ૬૨)

માતા પિતાના નામને અમર બનાવે તે ચિરંજીવી અને તે નામને ઉજાળે તે દિકરો (દીકરી કરે, પ્રકાશ ફેલાવે.)

માતા પિતાની મીઠી ગોદમાં ખેલનાર અને પિતાના વાતસલયતાને યાદ કરનાર નર પુંગવોના દીલમાં દરદીઓનો અવાજ પણ સાંભળવામાં આવ્યો અને પિતાના નામે આઉટડોર ક્વીલીક શેઠ બદરૂદીન એહમદજી મહેતાના શુભ નામ જોડી શરૂ કરવામાં આવ્યું. જેનું ઉદ્ઘાટન ગુજરાત રાજ્યના તે સમયના રાજ્યપાલ શ્રીમહેંદી નવાજ જંગ સાહેબના હસ્તે તા. ૧૩-૨-૧૯૬૧ના સોમવારના રોજ કરવામાં આવેલ છે.

કપડવણુજની આ ખુશનસીબ ધરતી પર પનોતા પુત્રે પવિત્ર માતા પિતાની અજરા-અમર સ્મૃતિ કાયમ કરી.

બાળકોનો વોર્ડ :- શ્રીમતી લેડી કુસુમબેન ચંદુલાલ ત્રિવેદીના શુભ પ્રયાસથી લોકત્રાડીલા ભારતના ખેતાજ બાદશાહ પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂ ફાળામાંથી, તેમજ અન્ય દાનમાંથી બાળકો માટેના એક અલગ વોર્ડ ઉમેરવામાં આવ્યો. પ્રસુતિગૃહ તૈયાર કરી તેને લેડી કુસુમબહેન ચીલ્ડ્રન વોર્ડ અને પ્રસુતિગૃહ નામ આપવામાં આવ્યું.

ચેપીરોગના દર્દીઓને રાખવાનો વોર્ડ : સામાન્ય રીતે અન્ય દર્દીઓથી આ જુદા રાખી શકાય તે ધ્યેયથી શ્રીજમનાબહેન કુલચંદ પારેખ ચેપી રોગ વોર્ડ (ટી. બી. વોર્ડ) દાનથી બાંધવામાં આવેલ. આ રીતે જુદા જુદા વિભાગ સાથેની આ અદ્યતન હોસ્પિટલ કપડવણુજ તાલુકાને આશીર્વાદ રૂપ છે.

ઇન્ડોર દરદીઓની સારવારની વ્યવસ્થામાં સગાંવહાલાની રાહત માટે શ્રીધર્મજીબહેન શિવજીલલલુભાઈ શાહ ભુવન દવાખાનાના પૂર્વાભીમુખે આવેલ પ્રવેશ દ્વારની તદ્દન સામે જ બાંધવામાં આવેલ છે.

આ હોસ્પિટલની શરૂઆતમાં જ મુંબઈ રાજ્યના પ્રખ્યાત સર્જનોના હાથે નામદાર સર્જક તથા પ્રજાના સહકારથી એક શસ્ત્ર કર્મ થયું તા. ૧૬-૧૧-૫૬થી તા. ૩-૧૨-૫૬

સુધી ઉચ્ચ કક્ષાના સર્જનો દ્વારા ઓપરેશનો કરી, ભૂતકાળમાં જેતી યજ્ઞભૂમી તરીકેની ખ્યાતિ છે તેમાં આ યજ્ઞ પણ એક ઉમેરો કરેલો. કપડવણુજીની ધરતી પર માનવ સેવાના યજ્ઞો ઘણી વખત થાય છે. જેમ નેત્ર યજ્ઞો, હંતયજ્ઞો આ વખતના માનવ સેવાઓ આપનાર સર્જનોએ આ હોસ્પિટલને અદ્યતન સાધનો અને સગવડો માટે જરૂરી માર્ગદર્શન આપેલું. તેમાં અમદાવાદના જાણીતા ડોક્ટર સર્જન શ્રીજયંત બી. હરિભક્તિ તથા આપણા ગામના યુવાન કે જે યજ્ઞના સમયમાં જ પ્રથમ સર્જન બનનાર ભાઈશ્રી ડોક્ટર ઈન્દ્રવદન રેવાશંકર જોષીને ભુલાય તેમ નથી. (હાલમાં જે અમદાવાદ શારદાબહેન હોસ્પિટલના સર્જન સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ છે.) શ્રીરેવાશંકર હરીલાલ જોષી. હાલકર સ્ટેટમાં એ જમાનામાં તેઓ શ્રી ડી. જે. જી.નો હોદ્દો ભોગવેલ. તેમજ બાવડા ખૂનકેસમાં હોલકર સ્ટેટને બચાવવા પબ્લીક પ્રીસીક્યુટર તરીકે ભાગ ભજવેલ. પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ તરફથી કોરોનેશન વખતે બ્યારે ભારત આવેલા ત્યારે પણ ભારતીયોને રૌપ્ય ચંદ્રકો મળેલા, તેમાં શ્રી રેવાશંકર જોષી, તે ચંદ્રક મેળવવામાં ભાગ્યશાળી બનેલા.

આ શસ્ત્રક્રિયા યજ્ઞનું સંચાલન મુંબઈના નિષ્ણાત સર્જન શ્રી મુકંદભાઈ કેશવલાલ પરીખને મુંબઈ સરકારે સોંપેલું. ગુજરાતના પ્રખ્યાત સર્જનોએ આ યજ્ઞમાં, સર્જનો ફીઝીશીયનો, રેડીઓલોજીસ્ટ અને પેથોલોજીસ્ટ તથા સારી એવી નર્સોએ તથા કપડવણુજીના સ્વયંસેવકોએ સતતદિન અથાગ પ્રયત્નો તથા સેવાઓ દ્વારા કેમ્પને સફળ બનાવેલો. સરકારી કેમ્પો આ પહેલા થયેલા. તેમાં આ સાસમાં સારો, અઝીડ અને અનુપમ કેમ્પ. આ અનોખું ચિત્ર ખડું થયેલું હતું. માનવતા આ યજ્ઞમાં દેખાતી. દરદીઓ માટે ખાસ પગે કામ કરનાર દેવ સ્વરૂપ ડોક્ટરો, ગામના ડોક્ટર, મિત્રો તથા ગામના નાગરિકો, સ્વયંસેવકો, બહેનો, દયાની દેવીઓ (નર્સો). રક્તદાન કરનાર દાતાઓનો ઉત્સાહ પણ અનેરો હતો. યજ્ઞ-ભૂમીના સપુત્રોએ આ યજ્ઞને તથા અન્ય યજ્ઞોને સફળ બનાવવામાં હમેશાં ગૌરવ માનેલ છે.

શ્રી જયંત સાર્વજનિક હોસ્પિટલ : કપડવણુજીના જાણીતા ઉદ્યોગપતિ સ્વ. શ્રીજયંતિલાલ શંકરલાલ પાદશાહ (જયંત મેટલવાળા)ના સ્મરણાર્થે એક મોટા ખંડ સાથે તેમના ભાગીદાર શ્રીચીમનભાઈ ડાહ્યાભાઈ પરીખના શુભ પ્રયત્નથી એક હોસ્પિટલ ઈ.સ. ૧૯૬૨ લગભગથી શરૂ કરવામાં આવી. આ દવાખાનાનું કપડવણુજીના નગરશેઠ શ્રીજેસીંગભાઈ પ્રેમાબાઈની ખડકીમાં પેસતાં જ ડાબા હાથે આવેલ છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૩)

આ એક જ પ્રથમ દવાખાનું છે કે જ્યાં શરૂઆતથી જ ઓપરેશન વિભાગ તથા હંત વિભાગ અને પાછળથી આંખનો વિભાગ પણ શરૂ કરેલ છે. (ગુજરાત નેત્રસહક મંડળના

ઉપક્રમે) ડૉ. રમણીકલાલ દોશી સાહેબના માર્ગદર્શન પૂર્વક આ ચાલતું હતું. આ સ્થળે ગુજરાતના બહુતા સર્જન ડોક્ટર સૌભાગ્યચંદ્ર ખી. શાહ, ડૉ. સ્તીલાલ ઝવેરી (જેમનું કોમી હુલ્લમાં અમદાવાદ ખૂન થયેલ.), ડૉ. દીવાનજી (દંતવિભાગ). ગામમાં શરૂઆતમાં સ્ત્રી ચિકિત્સકની સગવડ આ દવાખાનાએ પૂરી પાડેલ. શ્રીલીલાબેન ખી. સોલોમન નામના (ચાહુદીબેન) લોકપ્રિય, માયગુ હતા. આથી પ્રભને સારો લાભ મળેલો.

બૈઘકીય અભ્યાસ કરતી વખતથી જ જેણે વતનને બૈઘકીય સેવા આપવાની તમન્ના અને ભાવના બતાવેલ, જિંદગીભર આ હોસ્પિટલ દ્વારા પોતાની સેવાઓ આપનાર, પ્રેમાળ, સહૃદયી ડૉ. રમણલાલ વાડીલાલ શાહ. તેઓ કપડવણુજની કોઈ પણ સામાજિક બૈઘકીય પ્રવૃત્તિમાં સંકળાયેલા હોય જ. તેવા આ રમણલાલ ડોક્ટર જેમને કપડવણુજ કદી ભુલશે નહીં. (૧૮-૮-૪૧ થી)

પોતાના નવા મકાનમાં આ હોસ્પિટલ અદ્યતન સાધનો સાથે શરૂ થયેલ છે. જેમાં દરદીઓને રાખવાની સગવડ પણ છે. ડૉ. શ્રીરમણલાલ વાડીલાલ શાહ આ દવાખાનાના પ્રેરણારૂપ હતા. આ હોસ્પિટલમાં તેમનું તૈલી ચિત્ર મૂકવામાં આવેલ છે.

શ્રી ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ મેમોરિયલ બિલ્ડીંગ:-

ભાવનાશીલ સેવાભાવી ડોક્ટરનો જન્મ અને મરણ તારીખ એક જ છે. જન્મ તા. ૨-૧૦-૧૯૦૮ છે. જ્યારે તારીખ: ૨-૧૦-૧૯૬૩ના રોજ દેશસરમાં પ્રભુદર્શન કરી પાછા ફર્યા અને હૃદયરોગનો હુમલો થતાં જ મૃત્યુ પામ્યા. સંસ્થાએ સ્વ. ડૉ. રમણલાલ વાડીલાલ શાહનું તૈલચિત્ર મૂકી તેમની સેવાઓની કદર કરેલ છે. તે દવાખાનામાં પ્રવેશતાં સામે મુકેલ છે.

આદ્ય સ્થાપક શ્રી. ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પરીખ :- જન્મ વિ.સં. ૧૯૫૭ સ્વર્ગવાસ વિ.સં. ૨૦૦૮. શ્રીજયંતીલાલ શંકરલાલ પાદશાહ જન્મ તા. ૧૮-૯-૧૧ સ્વર્ગવાસ ૩૦-૧૨-૧૯૪૦. જેમના સ્મરણાર્થે આ હોસ્પિટલ. તેમની પ્રતિમા શ્રીકેશવલાલ સોમાભાઈ શાહ તરફથી મુકવામાં આવી છે.

“માનવીનાં સદ્ગુણોનું સ્મરણ માનવીના મરણ પછી બળવાન બને છે.” પ્રવેશતાં જ સ્વ. સોમાભાઈ જમનાદાસ તથા અમૃતબાવા સ્મરણાર્થે તેમના કુટુંબીઓ તરફથી આઉટડોર તથા ઓપરેશન થિયેટર છે.

શ્રી છત્રવાળાના કુટુંબ તરફથી સારી એવી સખાવત આમાં અપાઈ છે. આ હોસ્પિટલમાં (૧) પુરુષ જનરલ વોર્ડ તથા (૨) સ્ત્રી જનરલ વોર્ડ તથા સ્પેશીયલ રૂમ્સ પણ હાતાઓ તરફથી બનેલ છે.

૧. સ્વ ચંદુલાલ મોહનલાલ ગાંધી-પુરુષવોડ (જનરલ) હ. સ્મરણુલે તેમના ધર્મપત્ની શ્રીમણીબહેન તરફથી ૧૯૬૨.
૨. સ્વ. વાડીલાલ શામળદાસ ગાંધીનાં સ્મરણુલે તેમના ધર્મપત્ની શ્રીમણીબહેન તરફથી ૧૯૬૨.
૨. સ્વ. ન્હાલચંદ પ્રમચંદ શાહના સ્મરણુલે તેમના પુત્ર શ્રીરમણલાલ તરફથી.
૩. મહેન્દ્રકુમાર પુનમચંદના સ્મરણુલે તેમનાં માતૃશ્રી કમળાબહેન તરફથી ૧૯૬૨
૪. પ્રદીપકુમાર શાંતીલાલ પરીખના સ્મરણુલે શ્રી માણેકલાલ વલ્લભદાસ પરીખ એન્ડ સન્સ તરફથી ૧૯૬૨.
૫. મહેન્દ્રભાઈ ડેક્ટરના સુપુત્ર રાકેશભાઈના સ્મરણુલે શ્રીચીમનલાલ વાડીલાલ, તથા જગદીશભાઈ સ્તીલાલ તથા નીચુ બહેન તરફથી ૧૯૭૫.

સ્પેશીયલ રૂમ અને બિઝનેસ :

૧. શ્રીવાડીલાલ મનસુખરામ પારેખનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી મેનાબહેન વાડીલાલ પારેખ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૬૨.
૨. શ્રીવાડીલાલ નાથજીભાઈ ગાંધી (વેજપુરવાળા)ના સ્મરણુલે સુપુત્ર કાન્તીલાલ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૬૨,
૩. શ્રીબાબુભાઈ ચીમનલાલ પરીખના સ્મરણુલે તેમનાં માતૃશ્રી પ્રધાનબહેન તથા બહેન પ્રેમીલાબહેન તરફથી ઈ.સ. ૧૯૬૨.

શ્રી વોડ જનરલ : શ્રીમતી માયાદેવી ચીમનલાલ પરીખ

૧. સ્વ. ચંચળબહેનના સ્મરણુલે તેમના સુપુત્ર શાંતીલાલ વાડીલાલ શાહ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૬૨.
૨. સ્વ હિંમતલાલ પુનમચંદ દોશી તથા સ્વ.ચંપાબહેનના સ્મરણુલે શ્રી ધનવંતલાલ તથા શ્રીસુરેન્દ્રકુમાર તરફથી.
૩. શ્રીગ્રહયાભાઈ કેવળભાઈનાં સુપત્ની શ્રી પરસનબહેનના સ્મરણુલે.
૪. શ્રીચીમનલાલ ભુરાભાઈ શાહના સુપુત્રો કસ્તુરભાઈ, મુકંદભાઈ પોપટભાઈ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૬૨.

(ઉપરના સ્પેશીયલ રૂમ તથા તેમાંના બિઝનેસની યાદી) ૧. સ્વ.નગીનદાસ વિમળચંદ ભરુચવાળા તથા માતૃશ્રી સુરજબહેનના સ્મરણુલે (બિઝનેસ:- સ્વ.વાડીલાલ મનસુખરામ પારેખ) ૨. સ્વ.પુનમચંદ શંકરલાલ ગાંધી તથા અમૃતબાના સ્મરણુલે, (બિઝનેસ:- સ્વ.વાડીલાલ નાથજીભાઈ-)

મેનાબહેન વાડીલાલ પારેખ (આંખ વિભાગ):- કહેવાય છે. કે-સ્વ.શ્રી વાડીલાલ પારેખના ભાણી સમસ્થબહેન એક દિવસ તાપડુ સાંધતાં હતાં, તે વખતે પડોશનાં એક માણેકબહેન બાબુમાં આવીને ઉભાં રહ્યાં. સમસ્થબેનને જાણ નહતી, તે તો તાપડુ સાંધવાની ધુનમાં જ. સાંધવાનો મોટો સોયો હાથમાં ઉંચો કરતાં શ્રીમાણેકબહેનની આંખમાં પેસી ગયો. માણેકબહેનની આંખ કુટી ગઈ. કોઈપણ ઇલાજ ન હતો. શું આ ભાણીની જૂલ્લ યા ગુનાના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે પવિત્ર ભાવનાથી આ આંખની હોસ્પિટલનો વિભાગ સ્થાપવામાં આવ્યો હોય તેમ શું ન લાગે? આ આંખ વિભાગમાં પૂજ્ય રવિશંકર મહારાજના આર્શિવાદ અને માનનીય ડૉ. રમણીકલાલ દોશી સાહેબના શુભ પ્રયત્નોથી નેત્ર ચિકિત્સકો આવે છે. ગુજરાત નેત્ર રાહત મંડળના સંચાલન દ્વારા આ આંખ વિભાગમાં નેત્ર ચિકિત્સકો સેવાઓ આપે છે. કપડવણ્ણમાં લાયન્સ ડલબ વગેરે સંસ્થાઓ તરફથી નેત્રચક્ષુ પણ સારી રીતે યોજાય છે.

સેવાસંઘ: ૧ આયુર્વેદિક દવાખાનું :- આમ જનતાના હિત માટે સેવાસંઘના કાર્યકરોએ એકે નાનું શુદ્ધ આયુર્વેદિક દવાખાનું શરુ કર્યું. આ દવાખાનું શરુ કરતાં કાર્યકરોમાંના એક ભાવનાશીલ યુવક શ્રીચીમનલાલ છેટાલાલ શાહ પાટણ આયુર્વેદિક કેલેજના પૂર્ણ અભ્યાસ કરેલ યુવાને, આ દવાખાનામાં પોતાની સેવાઓ આપવાની તૈયારી બતાવી. આ શુભ આશયથી આ દવાખાનું લાંબી શેરીમાં શ્રીશંકર શેઠના હાથે સામેના ભાડના મકાનમાં શરુ કરવામાં આવેલ. તે દવાખાનું તા. ૩૦-૩-૧૯૭૩ના રોજ ગુજરાતના આયુર્વેદના વિકાસ શ્રીબાપાલાલ ગૈધની દોસ્તબીથી શરુ કરવામાં આવેલું. સેવા સુશ્રુષા વિભાગ માટે શ્રીમાન્ શંકરલાલ હરિલાલ પરીખની ઉદાર સખાવતથી એક સ્વતંત્ર મકાન તા. ૧૧-૫-૧૯૪૨ ના રોજ સેવાસંઘને ભેટ આપવામાં આવ્યું. મકાનની ઉદ્ઘાટન વિધિ તા. ૧૧-૫-૧૯૪૨ ના રોજ ગુજરાતના ત્યાગવીર ભરુચનિવાસી ડૉ. ચંદુલાલ દેસાઈ (છેટા સરદારના) શુભ હસ્તે થઈ હતી.

હાલમાં સેવાસંઘ દવાખાનું શ્રીશંકરલાલ હરીલાલ પરીખ તરફથી ખંધાવી આપેલ પાકા (પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી સામે) સ્વતંત્ર મકાનમાં ચાલે છે. તેમાં સંવત. ૧૯૮૩થી સુશ્રુષા વિભાગ પણ શરુ કર્યો છે. પ્રસુતિ વિભાગ સેવાસંઘના આઘ સ્થાપક શ્રીશંકરલાલ માણેકલાલ દેસાઈની દૂરદેશીથી શરુઆત કરવામાં આવેલ છે. પ્રભને ઘર જેઠે પ્રસુતિ વિભાગનાં સાધનો તથા દરદી માટે જરૂરી સાધનો દરેકને મફત ઘરે લઈ જવા મળતાં. પ્રસુતિ વિભાગમાં યોજના તો એટલી સુંદર હતી કે જરૂરવાળાને જાણતું બધું મળે. ગામડામાં સ્થળે સ્થળે તાત્કાલીક રાહત મળી શકે તે માટેની સામાન્ય દવાઓની પણ નાની પેટીઓ બનાવી ગામડાઓમાં

પહોંચાડવામાં આવતી હતી. પરંતુ ગામડાં ફરતી આ પ્રાથમિક ઉપચાર પદ્ધતિની પેટીઓ વધુ સમય સુધી ચાલી શકે નહીં. વિશાળ વડ સમા સેવાસંઘની આ એક વડવાઈ છે. આઝાદી પહેલાં સેવાસંઘના તથા ગામના નવયુવકો ગામડામાં કોઈપણ બીજાની તકલીફ જણાતાં પગપાળા પ્રવાસ કરી સહાય થવામાં હંમેશા તૈયાર રહેતા. આજે તો સાધનો અનેક છે. સદ્ભાગ્યે સેવાભાવી અનેક સંસ્થાઓ પ્રજાના દુઃખ દર્દમાં ભાગીદાર બને છે.

શ્રી બેનજીભાઈ હિંદુ પ્રસુતિગૃહ:—કપડવણુજના વતનીને વૈદ્યો, ડોક્ટરો તથા દવાઓનો જોઈએ તેવો લાભ મળતો હતો. ત્યાં બહેનો માટે જરૂરી તેવા પ્રસુતિગૃહની એક ઉણપ હતી. જે કપડવણુજના પ્રખ્યાત ઉદ્યોગપતિ શેઠ શ્રીબાપાલાલ પીતાંબરદાસ પારેખ તથા તેમના ભાઈઓએ પોતાનાં પૂજ્ય માતૃશ્રી બેનજીભાઈના સ્મરણુર્થે એક હિંદુ શ્રી પ્રસુતિગૃહ જૂન ૧૯૪૩ માં સુધારવાડાના ચકલે શરુ કરાવ્યું. કેટલાક સમય બાદ આ સંસ્થા પોતાના સ્વતંત્ર મકાનમાં શરુ કરવામાં આવી. જેનું ઉદ્ઘાટન..... કરવામાં આવેલું. હાલ આ મકાન ‘સરસ્વતી થીએટર’ની પાસે છે. જેમાં બહેનો માટે ખાટલા તથા સગાં વહાલાં માટે પણ સગવડ કરી આપવામાં આવી છે. મેડાબંધી આ પ્રસુતિગૃહ ‘હિંદુ પ્રસુતિગૃહ’ છે. જે શ્રી પીતાંબર નંદુલાલ ધર્માદા દસ્તના નીચે કામ કરે છે. કપડવણુજના કેટલાક મુખ્યતો એવા છે. કે જેઓ પોતે એક એક સંસ્થાના આજીવન સેવકો બનેલા છે. અગર કેટલાક સેવકો પોતે સંસ્થા રુપ બનેલા છે. તેઓના ચરણોમાં વંદન કરવાનું તો મન થાય જ. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૪)

આ સંસ્થા શરુ થઈ તે દિવસથી આ સંસ્થાને પોતાની જાળીલરની સેવાઓ અર્પણ કરનાર સેવાભાવી ભાવનાશીલ, કર્તવ્ય પરાયણ ડો.છેટુભાઈ બાપુલાલ દેસાઈને કોઈ ભૂલી શકે તેમ નથી. આ પ્રસુતિગૃહને લોકો ડો.છેટુભાઈનું દવાખાનું એ નામે ઓળખે છે. ડો.છેટુભાઈ આ પ્રસુતિગૃહના અખંડ તપધારી બની ચુક્યા છે. રાત્રીએ બોલાવનાર દરદીનો અવાજ પોતાના (જુના ઈનામદારોના ડહેલા જેવા) મકાનમાં પહોંચે નહીં, આથી તેઓ તે માટે ૧૨ માસ કાયમ બહાર દરવાબ પાસે જ સુઈ રહે છે. રાત્રી દિવસ દરદીઓને પુરતો સંતોષ અને ગરીબને મફત સારવાર. બાંચનની સુવિધા સગા માટે પણ સંપુર્ણ સગવડો. દાદા માલવંકર, શ્રીમોરારજી દેસાઈ વગેરે મુલાકાતથી સંતોષ પામેલા, પૂ. શ્રી સચ્ચિદાનંદજી મહારજે (દંતાલી આશ્રમવાળા)એ. તથા શ્રી છેટુભાઈએ પોતાના ખર્ચ પરખ તથા સ્નાનગૃહ(બાથરૂમ) પણ બાંધેલ છે. તથા રાત્રિના સમયે આ, કોફીની વ્યવસ્થા પણ કરે છે.

સેફી સીદીખાના : કપડવણુજના દાઉદી વહોરા ગૃહસ્થોની શુભ ભાવનાના ફળ રુપે તેમની કોમમાં સારાં ચોવાં દ્રુષ્ટો છે. જેથી વિદ્યા સહાય તથા તબીબી સહાય દરેકને મળે છે. કપડવણુજના (૧) શેઠ અદરુદ્દીન એહમદજી મહેતા, (૨) ખા. બ. શેઠ મહમદઅલી કાંગા, (૩) શેઠ કીકાભાઈ ચાંદાભાઈ કાગળવાળા, (૪) શેઠ શ્રીધસાકઅલી (મુંબઈના મેથર) બંદુકવાલા તથા અન્ય વહોરા ખીરાદરોના સહકારથી વહોરા કોમની સહત માટે ઇ.સ. ૧૯૧૭ માં આ દવાખાનાની શરૂઆત કરી.

સેફી દવાખાનું :- મોટી વહોરવાડ્યાં પ્રવેશ કરતાંજ સામે એક મોટું મકાન છે. જેમાં નીચેના ભાગમાં વહોરા ખિરાદરોએ દવાખાનું શરૂ કર્યું. એક જમાનામાં વહોરવાડમાંથી બહેનો ખાસ કરી કદીક બહાર પણ નીકળતાં ન હતાં. રાજ્ય કુટુંબોની બહેનોની માફક અહીં પણ વહોરવાડમાં અનેક ઘણી મર્યાદામાં બહેનો રહેતી. દવાઓ માટે ફક્ત બૈદ્ય કુટુંબના જ ત્યાં જતા, અને દવાઓ કરતા. વખત જતાં દવાખાનું ત્યાં થવાથી પોતાના વિભાગમાં દવાઓ માટે જતાં. વહોરા સદગૃહસ્થો માટે આ ફ્રી દવાખાનું છે. અહીં પણ ડોક્ટરો આજન્મ સેવાઓ આપી રહેલ છે. તેના મેડા પર લાયબ્રેરી છે.

વજીરાણુ પ્રસુતિગૃહ :-

વહોરા કોમની પ્રસુતા બહેનોની ખાસ સગવડ ખાતર શેઠ શ્રી કીકાભાઈ ચાંદાભાઈ તરફથી તેમનાં માતૃશ્રી વજીરાણુના સ્મરણાર્થે ૧૯૪૨માં પ્રસુતિગૃહ ખુલ્લું સુકવામાં આવ્યું. તેમાં બહેનો માટે ખાટલાની સગવડ તથા સ્ત્રી વિચિકિત્સક વગેરેની વ્યવસ્થા કરેલી છે.

પશુ ચિકિત્સાલય : માનવી માટે અનેક પ્રયત્નો થાય છે, પણ મુંગા પ્રાણીઓના આરોગ્ય માટે મમતા દાખવનાર મમતાળુ દાનવીર શેઠશ્રી સ્વ.જમનાદાસ કેશવલાલ દેસાઈ (વહાણ દલાલ)એ પોતાના ખર્ચ એક પશુ ચિકિત્સાલય બંધાવી આપ્યું. તે નદી દરવાજે (શહેરની પશ્ચિમે) નદી તરફ જતાં સડકની જમણી બાજુ ધર્મર્થે ખુલ્લું સુકયું છે. પશુ ચિકિત્સાલયમાં માણેક શેઠાણીના ટ્રસ્ટ તરફથી વાર્ષિક રકમ પણ આપાય છે.

શ્રીચાંદાભાઈ સેનેટેરીયમ :- વહોરા ખિરાદરો માટે જ એક ચુંદર સુવ્યવસ્થિત આરોગ્ય ભુવન શેઠ શ્રીકીકાભાઈએ તેમના પુજ્ય પિતાશ્રી ચાંદાભાઈ શેઠની સ્મૃતિમાં સન ૧૯૪૨માં શસકર્યું. કપડવણુજમાં સદ્ભાગ્યે સારા બૈદ્યો, ડોક્ટરો સારી રીતે છે. તેમાં સારા સર્જનો, રોગ નિષ્ણુત બહેનો, નેત્રરોગોના, દંતરોગોના નિષ્ણુતોનો તેમ આરોગ્ય માટે જરૂરી નિષ્ણુતોની સેવાઓનો લાભ દરદીઓને મળે છે. મળ-મૃત-રક્ત વગેરે તપાસણી માટે લેબોરેટરીઝ (પ્રયોગશાળાઓ) પણ છે.

વાઢકાપ સહત વિભાગ :- સેવાસંધ તરફથી એક વાઢકાપ વિભાગ સંવત

૧૯૬૩માં શ્રી ઓચ્છવજ્ઞાલ અંબાલાલ ઝવેરીની સહાયથી શરૂ કરવામાં આવેલ આ વિભાગ વડે કપડાવણી અને તાલુકાની પ્રજાને ઓપરેશન કરાવવા માટે જરૂરી સહાય આપવામાં આવતી. સેવાસંધનું આયુર્વેદીક દવાખાનું ઇ.સ.૧૯૬૬-૬૭ માં રુઝાલયના રૂપમાં શરૂ થયેલ છે. જે હાલમાં શ્રીમગનભાઈ નરસીભાઈના મકાનમાં શ્રીનટરાજ ટોકીઝની પાછળ ચાલે છે. જ્યાં દરદીઓના ખાટલાં પણ રાખેલ છે. દવાખાનું સરકારને સોંપવાનો ઠરાવ તા. ૧૫-૩-૬૪ ના રોજ સેવાસંધે કરેલ હતો.

હોમિયોપેથીક દવાખાનું:— સેવાસંધ તરફથી ૧૯૭૩ માં જે આયુર્વેદીક દવાખાનું જનતાના આરોગ્ય રાહત માટે શરૂ કરેલ, તે દવાખાનું સરકારને સોંપવામાં આવ્યું. આરોગ્ય માટેની જે જે અન્ય પદ્ધતિઓ છે, તેમાં જનતાને ખર્ચમાં રાહત મળે તેવી વિકાસમાં મહત્વનો જરૂરી, તેવી એક હોમિયો પેથીકના દવાખાનાની જરૂર હતી. જેમાં શ્રીસોમાભાઈ પુનમચંદ દોશીની પ્રેરણા અને શ્રદ્ધા બળે સેવાસંધ તો સ્વિકૃત કર્યું. આપણા ગામના દાનેશ્વરી કુંટુબોમાંના કર્મવીર શ્રીધીરભાઈ ઓચ્છવજ્ઞાલ કાંઠાવાલા તરફથી શ્રીમતિ સુરજબહેન લક્ષ્મીચંદ કાંઠાવાલા સ્મૃતિસદનમાં શ્રીલક્ષ્મીચંદ મીઠાલાલ કાંઠાવાલા સેવાસંધ સાર્વજનિક હોમિયોપેથીક દવાખાનું શરૂ કર્યું. તેનું ઉદ્ઘાટન શેઠ શ્રી ટોકમચંદ દેવુમલજી ખુશાલ (આશ્રવાલા)ના શુભ હસ્તે મહાસુદ પ. વિ.સં.૨૦૩૪ તા. ૧૨-૨-૭૮ ના રોજ ગાંધીવાડામાં થયેલુ-ખુલ્લુ મુકવામાં આવ્યું.

આરોગ્ય ભુવન :—કેટલાક દરદીઓ હવા ખાવા માટે શ્રીઉલ્કેશ્વર મહાદેવી ટેકરી પસંદ કરે છે. તો કેટલાક નાની સ્નાગિરિ માતાએ જે સ્વતંત્ર માલિકીના મકાનો બંધાયેલ છે, તેનો લાભ લે છે.

સ્નાગિરિ માતાની ટેકરી પર મકાનોમાં રહેવાની જેટલી સુંદર સગવડ છે. તેટલું જ મીઠું જગ દરદીને પચવામાં પણ મારફક આવે છે. આ માલિકીના મકાનો હોવા છતાં દરદીઓને રહેવા માટે સગવડ મળે છે.

મકાનો:— ડાકોરની સડકે જતાં શ્રી વિનોદ વ્યાયામ ગૃહની પાછળ સ્વ. શેઠ કેશવલાલ છોટાલાલના બંગલાને પણ આરોગ્ય ભુવન તરીકે ઉપયોગ કરાય છે.

શ્રીકુબેરજી મહાદેવ પાસે:— સ્વ. શ્રીજમનાબેન કુલચંદ કુબેરભાઈ દેસાઈના સ્મરણાર્થે બંધાયેલ ક્ષયના દરદીઓ માટેનું આરોગ્ય ભુવન સં.૨૦૧૬ ઇ. સ. ૧૯૬૦ થયું. આરોગ્ય ભુવન માટે ૧૫-૧૦-૧૯૫૬ માં દાન મળ્યું હતું.

અત્યારના સમયમાં તો દરદીઓ ઘણે ઘણે સ્થળે જાય છે. છતાં આરોગ્ય ભુવનની મહત્તા છે, તેની જરૂર પણ છે જ.

જાહેર સ્વચ્છતા, આરોગ્ય માટે ખાસ જરૂરી-પાણી, સ્વચ્છતા અને પ્રકાશ :

પાણી માટે આ ગામમાં પહેલેથી જ પ્રાચીન વાવોનો તથા પોળોમાં આવેલ કુવાઓનો તમામ જનતા ઉપયોગ કરતી હતી. સમય સમયનું કામ કરે છે. આ ગામને ઘરે ઘરે પાણી પહોંચી શકે તે યોજના શહેર સુધરાઈ તરફથી હાથ ધરવામાં આવી. સુ, શ્રીરાવ-બહાદુર વલ્લભરામ છેડાલાલ ત્રિવેદીને ફાળે આ યશ બચ છે. તેમના સાથીદાર ઉપપ્રમુખ સુ. શ્રીચુનીલાલ વિદુલભાઈ દેસાઈ, આ ગામની પ્રગતિના પ્રણેતામાંના એક. તેમને શી રીતે શુભાય ?

જાહેર સ્વચ્છતા માટે અહીં પહેલેથી એક પ્રથા ચાલુ હતી કે-હરિજનો તેમના ઘરાકોની પોળો કે ઘર પાસે સફાઈ કરતા હતા. મેલું ઉપાડતા હતા. શહેર સુધરાઈએ સને ૧૯૪૫ ખાનગી જાળવણી અને ઘરાકોની પ્રથા નાબુદ કરી. ખાતાવાર માણસો રોકી જાળવ સફાઈ કરવાનું ધોરણ અપનાવ્યું. પછી પોળો વગેરેની સફાઈ માટે ઘરાકોની પ્રથા કાઢી નાખી. ૧૯૫૬માં વળતર આપીને આ પ્રથા નાબુદ કરી. અત્યારે ખાતાવાર આખા દિવસ માટે સફાઈ કામદારોને રોકી ગામની તમામ પ્રકારની સ્વચ્છતા શહેર સુધરાઈ તરફથી ઉઠાવી લેવામાં આવી. વળી જે વાળવાનાં જાળવણી હતાં તેવાં તમામ ખાનગી જાળવણીને વાળવાને બદલે ફલશીંગ બનાવી દેવામાં આવ્યાં. જનતાએ સારો સહકાર આપ્યો, અને જાળવણી ફલશીંગ બની ગયાં.

સુધરાઈની પ્રગતિની સાથે સાથે ૧૯૭૬માં જાહેર ફલશીંગ જાળવણી દિન પ્રતિદિન શહેરની દરેક ભાગોએ જાહેર જનતા માટે તૈયાર થયાં. આ બાબતમાં કપડવણુજ શહેર સુધરાઈ સ્વચ્છતા માટેના પ્રયત્નોમાં સારી એવી પ્રગતિ કરનાર સુધરાઈ છે. નિષ્ઠાવાન સભ્યો હંમેશા ગામની પ્રગતિમાં જ રમે છે. ગામની સ્વચ્છતા માટે ૧૯૨૭થી જ નળ અને ભુગર્ભ ગટર યોજનાએ મહત્વનો ભાગ ભજવેલ છે.

પહેલાં ગામમાં ચારે બાજુ લીસ્ટી પાડાપર પાણીની પખાલ રાખી સડકો પર પાણી છાંટતા. ત્યાર બાદ ગાડા પર પાણીની ટાંકી રાખી એક સૂંઢ દ્વારા સડકો પર પાણીનો છાંટકાવ કરવામાં આવતો. બજારમાં (પાકી સડકો નહીં હોવાથી ધૂળ ઉડે નહિ માટે.) કપડવણુજની સુધરાઈ જાહેર સ્વચ્છતા માટે પહેલેથી જ સજાગ છે.

જેટલી સ્વચ્છતા માટે સુધરાઈ સજાગ છે તેવી જ રીતે ગામને પ્રકાશ આપવા પણ પ્રયત્નથી જ સજાગ છે.

સૈકા પહેલાં આ ગામની પ્રજા રાત્રિ પડે તે પહેલાં પોતાનાં કામથી પરવારી ઘરમાં અથવા પોળોની અંદર વાતો-ચીતો કરી આરામ કરતા હશે. શહેર સુધરાઈએ સને ૧૯૬૫થી આ

ગામમાં લગભગ ૧૦૦ ફાનસોથી શરૂઆત કરેલી. એ જમાનામાં નાગરિકો પોતાના ઘરોમાં માટીના કોડીયામાં ફની દીવેટ તથા દીવેલથી દીવા કરી પ્રકાશ મેળવતા. લાકડાની દીવી પર કોડીયાં મુકવામાં આવતાં. ઘરમાં એ ચોરસ વચ્ચે એક દીવી (લાકડાની) મુકવામાં આવતી. અગર બારણાંની સાખમાં લાકડાની ફરતી દીવી રાખવામાં આવતી, જેથી એ દીવો બન્ને ચોરસમાં પ્રકાશ આપતો. પોળમાં ફરવા માટે કોડીયું લઈને ફરતા.

ઈ. સ. ૧૮૬૫માં શહેર સુધરાઈ તરફથી સડકો પર, મોટી મોટી પોળોમાં, ચોરસ ચોટા સોએક ફાનસો મુકવામાં આવ્યાં. શહેર સુધરાઈ તરફથી આ દીવા કરવા ખાસ માણસો રોકવામાં આવતા. દિવસે દિવસે પ્રકાશની જરૂરિયાત વધી. પ્રથમ એક લીમીટેડ કંપનીએ પાવર હાઉસ નાખી સ્ટ્રીટ લાઈટ કરેલી, પણ તે કંપની બરોબર કામ કરતી નહિ હોવાથી તેને ફર્યાદમાં લઈ જવામાં આવી. તમામ મિલકત શ્રીવાડીલાલ મનસુખરામ તથા શ્રીનગીનલાલ વાડીલાલ ગાંધીએ ખરીદી અને સોસાયટીની પદ્ધતીએ કાર્યકરોએ ગમને લાઈટની સગવડ પૂરી પાડી. સને ૧૯૪૬માં ભારત સ્વતંત્ર થયા બાદ કપડવણજ ટાઉન કો-ઓપરેટીવ ઇલેક્ટ્રીક સીટી એસોસિએશન તરફથી વિદ્યુત પ્રકાશ આપવાની શરૂઆત થઈ. આ વિદ્યુત પ્રવાહ પ્રકાશ શરુ થયો. આ વખતે કેરોસીનનાં ફાનસોની સંખ્યા ૪૦૦ સુધીની હતી. વિદ્યુત શક્તિની ખત્તીઓ ટપડ જેટલી કે તેથી વધુ ચાલે છે. મોટા ખર્ચે પણ સુધરાઈ આ કાર્ય કરી રહેલ છે.

શ્રી ૩ આવ્યા બાદ સાડાંએ શહેરમાં વીજળીનો પ્રવાહ, પ્રકાશ, પંખા અને ઉષ્ણોષ્ણમાં તે ચાલું થયેલો છે. આજે શહેર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે એક સુંદર અને સરહદ શહેર બની રહેલ છે, અને વધુને વધુ પ્રગતિ તરફ વળી રહેલ છે.

સૈદ્ધાંત પહેલા જ્યારે આ દીવેલના કોડીયામાં દીવા બળતા ત્યારે, જે કોઈ વરઘોડો કે કોઈ પ્રસંગ રાત્રે હોય, તો તે જમાનામાં મશાલના પ્રકાશમાં એ પ્રસંગો ઉજવાતા. જનતાને અજવાળે દોરનાર પ્રકાશ આપનાર મશાલનું કામ નાઈ કરતા. દેવ મંદીરમાં કાયમ ધીની મશાલ પ્રકાશ આપતી. તે દુન્યવી પ્રસંગોમાં દીવેલથી કે તેલથી મશાલ પ્રકટાવતા હતા.

થોડાક સમય પછી આ ગામમાં પ્રથમ મોટો પ્રકાશ આપનાર ખત્તીઓ જે પેટ્રોલિયમ તરીકે ઓળખાય છે તે લાવવામાં આવી. તેના સુંદર પ્રકાશમાં વરઘોડા ફરતા. આ ખત્તીઓ જ્યાં પ્રસંગ હોય ત્યાં લટકાવવામાં પણ આવતી, અને શહેરમાં ફરવા માટે તેને સ્ટેન્ડ બિપર મુકી મનુરતા માથે મુકાવી વરઘોડામાં ફેરવવામાં આવતી. આ ખત્તીઓ શહેરમાં શરૂ કરવામાં શ્રીજીવરામલાઈ કલ્યાણદાસ નાઈ હતા. જે જીવરામલાઈ ખત્તીવાળા કે

સાચકલવાળાના નામે ઓળખાતા હતા. આજે તેમનાં વારપદારો મોટરો વગેરેના બિયોગમાં પ્રગતિ કરી રહ્યા છે.

અગ્નિશમિક સેવા વિભાગ : પહેલોના સમયમાં બ્યારે ગામમાં અગર ઝાસ-પાસમાં જો કોઈ સંજોગમાં અગ્નિ લાગતી, તો તરત જ આમ જનતા તે સ્થળે દોડી જતી. બહેનો કુવા પર જઈને પાણી ભરતાં, તો પુરુષ વર્ગ માટીનાં માટલાં કે-ધાતુનાં વાસણો લઈને આગ હોલવવા જખ્ખર પ્રયત્નો કરતા. વર્ષો પહેલાંની વાત છે કે-મલિકવાડમાં આગ લાગી ત્યારે સ્વ. નગરશેઠ શ્રીમણીભાઈ શામળભાઈએ બાતે તથા નાના વર્ગના માણસોએ પૈસા પણ આપીને આગ હોલવવામાં પ્રોત્સાહિત કરેલા.

સમય જતાં સુધરાઈએ એક મોટો ખંખો પાણીની ટાંકી વાળો વાણી મોટી મુન્ટ સાથે વસાવેલો. આ મુન્ટ તથા પંખી ફેંકાતું ભરદાર પાણી અને લોવનાવાળા આગ છાલવામાં સુધી પડતા. આ યુવાન-વૃદ્ધોને જોઈ જોયાં હશે તેમનાં માથાં જરૂર તેમને નમી પડે. મુશ્કેલી તથા છવ બચાવવા મરણીયા થતા લોકોબહેનોના ઉત્સાહ દરેકને દરેકે જોઈને જોવા મળતો.

નજની મોજના શંકુ થયા બાદ હવે ઘણા મોટા લેસ્ટોઓ પર પાણી લેવા મોટા મોટા કાયર હાઈડ્રન્ટો-પાઈપો ગોઠવેલા છે. તેમાંથી પાણી મેળવાય છે. શહેર સુધરેલું અગ્નિ શાંતિ મોટે જ અંદાતન સંગવડો-મુન્ટ, નીસરણીયા સાથે મોટા ખંખો શેઠ શ્રીમણીભાઈ મહમદભાઈ ખંડોલ તરફથી મળેલા છે. આ ખંખો આગની લેવ સામે મુશ્કેલી મોટે ગામ-પરગામ બંધ છે. આ ખંખો ૨૪ કલાક પાણી ભરેલ મરેલવા સાથે સેધાર જ રહે છે.

: બગીચા :

પ્રાચીન સમયથી શરીરની જરૂરીયાત જેવી સ્વચ્છ હવાના દરેક મનુષ્ય ઉપાસક છે. આપણે ત્યાં થોડક સૈકા પહેલાં બ્યારે બીખી વંશના સૈજવીઓ સભ્ય કરતો હતા ત્યારે શહેરના ખુણે એક બાગુ મીઠા પાણીનું એક મુન્ટર તલાવ અને બીજી બાગુ કીલ્લાની અંદરની બાગુ મુન્ટર હવા ખાવાનો બાગ હતા. જેને અત્યારે ફૂલવાડી કે સરદાર બાગ કહેવામાં આવેતા. આજે તો તેનાં નિશાન પણ દેખાતાં નથી. સજવીઓ આનંદ અને પ્રમાદ આમ કરતા, હવા ખાતા.

હવે એક સૈકાથી લોકો દરરોજ સાંજે ફરવા જતા. પૂર્વ-પશ્ચિમ કે દક્ષિણ તરફ વસવાટ કરનાર કેટલાક સજનો ફરવા જતા, સાથે પોતાના બાળકોને પણ લઈ જતા. તેને પોતાની આંગળીએ વળગાડીને આંક-પલાખા ગોખાવતા લઈ જતા. વળી ગામ

શહેર આવેલ મંદીરોમાં દર્શન કરતા. વળી ત્યાં મુકામ કરેલ સંત પુરુષોનાં પ્રર્થનાઓ પણ સાંભળતા. તેથી હિતની વાતો પણ કરતા. કરવા જવાના વિચારો હતા. તેથી દરેકજણ આજીવન-વૃદ્ધ બાળકો અને બહેનો પણ લાભ લઈ શકે તે હેતુથી સાંપર્ચનિક કાંઈ ઉપાયો સંચાર કરવાનું શહેર સુધરાઈએ નક્કી કર્યું છે.

(કેટલાક સુખી કુટુંબના વહીવટ લાઈઓ તથા અન્ય પ્રબલોએ શહેરની શોભારૂપ આરા એવા બંગલાઓ શહેરની પૂર્વ દિશાએ સ્ટેશન રોડ પર બાંધેલા છે.)

જમણીઓ : (૧) રસ્તાગીરી જવાના રસ્તા પર, (૨) ઝાકોરની સડકે (૩) મોટા દરવાજા બહાર મુસાફર બંગલો. (જેમો ઉપયોગ ફક્ત સરકારી અમલદારો કરી શકે છે.)

બાંધી હવાન : રેલ્વે સ્ટેશન પર જવાના રસ્તાની જમણી બાજુ જે મેદાન પર પેકેટો મેચ, હાઈલેટ્સ ક્રિકેટનું લગ્ન મેદાન હેતુ, તેજ ધરતી પર આંખો એક સુદર-સુવ્યવસ્થિત હરિયાળો બગીચો બાંધવાનું કુલેછેડથી મહેડી રહેલો છે.

કુંડવાવના પ્રવેશ દ્વાર : શ્રીહરિશબાગ શહેરના મધ્ય ભાગે શોભી રહેલ છે.

પરબડીયો : આપણા દેશમાં સાધુ સંતોના માટે પૂજ્યભાવ છે, ગરીબો પ્રત્યે દયાભાવના છે. માનવતા છે, પશુઓ પ્રત્યે પ્રેમ, પક્ષીઓ પ્રત્યે સંપૂર્ણ દયા છે. આવા પવિત્ર ભારતના આ નાનકડા ધરતીના ટુકડા પર વસનાર બુદ્ધિભવીઓએ સદામતખાતાં, અનાયાશ્રમ, ધર્મશાળાઓ, પાંજરાપોળ તથા પરબડીયો બાંધી છે.

આ નગરના કેટલાક હિંદુઓના ઘરે ઘરે પહેલાંના સમયમાં દરેકના મકાનની બારીએ બળ્લે શકોરાં (માટીનાં નાનકડાં વાસણો)વાળાં સીકાં બાંધવામાં આવતાં. જેમાં એકમાં પાણી અને બીજામાં જલ, બાજરી કે મકાઈ જેવાં પક્ષીઓને ચણવા માટે દાણા નાંખવામાં આવતા.

આપણા ગામના ધર્મ પ્રેમીઓએ પરબડી બાંધાવી. દર વર્ષે તે માટે મકરસંક્રાંતિ જેવા પુણ્ય દિવસોમાં ફાળો એકઠો કરવા નીકળતા. કેટલીક પરબડીઓ ટ્રસ્ટથી ચાલે છે. એકઠેલામાં તેનું ઘણું જ સ્થાન હોવાથી તે સારી રીતે ચાલે છે.

કપડબબરની પરબડી : આ પરબડી કપડબબરના નગર શેઠકુટુંબના શેઠ શ્રીમીડાભાઈ સુલાલચંદ તરફથી બાંધવામાં આવી છે. આજ પણ તેમના ટ્રસ્ટમાંથી તેનો વહીવટ પરીખ ઝવેરભાઈ શીવાભાઈની પેઢી કરે છે. દરરોજ પક્ષીઓને દાણા નાખવામાં આવે છે. આ પરબડી જીર્ણ થતાં નવી અત્યારે બાંધાઈ છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૧)

કુંડવાવ આંખે : આ પરબડી પહેલાં બાંધવામાં આવેલી જે ટૂટી જતાં આમજનો

પાસેથી ખેસા એકઠા કરી તેનું સમારકામ કર્યું. આ કામ લગભગ સં. ૨૦૧૫ની આસપાસ થયું. આ પરબડીના નીચેના ભાગમાં ત્રણ દુકાનો ઉતારવામાં આવી, આ દુકાનોના ભાડાના પૈસામાંથી પક્ષીઓને દાણા નાંખવામાં આવે છે. આ પરબડીનો વહીવટ હાલ શ્રીભગ-વતરાણ રમણલાલ ગાંધી કરી રહ્યા છે. આ પરબડી કપડવણુજની મધ્યમાં કુંડવાવ પાસે છે.

૩. માંધીચોક : આ પરબડી નાની ખડકી પાસે શેઠના મકાન સામે બંધાવવામાં આવી છે.

૪. સુથારવાડા-પરબડી : સુથારવાડાના ચકલે શ્રીમોટા રામજી મંદીરની પાસે જ આ પરબડી છે. જે શ્રીમોતજીવાલ અંબાલાલ ઝવેરીના પૂર્વજોએ બંધાવેલી. જેનો વહીવટ ટ્રસ્ટમાં છે. શ્રીકપડવણુજ સેવાસંઘ દ્વારા પરબડીમાં દાણા નાંખાય છે.

૫. અરખીયા દરવાજા પરબડી : આ પરબડી દરવાજાથી થોડેક અંતર (હાલમાં પૂ. રાષ્ટ્રપિતાની પ્રતિમા છે તેની સામે) આવેલી છે.

ગૌરવ આઠમું

જૈનો અને કપડવાણુજ

જૈનો દેવ તરીકે શ્રીજિનેશ્વર લગવંતને માનનાર, શુરુ તરીકે ત્યાગી મહામતધારીને માનનાર અને જિનેશ્વર દેવના બતાવેલા ધર્મને માનનાર છે.*

કપડવાણુજની અંદર ભૂતકાળમાં ઓશવાળ, શ્રીમાળી, પોરવાડ અને વીશા નિમા એમ ચાર કીરકાના જૈનો હતા, એમ માની શકાય છે. જૈનોનો મુખ્ય વ્યવસાય વેપાર અને ધીરધારનો હતો. આગલા પ્રકરણોમાં કપડવાણુજના શેઠીયાઓ કયાં સુધી વેપારમાં પહોંચેલા હતા તે જણાવાયું છે.

કપડવાણુજમાં જૈનો અંગેના પુરાવા :—વિક્રમ સંવત ૧૧૩૫, ૧૧૩૬, ૧૧૬૦, ૧૧૬૮, ૧૨૭૫, ૧૩૦૬, ૧૩૫૧, ૧૪૮૮, ૧૪૯૬, ૧૫૦૧, ૧૫૦૬, ૧૫૨૦, ૧૫૨૨, ૧૫૨૩, ૧૫૩૩, ૧૫૬૫, ૧૫૬૬, ૧૫૬૮, ૧૬૧૮, અલાઈ ૪૪-૧૬૫૫, ૧૬૬૩, ૧૬૬૬, ૧૬૭૨, ૧૬૭૬, ૧૭૦૧, ૧૭૪૮, ૧૭૬૬, ૧૮૩૬, ૧૮૪૦, ૧૮૬૫, ૧૮૬૬, ૧૯૧૫,

*લેખક શ્રીમાન ડૉ. પોપટલાલ દોલતરામ વેલ્લે, જૈનો અંગેનું બહુ સાહિત્ય પાનાઓમાં છટું છટું બેચું કચું હતું. પણ તે પ્રકરણ આખું લખ્યું નહતું, એથી અત્રે આ પ્રકરણ તેમના ભેગા કરેલા સાહિત્ય તથા સંપાદક આચાર્ય કંચનસાગરસુરિની સલાહ, તેમનું સાહિત્ય અને તેમનો અનુભવ અને મારી શુદ્ધિથી સંપાદકની દોરવણી પૂર્વક મેં લખ્યું છે.

ખીજ વાત લેખકે ઢેલોકે મીજ લીધી હશે. તેમાંની કેટલીક રહી ગઈ પણ હશે અને ઢેલોકે નવી પણ આમાં આવી હશે એમ માની શકાય.

સિ. જી. કે. ત્રાધી

વગેરે વગેરે સંવતો એ કપડવણ્ણમાં જૈનોની સાખિતી મલે છે. તે લેખો વગેરે આ જ પ્રકરણના અંતે આપવામાં આવશે. એટલે કે કપડવણ્ણના વસવાટની સાથે જૈનોનો પણ વસવાટ હતો એમ સાખિત થાય છે. કર્પટવાણિન્ય, કપડવણ્ણ અને કપડવંજ ત્રણેય પર્યાય વાચક શબ્દો છે.

કપડવણ્ણમાં જૈનોનાં મનોહર સ્થાનો

દેવસ્થાનો:-શ્રી ચિંતામણીપાર્શ્વનાથ મંદિર, શ્રીઅણ્ણતનાથજી મંદિર, શ્રીઅઠ્ઠાપદજીમંદિર, શ્રીશાન્તિનાથજી મંદિર, શ્રીઆદિનાથજી (મીઠીયાનું) મંદિર, શ્રીઆદિનાથજી (માણેકશેઠાણીનું) મંદિર, શ્રીવાસુપુન્યસ્વામીમંદિર, શ્રીનેમનાથજીમંદિર, શ્રીમહાવીરસ્વામીજીમંદિર. આ મંદિરો આજે પણ વિદ્યામાન છે. નજીકના સમયમાં જેસીંગલાઈ શેઠનું ગૃહમંદિર હતું, પણ તેનું વિસર્જન થયું છે. મંદિરોનું વર્ણન આગળ કરવામાં આવશે.

ઉપાશ્રયો :- શ્રીપંચનો ઉપાશ્રય, માણેકશેઠાણીનો ઉપાશ્રય; શ્રીમીઠાભાઈ ગુલાલચંદનો સંવેગી ઉપાશ્રય, લહડીપોશાળનો ઉપાશ્રય, શેઠ વૃજલાલ હરીભાઈ શ્રાવિકા ઉપાશ્રય આની પૂર્વના પ્રકરણમાં કેટલીક વાતો આવી છે અને કેટલીક વાતો હવે પ્રછી જણાવીશું.

ધર્મશાળાઓ :- અંતિયરીયા દરવાજા બહાર માણેક શેઠાણીની ધર્મશાળા, ઠાકવાડીમાં માણેક શેઠાણીની ધર્મશાળા, સરખલીયા દરવાજા બહાર મીઠાભાઈ ગુલાલચંદની ધર્મશાળા. અનાથાશ્રમ, અતિથિગૃહ.

આયંબીલ ખાતુ વગેરે :- શ્રીવર્ધમાનતપ આયંબીલ ખાતુ, ઉદ્યોગગૃહ, લોજનશાળા.

જ્ઞાનની પરખ :- શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ જ્ઞાનભંડાર, પંચના ઉપાશ્રયનો જ્ઞાનભંડાર, શ્રીઅઠ્ઠાપદજીનો જ્ઞાનભંડાર (હાલમાં તે અભયદેવસુરી જ્ઞાનભંડારમાં સોંપી દેવામાં આવ્યો છે), શ્રીઅભયદેવસુરીશ્વરજી જ્ઞાનભંડાર, અનાથશ્રમમાં શ્રીવાડીલાલ મનસુખલાલ લાયછેરી, મેનાબેન પુસ્તકાલય, શેઠ મણિભાઈ શામળાભાઈ જૈન પાઠશાળા, શ્રીઅભયદેવસુરીશ્વરજી જ્ઞાનમંદિર. આમાંના કેટલાક વિષે પૂર્વે વર્ણન આવી ગયાં છે.

પાંજરાપોળ પરખડી :- શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ પાંજરાપોળ, શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ પરખડી એમ બે છે.

મંદિરો :

શ્રીચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું દહેશંસર : (જુઓ ચિત્ર નં. ૭૬) શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં પ્રતિમાજી ખૂબ પ્રાચીન સમયનાં માલૂમ પડે છે. (જુઓ

ચિત્ર નં. ૭૭). આ પ્રતિભાજી વર્તમાન અનાથાશ્રમની જગ્યાએથી નિકળ્યાં હતાં, ક્યારે નિકળ્યાં તેનું ચોક્કસ પ્રમાણ મલ્યું નથી, પણ અનુમાન ઉપરથી જણાય છે કે સત્તરમી સદીની નજીકમાં ગણાય. જ્યાં પહેલાં મુસલમાનોના ઘરો હતા, તે જગા ખરીદીને હાલનું દહેસસર બાંધવામાં આવેલું. આ જમીન દોશી જીવણલાલ સુંદરલાલ, અનજી ગોપાલજી તથા શામળદાસ રંગજીભાઈ નામના શેઠીયાઓએ ખરીદેલી. તે વખતે કેવળ દહેસસરની શરૂઆત થઈ જણાય છે. પ્રતિષ્ઠા આ. શ્રી લક્ષ્મીસૂરીશ્વરજીના વરદ હસ્તે થઈ હતી. પ્રતિષ્ઠાના મુદ્દતના સમયમાં બહારથી સંધનું હિત ઇચ્છનાર આચાર્યશ્રીએ ખેપિયા દ્વારા જરૂર સમય બદલવા માણસ મોકલ્યો હતો પણ ખેપિયો આવે તે પહેલાં પ્રતિષ્ઠા થઈ ગઈ. વાત એવી હતી કે મોકલેલા પૂ. આ દેવશ્રીએ એવી આર્પવાણી ઉચ્ચારી હતી કે આ ‘મુદ્દતે’ પ્રતિષ્ઠા થાય તો કોમના જૈસં સોનાના બેડે પાણી ભરશે, પણ સમય બદલાયો એટલે તાંબાખીતળનાં બેડાં તો રહ્યાં જ. આ પ્રમાણે જૈન કોમની સમૃદ્ધિમાં વૃદ્ધિ થતી રહી છે.

૧૬મી સદીના મધ્યભાગમાં એટલે સંવત ૧૬૫૦ની સાલમાં શેઠ શ્રી મીઠાભાઈ ગુલાલચંદે જૂના દેસસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરી વિશાળકાય લાકડાની આકર્ષક નકશીવાળું નૂતન મંદિર બાંધાવ્યું. આ જીર્ણોદ્ધાર વખતે શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદે શ્રીમદ્વિનાય ભગવાનનો ગભારો બાંધાવ્યો હતો. સંવત ૧૬૫૧ની લગભગમાં આ દહેસસરના પાછલા ભાગમાં આગ્નિની જ્વાલાઓ એકાએક લખૂડી ઉઠી. શેઠ શ્રી મણીભાઈ શામળભાઈ તથા અન્ય શેઠીયાઓની અગ્નેઃ જલેભત કામગીરીથી ચમત્કારિક રીતે આગ દહેસસર આગળ આવી અટકી ગઈ ને મંદિર તદ્દન સુરક્ષિત રહ્યું હતું.

આ દહેસસરને બંધ કરવાનું છેલ્લું દાર બાબુમાં હતું, ત્યાં નાનીશી છીંડી હતી. તેમાં પકોશી છોટાલાલ લલ્લુભાઈના મકાનમાંથી આવવાનું હતું, કદીક દાર આગળ ફણીધર નાગદેવતાના દર્શન પૂજારીને થતાં, પૂજારી હાથ જોડી વિનંતી કરતાં ચમત્કારિક રીતે નાગ-દેવતા અદૃશ્ય થઈ જતા.

આવા પરમ પ્રભાવિક શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં સેંકડો જૈનજૈનેતરો દર્શન કરી પોતાની બાતને ભાગ્યશાળી બનાવવાનો અમૂલ્ય લ્હાવો લે છે. દહેસસરનું પ્રાચીન લાક્ષણ-કામ જીર્ણ થઈ જવાને કારણે શ્રીસંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરી નૂતન સંગેમરમરનું શિખરબાંધી વિશાળકાય દહેસસર બનાવવાનો ગણિશ્રીલખિસાગરજી મહારાજના ઉપદેશથી નિર્ધાર કર્યો અને એકી અવાળે નિર્ણય કર્યો કે મૂળ પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખી (શ્રીપાર્શ્વનાથ દાદાને પથાસન પર કાયમ રાખી) નવીન દહેસસર ભોંયતળીયાથી અતિ સુંદર ભૂમિગૃહ સાથે મનોહર તેમ જ દેહીપ્રમ્તાન બાંધાવવું.

સંવત ૨૦૦૬ ના કારતક વદ ૬ ના દિને ચાંદીના હાથીની સુંદથી મંદિરને

વિચરન કરવાના કાર્યના આરંભ કર્યો, અહીં ગભરાતું જે મૂળ દાર છે તે કાયમ રાખવામાં આવ્યું.

રંગમંડપના ગૃહ ભાગમાં પ્રભુના પ્રકાશન માટેના પાંણી સંગ્રહ માટે વિશાળ ટાંક બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો. શ્રીમદ્વિજનાથના ગભારા નીચે ખોદકામ કરતાં ૧૨ થી ૧૩ ફૂટ નીચે ઉતરતાં હાડકાનો પુષ્કળ જથ્થો, જૂતા મકાનનાં પાણીયરં, બુનાં બેઠાં, માટલા પથ્થરના ઉમરા, તથા તાંબાની ખવાયેલી થાળીઓ વગેરે પ્રાપ્તી સામગ્રીઓ મળી આવી હતી.

કોલીમંડપમાં ખોદાણુ કરતાં જમીન ધસી પડી હતી, પણ શ્રીશાશનદેવની કૃપાથી આવા ભયંકર અકસ્માતમાં મંડપના થાંભલા, પાટો વગેરે તથા કામ કરતા મનુરો વગેરેનો ચમત્કારિક રીતે બચાવ થઈ ગયો હતો.

આવી ખોદાણુવાળી જગ્યાને પૂ. આચાર્ય દેવશ્રીવિજયોદયસૂરીશ્વરની સૂચનાથી શાસ્ત્રીય આચ્છાન રીતે ગણી શુદ્ધી કરવામાં આવી હતી.

નૂતન મંદિરમાં વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ ગોખ તથા શ્રી સિધ્ધચક્રાણનો ચંત્ર માટે એક એમ કુલ્લે શિખરવાળા ૨૫ ગોખ લમતીમાં બનાવવા, તે માટે સામાન્ય નકશાથી ચીઠ્ઠીઓ નાંખીને ભાગ્યશાળીઓને લાલ આપવામાં આવ્યો હતો.

પ્રમુ પ્રતિમાણુઓનો પ્રવેશ, પ્રતિષ્ઠા અંજનશલાકા વગેરેનાં શુભ મુહૂર્તો, પૂ. આ. શ્રીવિજયનેમિસુરીશ્વરજીમના પટશિષ્ય પૂ. આ. શ્રીવિજયઉદયસૂરીશ્વરજીમ. તથા પૂ. આ. શ્રીવિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે આપ્યાં હતાં.

મંદિરમાં પુનઃ પ્રવેશ :- નૂતન જાનાલયમાં સંવત ૨૦૧૧ ના મહા સુદ ૧૦ ના રોજ ઉત્થાપન કરેલાં પ્રતિમાણુઓનો પુનઃ પ્રવેશ ધામધૂમથી કરવામાં આવ્યો હતો.

તથા સંવત ૨૦૧૧ ના જેઠ સુદ ૪ ના રોજ અંજનશલાકા (પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા) તથા જેઠ સુદ ૫ સુર પુણ્ય અમૃત, સિધ્ધિયોગ તારીખ ૨૬-૫-૧૯૫૫ ના રોજ પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હતી. પ્રતિષ્ઠાનો દશ દિવસનો મહોત્સવ ઉજવાયો હતો. પ્રતિષ્ઠા પૂ. આ. માણેકચસાગરસૂરીશ્વરજી મ. પૂ. આ. હેમસાગરસૂરીશ્વરજી મ. તથા પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રીદેવેન્દ્ર-સાગરજીમ, ગણીશ્રીલગ્નિસાગરજી આદિ મુનિવરો તથા વિશાળ સાધ્વીગણુની નિશ્રામાં ચાતુર્વિધ સંઘની અદ્ભુત મેદનીમાં થઈ.

આ દહેરાસરજીના જીર્ણોધ્ધારની શરૂઆતથી અંત સુધીની જહેમત ગણિવર્ધ લગ્નધીસાગરજી મહારાજે તથા પાછળથી પૂ. કંચનસાગરજીએ લીધી હતી. ખાસ કરીને અંજનશલાકાના કાર્યમાં પૂ. કંચનસાગરજી મહારાજ સાહેબે અવર્ણનીય ફાળો આપ્યો હતો.

આ સ્થળ શ્રીચિંતામણી પ્રાર્થનાથની ખડકી વાઘવાળું દહેરાસરના નામે ઓળખાય છે. સાક્ષરવર્ષ પરમ પુણ્ય શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજનું જન્મ સ્થળ પણ આ ખડકી છે. [આનો વધુ વિસ્તાર જોવા માટે શ્રી ચિંતામણી પ્રાર્થનાથ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ અંક (લેખક જે. કે. ગાંધી) વાંચવા લલામણુ છે.]

મંદિરની રચના:- આદર્શ શિલ્પકલાના અભેડ નમૂનારૂપ આ જિનપ્રાસાદ અત્યંત મનોહર છે. જમીનથી શિખરના છેડા સુધીની ઊંચાઈ ૪૯'-૬" છે. ભમતીની અંદર ૨૫ ગોખલા છે. ગભારામાં બે ગોખલા છે. મંડપમાં બે ગોખલા છે અને કોલી મંડપમાં જક્ષ જક્ષણીના બે ગોખલા છે. વચલા ગભારા ઉપર શિખર છે. બાકીના બધા ગોખલા ઉપર થઈને ૩૧ શિખરીઓ છે અને મંડપ ઉપર ધુમ્મટ છે.

મંદિરના ઓટલા પર પૂ. આગમોધારક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજીની મૂર્તિવાળું અત્યંત આકર્ષક ગુરુમંદિર છે. તેના ઉપર સામરણુ છે.

શ્રીમોદિયાનું દેરાસર :- આ (જુઓ ચિત્ર નં. ૭૮) દહેરાસર કડિયાની મસ્જિદથી કુંડવાવ તરફ જતાં થોડું આગળ ચાલતાં ચાર રસ્તેથી ડાબી બાજુ વળતાં મોઢી કુટુંબની ખડકી આવે છે તેમાં છે. અહીં પૂર્વકાળની અંદર મોઢી કુટુંબો રહેતાં. લોકડાંનું શ્રી-આદીશ્વર ભગવાનનું (જુઓ ચિત્ર નં. ૭૯) દહેરાસર પૂર્વ સન્મુખનું બનાવ્યું હતું. સમય જતાં તે મંદિર છૂટું થતાં તે કુટુંબીઓએ તેનો છૂટોધાર કરવાનું નક્કી કર્યું. કેશવલાલ સોમેશ્વર, વાડીલાલ સોમેશ્વર, પાનાચંદ મગનલાલ, શાન્તીલાલ ચુનીલાલ વગેરેએ ઉદ્યમ કરીને ભોંયરા સહીતનું પથ્થરનું મંદિર પહેલાં કરતાં કંઈક વધુ વિસ્તારવાળું બાંધ્યું. આ દહેરાસરના મૂળનાયક આદીશ્વર ભગવાન હતા, એટલે તે ગાદીપતિ રહ્યા. એની પ્રતિષ્ઠા આ. શ્રી. વિજયને-મિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય આ. શ્રીવિજયદર્શનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે કરી.

મૂળનાયક પદરાવવાનો લાલ કેશવલાલ સોમાલાઈએ લીધો. શ્રી સિધ્ધચક્રનો પટ ગણીવર્ષ શ્રીલખ્મિસાગરજીના ઉપદેશથી વિમળાબેન જયંતિલાલ પાદશાહે ભોંયરામાં કરાવ્યો તેની સ્થાપના ૨૦૧૧માં આ. શ્રીમાણેકચસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજના હાથે થઈ.

શ્રીઅજીતનાથ ભગવાનનું મંદિર

દલાલવાડાના નામે ઓળખાતી ખડકીની મધ્યમાં અજિતનાથ ભગવાનનું મંદિર આવેલું છે (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૦). આ મંદિર પૂર્વકાલની અંદર લોકડાંનું હતું. જેના પુરાવા તરીકે લહુદી પોશાળના ઉપાશ્રયની ડાબી બાજુ આગળ મેડાપૂર્વક આખી દહેરાની લોકડાંની ફોરણી મદવામાં આવેલી છે.

જ્યારે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થયો નહોતો ત્યારે પણ આ મંદિર ચૌમુખજનું હતું, એમ માનવાને સખળ કારણો છે. આજે અગ્નિનાથ ભગવાન આદી ત્રણેયની ઉપર સંવત ૧૬૬૬ નો જે લેખ છે તેજ લેખ અનુસરતો માણેક શેઠાણીના આદીશ્વર ભગવાંતની ઉપર લેખ છે, એટલે એમ માનવું જ પડે કે આ ચૌમુખજનું અંદર તે આદીશ્વર ભગવાન હતા, પણ તે આદીશ્વર ભગવાનને તે મંદિરમાં લેતાં તે જગ્યાએ બીજાં પ્રતિમાજી ભેદ્યાં. એથી ચૌમુખજમાં પાછલી બાજુએ સંપ્રતી મહારાજના ભરાવેલા મૂળ પ્રતિમાજી ફરતાં કંઈક નાના આકારના પ્રતિમાજી સ્થાપન થયા છે. એટલે પૂર્વકાળમાં આદિનાથ ભગવાન મુખ્ય હશેજ. પછીથી અગ્નિનાથ ભગવાનના ચૌમુખ થયા. (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૧) સંવત ૧૬૨૮ લગભગમાં જ્યારે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હશે ત્યારે જ માણેક શેઠાણીના આદીશ્વર ભગવાનનું મંદિર બંધવાયું હશે, એમમાની શકાય તેમ છે.

સંવત ૧૬૨૫ લગભગમાં આ મંદિરના જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત કરવામાં આવી હશે. આ મંદિર જમીનથી આઠ-નવ ફૂટ ઊંચું છે અને આ આખું મંદિર પથ્થરનું છે. તેમાં લોંચરાઓ પણ ઘણાં છે. પખાલને માટે પાણીની વ્યવસ્થા માટે ટાંકુ પણ છે. ચૌમુખજ મહારાજને ફરતી પ્રદક્ષીણા દેવાય તેમ છે. પ્રદક્ષીણામાં પાછલી બાજુએ પડતી નાની જગ્યામાં બે દેરીઓ છે. ભગવાંતની જમણી બાજુએ ચાર ગભરા આવેલા છે અને પછી તીર્થેરનો રૂમ છે. ડાબી બાજુએ ત્રણ ગભરા છે, ઉપર જવાની સીડી છે, અને ટાંકુ છે. મંદિરને ત્રણ શીખરો છે, આગળ ધુમ્મટ છે અને આગળ બલ્લાનકો (છત્રીનો ઘાટ) છે. મંદિરમાં લાંબચોરસ રંગમંડપ છે. પથ્થરના થાંભલા વગેરે પણ કારીગરીવાળા છે. દસકા પહેલાં જ આ મંદિરની શતાબ્દી ઉજવાઈ છે.

આ મંદિર જ્યારે બંધાયું હતું ત્યારે જૈનોએ તેમાં જાત મહેનત કરી છે, તે વખતે પોરવાડો પણ સાથમાં જ હતા. મહેનતમાં પણ હતા, ને કેસર. સુખડના લાગા પણ આપતા હતા. (પૂર્વકાળમાં આ મંદિર પોરવાડાના દહેરાસર તરીકે ઓળખાતું હતું.) પાછળથી પોરવાડો ઠીંબધા થતાં છૂટા પડ્યા. એના પુરાવા તરીકે વર્તમાનમાં જે અભય-દેવસુરી જ્ઞાન મંદિર છે, તે જગ્યા જૈનોના ભાગમાં આવી અને તેનેજ લાગેલી પાછલી જગ્યા પોરવાડાના ભાગમાં આવી.

શ્રીવાસુપૂજ્યનું મંદિર

ભગવાનદાસ જીવજીવંદ ગાંધીના સ્મરણાર્થે તેમના કુટુંબીજનોએ (આ. આનંદ-સાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજનું કુટુંબ) શ્રીમાન વીરચંદભાઈ લાલદાસે સંવત ૧૬૨૭ ના વૈશાખ સુદ ૬ ના દિવસે શ્રીવાસુપૂજ્ય સ્વામીનું દહેરાસર નાનુક પાંચ પ્રતિમાવાળું બંધાવ્યું (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૨) અને તેની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૬૩૧ના વૈશાખ સુદ ૬ ના દિવસે થઈ હતી. મૂળ નાયક ભગવાન શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામી છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૩) આ દહેરાસર

દક્ષિણના ભરચક જૈનોની વસ્તીની મધ્યમાં આવેલું છે. ભગવાનનું મુખ પશ્ચિમ દિશા સન્મુખ છે અને મંદિરનું દ્વાર દક્ષિણ સન્મુખ છે. વર્તમાનમાં તેનો વહીવટ શ્રીરમણલાલ જેયંદભાઈ વગેરે કરે છે. શ્રીઅજિતનાથ ભગવાનના મંદિરની શતાબ્દી વખતે આની પણ શતાબ્દી ઉજવાઈ.

શ્રીઅષ્ટાપદનું દહેરાસર

શ્રીશામળભાઈ શેઠની ખડકીના નામે ઓળખાતી અને કડિયાના મસ્જિદથી અંતિસરીયા દરવાજે જતાં સામાસામા શેઠીયાની બે ખડકીમાં જમણા હાથે આ ખડકી છે. (આનો પ્રતિષ્ઠાનો આખો અહેવાલ “અષ્ટાપદનું બિંબ પ્રતિષ્ઠા” નામની પદ્યબદ્ધ પુસ્તિકામાં (સંવત ૧૯૪૨) વિસ્તારથી છપાયેલ છે. લેખક ભુરાભાઈ બહેચરભાઈ દવે.... (નુઓ ચિત્ર નં. ૮૪)

આ મંદિર ખડકીની અંદર દશેક ફૂટ ઊંચે દરવાજાવાળું છે. દરવાજો ચઢ્યા પછી પગથિયાં ઉતરતાં ખુલ્લો ચોક આવે. તેની મધ્યમાં ચાર ફૂટ ઊંચું આ મંદિર છે. પૂર્વમાં બે ભગવાન, (નુઓ ચિત્ર નં. ૮૫) દક્ષિણમાં ચાર ભગવાન, પશ્ચિમમાં આઠ ભગવાન અને ઉત્તરમાં દશ ભગવાનો. એ રીતે ચોવીસ ભગવાનની ગોઠવણથી આ અષ્ટાપદનું મંદિર થાય. ભસ્ત મહાશયે જેમ અષ્ટાપદ તીર્થ કહ્યું તેવી રીતનો રચનાવાળું આ મંદિર ચતુર્મુખ દ્વારવાળું કરાવ્યું છે. પૂર્વ દિશા તરફ ખુલ્લો મંડપ થયો. આ આખું મંદિર પથ્થરની નમૂનેદાર કારીગીરીવાળું છે. અમદાવાદમાં દોશીવાડાની પોળમાં આવેલા અષ્ટાપદનના મંદિરની આબેહૂલ આ નકલ કરી બંધાવવામાં આવેલ છે. ત્યાં જેમ બાજુમાં સમવસરણની રચના છે તેમ અત્રે પણ બાજુમાં સમવસરણી રચના કરવામાં આવેલ છે. શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની પાદ્મકાની દેરી પણ છે. મંદિરના સામા પુંડરીક સ્વામીનો ગભારો છે. મંદિરનું બીજું દ્વાર લાંબી શેરીમાં પડે છે. ત્યાં નીચે ઉતરતાં શાન્તિનાથ ભગવાનનો ગભારો છે. લાંબી શેરીમાં પ્રવેશ દ્વારની આગુ-બાજુએ ચોક્કીઆલાઓમાં દીવાલમાં બે હાથી છે. ઉપલે માળે બલાનકો (છત્રીઓ) વગેરે મનોહર રચનાઓ કરવામાં આવી છે.

નગરશેઠ શ્રીલાલાભાઈ ગુલાબચંદના સુપુત્ર નચ્ચુભાઈના સુપત્ની અમૃત શેઠાણી-એ તે જમાનામાં બે લાખ રૂપિયા ખર્ચીને આ મંદિર બંધાવ્યું અને જેની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૯૪૨માં વૈશાખ સુદ ૧૧ને શુક્રવારે મુનિ શ્રી પૂ. પદ્મસાગરજીના વરદ હસ્તે થઈ હતી. આ વખતે પ્રભુજી પધારાવવા માટે અમૃત શેઠાણીએ સગંઢહાલાં ઓળખીતા-પારખીતા બધાને લાલ આપ્યો હતો.

શેઠ શ્રીમણીભાઈ શામળભાઈના સુપુત્ર શેઠ શ્રીમાણુભાઈને વૃદ્ધ અવસ્થા હોવાથી બે ચાર વર્ષ બાકી હતાં પણ અમારા પૂર્વજેના કરેલા મંદિરની શતાબ્દી ઉજવવાનો મનોરથ થયો.

વળી મંદિરના ચોકમાં એક ખૂણે પડતો હતો. તે પણ કાઢી નાંખવાનો ઉમંગ થયો, આથી હોળી ચકલા તરફ જવાનો ઉત્તર દિશાનો જે મોટો રસ્તો ત્યાં મકાનો વેચાતી લઈને ખૂણે કાઢી નાખ્યો. એ રીતે દહેરાસરની શોભા વધારી અને ઠાઠમાઠથી અને ધામધૂમ પુર્વક સંવત ૨૦૩૮ માં શતાબ્દી મહોત્સવ ઉજવ્યો.

મંદિરની એક બાજુ ચોટલા ઉપર શાશનદેવી પદ્માવતી માતા તથા શ્રી ચક્રેશ્વરી માતાની આબેહૂબ દેરીઓ બનાવી છે. ખડકીમાંના મંદિરના દરવાજાની બાજુમાં શ્રીધંટાકર્ણની દેરી પણ બનાવી છે.

શ્રીશાન્તનાથ ભગવાનનું દહેરાસર

આ મંદિર કંસારવાડાના ચકલે ઢાકવાડીમાં આવેલું છે. આ દહેરાસર ત્રણ સંબંધમાં આવે છે. (૧) માણેક શેઠાણીનો જૈરાનો ઉપાશ્રય (૨) માણેક શેઠાણીનું આદીશ્વર ભગવાનનું દહેરાસર (૩) શાન્તિનાથ ભગવાનનું દહેરાસર. (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૬)

પૂર્વકાલની અંદર જ્યારે માણેક શેઠાણીનું દહેરાસર અને ઉપાશ્રય નહોતાં થયાં ત્યારે આ દહેરાસરનો રસ્તો મહેતાના ઘરની જોડે દ્વાર છે ત્યાંથી હતો. અત્યારે પણ તે દ્વાર મોજૂદ છે. આ દહેરાસર ક્યારનું ને કેટલું જૂનું હશે તેનો પુરાવો લલે આપણી પાસે ના હોય પણ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા ઉપર સં. ૧૬૧૮નો લેખ છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૭) વળી આ મંદિરનો છણેધિાર ગમે ત્યારે થયો હોય તે ન કહેવાય પણ ગર્વમેન્ટ ગેઝેટમાં કપડવણ્જમાં રહેલી જૂની ઐતિહાસિક પુરાણી ચીજોમાં ભોંયરામાં રહેલા શ્રીકલીકુન્ડ પાર્શ્વનાથની નોંધ કરેલી છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૮)

ખીલ વાત-શ્રીકલીકુન્ડ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છણું પ્રાચીન છે અને તેને લેખ પણ કરાવેલો છે. એ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના ભોંયરામાં બિરાજમાન છે અને ભોંયર જોઈએ તો એમ દેખાય કે તેની આખીય રચના ઘણા પૂર્વકાળની છે. નવું બાંધકામ કરતાં એવી ખૂબી વાપરી છે કે શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના ઉમરા નીચેથી જોતાં શ્રી કલીકુન્ડ પાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. આ ભોંયરામાં અત્યારે સિદ્ધચક્ર ભગવાનનો પટ આર. કરતુલાલ તરફથી કરાવેલો છે. અહીં ખીલ પ્રતિમાઓ પણ છે.

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના મંદિરનો ત્રણ ગભારા છે. તેને ફરતી પ્રદક્ષિણા (ભમતી) છે. અને તે પ્રદક્ષિણામાં ભગવાનના માથે પગ ના આવે તે માટે વચ્ચેવચ્ચ અડધી ઘુમટી પણ કરેલી છે. શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનો મંડપ ઉત્તર-દક્ષિણ છે. ગભારાનું દ્વાર

ઉત્તર સન્મુખ છે. ગભારાની બહાર બે ગોખલા છે, ડાબી બાજુએ મંડપમાં બે ગોખલા છે. ઉપર જવાનો રસ્તો છે, ઉપલે માળે ગભારામાં પણ લગવાન છે. જમણી બાજુએ અષ્ટાપદજી, ચૌદ રાજલોક અને કાચમાં સુંદર કલાથી ચિત્રેલા પટો છે. શત્રુજયનો પટ છે અને છેલ્લે મહાવીર લગવાનનો ગભારો છે. આખોયે મંડપ લાકડાની કારીગરીવાળો છે અને સુંદર કાચકામવાળો છે. આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર હકીકતે શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદના મોટાભાઈ શેઠ હરજી કરશનદાસના સુપુત્ર શેઠ વરજલાલ મોતીચંદે વિક્રમ સંવત ૧૯૦૪માં વૈશાખ સુદ ૬ ના રોજ કરીને પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી એમ મનાય છે.

માણેક શેઠાણીનું આદીશ્વર લગવાનનું મંદિર

માણેક શેઠાણીનું આદીશ્વર લગવાનનું મંદિર અને શાન્તિનાથ લગવાનનું મંદિર બે જોડાઈ બંધ છે, પણ વચમાં લગભગ ૧૮×૨૦ નો ખુલ્લો ચોક છે.

શેઠાણીએ આ મંદિર બાંધવામાં બુદ્ધિનો સુંદર ઉપયોગ કર્યો. (જુઓ ચિત્ર નં. ૮૯) અને બે મંદિરો લેગાં સુંદર કેવી રીતે શોભે એવી રીતે ગોઠવણી કરી એટલે આ મંદિરને પશ્ચિમ સન્મુખ લીધું. આમાં ત્રણ ગભારા છે અને લગભગ ૨૦×૧૫ નો મંડપ છે. એમાં બારણાઓની અંદર ધાતુની અંદર જાળીઓ પાડીને અવનવી કલામાં આકૃતિઓ કોતરી છે. તેને વર્તમાનમાં ચાંદી ચઢાવવામાં આવી છે. અને એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે અજિતનાથનો જીર્ણોદ્ધાર, વાસુપૂજ્યના મંદિરનું બાંધકામ અને આ મંદિરનું બાંધકામ એક જ સમયમાં ચાલતું હશે, એમ કહી શકાય. આ મંદિરમાં મૂળ નાયક શ્રી આદીશ્વર લગવાનની ઉપર સંવત ૧૬૬૬નો વિસ્તારથી લેખ છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૯૦) એટલે અમે આગળ ચોમુખજીના મંદિરમાં કહી ગયા છીએ તે સંબંધ અહીં મેલી બંધ છે.

શાન્તિનાથ લગવાનના મંદિરમાં કાચનો શણગાર હતો અને વળી આદીશ્વર લગવાનનું મંદિર જોડાઈ ગયું એટલે વર્તમાનમાં બન્ને દહેરાંનો નિર્ગમન દ્વાર ઉત્તર સન્મુખનું થઈ ગયું. આ બન્ને દહેરાસર લેગાં થતાં, થોડા વર્ષો પૂર્વે ગાંધી પાનાચંદ લીમ્બાભાઈએ જહેમત ઉઠાવી કાચની કલાનો સુંદર રીતે વધારો કરાવ્યો છે.

શ્રી નેમનાથ લગવાનનું મંદિર

અંતિસરીયા દરવાજા બહાર માણેક શેઠાણીની ધર્મશાળા આવેલી છે. તેની પાછલી બાજુએ કિલ્લેબંધી કમ્પાઉન્ડમાં શ્રીનેમનાથ લગવાનનું મંદિર આવેલું. આ જિનાલય નાનું, સુંદર ને મનોહર છે (જુઓ ચિત્ર નં. ૯૧). આ મંદિરમાં મૂળનાયક શ્રીનેમનાથ લગવાન છે (જુઓ ચિત્ર નં. ૯૨). આ મંદિર શેઠ લલ્લુભાઈ મોતીચંદના સુપત્ની માણેકબાઈએ

૧૯૧૨માં બાંધવાનું શરૂ કરેલું અને તેની પ્રતિષ્ઠા ૧૯૧૭માં થયેલી. સમય જતાં એની શોભા વધારવા માટે ગાંધી લોગીસાલ દલસુખભાઈ વિગેરેએ દહેરાસરના મંડપની આગળ પતરાનો શેડ ઉતાર્યો અને આગળ એટલાં(વરન્ડે)ની વ્યવસ્થા કરીને તેના ઉપર પતરાના શેડ બાંધ્યાં. બાંકડાઓ વગેરેની ગોઠવણ કરી, એટલે આ મંદિર બહારની વાડી તરીકે ગણાવા લાગ્યું. ભાવિકો સાંજે દર્શનાર્થે આવીને બેસતાં, પછીથી મંદિરની આબુખાબુએ સુંદર બગીચાની વ્યવસ્થા થઈ. પછગથી આ દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર પણ કરાયો હતો.

આગમ સ્તંભ

મંદિરની દક્ષિણ દિશાએ બગીચાની અંદર સાંખીજી શ્રીપદ્મવ્રતાશ્રીના પરિવારે શ્રી આગમ સ્તંભનું સંવત ૨૦૩૭ માં નિર્માણ કર્યું. આગમ સ્તંભમાં ઉપર ચાર શાશ્વતા પ્રતિમાજી છે. ત્રણ ગઢમાં અગિયાર ગણધર અને આગમોદ્ધારકશ્રીજીની પ્રતિમાજી છે. અને નીચેની પીઠિકામાં ૪૫ આગમોનાં નામ, નિર્માતાનાં નામ અને પ્રતિષ્ઠાકારકનાં નામ આપેલાં છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૯૩)

શ્રીમહાવીર સ્વામીજી મંદિર

માણેક શેડાણીની ધર્મશાળાથી ઉત્તરે જતાં કરશનપુરા નજીક શ્રીઆનંદસાગર સોસાયટીની સ્થાપના થઈ છે. તેના મૂળ સંચાલક શેડશ્રી કાન્તિલાલ વારીલાલ ગાંધી છે. આ સોસાયટીમાં લગભગ ૫૦ બંગલાઓ છે. સોસાયટીની મધ્યમાં શ્રીમહાવીર ભગવાનનું મંદિર બાંધવામાં આવ્યું છે (જુઓ ચિત્ર નં. ૯૪). જેની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૨૦૩૪માં વૈશાખ સુદ ૬ ને શનિવાર પૂ. આ. શ્રીકેવેન્દ્રસાગરસૂરિના વરદ હસ્તે થઈ છે. મંદિરની બહારની બાબુએ રાખી બાબુમાં ગુરુમંદિરની દેરી બનાવવામાં આવી છે. જમણી બાબુએ સં. ૩૦૩૬માં મણીભદ્રની દેરી બાંધવામાં આવી છે. આ રીતે આ સોસાયટીમાં શ્રીમહાવીર ભગવાનનું દર્શનીય દેવીપ્યમાન જીનાલય છે.

શેડ શ્રી જેસીંગભાઈ કેવળભાઈનું ઘર મંદિર હતું, તેનું વિસર્જન કરવામાં આવ્યું છે. જેથી એની નોંધ અત્રે લીધી નથી.

પ્રતિમા

લેખકશ્રીની એ ભાવના હતી કે બધાએ મંદિરોના વિગતવાર-પાપણના બીજો, ધાતુનાં બીજો, સિદ્ધચક્રો, જક્ષ-જક્ષીણી, પટ્ટો વગેરેની નોંધ લેવી, પણ તે કાર્ય મુશ્કેલીભર્યું ટૂંકાવાથી તે અત્રે લીધેલ નથી.

જેનો ૨૪ તીર્થકરો ગાને છે જેની નોંધ અત્રે આપી છે. તેમાં ભગવાનનાં નામ, માતા-પિતાનાં નામ, લંછન અને નગરી દર્શાવવામાં આવ્યાં છે.

ચોવીસ તીર્થ કરનાં નામ

અનુક્રમ નંબર	નામ	માતા	પિતા	લંછન	નગરી
૧	ઋષભદેવજી	મારદેવી	નાભિરાયા	વૃષભ	વિનીતા (અયોધ્યા)
૨	અજિતનાથજી	વિભ્યા	જીતશત્રુ	ગજ	વિનીતા
૩	સંભવનાથજી	સેના	જીતારી	ઘોડો	સાવત્રી
૪	અભિનંદનસ્વામી	સિદ્ધાર્થા	સંવરરાય	કપિ	વિનીતા
૫	સુમતિનાથજી	મંગલા	મેઘરથ	કૌચ	કૌરવ્યા
૬	પદ્મપ્રભુ	સુશીમા	ધર	પદ્મ	કોસંબી
૭	સુપાર્શ્વનાથજી	પૃથ્વી	પ્રતિહિત	સ્વસ્તિક	વારાણસી
૮	ચંદ્રપ્રભુ	લક્ષ્મણા	મહાસેન	ચંદ્ર	ચંદ્રપુરી
૯	સુવિધિનાથજી	રામા	સુગ્રીવ	મગર	કાકંદી
૧૦	શીતલનાથજી	નદા	દશરથ	શ્રીવત્સ	ભદ્રીત્રપુર
૧૧	ઐયાંસનાથજી	વિષ્ણુ	વિષ્ણુ	ખાડગી	સિંહપુર
૧૨	વાસુપૂજ્યસ્વામી	જ્યા	વસુપૂજ્ય	મહિષ	ચંપાપુરી
૧૩	વિમલનાથજી	શ્યામા	કૃતવર્મા	વરાહ	કંપિલપુર
૧૪	અનંતનાથજી	સુજ્ઞા	સિંહસેન	સિંચાણો	અયોધ્યા
૧૫	ધર્મનાથજી	સુમતા	ભાનુરાજા	વજ્ર	રતનપુરી
૧૬	શાંતિનાથજી	અચિરા	વિશ્વસેન	મૃગ	હતિથણાપુર
૧૭	કુંથુનાથજી	સિરિ	સુર	છાગ	ગજપુર
૧૮	અરુનાથજી	દેવી	સુદર્શન	નંદાવર્ત	નાગપુર
૧૯	મહિલનાથજી	પ્રભાવતી	કુંભરાજા	કળશ	મિથિલા
૨૦	મુનિસુવૃતસ્વામી	પ્રજ્ઞા	સુમિત્ર	કાચખો	રાજગૃહી
૨૧	નમિનાથજી	વપ્રા	વિજયરાય	નીલકમલ	મિથિલા
૨૨	નેમિનાથજી	શિવાદેવી	સમુદ્રવિજય	શંખ	સૌરીપુરી
૨૩	પાર્શ્વનાથજી	વામા	અશ્વસેન	સર્પ	વારાણસી
૨૪	વર્ધમાનસ્વામી (મહાવીરસ્વામી)	ત્રિશલા	સિદ્ધાર્થ	સિંહ	ક્ષતિયકુંડ

ઉપાશ્રયો

ઢકવાડીમાં પંચનો ઉપાશ્રય :- પૂર્વકાલમાં અંદર લાકડાના આ ઘણો જીર્ણ ઉપાશ્રય હતો, જેની અંદર રહીને સકલચંદ્રજી મહારાજે સત્તરમેદી અને ચોકવીસ પ્રકારી પૂજાઓ કાઢેલગામ રચી. પ્રસંગ એવો બની ગયો કે આ ઉપાશ્રયની પાછળ કુંભારવાડો આવેલ છે. એટલે કાઉરગામાં અભિગ્રહ રાખ્યો કે ગધેડું ભૂંડે ત્યારે કાયોત્સર્ગ પાસવો, પણ કુંભાર ગધેડાઓને બહાર લઈ ગયો હોવાથી સમય વિતતો ચાલ્યો, તેથી એમણે કાઉરગામાં રહીને ઉપરની બન્ને પૂજાઓ રચી પૂજાઓની અંદર પૂજાઓનો મહિમા જેવો ગાયો છે, તેવો સંગીતકારનું દીકરો ડાકાવે તેવી રાગોની સુસવત્રી ગેઠવેલી છે.

પેદી :- અહીં શેઠ પાનાચંદ વૃજલાલની ધાર્મિક ટ્રસ્ટની પેદી ચાલતી હતી તે હાલમાં બહાર લઈ જવાઈ છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૫)

નવાંગી ટીકાકાર શ્રીઅભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ :- શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ કપડવણુજમાં સ્વર્ગવાસ થયા એ વગેરે અધિકાર આગલા પ્રકરણમાં આવી ગયેલ છે, પણ પંચના ઉપાશ્રયમાં તેમનાં પગલાંની દેરી છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૬)

તેની બીજી દિશામાં મણિભદ્રની દેરી પણ છે. આ જુના ઉપાશ્રયનો જીર્ણોદ્ધાર ગાંધી પાનાચંદ લીંબાભાઈની પ્રેરણાથી અને કુનેહથી સારી રીતે થયેલ છે. ઉપાશ્રયનું ચિત્ર આગળ આવી ગયેલ છે.

માણેક શેઠાણીનો શ્રાવિકાનો ઉપાશ્રય :- શ્રીશાંતિનાથ ભગવાન અને શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનના મંદિરની બેડીમાં આ ઉપાશ્રય આવેલો છે. જેનું ચિત્ર આગળ આવી ગયું છે. વર્તમાનમાં પણ જેનો જીર્ણોદ્ધાર થયેલ છે. આમાં સાંધીજી મહારાજ ઉતરે છે અને શ્રાવિકાઓ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે.

(પ્રસંગોપાત) માણેક શેઠાણીએ શ્રીશેત્રુંજય ગીરીરાજ ઉપર વિમલવશહીમાં દિગમ્બરના દહેરાસરની બાજુમાં ભવ્ય અને મનોહર દહેરાસર બાંધાવ્યું છે અને એમનાં આજઠિન સુધી અનેક ટ્રસ્ટો ચાલે છે. સદાવ્રત આદિ પણ ચાલે છે.

શેઠ શ્રીમીઠાભાઈ ગુલાલચંદનો ઉપાશ્રય :- આ ઉપાશ્રય મીઠાભાઈ શેઠની ખડકીમાં દરબાજામાં પેસતાં સામે આવેલો છે. શેઠ હરજીવનભાઈના સુપુત્ર ગુલાલચંદભાઈના પુત્ર મીઠાભાઈના સુપત્ની કુંવરબાઈના સુપુત્ર સ્વ. કરમચંદભાઈના સુપત્ની જંડાવબાઈ તથા શીવબાઈ. તે બે કરમચંદભાઈની સુપત્નીઓએ પોતાના શ્વસુર મીઠાભાઈના નામે સખાવતો કરી ટ્રસ્ટ કર્યું. તેમને પોતાના દરબારી રહેઠાણના નિવાસનો શેઠશ્રીના નામે સંવેગી ઉપાશ્રય કર્યો, આનું ચિત્ર આગળ આવેલ છે.

આ ઉપાશ્રયની અંદર ઉપલે માળે વ્યાખ્યાન હોય છે. તેથી ઉપર પરીખ પ્રેમચંદ રતનચંદે આખો માળ બંધાવ્યો. દરવાજા ઉપરનો બંગલીનો બાગ પરીખ સોમાભાઈ ગવેસ્તમાઈએ પોતાની દીક્ષા નિમીત્તે નવો બંધાવ્યો. તેની બાજુનો કઠારાવાળો ભાગ રમણુલાલ ન્હાલચંદ અંગાડીવાળાએ સ્વાધ્યાય હોય તરીકે જીર્ણોધ્ધાર કરીને તૈયાર કરાવ્યો.

ઉપાશ્રયનું ભોંયતળીયું ખૂદ્દુ ચોગાન-સહિતનું પ્રભાવતીબેન પરીખ રમણુલાલ નગીનદાસ (દિલ્હીવાળા)એ જીર્ણોધ્ધાર કરાવીને સુંદર કર્યું. ઉપાશ્રયની અંદર લાદીઓ બેઠાવામાં વહીવટદાર જયંતિલાલ વાડીલાલ પરંબે મહેનત કરીને સુંદર કરાવ્યું. એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે આ બાંધકામ હીમત તથા કુનેહભર્યું કાર્ય કરનાર શ્રી જયંતિલાલ પાનાચંદ જીવાલા અને બુધ્ધી વાપરવામાં કુશળ શ્રીમકેતલાલ રતનચંદ પરીખનો ક્ષણે સ્ત્રાધનીય છે.

અત્રે પ્રસંગ આવેલો હોવાથી જગવ શેઠાણી અને શિવ શેઠાણીએ શ્વસુરના નામે કરેલી શાશન પ્રભાવનાની નોંધ લઈએ છીએ. (૧) શત્રુજય મહાતીર્થનો છરી પાલતો સંઘ. (૨) ૨૨ સંઘોના સમૂહમાં પ્રથમ નૌકારશી કરાવી. (૩) સંઘ આવ્યા પછી સાધાર્મિક વાતસલ્ય. (૪) નવ્વાણું યાત્રા. (૫) ભવ્ય ઉજમણું. (૬) વિશાનીમાના પાંચ ગામમાં કાયમી સાધાર્મિક વાતસલ્યની રકમ. (૬) મલિકનાથનો ગભારો. (૭) લુણાવાડામાં પૌષ્પશાળા. (૮) બાલાભાઈની ટુંકમાં શિખરબંધી દેવાડય. (૯) કપડવણજીમાં ખાંડાદોર પાંજરાપોળ. (૧૦) સરખલીયા દરવાજે ધર્મશાળા. (૧૧) પોતાના સ્વજનોને પ્રશસ્ત વિતરણ. (૧૨) બજારમાં પરખડી. (૧૩) ૧૯૦૨ માં વીલ કર્યું. (૧૪) અને યાદ આપવું જરૂરી છે કે મીઠાભાઈ શેઠે ચીંતામણીના દહેરાસરને કલા કારીગીરીવાળું મોટું કરાવ્યું હતું.

શેઠ વૃજલાલ હરીભાઈ જૈન ઉપાશ્રય :- દલાલવાડાની ખડકીની બહાર નિકળતાં તેઓશ્રીના નામે આ ઉપાશ્રય થયેલો છે. ક્યારે થયો અને કઈ સાલમાં થયો તેનો પુરાવો ભલે ના હોય પણ ઘણાય લાંબા કાળથી તેનું અસ્તિત્વ છે. સાખીજીઓ તેમાં ઉતરે છે અને શ્રાવિકાઓ તેમાં ધર્મ આરાધના કરે છે. આનું ચિત્ર અગાઉ આવેલ છે. તે ઉપાશ્રય નાનો પડવાથી અને જીર્ણ થવાથી શેઠ પુનઃચંદ પાનાચંદભાઈ વગેરેએ મહેનત કરી બાજુના મકાનો લંધને તેને વિશાળ અને લાંબો બનાવ્યો. ભોંયતળીયું ઉપલો માલ અને તેની ઉપરનો અડધો માળ કર્યો છે.

લહુડી પેશાળ ઉપાશ્રય :- આ ઉપાશ્રય ઘણો જૂનો હશે. તેમાં ગોરજીનો વાસ હંમેશા રહેતો હતો તેવું અનુમાન થાય છે. શરૂઆતનાં પ્રકરણોમાં એ વિષય આવી ગયો છે. ચિત્ર આવી ગયું છે. અહીં ચમત્કારિક ગોરજી રહેતા હતા. આજે પણ તેમાં ગોરજીની ગાદી હાયાત છે. ઉત્તર દિશાની દીવાલમાં ગોખલામાં માનભદ્રનું સ્થાનક છે. આ

ઉપાશ્રય બે માળનો છે. વર્ષો સુધી આ ઉપાશ્રયમાં આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયભક્તિ-સૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી પાદશાહ શંકરલાલ આદિતલાલ નામે વર્ધમાન તપ આચંબીલ ખાતુ શરૂ થયું હતું, તે વર્ધમાન તપ આચંબીલ ખાતુ અગે ચાલતું હતું. વર્તમાનમાં તે આચંબીલ ખાતુ ઢાકવાીમાં ધર્મશાળા નવીન થતાં ત્યાં લઈ જવાયું છે. આ ઉપાશ્રય અજીતનાથજીના મંદિરને લાગીને આવેલો છે.

ધર્મશાળાઓ

માણેક શેઠાણીની ધર્મશાળા :- અંતિમરીયા દરવાજા બહાર ઘણી જ વિશાળકાય બે માળની આ વિરાટ ધર્મશાળા આવી છે, જેતું વર્ણન આગળ આવી ગયું છે. ચિત્ર પણ આગળ આવી ગયેલ છે.

શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ ધર્મશાળા :- સરખલીયા દરવાજા બહાર આ ધર્મશાળા આવેલી છે. હનુમાનજીની ઘણી વિશાળકાય મૂર્તિ આ ધર્મશાળામાં કૂવાને કાંઠે પુરાણી ને પ્રાચીન જમીનમાંથી નિકળેલી હાલ વિદ્યમાન છે. જેથી આ ધર્મશાળાને કોઈ હનુમાનવાળી ધર્મશાળા પણ કહે છે. આ વિષય આગળ આવી ગયેલ છે. ચિત્ર આગળ આપેલું છે.

માણેક શેઠાણીની જ્ઞાતિમાટેની ધર્મશાળા :- આ ધર્મશાળા જ્ઞાતિ અંગેના જુદા જુદા પ્રસંગો માટે જમણવાર ઇત્યાદિ માટે ઢાકવાડીમાં પંચના ઉપાશ્રયની જોડે આવેલી છે. આ ધર્મશાળાનો અત્યારે જીર્ણોદ્ધાર થયો છે અને આની અંદર ભોજનશાળાને રુમાવી લીધી છે. આચંબીલ ખાતુ પણ લાવવામાં આવ્યું છે. આની વિશેષ માહિતી પૂર્તિમાં આપીશું.

અનાથાશ્રમ :- મીઠાભાઈ શેઠની ખડકીની સામે રસ્તા ઉપર માણેક શેઠાણીનું અનાથાશ્રમ નામનું મકાન આવેલું છે. તેમાં ગરીબોને અનાજ અપાય છે. તથા શેઠ શ્રી વાડીલાલ મનસુખરામ લાયબ્રેરી અને વાંચનાલય ચાલે છે.

શેઠ શ્રી મીઠાભાઈ હર્યજીવચંદ ધાર્મિક ટ્રસ્ટ પેઢી :- ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગસ્ત આગમોદ્ધારક આચાર્યશ્રીઆનંદસાગસૂરીશ્વરજી મહારાજે ધાર્મિક સંસ્થાઓનો વહીવટ કરવા માટે સં. ૧૯૭૨ માં આ પેઢીની સ્થાપના કરાવી હતી. ધીરે ધીરે તે બજારમાં આવી અને અત્યારે પોતાના મકાનમાં મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ પરખડી નજીકમાં ચાલે છે. તેની ઉપર શેઠ શ્રી કેશવલાલ કાન્તીલાલ અતિથિગૃહ છે. આ ચિત્ર આગળ આવી ગયું છે.

શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ પરખડી :- તે જુની પ્રાચીન અને કલાત્મક હતી પણ જીર્ણ થતાં હમણાં તે દોસી સ્તીલાલ ખાલાભાઈની સહાયથી નવી બનાવવામાં આવેલી છે. આ બંને ચિત્રો આગળ આવી ગયાં છે.

જ્ઞાનભંડારો

૧. શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ જ્ઞાનભંડાર :- પોતાના ઉપાશ્રયની અંદર ચાલે છે.
૨. શ્રી અષ્ટાપદજી જ્ઞાનભંડાર :- તે અભયદેવસૂરીશ્વરજી જ્ઞાનભંડારમાં અર્પણ કરી દીધેલ છે.
૩. પંચનો ઉપાશ્રય જૈન જ્ઞાનભંડાર :- તે પંચના ઉપાશ્રયમાં ચાલે છે.
૪. શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વરજી જ્ઞાનભંડાર :- દલાલવાડાની સામે ક્ષોત્રિયવાડાની ખાજુમાં તે આવેલ છે. ચિત્ર અગાઉ આપેલ છે. (જ્ઞાન ભંડારો અંગેનો વિષય આગલા પ્રકરણોમાં આવી ગયેલ છે)

શેઠ મણીભાઈ શામળભાઈ પાઠશાળા હાલ વર્તમાનમાં અભયદેવસૂરીશ્વર જ્ઞાન મંદિરમાં ચાલે છે. વળી તેમાં ધાર્મિક મધ્યમ શિક્ષણ અધિક ધાર્મિક શિક્ષણ અને સંસ્કૃત આદિનું શિક્ષણ. એમ ત્રણેય વિભાગમાં શિક્ષણ ચાલે છે.

શ્રી અભયસૂરીશ્વરજી જ્ઞાન મંદિરનું નિર્માણ પરીખ વાડીલાલ મનસુખરામનું કરેલું છે. સહાયકો બીજા ઘણાંય હોય પણ કુનેહ, યુદ્ધિ અને મોટો ફાળો તેઓશ્રીનો છે.

વર્તમાનમાં જૈનોને અનુકુળ પડે તે માટે ભોજનશાળા નવી ધર્મશાળામાં આવેલી છે.

ઉદ્યોગી માણસો ઉદ્યોગ કરી શકે, તે માટે જૈનોને માટે ઉદ્યોગ ગૃહ ખોલ્યું છે.

(જુઓ ચિત્ર નં. ૬૨)

કસ્તુલાલ વાડીલાલ મનસુખલાલ પરીખ લાયબ્રેરીનું હાલમાં નિર્માણ થયેલું છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૭) (આના વિષયોનો પરિચય આગળ પરિશિષ્ટમાં આપીશું.)

શ્રીઆગમોધારક સમારક ટ્રસ્ટ :- દલાલવાડામાં સ્થાપવામાં આવ્યું છે તે સ્થાન આગમોધારકની જન્મભૂમિનું સ્થાન છે.

શ્રીજયન્ત હોસ્પીટલ તથા મેનાબેન આઈ હોસ્પીટલ જેનું વર્ણન આગળ આવી ગયું છે. આગળ ચિત્ર આપી દીધું છે.

સાધાર્મિક સેવા ટ્રસ્ટ :- કોકીબેન ગુણવંતલાલ ગાંધી તથા મોતીબહેન ન્હાલચંદ દોશીના દાનથી ઉપશીકૃત ટ્રસ્ટ શરૂ કરવામાં આવેલ છે. સંવત અત્યારે ચાલ નથી. તેમાંથી સાધાર્મિકોને અનાજ વગેરે સહાય આપવામાં આવે છે.

મહત્વની વાત

શરૂઆતની અંદર સામાન્યથી સાલવારીઓનો નિર્દેશ પેરા નંબર ૩ માં કરેલ છે. તેના પુરાવા આ સાથે આપ્યા છે. એક વાત અગે એટલી પણ જણાવવી છે કે વસ્તુપાલ તેજપાલે આખુમાં દહેરાં ખંધાવ્યાં ત્યારે કપડવણજના વીશાનિમા સંઘને ત્યાં અમંત્રણ આપી બોલાવ્યો હતો. એવો ઉદ્દેશ વસ્તુપાલ તેજપાલના ચરિત્રમાં મલી આવે છે.

જૈન આલમમાં મળતા પુરાવા

(પેરા નંબર ત્રણમાં નિર્દેશ કરેલા પુરાવા. આ પુરાવા સંપાદકે આપેલા હતા.)

૧. નવાગવૃત્તિકાર પ. પૂ. આ. મ. શ્રીઅભયદેવસૂર્યચરણ મહારાજ સંવત ૧૧૩૫માં કપડવણ્જમાં સ્વર્ગવાસ થયા.

૨. સંવત ૧૧૩૬ની પહેલાં ગોવર્ધન શેઠે શ્રીનંદીશ્વરદ્વિપતું શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી મૂળનાથકવાળુ કપડવણ્જમાં બાવન જીનાલય બંધાવ્યું. તેનો ઉલ્લેખ આ. શ્રીગુણચંદ સુરીજીએ રચેલા પ્રાકૃત મહાવીર ચરિત્રમાં કર્યો છે.

૩. કર્પટવાણિજ્યના શેઠ યશોનાગની સાધ્વી સ્ત્રી પાલીએ સંવત ૧૧૬૦ (આવો એક પચ્ચરના ભાગ પર ઉલ્લેખ કર્યો છે.) ચિત્ર આગળ આવી ગયું છે.

૪ આચાર્ય દેવભદ્રસૂરિજીએ પાસનાહચરિત્ર સં. ૧૧૬૮માં પૂર્ણ કર્યું. તેમાં જણાવે છે કે, કપર્દિ શેઠે કપડવણ્જથી શ્રી શેત્રુંજ્ય આદિતીર્થોની તીર્થયાત્રાનો છરીપાળનો સંઘ કાઢ્યો, એવો નિર્દેશ કર્યો છે.

૫. વિ.સં. ૧૨૭૫માં આણુ ઉપર દેવસ્થાનોની પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવમાં કપડવણ્જ અને ચાંપાનેરમાંથી નીમા વણિકો ગયા હતા.

૬. સંવત ૧૩૦૬ વર્ષે ફાગણ સુદ ૮ સામે કર્પટવાણિજ્યે શ્રી ગુર્જરજ્ઞાતૌ માતૃ ખયતલદેવી શ્રેયાંત્રી સાજણેન શ્રીઆદિનાથ બિંબ શ્રી કમલપ્રભસૂરિણામુપદેશેન કારિતં પ્રતિષ્ઠતં ચ (માતર સુમતિનાથ બાવન જીનાલયમાં આ પ્રતિમા છે.)

૭. કર્પટવાણિજ્યના રહેનારા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શ્રેષ્ઠી પાંદહણના પુત્ર રત્ન અને તેની માતા રેણુદેવીએ શ્રી જ્ઞાતિનાથની મૂર્તિ સંવત ૧૩૫૧ના ફાગણ સુદ ૨ શુક્રવારે ભરાવી, (શેત્રુંજ્ય ઉપર તે છે.)

૮. કર્પટવાણિજ્યના રહેવાસી શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શ્રેષ્ઠી ભાઈઆકે શ્રીઅજિતનાથ ભગવાનની પ્રતિમા સંવત ૧૪૮૮ના કાર્તિક સુદ ૨ સોમવારે શ્રે. સીંહાભાર્યા સંસારદે પુત્ર ભાઈઓ ભાર્યા સાહુ પુત્ર વાછા ભાતૃ સોમા ભાર્યા ટાઉ, ગાધા ગુણી આદિ કુટુંબના શ્રેયમાટે ભરાવી અને તપાગચ્છાચાર્યશ્રી સામસુંદરસૂરિયે પ્રતિષ્ઠા કરી. (અમદાવાદ રીચી રોડ ઉપરના શ્રીમહાવીરસ્વામીના દહેરાસરમાં આ પ્રતિમા છે.)

૯. સં. ૧૪૮૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદી ૨ દિને નીમા જ્ઞાતિના મે સદા ભાર્યા માણેકદેવાં પુત્ર ગંગાએ ભાર્યાસમની વગેરે કુટુંબ કલ્યાણ માટે શ્રીમહાવીર સ્વામી સમયસરણ કરાવ્યું.

અને શ્રી સોમસુદંરસુરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં આ સમવસરણુ ધાતુનું છે.)

૧૦. સંવત ૧૪૯૯ વર્ષે પોષ વદી ૧૦ શુક્રવારે શ્રી નીમાજ્ઞાતિના ગં. ગડદા ભાર્ય સલહુન: પુત્ર સાચરે પોતાના કલ્યાણ માટે જીવતસ્વામી શ્રીસુપાર્શ્વનાથ પ્રતિમા કરાવી અને શ્રી જૃહત્તપાગચ્છના શ્રીરત્નસિંહસુરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (તે કલેળના શ્રી આદિનાથ ભગવાનના મંદિરમાં છે.)

૧૧. સં. ૧૫૦૧ ના જેઠ સુદ ૧૦ના નીમા જ્ઞાતિવાળા દો. ભદ્રા સુત સાંગા પુત્ર ઘનશી ભાર્યા શ્રીચંદિગા સુતા મલ્લહાએ શ્રીજ્ઞાતિનાથ પ્રતિમા કરાવી અને શ્રીમુનિસુદંર સુરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી.

૧૨. સં. ૧૫૦૬ના વર્ષે માગસર સુદ ૧૩ ના કર્પટવાણિજ્યના રહેવાસી ઉકેશ જ્ઞાતિના શ્રેષ્ઠી નરપાલ ભાર્યા નામલદે પુત્ર કર્મણુ ભાર્યા ઠરમાદે માતૃજ ભોળાદિના કલ્યાણ માટે શ્રીસંભવનાથની પ્રતિમા કરાવી અને જૃહત્તપા શ્રીજ્યયંદસુરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (ખંભાત માણેકચોકમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં આ પ્રતિમા છે.)

૧૩. સં. ૧૫૨૦નો સંપૂર્ણ લેખવાળી શાંતિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા કપડવણજમાં છે.

૧૪. સં. ૧૫૨૨ના વર્ષે જૈશાખ નીમા જ્ઞાતિવાળા દોશી વાંચળા ભાર્યા દુલી પુત્ર દોસ્તી ભાર્યા વાડ સુદ જૈશી ગણપતિ ભાર્યા રેવતી કંક, અને ભાર્યા હરપતિ ભા. પંક્તિ પુત્રે શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રતિમા કરાવી અને તપાગચ્છના શ્રીલક્ષ્મીસાગરજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી. કર્પટવાણિજ્ય નગરે (આ પ્રતિમા શેઠ જેસીંગભાઈના ઘર દહેરાસરમાં હતી, તે અત્યારે ચિંતામણુદાદાના દેસસરે છે.)

૧૫. સં. ૧૫૨૩માં કર્પટવાણિજ્યના રહેવાસી શેઠ દોસ્ત કુસ્તાનીયે ધાતુની પ્રતિમા ભરાવી (મહુધા-મધુપુરા નાના આદીશ્વર ભગવાનના દહેરાસરમાં છે.)

૧૬. સં. ૧૫૩૩ ના પોષ વદ ૧૦ કર્પટવાણિજ્યના રહેવાસી વીશા મેવાડ જ્ઞાતિના સોની ગુણરાજ વગેરેએ શ્રીકુંથુનાથની મૂર્તિ ભરાવી. (અમદાવાદ રતનપોળના શેઠના બંધાવેલા મહાવીરસ્વામિના મંદિરમાં આ મોટી ધાતુની પ્રતિમા છે.)

૧૭. સં. ૧૫૬૫ના અપૂર્ણ લેખવાળી શાંતિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા છે.

૧૮. સં. ૧૫૬૬ આસો સુદ ૨ ના દિવસે કપડવંજમાં વાચક હર્ષભંજા ગણિના શિષ્ય વાચક હર્ષમૂર્તિએ શ્રીચંદનગ્રાળા ચરિત્ર ચોથાઈ લખી.

૧૯. સં. ૧૫૬૮ ના લેખવાળી શાંતિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા છે.

૨૦. સં. ૧૬૧૮ ના ફાગણ વદ ૨ ને શુક્રવારે કર્પટવાણિજ્યના રહેવાસી નીમા જ્ઞાતિ દોશી માયા ભાણીયા કાનજી પુત્ર રત્ન જાગા ભા. શાણી તથા પુત્ર સહિત દોશી ભગાએ પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રીશાંતિનાથની પ્રતિમા કરાવી અને તપાગચ્છાચાર્ય શ્રી સોમવિભવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (આ પ્રતિમા ઢાકાવાડીના શ્રી શાંતિનાથ મંદિરમાં છે.)

૨૧. સં. ૧૬૧૮ ફાગણ વદ ૨ ને શુક્રવારે કર્પટવાણિજ્યના રહેનાર દોશી લકુઆએ શ્રીશાંતિનાથજીની પ્રતિમા ભરાવી. (આ પ્ર. શાંતિનાથના દહેરાસરમાં છે) (આ સાલના લેખવાળી ધાતુ પ્રતિમાઓ જે.પે.ના. ઘર દહેરાસરમાં હતી.)

૨૨. સં. ૧૬૧૮ ફાગણ વદ ૨ શુક્રવારે કર્પટવાણિજ્યના રહેનાર દોશી લકુઆ ભાર્યા તાપુ પુત્ર રત્ન દો. પભા. ભા. રાજી પુત્ર કુમકાજી પ્રમુખ કુટુંબ સહિત પોતાના કલ્યાણ માટે X X X X X અને X X X X X પ્રતિષ્ઠા કરી, સંઘતું મંગલ કાર્ય થાવ. લી.

૨૩. અક્ષાઈ ૪૪ સં. ૧૬૫૫ વર્ષે માગશર સુદી ૫ શુક્રવારે લઘુ પોસાલ શાળાવાળા કર્પટવાણિજ્યના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળી જ્ઞાતિ પ. અકકના ભાયા મકઈ પુત્ર રૂપજી પ્રમુખ પંચપુત્રો વિગેરે કુટુંબ સહિત પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રીવાસુપૂજ્યગિંબ કરાવ્યું અને તપાગચ્છ ભદ્રારક શ્રી હીરવિજયસૂર પટે મુકુટ સમાન શ્રીવિજયસેનસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી (હસાલવાડના વાસુપૂજ્યસ્વામિના મંદિરમાં મૂળ નાયકો લેખ)

૨૪. અક્ષાઈ ૪૪. સં. ૧૬૫૫ વર્ષે માગશર સુદ ૫ શુક્રવારે લઘુપોસાળવાળા કર્પટવાણિજ્યના રહેનારા શ્રીમાલી જ્ઞાતિ પ. અકકનાની ભાર્યા મકઈ પુત્ર સવજી પ્રમુખ પંચ પુત્રો વિગેરે કુટુંબ સહિત પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી વાસુપૂજ્યગિંબ કરાવ્યું અને તપાગચ્છ ભદ્રારક શ્રી હીરવિજયસૂરિ પદ્મધર મુકુટ સમાન શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (મોઢીયાના આદિથર ભગવાનના મંદિરે આ પ્રતિમા છે.)

૨૫. અક્ષાઈ ૪૪ સં. ૧૬૫૫ ના કર્પટવાણિજ્યના રહેનારા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના પં. અલકા વિગેરે શ્રી શંભવનાથજીની મૂર્તિ ભરાવી. (આ મૂર્તિ નગરશેઠના ઘેર ઘરદહેરાસરમાં હતી.)

૨૬. સંવત ૧૬૬૩ વર્ષે ગૈશાંખ વદિ ૬ બુધવારે એંતરેલી ગામના રહેનારા શ્રીમાળી જ્ઞાતિવાળા શા. દેવચંદ તારાચંદ.

૨૭. સં. ૧૬૬૬ વર્ષે ફાગણ સુદ ૩ શુક્રવારે કર્પટવાણિજ્યના રહેનારા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શેઠ ગોહિઆ પોતાની પતિનિ અંગદિ સહિત તથા XXXXX તથા તારાXXXXXજનમથે

ભાર્યા મોહના પુત્ર વજ્રવરાજ દેવરાજ બળરાજ, જીવરાજ પુત્ર શા રત્ન વગેરે સમસ્ત કુટુંબ સહિત પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રીઆદિનાથ ખિંબ કરાવ્યું અને શ્રીતપાગચ્છ લટારક કોટી કોટી સર્વશ્રી દિગ્વિજયસુરિ પટ્ટલકારહીરમુગુટ સમાન શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. શાહિ અકબર શાશનમાં કર્પટવાણિજ્યમાં રહેનાર સકલ સંઘનું કલ્યાણ થાવ. (દાકવાડીમાં શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના મંદિરમાં મૂળ નાયક ભગવાન છે.)

૨૮. સંવત ૧૬૬૬ વર્ષે ફાલગુણ સુદ ૩ શુક્રવારે કર્પટવાણિજ્યમાં રહેનાર ભાર્યા કમલાદેવી પુત્ર શા શીવ ભાર્યા દેવકીએ પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી અજીતનાથનું ખિંબ લરાવ્યું અને આ. શ્રીવિજયસેનસુરિ નિર્દેશાત્ પ્રતિષ્ઠા કરી. કર્પટવાણિજ્યના સકલ સંઘનું કલ્યાણ થાવ. (ચૌમુખજીના મંદિરમાં આ મૂળ નાયક ભગવાન તરીકે છે.) (બીજા આવાજ લેખના બે પ્રતિમા છે.)

૨૯. સંવત ૧૬૭૨ માં શ્રીદાળસાગર ગ્રંથ શ્રીજયસોમગણીએ કપડવણજમાં લખીને પૂર્ણ કર્યો.

૩૦. સંવત ૧૬૭૬ માં ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી મહારાજે કપડવણજમાં જલપસંગ્રહ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો.

૩૦. સંવત ૧૪૦૭ માં સ્વેલ શીલહુત કાવ્યની સં. ૧૭૦૧માં કપડવણજમાં નકલ કરી.

૩૧. સંવત ૧૭૪૯માં શીલવિજય ગણિએ તીર્થ માળાની રચના કરી, તેમાં ૧૫૬ મી ગાથામાં કપડવણજનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૩૨. સંવત ૧૭૯૯ ના પોષ વદ ૪ શુક્રવારે પં.શ્રી સૌભાગ્યવિજયજી મહારાજના શિષ્ય પૂ. પં.શ્રીઅમીવિજયજી મહારાજે શ્રીસૌભાગ્યપંચમીકથા શ્રીજ્ઞાનપંચમી પર્વના મહિમાને વર્ણવતી કપડવણજમાં લખી.

૩૩. સંવત ૧૮૩૬ ના માગશર સુદ ૧૩ ના દિવસે દિગ્વિજય નામનો ગ્રંથ કપડવણજમાં લખ્યો.

૩૪. સંવત ૧૮૪૦ માં શ્રી ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથ પ્રાસાદમાં કપડવણજમાં જયસોમે “દાળસાગર” લખ્યો.

૩૫. સંવત ૧૮૪૮ ચૈત્ર વદ ૬ રવિવારે નવપદ વાચનીકા પં. દીપ વિજયજી મહારાજે શ્રીચિંતામણીપાર્શ્વનાથ પ્રાસાદમાં લખ્યો. (અત્યારે આ પત્ર પંચના ઉપાશ્રયે છે)

૩૬. સંવત ૧૮૫૦ માં શેઠ મીઠાભાઈ શુક્લાબચંદે શ્રી ચિંતામણીજી દાદાનો પ્રાસાદ નાનો હતો તે લાકડાની કારીગીરીવાળો મોટો બનાવ્યો. અને તેમનો (મી.ચુ.નો) શ્રીમદ્લિનાથ ભગવાનનો ગભારો બનાવ્યો.

૩૭. સંવત ૧૮૬૫ મહા સુદ ૩ ને રવિવારે દયાવિજયજીના અભ્યાસના માટે અને આત્મ કલ્યાણ માટે પં. શિખવચંદજીએ આંતરસુખામાં શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામિના મંદિરમાં શ્રી કિદ્દયસજીનો પટ ચિત્ર સહિત કરાવ્યો અને સંવત ૧૮૭૮ ના માગસર સુદ પાંચમે તેમને કપડવણુજમાં શ્રી ચિંતામણીજી દાદાના મંદિરે સંપૂર્ણ કર્યો. (ચિત્રકર જ્યંતિલાલ ઝવેરીની હસ્ત પોથીના આધારે)

૩૮. સંવત ૧૮૯૯ અસો સુદ ૧૫ ના જીવવિચાર પ્રકરણ દોરી ઝવેરલાલે લખાવ્યું.

૩૯. સંવત ૧૯૦૩ શકે ૧૭૬૮ પર્વતમાને માધ મહિનામાં કપડવણુજના રહેવાસી નીમા શા કાલિદાસ જીવણદાસની ભાર્યા જતનવહુ સુત છોટલાલે પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રીઅનંતાનાથ બિંબ ભરાવ્યું અને xxxxxx શ્રી શાંતિઆગરસુરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (ડોલોઈ મુનિસુવૃતસ્વામીજીના દહેરામાં આ પ્રતિમા છે.

૪૦. પં. હર્ષભૂષણ ગણિએ કપડવણુજમાં અંચલમતદલન પ્રકરણ રચ્યું.

૪૧. સતરમી સદીમાં શાંતિકુશળ ગણિએ ગોડી પાર્શ્વનાથના સ્તવનમાં બારમી ગાથામાં કપડવણુજનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૪૨. વીશાલરાજ ગણિના શિષ્ય કીર્તિરાજે તીર્થમાલા રચી છે, તેની તોતેરમી ગાથામાં કપડવણુજનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૪૩. દીપવિજયજી મહારાજે આંતરસુખામાં શ્રીશંત્રુજયમહાત્મય લખવાનું શરૂ કર્યું અને શ્રીચિંતામણીપાર્શ્વનાથ મંદિરે તે પુર્ણ કર્યું.

૪૪. તીર્થમાળાઓ આદિમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનના નામે ગણાવતાં કપડવણુજના પાર્શ્વનાથના નામનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૪૫. સંવત ૧૯૧૫ માં શ્રીશંત્રુજય ગિરિરાજ પર બાલાભાઈની ટૂંકમાં શેઠ મીઠાભાઈ શુક્લાબચંદના નામે તેમની પુત્રવધુઓએ શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી પ્રાસાદ બંધાવ્યો છે.

૪૬. દાદાની ટૂંકની બહાર શતસ્થંભિયા મંદિરની પાછળ શેઠાણી માણેકબાઈએ દહેરાસર બંધાવ્યું.

૪૭. તિરિરાજ પર મોતિશાની દૂકમાં ૭૫ નંબરની ટેરી શેઠ શામળભાઈ નચ્ચુભાઈએ ખંઘાવી છે.

એક વાત-મારા સંગ્રહ કરેલા અને લીધેલા પ્રતિમા લેખો અને પ્રશસ્તિઓમાં પંદરમી સદીથી લઈને વીસમી સદીના પૂર્વ ભાગના લેખો ને પ્રશસ્તિઓ ગણી છે. જેનો સંપૂર્ણ નિર્દેશ અત્રે આપી શકાયા નથી કારણકે તે સં. ૧૯૯૬માં લીધેલ. અત્યારે તે અસ્ત વ્યસ્થ થતાં સંપૂર્ણ અપાયા નથી. તેમજ એક સરખા લેખો પણ નથી આપ્યા. કપડવણજીની ૨૦૧૧ની અંગનશલાકામાંના પ્રતિમાના લેખોનો સમાવેશ આમાં કર્યો નથી.

ગૌરવ નવમું

મુસ્લીમ સંતો-મહાપુરુષોની દરગાહો

દુદુ બાદશાહની દરગાહ :-

કચડવણમાં કચેરી છે ત્યાં (જ્યાં હાલ સરકારી કચેરીઓ આવેલ છે.) બાબી વંશનાં જૂનાં ખંડેરો છે. કચેરીમાં પ્રવેશતાં જ કિલ્લાનાં નિશાન દેખતાં શાહી વિભાગની યાદ આપે છે. આ સ્થળમાં પ્રવેશતાં ડાબી બાજુ પ્રાચીન સ્થાપત્યની યાદી રૂપ ગુમ્મા મસ્જીદની પાછળ જ દુદુ બાદશાહની પવિત્ર દરગાહનાં દર્શન થાય છે. આ વિભાગમાં પ્રવેશતા મોટા ભાગના દુદુ બાદશાહને સલામ આપે છે. તેનો ઉરસ મહોરમ માસમાં બારમાં ચાંદે થાય છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૬૬)

બહેરપીર-આ દરગાહનો ઉરસ મહોરમ સાહેબના મહિનામાં દસમા ચાંદે આવે છે. તેનો વહીવટ હાલમાં ગુલામ નબીમલમ શાહ દિવાન (ફકીર) કરે છે.

ટોકડીયા પીર-આ દરગાહનો ઉરસ રજબ મહિનામાં તેરમા ચાંદે થાય છે તેનો વહીવટ સૈયદઅલી ઇસાકઅલી કરે છે.

લાહણી બીબીની દરગાહ-કચેરીમાં પ્રવેશતાં ડાબી બાજુ, દુદુબાદશાહની દરગાહ સામે, જમણાં હાથે નાનકડી દરગાહ છે. (કચડવણની રાજ્યકર્તાશ્રીની નાનકડી દરગાહ કેમ ?) એક સુંદર વહીવટકર્તા આ બેગમની દરગાહ સુંદર અને સન્માનીત હોવી જોઈએ. સરકાર તરફથી ધૂપ વગેરે માટે રકમ અપાય છે.

ગોરા પીરની દરગાહ-ગુમ્મા મસ્જીદની બાજુમાં આવેલ આ દરગાહ છે. જેમાં બે મબર (રાબ) છે.

બાર શાહીદનો તકીયો-ઈસ્લામપુરા.

સતરે ચાકુબની દરગાહ-ભુતબાબડા પાસે આ દરગાહ આવેલ છે. જેમના કબ્રબર ઉપર હિંદુભાઈઓ ઘણીજ મોટી સંખ્યામાં આવે છે. દર વર્ષે તેમનો ઉરસ જુલહજના મહીનામાં ૧૭માં ચાંદે આવે છે.

તાજ બાદશાહની દરગાહ—અંતિસર્યા દરવાજા બહાર તલાવમાં આવેલ છે. શ્રીલી-
ગંજ માતાની નાનકડી દેરી પાછળ આ તાજબાદશાહની દરગાહ આવેલ છે. આ દરગાહ ૩૦'x૨
ચો. વારમાં સમાયેલ છે. હમણું ૧૯૭૬ સાલમાં સુંદર રોજી બાંધ્યો છે. આ તાજ બાદશાહ
અંગ્રેજોના સમયમાં ધામોદના લીલ સરદારોના સરકાર તરીકે કપડવાણ પર ત્રાટક્યો.
તેમના સાથીદારો સાથે ત્રણેક જણને લોડે કોંસી આવેલ. તેમનો ઉરસ છલહજ મહીનાના
૧૬માં ચાંદે આવે છે.

ગેળનશા પીરની દરગાહ—કશનપુરામાં જતાં જમણી બાજુ આ દરગાહ આવેલ છે.

મુલતાન શહીદની દરગાહ—રેલવે સ્ટેશન જતાં મોઝાસીની સડકે જ્યાં ચાર
સડકો છે. ત્યાં એક પુરાણો લીમડો છે. તેની નીચે આ દરગાહ આવેલી છે. આનો વહીવટ
કમળના રહીશો કરે છે.

કાઠુ સૈયદનો રોજો

સરકાર પીરની દરગાહ

નવાબા પીરની દરગાહ

સૈયદ દરગાહ—૫૦૦ વર્ષ પૂર્વી પાત છે—કે અરબસ્તાનથી આવેલ સૈયદને કોઈ
કસબસર અહીંના મુસ્લીમ જાસકો સાથે જળ થયો. તેમાં તેઓ શહીદ થયેલા. આ
દરગાહ પાકી કરવાની મમાઈ છે. તે માટીના ઢગલા રૂપે જ રહે છે. કહેવાય છે કે—એક
સમય વાઝાશિનોરના નવાબ સાહેબ પધારેલા, અને સત્તર દરગાહો પાકી જમાવી પશુ ત્રેજ
સગે દરગાહ ફાટીને માટીનો ઢગલો થઈ ગયો અને તેમણે સ્વપ્નામાં જણાવ્યું કે મારી
દરગાહ પાકી બનાવશે નહીં. ત્યારથી હજુ પશુ આ માટીના ઢગલા રૂપે જ છે. કહેવાય
છે કે ખ્રિસ્તી સમયમાં એક સર્વેયર નદીના સત્તર સૈયદના આરાથી જમીન માપવા જતાં
તેની કુટપટ્ટી તુટતી. તેથી તેણે લોકોની સાંકળિની માપણીથી માપતાં તુટતાં અને તે પોતે
શુદ સાથે ચોંટી જવાથી, માફી માગી. આંથી તે માખ્યા વિના પાછો ફરેલો.

સત્તર શહીદોની દરગાહ—નીરમાલી ગામ તરફ જવાના રસ્તે જમણી બાજુએ
આવેલી છે. તેમનો ઉરસ રજબમહીનાના ૧૭માં ચાંદે આવે છે. (ગુલ્યોગચિત્ર નં. ૧૦૫).

શેરન શહીદોની દરગાહ—જેને કોઠાની મસ્જિદ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં આ દરગાહ
છે. આ સ્થળે જે સાંઈ રહેતા, તેમનું નામ અમીરશાહ હતું. તેઓ સંસ્કારી અને શિક્ષિત
કુટુંબના હતા. (જેમણે કપડવાણ ઇતિહાસ લખવામાં આરો એવો ફળો આવેલો.) તેઓ
એક કુના દસ્તાવેજ લેખા હતા.

જમાલ શહીદની દરગાહ—કપડવણુજના આ નરવીર શહીદની દરગાહ છે. નદી દરવાજે એક ગોખ અને દરગાહ છે. તે વતન માટે શહીદ થનાર વીરની કથાને કહે છે. વિજ્ઞાનયુગનો માનવી માને કે ન માને, પણ વર્ષો પહેલાંની વાત છે કે—દુકાળના ઓળા બ્યારે દેખાયા ત્યારે હોમ-હવનથી જરુણને રીઝવવા પ્રાર્થનાઓ થઈ. અને નદીઓમાં વસંતીએ વળાંક બદલ્યો અને મહોરે માઝા મૂકી. અને નદીઓ ગામને આફતમાં ઉતારવા તૈયાર થઈ.

ગામમાં કેડ સમા પાણી ભરાવા માંડ્યાં. જનતા ગભરાઈ ગઈ. ગામ ડુબશે એ ડર લાગ્યો. “જલ તોલન કરો” પાણીને વધાવો, તો પાણી ઉતરે.

(પહેલાંના સમયમાં અને હાલમાં પણ કેટલેક સ્થળે અતિવૃષ્ટિ વખતે પાણીને ‘દૂધ, દહીં’, ઘી, કંકુ, ફુલ સાથે બહેનો અને ગામના યુખી વગેરે મળીને જળદેવીને ચુંદરી વગેરેથી વધાવવામાં આવે છે.)

જલ તોલન કરવા કોઈ તૈયાર ન હતું. ગરીબો ધર્મશાળાઓમાં અને શ્રીમંતો તેમના મકાનોમાં ભરાઈ ગયા. ત્યારે એક જુવરામાં રહેનાર વૃદ્ધાનો લાડકવાયો (ગાંધી કોમનો) જે ગરીબ માતાનું પોષણ કરતો હતો, તેણે વૃદ્ધ માતાની રજા મેળવી. હાથમાં તાંબાનું તાગુડી લઈ નદી દરવાજે જઈ દરવાજાની બારી ખોલી. જળ તોલન કરવા જળમાં પ્રવેશ કર્યો. ધસમસતા પાણીના પ્રવાહમાં તણાયો. શહીદ થયો. જળ ઉતરવા માંડ્યાં. ગામ બચી ગયું. વીર પવિત્ર માનવી પ્રભુના દરબારમાં વતન ખાતર હાજર થઈ વંદન કરવા ઉભો રહ્યો. શહીદની યાદ દેનાર અને નમન કરવા યોગ્ય તે દરગાહ આજે પણ મોગુદ છે. (કેટલાક તેમનું મૂળ નામ અહમદ કહે છે.) “શહીદ” (શ્રી ધનવંતભાઈ મા. શ્રોફના સૌજન્યથી સાભાર)

તેસુર અલીબાબાની દરગાહ—પ્રાચીન સ્થાપત્યના અવશેષ રૂપ હાલ અમલી મસ્જીદના ઓટલા પર આ દરગાહ છે.

કસ્બાની મસ્જીદ—અંતિસરીયા દરવાજા તરફ જતાં કસ્બાની સામે જ બુની પાંજરા-પોળની પાસે—પટેલ વાડાના નાકે આ મસ્જીદ આવેલ છે. આ મસ્જીદ બાંધવામાં મહત્વની વ્યક્તિ મહમંદ મુરાદ નામના ભાઈએ કસ્બાની ભાઈઓના સહકારથી બાંધેલી. આ મહમંદભાઈ મુરાદભાઈ નામાંકિત વ્યક્તિ હતા. તેમના નામની પાંજરા પોળ પાસે ખડકી છે. આ મસ્જીદ આશરે ૨૦'x૧૫' ચો. વાર ક્ષેત્રફળમાં છે. તેમાં વજુ કરવા માટે નાનકડી કુઈ છે. તેનો વહીવટ કસ્બાની જમાત કરે છે. (ભુઓ ચિત્ર નં. ૭૧)

(મહમંદ મુરાદની મસ્જીદ) કસ્બાના પ્રામાણિક અને નિતિવાન સૈયદ મહમંદ—મુરાદ. એક સામાન્ય ખેડૂત હતા. શેઠ શ્રી મીઠાભાઈ શુલાલચંદ બ્યારે બહાર જાય ત્યારે તેમની

સાથે બેલગાડી લઇને સૈયદ જતા હતા. આ કસ્બાના મુસ્લીમો શાહી જમાનાથી શેઠીયાઓ સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ રાખતા. બ્યારે બંગાડીવાડ અને કસ્બાની જમાત અલગ થઈ ત્યારે કસ્બાને અલગ મસ્જીદની જરૂર પડી. એક વખત શેઠે ખુશાલીમાં કહેલ કે “સૈયદ જે કાંઈ જોઈએ તે માંગ.” સૈયદ મહમંદ મુરાદે તે વખતે શેઠને વિનંતી કરી કે આપની પાંજરા પોળ પાસેની જમીન અમોને મસ્જીદ કરવા આપો. કપડવણુજના આ નગરશેઠ વંશના પ્રતિભાશાળી પુરુષે તરતજ આ પાંજરાપોળ પાસેની વિશાળ જમીન મસ્જીદ બાંધવા આપી. મસ્જીદના બાંધકામ પછી તેનો જીર્ણોદ્ધાર મલેક બાપુમીયા ફૈયુમીયાનાં હાથે થયો. મેડાબંધી આ મસ્જીદમાં બાળકોને ધાર્મિક જ્ઞાન માટેની શાળા ચાલે છે. નીચે દુકાનો છે. કે-જેના લાડાથી વહીવટી ખર્ચમાં પણ ફાયદો રહે છે. તેનો વહીવટ કસ્બાની જમાત કરે છે.

કઢિયાની મસ્જીદ (શામ સૈયદની મસ્જીદ)—શામ સૈયદના ચકલેથી નદી દરવાજા તરફ જવાના વળાંક પર જમણા હાથે આ મસ્જીદ છે. આ મસ્જીદના કાર્યમાં મહત્વની વ્યક્તિ શામસૈયદ હતા. જો કે તેના લેખ પ્રમાણે શામસૈયદ ગુજરાતના બાદશાહ અહમદશાહના એક ખાસ સમયમાં હતાં. તેઓ કપડવણુજમાં આ સ્થળે રહેતા હતા. પોતાના અનુયાયીઓ મારફતે નમાઝ પઢવા માટે આ એક મસ્જીદ કરેલી. તેમની દરગાહ પણ આજે આ મસ્જીદ નીચે છે. તેઓની ગુજરાતના પીરોમાં ગણના છે. તેઓના ઘણા ચમત્કારો છે. મસ્જીદનો પાયો કરતાં પૈસા નીકળેલા. જેમાંથી આ મસ્જીદ બાંધવામાં આવેલી. તેમ આ મસ્જીદના પત્થરો પાવાગઢથી લાવવામાં આવેલા છે. કડીયા ખીરાદરો તેમના અનુયાયીઓ હતા. (જુઓ ચિત્ર નં. ૭૨) આજે આ મસ્જીદ તથા દરગાહનો વહીવટ કડીયાની જમાત કરે છે.

આ મસ્જીદનો લેખ

હુમાયુ નખી સાહેબે આ મસ્જીદ (આજે ખગીયા જેવું હવામાં ઉભું રહેનાર મકાન) દુનિયાના માટે ચાદિનને માટે ઉંચાં ઘરેણાંને ઉમેદવાર બીજ દુરગા પરમેશ્વરની મજબૂતીને માટે હીજરી સન ૭૨૦ સંવત ૧૩૫૬માં બંધાવેલી છે. આ લેખમાં અબુલ ફત્તા અહમદશાહ બીન મહમદશાહ બીન મુજફ્ફરશાહ સુલતાન બીન સુલતાન એ પ્રમાણે નામ છે. આ જોતાં આ મસ્જીદ પ્રાચીન છે.

અમલી મસ્જીદ—આ મસ્જીદ ધાંચીવાડાની બહાર નદી જવાના રસ્તા પર ડાબી બાજુ એક ટેકરા પર છે. હાલ આ મસ્જીદ જે છે તે તદ્દન નવી છે. તેનો પ્રાચીન ઘાટના સ્થાપત્ય-શીલ્પના આધારે એ એક હીંદુ મંદીર હશે તેમાં કોઈ પુરાતત્વનો વિદ્વાન

ના ન પાડી શકે. તે સમયનો પથર પથ્થુ આજે તેની સાક્ષી રુપ ધરતીના પેટાળમાંથી મળી શકે છે. હુમાયુના સમયમાં ફીરોજશાહ નામના કોઈ સુબાના સમયમાં આ મસ્જીદ બંધાઈ હોય તેમ કહેવાય છે. વર્ષો પછી આ મસ્જીદ વેરાન બનેલી. એ સમયમાં એક પંજાબના વતની બાબા સાંઈ તૈમુરઅલી આ સ્થળે ધુણી ધખાવી બેઠા અને તેમણે કેટલોક સુધારો કર્યો. આ મસ્જીદને આબાદ કરી. આ પંજાબી બાબા તૈમુરઅલી સાંઈની દરગાહ મસ્જીદની બહાર છે. આ મસ્જીદ તદ્દન પડી જવાની તૈયારીમાં થઈ ત્યારે ઈ. સ. ૧૯૬૦ લગભગમાં ધાંચી જમાતના આગેવાન હાજી આદમભાઈ મહમદભાઈ તથા શહેર કાજી મહરુદ્દીન તથા મુસ્લીમ બિરાદરોએ સારો ફાળો એકત્ર કરી આ મસ્જીદ નવેસરથી બાંધી. (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૦૦)

જુમ્મા મસ્જીદ (શાહ મસ્જીદ)—કપડવણ્ણમાં મુસ્લીમ (સુન્ની) લાઇબ્રેરીની મસ્જીદોમાં એક આ વિશાળ મસ્જીદ છે. તેને ચાર જુમ્મરો સ્તંભો અને ૨૬૭૯ ચો. વારમાં સમાયેલ આ મસ્જીદ છે. તેની અંદર પ્રવેશ્યા બાદ જોતાં પ્રથમ એક સુંદર હોજ પંચ માપનો છે. જ્યાં દરેક નમાઝ મુસ્લીમભાઈ વગુ કરીને (હાથ, પગ, મોં ધોઈને) નમાઝ પઢે છે. જ્યાં ચાણી સંબંધ થાય છે, તે હોજ કહેવાય છે. આ મસ્જીદના જે ધુમ્મટો હાલ હયાત છે, તે ધુમ્મટની કારીગરી (સ્થાપત્ય) જે છે તે જૈન હિંદુ મંદીરના સ્થાપત્યને મળતું છે. (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૫, ૧૬, ૧૭.)

મસ્જીદના થાંભલા બધા જ ધોળેલા હોવાથી અને મસ્જીદ પથ્થુ ધોળાયેલ હોવાથી પથરની જાત પરથી સ્થાપત્યનો સમય પારખી શકાય તેમ નથી, છતાં જે અરબી લાખામાં લખાયેલ લેખ છે, તે આધારે આ મસ્જીદ ૬૩૦ વર્ષ પુરાણી છે. આ મસ્જીદ અને અમલી મસ્જીદ સમકાલીન છે. હુમાયુ બાદશાહના સુબા ફિરોજશાહના હાથે બંધાયેલ છે. (હાલના સમયે અમલી મસ્જીદ પથ્થુ જૂના સ્થાપત્યની રેખા બતાવતી નથી.) છતાં એ સ્થાપત્ય પરથી સિદ્ધ છે કે એ પ્રાચીન દેવળ છે. (તેની બે બાજુના સ્તંભોની કોતરણી હિંદુ સ્થાપત્ય બતાવે છે.) આની ઉપરનો અરબી લાખામાં લખાયેલ લેખનું ગુજરાતી લાખાન્તર આ છે.

જુમ્મા મસ્જીદનો લેખ—હુમાયુના જમાનામાં (સલ્તનતમાં) ફીરોજશાહના જમાનામાં ખુદાના ફજલથી (કૃપાથી) આ મકાન હંમેશના માટે કાયમ કર્યું. ઝફરખાન મોટાએ ખુદાની પ્રેરણાથી આ મકાનને બંદગી કરવા માટે કાયમ કર્યું. હીજરી સન ૭૭ માં આ મસ્જીદ બની. આશા પૂર્ણ બની. સંવત ૧૪૦૬. (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૮)

મસ્જીદનું સંપૂર્ણ વર્ણન—આ મસ્જીદ વર્ષો સુધી જર્જરીત રહી હતી. તેને શહેર કાજી મહરુદ્દીન દાદામીયાના ઉસ્તાદ મોલવી સાહેબ અબ્દુલ રહેમાન (ગોધરાવાળા)એ

ઉઘરાણું કરી તેનું સમારકામ કર્યું. અને તેનું કામકાજ કસાઈ જમાતવે સોંપ્યું. ઇન્દોરના મૌલવી સાહેબ અખટલ ગની સાહેબ અહીં જાગૃતિ લાવ્યા, અને હોજ બંધાવ્યો. ઉમરેક વાળા માસિર મહમદભાઈ (કપડવણજ મ્યુના સેક્રેટરી)એ હોજ પાસેનું કામ કર્યું અને ઉઘરાણું કરીને બાતે નાણું એકત્ર કરી શ્રીમુસ્લીમ આગેવાન જનાબ નાસીરઅલી ઉસેન મીયા સૈયદ સાહેબે આગળનો ભાગ તૈયાર કરાવેલો. તેની અંદરની બાળી અખટલગની દાણ ઇસ્માઈલઅલી વાલાએ કરેલ. હાલ વહીવટમાં મુખ્ય સૈયદઅલી અહમદ સૈયદ મઝરઅલી નાસેરઅલી શેખ અખટલરડુ ઇસ્માઈલ તથા ભઠીયારા ચાંદભાઈ હુસેનભાઈ કરે છે.

ધાંચીવાડાની મસ્જીદ—આ મસ્જીદ ધાંચી જમાત તરફથી બાંધવામાં આવેલી છે. આ મસ્જીદ સુંદર મેઝબંધી છે, આ મસ્જીદના બાંધકામમાં હાણ આદમભાઈ મહમદભાઈનો મોટો ફાળો છે. તેની અંદરના ભાગમાં ચાંબલા તથા વગુ કરવા માટે હોજ છે. હાલનો વહીવટ હાણ સુલેમાનભાઈ આદમભાઈ કરે છે.

બંગડીવાડાની મસ્જીદ—પહેલાંના સમયમાં આ મસ્જીદ ‘કસ્બાની મસ્જીદ’ના નામે ઓળખાતી હતી. પહેલાં બંગડીવાડ, મહેકવાડ અને કરખો એક જ જમાત હતી. આ મસ્જીદના ઓટલાને કસ્બાએ ચોરા મહેતા. તેનો વહીવટ હાલમાં બંગડીવાડાની જમાત કરે છે.

કોઠાની મસ્જીદ (શેરન શહીદ મસ્જીદ)—પહેલાં આ સ્થળે શાહી કોઠાર હતો. (ખાખીવંશના સમયમાં) કોઠારનો વહીવટ કરનાર મુસ્લીમ વહીવટદારોની સવલતને કારણે નાનકડી મસ્જીદ બાંધવામાં આવેલી. (આ સ્થળે વયોવૃષ્ઠ અમીરશાહ મકાન છે. જેમણે મને પ્રાચીન તોંધામાં મદદ કરેલી છે.) હાલમાં વહીવટ શેખ અખટલ હક ઇસ્માઈલભાઈ શેખ કરે છે.

તાઈવાડાની મસ્જીદ—આ મસ્જીદ નદી દરવાજા તરફ એક મુસ્લીમ લાતો છે કે જ્યાં પહેલાં તાઈ-નામના મુસ્લીમ બીરાદરોની વસ્તી હતી. જેમનો ધંધો કપડાં વણવા તથા તુણવાનો હતો. આ તાઈઓએ મસ્જીદ બનાવેલી, પણ તેમનો ધંધો પડી ભાગવાથી તેઓ બીજા શહેર તરફ ગયા. મસ્જીદનો વહીવટ જટ વાડાની જમાત કરે છે. તેનો છૂર્ણોદાર બાબુઆનના હાથે થયેલ છે. તેમાં ચાંબલા તેમજ વગુ કરવાનો સકાવો છે.

નગીના મસ્જીદ—પહેલાં આ મસ્જીદ ‘જોઈઆવાડની મસ્જીદ’ તરીકે ઓળખાતી હતી. ખાખીવંશના સમયમાં જોઈઆ બાતીના મુસ્લીમોનો ચોરા હતો. આ મસ્જીદની સામેનો મહેલો “જોઈઆવાડ”ના નામે ઓળખાય છે. તેના કોઈ જુના સમયના જોઈઆ વહીવટદારે આ મસ્જીદ શેઠ મંગળદાસ ભાઈચંદના વડવાઓને વેચેલી, પણ જ્યારે આ સમયના લોકપ્રિય શેખ કાસમભાઈ કરીમભાઈએ શેઠ મંગળદાસ ભાઈચંદભાઈને આ વાત

કરી કે તરત જ શેઠે પાછી સુપ્રત કરતાં જણાવ્યું કે “બાંધગી માટે મસ્જીદ તરીકે તેને તૈયાર કરો.” જુસ્માની નમાઝ પઢો.

ઈસ્લામપુરાની મસ્જીદ :-

કસ્બાની જમાતમાંથી વીસ ઘર અલગ પડીને ઈસ્લામપુરામાં વસ્યાં. આ જમાતે અહીં પોતાની અલગ મસ્જીદ બનાવી, પણ તે છાપરાની હાલતમાં હતી. તેને બાત મહેનતે ઉઘરાણું કરી જનાબ અલી મહમદ સૈયદ સાહેબે તૈયાર કરાવી. તેમાં વળુ કરવા માટે સકાવો છે. તેનો વહીવટ ઈસ્લામપુરા જમાત કરે છે.

દાઉદી વહોરાની મસ્જીદો

કપડવણુજમાં દાઉદી બહોરા કોમની આઠ મસ્જીદો આવેલી છે. -તે નીચે મુજબ છે. (૧) મોટી બહોરાવાડમાં કુતબીશેરી આગળ મોટી મસ્જીદ આવેલી છે, (જે મોટી મસ્જીદ તરીકે ઓળખાય છે.) (૨) મસ્જીદની શેરીમાં એક મસ્જીદ આવેલી છે. (જે શેખપુરાની મસ્જીદ તરીકે ઓળખાય છે.) (૩) નાની વહોરાવાડમાં મસ્જીદ આવેલી છે. (જે તૈયબપુરાની મસ્જીદના નામે ઓળખાય છે.) (૪) પલૈયા બજારમાં કુંડવાવ પાસે મસ્જીદ આવેલી છે. (જે કુંડવાવની મસ્જીદના નામે ઓળખાય છે.) (૫) સુધારવાડાના અકલા આગળ એક મસ્જીદ આવેલી છે. (જે લણુકોરાની મસ્જીદના નામે ઓળખાય છે.) (૬) આઝાદ ચોકમાં ગાંધીજીની પ્રતિમા પાસે દાઉદી બહોરા મુસાફર ખાના (ધર્મશાળા) માં મસ્જીદ આવેલી છે. (૭) કપડવણુજમાં મીઠા તળાવના દરવાજા આગળ (એસ.ટી. સ્ટેન્ડ પાસે) એક મસ્જીદ આવેલી છે. (તે ખીજખીન મલેક સાહેબની મસ્જીદના નામે ઓળખાય છે.) (૮) ઝેર-નિરમાલી રોડ ઉપર બહોરા કપ્રસ્તાન આવેલું છે. તેમાં એક મસ્જીદ છે.

બહોરાવાડની વિશિષ્ટતા

બહોરાવાડમાં મોટી મસ્જીદ ઉપર ટાવર આવેલો છે. તે ટાવરનું (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૦૧) બાંધકામ દાઉદી બહોરા કોમના કપડવણુજ ખાતેના મુલ્લાજી શ્રીધંપ્રાહીમ ભાઈસાહેબના હસ્તે દાઉદી બહોરા કોમમાં ફંડ કરીને કરવામાં આવેલું. કપડવણુજ દાઉદી બહોરા કોમના અબ્રાહીમ અફિઝીએ દાઉદી બહોરા કોમના ધર્મશુરુ તરફથી મળતી પદવીને મશાએખ (શેખ) કહ્યું છે.

એન. કે. ડી.- (૧) મુલ્લા કીકાભાઈ બદરજી રાવત. તેઓ એન.કે.ડી છે. તેમનો ધંધો કમીશનનો છે. તેઓ કપડવણુજ જમાત કમંટી તથા મલેસા કમીટીના મેમ્બર છે. (૨) મુલ્લા ફખરુદ્દીન અબ્દુલ તૈયબભાઈ બાકીર ભાઈવાળા. તેઓ એન.કે.ડી છે. તેમનો ધંધો લેનલોર્ડનો છે. તેઓ હાલમાં બરોડા રહે છે.

(૩) ફેલોહુસેન શરફઅલી ફતેહી. મદ્રાસે મોહંમદિયા કમિટીના એકવીસ વર્ષથી પ્રેસિડેન્ટ છે તથા જમાઅત કમિટી, મઝાર કમિટી અને લાયબ્રેરી કમિટીના મેમ્બર છે. (૪) ઈફ્તાકુલ્લાઈ અખ્ખાસલાઈ બંદૂકવાલા. તેઓ એન.કે.ડી. છે. બોમ્બે મ્યુ. કોર્પો-રેશનના મંજૂર મેમ્બર હતા. તેમને ધંધો બંદૂકનો છે. તેઓ હાલમાં મુંબઈમાં રહે છે. (૫) મુલ્લા અખ્ખાસલાઈ યુ. મહરુ. તેઓ એન. કે. ડી. છે. કપડવણુજની બહારા કોમની દરેક કમિટીના મેમ્બર છે. તથા સૈફી યુનિયન કલબના પ્રેસિડેન્ટ છે અને તેઓ ન્યૂઝ એજન્ટ છે. હાલમાં તેઓ કપડવણુજમાં છે. (૬) મુલ્લા બાબીરબાઈ બદરુદ્દીન મહેતા. તેઓ એન.કે.ડી. છે. તેઓએ કપડવણુજમાં આરોગ્યક્ષેત્રે તથા શિક્ષણક્ષેત્રે દાન આપેલું છે. જેમ કે જે.બી. મહેતા હોસ્પિટલ તથા આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજમાં સલાખંડ (હુસેનભાઈ) બંધાવેલું છે. તથા પ્રાથમિક સ્કૂલનું મકાન બાંધી આપ્યું છે. (૭) શેઠ ઇનાયતહુસેન અબ્દુલકાદર છીલ. જેઓની મુંબઈમાં કાગળની મોટી દુકાન છે ને બેંગાલ પેપર માર્ટના એજન્ટ છે. (૮) શેઠ હકીમુદ્દીન અસરઅલી રંગવાલા. જેઓ હિન્દુસ્તાન ઓઈલ મિલના ભાગીદાર છે ને સિરાણ કલબના વ્યવસ્થાપક છે.

કપડવણુજના દાઉદી બહારા કોમના ડોક્ટરો :

(૧) ડૉ. અબદેઅલી ફીદાઅલી કટલેરીવાલા. તેઓએ મુંબઈમાં એમ.બી.બી.એસ.ની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરેલ છે. અને તેઓ હાલમાં મુંબઈની નાયર હોસ્પિટલમાં છે.

(૨) ડૉ. કલીમુદ્દીન હુસેનીભાઈ બહારા. તેઓએ એમ.બી.બી.એસ.ની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. અને તેમનું પોતાનું દવાખાનું છે. તેઓ કોમ, પરકોમમાં સારું માન ધરાવે છે.

(૩) ડૉ. ગુલામ અખ્ખાસઅલી મહમદઅલી ચીંચનવાલા. તેઓ અમેરિકામાં ડોક્ટર છે.

(૪) ડૉ. તાહિરભાઈ એસ. ધનસુરા. મુંબઈમાં પોતાનું દવાખાનું ધરાવે છે. તેઓ કપડવણુજ મી. સીરાણ એજ્યુકેશનલ ટ્રસ્ટના પ્રમુખ છે.

(૫) ડૉ. કેઝાર ધનસુરા,

(૬) ડૉ. તાહિરા ખલીલ,

(૭) ડૉ. મુનીરા ધનસુરા,

(૮) ડૉ. સૈફી સાવલીવાલા,

(૯) ડૉ. કાસીમ વગેરે અનેક ડોક્ટરો મુંબઈમાં રહે છે.

વહોરા કોમ - શાળી અને સૌમ્ય પ્રજા : સારાએ ભારત વર્ષમાં ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ વહોરા બિરાદરોની વસ્તી પથરાયેલા છે. વહોરાનો ગુજરાતી ભાષાનો શબ્દ છે વહોરા - તેની વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે ગણીએ તો વહોરુ-વહોરનાર - વેપારી થાય. આ શબ્દ વહોપાર આપારનો સૂચક લાગે છે. શાળી અને સૌમ્ય પ્રજા હોવાથી સભ્યનતાથી દરેક પ્રજા સાથે ભળીને વેપારધંધો વિકસાવી શકે છે. આ પ્રજા સાંસ્કૃતિક અને ઐતિહાસિક રીતે પણ પહેલેથી જ ગુજરાત સાથે ભળેલી છે. વહોરો બિરાદરોની દૃષ્ટિએ સુરત શહેરને પ્રથમ સ્થાન આપે છે. તે સંપ્રદાયના ધર્મવંશ પ્રથમ સુસ્ત આવેલા અને બાદ ત્રણ ધર્મોપદેશકો ખંભાત આવેલા. ધર્મોપદેશકો આવ્યા તે - મહમદ, અબદુલા અને નુરદોન સાહેબ. એમણે ત્યાં પોતાનું કેન્દ્ર સુસ્તમાં સ્થાપ્યા પછી “બમ સોદ્ધિયા” સંસ્થાની સ્થાપના થઈ. તેમના પૃષ્ઠા ગુરુ સૈયદ નાહિર સૈફુદો પશ્ચિમી હવાથી પ્રભાવિત થઈ ને વડુરીફરીઓને પરદા રહિત તથા સ્વતંત્ર જોઈ, તે તેઓને આ યોગ્ય જણાતાં અને એમણે સ્ત્રીસ્વતંત્રતા સંયમિત રાખવા, પડદો રાખવાની તાકીદ આપી. એ યોગ્ય દિવસ રહી. અને બીજી વાત નજરે ચઢી પછી આ સખત બંધનથી વહોરાઓના પછાતપણાથી સૈયદ અતિ નવાઈ પામ્યા. તેમણે પડદો અને સ્વતંત્ર વિચાર પરથી એકદમ પ્રતિબંધ ઉઠાવી લીધો. જોતજોતામાં આ પ્રજા બીજી પ્રજા સાથે ખલે ખલા મિલાવી આજળ વધી. ફઠીવાદિતાથી મુક્તિ લીધી (“અનવર આગેવાન” ના એક લેખના આધારે “સાભાર”)

ગૌરવ દશમું

કપડવણુજની પોળો

કપડવણુજની પોળો કેટલી ? કેટલીએ પોળ હશે તેમાં કેટલીકના પ્રવેશ રક્ત પર આવેલા છે. સામાન્ય રીતે કેટલીક પોળો તો પોળના સપૂતના જ્ઞાતિના નામથી જ ઓળખાય છે. કેટલીક નાનકડી ખડકીઓ પણ પોતપોતાની ધરતી પર રહેલા સપૂતોના નામથી ઓળખાય છે. કેટલીક પોળો તોતિંગ દરવાજાવાળી છે. કેટલીક સરસ પોળો છે. તેનું મહત્ત્વ ત્યાં વસતા પોળનિવાસીઓ જ સારું આપી શકે.

કેટલીક જૂની પોળોના તોતિંગ દરવાજાઓને નાનકડી ખારીઓ હોય છે. કેટલાક દરવાજા પર મેડીઓ પણ હોય છે. પહેલાંના સમયમાં હુદ્દત, લૂંટ, ધાડપાડુઓના સમયમાં પોળના દરવાજા બંધ કરી મેડી પરથી બેઠીને શત્રુઓનો સામનો કરવામાં આવતો.

રાત્રીના સમયમાં પોળો બંધ કરવામાં આવતી. તે વિભાગમાં જમણવાર હોય તો પોળના દરવાજા બંધ કરી ડોકાબારી ખુલ્લી રાખીને જમણવાર પણ શાંતિથી ઉજવાતા. કેટલીક પોળો એવી છે કે જેને પાછળ પણ માર્ગ હોય છે.

મોઢાભાગની પોળોમાં કુવા પણ હોય છે. કેટલીક મોટી પોળો (જેન લત્તામાં)માં જિવાલયો, ઉપાશ્રયો વગેરે આવેલા છે.

આ સહેર મોઢાભાગે એવોથી એક છે. મોટી પોળોના લત્તાને વાડો કહે છે.

સહેરનું અંતઃદર્શન

કપડવણુજના પૂર્વ દરવાજેથી (અંતીસરિયા દરવાજેથી) શૈયદના ચકલાથી જમણી બાજુ શામ દરવાજા પાસે જીંતને અડીને જ એક પોલીસ ચોકી છે. જ્યાં પહેલાં એક પોલીસ કાયમ

રહેતી. અહીં એક નાનકડો રસ્તો છે. જ્યાંથી ભીલવાડ તથા કર્ણામાં જઈ શકાય. આ સ્થળે પહેલેથી ઠાકોર (ખત્રી) કોમની વસ્તી છે.

ભીલવાડો (ઠાકોરવાસ) : આ સ્થળે પગી તથા પ્રવેશતાં થોડાંક ઘર પ્રજાપતિ ભાઈઓનાં છે. આ વિભાગની પાછળના ભાગે કર્ણામાં જવાનો રસ્તો છે, જ્યાં સૈયદ કુટુંબનાં મકાનો છે.

કરુઓ : સિપાઈવાડામાં પ્રવેશતાં હિન્દુ વસ્તીની શરૂઆત બાદ મુસલમાનોનો વસવાટ છે. આ સ્થળે સૈયદ તથા મલેક કુટુંબ જેવાં પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબોનો વસવાટ છે. કર્ણાને અડીને જે કિલ્લો છે તે હાલ તૂટી ગયેલ અવસ્થાએ પહોંચી ગયેલ છે. કિલ્લાની બહાર પણ થોડીક વસ્તી છે. કોટને અડીને જે ભાઈઓ છે તેમાં બીજી મુસ્લિમ વસ્તી છે.

ગિરધર તેલીની ખડકી : આ નાનકડી ખડકીની સામે કપડવણુજની પ્રાચીન મૂર્તિઓમાંની એક શ્રીજેસ્વાડિયા હનુમાનજીનું નવું બનાવેલ નાનકડું દહેરું છે. આ ખડકીમાં શ્રી ગિરધર-તેલી રહેતા. હાલમાં આ ખડકીમાં કપડવણુજ કેળવણી મંડળના કાર્યકર્તા અને સારા વકીલ શ્રી રતિલાલ ચંકરલાલ દોશી વગેરે રહે છે.

ઘેઘની ખડકી : આ એક નાનકડી ખડકી છે. રોડ પહેલાં આ સ્થળે પ્રજાપતિનાં મકાનો હતાં, તે બાદ પેઢીઓ સુધી જૈનાચાર્યના આશીર્વાદ સાથે આયુર્વેદની ઉપાસના કરનાર ઘેઘ કુટુંબનાં ઘરો છે. આજે પણ આ કુટુંબનાં ઘરો છે. પહેલાં આ ખડકી બાણીતા કુટુંબના વડા નામે એટલે દોલત ઘેઘની ખડકી લખાતી. હાલ તે ઘેઘની ખડકી કહેવાય છે. ગામના પ્રતિષ્ઠિત તબિબોમાંના એક શ્રી રતિલાલ હરિલાલ ઘેઘ આ સ્થળે રહે છે. સાથે જ આ ખડકીમાં જગદંબાની અખંડ બેસતે ચાલે છે, જે શ્રી જમનાદાસ છોટાલાલ બ્રહ્મક્ષત્રીના (બારબૈયાના) મકાનમાં ચાલુ જ છે. સમયની બલિહારી—આ સ્થળે જ પહેલાં મુસ્લિમ સદ્ગૃહસ્થ શ્રી બકુરભાઈ શેખનું મકાન હતું. જૈન તથા હિન્દુ વસ્તી સાથે વસવાટ હોઈ બાણે અહિં સંક (શાકાહારી) હોય તેવું જીવન જીવતા, કોઈને પણ બિનશાકાહારી હોય તેવું લાગે જ નહિ.

રૈયા ગાંધીની ખડકી : આ પોળ સાધારણ મોટી છે. થોડાંક ઘર બાદ કરતાં બધાં જ ઘર જૈનોનાં અને તે પણ ગાંધી હંસરાજભાઈના સુપુત્ર રહિયાભાઈ ગાંધીના વારસદારોનાં છે. રહિયા ગાંધીનું અપભ્રંશ નામ રૈયા ગાંધી થયેલ છે. આ ખડકીમાં પ્રવેશતાં જ ડાબા હાથે ફૂવો છે. કેટલાક પહેલાં આ ખડકીને વંડાની ખડકી અને ફૂવાને વંડાનો ફૂવો કહેતા. આ ફૂવા પર ગોખમાં કુશળ કલ્યાણી માતાની પ્રતિમા છે. આ ફૂવાનું પાણી સડેજ ખારુ હોવાથી નહાવાપોવામાં વપરાતું. નળ આવતાં પહેલાં આ ફૂવાનો ઘણો જ ઉપયોગ થતો.

મરાઠા યુગમાં આ ખડકીની પાછળથી કરુઆ જવાતું પરંતુ પાછળથી વંડો વાળી લીધેલો હોવાથી તે વંડની ખડકી કહેવાતી. આ ખડકીમાં ઘણાં સુખી કુટુંબો રહે છે, જેમાં ગુજરાત રાજ્યના એક સમયના ધારાસભાના વિરોધપક્ષના નેતા તથા વર્ષોથી મ્યુનિસિપાલિટીમાં ચૂંટાઈને પ્રજા સેવા કરનાર શ્રી નગીનભાઈ વાડીલાલ વકીલ, જૈન ધર્મના કોઈ પણ ધાર્મિક કાર્યમાં જેના વિના ના ચાલે તેવા શ્રી પાનાચંદ લીંબાભાઈ ગાંધી તથા એક જમાનામાં સંઘ કાઠનાર શ્રી મગનલાલ પ્રેમચંદભાઈ ગાંધી જે મગનબાપાના નામે ઓળખાયા તથા શ્રી નગીનભાઈ ગણુભાઈ ગાંધી જેમણે મ્યુ.ના વર્ષોના સભ્ય તરીકે હોદાઓ પર રહી પ્રજાની સેવા કરી છે.

ગોરવાડો : કંસારવાડાના ચકલે જમણી બાજુ ગોરવાડાના નામે મોટો લત્તો છે. જેમાં પ્રવેશતાં જ ડાબી બાજુ નાનકડી ખડકી છે અને કુશળ કલ્યાણી માતાની ડેરી છે. અહીંં બ્રાહ્મણોની વસ્તી છે. આગળ જતાં સામ સામી નાની મોટી ખડકીઓ છે, ત્યાં બ્રાહ્મણોની વસ્તી છે. આગળ જતાં ડાબા હાથે કૂવો છે. આ સ્થળના કપડવણુજના નગરશેઠના કુટુંબના શ્રી શામળભાઈ નથુભાઈ શેઠનાં મેડાબંધી લબ્ય મકાનો તથા બગીચો વગેરે વિશાળ રીતે સુશોભિત હતાં. આ સ્થળે પહેલાં તેમની અશ્વશાળા હતી અને ઉપરનાં વિશાળ મકાનો ભૂતકાળની લબ્યતાનો ખ્યાલ આપે છે. આ સ્થળે કપડવણુજમાં પ્રથમ છાત્રાલય તથા ક્રિડાંગણની શરૂઆત થયેલ. આ સ્થળની સામે શેઠિયા કુટુંબોએ પોતાના અશ્વો તથા અન્ય વ્યવસ્થા માટે એક રાવત રાજપૂત કુટુંબ વાડાશિનોરથી લાવીને વસાવેલું જેમાં પહેલા બે જ ભાઈઓ શ્રી નાથાલાલ ડાહ્યાભાઈ કરીને આવેલા, જેઓ પાછળથી ઘોડાગાડી, બગીચાઓ તથા વરઘોડાઓ માટે જરૂરી સામાન રાખતા અને તેનો ગામના દરેક કોમના વરઘોડા વખતે ઉપયોગ થતો.

આ વિભાગ પછીથી કરુઆની શરૂઆત થાય છે. પહેલાં ગોરવાડામાં ગૌણુવ સંપ્રદાયનું મંદિર હતું. હાલ જે દરજીવાસમાં છે તે નવું બનાવ્યું છે.

જેસી ગભાઈ શેઠની ખડકી : શેઠ મજલાલ મોતીચંદના વારસદારોમાં નગરશેઠ શ્રી જેસી ગભાઈ પ્રેમાભાઈની પોળના નામે ઓળખાતી આ પોળ પહેલાંના કપડવણુજની લબ્યતાનો ખ્યાલ આપતા પહેરેગીરેથી શોભતી હતી. આ પુણ્યશાળી ધરતી પર હજુ લબ્ય મકાનો છે. આ સ્થળે શ્રી જયંત સાર્વજનિક હોસ્પિટલ તથા શ્રી મેનાબેન પારેખ આંખ વિભાગ શોભે છે. આ નગરશેઠની ખડકીમાં ગામના સપૂત શ્રી વાડીલાલ મનસુખરામ પારેખનો વસવાટ છે. જે ગામમાં તથા જૈન સમાજમાંના એક સભ્યન હતા, તેમના ઉચ્ચ વિચારો અને ભાવનાને લીધે તેમને સંતના લાડીલા ઉપનામથી ઓળખતા.

આ શેઠની ખડકીમાં એક ફૂલો છે અને તે ફૂલ પર માતાજીની પ્રતિમા છે. જૂના સમયથી શેઠના મકાનમાં નાનકડું ઘરદેરાસર નામે ઓળખાતું દેરાસર હતું જ્યાં ભગવાન મહત્તીનાથજી વિસજતા હતા. અત્યારે તે દેરાસર બીજે પથરાવી દીધું છે.

શ્રી ચિંતામણીદાદાજીની ખડકી (વાઘવાળી ખડકી) :

આ ખડકીની શરૂઆતની જમણા હાથની ખડકીમાં શ્રી ચિંતામણીદાદાજી દેરાસર છે. પ્રથમ દેરાસરના દરવાજા પાસે જ બેઠેલા વાઘજી પૂરા કદજી પૂતળું હતું જેથી તેને બધા વાઘવાળી ખડકી પણ કહેતા. દેરાસર નવું થયા પછી પણ વાઘજી પૂતળું ઉપર દેખાય તેવું કર્યું છે. આ સ્થળે પ્રથમ મુસ્લિમોનો વસવાટ હોય તેમ લાગે છે. આ દેરાસર પણ નવેસરથી તૈયાર કરવામાં આવ્યું ત્યારે બૌદ્ધકામ કરતાં હાડકાં નીકળેલાં તેનો જૂના રહેવાસીઓને ખ્યાલ આવે છે. આ સ્થળે સારા જૈન બંધુઓની વસ્તી છે. પ. પૂ. શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજનો જન્મ આ પોળમાં થયેલ છે.

માળીવાડો : શ્યામ સૈયદના ચકલાથી જમણી બાજુ કચેરી તરફ જતાં જમણી બાજુનો આ વિભાગ છે. હાલમાં માળી કોમનાં કેટલાંક ઘર છે તેઓ પોતાની ફૂલોની વાડીઓનાં સુગંધીદાર ફૂલોથી પોતાના ગ્રાહકોને સંતોષે છે. હિંદુ જૈનમંદિરો તથા મુસ્લિમ દરગાહો ફૂલોથી સુવાસિત રહે છે. દરેક કોમના સુઅવસરો ફૂલ અને માળી વિના ચાલે જ નહિ. કેટલાંક અત્યારે બીજા ધંધાઓમાં પરોવાયા પણ છે.

હાળી બાજુનું નરીસણ :

અંતીસરિયા દરવાજાથી શ્યામ સૈયદના ચકલા સુધી :

કોટની રાંગે રાંગે જતાં (સરહદે જતાં) વહોરવાડમાં જવાની એક નાનકડી બારી છે. હવે તો કોટ તૂટી ગયો છે એટલે વહોરવાડનાં મકાનોની પાછળનો ભાગ નજરે ચડે છે.

પટેલવાડો :

જમણી બાજુના ઠાકોરવાસની બરાબર સામે વિશાળ રસ્તો દેખાય છે. તે માર્ગે પટેલવાડાનું પ્રવેશદ્વાર છે. મોટા રસ્તા દ્વારા જતાં જમણી બાજુ કરખાની મસ્જિદ છે. તેની પાસે શેઠ મીઠાલાલ ગુલાબચંદની પાંજરાપોળનો પાછળનો વિશાળ ભાગ છે. હાળી બાજુ શેઠ મણિભાઈજી મોટું ડહેલું મેકાબંધી છે. તેમાં એક ફૂલો છે. અને આ મકાનમાં પ્રથમ કુમારશાળા બેસતી. હાલમાં કન્યાશાળા બેસે છે. આગળ જતાં દરવાજાના નાકે કડવા પટેલની ધર્મશાળા છે. આ પોળમાં કપડવણુજના જૂના મુખી કુટુંબનો વસવાટ છે. ત્યાં ફૂલો પાસે રત્નાગિરી માતાની ડેરી છે. આખો વિભાગ કડવા પાટીદારની વસ્તીવાળો છે. પોળનો બીજો દરવાજો શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિરની પાસે છે. એ પટેલવાડાનો નિકાલ છે. તેની સામે જ મોઢ પ્રાદ્યજીની ધર્મશાળા છે કે જે લાંબી શેરીમાં આવેલ છે.

નાનો સુધારવાડો (મહમદ મુરાદનો ખાંચો) :

અહીં પંચાલભાઈઓની તથા એકાદ બે પ્રજાપતિભાઈઓનાં ઘર છે. ખડકીમાં પ્રવેશતાં જમણી બાજુ કાંતિલાલ મગનલાલ મહેતાનું મેડાખંધી મોટું ડહેલું છે. જ્યાં પહેલાં આ કુટુંબના ઘોડા તથા ગાડીઓ રહેતી. આ ખાંચામાંથી એક નાનકડી ખારીવાટે જિંડા પાડામાં જઈ શકાય છે. આ ખડકીમાં પંચાલભાઈ શ્રી જોઈતાસમ ભગત થઈ ગયા. જેઓને ધર્મના પ્રચાર માટે મેં ૧૯૪૬-૪૭ લગભગમાં મારી નોકરી દરમિયાન સંસ્થાન એડુ (જિ. વાંસવાડા, રાજસ્થાનમાં) ધાર્મિક પ્રચાર માટે બોલાવેલા.

હનુમાનવાળી ખડકી :

એક નાનકડી ખડકી ખેરવાડિયા હનુમાનના નાનકડા દેવળ પાસે છે. જેથી તે હનુમાન-વાળી ખડકી કહેવાય છે. જ્યાં પહેલાં પંચાલભાઈઓનાં ચાર ઘર હતાં.

કુંભારનો ખાંચો :

આ તદ્દન નાની ખડકી છે. જેમાં એક પ્રજાપતિભાઈનું ઘર છે. જે સારા ભોટવા (પાણી પીવાના) બનાવતો હોવાથી કેટલાક તેને ભોટવાને બદલે ભોટિયાની (અપભ્રંશ) ખડકી પણ કહેતા. સારાચે ગામમાં ઉનાળામાં આ કુટુંબના બનાવેલ ભોટવા વધુ પ્રચલિત હતા.

શાંતિનાથજીની પોળ :

આ પોળ કંસારાવાડાના ચકલામાં જ આવેલ છે. તેમાં જૈનોની સારી વસ્તી છે. ત્યાં એકંદર આ ખડકીમાં પ્રવેશતાં સામે ફૂંચે છે. તેની પડોશમાં જ અહીંને શ્રીશાંતિનાથજી પ્રભુજીનું દેરાસર જયપુરી કારીગરીથી શોભતું આવેલ છે. સાથે જ મહેતા કુટુંબ (મરાઠા યુગના ન્યાયાધીશ) નું મકાન છે. દેરાસરની સામે જ જૈન પંચનો ઉપાશ્રય છે. સાથે સ્વ. શેઠાણી શ્રીમાણિકજીના પંચ માટે બંધાવેલ ધર્મશાળા છે. આ ખડકી પહેલાં ઢાકવાળી ખડકીના નામે ઓળખાતી. ઢાકવાળી એ “ઢાકવાળી” નો અપભ્રંશ છે. પહેલાંના સમયમાં ટપાલ (ઢાક) એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે પહોંચાડવા માણસો જતા. તેઓ પછે ઘૂઘરા બાંધતા જેથી ગામમાં પેસતાં જ બખર પડતી કે કાસદ (સમાચાર લાવનાર) ટપાલ લાવ્યા છે. હાલ આ કાસદ કુટુંબના વંશજ છે. તેઓ સુખ્યત્વે આ ખડકીમાં જ રહેતા તેથી આ ઢાકવાળી કે ઢાકવાળી ખડકી કહેવાતી. હાલ તે શાંતિનાથજીની પોળના નામે પણ ઓળખાય છે.

કંસારવાડાના ચકલા (લાંબી શેરી)થી આગળ જતાં

શ્રી શામળભાઈ શેઠની ખડકી (કપડ પોળ) :

આ પોળમાં પહેલાંના સમયમાં શેઠિયાઓનાં મકાન એ ગામની શેલાફ પ મહાલયો જેવાં હતાં ને છે. ખડકીમાં પેસતાં જ જમણા હાથે આવેલ પથ્થરનું મકાન, ખડકીમાં પ્રવેશતાં

બહાર શોભતું મોટું પથ્થરનું મકાન જ્યાંથી ચોકીપહેરા શરૂ થતા હતા. શેઠના મકાનનું એક બારણું લાંબી શેરીમાં પડે છે. આ પોળમાં લબ્ધ દેરાસર અઠાપદજીનો પશ્ચાત્ ભાગ પડે છે. અને તે જ સ્થળે કપડવણજની પ્રાચીન મૂર્તિઓમાંની શ્રીહર્ષદમાતાજીનું દેવળ છે. આ મૂર્તિ ચમત્કારિક છે. ખડકીમાં એક ફૂલો છે.

દલાલવાડો : આ પોળમાં દાખલ થતાં બહારથી જમણી તરફ એક નાનકડો રસ્તો છે. જે કાપડિયા બજારમાં જવા માટેનો છે. અને તે પરબડી પાસેના પચિકાશ્રમ પાસે નીકળે છે. આ પોળમાં ત્રણ દેરાસરો અને ત્રણ ઉપાશ્રયો છે. આ પોળ એટલે મીઠાભાઈ શેઠની ખડકી, લલ્લુ જીવણદાસની ખડકી ને જોયતા પૂજિયાની ખડકી પછી ફૂલો આગળ થઈને દલાલવાડામાં જવાય છે.

દેરાસરો : ૧. શ્રી અજીતનાથજી, ૨. શ્રી આદીનાથજી, ૩. શ્રી વાસુપૂજ્યજી.

ઉપાશ્રયો : ૧. પ્રવેશતાં સામે ફૂલો પાસે શ્રી શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાબચંદ, ૨. શેઠ મજલાલ હરીભાઈ, ૩. લીલિયો સાળનો ઉપાશ્રય.

આ ઉપરાંત આ પોળમાં બે ફૂલો છે. પૂર્વે દલાલોની વસ્તી હશે તેથી દલાલવાડો કહેવાયેલો. વર્તમાનમાં તો મોટે ભાગે જૈનો જ છે. આ પોળમાંથી બે રસ્તે થઈને જવાય છે. એક દરવાજો બહેનના ઉપાશ્રય પાસેનો ક્ષેત્રિયવાડાની છે. અને બીજો રસ્તો નાનકડી શેરીનો વાટે મોદિયાની ખડકીમાંના દરવાજો નીકળાય છે. જે દરવાજો કાચા શેઠની ખડકી સામે છે.

લાંબી શેરી : સુષ્ટિમાં એક સામાન્ય નિયમ છે કે ગાંધી લાંબાઈમાં હોય તો પાતળો ન હોય. પણ જો આ લાંબા માણસને શણગારવામાં આવે તો સુશોભિત જરૂર દેખાય : કંસારાવાડાના (હાળી ચકલાથી) દક્ષિણે શરૂ થતી સંકોલી લાંબી શેરીમાં પ્રથમ જમણા હાથે ભારતીય સંસ્કૃતિની યાદ આપતું ધાર્મિક સ્થળ, ઉત્તમ કારીગરી અને કલાના વારસારૂપ નગરશેઠના કુટુંબની અમર નામના કરનાર શ્રી અમૃતજીએ શેઠાણીની ધર્મ ભાવનાની પવિત્ર યાદગીરીરૂપ શ્રીઅઠાપદજીનું લબ્ધ દેરાસર બિલું છે. તે જેટલું સુંદર છે તેટલું જ દર્શન માટે પ્રવેશનાર ભાવિકને શાંતિ આપનાર છે.

આગળ ચાલતાં નગરશેઠ કુટુંબના શેઠ શ્રી શામળભાઈ નથુભાઈના મકાનનું પૂર્વ તરફનું પ્રવેશદ્વાર સાથે પ્રાચીન ઇતિહાસનાં સ્મરણો યાદ કરાવનાર શ્રીહરસિદ્ધ માતાની લબ્ધ પ્રતિમાનાં દર્શન કરી પાવન થવા આ પ્રવેશદ્વારેથી પણ (શેઠ કુટુંબની મરજીથી) જવાય છે.

આ શેઠના મકાનની સામે જૂના સમયથી ગામમાં પ્રસિદ્ધ પામેલ, જૈન શ્રેષ્ઠીઓમાંના રાજ્ય કુટુંબો સાથે સંબંધિત એવા મહિતા કુટુંબની મહોલાત તે સમયની બહોળવાલીની યાદ આપે છે.

કપડવણુજના નગરશેઠનાં મકાન છે. જેમના વંશજોને અતિષ્ઠાપ્ત કપડવણુજ કોકલામાં નહીં ગુજરાત અને માળવા સુધી ફરકતો હતો. કલકત્તા અને ચીન સુધીના વેપારો ખેડતા શેઠના મકાનની સાથે પાદશાહના હુલામણા નામે ઓળખાતા શ્રી જયંતીલાલ શંકરલાલ આદિતલાલ પાદશાહનું મોટું મકાન છે. આ સ્વ. શ્રી જયંતીલાલ પાદશાહ જયંત મેટલ ફેક્ટરીવાળાના ભાગીદાર અગ્રેસર શ્રી ચીમનલાલ ડાહ્યાલાલ શાહ દ્વારા કપડવણુજને એક સુંદર “શ્રી જયંત સાર્વજનિક હોસ્પિટલ” હોટ કરી છે. આગળ વધતાં ડો. માણેકલાલ પ્રેમચંદલાઈ શાહ (ઈંદોરવાળાના નામે પ્રસિદ્ધ મેળવી ચૂક્યા હતા) તેમનું મકાન છે. આ મકાન પછીથી થોડા અંતરે શ્રી બાબુની હવેલીના નામે ઓળખાતું મોટું મકાન છે. આ મકાન શ્રી પીતાંબરબાબુની હવેલીના નામે ઓળખાય છે. શ્રી પીતાંબર ત્રિવેદી નગરશેઠના કુટુંબની કલકત્તાની પેઢીના મુનીમ હતા, તેમ કહેવાય છે. તે સમયના બજારમાં શેઠની પેઢીનું વ્યવસ્થ હતું, જેથી આ મુનીમ પણ “બાબુ” કહેવાતા. આજે તેમના વારસદારો છે.

જામે આવેલ પીપળા ખડકી (પીપળાવાળી ખડકી) :

જ્યાં કપડવણુજના ગૌરવશાળી પનોતા એક નેત્ર સમાન બાલુકય શ્રી સવમહાદેવ વલ્લભરામ છોટાલાલ ત્રિવેદીનો વસવાટ હતો. (જેણે શ્રી મણુભાઈ શેઠના વફાદાર સેવક અને કાલ શેઠના વફાદાર પ્રેમાળ વકીલ તરીકે જીવન જીવનાર કપડવણુજ શહેર સુધરાઈના લાંબા સમય સુધી નગરપતિ રહીને અથતા અપાવનાર, વસંતી નદીનું પવિત્રજળ નળ દ્વારા શેરીઓને ઘેર ઘેર પહોંચાડવાનો યશ તેમને ફાળે છે. નળ સાથે ગટર યોજનાનો લાભ તે સમયે આ ગામને પ્રથમ પણ તેમની શક્તિના લીધે મળેલો છે. પીપળા ખડકી પોતાના ખેળે આવે સપૂતને સમાધાતું ગૌસ્વ લઈ શકે છે. લાંબી શેરી જેવા કેટલા મોટા રસ્તાઓ (વડલોએની) યોજા શાખાઓ છે, જેમાં પનોતા પુત્રોના નામાલિધાનથી યોજાની ખડકીઓની ચાલીઓ શોભે છે.

વર્ષો પહેલાં આ લાંબી શેરીના માર્ગે હોળી અને દિવાળીના તહેવારો વખતે રમતો રમાતી, યુદ્ધ ખેલાતું.

હોળીના પવિત્ર તહેવાર વખતે એક કલંકકથા રચાતી. (કંસારાવાડાના) હોળી ચકલાખં એક માટીનું નળ પૂતળું કેટલાંક તોફાની તત્ત્વો તરફથી બનાવી સ્ત્રી તરફ એકે એક રાખતા. કંસારાવાડાના ચકલાના તોફાનીઓ તથા બગીસ કોઠાની વાવ તરફના કેટલાક સાઈઓ આ પૂતળા માટે પથ્થરોની મારામારી કરતા. આ વર્ષોનું પાપ તોફાનીઓનો સામનો કરીને કપડવણુજ સાર્વજનિક વ્યાયામ મંદિરના તથા યુવાનોના પ્રેરણામૂર્તિ સમાશ્રી કુમેરભાઈ દલસુખભાઈ પટેલ તથા શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ કેશવલાલ શાહ રાષ્ટ્રીય એવોર્ડ મેળવનાર આપણા ગામના શોકપ્રિય કવિ, પરિશિતરાય ભોગીલાલ ત્રિવેદી, રાજરામ તથા અન્ય વ્યાયામ મંદિરના જીવાઓએ આ પૂતળાને ક. ગૌ. ગા. ૨૬

સદાને માટે નાશ કર્યો. આ પૂતળાના નામે પથ્થરોની લડાઈ જામતી, જો કે આ યુદ્ધમાં ખેલ-દિલી હતી.

દિવાળીના દિવસોમાં લાંબી શેરીમાં તથા કાપડબજારથી ગાંધીચોક સુધીના રસ્તા પર રાત્રે કોઠીઓની લડાઈ થતી. (દાડખાનાની નાની-અધોળ નવટાંક તથા પાસેર વજનની દાડખી કોઠીઓ સળગાવી સામસામી ફેંકવામાં આવતી.) અને નૂતન વર્ષની સાંજે અંતીસરિયા દરવાજા બહાર કરખાના કબ્રસ્તાનથી સીંગરવાવ સુધીના રાજમાર્ગ પર હજારોની મેઢનીની હાજરીમાં આ કોઠીઓની લડાઈ જામતી. (અંતીસરિયા દરવાજા તરફના લાઈઓ તથા સરખલિયા દરવાજા તરફના લાઈઓ). જો કે ભયંકર આગ સામે આ મરજવા રમત રમતા. આજના યુગમાં આ વાત નથી. એ તો વાતો જ રહી ગઈ. અત્યારના કેટલાક યુવાનો મદાનગીની રમતો અને વ્યાયામ પણ ભૂલી ગયા છે. ફક્ત ચળસાકપણું, છીછરાપણું અને ફેસનપરસ્ત બની રહેલ છે. આ યુવાનો પાંડવયુગ, રજપૂતયુગ કે વ્યાયામની વાતોને કદાચ હસી પણ કાઢે.

આ લખતાં આ દાડખાનાની કોઠીઓના જમાનાના મેક મરજવા શ્રી મથુરલાઈ વનમાળીદાસ પંચાલ કરખાના પ્રવેશદ્વાર પાસે રહેનાર યાદ આવે છે.

કંસારવાહાના ચકલાથી — લાંબી શેરીથી સરખલિયા દરવાજા સુધી

લાંબીશેરીના માર્ગે પીપળા ખડકી દરવાજાવાળી પાસે આ એક કોર્ટેજટ મકાન છે. તેની સામે જમણી બાજુ શ્રી પીતાંબરબાજુની હવેલીથી કાપડબજારમાં જવાનો રસ્તો છે.

લાંબી શેરીના સીધા રસ્તે જમણી બાજુ શ્રી શંકરશેઠનું ડહેલુ :

શ્રીશંકરલાલ શેઠના નામે આ ડહેલું ઓળખાય છે. તેઓ ગામના એક અગ્રગણ્ય નાગરિક હતા. આ ડહેલામાં ઓછી વસ્તી છે. જે વટાવી આગળ જતાં ખડાયતા વાણિકની ધર્મશાળા પાસેથી ગાંધીચોકના મુખ્ય બજારના રસ્તે આવાય છે. આ ડહેલામાં એક નાનકડો ફૂવો છે.

દયા હાલાની ખડકી : શ્રીયુત દયાલાઈની ખડકી છે.

શ્રી રઘુનાથજીનું મંદિર તથા મોઢ પ્રાદ્યજીની ધર્મશાળા વટાવી આગળ જતાં શહેરની ઐતિહાસિક બત્રીસ કોઠાની લગ્ન પરચારવાળી વાવ છે. જ્યાં મોઢ પ્રાદ્યજીનાં કુળદેવી મોઢેશ્વરી માતાનું સ્થાન છે. જમણી બાજુના વાવના વળાંકથી પહોંચા બજારનો સસ્તો છે. એને સામે જ -

ઠાંઠાવાળાની ખડકી : નામ પરથી જ ખ્યાલ આવે છે કે આ ખડકીમાં પહેલાં કેવી બહોજલાલી હશે ? આ સ્થળે ઘી-તેલ તોલવાનો કાંટો હતો. સેંકડો મણ ઘી આ

સ્થળે તોલાતું અને તે તોલની રકમ ગામના અમુક કુટુંબો માટે વપરાતી. આ ખડકીની પાછળ ઐતિહાસિક કુડવાવની કમાન છે.

મહાદેવવાળું ફળિયું : પ્રાચીન કપડવણ્જ માટે વાવ, ફૂવા, નવાણું બોદાતાં આ કુડવાવમાંથી નીકળેલ પ્રાચીન પ્રતિમાઓમાંની એક લીંબી છે. જે નીલકંઠ મહાદેવના નામે આ સ્થળે ભુગર્ભમાં શોભે છે. આ ખડકીમાં પ્રવેશતાં પહેલાં ‘બળિયા’કાકાનું ધામ છે. અહીં એક મેડાખંધી નાનકડી ધર્મશાળા છે. પાછળથી નાના બારણે નીકળતાં ટાવર પાસે ગોલવાડની સામે નીકળાય છે.

માકુંડાની પોળ : આ ખડકીની પાછળ એક બારી છે. જ્યાંથી મોચીવાડમાં જવાય છે.

જમણી બાજુ ખડકીઓ વટાવી આપણે સરખલિયા દરવાજે પરખડી પાસે આવી પહોંચ્યા. હવે મૂળ લાંબી શેરીથી ડાબી બાજુનું નિરીક્ષણ કરતાં આ સ્થળે આવીશું.

પીપળા ખડકી : આ પોળના દરવાજે એક પીપળાનું વૃક્ષ હતું, તેથી તે પીપળા ખડકી કહેવાય છે, આ વતનીના ચક્ષુ સમા મુતસદી રા. બ. વલ્લભરામનું ઘર હતું. અહીં જ્યોત્સવ મહાદેવનું દેવળ પણ છે. વસ્તી મોઢ બ્રાહ્મણોની છે.

ઊંડાપાડા (હનુમાનવાળાની ખડકી)ના નામે પણ ઓળખાયા છે. આ સ્થળે પહેલાં ઊંડું સરોવર હતું (તલાવ) એમ માન્ય છે. અને તે પર શ્રીકામેશ્વર મહાદેવની દેરી છે. કામેશ્વર મહાદેવનું જે લીંગ છે તે (નાનું સ્વરૂપ) ૧૬૫ વર્ષ પહેલાં કોઈ યોગી પુરુષ આ સ્થળે મૂકી ગયેલા. તેની પ્રતિષ્ઠા તે સમયના વડીલોએ કરેલી, તે બાદ મંદિર પણ બંધાવેલ. કામેશ્વર મહાદેવ શિવપરિવાર દેવતાઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા વિધિ તથા અન્ય ધાર્મિક વિધિ બાદ પૂજ્ય સ્વામી શ્રીસચ્ચિદાનંદજીએ દીપ પ્રગટાવી સંઘને પ્રકાશ આપેલો. પોળની તથા અન્ય બહેનોએ જળ લાવવાનો વરઘોડો કાઢેલ ને કળશમાં જળ લાવી આપેલા સ્થાપન વિધિ વિદ્વાનોએ વૈદિક મંત્રોચ્ચારથી કરાવી હતી. ગુજરાતના ચારે વેદોના વિદ્વાનો આ પ્રસંગને દીપાવવા કપડવણ્જ પધારેલા સંવત ૧૯૭૮ના મહા વદિ ૧૦થી મહા વદિ ૧૨ સોમવાર સુધી લબ્ધ રીતે ઉજવેલો. આ પોળમાંથી એક નાનકડી બારી વાટે મહંમદ મુરાદની ખડકીમાં જવાય છે. જ્યાં સુથારવાડનો પાછળનો ભાગ જોડાય છે. આ પોળ જૂની છે. બ્રાહ્મણોની વસ્તી છે.

ભટ્ટવાડો : આ પોળમાં લક્ષ્મીસંપન્ન ભટ્ટ અટકવાળા બ્રાહ્મણોની વસ્તી છે. આ પોળમાં પેસતાં એક ફૂવો છે. અને તેની પર માતાજીની ડેરી છે.

પટેલવાડાના નાકા પાસે શ્રીસ્વામિનારાયણનું મંદિર છે. સામે એક નાનકડી ખડકી છે.

સહ્યાટવાડો આ પોળમાં પહેલાંના સમયમાં સહ્યાટ કોમના ૩૦૦-૪૦૦ જેટલા માણસોની વસ્તી હતી. ખાસ કરીને આ લોકો પથ્થરો ઘડવાનું કામ કરતા. સમય જતાં આ વસ્તી આ સ્થળેથી સ્થળાંતર કરી જતી રહી. હાલ આ સ્થળે મોઢ પ્રાકૃત્યોની ખાસ કરીને વસ્તી છે. (આ પોળમાં પ્રવેશતાં ડાબી બાજુ નાનકડી ખડકી છે.) આ પોળમાં એક કૂવો છે. તથા ખોડભાઈ માતાની ડેરી છે.

નાનો નામરવાડો : અહીં પણ વીસનગરા નાગરોની પહેલાં વસ્તી હતી, જેમના કુળ-દેવતા શ્રીહાટકેશ્વર મહાદેવનું દેવળ હતું. આ પોળમાં પહેલાં એક તંબોળી કુટુંબ વસતું હતું. જે કુપેક્ષ બનાવવાનો તથા વેચવાનો ધંધો કરતાં. (ઘેર ઘેર વેચતા.)

આજના જમાનામાં તૈયાર કંપનીના કેશવર્ધન તેલ મેળવનાર પ્રજાને તંબોળી પ્રજાના મુહુર્તધોમનો ખ્યાલ પણ ન આવે. તે સ્વાભાવિક છે.)

ભૂધરભાઈની ખડકી કપડવણુજના સપૂત ચાણક્ય શ્રી ભૂધરભાઈ ત્રિવેદીના નામથી આ ખડકી ઓળખાયા છે. તેમનું પહેલાંના સમયનું રજવાડાના નમૂના જેવું ચોટું મકાન ભૂધરભાઈની હવેલીના નામે ઓળખાય છે. તેની કોતરણી પણ સારી છે.

ભૂધરભાઈ ધનેશ્વરભાઈ ત્રિવેદી જન્મ સંવત ૧૮૬૪, શ્રાવણ સુદ ૧૧, અવસાન સંવત ૧૯૨૬ ભાદરવા સુદ ૧૧ મંગળવાર, સામાન્ય સ્થિતિમાં જન્મેલ. આ નરવીરનાં મન્યાપ નાનાપણમાં ગુજરી જવાથી તેમના મોસાળમાં જ ઉછરેલ, તેમની સાત વર્ષની ઉંમરે પીંઘમાં મસ્તકે લગવાન સહજાનંદસ્વામીએ હાથ મૂકીને કહેલું કે આ મોટો થતાં મંદિરે મંદિરે બંધાવશે. શ્રી ભૂધરભાઈ લગવાન સ્વામિનારાયણના અનન્ય ભક્ત હતા. તેમણે કપડવણુજમાં ધનનો સહુપયોગ કરેલો, તેઓ વડોદરાના નગરશેઠમાંના એક શેઠ શ્રી પુશ્પાલચંદ અંબાઈદાસની પેઢીના મુનીમ હતા. શ્રીમાન ગાયકવાડ ખંડેરાવ સરકાર તેમનું માન પણ સ્પષ્ટ થતા. તેઓશ્રી વડોદરા રાજ્યની હદમાં પ્રવેશતા ત્યારે તેમને મશાલ છીનું માન આપવામાં આવ્યું. તેમણે કપડવણુજમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર પુરુષો માટે પટેલવાડાના નાકે, તેમજ બીજું બહેનો માટે નીલકંઠ મહાદેવના ખાંચામાં પ્રવેશતાં જમણા હાથે બંધાવેલ છે. પટેલવાડાના નાકાની સામે મોટી મોઢ પ્રાકૃત્યોની સરસ મેઝબંધી ધર્મશાળા કોમના સહકારથી બાંધેલી અને તેની સાથે જ લગવાન રઘુનાથજીનું મંદિર બંધાવેલી આંતરસુબામાં સ્વામિનારાયણ લગવાનનું મંદિર પણ બંધાવેલ છે.

દાંતા સ્ટેટમાં મોટાં અંબાજીમાં મોટા ચોકમાં માઢ બાંધી આપેલ છે.

પોતાના મૃત્યુ પહેલાં તેમણે તેમની તમામ મિલકત લગવાન નારાયણના ચરણે અર્પણ કરેલ છે. પોતાના મૃત્યુ પહેલાં તેમણે કપડવણુજના વતની શેઠ દલસુખરામ દામોદરદાસ ત્રિવેદીને વડોદરામાં પોતાની જગ્યા પર નિયુક્ત કરાવેલ. તેમના મૃત્યુ માટે કહેવાય છે કે

જ્યારે તેમનું અવસાન થયું અને શબ સ્મશાને લઈ ગયા તે સમયે, તેમને જેવા પીજથી તેમનાં સગાં-વહાલાં આવતાં હતાં, પણ રસ્તામાં તેઓ ભગવાન-સ્વામિનારાયણ સાથે ઘોડા પર જતા સગાને મળ્યા અને કહ્યું કે કપડવણુ જન્મ, હું ખુશીમાં પ્રભુ સાથે જાઉં છું. મહેમાનો કપડવણુ આંખા ત્યારે શબ સ્મશાને પહોંચી ગયેલ હતું. ભૂધરભાઈની હવેલી આજે પણ તેમનું સ્મૃતિ ભુવન છે. (શ્રી હરિકૃષ્ણ લીલામૃત અધ્યાયમાંથી)

શિવપ્રસ્થાપત્યના નિયમ પ્રમાણે મંદિરો તૈયાર કરનાર પૂજ્ય ઇષ્ટદેવ શ્રીહરિભગવાનની આજ્ઞાથી જેતલપુરમાં નિવાસ કરનાર મહાયોગી શ્રીઆનંદ મુનિ હતા, તે સમયમાં કપડવણુમાં બૃહસ્પતિસમાન બુદ્ધિશાળી, ભૂધરભાઈ ધનેશ્વર ત્રિવેદી શ્રીહરિ ભગવાનને નમસ્કાર કરી એનેક સંતોને નમસ્કાર કરી (તેઓ ભૂધર્મ કહેવાતા) યોગીની પાસે જ કથાશ્રવણ માટે ખેસતા. તેઓશ્રી જેતલપુરમાં નિવાસ કરેલ. આપણા ભૂધરભાઈ જેતલપુરમાં બલદેવજીના મંદિરમાં આંખ્યા. તેઓશ્રી જિતેન્દ્રિય, શાંત, શાસ્ત્રોના અભ્યાસી, અન્યપ્રિય કરનારા, કાયમ પરાંપકાર વૃત્તિવાળા, નશોનશ ભગવાનને વિષે શ્રદ્ધા રાખનાર, ગર્વબોનાં દુઃખ દૂર કરનારા, રાજ્યોમાં માન પામેલા. પંડિતોમાં આધારરૂપ, બહુ ઉદાર, દાન આપનાર, મોઢ જ્ઞાતિમાં તિલકરૂપ, સત્યવાદી, સદાચારી હતા. બાલ્યવસ્થાથી ભગવાન પ્રત્યે શ્રદ્ધાળુ હતા, જેમની સમાધિ (તુલસીકથારો) સ્મશાનઘાટ પર છે.

બ્રહ્માણી માતાનું ફળિયું : મોટી વહોરવાડમાં પ્રવેશતાં જ જમણી બાજુ એક નાનું ફળિયું છે. જેમાં બ્રહ્માણીનો વસવાટ છે. અહીં એક ફૂલો છે તથા શ્રીબ્રહ્માણી માતાની નાનકડી દેરી છે.

મોટી વહોરવાડ : પ્રવેશતાં જ જેની લવ્યતાનો ખ્યાલ આવી શકે. પ્રવેશતાં જ મોટા લવ્ય મહેલાતો સમાં આલીશાન મકાનો, લવ્ય મરિજદો, બુમાતખાનું વગેરે જેતાં આ સ્થળની બહોજલાલીનો ખ્યાલ આવે. વહોરવાડની શોભાથી જ કપડવણુને કેટલાક “મુંબઈનું બચ્ચું” પણ કહેતા. લક્ષ્મીનો વાસ, વહોરા ગિરાદરોની ઉદારતા, આ પ્રજાની નમ્રતા વગેરે શોભારૂપ છે. વહોરવાડમાં નાની મોટી ખડકીઓ છે જેને શેરીઓ કહે છે. આ મોટી વહોરવાડમાં સુંદર મકાનો છે. આ શેરીઓમાં આ ગામના સપૂતો ખેંચ્યા છે.

આ કોમની સ્ત્રીઓ પરદેશીન તેમજ રેશમી કાપડનો ઉપયોગ કરનાર છે. (હાલમાં પરદો હટી રહ્યો છે.) દરેક જણ ઉઘમ્મી હોય છે. ગર્વળ વર્ગ શ્રીમંતોના શુભદાન દાન-મારફતે પોષાય છે.

કપડવણુમાં દાઉદી વહોરા કોમની વસ્તી ત્રણ મહેલામાં રહે છે.

(૧) મોટી વહોરવાડ, (૨) નાની વહોરવાડ, (૩) સૌફી મહોલલા (વાડી)
મોટી વહોરવાડમાં આવેલી શેરીઓ :

શેરીનું નામ (૧) બહરા શેરી, (૨) કુતબી શેરી, (૩) તખ્તાની શેરી, (૪) હુસેની શેરી, (૫) છીલનું ડહેલું, (૬) સીતાબખાનની શેરી, (૭) તબુલાઈની શેરી, (૮) મુલ્લા સજબુની શેરી, (૯) હાતીમી શેરી, (૧૦) તૈયબ શેરી (જુમાતખાનની શેરી), (૧૧) મહમ્મદી શેરી, (૧૨) સસુરની શેરી, (૧૩) લૌની શેરી, (૧૪) આબુમજીની શેરી, (૧૫) બાગની ડહેલી, (૧૬) મસ્જિદની શેરી, (૧૭) હકીમી શેરી, (૧૮) ઈસુફી શેરી, (૧૯) નફરની ગલી.

નાની વહોરવાડની શેરીઓ.

(૧) નાની વહોરવાડમાં શેડ ઉપરના મકાનો, (૨) ઈસ્માઈલી શેરી, (૩) બંદ્રકવાલાની શેરી, (૪) બંખાળીની શેરી, (૫) બકરાભાઈની શેરી.

સૌફી મહોલલા :

નરસિંહ શિવશંકરની ખડકી : આ ખડકીના પ્રતિષ્ઠિત શ્રીનરસિંહભાઈના નામથી આ ખડકી યોગખાય છે. અહીં પ્રાદ્યક્ષોનાં ઘર છે.

મૂળજી પરાગની ખડકી : આ ખડકીના તપોધન જ્ઞાતિના પ્રતિષ્ઠિત મૂળજીભાઈના નામથી આ ખડકી યોગખાય છે. અહીં એક સંન્યાસીનો મઠ પણ છે.

ઈશ્વર ઝવેરીની ખડકી :

કાછીઆવાડ : અહીં કાછીઆ (પટેલ) કોમ એક જ જગ્યા રહે છે. તેઓનો મુખ્ય ધંધો શાક-ભાજી વેચવાનો છે. આ જ્ઞાતિના મોટા ભાગના ભાઈઓની દુકાનો કુંડવાવના પરધાળ પર છે. તેમ જ ગુડા ગુડા સ્થળે પણ બેસે છે. ગામડાંમાં પણ તેઓ શાક-ભાજી વેચી આવે છે. અહીં સ્વ. જૂધરભાઈની બંધાવેલ એક ધર્મશાળા છે.

તોતળા માતાની ખડકી : કાછીઆવાડમાં આ ખડકી છે. જેમાં કાછીઆ કોમનાં કુળદેવી શ્રીતોતળા માતાની દેરી છે. તેથી જ આ ખડકીનું નામ તોતળા માતાજીની ખડકી પડેલ છે.

કારખાનાની વાડ : કાછીઆવાડમાંથી જતાં જ કારખાનીઆવાડની શરૂઆત થાય છે. અહીં મુસલમાન કોમની વસતી છે. તેઓ પહેલાં વહોરાં ઉદ્યોગપતિઓના આશ્રયે સાબુનાં કારખાનાંઓમાં કામ કરતા. પહેલાંના સમયમાં કપડવણુજના સાબુની ખ્યાતિ પણ ઘણી જ હતી. સાબુના કારખાનાઓમાં કામ કરનારા આજ વહોરા શ્રીમંતોનાં ઘરમાં નોકરી-ઓ તેમજ અન્ય મજૂરી તેમજ ખેતીના વ્યવસાયમાં રહે છે.

લાંબી શેરીમાંથી પીપળા ખડકીની સામે કાપડ બજારમાં જવાનો રસ્તો

પીતાંબરબાળુની ખડકી : આ એક કપડવણુજના નગર શેઠ કુટુંબના મુનીમનું આલીશાન મકાન જેને “બાળુની હવેલી” કહેવાય છે. સાથે તેમના નામની નાનકડી ખડકી છે. મુનીમોની શ્રીમંતાઈથી તે સમયના શ્રેષ્ઠોઓનો ખ્યાલ આવી શકે છે. નગરશેઠની કલકત્તાની પેઢીઓમાં આ પીતાંબરબાળુના આદેશ પ્રમાણે વેપારોમાં ફેરફાર થતા. કલકત્તામાં તે બાળુજના નામે પ્રસિદ્ધ થયેલ.

દલાલવાડો : (પશ્ચાત્ ભાગે) દલાલવાડાનું પ્રવેશદ્વાર (દરવાજા)માં પેસતાં જ જમણા હાથે એક સુંદર શેઠ મજલાલ હરીભાઈનો ઉપાશ્રય છે. જ્યાં સાધ્વીજીઓનો મુકામ કરે છે. અને શ્રાવિકા બહેનનો ધાર્મિક શિક્ષણ જ્ઞાન આ સ્થળે અપાય છે. અંદર પ્રવેશતાં જ જમણી બાજુ અજીતનાથ ભગવાનનું ચૌમુખ દેરાસર છે. આ ખડકીમાં જૈનોની જ વસ્તી છે.

મોદીઆની ખડકી : આ ખડકી શ્રીઆદીનાથની ખડકી તરીકે પણ ઓળખાય છે. આ ખડકીમાં ભગવાન શ્રીઆદીનાથનું દેરાસર છે. તેને પણ ઠેટલાક મોદીયાના દેરાસર તરીકે ઓળખે છે. દલાલવાડો અને આ ખડકીનું જોડણ એક નાનકડી સાંકડીશેરીથી થાય છે.

લાંબી શેરીથી કાપડ બજારમાં જતાં પ્રથમ

ક્ષોત્રિયવાડો : ઉર્દુખર ઉર્દે ક્ષોત્રિય લોકોની હાલમાં જૂજ વસ્તી છે. આ સ્થળ શહેરમાં ઊંચી સપાટી પર છે. આ ક્ષોત્રિય કોમના કપડવણુજના સંત શ્રી રેંડા ભગતને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થયેલ. (ભગવાનની લીલાનાં દર્શન થયેલાં.) બ્યારે આપણે ગામની તમામ યોજામાં ફરતા નીકળીએ ત્યારે, ક્ષોત્રિયવાડાની પણ એક એવી ભૂમિ છે કે જ્યાં ભગવાનના પરમ ગૌણુવ ભક્તની રહેઠાણ ભૂમિ છે.

શ્રીગોસાંઈજી ગુજરાત પધાર્યા ત્યારે આ રેંડા ઉર્દુખર તેમની પાસેથી નામ નિવેદન પામ્યા. તે બાદ તેઓ ગોકુળ ગયા અને સંકેત વનમાં પ્રવેશ કરતાં એક સઘન ઘટામાં સ્થળ છે. ત્યાં ગોસાંઈજીની બેઠક છે. અહીંયાં શ્રીગોસાંઈજીએ પોતાના કૃપાપાત્ર બસો આવન ગૌણુવે ગૌકીમાંના એક ગૌણુવ ભગવદીય રેંડા ક્ષોત્રિયને શ્રીઠાકોરજીનાં અલૌકિક દર્શન કરાવ્યાં.

શ્રીઠાકોરજીનાં અલૌકિક દર્શન અને રેંડાને દેહ ભાનનું વિસ્મરણ થયું. ભગવાનને પ્રસાદીની માળા પહેરાવી આખી રાત રમણ રેતીમાં પડી રહ્યાં. બીજા દિવસે શ્રી ગોસાંઈજી બંતે ત્યાં પધાર્યા અને રેંડાને ચરણસ્પર્શ થયા પછી તેને આશા કરી કે હજુ લીલામાં

પ્રવેશ કરવાની તમારે માટે વાર છે. ખરી રેંડા ચોકળા આવ્યા. એક સિવસ પંચો કરતા હતા ત્યારે તેમને આજ્ઞા મળી કે તમો દેશ જઈ વિવાહ કરો. રેંડાએ કહ્યું કે મારી પાસે કંઈ જ નથી. મને કેણુ કન્યા આપે ?

શ્રીગોસાંઈજીએ જણાવ્યું છે કે શ્રીઠાકોરજીએ સર્વ નક્કી કરેલ છે. રેંડા તરત જ પોતાના વતન તરફ આવ્યા. પાડોસમાં એક ગામમાં મુકામ કર્યો. આ સમયે આ ગામમાં વસતા એક ઉર્દુખર બ્રાહ્મણની દીકરીને સર્પદંશ થયેલો. સર્પવિષ કોણુ ઉતારે ? રેંડાને આ વાતની ખબર પડી. તેણે તરત જ કહ્યું કે શ્રીઠાકોરજીનું આ ચરણામૃત તેને પાચે. એ ખીવે નહીં તો તેના હોઠ ઉપર લગાવો તો બાળા બચી જશે. હોઠ પર ચરણામૃત કોપવામાં આવ્યું. વિષનું વારણ થયું. બાળા બચી ગઈ. આ કન્યાના પિતાએ (ઉર્દુખર બ્રાહ્મણ) રેંડાની સાતિ ખૂણી. એક જ સાતિ બાણુતાં આ કન્યાનું લગ્ન રેંડા સાથે કરવામાં આવ્યાં. હવે રેંડા કપડવણુજમાં રહી શ્રીઠાકોરજીની સેવા બરોબર કરવા લાગ્યા. તેને એક પુત્ર થયો. બ્યારે શ્રીગોકુળનાથજી કપડવણુજ પધાર્યા ત્યારે (સંવત ૧૬૪૩) શ્રી રેંડા તથા તેમના યજમાનો(નીમા વણિકો) કેટલાક શ્રીગોકુળનાથજીના શ્રી રેંડાને પુત્ર મેટો થયા બાદ શ્રીઠાકોરજીને પધરાવી તે ગોકુળ ગયા અને ત્યાં શ્રીગોસાંઈજીની સેવા કરવા માંડી. રમણુરેલીમાં ભગવાનની રાસલીલા ને બાળલીલાનાં દર્શન કરી પાવન થયા. આપણી ધરતીના પવિત્ર સંપૂત ભક્તને લોખ લોખ વંદન.

આ રેંડા પોતે દલાલવાડમાં રહેતા હતા. તે વખતે શ્રીગોકુળનાથજી મહારાજ તેમના ત્યાં પધારેલા. આ ઉર્દુખર બ્રાહ્મણોની પણ સારી એવી વસ્તી બહીં હતી.

સમસ્ત ઉર્દુખર બ્રાહ્મણો તેઓ મૂળ પુરુષોને હરિશ્ચંદ્ર મહારાજના રાજસૂય યજ્ઞમાં ઉર્દુખર ઋષિએ તરુણમાં નીમ્યા હતા. આ બ્રાહ્મણોનાં સોળ ગોત્રમાંનું પ્રથમ પદે યજ્ઞમાં નિર્માયેલ મુદગલ ગોત્ર હતું તેના વારસદારો કપડવણુજમાં છે. શોત્રિય વંશના ભાઈઓ પોતાની યજમાનવૃત્તિ સાચવે છે. તથા તેઓમાંના કેટલાક ભાઈઓ સારા ઉચ્ચ હોદ્દા પર પહોંચે છે.

બાનકી ખડકી : બટ અટકાવના એટલે તેના નામથી ઓળખાય છે. હાલ આ કુટુંબનું કોઈ પણ નથી.

કાચા શેઠની ખડકી : બરોબર મોદિયાની ખડકીની સામે જ આ બાનકી ખડકી છે. કાચા શેઠની ખડકીના નામથી ઓળખાય છે.

આલો હવે આપણે પાછા સામસૈયદના ચકલે બાલીએ પૂજ્ય સામસૈયદના ચકલેથી જન્મણી બાણુ કચેરીનો રસ્તો ત્યાં જન્મણી બાણુ નાનકડી ખડકી માળીખાડો અને તરત જ કસાઈખાડે અને બાકીનો ભાગ મહમદઅલી ચોકથી બધો વિસ્તાર માંચીવાળાના નામે ઓળખાય છે.

સામ સૌયદના ચકલેથી ડાબી બાજુના રસ્તેથી સીધા સરખલિયા દરવાજા સુધી જતાં જમણી બાજુ

(૧) કડિયાની મસ્જિદથી નદી દરવાજા સુધીનો માર્ગ

(૨) કાપડિયા બજારમાં સીધા જતા પ્રથમ ડાબી બાજુ હલાલવાડાને જોડતી નાનકડી ગલી જેવો રસ્તો, પરબડી પાસેથી જાય છે. અહીંયાં જૈન માટે શે. મી. ક. પથિકાશ્રમ છે. ત્યાંથી જમણી બાજુ નારાયણ દેવનો ખાંચો છે. (તેની સામે ક્ષેત્રિયવાડાથી નીકળેલ રસ્તો મળે છે.)

(૩) ગાંધી ચોકથી જમણી બાજુ ગાંધીવાડો, દાણીવાડો, દેસાઈવાડો, નાગરવાડો, ઇત્યાદી તથા ડાબી બાજુ એક નાનકડી ગલી આવે છે, કે જે ધર્મશાળાથી શરૂ થઈ લાંબી શેરીવાળા શંકર ચૌકના ડહેલા સાથે જોડાયેલ છે.

(૪) સીધા પહોંચા બજારમાં કુડવાવની પરબડીના રસ્તે જતાં વચમાં ફૂવો તથા નાની ખડકીઓ, ડાબી બાજુ અને જમણી બાજુ શેઠવાડો તથા પરબડીની પડોશમાં નાની બહોરવાડ, ડાબી બાજુ કુડવાવને બત્રીસ કોઠાની વાવને જોડતો રાજમાર્ગ અને પરબડીથી સીધા આગળ જતાં જમણી બાજુ મોટા સુધારવાડા જવાનો રસ્તો, વચે ખડકીઓ વટાવીને જતો રસ્તો. પરબડીથી સીધા ટાવરવાળા રસ્તે જતાં ગોલવાડ તથા મોચીવાડમાં થઈને સરખલિયા દરવાજા.

(૧) કડિયાની મસ્જિદથી નદી દરવાજા:-

આ માર્ગે જતાં શરૂઆતમાં ખડકીમાં તથા બહાર ઘોળી લોકોનાં ઘરો છે. તેથી આગળ જતાં ડાબા હાથે એક ફૂવો તથા તે પર ફુલબાઈ માતાની નાનકડી ફેરી છે. અહીં લાવસારલાઈઓનાં ઘર તથા સોનીલાઈઓનાં ઘરો છે.

આ વિભાગમાં લાવસાર લાઈઓનો પહેલાં સારા પ્રમાણમાં વસવાટ હતો. (નાઈઓની મસ્જિદ સુધીનો ભાગ લાવસારવાડો ગણાય છે.)

આ વિભાગમાં જમણી બાજુના ખાંચેથી જતાં ચોડાંક પીંજરાલાઈઓનાં ઘરો હોવાથી પીંજરાવાડ તરીકે ઓળખાય છે. ત્યાંથી આગળ જતાં આ રસ્તે કચેરી જવાનો રસ્તો છે. ત્યાંથી મહમદઅલી ચોકમાં નીકળાય છે.

ડાબી બાજુ જતાં (કડિયાલાઈઓનો વસવાટ હોવાથી) કડિયાવાડના રસ્તે બે ખડકીઓ જોવીની તથા માળીની સામસામે છે. આગળ જતાં ભદ્રકાળી માતા પાસે દરજીવાડો વગેરે આવે છે.

ક. ઓ. આ. ૨૭

નાઈઓની મસ્જિદ સુધીના ભાગને ભાવસારવાડ ગણે છે. પહેલાં આ કોમના ભાઈઓ સારા ઉઘમી હતા, હાલ તેમની વસ્તી ઓછી છે.

દરવાજા તરફ આગળ વધતાં રાવળિયાવાડ આવે છે. જ્યાં માતાજીની એક નાનકડી ડેરી છે. જેને રાવલ કોમના ભાઈઓ પોતાની અધિષ્ઠાત્રી માને છે.

આગળ વધતાં ડાબી બાજુના મોટા કુંભારવાડનું મુખ્યદ્વાર અને રસ્તો આવે છે. અને જમણી બાજુના દરવાજા પાસે પોલીસ ગેટ આવે છે.

(૨) કાપડિયા બજાર પૂરે થતાં નારણદેવના ખાંચો : જેમાં જમણી બાજુ અમથા પારેખની ખડકી

આ ખડકી અમથાભાઈ પારેખ કે જેઓ સંવત ૧૬૫૦ લગભગમાં આ ગામમાં એક થોડા સમયે હતા, તેમના નામથી આ ખડકી ઓળખાય છે. આ ખડકીમાં ત્રણ નાની નાની ખડકીઓ છે.

- (૧) રાજરામ ખુશાલદાસની ખડકી
- (૨) શેઠ જમનાદાસ કરમચંદની ખડકી
- (૩) માણેકચંદ ધરમચંદની ખડકી.

આ ખડકીમાં પ્રવેશતાં જ જમણી બાજુ મોટા પરમળજાળો ફૂવો છે. અને તે પર ખૂટ માતાની ડેરી છે. આ ડેરીના નિર્ણયદાર હમણાં નટવરલાલ લલ્લુભાઈ નામના વધિક ભાઈએ તેમનાં સ્વ. માતૃશ્રી ડાહીબહેનના સ્મરણાર્થે કરાવેલ છે.

ફૂવાની સામે પરખડી તથા પાણીની પરખ શ્રીચક્રેલાલ હરીલાલની કરાવેલી છે.

વીસા શ્રીમાળીનો ખાંચો :

અહીં વીસા શ્રીમાળીના થોડાક ભાઈઓના વસવાટના લીધે એ નામે આ ઓળખાય છે. આગળ વધતાં પ્રાચીન શ્રીભગવાન નારણદેવનું મંદિર, તેની સામે અઠ નાનકડો ખાંચો, જેમાં હાલ જોશી કુટુંબનાં ઘરો છે.

રસિક દેસાઈની ખડકી : ભગવાન શ્રીનારણદેવના પરમ ભક્ત અને દેવળના મૂળ સ્થાપક રસિકભાઈ દેસાઈનું અહીં રહેઠાણ હતું. (વાંચો નારણદેવ)

આ સ્થળેથી ચાર રસ્તા પડે છે.

જ્ઞાન સંસ્કારો સીંચનાર કપડવણુજની ગામઠી શાળાઓમાંની એક શ્રીપંડ્યાની

ધર્મશાસ્ત્ર (ગામઠી શાળા) આ સ્થળે હતી. જે સ્થાનમાં મારા જેવા હજારો વિદ્યાર્થીઓએ હજારો પંડ્યા તથા મારા પૂ. ગુરુ શ્રીછગનલાલ પંડ્યાએ અનેક જ્ઞાનગંગામાંથી આચ-મનારી શરૂઆત કરાવેલી. જ્ઞાનની ન્યેત પ્રગટાવેલી.

અહીંથી જમણી બાજુ — ડાબી બાજુ જવાનો સીધા રસ્તો છે.

જમણી બાજુ : કડિયાવાડનો રસ્તો કે જે સુસ્થિત હજારોનાં ઘર પાસે નીકળે છે. આ માર્ગમાં બે નાનકડા ખાંચા છે.

ડાબી બાજુ : શ્રીગોકુલનાથજી પાસે શ્રીમહાજન લાયબ્રેરીનો રસ્તો છે, કે ન્યાંથી સીધા મહાસાગર જવાય છે.

જમણી બાજુ દેસાઈવાડો અને ડાબી બાજુ ગાંધીચોકના માર્ગો છે.

મામહીસાગર : શ્રી ભદ્રકાળી માતાના દેવળ પાસેથી સીધા શ્રી પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી સુધીના માર્ગને દરજીવાડો કહે છે. આ સ્થળે દરજીભાઈઓનો વસવાટ છે. દરજી-જાહનના ત્રણે શ્રીભદ્રકાળી માતાજીના દેવળ પાસે થોડાક અંતરે જમણી બાજુ એક નાન-કડી પામી છે. જેને ભેંસીની ખડકી કહે છે. આમાં ભેંસીકુંડળ વસે છે. મામહીન ભેંસી કુંડળમાં વિદ્યાનોએ રજવાડામાં પણ પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી.

(૩) ગાંધી ચોકથી દેસાઈવાડા, નાગરવાડાનો માર્ગ :

શ્રી પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી કે જ્યાં ચાર રસ્તા જોવા થાય છે, તે ચોકડીથી આગળ જાયતાં ડાબી બાજુ —

પીપળા ખડકી : અહીં પહેલાં આ ખડકીનું જોડણ મહેતા પોળના પશ્ચાત ભાગે થતું હતું.

આગળ વધતાં ડાબી બાજુના મોટા રસ્તે જતાં મોટા સુથારજાડે જવાય છે.

માણુકલાલ વહાણુદલાલના મકાનથી જમણી બાજુ :

દેસાઈવાડો : — આ વિભાગમાં કપડવણ્ણના પ્રતિષ્ઠિત દેસાઈ કુટુંબના વણિક કુટુંબનો વસવાટ છે. વિદ્યા અને વિસ્તથી તે શોભે છે. આ સ્થળે ચતુર્દેવી માતાની દેવી છે. બહાર સામે એક મોટા રથારવાળો ફૂવો છે, જેને ઢાળ ફૂવો કહે છે. આ ફૂવા સામે તેમજ પાસે નાનકડી ખડકીઓ ખાંચા જેવી છે. હાલમાં આ ઢાળ ફૂવા પાસે ભગીની સમાજનું જન્મ મકાન છે.

મોટો નાગરવાડો :—અહીં મુખ્યત્વે વીસનાગરા નાગરોની વસ્તી છે. આ પોળમાં એક કૂવો તેમજ શ્રીવાદેશ્વરી માતાનું ધામ છે. આશરે બસો વર્ષ પહેલાં નાગરગૃહસ્થ શ્રીવજેરામ કાશીરામના શુભ હસ્તે શ્રીહાટકેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના કરવામાં આવેલી. આ વિભાગમાં નાગર કોમની સ્વતંત્ર ધર્મશાળા છે.

ઇતિહાસમાં જ્યારે આપણે નજર કરીએ છીએ ત્યારે રાજકીય કે સામાજિક ક્ષેત્રે નાગર ગૃહસ્થ મહત્વના સ્થાન પર હોય છે. નાગર કોમના ઇષ્ટદેવ હાટકેશ્વર મહાદેવ છે. જેઓ પ્રચલિત શૈવ ધર્મના હોવા છતાં નિરાળા છે.

સામાજિક જીવનમાં એક જ કોમ છે કે જેઓ અનાદિકાળથી એક પત્નિ હયાત હોય ત્યાં સુધી (શ્રી ગાંડી, માંદી કે પુત્રેષણની લાલચે પણ) બીજી પત્ની [કરવાની છૂટ નથી આ વિદ્વાન અને મુત્સદ્દી જ્ઞાતિના સમાજજીવનનો ધરજહીવટીતંત્રનો ભાર સદા સ્ત્રીજ સંભાળે છે. નાગર કોમનાં લગ્ન વખતે એક સુંદર પ્રથા એ કે ઉપહામણીનું વાચન (૧૨ કન્યાના પક્ષના વંશનું દસ્તાવેજ વાચન) થાય છે.

આપણા ગામના મોટા ભાગના નાગરિકોનાં જીવનઘડતર, જ્ઞાન આપનાર ગામઠી શાળાઓના ગુરુજનો નાગરગૃહસ્થો જ હતા. ઇંદોરના બાવલા ખૂન કેસને પકડવામાં મુખ્ય ભાગ અહીંના જ વતની રેવાશંકર જોશીનું નામ છે, તેમના જ સુપુત્રો આ ગામમાં પ્રથમ હતા. સર્જન થનાર ડો. શ્રીઈન્દ્રવદન છે. આ કોમમાં શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ મગનલાલ પંડ્યા જાણીતા બાળકવિ છે.

મોટા નાગરવાડાની ડાબી બાજુ જટવાડાથી છૂટા પડી મીઠાતલાવના દરવાજે જવાનો માર્ગ છે. આ બાજુ વીજળીઘર, સરદારબાગ, (જુનું મહાવીર ટોકિઝ, જોષીથિયેટર) હાલમાં શ્રીસંતપુનિતસંકિર્તન જીવન તથા રાઈસમિલ વગેરે છે. (હાલમાં દરવાજો તોડી નાખેલો હોઈ સળંગ જતાં નડિયાદની સડક સાથે આ માર્ગ જોડાય છે.)

જમણીબાજુ :—એક માર્ગ મોટા કુંભારવાડાનો છે. તેમજ બીજો ભાગ અંપલી પોળ પાસેથી નાઈઓની મસ્જિદ તરફ જતાં નાની નાળ (નાળિયુ) નદી દરવાજાના રસ્તે જોડાય છે.

જ્યારે અંપલી પોળ પાસેથી પૂર્વ તરફ સીધો રસ્તો શ્રીમાળીની ધર્મશાળાથી સીધો ભદ્રકાળી માતા તથા શ્રી નારણદેવવાળા ચોકમાં મળે છે.

નાગરવાડામાંથી કુંભારવાડાના માર્ગ :

વહેરી માતાનું કુંળિયુ : આ કુંળિયામાં વહેરી માતાનું સ્થાનક હોવાથી આ કુંળિયુ એ નામથી ઓળખાય છે.

હુહારવાડો : હુહાર સુથાર (પંચાલ) કોમની સારી એવી વસ્તી હતી અને હાલમાં પણ છે. આ લોકો પહેલાં લોહું ગાળવાનો ધંધો કરતા હતા. આ સ્થળે તેમનાં કુળદેવી ચામુંડા માતાનું સ્થાનક છે. તેમજ રોકડિયા હનુમાનનો પણ વાસ છે.

ગોસાંઈવાડો :- ગોસાંઈ (ગોસ્વામી) કોમની આ સ્થળે વસ્તી હોવાથી આ નામ આપવામાં આવે છે. આ પ્રજા મુખ્યત્વે મંદિરના પૂજારી કે કેટલાક મંદિરના અધિપતિ પણ હોય છે.

આગળ જતાં ચબુતરા પાસેથી નદીના દરવાજે જવાય છે. આ સ્થળ મોટો કુંભારવાડો કહેવાય છે, કે જ્યાં પ્રજાપતિભાઈઓનાં ઘરો છે. અહીં જે શ્રીકળીરમપ્રદાયનાં મંદિરો છે, જેમાં એક શ્રીગોલા (રાણુ) કોમના ભાઈઓના વહીવટ નીચે છે. બ્યારે બીજું શ્રીનાઈ કોમના પંચન વહીવટ નીચે છે.

હવે આપણે ઝાંપડી પોળવાળા માર્ગની ખડકીઓ તરફથી આગળ જઈએ

ઝાંપડી પોળ : હાલમાં અહીં નાકે ગુજરાતી કુમારશાળ બાંધવામાં આવેલ છે.

મોદીની ખડકી : મોદી અટકવાળા વણિકોની વસ્તી હોવાથી આ નામ આપવામાં આવેલ છે. અને ખડકીની અંદર નાનકડી ખડકી છે, જેને ચુડગરની ખડકી કહે છે. ચુડગર પણ વણિકોની અટક છે. ચુડગર અટકવાળા પહેલાં હાથીઠાંતનાં કામ કરનાર હતા.

મોદીની ખડકીની સામે તાઈઓની મસ્જિદ છે. તેની પાસેના ભાગને તાઈવાડો કહે છે.

હવે આપણે ઝાંપડી પોળથી - શ્રીમાળીની ધર્મશાળાથી સીધા શ્રીલક્ષ્મણી માતાજીના મંદિર તરફના માર્ગે આવીએ.

હાથી કંઠોઈનો ખાંચો : જલ્પીતા જૈન કોમના હાથીભાઈ કંઠોઈ (સુખડિયા)નો આ સ્થળે વસવાટ હતો અને છે. સારાએ ગામમાં મીઠાઈઓ બનાવનાર કુટુંબ પહેલાં આ એક જ હતું.

આ ખડકીની સામે ચોકસીનો ખાંચો :

જુની અદાલતનો ખાંચો તથા બીજી જે નાનકડી ખડકીઓ છે.

૪. ગાંધી ચોકથી પઢૈયા બજાર (કુંડવાવ) પરખડી સુધી :

હાથી બાબુ ધર્મશાળાથી શંકર શેઠના ડહેલાને જોડતું એક નાનું નળિયું છે. આગળ વધતાં જિંઝા પરથાળ ઉપર બંધાયેલ એક શેઠવાડા પરખડી છે. ત્યાં એક નાનકડી ખડકી છે. (ખાંચો છે.)

શેઠવાડો : ડાબી બાજુ ખડકી છે, જ્યાં શેઠ અટકવાળા વણિકોનો વસવાટ છે. તેમને શેલો તેવું જ એક મોટું ઊંચા પરથાળ પર હાલેલું છે. તેની સામે ખડકી છે, જેનું બેઝાણ પણ પાછળ એક નાળિયા દ્વારા કોઠા ફળિયા(અંધારિયાવડ)વાળા રસ્તે થાય છે.

ઉપરોક્ત શેઠવાડથી આગળ જતાં જમણી બાજુ એક નાનકડી ખડકી છે. ત્યાંથી સીધા પરબડી પાસે પહોંચા બનરમાં પ્રવેશ કરાય છે.

શેઠવાડની ખડકીથી સીધા જતાં ડાબી બાજુના વળાંક આવતા પરબડી પાસે નાની વહોરવાડ : આ સ્થળે પહેલાં વહોર કોમની વસ્તી હતી. હાલ અહીં તે કોમનો નથી. આ ખડકીમાં મુખ્યત્વે દરેક ઘરમાં ટાંકો તથા નાની ફૂંદિઓ છે. હાલમાં હિંદુઓનાં જ ઘરો છે.

પરબડીથી સીધા કુંડવાવ પાસે થઈ ટાવરના રાજભાગેથી સરખલીયા દરવાજા જતાં વચ્ચે મોચીવાડ અને ગોલવાડ આવે છે. જ્યારે પરબડીથી જમણી બાજુ મોટા મુથારવાડનો માર્ગ તેમજ અંબા માતાના ખાંચા પાસેથી તલાલીની ફૂંદ પાસે થઈને રાજમાર્ગ પર જવાય છે.

ગોલવાડ :- ગોલા (રાણા) કોમની ટાવર પાસેની ખડકીઓમાં વસ્તી છે. આ રાણા કોમ અત્યારે મુખ્યત્વે અનાજ વેચવાનો ધંધો કરે છે. શહેરમાં અનાજ ફળવા-ખાંડવાના સંચાઓ થયા તે પહેલાં આ કોમ ફળવા-ખાંડવાનો ધંધોકાર ધંધો ચલાવતા હતા.

મોચીવાડ :- ગોલવાડથી સરખલીયા દરવાજાની પરબડી. જુની નગર મુધરાઈના કચ્છાલય મુધીના રાજમાર્ગ પર તેમજ આ સ્થળે આવેલા નાનકડા ખાંચાઓમાં મોચી કોમનો વસવાટ છે. જેથી આ ભાગ મોચીવાડ નામે ઓળખાય છે.

વીંછુવાડો : જુના મ્યુ. દવાખાનાથી મીઠા તલાવના દરવાજા તરફ જતાં સીધા રાજમાર્ગની જમણી બાજુથી વીંછુવાડ નામનો વિભાગ આવે છે. આ સ્થળે મુખ્યત્વે પટેલ વસ્તી છે. સર્વે અન્ન ઉત્પાદકો છે.

હવે આપણે ફરી શ્રી પુ. હ. મહાજન લાક્ષણેત્રી પાસેના ચાર રસ્તાથી બાકી રહેલ વિભાગ તરફ ઉપડીએ : જે માર્ગ મોટા દરજીવાડથી સીધો જવાનો છે.

આ સ્થળે ડાબી બાજુ એક જુના મોટા મકાનમાં જનરલ પોસ્ટ ઓફિસ અને ટેલિગ્રામ ઓફિસ હતી. (હાલ તે ગામ બહાર છે.)

કોઠા ફળિયું :- અહીં મરજી સંપ્રદાયની કોઠી છે. જ્યાં પહેલાં રાજવલ્લભ નામનો ગ્રંથ હતો તેમ કહેવાય છે. અહીં કોઠાનું મંદિર છે.

(૧) આગળ જતાં એક પોળ જેવો ભાગ છે કે જે કાર શેઠવાડાના નાળીયાં બેડે બેડાય છે અને શેઠવાડાના નાકાવાળા માર્ગે નીકળાય છે.

આ સ્થળ અંધારિયા 'વડવાળી જગ્યા'ના નામે ઓળખાય છે.

(૨) અંબામાતાના ખાંચાવાળા માર્ગથી તલાટીની કૂંઠ પાસેના રાજમાર્ગ પાસેથી એક તરફ નાની છીંડી જેવા નાળિયા વાટે રંગીલાની પોળમાં નીકળાય છે.

(૩) કુંડવાવંથી સુથારવાડાના મુખ્ય રસ્તે જવાનો રાજમાર્ગ કે જ્યાં ધોળી કૂંઠ અને બુંદેરમાતાનું સ્થાન તથા સાથે જ રાધેશ્યામ મંદિર પાસે આ રસ્તો મળે છે.

આ ધોળી કૂંઠ પાસે બે નાનકડી ખડકીઓ છે. તેમની એક ધોળી કૂંઠના ખાંચો : આ નાની પોળ છે. જ્યાં સવલ અટકના તપોધન બ્રાહ્મણોની વસ્તી છે. અહીં એક ખડાયતા કોમની ધર્મશાળા પણ છે.

ડાકધર - પૂવેની પોસ્ટ ઓફિસવાળા રાજમાર્ગની જમણી બાજુ :

મહેતાપોળ : જમણી બાજુ જેમાં મહેતા અટકવાળા વણિક ભાઈઓની પહેલાં વસ્તી હોવાનો સંભવ છે. આથી એ નામથી આ પોળ ઓળખાય છે. પોળમાં પેસતાં જ જમણા હાથે "આલેપાઈ" માતાની નાનકડી દેરી છે. આ પોળના પશ્ચાત્ ભાગથી પીપળા ખડકીમાં નીકળાય છે. આ સ્થળની ધરતીના ખોળે કવિ શ્રીરાજેન્દ્રભાઈ ખેલેલાં છે.

૩. રાધેશ્યામના મંદિર પાસે ખડાયતાવાડ :

ખડાયતાવાડ : આ સ્થળે ખડાયતા વણિકોની વસ્તી છે. સામાન્યથી ધોળી કૂંઠ સુધીના ભાગને ખડાયતાવાડ તરીકે જ ઓળખવામાં આવે છે.

જમણી બાજુ તલાટીની કૂંઠ છે, કે જેની સામે અંબા માતાના ખાંચાવાળો રસ્તો છે. જે માર્ગ પર ત્રણ નાની ખડકીઓ છે. જ્યારે કૂંઠ પાસેની ખડકીને તલાટીની ખડકી કહે છે. આ ખડકીના પશ્ચાતના નાળિયા મારફતે રંગીલાની ખડકીમાં અવાય છે.

આપણે તલાટીની કૂંઠથી અંબામાતાના ખાંચા સુધી આવીએ :

અંબામાતાનો ખાંચો : આ ખાંચાના નાકે શ્રીજગદંબા અંબામાતાનું દેવળ છે. આ ખડકીને લડકણની ખડકી કહે છે. આ લડકણ અટકના કુંડુંબના વંશને હાલમાં હયાત છે.

પુ. હરિવાર્ધનના વસવાટ :

અંબામાતાના દેવળથી બીજા મોટા માર્ગ મોટા સુથારવાડા તરફ જાય છે. તે તરફ જતાં ડાબી બાજુ :

સોનીની ખડકી : આ ખડકીમાં સોનીભાઈઓનો વસવાટ હોવાથી આ ખડકી તે નામથી ઓળખાય છે.

આગળ વધતાં ખડાયતાવાડના માગમાં ધોળી ફૂઈ પાસે આવી પહોચ્યાં. તેથી આગળ વધતાં જમણી બાજુ :

રંગીલાની પોળ : રંગીલાદાસના નામથી આ પોળ તે નામે ઓળખાય છે. આ પોળમાં પણ એક નાનકડી ખડકી છે. અહીં એક પરબડી તથા મહાદેવનું નાનકડું દેરું છે. આ ખડકીમાં મોટા રનાગીરી માતાના પરમ ઉપાસક શ્રીસ્વ. મગનલાલ નરસીદાસ શેઠનો વસવાટ હતો. આજે તેમના વારસદારો હયાત છે. આ પોળનો પશ્ચાત્ ભાગ નાનકડા નાળિયાથી તલાટીની ખડકી સાથે જોડાય છે.

ડાળી બાજુ : રંગીલાની પોળની સામે જ રાજમાર્ગ પડે છે.

પાડાપેળ : આ પોળ જૂની છે. અહીં પહેલાં ંહોરા ભાઈઓની વસ્તી હોવાનો સંભવ છે. પોળના નાકે ખંડેર હાલતની ંહોરાભાઈઓની મસ્જિદ છે. તેને તો ફક્ત સાફસફી કરાવે છે. હાલ આ સ્થળે તમામ હિંદુ કોમની જ વસ્તી છે.

પાછળના નાનકડા રસ્તે જતાં ‘શ્રીબેનજીભાઈ હિંદુ પ્રસ્તુતિગૃહ’ તથા ‘શ્રીસરસ્વતી (નટરાજ) થીએટર’ આવે છે.

સીધા મોટા સુથારવાડા તરફ જતાં : ડાળી બાજુ : ધર્મશાળા અને મંદિરની પડોશમાં એક ખાંચામાં સીધવાવમાતાજીની આંગી છે. આ વાવમાં આ આંગી હોવાથી વાવ પણ એ જ નામે ઓળખાય છે. સાથે જ એક નાનકડા પરચાળવાળી માતાની દહેરી છે. સામ સુથાર કોમની એક ધર્મશાળા છે. તથા સામે જ સોનીની ધર્મશાળા છે. પાછળના માર્ગે જતાં નાના ખારોટવાડામાં જવાય છે. અને એ રસ્તેથી મીઠા તલાવના દરવાજાવાળા રાજમાર્ગ પર અવાય છે. બીજા એક નાળિયા વાટે રાઈસ મિલવાળા રસ્તા પર પણ આવી શકાય છે.

સુથારવાડા તરફ જતાં મોટા રામજીમંદિર પાસે, જે સામસામી નાનકડી ખડકીઓ છે. જેમાં એક રામજી મંદિરની પશ્ચાત્ લગોલગ ખડકી છે.

રાવલપોળ : રાવલ અટકના બ્રાહ્મણોની વસ્તી હોવાથી આ નામ આપવામાં આવેલ છે. આની પડોશમાં આ ગામના વિદ્વાન અને જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં જિંડા અભ્યાસી એવા વિદ્વાન રાજ્ય જ્યોતિષીઓનો વસવાટ હતો. હાલ આ પોળ આમાંના દાનવીર હરિશ્ચંદ્ર વાડીલાલ ભલીવાલાના નામે ઓળખાય છે.

મોટા સુધારવાડાનું ચક્રલું :- સુધારવાડો સમગ્ર લબ્ધ છે. આ સ્થળે પહેલાં રાજશાહી જેવા દેખાવો હતા, તે વૈશ્ય સુધાર તથા બ્રહ્મભટ્ટ કુટુંબની લબ્ધતા બતાવે છે. શ્રીઅંબાજી માતાનું મંદિર જુના માધુપુરામાં આશરે એકસો પચીસ વર્ષ જેટલું પ્રાચીન છે. કપડવણજના શ્રીનરભોરામ ભટ્ટ બંતે વળાદરા પ્રાદાણ, ચંડીના ઉપાસક અને પરમભક્ત હતા. તેઓ કપડવણજમાં અંતિસરીયા દરવાજે ધીનો ધંધો કરતા, માની કૃપાથી ધંધો સારો ચાલતો હતો. પોતાના ઉદાર સ્વભાવે તેમને દરબારનું ઉપનામ આપવામાં આવ્યું હતું. વાતમાં કહ્યું છે ને કે ‘સમય સમય બદલાવન, નહિં પુરૂષ બદલાવન ? કાળે અનુન લૂટીઓ, એહી ધનુષ્ય એહી બાન’ આર્થિક સ્થિતિ બદલાઈ, ધંધો પાયા-ઉપર થઈ ગયો પણ પોતાનો સ્વભાવ જરા પણ ચલિત ન થયો, માતાજી પ્રત્યે અપુટ શ્રદ્ધા હતી, આશરે સંવત ૧૬૧૬ માં એક કલાકાર માતાજીની બે મૂર્તિઓ લઈને આવ્યો. ગામમાં બતાવી પણ કદર ન થઈ. દરબાર લેશે એમ વેંગમાં કહ્યું. કલાકારે દરબારને વિનંતી કરી, દરબારે પોતાની પાસે રહેલી પોતાની મુંડી સમાન ૧૭ મણ શુદ્ધ ધીના બદલામાં લીધી. આ વાત ઉપર ઘેરથી પણ તિરસ્કાર પામ્યા, માતાજી દ્વારા સ્વપ્નમાં કલા પ્રમાણે, તેમને અમદાવાદ લઈ જવામાં આવ્યાં, ત્યાં જૈન દહેરાસર આગળ સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો, જ્યાં બીજા ધર્મવાળા પાસેથી માર પણ ખાધો, છતાં શ્રદ્ધા ખુટી નહીં, ત્યાં એક બહેન ઘૂણતાં ઘૂણતાં આવ્યાં અને માતાજીની સ્થાપના જુના માધુપુરામાં કરવામાં જણાવ્યું, તેમના કહેવા પ્રમાણે તેમની સ્થાપના થઈ. આજે પણ માતાજીની આરતી પછી લગત નરભોરામ દરબારની જ્ય બોલાય છે.

રાવળપોળ :- અત્યારે આ શ્રીહરીશપોળ તરીકે ઓળખાય છે. જ્યારે સામેવાળી પોળ બીજા એક નામે ઓળખાય છે.

રમજી મંદિરથી ડાબા હાથે જતાં પાવર હાઉસવાળો (સરદાર-બાગવાળો) રસ્તો છે, અને બીજો જમણી બાજુ જવાનો રસ્તો :- એ દેસાઈવાડા તરફ જવાનો રસ્તો છે. ડાબી બાજુ બધા નાના ખાંચા છે. જ્યારે જમણી બાજુ :-

કુવા-ફળિયું :- એક નાનકડો કુવો છે, તેથી તેને કુવા ફળિયું કહેવાય છે.

વાળંદવાડો :- આ સ્થળે પહેલાં હિંદુ નાઈ કોમના કેટલાક ઘરો હતાં. હાલ ત્યાં બે ચાર ઘરો છે, બાકી વણિકોની વસ્તી છે.

શ્રીમાળી વાડો :- શ્રીમાળી વણિકોની સારી એવી વસ્તી હોવાથી તે આ નામથી ઓળખાય છે. આ પોળમાં અમીચંદ ઝવેરભાઈ પરીખનું રહેઠાણ હતું. તેઓ આપણા નગરશેઠના મોટા મુનિમોમાંના એક હતા. પાછળથી શેઠ અમીચંદ ઝવેરની પેઢી પણ હતી. આપણા સેવાસંઘના તથા ગામના સેવકોમાંના એક શ્રીચન્દ્રકાંત તથા પ્રિયકાંત ઓચ્છલાલ પરીખના વારસદારો છે.

અમથા પારેખની ખડકી :-

ભાઈચંદ શંભુલાલની ખડકી :-

મુળજી વૈદની ખડકી :- મોટા નાગરવાડાથી જટ વાડા તરફ જતાં ડાબા હાથે એક નાની ખડકી ઓટલા પર છે. ત્યાંના રહેવાસી પ્રતિષ્ઠિત વૈદ મુળજીભાઈના નામે ઓળખાય છે.

મોટા વિભાગો

અંતિસરીયા દરવાજાથી

કસ્બો-મલેકવાડી-ખંભડીવાડ-સીસગરવાડો-કંસારવાડો-કસાઈવાડો-કડીયાવાડ-ભાવ-સારવાડ-સૌયદવાડ-ભુહારવાડો - જોધયાવાડ - જટવાડો - ડબગરવાડ - ચામરવાડ - ઢેડવાડ (વણકરવાસ) હરિજનવાસ-સુથારવાડો-બોહારવાડ-ભટ્ટવાડો-સલાટવાડો-ખડાયતાવાડ-વગેરે...

પરાં તથા હાઉસીંગ સોસાયટીઓ

હનુમાનપુરા, પ્રેસકાટપુરા, ગોપાળપુરા, કરસનપુરા, તૈયબગુરા, મહંમદપુરા, મીરાપુરા, લલ્લુપુર, ત્રિવેણીપાર્ક, હરિકુજ સોસાયટી.

ધનામી ગામે

અલવા, હંતાલી, મીરાંપરુ, મહંમદપરુ.....

વોર્ડવાર વિભાગ

વોર્ડ નંબર-૧ વિસ્તાર :- ઈશ્વર જવરની ખડકી, કાછીયાવાડ, ચોરાનો વિસ્તાર, પ્રેસકાટપુરા, વણકરવાસ, ગોપાળપુરા, મારવાડીવાસ, હરિકુજ સોસાયટી, સ્ટેશન વિસ્તાર.

વોર્ડ નં. ૨ વિસ્તાર :- નાની-મોટી બોહારવાડ....

વોર્ડ નં. ૩ વિસ્તાર :- ભુધરભાઈની ખડકી, નાનો નાગરવાડો, સલાટવાડો, પટેલવાડો, ભટ્ટવાડો, ઉંડાપાડા, પીપળા ખડકી, અંતિસરીયા દરવાજા બહાર, વૈજનાથ મહાદેવ તેની આસપાસ, મારવાડીવાસ-લાકડાનાં પીઠાં તથા હાઈસ્કુલ વિસ્તાર.....

વોર્ડ નં. ૪ વિસ્તાર :- ઢાકવાડી, મહમદ મુસારનો ખાંચો, પટેલ વાડોનો બહારનો ભાગ, અંતિસરીયા દરવાજા સુધી, ભીલવાડો, ગોરવાડો, વંદાની ખડકી, જેસંગભાઈ શેઠની ખડકી, ચિંતામણીની ખડકી, માળીવાડાનો ભાગ, વણકરવાસ, હરિજન વાસ (અંતિસરીયા દરવાજા બહાર), શેઠાણીની ધર્મશાળાનો વિસ્તાર, ઓઈલ મીલો અને જીન વિસ્તાર તથા સોનીપુરા.

વોર્ડ નં. ૫ વિસ્તાર :- કર્ખાનો ભાગ, બંગડીવાડ, ડબગરવાડ, ઘાંચીવાડો; સીસગરવાડો, મલેકવાડી, માળીવાડાનો ભાગ, કસાઈ વાડો, કોટ વિસ્તાર, ઘાંચીવાડો, છીપવાડ (ભાવસારવાડ), અને કડીયા મરજીદ....

વોર્ડ નં. ૬ વિસ્તાર :- જટવાડો, કુંભારવાડો, હુહારવાડો, મોટો નાગરવાડો, ઝાંપલી પોળ, મોદીવાડો, નારણદેવ મંદિરનો પાછળનો માળીવાડો, કડીયાવાડનો ભાગ, વણકરવાસ, નદીદરવાજા બહારનો ભાગ, પંપીંગ સ્ટેશન, કુબેરજી મહાદેવનો ભાગ, એ બાજુનો હરિજનવાસ, એસ.ટી વિભાગ, ત્રિવેણી પાર્ક....

વોર્ડ નં. ૭ વિસ્તાર :- હનુમાનપુરા, મ્યુ. ઓફીસનો ભાગ, વીંછી વાડ, ગોદવાડ, ગોદવાડનો ભાગ, મગન નરસીહની ચાલ, પાડાપોળ, ધોળી કુઈ, ખડાયતાવાડ, સોનીવાડ, સુથારવાડાનો ભાગ, તાપીની ખડકી, શેઠવાડાનો ભાગ, કોઠા ફળીયું, જુની પોષ્ટ ઓફીસ, મહાજન લાયબ્રેરી, ગાંધીવાડો, દાણીવાડો, અમથા પારેખની ખડકી, કડીયાવાડ, ધોળી ફળીયું....

વોર્ડ નં. ૮ વિસ્તાર :- શ્રીમાળીવાડો, રંગીલા પોળ, મહેતા પોળ, તલાટીની કુઈ, પીપળા ખડકી, દેસાઈવાડો, જુની અદાલત, સુથારવાડાનો ભાગ, લીમડા પોળ, દાળકુવાનો ભાગ....

વોર્ડ નં. ૯ વિસ્તાર :- શામળભાઈ શેઠની ખડકી, દલાલવાડો, મોદીઆની ખડકી, ક્ષેત્રિયવાડો, શંકર શેઠનું ડહેલું, શેઠવાળાનો ભાગ, દયા ડાહ્યાની ખડકી, જુની વહોરવાડ, નીલકંઠ મહાદેવનો ખાંચો, નયુભાઈ શેઠની દુકાનનો ખાંચો, મોચીવાડાનો ભાગ, નરસીહ શીવશંકરની ખડકી, તોતળા માતાની ખડકી, ગ્રાહણી માતાનું ફળીયું.

કુલ વસ્તી ૨૬૩૧૪ (લેખકે જ્યારે નોંધ્યું છે ત્યારની ગણતરી) મતદારોની સંખ્યા ૧૩૨૦૦

મ્યુ. ની વોર્ડવાર બેઠકો

વોર્ડ નં. ૧..... ૩ બેઠક

વોર્ડ નં. ૫..... ૩ બેઠક

વોર્ડ નં. ૨..... ૨ ,,

વોર્ડ નં. ૬..... ૩ બેઠક અનુસૂચીત જાતી માટે

વોર્ડ નં. ૩..... ૩ બેઠક

વોર્ડ નં. ૭..... ૩ બેઠક

વોર્ડ નં. ૪..... ૪ બેઠક

વોર્ડ નં. ૮..... ૨ ,,

વોર્ડ નં. ૯..... ૨ બેઠક. ૧ સ્ત્રી માટે અતામત.

મોટા વિભાગો કંસારવાડા (હોળી ચકલા)

અંતિસરીયા દરવાજેથી સીધા પશ્ચિમ તરફ જતાં ડાબા હાથે જ્યાં લાંબી શેરીનો રસ્તો શરૂ થાય છે. એ જ યોગાનમાં ફાગણ સુદ પૂર્ણિમાએ હોળી પ્રગટાવવામાં આવે છે. આ સ્થળને હોળી ચકલું કહે છે. આ વિભાગને કંસારવાડાનો ચકલો કહે છે. આ વિભાગમાં કહેવાય છે કે ૩૦૦ ઘરો કંસારાનાં હતાં. આ ભાઈઓ બાળીવંશના સમયમાં ગામ છોડી નડીયાદ, વીજપુર વગેરે સ્થળે ગએલા કહેવાય છે. હાલમાં આ સ્થળે ઐશ્વર્યવાન જૈન પ્રજા તથા અન્ય કોમની પ્રજાનો વસવાટ છે. હાલ જે કસાઈવાડો છે તે પહેલાં જૈન પ્રજાના વસવાટવાળો ભાગ હતો.

હાલમાં શ્રીશામળભાઈ શેઠની પોળમાં જે હર્ષદ માતાજીની પ્રતિમા છે, તે પ્રથમ ટાંકલાની દેરીથી કંસારા ભાઈઓ લાવેલા એમ કહેવાય છે. હાલમાં તેનો વહીવટ ફરજી કોમના ગૌર કરે છે.

મલેકવાડો :— કંસારાવાડાના ચકલેથી ગૌરવાડાના માર્ગે કાચના કારખાના તરફ ગયા બાદ ત્યાં એક યોગાનમાં ખંડેર છે. ખંડેર ઇમારતની પાડોસના ભાગને મલેકવાડો કહે છે. આ ખંડેર “મલેક દરબાર” (બુઓ ચિત્રો)ના નામે ઓળખાય છે. મલેક કુટુંબ અલવાની ઇમાનદારી ભોગવતા પ્રતિષ્ઠિત સુસલમાન ભાઈઓ હતા. આ કોમની પહેલાં એક રાજવી જેવી બહોજલાલી હતી. આ ઇનામદારો ઉદાર અને વીર પણ હતા. પાડોશમાં કાલુ કૌયદનો રોજો છે.

સીસગરવાડ : આ વિભાગમાં વસનારા સુસલમાન ભાઈઓ કાચના કારખાનામાં ગોળામાં સીસું રેડવાનું કામ કરતા. સીસું રેડનાર સીસગર કહેવાયા. અને આ વિભાગને સીસગરવાડ કહેવાયો. પાસેના વિભાગમાં કાચના કારખાનામાં બંગડીયો બનાવનાર જ્યાં વસે છે તે વિભાગને બંગડીવાડ કહે છે.

કડીયાવાડ : કડીયાની મસ્જિદથી ભાવસારવાડથી આગળ જતાં ડાબા હાથે જે વિભાગ છે તેને કડીયાવાડ કહે છે. આ સુસલમાન કડીયાભાઈઓ મકાનો ચણવા, બાંધવાનો ધંધો કરે છે. કપડવણજ શહેરનાં મોટા ભાગનાં મકાનો તેઓની હાથ કારીગરીના નમુના છે.

ભાવસારવાડ : કડીયાવાડ પુરી થતાં તાઈવાડા સુધીના ભાગને ભાવસારવાડ ઉર્ફે છીપવાડ કહે છે. કાપડ માટેના પ્રખ્યાત શહેરને છાપકળા સાથે સંબંધ હોય જ. પહેલાં આ હિંદુ ભાવસાર કોમના ભાઈઓ કપડાં લાવતા અને રંગતા. તેથી તેઓને છીપા પણ કહેતા. ધીમે ધીમે આ ઉદ્યોગ પણ નરમ બનતો ગયો. આ એક જ કોમના ભાઈઓ

આ વિભાગમાં રહેતા. થોડાક મુસ્લીમ રંગરેજ તથા બ્રહ્મક્ષત્રિય ભાઈઓના કુટુંબ પણ છાપકામ કરતા હતા. હાલમાં આ કોમના ભાઈઓ અન્ય પ્રવૃત્તિમાં જોડાઈ ગયેલા છે.

તાઈવાડો : ભાવસારવાડથી આગળ જતાં તાઈવાડાનો વિભાગ છે. આ મુસલમાન કોમના ભાઈઓ કપડાં તુણવાનો ધંધો કરતા હતાં. હાલમાં કોઈ અહીં આ ધંધો કરતું નથી, પણ તેમના વિભાગમાં તાઈઓની યાદમાં તાઈઓની મસ્જિદ છે.

હુહારવાડો :-પહેલાં આ શહેરમાં કહેવાય છે કે આ કોમનાં ચારસો જેટલાં ઘરો હતાં. તેઓ લોહું ગાળવાનો તથા ઘડવાનો ધંધો કરતા હતા. લોહું ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ મહોર નદીના કાંઠે હતી. જેના કાટના ટેકરા હાલ પણ મોજુદ છે. લોહા સાથે કોઈક વનસ્પતિનો રસ લળવાથી રૂપા જેવું થતું પણ રાજ્યની ખીકે આ પ્રજા ભાગી ગઈ અને વઢવાણ, લીમડી અને અમદાવાદ તરફ વસી. તેમના વંશજો હયાત છે. હાલમાં આ સ્થળે હુહાર (પંચાલ) કોમના ઘરો છે. તેઓ લોખંડ તથા એન્જીન્યરીંગ વિભાગના સારા એવા બાણકારો છે.

જટવાડો :-ખાખી વંશના વખતમાં પ્રજાના રક્ષણ માટે જટ કોમના મુસલમાનોને મીઠા તલાવના દરવાજા પાસે વસાવેલા. હાલ આ લોકોની વસ્તી નથી. મોટા નાગરવાડાની હદ પુરી થતાં ત્યાંથી મીઠા તલાવના દરવાજા પાસેની હદ સુધીને જટવાડો કહે છે.

જોઈઆવાડ :-હાલના નદી દરવાજા પાસે જોઈઆવાડનો વિભાગ છે. જ્યાં પહેલાં જોઈઆ જાતના મુસલમાનો ખાખીવંશના સમયમાં જ વસેલા. આ ગામ રક્ષકોએ પ્રજા પર જુલમ કરવા માંડેલો. એક માતેલો ઘેટો તેમના મકાનો પાસેના ચોરા પાસે ખાંધતા અને આ રસ્તેથી જતા પ્રજાજનોને ફરજિયાત આ ઘેટાને સુધવાની ફરજ પાડતા. આ જુલમના પડઘારૂપી આ જુલમીઓને એજ ખાખી વંશના લાડણી બેગમના સમયમાં જ સજા કરી, હાકપાર કરી, તેમનાં મકાનો જમીનદોસ્ત કર્યાં. હાલમાં પણ તે સ્થળે ખોદકામ કરતાં જુની ઈમારતોના અવશેષો મળી આવે છે. (ગટર યોજના વખતે જુના અવશેષો દેખાયેલ.) પાછળના ભાગમાં વણકર વગેરે રહે છે.

સૈયદવાડ :-મુસ્લીમ જગતમાં સન્માનિત હજરત સૈયદ મુબારક સાહેબના પવિત્ર સૈયદ વંશના વારસદારોનાં અહીં કુટુંબો વસે છે. અંતિસરીયા દરવાજા પાસેના કરખામાં આ વિભાગ આવેલ છે. હાલમાં પણ ત્યાં એક વિશાળ સૈયદની હવેલીના નામે ઓળખાતું મકાન છે. જે તેની બહોળલાલીની યાદ આપે છે. શ્રીઅમૃતખાઈ શેઠાણીની ભગ્ય ભાવનાના પ્રતિકરૂપ શ્રીઅષ્ટાપદજીના દેરાસરના મહત્વના કાર્યકર શેઠાણીના નિમકહલાલ સેવ-કોમાંના વ્યક્તિ તરીકે હુસેનમીયાં દાદામીયાં સૈયદનો ફાળો હતો.

હરિજનવાસ :-શહેરની સફાઈ કરી પ્રજાને તંદુરસ્તી માટે પ્રયત્નો કરનાર પ્રજાના સેવકો જેવા હરિજન ભાઈઓનો વસવાટ દરેક દરવાજા બહાર છે. ૧-આ રીતે અંતિસરીયા રીના દરવાજા બહાર, ૨-ગાંધી ખારના દરવાજા બહાર, ૩-સરખલીયા દરવાજા બહાર.

ડબગરવાસ :-ચામડાના ઉઘોગ પર ટકનાર આ પ્રજા શહેરના ઉત્તર વિભાગમાં નદી દરવાજે જતાં રાવળીયા વાડની પડોશના એક ખાંચા દ્વારા જતાં તેમનો માર્ગ છે. ત્યાં આ પ્રજા રહે છે. કહેવાય છે કે-પહેલાં અહીં કિલ્લાનો દરવાજો હતો, પણ ખાખી વંશના સમયમાં પુરી દેવામાં આવેલો, અને ગાંચીવાડા તરફ નાનો દરવાજો કરવામાં આવેલો. જે હાલમાં ગાંચીવાડાની ખારી-ગાંચીખારી તરીકે ઓળખાય છે.

વણુકરવાસ :-નદી દરવાજા પાસે જોઈઆવાડવાળા ભાગની પાછળ આ કાપડ-વણુનાર તુલસીપુજક પ્રજાનો વાસ છે. આ લોકોનો થોડોક સમુહ મલેકવાડાના ભાગમાં પણ રહે છે.

ચમારવાડ :-શ્રીકુબેરજી મંહાદેવ તરફ આ પ્રજા વસે છે. તેમનો મુખ્ય ધંધો ઢોર ચીરવાનો તથા મુઝેલાં ઢોર લઈ જવાનો છે. મુઝેલાં ઢોર ચીરીને ચામડું સાફ કરવા તેઓના વસાવટ પાછળ ચામડીઆના માટા કુડો પણ છે.

કપડવણુજની આસપાસનાં પરં તથા કપડવંજીઓનાં ઇનામી ગામો.

કરસનપરં-(તૌથખપરં)-અંતિસરીયા દરવાજા બહાર (ઓઢણ, ઢોરો છોડવાની જગ્યા) માણિકખાઈ શેઠાણીની ધર્મશાળા તરફ જતાં ડાબી ખાખુની સડકે કરસનપરામાં જવાય છે. આ સડકે જતાં જીનીંગ ફેકટરી અને તેથી આગળ જતાં એક જુની દરગાહ ‘જેમ’ડશા’ પીરની છે. ડાબી ખાખુ તેલની મીલ છે. ત્યાં એક દરગાહ છે. જેને લોકો ‘અલાની’ કબર કહે છે. પડોશમાં લલ્લુપરં છે, અને કેરણ ખાણની તેલાવડી છે. અહીંથી કરસનપરં શરૂ થાય છે. કરસનપરામાં પ્રવેશતાં જ જમણી ખાખુ નગર રક્ષક શ્રીરામભક્ષત હનુમાનની પ્રતિમા છે. ડાબી ખાખુ એક નાનકડી ઢોરી છે. આ પરામાં પ્રખ્યાત ધર્મવીર ભાથીખત્રી મહારાજનું દેવળ છે. સામે જ ઢોર પુરવાનો ડખો છે. કપડવણુજ શહેરમાં રખડતાં ઢોર અહીં પુરવામાં આવતાં. માલિક જ્યારે તે ઢોરને છોડાવવા આવે ત્યારે ખર્ચ અને દંડ આપીને છોડાવી જાય. (લાંબો વખત રહેનાર ઢોરને જીન વારસી ગણીને હરાજ કરવામાં આવતું.)

મુખીપરં :-મુખીપણું એ રાજ્ય હક્ક માફક વારસાઈ હક્ક છે. તે સંવત ૧૮૦૯ ઇ. સ. ૧૭૫૩ માં કડવા પટેલ કેશવજીના હાથમાં ગાયકવાડી સમયમાં આવ્યું. ખાખી-વંશના સમયમાં ગામની મુકાદમી મોઢ વણિકોના હાથમાં હતી.

સંવત ૧૯૦૭ ઇ. સ. ૧૮૫૧ લગભગમાં કપડવણુજના શ્રીગોપાળરાવ લક્ષમણરાવ નામના લોકપ્રિય મામલતદાર હતા. તેઓ દક્ષિણી હોવાથી સૌ તેમને ‘ઢાઢા’ના મરતનામથી

માનભરી રીતે ગોલાવતા. આ સમયમાં કપડવણજના મુખી શ્રીકરશનદાસ કરીને હતા. (“રાજીઆ રોજ અને કરશન કેરનો આ જમાનો હતો.”)

કરશન મુખી લોકો પાસેથી તેમનો હફક ઉધરાવવા હાલ જ્યાં આ પડું છે તે સ્થળે માંડવો બાંધીને મુકામ કરતા. મુખીને ઘરે આવતાં જતાં તકલીફ પડતી, તેથી તેમણે દાદા સાહેબને વાત કરી. ગોપાળરાવે તેમને અહીં કેટલીક જમીન આપી. જ્યારે મુખીએ આ સ્થળે લોકોને વસાવી ગામનું નામ કરસનપરું રાખ્યું. હાલ તેને તૈયબપુર કહે છે.

ગોપાળપડું :—કરસનપરાનું સમકાલીન આ ગોપાળપડું છે. ઐતિહાસિક સીંગર-વાવની દક્ષિણે, રેલ્વે સ્ટેશનની જમણી બાજુ આ ગોપાળપરું આવેલ છે. સંવત ૧૯૧૦ ઇ. સ. ૧૮૫૪ની આસપાસના સમયમાં કપડવણજના પ્રખ્યાત મામલતદાર શ્રીગોપાળરાવ લક્ષ્મણરાવે લોકોને આ બાજુ વસાવ્યા. તેમના નામથી આ વિભાગ ગોપાળપરાના નામથી ઓળખાય છે. આ પરામાં એક ધર્મશાળા તથા શ્રીરણછોડજીનું મંદીર છે. અહીં એક કુવો છે. જેનો ઉપયોગ ઘણાં જ કુટુંબો કરતાં હતાં. (નળ આવતા પહેલાં.)

લલ્લુપડું :—કરસનપરામાં જતાં ડાબી બાજુની તેલની મીલ તથા કેરણ બાજુની તલાવડીની પાસે શ્રીલલ્લુભાઈ મુખીએ પોતાની જમીનમાં લોકોને વસાવ્યા તેને લલ્લુપડું નામ આપ્યું. આ લલ્લુપડું સંવત ૧૯૮૨ ઇ. સ. ૧૮૫૧માં વસાવ્યું. તે ઉત્તર અં. ૨૩°-૦' અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩°-૩' ઉપર છે.

મહમદપડું :—(ઈનામી) :—વિ. સં. ૧૮૪૪ ઇ. સ. ૧૭૮૮-૮૯ના અરસામાં તલાવડીએ કુવો બંધાવ્યો. તે બાદ વિ. સં. ૧૯૫૯ ઇ. સ. ૧૯૦૩ લગભગમાં શ્રીઆણંદરાવ ગાયકવાડ અને તેમના દીવાન સીતારામ બાપુએ શ્રીગુલાબસીંગ કાકુભાઈને આ મહમદપડું ખુશીથી સિરપાવમાં આપેલું. આ કુટુંબના પહેલાંના પ્રતાપી પુરૂષોમાં શ્રીગુલાબસીંગ પણ હતા.

આ કુટુંબના શ્રીકુલબા હતાં, કે જેમણે સંવત ૧૮૦૮ ઇ. સ. ૧૭૫૨માં બારોટ-વાડાનો ચોતરો બંધાવેલ. જે આજે પણ મોજુદ છે.

આ કુટુંબમાં બારોટ કાકુલ ઘણા જ પ્રખ્યાત પુરૂષ હતા. તેઓશ્રીએ લુણાવાડાની જૂની ઉઠાવવામાં ઘણી સારી મદદ કરેલી. જેથી તેમને સંવત ૧૮૩૪, ઇ.સ. ૧૭૮૮માં શ્રીદીપસીંહજી મહારાજે વખતપુર કે હાલ પાતાપોર તરીકે ઓળખાય છે. તથા તેમને જુની મુવાડીની જડવાઈ પણ બાંધી આપેલી. આ પ્રસિદ્ધ પુરૂષને વાડાશિનોરના નવાબ મહમદખાને “બડોલ” ગામ પણ સંવત ૧૮૦૬ મહાસુદ ૫ ના આપેલ.

કાકુળના સુપુત્ર ગુલાબસીંગે સંવત ૧૮૫૩ ઈ. સ. ૧૭૬૭માં વાડાશિનોર અને કપડવણ્જની વચ્ચે વાવ બંધાવેલી. જે હાલ “કાપડીની વાવ” તરીકે ઓળખાય છે.

અલવા (મલોક): કપડવણ્જથી પાંચ(૫) માઈલ દૂર છે. ૫૦૦ વર્ષો પૂર્વે અલી-મહમદ નામના મલોક સરદારે આ ગામ વસાવેલ એમ કહેવાય છે. તે ઉ. અં. ૨૩’-૦’ અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩’-૪’, પર આવેલ છે.

મીરાંપડ: ત્રિવેદી જીવણજી ગોવિંદરામે તે વસાવેલું. તે કપડવણ્જથી એક માઈલ દૂર છે.

દંતાલી :-ઉ. અં. ૨૩’-૫’ પૂર્વ રેખાંશ ૭૩’-૮’ (કપડવણ્જથી ૧૦ માઈલ દૂર છે.)

પ્રેસકાટપુરા

હતુમાનપુરા

કસ્ત્રામપુરા :-આ ત્રણ પરાંઓ છે.

કપડવણ્જ શહેરની આસપાસ અત્યારે તે પરાં છે. પૂર્વકાળમાં કિલ્લા બહાર કોઈ પણ જાતનો વસવાટ ન હતો, અને પ્રજા કિલ્લાના રક્ષણ નીચે ગામના અંદરના ભાગમાં જ રહેતી. તે સમયમાં જેમ અન્ય જુના ગામો કે નગરોમાં પહેલાં દુશ્મનોથી સાવધ રહેવા જે સગવડો રાખવામાં આવતી, તેવી જ આ ગામની વ્યવસ્થા અને રક્ષણ માટે જરૂર તેવાં ટકોર ખાનાં પણ હતાં.

૧. કસ્ત્રાની બહાર :-કિલ્લા બહાર આજે એક ‘ટેકોરખાનું’ મોજુદ છે. જેનું લોંચડું ચાંદભાઈ વાળવાળાના ઘરની બહાર આજે પણ નીકળે છે, મોજુદ છે.

વરાંશીના ઘાટ પર :-વરાંશીના ઘાટ પાસે આજે નીચેના ભાગમાં ઓરડી બનાવેલ છે. પહેલાં આ સ્થળે ટકોરખાનું હતું તેમ કહેવાય છે.

ગૌરવ અગિયારમું

મેળા—ઉરસ—વરઘોડા

ભારતના દરેક પ્રાંતોમાં વિવિધ રીતે મેળાઓ, ઉરસ તથા વરઘોડાઓ યોજાય છે. આ બાબતોમાં ભારતના અન્ય પ્રદેશોમાં અને તેમાંથી ગુજરાતમાં યોજાતા એ મેળાઓમાં હાથે ધાર્મિક અને ભાવિક પ્રજા ભાગ લે છે.

આ મેળાઓ ભારતીય સંસ્કૃતિનાં દર્શન કરાવે છે. આ મેળાઓ દ્વારા જીવનની ઉન્નતિ અને ભાવનાઓનાં દર્શન થાય છે.

આપણા ગામમાં અને તેની આસપાસમાં જે જે ધર્મ સ્થળો છે, ત્યાં સારા પ્રમાણમાં મેળા ભરાય છે. મુસ્લીમ લાઇઓનાં ઉરસ પણ સારા પ્રમાણમાં ભરાય છે.

આપણા કપડવંજમાં ભરાતા મેળાઓ :-

સોમનાથ મહાદેવ અને મોટી નાની રતનાગર માતાજીના સ્થાનકે તથા કરસનપુરામાં દર નુતનવર્ષે અને લાથીજીના સ્થાનકે મેળો ભરાય છે, તેવી જ રીતે આસપાસમાં ઉત્કંઠેશ્વર, કેદારેશ્વર, ફાગવેલ, તોરણા અને પીઠાઈમાં સારા મેળા ભરાય છે.

આ પ્રણાલિકાઓના યોજકોએ સામાન્ય રીતે શ્રાવણ ભાદરવા માસની પસંદગી કરેલ છે, તેમાં પણ પૂર્ણિમા, અગિયારસ કે અમાવાસ્યાને પસંદગી આપેલ છે. આપણા પ્રદેશ ખેતી પ્રાધ્યાન હોવાથી વિવિધ રીતે અભ્યાસ કરીને જ આપણા ભૂતકાળના વિદ્વાનોએ સમય અને ઋતુઓની પસંદગી કરેલ છે.

આપણા ભારતીય સંસ્કૃતિના આ ઉત્સવોનો સંબંધ ધર્મ સાથે જ સંકળાયેલ છે. ઉરસ મુસ્લીમ ધર્મ સાથે, પયગમ્બર સાહેબ કે સંતોના પીર જીવન સાથે જ સંબંધ ધરાવતો હોય છે, અને વરઘોડા, ધાર્મિક ઉત્સવો અને રાષ્ટ્રીય તહેવારો કે હગ્ગો જેવા શુભ પ્રસંગે હોય છે.

કર્પટવાણીન્ય, કપડવંજ, કપડવંજ ત્રણે અને તેની આસપાસ આવેલ પવિત્ર સ્થળો પર મેળા યોજાય છે. જેમાં ઉત્કંઠેશ્વર મહા વદ ૧૪ (મહાશિવરાત્રિ) તથા દંતાલીમાં શ્રીસોમનાથ મહાદેવ.

ફાગવેલ :- નૂતન વર્ષે મેળો ભરાય છે.

સોમનાથ મહાદેવ હસુદ્રા :- શ્રાવણ વદ આઠમ(જન્માષ્ટમી) ભાદરવા સુદ-૭ ૧૨ થી પૂર્ણિમા, મોટી તેમજ નાની રતનાગર માતાજીના સ્થાનકે સુંદર મેળો યોજાય છે.

પીઠાર્ઠ :-ભારદવા સુદ-૮ (ધરો આઠમ) શહેરના મંદિરોનાં ઉત્સવો ભવ્ય રીતે ઉજવાય છે.

પચુપણુ :-શ્રાવણ વદ ૧૨ થી ભારદવા સુદ ૪ સુધી પર્વાધરાજ પચુપણુનો મહાન ઉત્સવ ઉજવાય છે. આમાં જૈનો સારી રીતે આરાધના કરે છે. આત્મ સાધના કરે છે.

ઉરસ :-મુસ્લીમ ખીરાદરો તેમના ધાર્મિક ઉત્સવો દરગાહ પાસે જ હજુ કરે છે. મહોરમનો પણ સારો એવો મહિમા છે. અહીંના ખીરાદરો ઉરસ પણ સારા પ્રમાણમાં ઉજવે છે.

મહોરમ :-આપણા શહેરમાં કેટલાંક વર્ષોથી ત્રણ સ્થળેથી તાબુત નિકળે છે.

(૧) :-કારખનીયાવાડ (સરખલીયા દરવાજા પાસે)

(૨) :-કડીયાવાડ (મુસ્લીમ કડીયા ભાઈઓ પોતાનો અલગ કલાત્મક તાબુત બનાવે છે.)

(૩) :-સરકારી (ધાંચીવાડા) તરફનો.

આ રીતે ત્રણ તાબુત નીકળતા. જેમાં પહેલો કારખાનીયા વાડ, વચ્ચે કડીયાવાડનો અને છેલ્લે સરકારી તાબુત નીકળતો. જે મહોરમ માસની તારીખ ૧૦ મીની રાત્રે ગામમાં ફરતા, જેને કતલની રાત કહેવામાં આવતી, અને ખીજે દિવસે બપોર પછી ગામમાં ફરી નદીએ લઈ જઈને ઠંડા કરવામાં આવતા (ડૂબાડવામાં આવતા). આ મહોરમના બે દિવસોમાં હિન્દુઓ મુસ્લીમ ભાઈઓને સારો સહકાર આપતા. દરેક સ્થળે મોટા વિભાગમાં તાબુત પાસે લટકાવેલ કપડાંની મોટી પારણાં જેવી ઓળીમાં ચોટલો અને ગોળ ફકીરો માટે મૂકવામાં આવતો. કેડલેક સ્થળે ઠંડા પાણીની પરબો ગોઠવવામાં આવતી. મુસ્લીમ ખીરાદરો અંગ કસરતના પ્રયોગો કરતા, (અખાડા કાઢતા), કેટલાક મુસ્લીમો થોડા દિવસ અગાઉથી વેશ કાઢતા, (વાઘ બનતા, શરીરે ચટાપટા રંગ લગાવતા, અને ખીજા સાંકળથી બાંધીને દોરતા, તાબુતના વાઘને લોકો નાણાંકીય સહાય આપતા). એક કમ નસીબપણે આ દિવસોમાં બપોરના સરકારી કાવત્રાના ભોગ રૂપે શહેરમાં કોમી હુલ્લડ ફાટી નીકળ્યું, તોફાની તત્વોના, પરદેશી પાપી રાજનિતીના કારણે, ભાઈચારામાં વિશેષ પડ્યો. આ દિવસ કપડવંજને કલકે આપી ગયો. તંગ વાતાવરણનો સન્નનો શાંતીથી ઉકેલ લાવ્યા. હિન્દુઓએ બહિષ્કારનું શસ્ત્ર ઉગાર્યું.

એક મુસ્લીમ લેખકનો અભિપ્રાય :-

તાબુત :-તા- કાગળ અને પુત-પ્રતિમા, તાબુત-કાગળની પ્રતિમા, અને રસ્તે કાઢવા એ પણ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી, તાબુતની પ્રથા રૌમુર લાંગે ઈ. સ. ૧૩૯૯

માં શરૂ કરી. વાંચો :—આરામ તારીખ ૧૨-૩-૧૯૩૮ના પૃષ્ઠ ૩૦ પર. લેખક 'ગુલશને બહાર.'

જૈન ધર્મ :—જ્યારે જ્યારે જૈન ધર્મનો મહોત્સવ હોય અને તેનો વરઘોડો જોવાનો મળે ત્યારે આનંદ ઉભરાય. જ્યારે શ્રીઅષ્ટાપદજીની પ્રતિષ્ઠાનો વરઘોડો અને હોળી ચક્રવાર્થી શ્રીચિંતામણીજી દાદાની ખડકી સુધીનો માંડવો જોવો, તે વખતનો વરઘોડો જોવો. શ્રીચિંતામણીજી દાદાના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર સમયનો વરઘોડો. તે સમયના પ્રસંગો વગેરેના દેખાવો વિગેરેની શોભાઓ જેણે જેણે નજરે જોયેલા છે, તે પોતાના જીવનમાં આ અમુક્ય પ્રસંગો ભુલી શકે તેમ નથી. ગામના નગરશેઠ કુટુંબના તથા શ્રીમતોના લગ્નોના વરઘોડા ગામને શોભા આપે તેવા ભવ્ય હોય છે. મહા પર્વા-ધિરાજ પર્યુષણના પવિત્ર દિવસોના છેલ્લા દિવસના વરઘોડાને જોવોએ પણ સફલાચ્છ છે.

પુણ્યપાદ શ્રીમદ્ જગદ્ગુરૂ જ્યારે ભગવાન ચંદ્રમૌલીશ્વરના લિંગ સાથેનો વરઘોડો યાદ રહી જાય તેવો હોતો.

વહોરવાડમાં જ્યારે જ્યારે પહેલાનાં સમયમાં કોઈ સુવાનતું લગ્ન હોય તો વહોરવાડના વરઘોડા અને સાંજના સમયમાં સરખલીયા દરવાજા તરફ જે દાડખાનું ફાડવામાં આવતું, તે જોવા કપડવણજના મોટા ભાગના આખાલજુદ વગેરે નિકળતા.

કોઈપણ કોમનાં વરઘોડાઓમાં જે કંઈ શોભા રહેતી તેમાં ખાસ કરીને વહોરા ખીરાદરોના વરઘોડાઓમાં દાડખાનું સરસ રીતે ફાડવામાં આવતું. દાડખાનું બનાવનાર ખાસ હોંશીયાર મુસ્લીમ ખીરાદરો હતા.

દાડખાનું બનાવનાર :—એ કોમનો આ ખાસ ધંધો હતો. પડોશના દેશી રજવાડામાં કોઈપણ ઉત્સવો વખતે કપડવણજથી જ દાડખાનું બનાવીને તેઓ નોકલતા, અને જાતે પણ હાજર રહેતા.

શ્રીમાન્ પરમહંસ પરિવાજકાચાર્ય શ્રીદ્વારકાશારદાપીઠાધીશ્વર જગદ્ગુરૂ શ્રીશંકરાચાર્ય શ્રીસચ્ચિદાનંદતીર્થસ્વામીજી મહારાજ કપડવંજમાં તારીખ ૨૩-૭-૬૪ ના રોજ આતુર્માસ માટે પધાર્યા, ત્યારે પરમ પૂજ્ય આ. શંકરાચાર્ય મહારાજને કૈલાસપતિ ભગવાન શંકરે શ્રીચંદ્રમૌલીશ્વરનાં પાંચ લીંગ પ્રદાન કરી અંતઃધ્યાન થયા હતા, તેજ ભગવાન ચંદ્રમૌલીશ્વરનું લીંગ પુણ્યપાદ જગદ્ગુરૂ શારદા પીઠાધીશ્વર પાસે છે. જેનું પૂજન કપડવણજના આંગણે થયેલ, જેનો ભવ્ય વરઘોડો આવણ વદ ૦)) અમાસને રવિવાર તારીખ ૬-૯-૬૪ના રોજ નિકળેલો, જેમાં જનતાએ લીંગનાં દર્શન કરેલાં.

વૈષ્ણવ શ્રીગોકુલનાથજીનો ભવ્ય વરઘોડો. કપડવણજ મધ્યવર્તી વૈષ્ણવી ગામ છે, આ ગામને શ્રીગોકુલજી મહારાજે પધારી રેંડા (ક્ષોત્રિય) ભકતને શરણે લઈ અલગ

કરેલ છે. સંવત ૧૬૪૬ ચૈત્ર સુદ ૯ ના દિવસે શ્રીગોકુલનાથજી પ્રભુ ગોકુલથી શુભરાતમાં દારીકા જવા પધાર્યા.

સંવત ૧૬૧૧ના પોષ વદ ૪ ના રોજ શ્રીગોકુલથી પૂજ્યપાદશ્રી મહારાજ કપડવણ્જ પધારેલા, ત્યારે મંદિરમાં શ્રીવૃન્દુલે ઠાકોરજી અને સ્વામીજી સાથે પધરાવેલા. વૈષ્ણવોએ પ્રેમથી દળદબાલરો હાથી પર વરઘોડો કાઢી સેવા કરેલી. આ હાથીને આ ગામમાં દેહ વિલય થવાથી તેના પર ચઢવાની નીસરણી આજે પણ મંદિરમાં વિદ્યમાન છે.

શ્રીગોકુલનાથજીના મંદિરમાં શ્રીવૃન્દુલે પ્રભુને રીઝવવા થતા મનોરથો તથા સમય સમય પર થતા કીર્તનોથી આ આપણું વતન વૈષ્ણવ સમાજમાં “અપર ગોકુલ”ના નામે ઓળખાય છે.

બ્હોરા ખીરાદરોના વરઘોડામાં ઈ. સ. ૧૯૩૨માં શ્રી શેઠ જાળીરભાઈ અને તેમના ભાઈઓના થયેલાં લગ્ન વખતે આ ગામમાં લવ્ય માંડવા ગોઠવેલા.

કોનકેવ અને કોનવેકસ ગ્લાસને જોવા એક મહિના સુધી શહેરની તથા ગામડાની પ્રજા ટોળે મળતી. એક માસ સુધી કોલ્હાપુરની મશક બેન્ડનું સંગીત સાંભળવા મળતું. બ્હોરા કોમના વડા નામદાર સૈયદના ડો. તાહેર સૈફુદ્દીન પધારેલા.

રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજી શ્રીહરિભાઈ દેસાઈના આગ્રહી કપડવણ્જ પધાર્યા તે સમયનું સરઘસ પણ યાદ રહે તેવું હતું.

આપણા વતનના ધાર્મિક વરઘોડા અને સુસ્લિષ્ઠ ખીરાદરોના ઉરસના પણ વરઘોડા જોવા જોવા હોય છે.

ન્યારે કપડવણ્જના આંગણે બે અલીભાઈઓ મહંમદઅલી તથા શૌકતઅલી પધાર્યા ત્યારે પણ માનવ મહેરામણ ઉમેટેલાં.

રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીના પુતળાની સ્વ. લાલબહાદુર શાસ્ત્રીએ ઉદ્ઘાટન વિધિ કરી ત્યારનો પ્રસંગ યાદ રહે તેવો હતો.

ન્યારે ભારતના ઉદ્યોગપતિઓમાં જેની ખ્યાતિ છે, તેવા કપડવણ્જના દાનવીર ઉદ્યોગપતિઓ એ શ્રીભાવનગરના દિવાન શ્રીપ્રભાશંકર પટણી સાહેબને સન્માનેલા, તે દિવસ તથા રાષ્ટ્રપિતાની જન્મ દિવસની ઉજવણીના દિવસો તથા નગરપાલિકાની શતાબ્દી મહોત્સવના દિવસો અને રોશની એ ચીર સ્મરણિય દિવસો છે.

કપડવણ્જ આવા મહોત્સવો ઘણી જ શાનદાર રીતે ઉજવે છે, અને ભવિષ્યની પ્રજા આવા શાનદાર મહોત્સવોની ઉજવણીઓ આ ધન્ય ભૂમિ પર ઉજવાતી નીરખવા ભાગ્યશાળી બનશે.

જોવા લાયક સ્થળો

આપનું કપડવણુજ જુના નવાં નયન રમ્ય મકાનોથી સામાન્ય રીતે તેની ગૌરવગાથા કહેતું શોભી રહેલ છે. ઐતિહાસિક સમયની મીઠી યાદ ઉજ્જવલતા, પ્રાચીન પ્રતિમાઓ, ભવ્ય મંદિરો, જીનાલયો, મસ્જિદો, અને કિલ્લાઓના અવશેષો ગોની કથાઓ કહે છે, અને કહેશે. ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીઓને અને આ ધરતીના ધાવણ ધાવનાર જીવોને અમર કહાની ભવોભવ કહેશે.

“કર્પટવાણિજ્ય” સંસ્કૃતમય ભાષામાં શોભતા શુભ નામવાળું કપડવણુજ—કપડવંજ તેના અવશેષોની યાદી આપણને આપે છે.

કેવું હશે એ બાવન જીનાલય ? કર્પટવાણિજ્યના કર્પટી શ્રેઠીએ કેટલું એ ધન ખર્ચી ધર્મધ્વજા એ જીનાલય પર ફરકાવી હશે ? સમયના કુર કાળ ચોઘડીએ ધર્માન્ધતાના પાપે એ પુણ્ય સ્થળનો નાશ થયો.

આ નગરનાં અવશેષો તેની પ્રાચિનતાની મીઠી યાદ રૂપે ઉભાં છે. રામાયણ યુગની કથા આલેખતાં તપોવન સમુ મહાસુનિ જખાલ (સત્યકામ) ઋષિની પ્રેરણાભૂમિ, જ્યાં પવિત્ર વેત્રવતીનાં અખંડ વહેણ ચાલુ છે, તે ભગવાન ઉત્કંઠેશ્વરનું પવિત્ર ધામ દર્શનાતુરો માટે, સાધકો માટે, આજે સર્વેને લોહ ચુંબકની માફક તેની તરફ ખેંચે છે. ભારતનાં સ્વયંજયોતિ લિંગોમાં જેની ગણના છે, તે લિંગના દર્શન માટે દુધ ધારા કરી જુઓ. કયાંય પણ દુધ જાય છે તેનો હજુ સુધી કોઈનેય પણ ખ્યાલ નથી આવતો.

(વાંચો ઉત્કંઠેશ્વર....)

ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રના સમયનો પ્રકાશ મેળવનાર, આ તાલુકામાં કાશ્મીર સમું નૈસર્ગિક ધામ શ્રીકેદારેશ્વરનું લિંગ હાલમાં પ્રાચીન સમયથી લિંગનું પક્ષાલન કરતું જળ શોભાને ચીરંજીવી રાખી રહેલ છે.

(વાંચો કેદારેશ્વર....)

ટાંકલાની ડુંગરી જ્યાંથી પહેલાં મેર્મેનીઝ ધાતુ પથ્થર સાથે ભળેલી નિકળતી, જે માટે નડિયાદ કપડવણુજ રેલ્વેના પાટા ત્યાં સુધી જોડાયેલ, તે ટાંકલાની ડુંગરીમાંના કુવામાંથી નીકળેલ પ્રતિમાઓ તેની પ્રાચીનતાની યાદ આપે છે.

—: ઉમા મહેશ :-

“ગામે ગામે અને શહેરે શહેરે મહાદેવના દહેરાં હોય છે, કોઈપણ ગામ મહાદેવના મંદિર વગરનું આ ભારત દેશમાં પ્રાચે નહીં હોય, ત્યાં આ મહાદેવના દહેરામાં લિંગરૂપે શંકર અને ગોખમાં મહાશક્તિ માતારૂપે પાર્વતીનાં દર્શન થાય છે. આ ઉમા-મહેશ પ્રત્યેક નવા લગ્ન કરનાર પતિ પત્નિનાં આદર્શરૂપે છે અને એમના આશીર્વાદથી આપણું

દાંખત્ય જીવન પણ ભયુ' ભયુ' રહે એવી ઉમેદ સાથે પ્રત્યેક નર અને નારી જીવે છે. પ્રેમ ભર્યા, આનંદ ભર્યા, ભક્તિ ભર્યા અને શ્રદ્ધા ભર્યા જીવનમાં, આ કલ્પનાનું સર્જન નથી, આ ભાવનાનું સર્જન છે. આ મહાશક્તિ જીવન ઉપર શાસન ચલાવે છે અને આ સર્વ શક્તિમાન વિભૂતિ સર્વત્ર અસ્તિત્વમાં છે. નિર્મળ પ્રેમી હૃદયોમાં એમનાં દર્શન થાય છે."

(આચાર્ય વિનોબા ભાવે....)

તિર્થો :-

તિર્થોની પવિત્રતાનું આ એકજ કારણ નથી જની રહેતું કે ત્યાં પ્રાચીન કાળમાં ઋષિમુનિઓ નિવાસ કરતા હતા. એ તીર્થનું મહત્ત્વ એટલા માટે છે કે આજે પણ ત્યાં એવા ભાગવંત મહાત્માઓ વસે છે, જેમની પાસેથી લોકોને સન્માર્ગે જવા માટેનું માર્ગદર્શન મળી રહે છે.

રાષ્ટ્રપતિ રાધાકૃષ્ણ સર્વપલ્લી. (પ્રતિમાઓ સરકાર તરફથી સંગ્રહસ્થામાં ખસેડવામાં આવેલ છે.)

ગુજરાતના સુવર્ણયુગનાં અજવાળાં પથરાયાં, સોલંકી યુગમાં ગુર્જરનરેશના પગલાંથી પાવન થયેલ આ ધરતી પર અમરકથાનાં કીર્તિ તોરણ અને વાવો બધાયાં. જ્યાંથી ભગવાનની મૂર્તિઓ પ્રગટ થઈ, જેનાં દર્શન કરી સૌ કેઈ પાવન થાય છે. હાલમાં તે નવાં મંદિરોમાં ધીરાજમાન છે.

વાંચો :-શ્રીનીલકંઠેશ્વર, શ્રીશુભેશ્વર, શ્રીનારણદેવ, શ્રીમહાલક્ષ્મીજી (આ પ્રતિમા હાલમાં નવી છે.)

કુંડવાવ :- ગુજરાતમાં સોલંકી યુગમાં અને કે કુંડો બંધાય. જેમાંના ઘણા ખરા તૂટી પણ ગયા છે. જે કુંડો હાલ મૌજુદ છે તેમાં આ આપણા ગામના "સુભદ્રક ક્ષેત્રીના શિવકુંડ" છે. જુના સ્થાપત્યની કપડવણ્જની ગૌરવગાથા કહેતો આજે પણ પ્રવાસીઓને તે આમત્રે છે.

ખત્રીસ કોઠાની વાવ, રાણીવાવ, સીંગરવાવ... સોલંકી કથા કહેતાં શીલ્પ છે.
(વાંચો પ્રકરણ જળ વિભાગ.)

સાવલીનું તળાવ, પોટર વર્કસ, ટાંકીઓ.

શ્રીઅંબાપદજીનું દેરાસર :- જે સમયમાં આ દેરાસર શેઠાણી અમૃતબહેને બંધાવ્યું, તે સમયમાં રૂપિયા બે લાખનું ખર્ચ થયેલ, ત્યાં આજે તો આરસના શેલતા

ભગવાન ૨૪ તિર્થંકરોનું સ્થાન, દર્શનનો લાભ લેવા દરેક જણ લલચાય તેવું દેરાસર છે.

શ્રીચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીનું દહેરાસર :- ચિંતામણી દાદાની પ્રતિમા ધણી જ પ્રાચીન સમયની અને ચમત્કારિક પ્રતિમા છે. દેરાસરની શોભા જોઈને અને દાદાનાં દર્શન કરીને પાવન થવાય છે. હાલમાં આ દેરાસર પાયામાંથી નવું બંધાયું છે. જમીન તળમી કળશ સુધિનું આરસનું છે.

શ્રીશાંતીનાથજીનું દહેરાસર :- આ દેરાસરની પ્રાચીન પ્રતિમા અને આ સ્થળની જયપુરી કારીગીરી જોવા હરેકને આકર્ષણ છે.

પ્રભુના દર્શન કરીને પાવન થવાય છે.

જેન દેરાસરો ખરેખર જોવા લાયક છે.

(૧) ખોજ આલમનો રોજો (૨) જુમ્મા મસ્જીદ (૩) વહોરવાડાની મોતી મસ્જીદ (જુઓ ચિત્ર નં.) (૪) વહોરાઓનું કબ્રસ્તાન :-

મલેક દરબાર :- મલેક દરબારના નામે ઓળખાતા આ ૩૦૬૪ ઓ. વા. ના ક્ષેત્રફળમાં સમાયેલ આ ખંડેરોને જોતાં મલેક કુટુંબના વીર પૂર્વજોના પ્રભાવનો ખ્યાલ આવી શકે. મલેક કુટુંબોને વીરતાના પ્રતિક રૂપે અલવા વગેરે ગામોની ઈનામદારી મળેલી. જે આજે તેમના વંશજો ભોગવે છે. (હીરાપરા, લેજલી, સીમલીઆનું સુવાડું, કસનજીનું સુવાડું, લીંખાપુરા, સિપાઇઓનું સુવાડું, વિગેરેની ઈનામદારી ભોગવતા, આ કુટુંબો પહેલાં રાજશાહી ઠાઠથી રહેતા હતા. (જુઓ ચિત્ર નં.)

અજમાવતનો કોટ :- વાત્રક કાંઠે હજુ પણ મોગલોઈ સમયની ભવ્યતાનો ખ્યાલ આપતો આ કોટનો સુખ્ય દરવાજો એક ગજરાજ રીતે ગૌરવવંતો શોભે છે. તેની અંદરની બેઠકોના મોટા પરધાળ, તે સમયની રંગીન ચિત્રકળા, આજે પણ અભ્યાસીઓને પ્રવાસીઓને આકર્ષે છે.

ઈ.સ. ૧૫૬૩ દિલ્હીથી મોગલ શહેનશાહના એક આજમખાં ઉધેઈ (અજમલખાના) નામના ઉમરાવને વાત્રક કાંઠાના નાના નાના રજવાડાના રાજવીઓને તાબે કરી ખંડણી વસુલાત માટે માંડવા (લાલના માંડવા) મોકલેલા. આ ઉમરાવ આજમખાં આશરે ખાર હજારનું લશ્કર લઈને અહીં આસપાસના નાનાં રજવાડાંની ખંડણી માટે રહ્યો, પણ સફળ થયો નહીં. ત્રણ વર્ષમાં તે નિરાશ થયો, આસપાસના કોતરોના નકશા મેળવી દિલ્હી પાછો ગયો. ઈ.સ. ૧૫૬૬ ખાદ ફરી આવ્યો, અને ચાર વર્ષ સુધી ઘેરે ઘાલી અહીં પકાવ નાંખ્યો તેમાં પણ હાર મળી, છેવટે કહેવાય છે કે “કુલાં લોલણી”

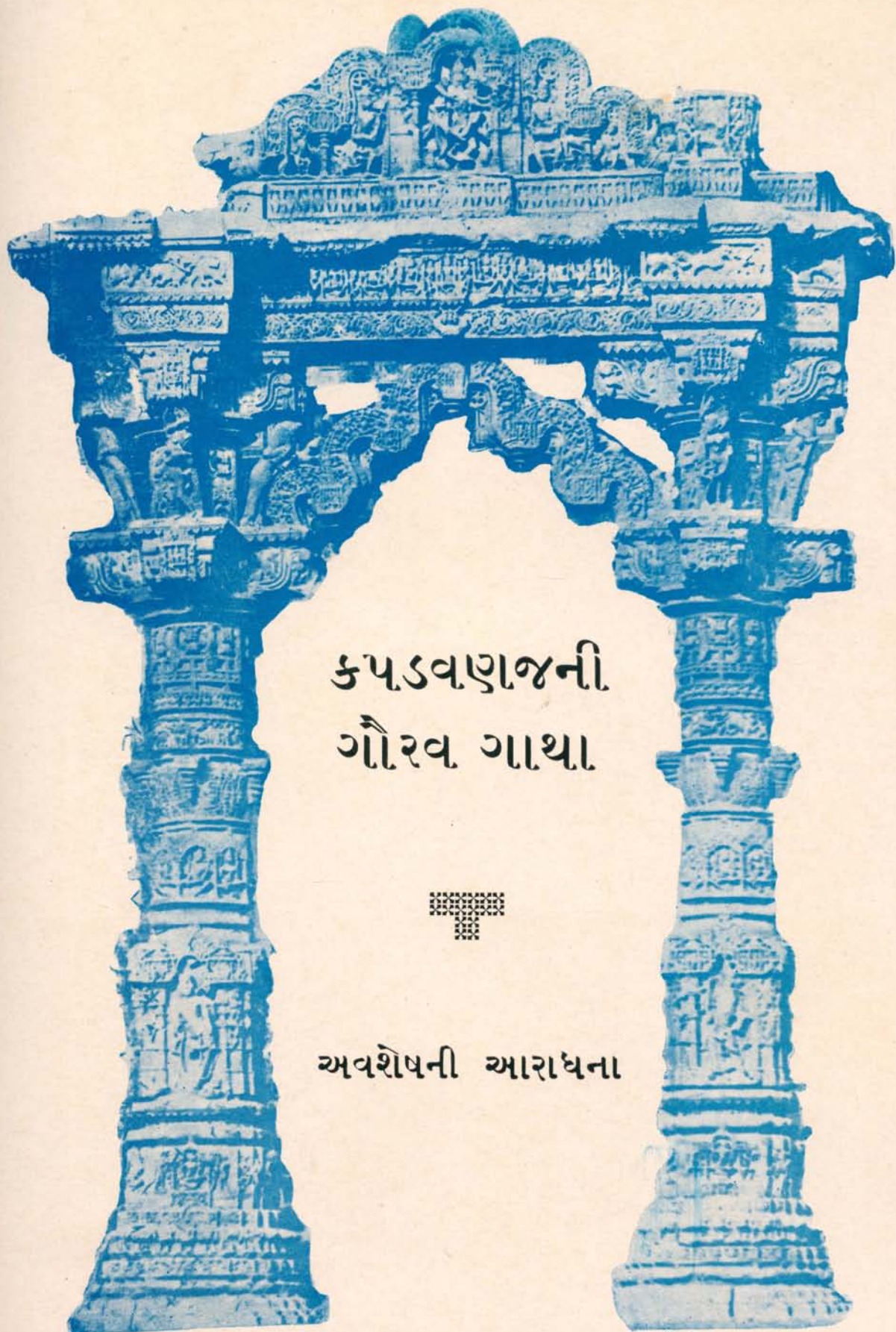
નામની ગુણિકાએ લાલમીયાને ફસાવી અમદાવાદ લાવ્યાં. ઇ.સ. ૧૫૭૦ માં તેમનું માથુ કાપી દીલ્હી મોકલ્યું.

આજમખાં ઉધધને (અજમલખાન) વાત્રક કાંઠાના આ સ્થળે એક શહેર જેવું વસાવ્યું. જેનું નામ અજમાખાદ રાખેલું. અહીં રહેવા લાયક કેટ કિલ્લો બાંધ્યો, તેનાં હાલમાં ખડેરા છે. આ અવશેષો જોતાં આપણને ભૂતકાળની લબ્યતાનો ખ્યાલ આવી પણ શકે છે. હાલમાં કિલ્લામાંના બે માળ હયાત છે. સામ સામા પાંચ ચોરડાઓ છે. દરવાજો અને કમાનો પથરની બનેલી છે. દરવાજાની આગલી બાજુ બે ઘુરજો છે. તેમાં પહેલાં સુબચોના બાથરૂમ હોય તેમ લાગે છે.

બીજા માળ પર જવા માટે ઈંટ ચુનાની નીસરણી છે. ઉપર ચાર ચોરડા અને વચ્ચે ખુલ્લો ભાગ છે. કદાચ આ વિભાગ સુબાઓની કચેરી કે સભાખંડ હોય, ત્રીજા માળ પર જોતાં તેની કમાનો હયાત છે. કિલ્લાની નજીકમાં કુવો છે. કિલ્લામાં કેટલીક જગાએ નળ મૂકેલા હોય તેમ લાગે છે. (જુઓ ચિત્ર નં.)

આ ગામ અજમાવતનો કેટ એ નામથી ઓળખાય છે. અહીં ગામમાં મહાદેવમાં એક તપસવી સાધુ ગરીબદાસની પાટુકાઓ છે. (જુઓ ચિત્ર નં.)

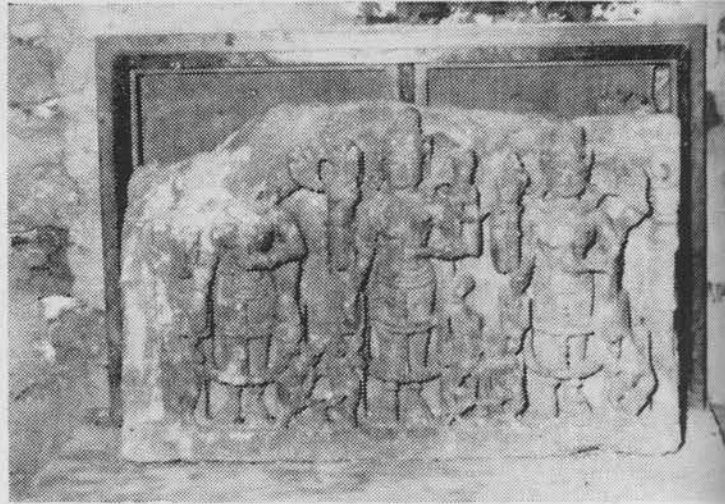
કપડવણજની
ગૌરવ ગાથા

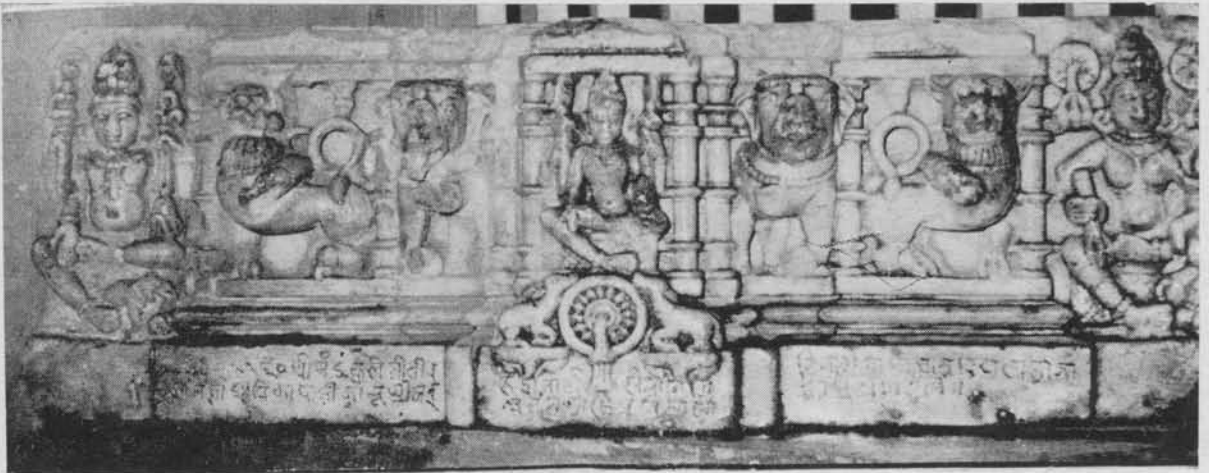
અવશેષની આરાધના

ચિત્ર નં. ૧ (પાના નં. ૫) ટાંકલાની ડુંગરીમાંથી
નિકળેલ એક મૂર્તિવાળું સ્થાપત્ય

ચિત્ર નં. ૨ (પાના નં. ૫) ટાંકલાની
ડુંગરીમાંથી નિકળેલ ત્રણ ઉભી મૂર્તિ

ચિત્ર નં. ૩ (પાના નં. ૬) તિર્થંકરની પ્રતિમાના પરીકરનો નિયલો ભાગ. સં. ૧૧૬૦નો યશોનાગની ભાર્યાના નામવાળો.

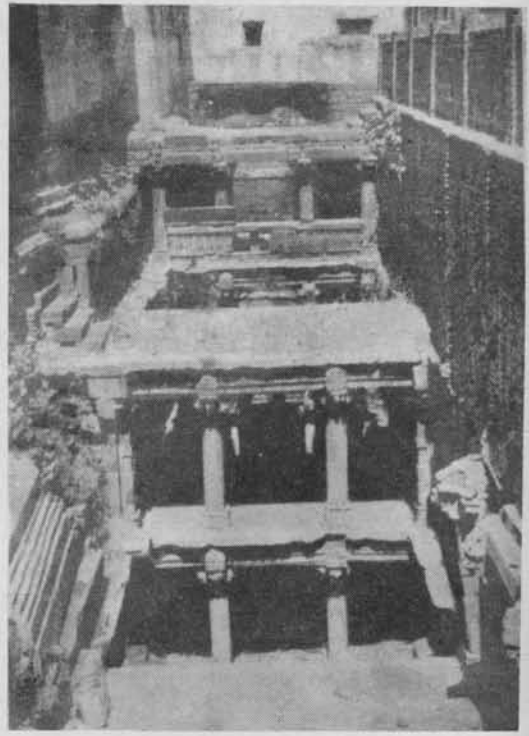
ચિત્ર નં. ૪ (પાના નં. ૮) મીઠા તજાવનો પુરાણો દરવાજો.

ચિત્ર નં. ૫ (પાના નં. ૧૧) અંતિસરીય પુરાણો દરવાજો.

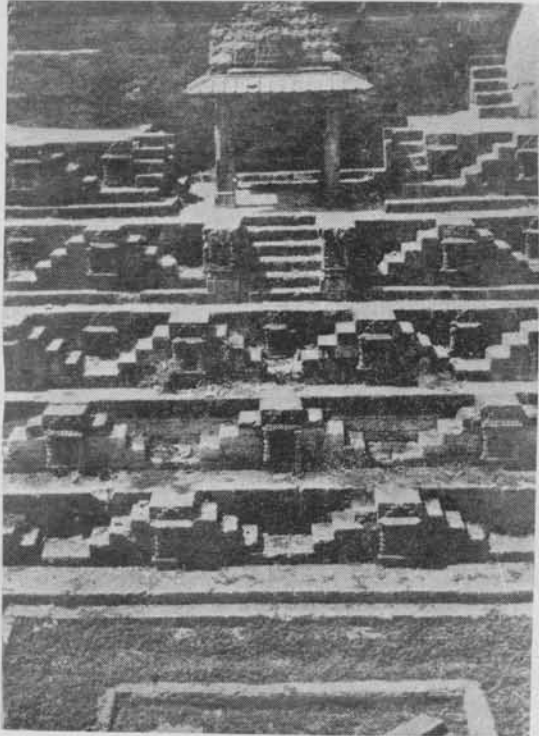

ચિત્ર નં. ૬ (પાના નં. ૧૧) નદીનો પુરાણો દરવાજો.

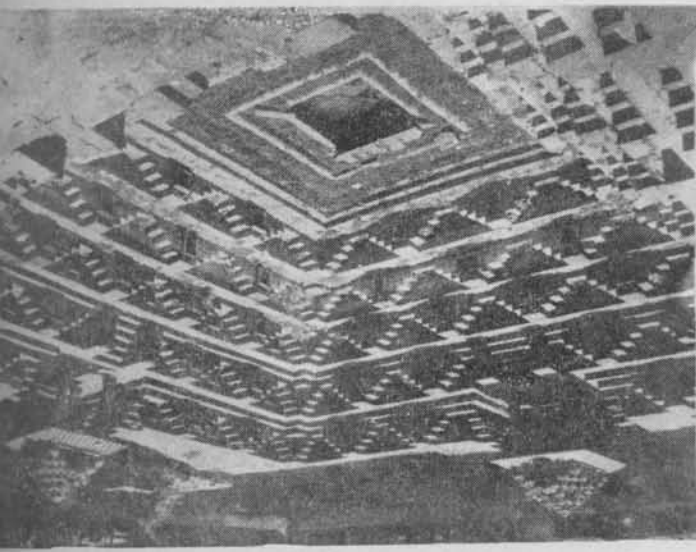

ચિત્ર નં. ૭ (પાના નં. ૧૩) ચિત્ર નં. ૩૫ (પાના નં. ૫૨)
કિર્તિમાળ-સિદ્ધરાજ મહારાજે બનાવરાવેલ કુંડવાવપર
આવેલ અપૂર્વ અદ્વિતીય તોરણ

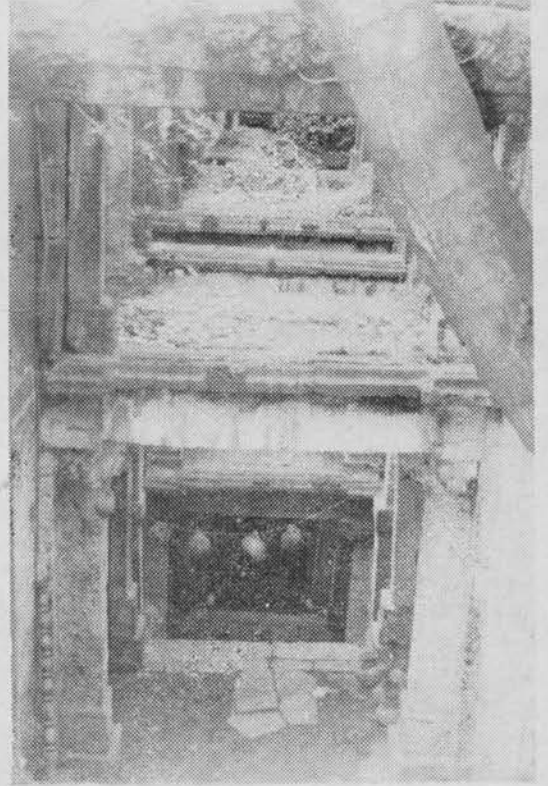
ચિત્ર નં. ૮ (પાના નં. ૧૩) બત્રીસ કોડાની વાવનો
અંદરનો દેખાવ.

ચિત્ર નં. ૯ (પાના નં. ૧૩) કુંડવાવનો પગથીયા
સહિતનો દેખાવ.

ચિત્ર નં. ૧૦ (પાના નં. ૧૩) મધ્ય ભાગમાં આવેલી
કુર્મ સાથેનો કુંડવાવનું અપૂર્વ દ્રશ્ય.

ચિત્ર નં. ૧૨ (પાના નં. ૧૩) રાણીની પ્રિય દાસી
સીંગરના નામે બંધાવેલી સીંગરવાવ.

ચિત્ર નં. ૧૧ (પાના નં. ૧૩) ચિત્ર નં. ૩૯ (પાના નં. ૫૬)
હરીજન વાસમાં આવેલી સિદ્ધરાજ મહારાજની રાણીના
નામે બંધાવેલી રાણીવાવ.

ચિત્ર નં. ૧૩ (પાના નં. ૧૩) ચિત્ર નં. ૩૭ (પાના નં. ૫૬)
સીંગરવાવમાં એક બાબુના ગોખલામાં આવેલ
ગણેશ સ્થાપત્ય.

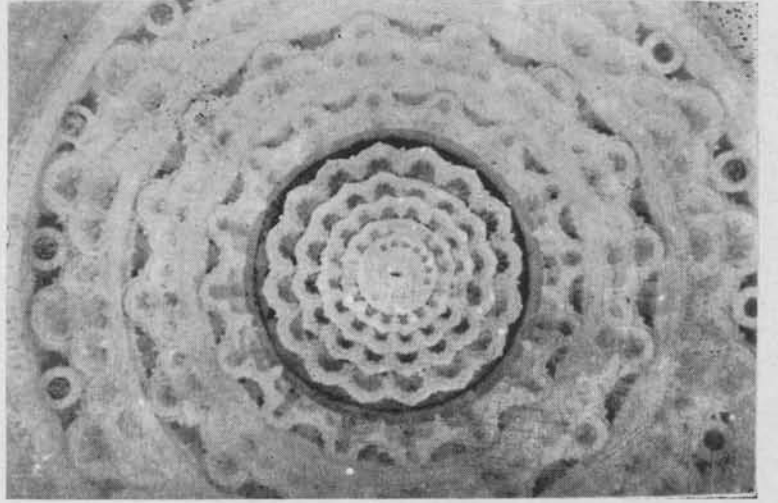
ચિત્ર નં. ૧૪ (પાના નં. ૧૩) ચિત્ર નં. ૩૮ (પાના નં. ૫૬)
સીંગરવાવમાં બીજી બાબુના ગોખમાં આવેલ સત્તમાતૃકા
સ્થાપત્ય.

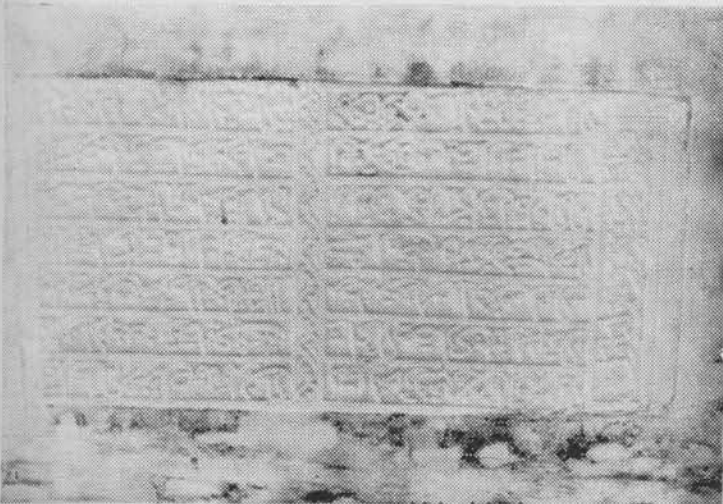
ચિત્ર નં. ૧૫ (પાના નં. ૧૪) જુમ્મામસ્જિદનો ગુમ્મટ
અને થાંભલા સહિતનો દેખાવ.

ચિત્ર નં. ૧૬ (પાના નં. ૧૪) જુમ્મામસ્જિદનો ત્રણ ગુમ્બટો
થાંભણ અને જાળી સહીતનો દેખાવ.

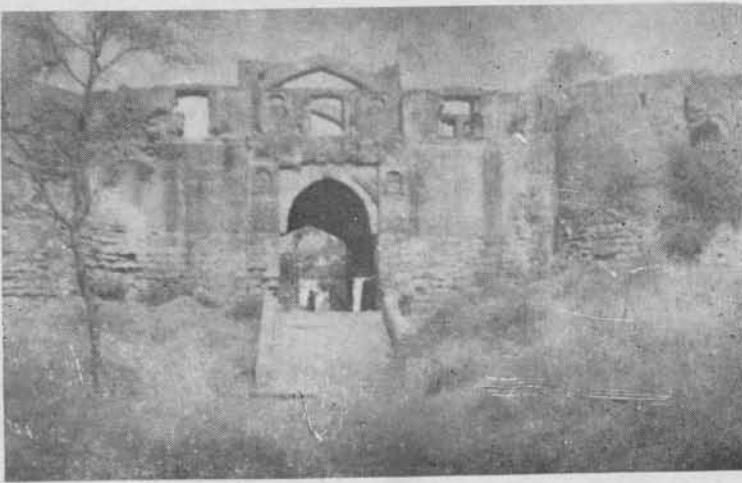
→
ચિત્ર નં. ૧૭ (પાના નં. ૧૪) જુમ્મામસ્જિદની
અંદર ગુમ્મતની અંદરની કોતરણી
(પદ્મશીલા સહીતની)

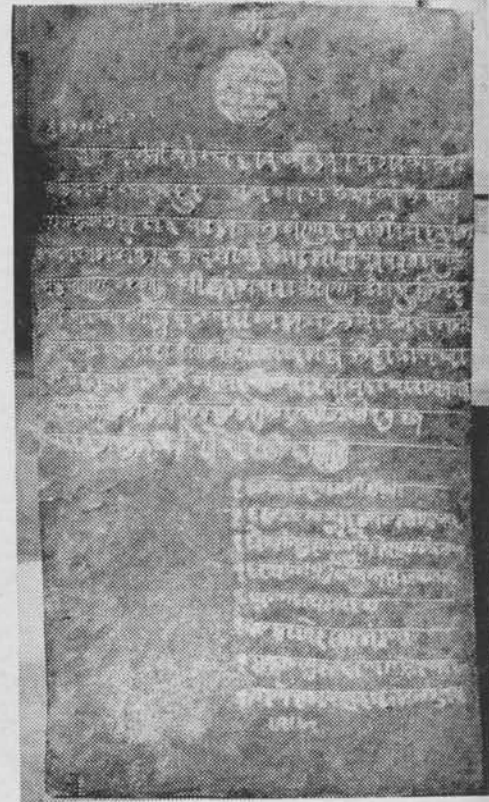
ચિત્ર નં. ૧૮ (પાના નં. ૧૪) જુમ્મામસ્જિદનો શિલાલેખ.

ચિત્ર નં. ૧૯ (પાના નં. ૧૪) ગામ બહાર આવેલી
અમલી મસ્જીદ

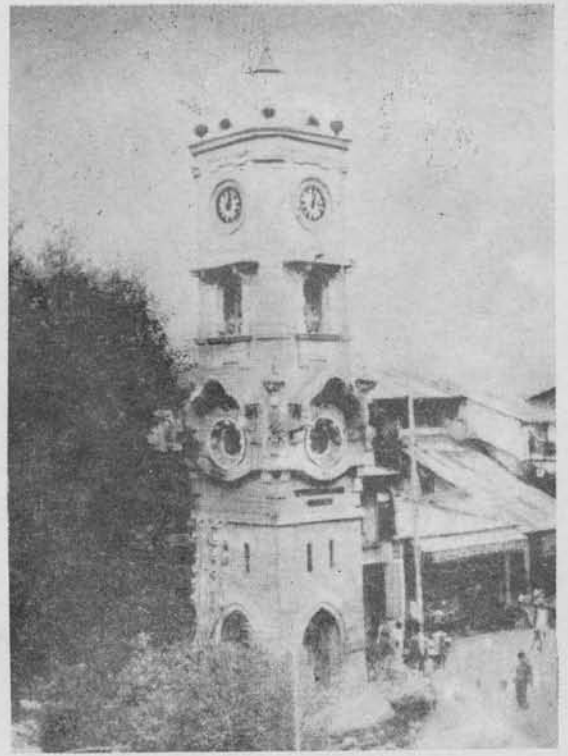
ચિત્ર નં. ૨૦ (પાના નં. ૧૮) આતરસુંખાર્થી કનીપર જતાં
વાત્રકના કાંઠે આવેલ અજમાવતનો પુરાણો કોટ.

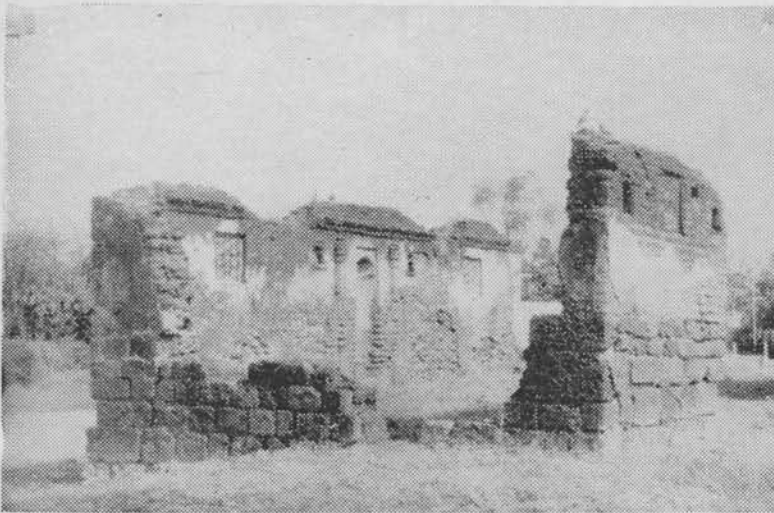
ચિત્ર નં. ૨૧ (પાના નં. ૨૨) સં. ૧૮૧૮લું
સાત રાજ્યોના હસ્તાક્ષરવાળું તામ્રપત્ર.

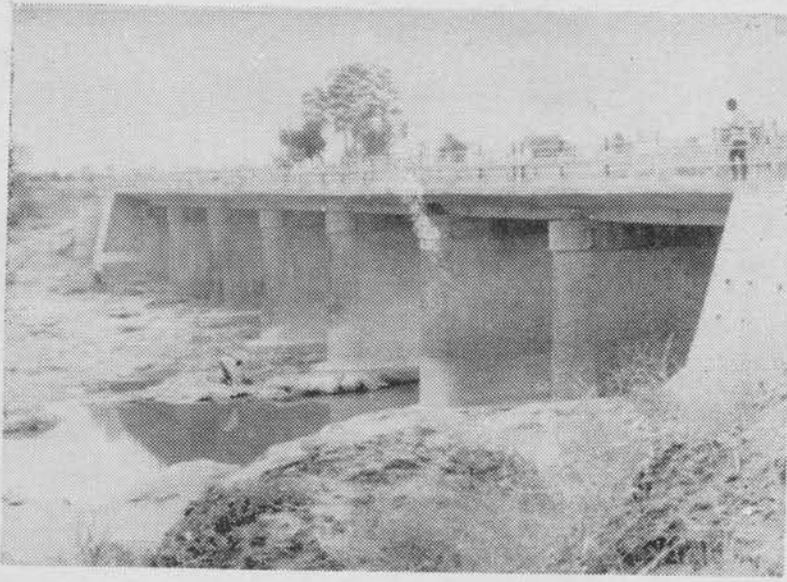
ચિત્ર નં. ૨૨ (પાના નં. ૨૫) કચેરીનો પુરાણો દરવાજો.

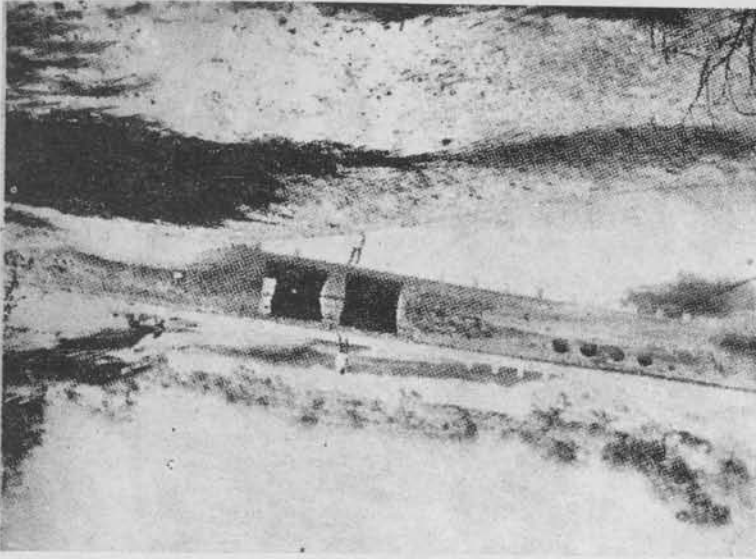
ચિત્ર નં. ૨૩ (પાના નં. ૨૫) ચિત્ર નં. ૩૬ (પાના નં. ૫૫)
કુંડવાવના માથા ઉપર, પુરાણો ટાવરને શણકારેલું ચંચલ
ખામ ટાવર.

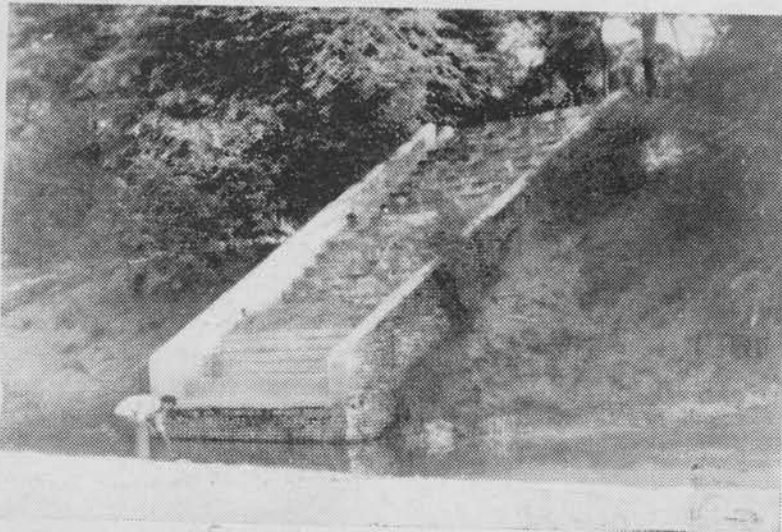
ચિત્ર નં. ૨૪ (પાના નં. ૩૩) એસ. ટી. બસ સ્ટેન્ડ પાસે
એક પુરાણું કોટકું.

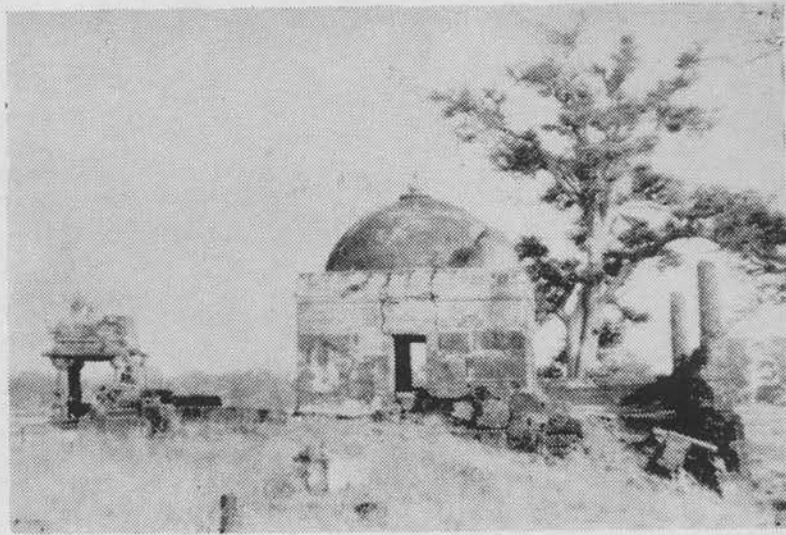
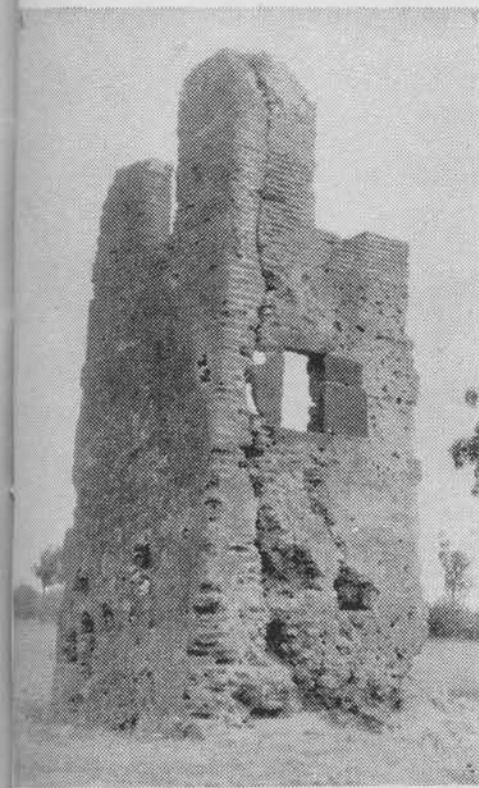
ચિત્ર નં. ૨૫ (પાના નં. ૪૬) મહોર નદીનો
વર્તમાન પુલ.

ચિત્ર નં. ૨૬ (પાના નં. ૪૬) વરાસી નદી
પરનો બેઠો પુલ.

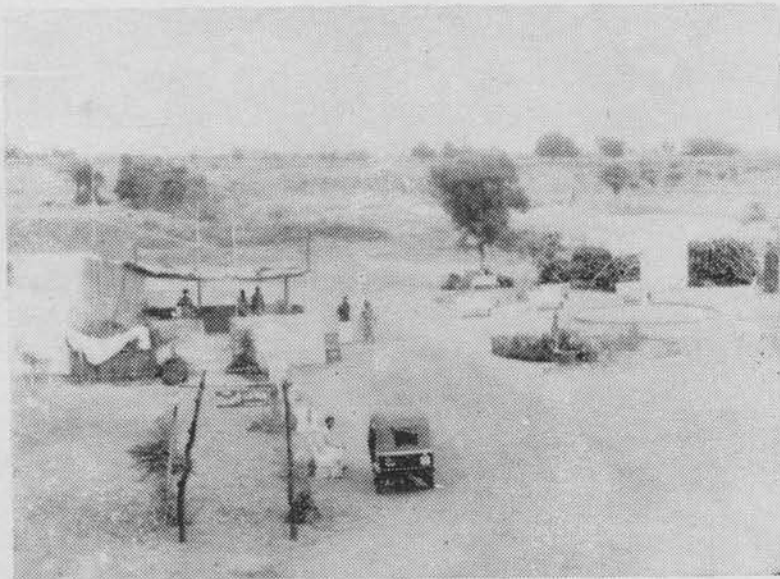

ચિત્ર નં. ૨૭ (પાના નં. ૪૭) વરાસી નદી
પરનો પ્રગટીયાનો ઓવારો.

ચિત્ર નં. ૨૯ (પાના નં. ૪૭) વરાંસીપરનું સમાધિ સ્થાન.

ચિત્ર નં. ૨૮ (પાના નં. ૪૭-૭૫) વરાંસીપરનું ટકોરખાનું.
કોઈ તેને કચેરીના કોટ અંદરનું ટકોરખાનું કહે છે.

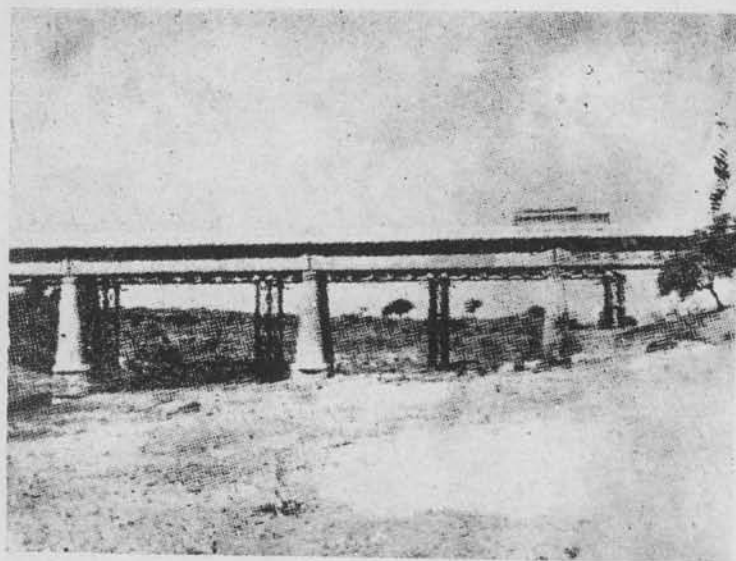
ચિત્ર નં. ૩૦ (પાના નં. ૪૭) સંગમ નદી પર આવેલો
ગિરનારી આશ્રમ

ચિત્ર નં. ૩૧ (પાના નં. ૪૭) વરાંસી નદીપરનો
તુલસી ક્ષેત્રો.

ચિત્ર નં. ૩૩ (પાના નં. ૪૮) ચિત્ર નં. ૫૦ (પાના નં. ૧૦૨)
સંત ક્ષીર ભટ્ટ

ચિત્ર નં. ૩૪ (પાના નં. ૪૮) સંગમ નદીપરનો નવો પુજા.

ચિત્ર નં. ૪૦ (પાના નં. ૬૩) રાધા-કૃષ્ણ મંદિરની અંદરની મનોહર જાળીઓ.

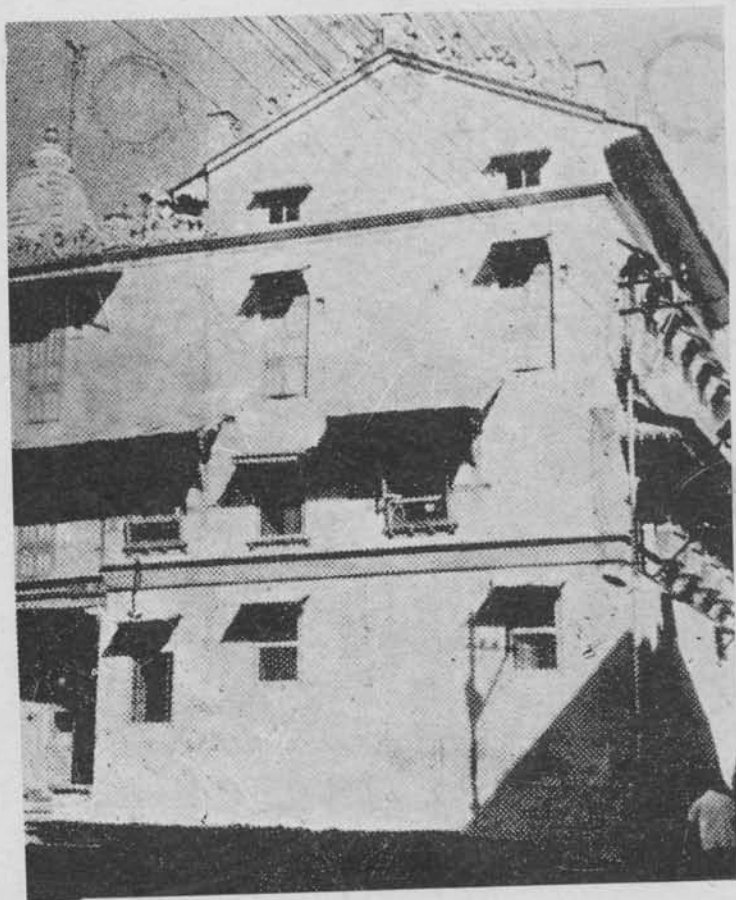

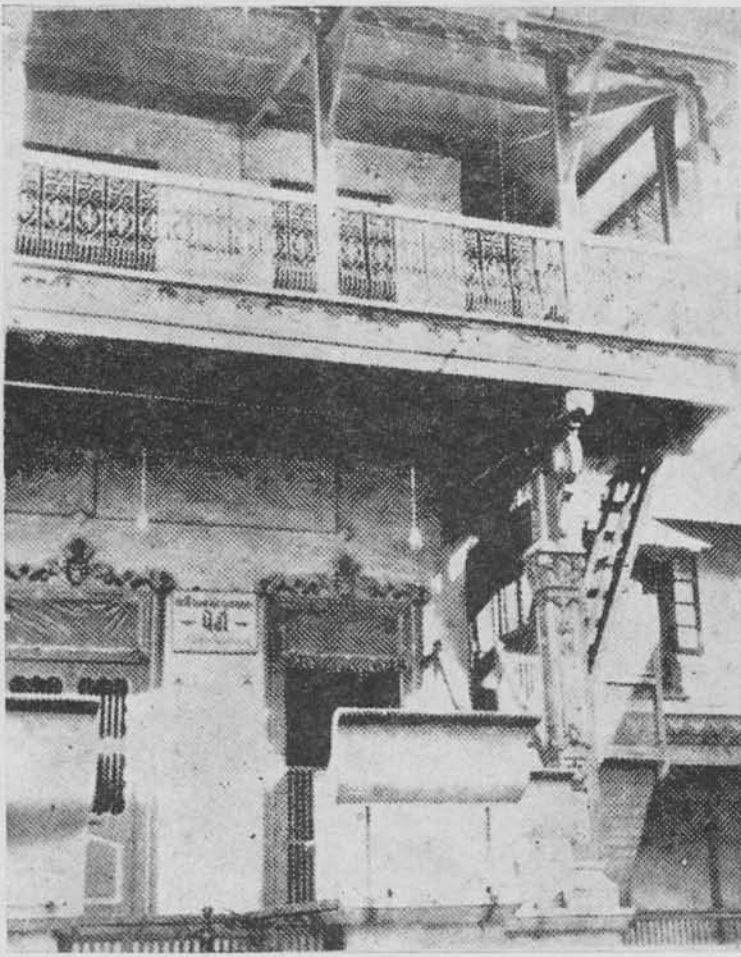
ચિત્ર નં. ૪૧ (પાના નં. ૬૬) રામજી મંદિરના
શીખરનો પાછલો ભાગ.

ચિત્ર નં. ૪૨ (પાના નં. ૬૭) શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદનો
સંવેગી ઉપાશ્રય.

ચિત્ર નં. ૪૩ (પાના નં. ૬૭) શેઠ વૃજલાલ
હરીભાઈનો શ્રાવિકા ઉપાશ્રય.

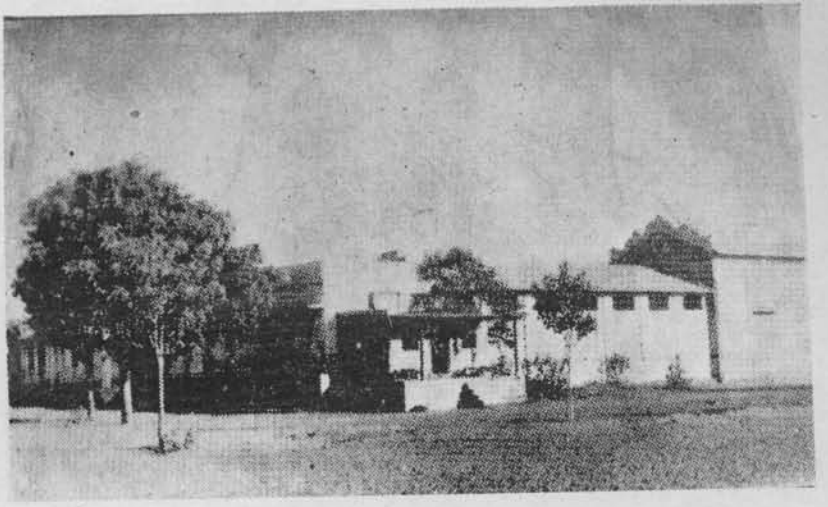
ચિત્ર નં. ૪૪ (પાના નં. ૯૮) શ્રીવીશાનીમા
પંચનો ઉપાશ્રય.

ચિત્ર નં. ૪૫ (પાના નં. ૯૮) માણેકચાઈ શેઠાણીનો
આવિકાનો ઉપાશ્રય.

ચિત્ર નં. ૪૬ (પાના નં. ૯૮) લાહુડીપોશાળનો ઉપાશ્રય.

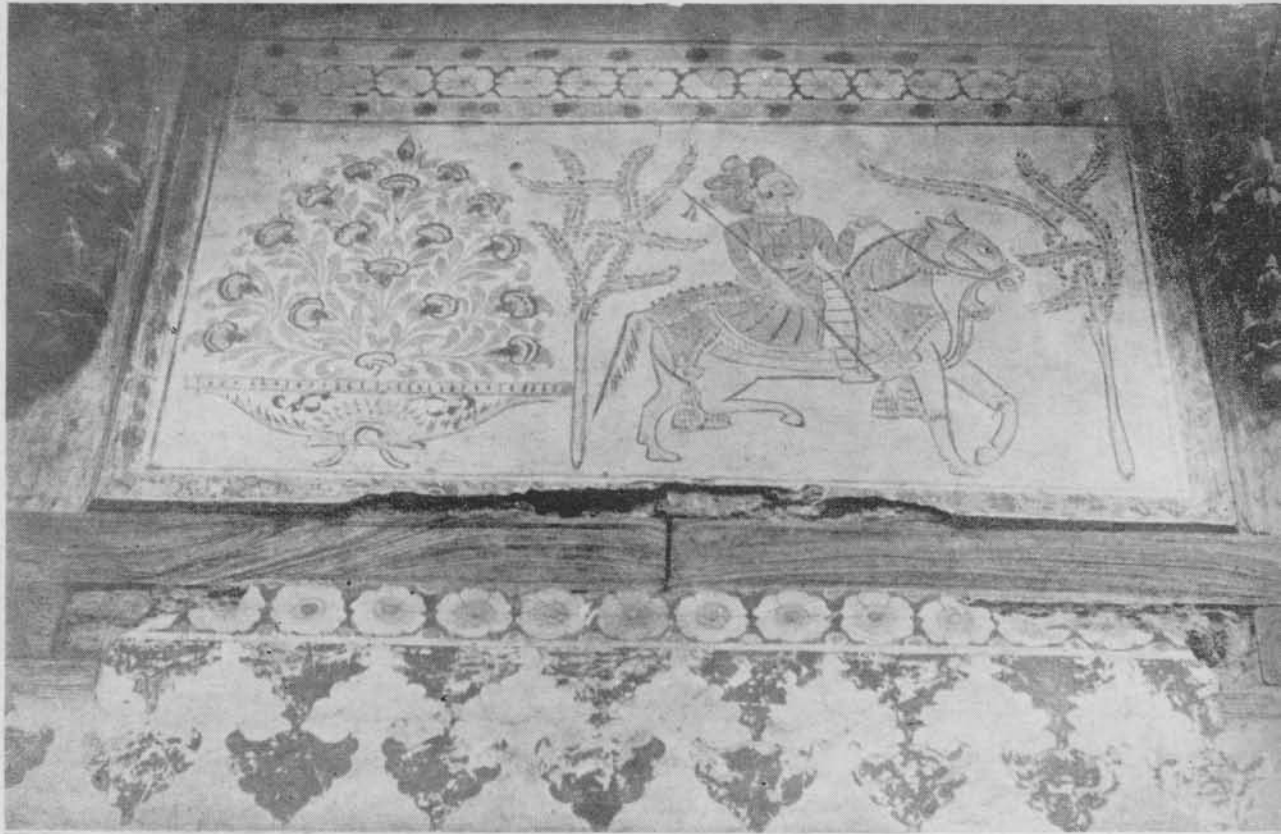
ચિત્ર નં. ૪૭ (પાના નં. ૯૯) શેઠ મીઠાભાઈ ગુલામચંદની
નવી ખાંડાઠોર પાંજરાપોળ.

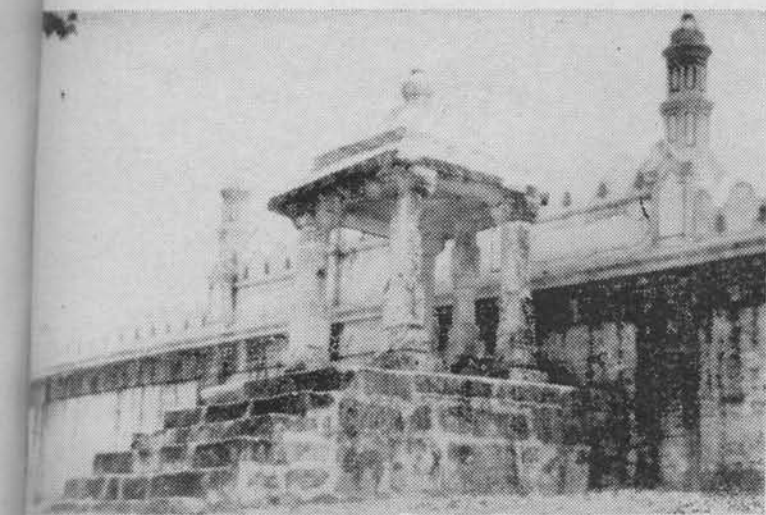
ચિત્ર નં. ૪૮ (પાના નં. ૯૯) માણેકજી શેઠાણીની
ધર્મશાળા. (અંતિસરીયા દરવાજા બહાર)

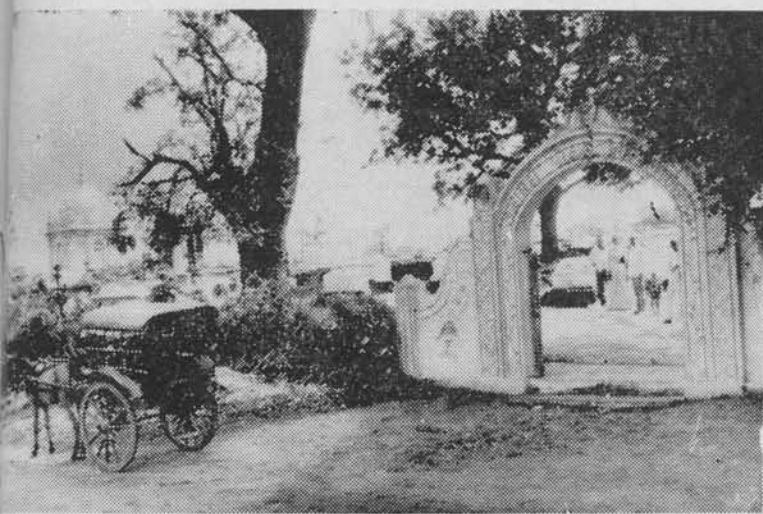
ચિત્ર નં. ૫૧/૧ (પાના નં. ૧૦૩) શેઠની હવેલી
ઉપરનું લાકડાની કોતરણીવાળું એકેટ

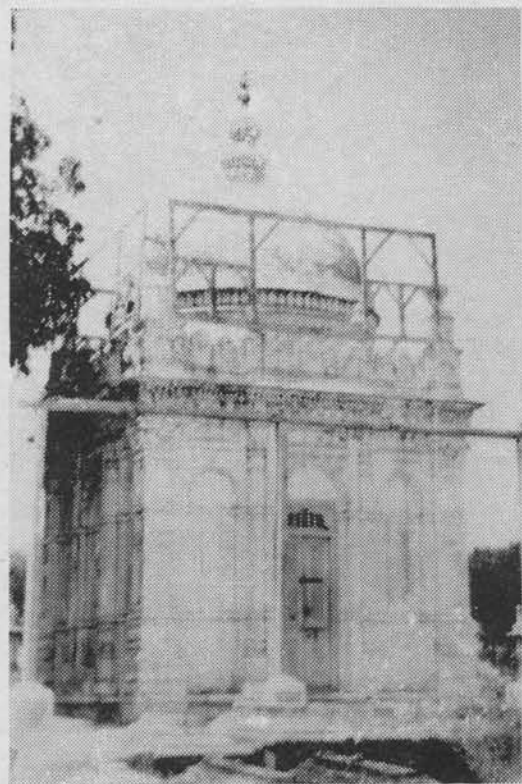
ચિત્ર નં. ૫૧/૨ (પાના નં. ૧૦૩) શેઠની હવેલી પરનું ભીતિ ચિત્ર.

ચિત્ર નં. ૫૨ (પાના નં. ૧૦૪) ઈદગાહ (સામુદાયિક
નિમાજ પડવાનું સ્થાન).

ચિત્ર નં. ૫૩ (પાના નં. ૧૦૪) વહોરાના કચ્છસ્તાનનો દરવાજો.

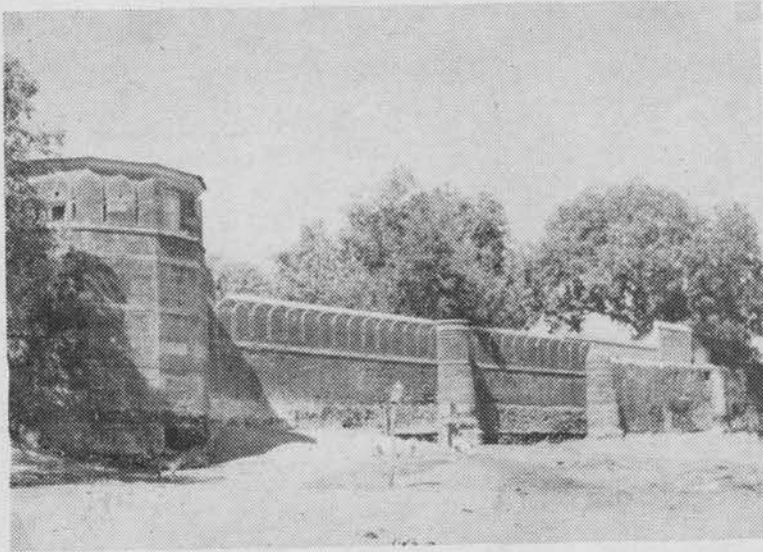
ચિત્ર નં. ૫૪ (પાના નં. ૧૦૪) વહોરાના કચ્છસ્તાનનો ભવ્ય રોજો.

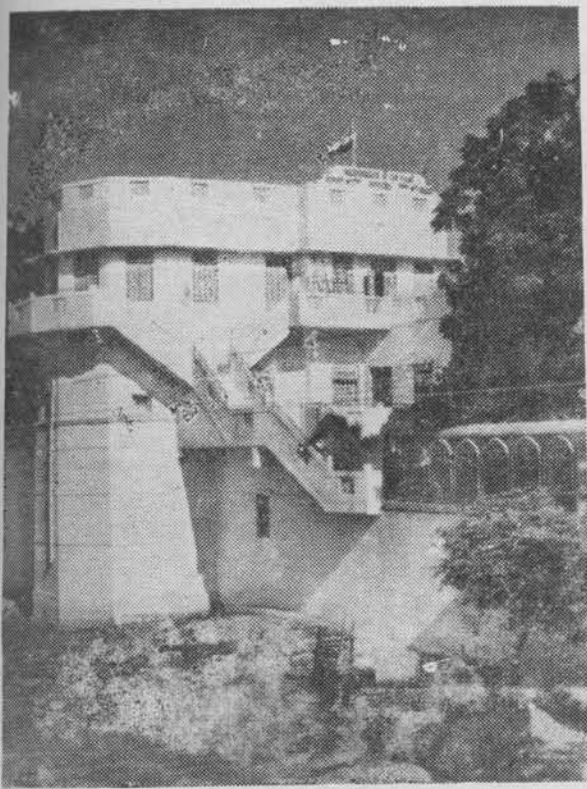
ચિત્ર નં. ૫૬ (પાના નં. ૧૦૭) મહાત્મા ગાંધીનું આવલું.

ચિત્ર નં. ૫૭ (પાના નં. ૧૦૮) શ્રીમાન્ હરીલાલ
ભાણેકરાલ દેસાઈનું આવલું,

ચિત્ર નં. ૫૮ (પાના નં. ૧૦૯) કપડવણુજની
મ્યુનિસિપાલને લાગેલો પુરાણો કોટ.

ચિત્ર નં. ૬૦ (પાના નં. ૧૩૫) પરીખ પરસોતમદાસ
હરગોવિન્દદાસ મહાજન લાયબ્રેરી કપડવણજ. જેનું અંથપાલ
તરીકે સંચાલન શ્રીમાન્ મધુસુદન ત્રિવેદીએ કર્યું. આથી
ગુજરાત સરકારે તેઓશ્રીને અંથપાલ તરીકેનું પારિતોષિક
અને પ્રમાણપત્ર ઈ. સ. ૧૯૭૪માં એનાયત કર્યું હતું.

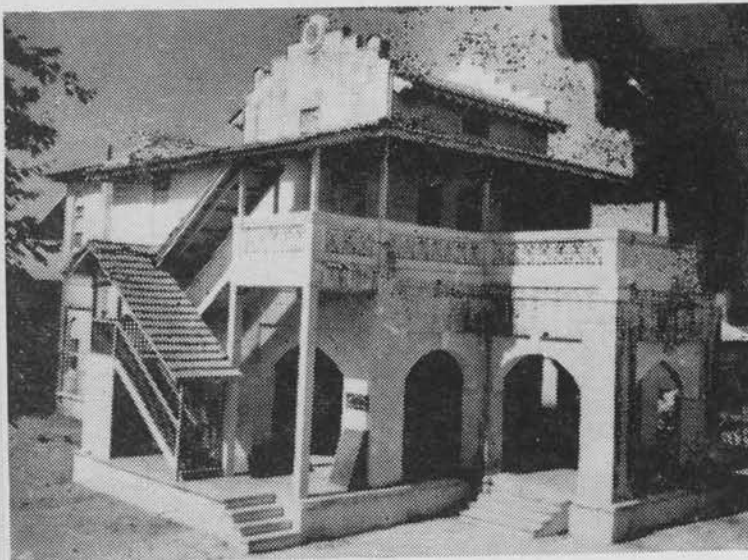
ચિત્ર નં. ૬૧ (પાના નં. ૧૪૦) શ્રીઅભયદેવસૂરીશ્વરજી
જ્ઞાન મંદિર

ચિત્ર નં. ૬૨ (પાના નં. ૧૫૨) શ્રી જી. બી. મહેતા હોસ્પિટલ.

ચિત્ર નં. ૬૩ (પાના નં. ૧૫૨) શ્રીજયંતસાર્વજનિક સ્વાસ્થ્ય.

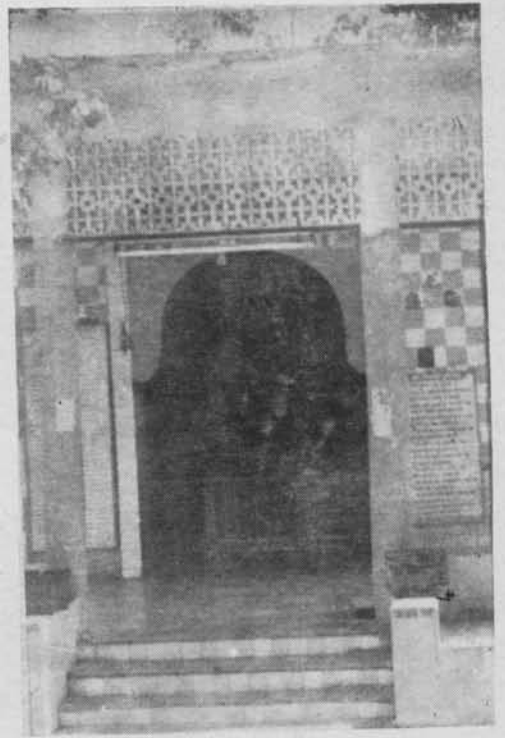
ચિત્ર નં. ૬૪ (પાના નં. ૧૫૭) શ્રીભેનજીભાઈ હિન્દુ પ્રસ્તુતિગૃહ.

ચિત્ર નં. ૬૫ (પાના નં. ૧૬૩) શેઠ મીઠાભાઈ યુવાકન (જુની) કાળામય પરબડી

ચિત્ર નં. ૬૬ (પાના નં. ૧૬૩) શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ
(નવી) પરબડી.

ચિત્ર નં. ૬૭ (પાના નં. ૭૨) જુના જમાનામાં (શૈકાઓ
પહેલાં) ડોટ ફરતી ખાઈઓ ખાદતાં જમીનમાંથી નિકળેલા
૬'-૬"ના હનુમાનજી.

ચિત્ર નં. ૬૮ (પાના નં. ૧૦૦) શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાલચંદ
ધર્મશાળા (સરખલીયા દરવાજા બહાર)

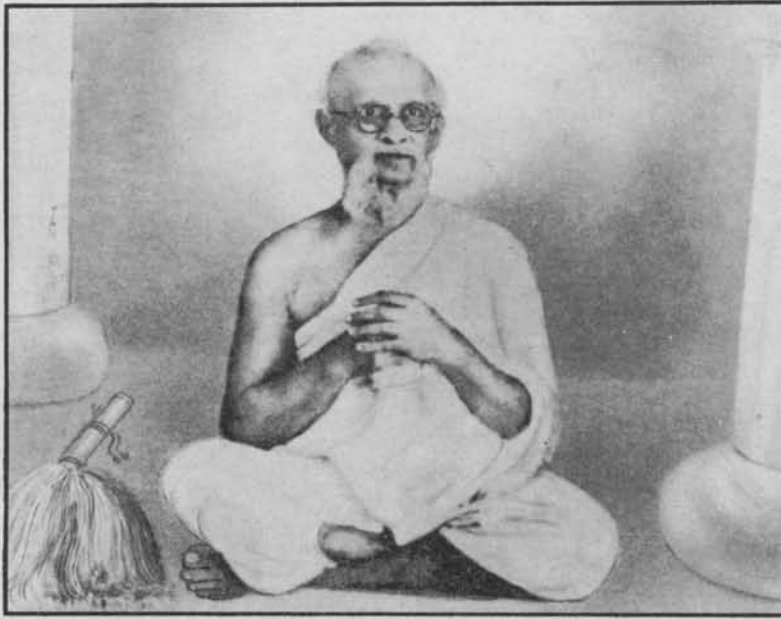
ચિત્ર નં. ૬૯ (પાના નં. ૧૦૦) માણેકચાઈ શેઠાણીની
વીશાનીમા જૈનવાડી.

ચિત્ર નં. ૭૦ (પાના નં. ૧૨૫) રા.બા. વલ્લભરામ
છોટાલાલ ત્રિવેદીનું આવલુ.

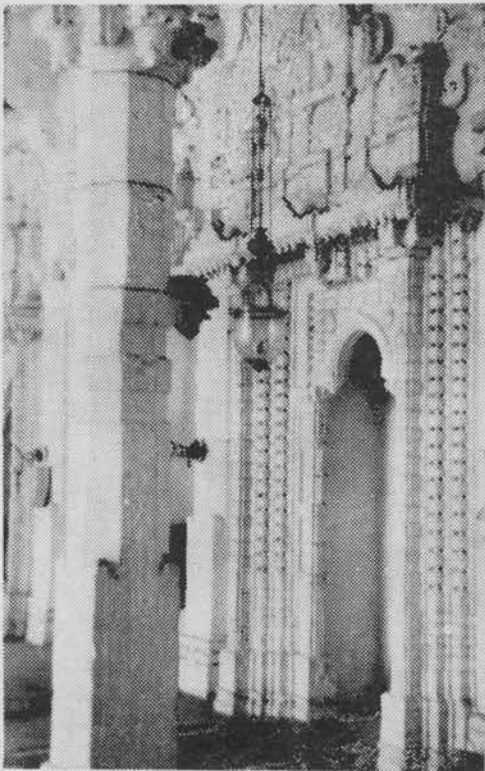

ચિત્ર નં. ૭૧ (પાના નં. ૧૩૪) ક્રિસ્તાની મસ્જિદ

પૂ. આગમોલ્લારક આચાર્યશ્રી આનંદસાગર સૂરીશ્વરજી. મ. સા. : ૬ પંડવંજ.

ચિત્ર નં. ૭૩ (પાના નં. ૧૪૧)

ચિત્ર નં. ૭૨ (પાના નં. ૧૩૪) કડીયાતી મસ્જિદ

ચિત્ર નં. ૭૪ (પાના નં. ૧૪૧) શક્તરવર્થ મુનિરાજ
શ્રીપુણ્યવિજયજી મ.

ચિત્ર નં. ૭૫ (પાના નં. ૧૫૯) શ્રીલક્ષ્મીચંદ મીઠાલાલ કાંટાવાળા હોમિયોપેથીક દવાખાનું.

ચિત્ર નં. ૭૬ (પાના નં. ૧૬૬) શ્રીચિંતામણી પાર્શ્વનાથ મંદિર

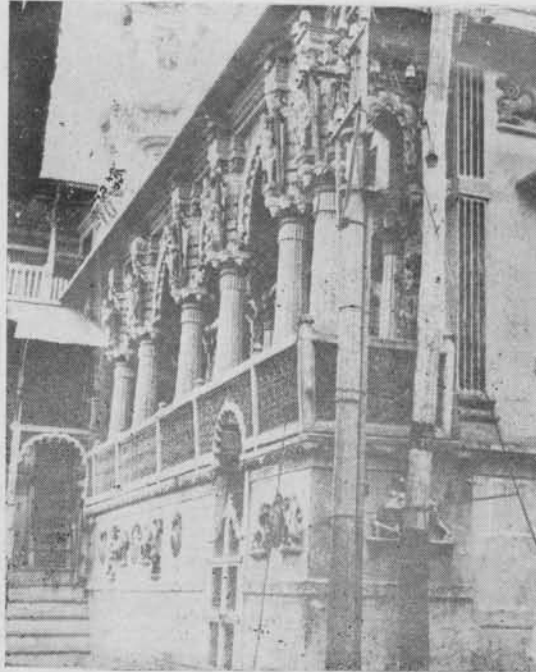
ચિત્ર નં. ૭૭ (પાના નં. ૧૬૭) શ્રીચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાન.

ચિત્ર નં. ૭૮ (પાના નં. ૧૬૯) શ્રીમોદિયાના આદિશ્વર
ભગવાન મંદિર

ચિત્ર નં. ૭૯ (પાના નં. ૧૬૯) મોદિયાના શ્રીઆદિશ્વર
ભગવાન.

ચિત્ર નં. ૮૦ (પાના નં. ૧૬૯) શ્રી અજીતનાથ ભગવાન
મંદિર.

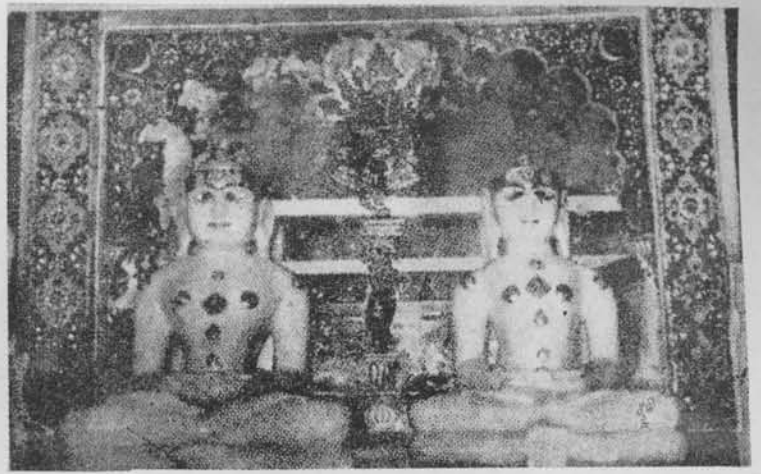
ચિત્ર નં. ૮૧ (પાના નં. ૧૭૦) શ્રીઅજીતનાથ ભગવાન.

ચિત્ર નં. ૮૨ (પાના નં. ૧૭૦) શ્રીવાસુપૂજ્ય
સ્વામિ મંદિર.

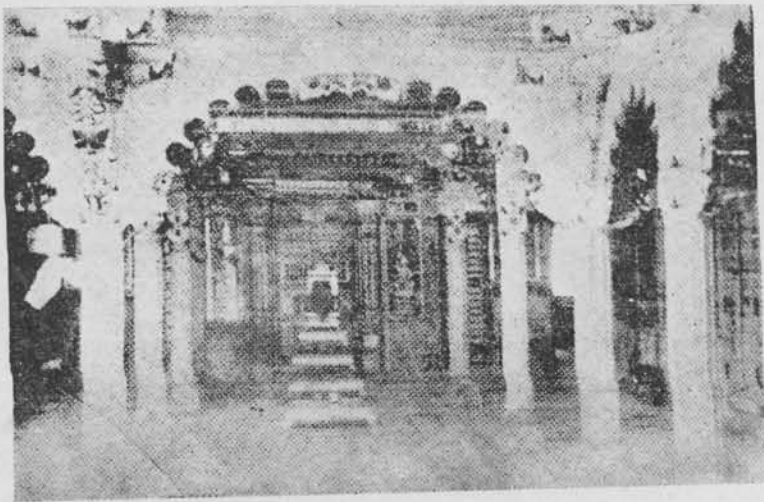

ચિત્ર નં. ૮૩ (પાના નં. ૧૭૧) શ્રીવાસુપૂજ્ય સ્વામિ

ચિત્ર નં. ૮૫ (પાના નં. ૧૭૧) શ્રી અષ્ટાપદશ મંદિરમાં
શ્રીઆદીશ્વરભગવાન અને મહાવીર સ્વામી ભગવાન.
પૂર્વમાં બે.

ચિત્ર નં. ૮૪ (પાના નં. ૧૭૧) શ્રીઅષ્ટાપદશ મંદિર.

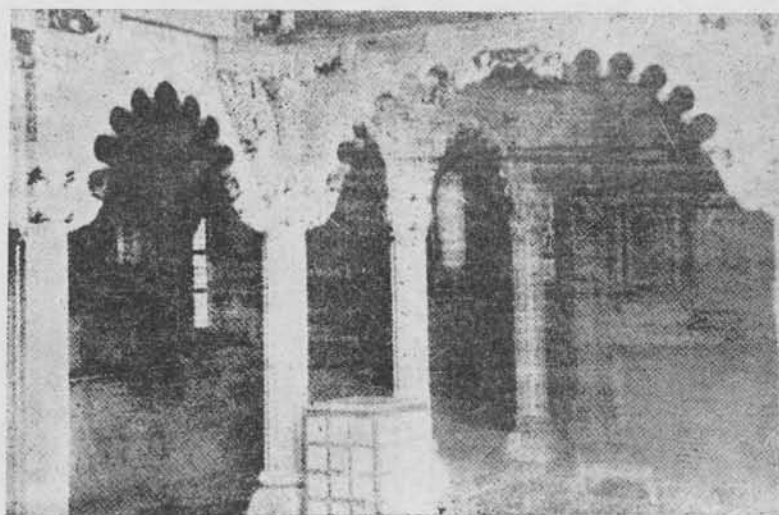
ચિત્ર નં. ૮૬ (પાના નં. ૧૭૨) શ્રીશાંતિનાથ ભગવાન
મંદિર.

ચિત્ર નં. ૮૭ (પાના નં. ૧૭૨) શ્રીશાંતિનાથ ભગવાન.

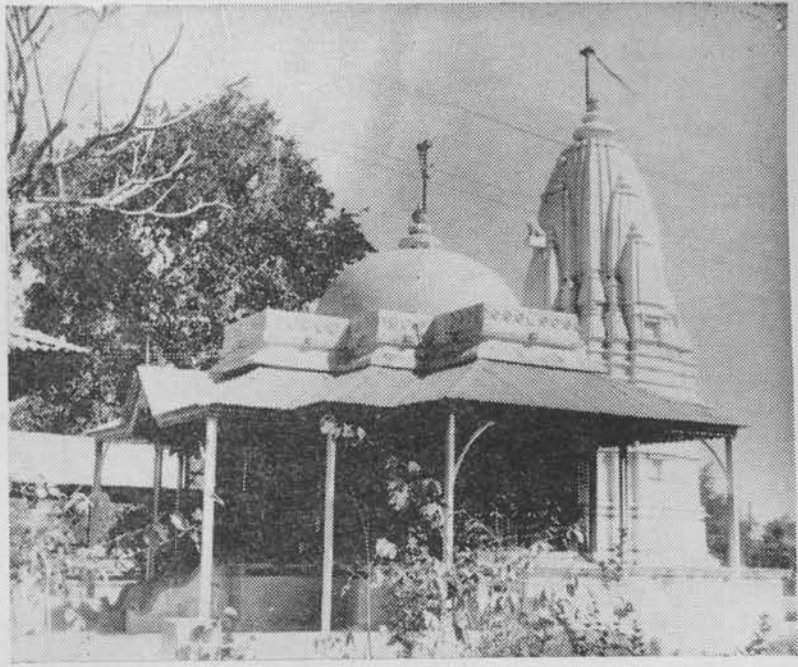
ચિત્ર નં. ૮૮ (પાના નં. ૧૭૨) શ્રીકલકીકુંડપાર્શ્વનાથ
(અતિપ્રાચીન).

ચિત્ર નં. ૮૯ (પાના નં. ૧૭૩) માણેકબાઈ શેઠાણીનું
શ્રીઆદીશ્વર ભગવાન મંદિર.

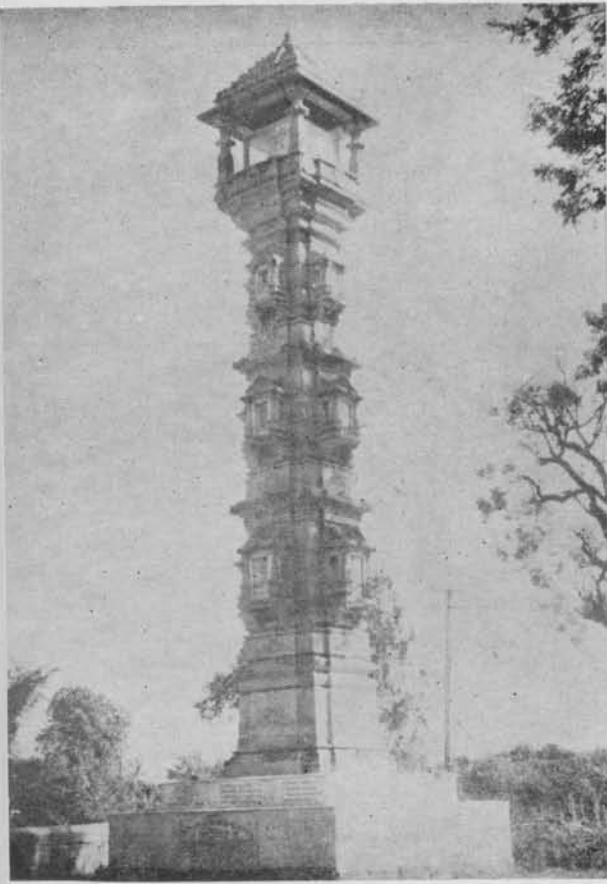
ચિત્ર નં. ૯૦ (પાના નં. ૧૭૩) માણેકચાલ
શેઠાણીના શ્રીઆદિશ્વર ભગવાન.

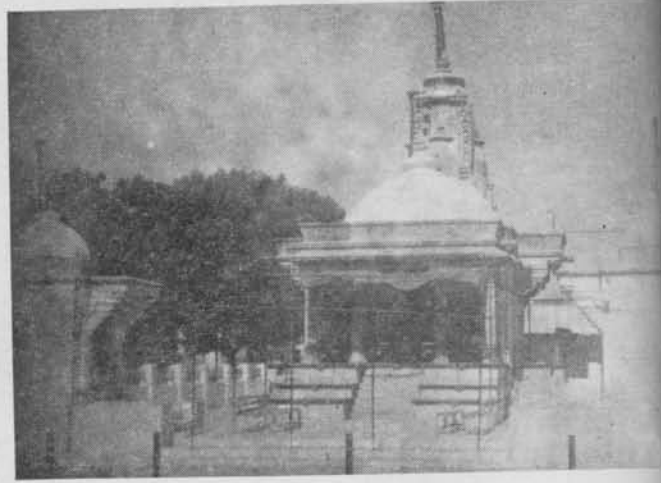
ચિત્ર નં. ૯૧ (પાના નં. ૧૭૩) શ્રીનેમિનાથ ભગવાન મંદિર

ચિત્ર નં. ૯૨ (પાના નં. ૧૭૩) શ્રીનેમિનાથ ભગવાન.

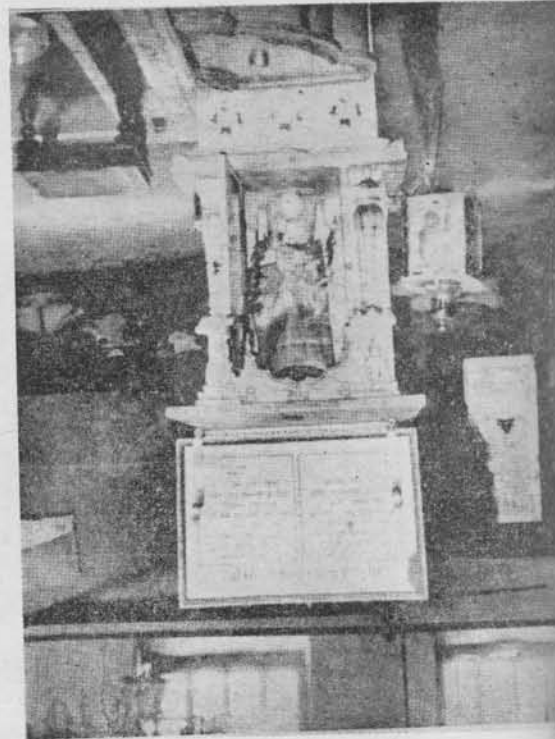
ચિત્ર નં. ૯૩ (પાના નં. ૧૭૪) શ્રીઆગમસ્થંભ

ચિત્ર નં. ૯૪ (પાના નં. ૧૭૪) શ્રીઆનંદસાગર
સોસાયટીમાં શ્રીમહાવીર સ્વામિ મંદિર.

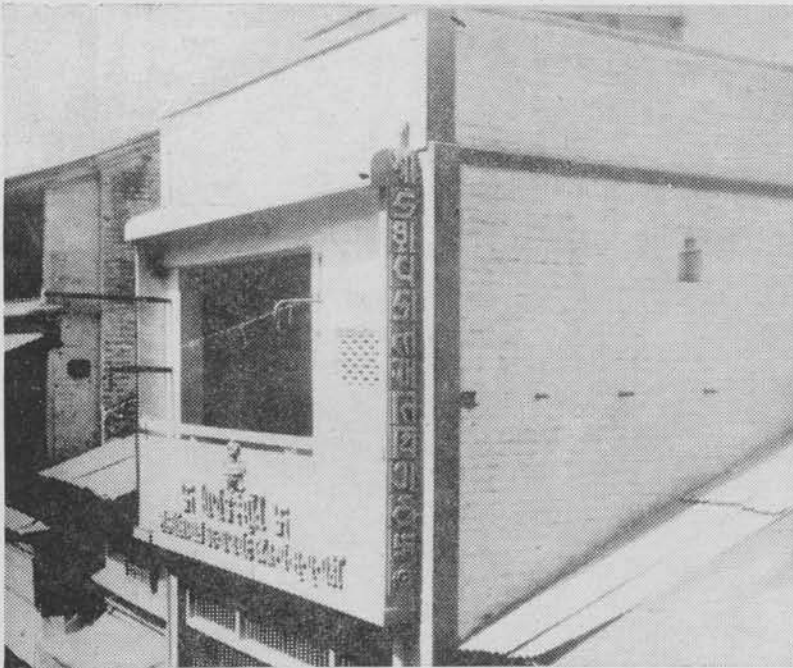
ચિત્ર નં. ૯૫ (પાના નં. ૧૭૬) શ્રીપાનાચંદ્ર વ્રજલાલ
ધર્મકૂંડ પેઢી
કાન્તાબહેન હસમુખલાલ મગનલાલ તથા જિનમતીબહેન
રમણલાલ મહેતા ઉદ્યોગગૃહ.

ચિત્ર નં. ૯૬ (પાના નં. ૧૭૬) શ્રીઅભયદેવ સૂરીશ્વરજીની

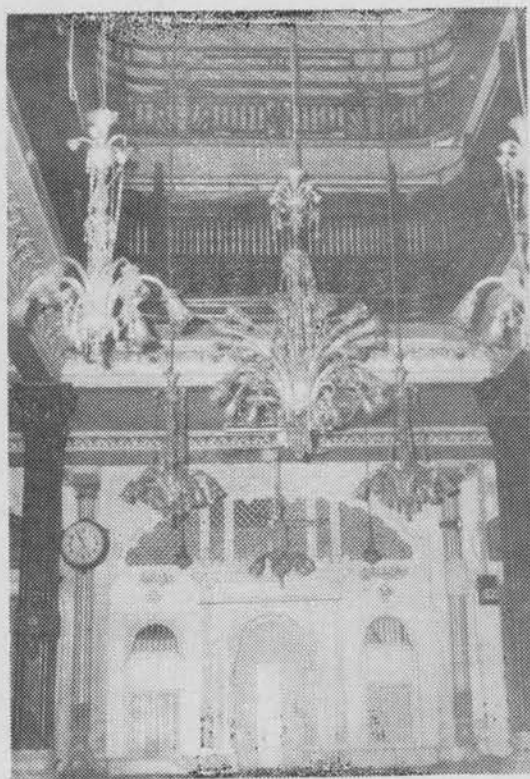
ચિત્ર નં. ૯૭ કસ્તુરલાલ વાડીલાલ મનસુખ પારેખ લાયબ્રેરી

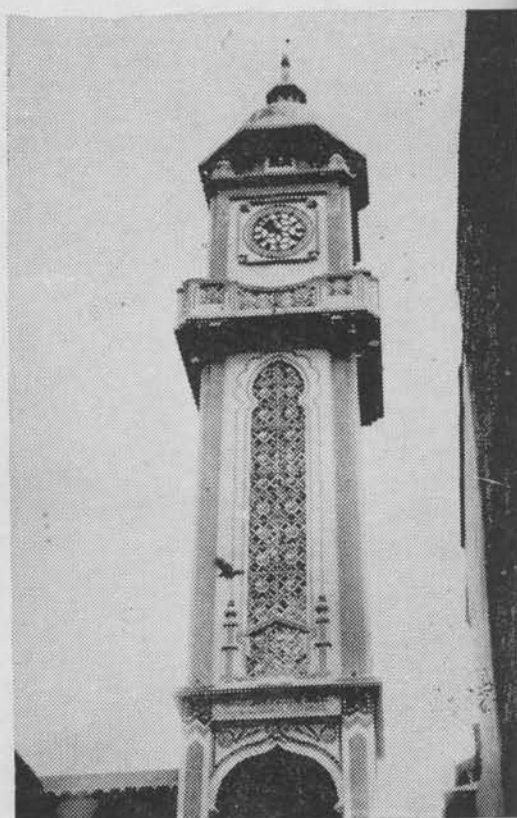
ચિત્ર નં. ૯૮ પારી મીઠાભાઈ કલ્યાણચંદ ધર્મ ઈન્ડ પેટી
કાંતિલાલ કેશવલાલ ગાંધી અતિથિગૃહ

ચિત્ર નં. ૯૯ દુકુઆહસાહની દરગાહ

ચિત્ર નં. ૧૦૦ મોતીમસ્જિદનો અંદરનો ભાગ

ચિત્ર નં. ૧૦૧ બહારવાડનું ટાવર

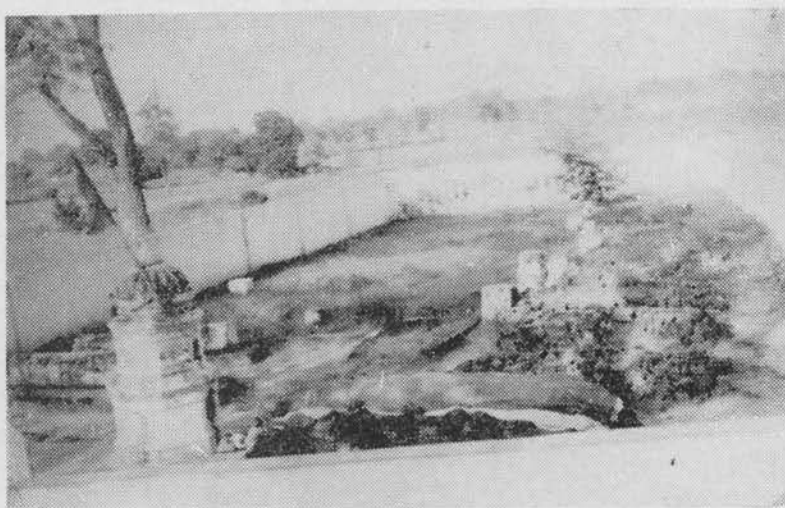
ચિત્ર નં. ૧૦૨ ગુરુ ગંગાદાસ ૧૮૫૭ વરાંસીના મંદિરનો લેખ

ચિત્ર નં. ૧૦૩ સં. ૧૮૬૦, વૈ. વ. ૧૩, શુક્ર
પરી અમીચંદ જવરદાસ કુટુંબ/વરાંસીના મંદિરપરનો લેખ

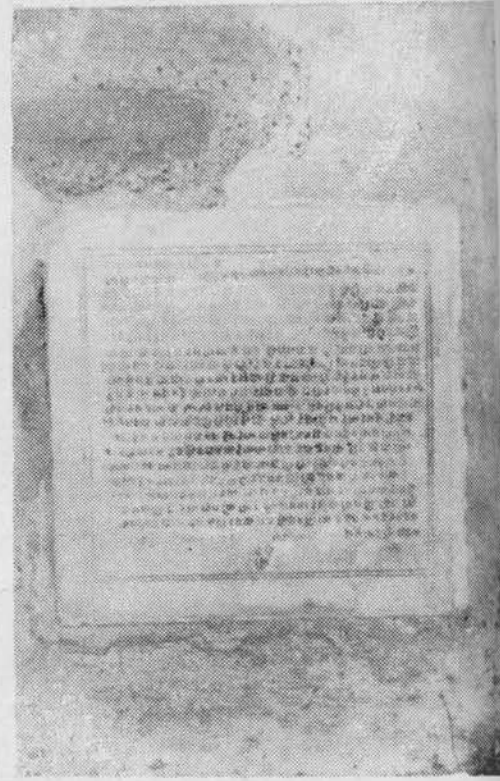
ચિત્ર નં. ૧૦૪ સ્વતંત્ર સૈનીકોનો કીર્તિ સ્થંભ,
તામ્રપત્ર મેળવનારની વ્યાદિ, (કચેરીના દરવાજાની અંદર)

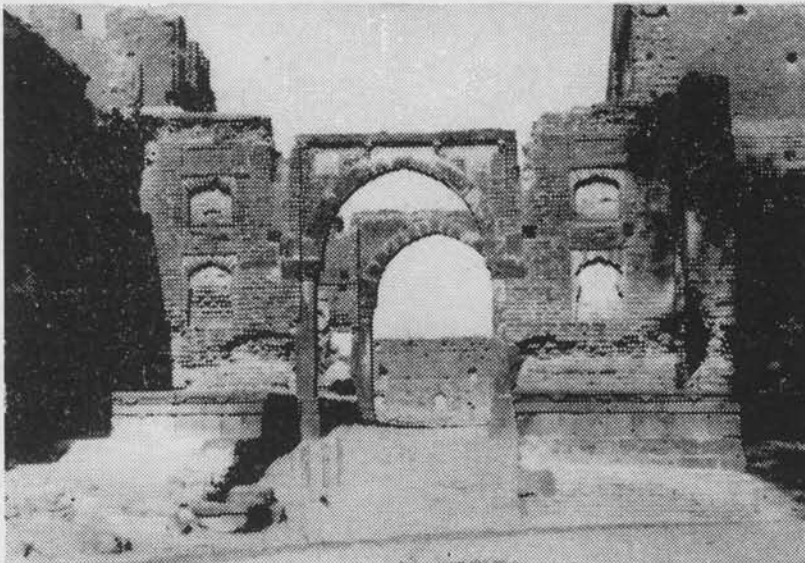
ચિત્ર નં. ૧૦૫ સતર સહીદોની દરગાહ

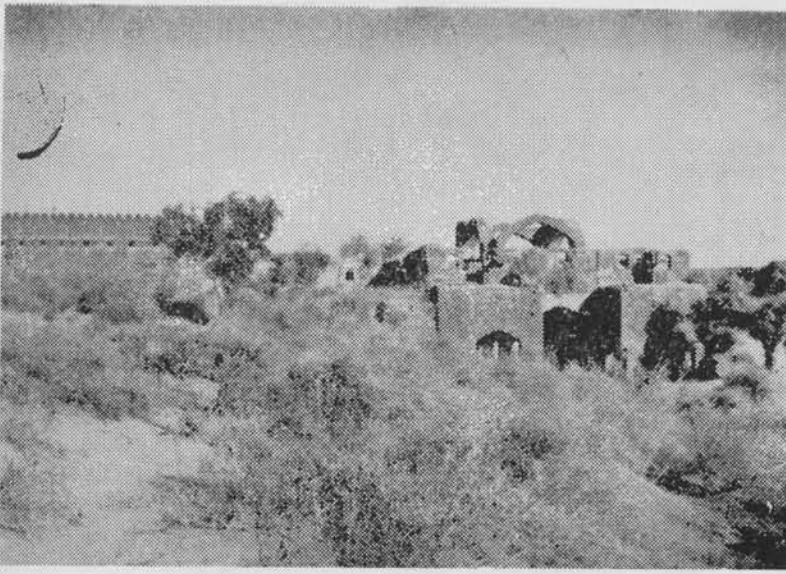
ચિત્ર નં. ૧૦૬ ટાંકલાની ડુંગરીમાંથી નિકળેલ પથ્થર સ્થાપત્ય

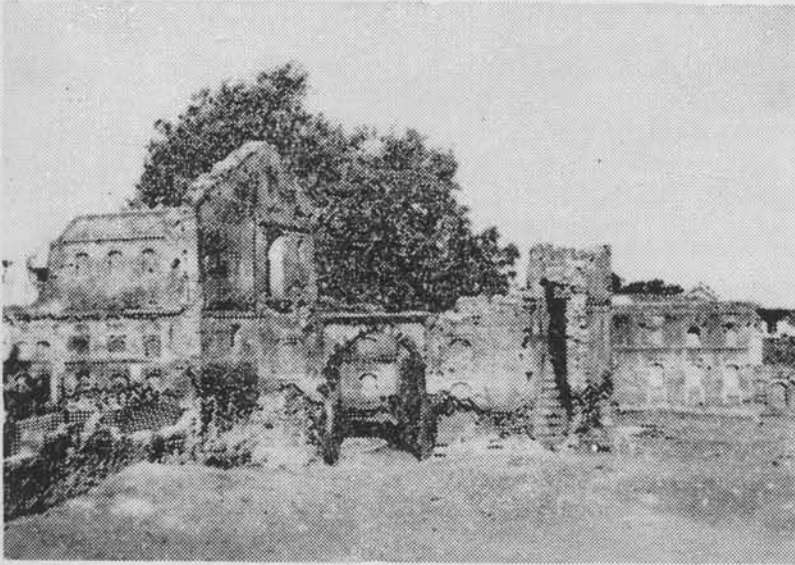
ચિત્ર નં. ૧૦૭ સંગમના પૂત્ર પાસે, સ્મશાનગૃહ પાસે
ભુધરદાસ ધનેશ્વરના તુલસી ક્યારા પરનો લેખ

ચિત્ર નં. ૧૦૮ મલેક દરવાર (૧)

ચિત્ર નં. ૧૦૯ એક જુનું સ્થાપત્ય

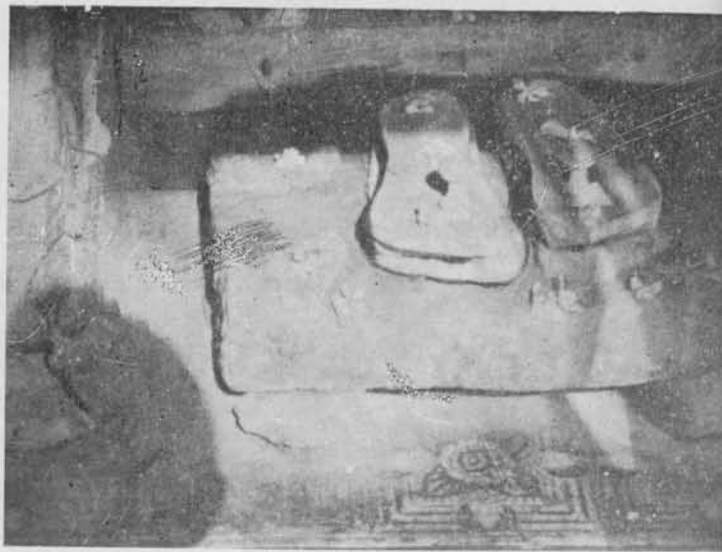
ચિત્ર નં. ૧૧૦ મલેક દરવાજા (૨)

ચિત્ર નં. ૧૧૧ એક જુનું સ્થાપત્ય

ચિત્ર નં. ૧૧૨ મુસ્લીમ સ્થાપત્ય

ચિત્ર નં. ૧૧૩ અજમાવત કોટમાં પુરાણા મંદિરમાં પુરાણી પાદુકા

ચિત્ર નં. ૧૧૪ અજમાવત કોટમાં
ખોદકામ કરતાં નીકળેલ સ્થાપત્ય

ચિત્ર નં. ૧૧૫ રણછોડરાયજી (કા. પટેલ મંદિરમાં)

પૂર્તિ નંબર-૧

માથેકબાઈ શેઠાણીની શ્રીવીશા નીમા જૈનવાડીનો જીર્ણોદ્ધાર પરીખ રમણલાલ નગીનદાસ તથા તેમના પુત્રોએ કરાવ્યો. બીજા પુન્યવાનોએ પણ તેમાં લાભ લિધો. તે ધર્મશાળાનો ઉપરનો મજલો મોતીબહેન ન્હાલચંદ શાહ તથા કીકીબહેન ગુણવંતલાલ ગાંધીએ ખંધાવ્યો. તેમાં આશીષકુમાર ગુણવંતલાલ દોસી તથા મેનાબહેન વાડીલાલ પરીખ લોજન શાળા ચાલુ કરવામાં આવી છે. લોજન શાળાનું સંચાલન એમ. પી. જી સાધર્મીક સેવા ટ્રસ્ટ દ્વારા ચાલે છે. તેના પેટામાં આયંબિલ ખાતુ પણ સંભાળાય છે. તે પણ તેમાં ચલાવાય છે. (ચિત્ર આપેલ છે)

કાંતાબહેન હસમુખલાલ મગનલાલ શાહ તથા જિનમતીબહેન રમણલાલ મહેતા ગૃહઉદ્યોગ ખાતુ નવા મકાનમાં હોળી ચકલે શરુ કરવામાં આવ્યું છે. તેનું સંચાલન શાહ એન. મહેતા ટ્રસ્ટ ગૃહ ઉદ્યોગ ખાતુ ચલાવે છે. (ચિત્ર આપેલ છે)

કસ્તુલાલ વાડીલાલ પરીખ લાયબ્રેરીનું નવું મકાન કરી તેની શરુવાત કરવામાં આવી છે.

શેઠ પાનાચંદ વૃજલાલ ધર્મ ફંટ પેઢી-જેની પૂર્વ પુરુષોના નામથી સ્થાપના કરવામાં આવી છે. એટલે સવાઈલાલ ચુનીલાલ છગનલાલના સસરા પાનાચંદ કુમેરદાસ-માંના પાનાચંદભાઈ તથા, ગાંધી (બોડી) કુટુંબના વડવા વૃજલાલ એમ બે નામ લઈને શેઠ પાનાચંદ વૃજલાલ ધર્મ ફંટ પેઢી એમ નામ આવ્યું છે.

૧-શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વર જ્ઞાનમંદિર, ૨-શેઠ મણીભાઈ સામળભાઈ પાઠશાળા, ૩-કસ્તુરલાલ વાડીલાલ પરીખ લાયબ્રેરીનું સંચાલન વી. એ. પરીખ એજ્યુકેશન ટ્રસ્ટ કરે છે.

કપડવણ્જમાં વીશાશ્રીમાલી અને વીશાનીમા. એમ બે જૈનોની જ્ઞાતિઓ છે. તેમાં વીશાશ્રીમાલીનાં ૬૦ અને વીશાનીમાનાં ૫૦૦ લેણાં હશે.

કપડવણ્જની વીશાનીમા જ્ઞાતિની વસ્તીનો મોટો ભાગ મુંબઈ છે. તેથી ગણેા ઉત્તરતો ભાગ સુરત છે. તેથી ઓછો વસવાટ અમદાવાદ છે. દીલ્લહી કલ્લકતામાં બંબે ચાર ચાર ઘર છે. અત્યારે કપડવણ્જમાં ૧૩૨ યર ખુલ્લાં હશે. ત્રણસો માણસ જેવી વસ્તી કપડવણ્જમાં હશે. વીશાશ્રીમાળીના ત્રીસ પાંત્રીસ ઘર કપડવણ્જમાં ખુલ્લાં હશે. બીજા અમદાવાદ વગેરે સ્થળોએ છે.

બન્ને જ્ઞાતિમાં થઈને કપડવણ્જનાં સાધુ સાધ્વીઓ કે જેની નાંધ મળી શકી છે. તેમાં ૬ વીશાલીમાલીનાં ને ૧૨૪ વીશા નીમા જ્ઞાતિનાં સાધુસાધ્વીઓ છે. (તાજે તરમાં પાંચગામનાં સાધુસાધ્વીઓના લિખ્તનું સંપાદન આ. કંચનસાગરસૂરિએ (આ અંથના સંપાદકે)

કર્ચું છે. તેના આધારે કપડવણ્ણના સાધુસાધ્વીઓમાં ૫૦ સાધુસાધ્વી કાળ ધર્મ પામ્યો છે, બાકીનાં વિદ્યમાન છે. (પરીખ મનસુખલાલ માણેકચંદના પરિવારનાં ૩૧ સાધુસાધ્વીઓની નોંધ છે. તે પૈકી ૧૦ સાધુસાધ્વીઓ કાળ ધર્મ પામ્યાં છે. (સંપાદકનું કુટુંબ)

શેઠ મીઠાલાઈ કલ્યાણચંદ ધર્મ કૂંડ પેઢીનું મકાન શાહ કાંતિલાલ ચુનીલાલે બંધાવી આપ્યું છે. એનો ઉપરનો માળ એટલે અતિથિગૃહ ગાંધી કાંતિલાલ વાડીલાલ તથા ગાંધિ હસમુખલાલ કેશવલાલે બંધાવી આપ્યું છે. આ પેઢીની સ્થાપના કેને અને ક્યારે કરાવી તે વાત આગળ પ્રકરણમાં આવી ગઈ છે. (લેખક-સંપાદક)

પૂર્તિ નંબર-૨

કા. પટેલ, કપડવણુજ

કા. પટેલે સં. ૨૦૩૬ અ. સુ. ૧૪ તા. ૨૬-૭-૮૦ માં સ્નેહ સંમેલન લયું હતું. ત્યારે આમંત્રણ પત્રિકા છાપેલ. તેમાં આગલા અને પાછલા ટાઈટલ પેઠા પર, આગળ રણછોડરાયજી (જુઓ ચિત્ર નં. ૧૧૬) અને છેલ્લા ટાઈટલ પર રણછોડરાયજીના મંદિરનો ફોટો છાપેલ અને અંદર કાર્ય ક્રમ છાપેલ. ત્યારે 'આપણું કપડવણુજ અને કાછીયાવાડ, નામે લેખ બહાર પાડ્યો હતો. તેમાં કેવળરામ મુખીના વંશજોના પુરાવાના આધારે સં. ૧૨૧૨ ના મહાવદ ૪ ના રોજ જુનો વસવાટ કપડવણુજનો હતો એમ જણાવ્યું હતું.

રાધનપુરની લાડણાબીબી કપડવણુજ આવ્યાં અને તેને ગામની વ્યવસ્થા સારી રીતે કરી. રક્ષણ માટે કીલ્લો હતો છતાં તેને ફરતી ખાઈઓ ખોદાવવાનો ઉદ્યમ કર્યો. તેમાં નદી દરવાજો ખાઈ ખોદાવતાં હનુમાનજીની ૬ ૧/૨ ફૂટની ઉંડા પુરાણી મૂર્તિ નિકલી. જે અત્યારે સરખલીયા દરવાજા બહાર શેઠ મીઠાભાઈ શુલાલયદની ધર્મ શાળામાં કુવા ઉપર છે.

સં. ૧૧૫૦ થી ૧૧૯૯ ના ગાળામાં સિદ્ધરાજ મહારાજનો કેક માણસ ગામ વચ્ચે આવેલા તલાવમાં સ્નાન કરવા ગયો. સ્નાન કરતાં તેના શરીરનો રોગ ગયો, ને નિર્મલ કાયાવાળો થયો. આથી રાજાએ તલાવ ખોદાવ્યું. ખોદકામ કરતાં તેમાંથી દેવોનિ મૂર્તિઓ નિકલી. આથી રાજાએ તે સ્થાનપર કુર્ષ સાથેનો પથ્થરનો સારો એવો કુંડ બંધાવ્યો. અને તે કુંડની ઉપર પૂર્વમાં એક કેતરણી આદિથી મનોહર એવું તોરણ કરાવ્યું. (આગલા પ્રકરણમાં આ વિષય વિસ્તૃત આપેલો છે.)

તેમને (કા. પટેલે) લેખકબવામાં ડા. પી. ડી. વૈદ્ય * નું લખેલ અવશેષની આરાધનાનો (જે આ પુસ્તક કપડવણુજની ગૌરવ ગાંધાનો) અને આગમન્યોર્તિધર લા. ૧ નો આશ્રય લિખાવું લખ્યું હતું.

વર્તમાનમાં જે જગો પર કાછીયાવાડ છે. તે સ્થાન માટે ઘરડા માણસોને પુછતાં એવી વાંત જણવા મલે છે કે-પૂર્વે અહિં રજપુતોનો વસવાટ હતો, તેઓએ અત્યારે જે કુવો છે તેની પાંસે બે કુડીઓ પાતાના ઘોડાને પાણી પીવા બનાવી હતી. ધીરેધીરેતેઓને વસવાટ જતો ગયો તેમ તેમ કાછીયાઓને વસવાટ થતો ગયો. વર્તમાનમાં જે કાછીયાવાડ છે તે કપડવણુજની મ્યુનિસીપલ પહેલાંની છે, કારણ કે સીટી સર્વેમાં તેની નોંધ છે.

નાની રતનાગર માતાના વહિવટમાં બીજા વહિવટદારોની સાથે કા. પટેલ મણીલાલ મૂલજીભાઈ પણ હતા. લવાઈને માટે નાયક ભાઈઓને આમંત્રણ આપવા પણ જતા. પોતાને ત્યાં તેમને ભોજન વગેરે કરાવતા. નાની રતનાગર માતાએ પહેલું મકાન તેમને

* લેખક- ડા. પી. ડી. વૈદ્ય જે લેખ કા. પટેલનો છે તેમા માટે ઉમંગ દાખવ્યો હતો તેથી આ પૂર્તિ લિધી છે.

કરાવીને માતાને અર્પણ કર્યું હતું. મોટી રતનાગર માતાએ અત્યારે પણ ખીબ વહીવટ-દારો સાથે બેચરદાસ લલ્લુભાઈ પણ વહીવટમાં છે.

કા. પટેલના કેટલાક શાકભાજીનો વહેપાર કરે છે અને કેટલાક સારી એવી કરી-યાણા વગેરેની દુકાનો પણ ચલાવે છે.

તેમની નાતનું યુવક મંડળ શંકરલાલ શનીલાલની રાહ દારી નિચે ચાલે છે. મંડળ શાલીના બાળકોને પુસ્તક વગેરે આપે છે.

પહેલાં કા. પટેલે રણછોડરાયજીનું નાનું મંદિર કરેલું પછી ધીરેધીરે નવું સુંદર અને મોટું મંદિર બંધુ. બાંધ્યું ત્યારે તે મંદિરમાં પંદર હબરનો ખર્ચ થયો હતો. (લેખક-સંપાદક)

પૂર્તિ નંબર-૩

એક લાઇએ હનુમાનજીની જાત્રાએ પધરવા માટે કુંલીસ્કેપના બે પાના જેટલા એક લેખક એકવખત બહાર પાડ્યો હતો, તેમાં લખ્યું હતું કે-“ સરખલીયા હરવાબ પાસે મહાન વિશાલ લોયરુ રાબ મહારાબના સંકટ સમય માટે હતુ. મંગળયૂર્તિ મારુતી નંદન “હનુમાન” દાદા છે, તે કપડવણની ચોકી કરી હતી. એવી દંતકથા હતી કે પુરાતન વખતના ધનવાન નગરપતી શેઠ સામળભાઈ નથુભાઈના વંશજોને દાદાએ રવજનમાં દર્શન આવી કહ્યું કે “મારી ઇચ્છા સુજળ, આ મારી મંગળ મૂર્તિ આરખજ નેડેલા રથમાં લઈ વન પરિક્રમા કરાવી મારી પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરાવજો.” આથી એમ થયું જ હશે. આ ઉપરથી એમ થાયકે ખાઈ ખોદતાં નીકળ્યા પછી હનુમાનજી સરખલીયા હરવાબ બહાર ગમે ત્યાં હશે. પછી હનુમાનજીને શેઠ મીડાભાઈ શુદાલચંદની સરખલીયા હરવાબ બહારની ધમ શાળામાં પધરાવ્યા.

આ ઉપરથી એક વાત લક્ષમાં લેવા જેવી છે કે પૂર્વ કાળમાં શેઠીયાઓ ગામના મનને અનુકુળ કેમ રહેવાય ને ગામમાં કેમ આનંદ અને સંપ રહે તે કરતા હશે. આથી જ હનુમાનજીએ શેઠીઆને પધરાવ્યા આદેશ કર્યો હશે. (લેખક-સંપાદક)

પૂર્તિ નંબર ૪
આધાર ભૂત ગ્રંથો

ક્રમ નં.	ગ્રંથાદિ નામ	લેખક કે પ્રકાશક
૧	શ્રીઅષ્ટાપદશ્રિ બિંબ પ્રતિષ્ઠા (પદ)	જોષી ભુરાભાઈ બહેચરભાઈ દવે
૨	શ્રીઆગમોદ્ધારક આચાર્યદેવ આનંદ સાગરજીનું જીવનચરિત્ર	શ્રી જૈનઆનંદવર્ધક સભા
૩	આગમભયોતિર્ધર ભા. ૧	આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાલા
૪	આધુનિક વહેપારી મિત્ર	પૂર્ણાનંદ એમ. ભટ્ટ (M. A.)
૫	આપડું કપડવણજી (માસીક)	તાંત્રી હરીહર ચોરબાલાલ ત્રિવેદી
૬	ધમ્પીરીયલ ગેઝેટીયર ઓફ ઇન્ડિયા વો. ૭	ડબલ્યુ ડબલ્યુ હેન્ડર
૭	ઐતિહાસિક કથાઓ	કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૮	કપડવણજી શહેરનું ટુંકું વર્ણન	મહાસુખરામ નરસીંહરામ ભટ્ટ
૯	કપડવણજી શહેરનું વર્ણન (ગરબા)	છોટાલાલ પ્રેમાનંદ ત્રિવેદી
૧૦	કેટલાક ઐતિહાસિક લેખો	ડૉ. હરિલાલ આર. ગૌહાની
૧૧	કંચન લેખ સંગ્રહ	સંગ્રહક-મુનિ કંચનવિજય, વર્તમાન આ. કંચનસાગર સૂ.
૧૨	ગિરનાર માહાત્મ્ય	દોલતચંદ પુરૂષોત્તમ બગડીયા
૧૩	ગુજરાતનું પાટનગર	રત્ન મણીરાવ ભીમરાવ
૧૪	ગુજરાતનો અર્વાચિન ઇતિહાસ	રા. સા. ગોવીંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ
૧૫	ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ	(અનુ) કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૬	ગુજરાતનો ઇતિહાસ	યુ. વ. સોસાયટી
૧૭	ગુજરાત રાજસ્થાન	કાલીદાસ દેવશંકર પંડ્યા
૧૮	ગુજરાતના કેટલાક ઐતિહાસિક પ્રસંગો	કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૧૯	ગુજરાત દેશનો ઇતિહાસ	ભગવાનલાલ સંપ્રતિરામ
૨૦	ગુજરાતનો ઇતિહાસ	એદલજી ડોસાભાઈ
૨૧	ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપુત ઇતિહાસ ભા. ૧.	દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાંસ્લી
૨૨	ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો ભા. ૨	આચાર્ય ગિરજાશંકર વલ્લભજી
૨૩	ગુજરાતી પંચનો દિપોત્સવી અંક ૪૪	શંકરલાલ ઠાકરકાલાસ પરિષદ

ક્રમ નં.	ગ્રંથાદિ નામ	લેખક કે પ્રકાશક
૨૪	ગુજરાતનો ઇતિહાસ ભા. ૧	પ્રો. મીલ્કાના સેયદઅલી ઝવરનદવી (અનુ) પ્રો. ડો. છોટુભાઈ ર. નાયક
૨૫	ગુજરાતનો રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ ગ્રંથ ૧, ૩	શેઠ ભો. જે. અધ્યયન સંસોધન ડો. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, શ્રી રસીકલાલ છો. પરીખ
૨૬	ગેઝેટીયર ઓફ ધી બોમ્બે પ્રેસીડેન્સી વો. ૧ પાર્ટ-૧	જેમ્સ કેમ્પબેલ
૨૭	ચરિત્ર સર્વ સંગ્રહ	લોકમત પ્રકાશન, નડીયાદ
૨૮	શ્રીચિંતામણી પાશ્વનાથના દેરાસરનો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ	લે. જે. કે. ગાંધી, વેળણપુરવાળા
૨૯	શ્રી જૈન પ્રવેતાગમર ડીરેક્ટરી ભા. ૨	શ્રી જે. પ્રવે. કાન્સદેરન્સ
૩૦	જૈનમંદિરાવલી	શ્રી જે. પ્રવે. કાન્સદેરન્સ
૩૧	જૈનધર્મનો પ્રાચિન ઇતિહાસ	
૩૨	શ્રીમન્નારાયણાવિષ્ણુતં (કાવ્ય)	શાસ્ત્રી પુરુષોત્તમ કેશવલાલ બેપી
૩૩	શ્રીપાર્શ્વનાથચરિત્ર (પ્રાકૃત)	શ્રીઆત્માનંદ સભા
૩૪	પુનાદરા રાજ્યનો ઇતિહાસ	સુરજરામ જીવતરામ
૩૫	બોમ્બે ગેઝેટીયર વોલ્યુ ૪. ૩	જેમ્સ કેમ્પબેલ
૩૬	બ્રહ્મલીલા	રમેશ બેપી. (વડોદરા)
૩૭	ભગિની સમાજ	પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી
૩૮	ભારતવર્ષની યાત્રા	એ. વી. ત્રીવેદી (M. A. Bકેમ)
૩૯	ભારતરાજ્ય મંડળ	અમૃતલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ
૪૦	મહીકાંઠા ડીરેક્ટરી	દામોદર રેવાદાસ શાહ
૪૧	મહાવીર ચરિત્ર (પ્રાકૃત)	પ્ર. શે. દે. લા. જે. પુ. કૂંડ
૪૨	મહાખત આલ્પમ	શુભામ અહમદ શેખ (ભુનાગઢ)
૪૩	મીરાંતે સીકંદરી	(અનુ.) દિ.બા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી
૪૪	મીરાંતે અહમદી વો. ૨ ખં-૧	" " "
૪૫	" " ખં-૨	" " "
૪૬	" " ખં-૩	" " "
૪૭	રત્નમાલા	એન. એ. કે. કાર્બસ

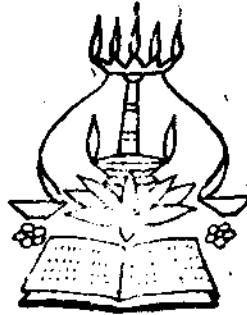
ક્રમ નં.	અંશાદિક નામ	લેખક કે પ્રકાશક
૪૮	રાધનપુર ડીરેક્ટરી ભા. ૧-૨	જેઠાલાલ બાલાભાઈ
૪૯	રાસ માલા ભા-૨	એન. એ. કે. ફાર્મસ
૫૦	લાલના માંડવા સંસ્થાનનો ઇતિહાસ	ભુગાભાઈ ચંદ્રસીંહ ચૌહાણ
૫૧	લાયન્સક્લબ, સેવાસંઘ, કેળવણી મંડલ, તથા ગામની અન્યસંસ્થાઓના રીપોર્ટ	કપડવણુજની સંસ્થાઓ
૫૨	શ્રીવીશાનીમા વણિકસાતિનો ઇતિહાસ	મહાસુખરામ પ્રાણનાથ કોત્રિય
૫૩	વેલ્થ એન્ડ ગુજરાત	એ. વી. ત્રીવેદી (M. A. Bકેમ)
૫૪	સઘરા જેસંગ	રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ
૫૫	સખાવતે બહાદુર (બખીરભાઈ મહેતા)	અંબાલાલ જોષી
૫૬	સંદેશ ડીરેક્ટરી	સંપા. મંબુલાલ સાકરલાલ દવે
૫૭	હિન્દુપત્ર તા. ૩૧-૮-૧૯૪૦નો વધારો	પ્રમ. હિન્દુપત્ર
૫૮	હીરદ્રી એન્ડ ગુજરાત વો. ૧	ખાનબહાદુર-એમ. એ., આઈ. ઇ. એસ.

卐 વંદના 卐

પૂન્યભૂમિ કપડવણુજમાં મારી પંન્યાસ પદવીના જોગ થયા.
પં. શ્રીશાંતિવિજયજી મહારાજે જ્યાં ચાતુર્માસી કર્યાં અને
ગામમાં ધર્મનો રસ રેલાવ્યો. વળી પ. પૂ. આ. મ. શ્રી
વિજયનિતીસૂરીશ્વરજી મહારાજે વિશાળ પરિવાર સાથે ચાતુર્માસ
કર્યું. એવા આ કપડવણુજ શહેરમાં અનેક પુન્યવાન
મહર્ષિઓનાં અપૂર્વ ચાતુર્માસ થયાં છે. તે ગામમાં ઢાકવાડીમાં
ખીરાજમાન શ્રીશાંતિનાથ આદિ ભગવંતોને વંદન કરી
આરાધક થાઉં છું.

આ. શ્રીવિજયભાનુચંદ્રસૂરિજી સપરિવાર

પ્રભુજીને નમસ્કાર કરે છે, વંદન કરે છે.

અમો સકલ પરિવાર અમારી માતૃભૂમિ કપડવાણમાં રહેલા
 શ્રીચિંતામણીપાર્શ્વનાથ આદિ મંદિરોમાં ખીરાજમાન
 શ્રીચિંતામણીપાર્શ્વનાથ આદિ પ્રભુજીને ભાવથી નમસ્કાર
 કરીએ છીએ, અને પાવન થઈએ છીએ. મુનિ શ્રીપ્રમોદસાગરજી
 મહારાજના ઉપદેશથી આ ગ્રંથમાં સહકાર આપવા પ્રેરાયા છીએ.

રાજુભાઈ નગીનદાસ દોશી

રાજુ એન. દોશી

કે. મહાવીર જૈન સોસાયટી બીલ્ડીંગ નં—E/2

પ્લોટ T. ૧૨૪ શંકરલેન, કાંઠીવલી

મુંબઈ-૪૦૦૦૬૭.

પ. પૂ. ઉપા. શ્રીધર્મસાગરજી મ. ના સદ્ગુણપદેશથી મારામાં
 ધર્મના સુસંસ્કાર પડ્યા. પં શ્રીઅભયસાગરજી મ. ની પ્રેરણાથી
 મને પ્રભુજીનું ગૃહ-મંદિર બનાવવાનો શુભ ભાવ થયો. તે
 મંદિર માટે પં. શ્રીએ શ્રીઆદીશ્વર ભગવાંતની ધાતુની એવિશી
 બનાવરાવી આપી. અને પિતાશ્રીના નામથી લલ્લુલિહાર નામે
 ગૃહ-મંદિર અને માતાજીના નામથી નાનુક શ્રાવિકા ઉપાશ્રય
 મારા બંગલાના કંપાઉંડમાં કપડવણુજના પ. પૂ. આ. મ.
 શ્રીકંચનસાગરસૂરિજી મહારાજની સલાહ અનુસાર બનાવ્યો.
 આમાં પુન્યવાનો સારો એવો દર્શન વંદન પૂજનનો લાભ
 લે છે. એ મારું અહોભાગ્ય છે.

તે હું લાલભાઈ લલ્લુભાઈ પરીખ
 શ્રીઆદીશ્વર ભગવાંતને નમસ્કાર કરું છું.

અમારા કુવા પરીખ સોમાભાઈ ઝવેરભાઈ-મુનિશ્રીશ્રુતસાગરજી
 મ. અમારાં ફેઈ માણેકબહેન-સાધ્વી શ્રીમનહરશ્રી, તેમના
 સુપુત્ર ચંદુભાઈ-ગણિશ્રીલલિતસાગરજી મ., તેમનાં સુપત્ની
 ચંદનબહેન-સાધ્વીશ્રીસુમલયાશ્રી, તેમના સુપુત્ર હસમુખભાઈ-
 આ.શ્રીસૂર્યોદયસાગરસૂરિજી મ., પુત્રી વીમલાબહેન સાધ્વીશ્રી
 વિચક્ષણાશ્રી, દ્વિતીય પુત્ર કાંતિભાઈ-આ. મ. શ્રીકંચનસાગર
 સૂરિજી મ. પુત્રી ધીરજ બહેન-સાધ્વીશ્રી ધર્મોદયાશ્રી, તેમનાં
 પુત્રીઓ સાધ્વીઓ સૂર્યકાંતશ્રી, પદ્માલતાશ્રી, નિરુપમાશ્રી
 શુભોદયાશ્રી. આ બધાંએ સંયમ અંગીકાર કરી અમારા
 જીવનમાં ધર્મના સંસ્કારોની જડ નાખી છે. આથી માણીબેન,
 ચંપકભાઈ, બાબુભાઈ, રમાકાંત, ભરતભાઈ, પ્રદીપભાઈ, સુંદરબેન
 કાકુભાઈ આદિ અમે બધા તેમને ભૂરી ભૂરી વંદના
 કરીએ છીએ.

卐

બાબુભાઈ વાડીલાલ ભોગીલાલ શાહ

G/o પ્રદીપ એન્જિન્યરીંગ સ્ટોર્સ

કે. ૩૧, નાગદેવી કોસલેન F.N. ૩૨૭૪૨૮

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૩

અમારી જન્મભૂમિ કગડવણજ, વ્યવસાય અંગાડી. અને
 અત્યારનું વ્યવસાયસ્થાન મુંબાઈ. અમારી જન્મભૂમિમાં મોદીયાની
 ખડકીમાં અમારો વસવાટ. તે ખડકીમાં શ્રીઆદીશ્વર
 ભગવાનનું મંદિર, તેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો. અને શ્રીઆદીશ્વર
 ભગવાનની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થઈ.

તે શ્રીઆદીશ્વર ભગવાંત આદિને અમો ભોગીલાલ દોલતરામનો
 ખોલો પરિવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પાંચ ગામના સાધુ-સાધ્વીની આદિની પ્રેરણા કરનાર

બાબુભાઈ વાડીલાલ શાહ

C/o ભરત એન્જનીયરીંગ સ્ટોર્સ

ઠે. ૩૧, નાગદેવી ફેસલેન F.N. ૩૨૩૧૯૩

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૩

આ. મ. શ્રીકંચનસાગરસૂરિજી મ. ની જન્મભૂમિ કપડવણજ
 છે, આગમોદ્ધારકજ્ઞાન-શાળાના ઉપદેશક ગ. શ્રી
 ચંદ્રોદયસાગરજી મ. ની જન્મભૂમિ પણ તે જ ગામમાં છે. તેમણે તે
 જ જ્ઞાનશાળાના નીચેના ભાગમાં શ્રીઆનંદચંદ્રોદયજિનેન્દ્ર
 પોષધશાળા, શ્રીમગનલાલ મોતિલાલ જૈન સોસાયટી સાબરમતીમાં
 ખંઘાલી, અને અમારા સાબરમતી રામનગરને જ્ઞાનની પરખ
 કરાવી આપી. તે જ્ઞાનશાળા અને પોષધશાળાનો આ. મ.
 શ્રીએ ત્યાં સ્થિરતા કરીને જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. આથી પ્રેરાઈને
 શ્રીસાબરમતી રામનગરના સંઘે આ ગ્રંથમાં સહકાર આપ્યો છે.
 અત્રે બિરાજમાન શ્રીચિંતામણી-પાર્શ્વનાથ ભગવાનને નમન
 વંદન પૂજન કરીને અમો પાવન થઈએ છીએ.

સાબરમતી જૈનસંઘ

અમારા વડવાઓ કપડવણુની વૈદની ખડકીમાં રહીને વેદુ કરતા હતા, એટલે દોલા વૈદ તરીકેની તેમણે ખ્યાતિ મેળવી હતી. અમારા પિતાશ્રી પોપટલાલ વૈદ મેડીકલનો અભ્યાસ કરીને ડોક્ટર થયા. તેઓશ્રીએ પોતાના વતનના ગૌરવથી વતનનો (માણૂમનો) ઇતિહાસ લખવાની તમન્ના કરી અને તે એક પચીસી વર્ષોની ખરચીને લખ્યો, પણ મહાકાલની ઇચ્છાને આધિન તેઓશ્રી છપાવતાં પહેલાં કાળધર્મ પામ્યા. તે પિતાશ્રીની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા અમે તૈયાર થયા અને આચાર્યશ્રીકંચનસાગરસૂરિ મહારાજ દ્વારા તે પ્રકાશિત કરાવી શક્યા. જેવી મહાકાલની ઇચ્છા

આ રીતે અમે તેમના પુત્રો એ રુણામાંથી મુક્ત થયા છીએ. તે અમે તેમના પુત્રો પિતાશ્રીને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ડૉ. અમિત, ડૉ. વિનોદ, પંડેજ

આપના પુત્રો.

શ્રીશાંતિનાથ જગવાન મંદિર, ગોધરા.

પ્રાતઃ સ્મરણીય પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવેશ શ્રી૧૦૦૮શ્રી
વિજયશુભંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબની શુભનીશ્રામાં ગોધરા
જૈન સંઘમાં થયેલ શુભ કાર્યો

૧. શ્રીવર્ધમાન જૈન આચંખીલ ભવન, ભોજનશાળા, ધર્મશાળા.
૨. શ્રીપદ્માવતી જૈન મંદિર.
૩. શ્રીસિદ્ધચક્ર મંદિર.
૪. શ્રીગુરુ મંદિર.
૫. શ્રીશુભંકરસૂર્યોદય જ્ઞાન મંદિર.
૬. શ્રીયશોભદ્રશુભંકર જ્ઞાન મંદિર.
૭. શ્રીશુભંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ પ્રેરીત શારદાખહેન
મક્તલાલ દોસી સંચાલીત સાધુ-સાધ્વી વૈયાવચ્ચ
સાધારણ ખાતુ.
૮. શ્રીશાંતિનાથજી દહેરાસરજીની ક્ષાગણ સુદ-૩ વર્ષ ગાંઠ દીને
કાયમી સ્વામી વાત્સલ્ય. તેઓશ્રીના પુન્યવાન સાંધર્મિકો
તરફથી.

સંસારીપણામાં ગામ કપડવણુજના વત્ની ધ્યાનસ્થસ્વર્ગત
 આગમોદ્ધારક પ. પૂ. આ. મ. શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજી
 મહારાજે સં. ૨૦૦૦માં અત્રે (ગોધરામાં) શ્રીશાંતિનાથજી
 દેરાસરની પેઢીની સ્થાપના કરાવી. તેઓશ્રીની નિશામાં શેઠ
 મહાસુખલાલ મનસુખલાલે તથા શેઠ છોટાલાલ મનસુખલાલે
 ઉપાશ્રય માટે મકાન સમર્પણ કર્યું. તેઓશ્રીના શિષ્ય
 સંસારીપણે કપડવણુજના વત્ની આ. મ. શ્રીકંચનસાગર-
 સૂરિજી મ. મુનિશ્રીજનકસાગરજી મ. મુનિશ્રીપ્રમોદસાગરજી
 મહારાજે સં. ૨૦૧૪-૧૫-૧૬ એમ ત્રણ ચાતુર્માસ કર્યાં.
 તેઓશ્રીની નિશામાં સં. ૨૦૧૪ના શ્રાવણ માસમાં દેરાસરનો
 જીર્ણોદ્ધાર કરવાનું મુહૂર્ત થયું. સં. ૨૦૧૫ના પોષ સુદ-૭ના
 દેરાસરની વિસર્જન વિધિ થઈ. પો. સુ. ૧૦ના ખનન મુહૂર્ત
 થયું અને ફાગણ વદ-૧૦ના ખનને મંદિરનો શીલા સ્થાપન
 વિધિ થયો. આ રીતે તેઓશ્રીની દેખરેખ અને દોરવણી નીચે
 અમારા શ્રીશાંતનાથ ભગવાનનું ત્રણ શિખર અને વિશાલ
 મંડપવાળું દેવ વિમાન જેવું મનોહર મંદિર થયું. વળી
 સં. ૨૦૪૦નું અમારા પુન્યોદયે અત્રે ચાતુર્માસ થયું. તેઓશ્રી
 ચાતુર્માસમાં કપડવણુજની ગૌરવ ગાથાના અપૂર્વ પુસ્તકનું
 સંપાદન કરતા હતા, આથી અમોએ જ્ઞાન ખાતામાંથી
 સારો સહકાર આપ્યો.

અમો તેઓશ્રીને ભાવથી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

શ્રીવીશી નીમા જૈન સંઘ ગોધરા (પંચમહાલ)

અમારા તોરણા ગામમાં પૂર્વ કાળમાં ગામને પાવન બનાવનાર
ભુધરભાઈ સંત થયા. જેમની પ્રભુ ભક્તિની કથા આ ગ્રંથમાં
અપાઈ છે. તેમને અમો અને અમારું ગામ સદાયે સંત
તરીકે યાદ કરીએ છીએ. તેમના સદ્ગુણો અમારામાં આવે
એવી અમો આશા રાખીએ છીએ.

તોરણવાળા મણીલાલ લલુભાઈનો પરિવાર

આપને યાદ કરીને કૃત કૃત્ય થાય છે.

અમારા વડીલ કાકા બાલુભાઈએ અને તેમની ઉભય પત્નીઓએ
તેમજ ત્રણ પુત્રીઓએ દીક્ષા લઈને પોતાનો આત્મા તાર્યો
અને અમને તરવાનો માર્ગ ચિંધ્યો. એવો હું શ્રીઆનંદ
સાગર સોસાયટીમાં રહેનાર શ્રી મહાલીર સ્વામીની સેવા-પૂજા
કરી પાવન થાઉં છું.

રસીકલાલ કસ્તુરલાલ ઘોટાલાલ તેલી

અમો ગામ કપડવણુજના પણ પિતાજી ચંદુભાઈ વ્યવસાયે
અમદાવાદ આવ્યા ને ત્યાં વ્યવસાય શરૂ કર્યો. તે સ્થિર થયા.
અમારાં ફેણ કમળાબહેને દીક્ષા લીધી ને સાધ્વીશ્રી કુસુમશ્રી
થયાં. આવા આવા સંજોગોમાં અમારામાં ધાર્મિક સંસ્કારો
વધતા ગયા. અમો ભાઈઓ-લાલભાઈ, રાજેન્દ્ર, મહેન્દ્ર આદિ
પરિવાર શ્રીમૂલેવાપાર્શ્વનાથની સેવા-પૂજન આદિથી પાવન
થઈએ છીએ.

ધી ઈલોક્ટ્રો પ્રીન્ટીંગ બેન્ડો લો. વીસીંગવડ

ઠે. ૧૯૧૭ ગાંધીરોડ, અમદાવાદ, ૩૮૦૦૦૧.

કપડવણુજના વતની વીશા શ્રીમાળી બાબુભાઈ મુનીને
સં. ૧૯૮૮માં દીક્ષા આપવવામાં મારો સહકાર હતો. તેમને
નાતનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. તેઓ સં. ૨૦૨૨ના મહા મહીને
સિદ્ધગિરિમાં સ્વર્ગવાસ થયા હતા. તેમને તેમજ અમારી
નાતના જે પુણ્યવાનોએ દિક્ષા લીધી છે તે બધાંને યાદ કરીને
સંયમની ભાવના ભાવીએ છીએ.

મંગળદાસ હેમચંદ શાહ, કપડવણુજ

અમારાં બહેન નીમુખહેને દીક્ષા લીધી, તેમનું નામ સાધ્વી
શ્રીભદ્રયશાશ્રી પડ્યું. તે અમારા કુટુંબનું સુસંસ્કારનું
પ્રતિક છે. અમે સૌ પ્રભુ પ્રત્યે એ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે
આપના પ્રરુપેલા મોક્ષે જવાના સંયમના અમે આરાધક ક્યારે
થઈશું? એવી ભાવનાવાળા અમારી ઢાકવાડીમાં બિરાજમાન
શ્રીશાંતિનાથ આદિ ભગવાંતોને વંદન નમસ્કાર પૂજન કરી
અમે પાવન થઈએ છીએ.

ઉત્તમકુમાર રમણલાલ ભોગીલાલ ગાંધી

અમારા વડવાઓના નામને અત્રેની ધાર્મિક પેઢીમાં જોડવાથી
અમો પુન્યવાન થઈએ છીએ. જે વડવાઓએ અમારી કીર્તિ
વધારી છે, તેવા અમો ઢાકવાડીમાં (ડાકવાડીમાં) રહીને
કેળવણી અને સુસંસ્કારોને પામ્યા. તે ખડકીમાં શ્રીશાંતિનાથ
ભગવાનના મંદિરના ભોંયરામાં રહેલ અતિ પ્રાચીન શ્રીકલીકુંડ
પાર્શ્વનાથને અમો સૌ પરિવાર અંતરભાવથી નમન, પૂજન,
વંદન કરીને પાવન થઈએ છીએ.

ધનવંતલાલ ચંદુલાલ ગાંધી

મેં ભારી શક્તિને અનુસાર શે. મી. ક. પેઢી ઉપર અતિગૃહ કરાવ્યું છે. તેમજ શ્રીઆનંદસાગર જૈન સોસાયટીનું આયોજન કર્યું અને ત્યાં શ્રીમહાવીર ભગવાનના મંદિરનું આયોજન કર્યું. તે મંદિરનો બોલી બોલી ધ્વજ ચઢાવ્યો. વળી કસ્તુરલાલ વાડીલાલ મનસુખલાલ પરીખ લાયબ્રેરીનું ઉદ્ઘાટન પણ કર્યું. આવો અમો.

કાંતિલાલ વાડીલાલ ગાંધી (વેજલપુરવાળા) કપડવાણ
સપરિવાર શ્રીમહાવીર ભગવંતને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

મારા પિતાશ્રી પુનમચંદ પાનાચંદ અગ્રેસરપણુ લખને જુનુ શ્રીચિંતામણીપાર્શ્વનાથ મંદિર ગણિશ્રીલલિતસાગરજી મ. ના ઉપદેશથી પાયામાંથી નવેસરથી બંધાવવાનો નિર્ણય કર્યો, અને સૌ સંઘના સહકારથી ભોંયતળીયાથી કળશ સુધીનું આરસનું નયન રમ્ય મંદિર બનાવ્યું. પ. પૂ. આ. મ. શ્રીમાણિક્ય સાગરસૂરીશ્વરજી મ. ના વરદ હસ્તે અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા થઈ. મીસી નટવરલાલ સોમપુરા હતા. તે શ્રીચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને અમો સપરિવાર વંદન કરીએ છીએ.

રતીલાલ પુનમચંદ શાહ

વ્યવસ્થાસાથે ડોક્ટર, કપડવણુજના વત્ની ધંધાર્થે ડેમાઈમાં પ્રેક્ટીસ કરનાર ડૉ. પોપટલાલ દોલતરામ વૈદ્યે શ્રીકપડવણુજની ગૌરવ ગાથા—અવશેષની આરાધના, પોતાની ઉંમરની એક પચીસી ખર્ચાને લખી. છપાવવાની તમન્ના છતાં અવસાન પામ્યા. કેવી મહાકાળની ઇચ્છા, પણ અહોભાગ્યની વાત છે કે તેમના શાળાના સહાધ્યાયી આ. મ. શ્રીકંચન-સાગરસૂરિજી મહારાજે તે કાર્ય હાથમાં લીધું ને તે ગ્રંથ છપાવ્યો. જેવી મહાકાળની ઇચ્છા. તેઓશ્રીનું સ્મરણ કરીને કૃત કૃત્ય થાઉં છું.

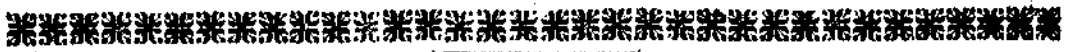

ડૉ. રતીલાલ હરીભાઈ વૈદ્ય — કપડવણુજ

શ્રીકપડવણુજની ગૌરવ ગાથા એ એક ઇતિહાસિક આદિ સાહિત્ય ભરપૂર ગ્રંથ છે. નવી પેઢીને તે જાણવા જેવો ગ્રંથ છે. જેનું સંપાદન અમારામાં ધર્મના ઉંડા સંસ્કાર રેડનાર આ. મ. શ્રીકંચનસાગરસૂરિજી મહારાજે કર્યું, તે અહોભાગ્ય છે. ગ્રંથનો અમો આદર કરીએ છીએ, અને આચાર્ય મહારાજને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જશવંતલાલ (ખયુભાઈ) ચુનીલાલ શાહ, ગુણવંત ચુનીલાલ શાહ, રાજેન્દ્ર ચુનીલાલ શાહ, સુમન ચુનીલાલ શાહ, ઈન્દુમતી ગુણવંત શાહ, સુલોચના રાજેન્દ્ર શાહ, જ્યોત્સના સુમન શાહ.

સૂચ્

શ્રી	૨	શ્રી
૨	૩	૪
શ્રી	૪	શ્રી

ચંદ્ર

સારે જહાં સે અચ્છા કપડવણુજ હમારા

જયાં

આધ્યાત્મિક, જ્યોતિષી, કવી, ચિત્રકાર, સાહિત્યકાર, સાહસિક વેપારી, ઇતિહાસકાર, સંશોદક એવા જન્મ્યા છે. તેમાં આ ગ્રંથના લેખક ડૉ. પોપટલાલ દોલતરામ રાજવૈદ્યને યાદ કરીએ છીએ. મારા લઘુબંધુ કેશવલાલ વર્તમાન મુનિશ્રી મહાકલ્પસાગરજી તેમના મિત્રમંડળમાં હતા. અમો બન્નેએ તેમના કાર્યમાં સહકાર આપ્યો હતો. તેવા તેમને હું અંતરથી યાદ કરું છું.

卐

પરીખ મહતલાલ રતનચંદ્ર કુબેરદાસ પરભુદાસ

ઢે. મીઠાભાઈ શેઠની ખડકી. લલ્લુ જીવણદાસની ખડકી, કપડવણુજ

અમારો વસવાટ કપડવણુજમાં ને વ્યવસાય અંગાડીમાં. અમારી ખહેન કુસુમે દીક્ષા લીધી અને સાધ્વી શ્રીકલ્પયશાશ્રી થયાં. નાની ખહેન પુષ્પાએ દીક્ષા લીધી અને સાધ્વી શ્રીબાલચંદ્રાશ્રી થયાં. તે અમારું અહોભાગ્ય છે. અમારા ભાઈઓનો વ્યવસાય કપડવણુજમાં ચાલે છે. અમો સૌ મોદીયાના શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનની શીતળ છાયામાં આનંદ કરી આરાધના કરીએ છીએ. કપડવણુજની ગૌરવ ગાથામાં અમારી શક્તિ અનુસાર સહકાર આપી કૃત કૃત્ય થઈએ છીએ.

卐

જશવંતલાલ શંકરલાલ શાહ

અમારા વતન કપડવણજ શહેરમાં શ્રીચિંતામણી પાર્શ્વનાથજી,
મોદીયાના શ્રીઆદીશ્વરજી, શ્રીઅજીતનાથજી, શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામી,
અષ્ટાપદના શ્રીઆદિનાથજી, શ્રીશાંતિનાથજી, શેઠના શ્રી-
આદિશ્વજી, શ્રીનેમનાથજી, શ્રીમહાવીરસ્વામી એમ નવ
મંદિરમાં બિરાજમાન ભગવંતોને અમો સકલ પરિવાર નમસ્કાર
કરીએ છીએ. તેમજ આ ગ્રંથના સંપાદક આચાર્ય શ્રીકંચન-
સાગરસૂરિજી મહારાજને નમન કરીએ છીએ.

કમળાબહેન જેસંગલાલ કેશવલાલ મૂળજીભાઈ શાહ

પ. પૂ. આ. મ. શ્રીકંચનસાગરસૂરિજી મહારાજે અમારા
પુના ગામમાં સં. ૨૦૦૭ના ચાતુર્માસ કર્યું. અમે ચોરાએલો
શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનનો સોનામાં હીરા જડેલો મુગટ જાતી
દેખરેખ નીચે અખંડ કરાવ્યો. એ એક અદ્ભુત ઉપકાર
કર્યો. અને મારામાં જે થોડા ગણા ધર્મના સંસ્કાર હતા
તેમાં અનહદ ઉમેરો કરાવ્યો. તેવા ગુરુદેવને હું ભૂરૂરી
ભૂરૂરી વંદના કરું છું.

અ. સૌ. પુષ્પાવતી સી. શાહ પૂના (મહારાષ્ટ્ર)

પરિખ મનસુખલાલ માણેકચંદના પરિવારનાં સાધુ સાધ્વીઓને વંદના

પવિત્ર ભૂમિ કપડવણજના વતનના પરીખ મનસુખલાલ માણેકચંદના સુપુત્રો કેવળભાઈ અને શીવાભાઈ. કેવળભાઈના સુપુત્ર રતનચંદભાઈ, તેમના સુપુત્ર પ્રેમચંદભાઈ, તેમનાં સુપુત્રી પ્રધાનખડેન તે સાધ્વીશ્રી પ્રધાનશ્રી ૧૪ થયાં. શીવાભાઈના સુપુત્ર ઝવેરભાઈ, તેમના સુપુત્રો ચુનીભાઈ, મગનભાઈ અને ઝવેરભાઈ. ચુનીભાઈનાં સુપુત્રી પ્રધાનખડેન તે સાધ્વીશ્રી જયપ્રભાશ્રી ૨, તેમનાં સુપુત્રીઓ સાધ્વીઓ રાજેન્દ્રશ્રી ૩, તીર્થશ્રી ૪, કીર્તિલતાશ્રી ૫. ઝવેરભાઈના સુપુત્રો સોમાભાઈ શામળભાઈ, કેશવલાલ ને વાદીલાલ. સોમાભાઈ મુનિશ્રી શ્રુતસાગરજી ૬૪ થયા. તેમનાં સુપત્ની માણેકખડેન સાધ્વીશ્રી મનહરશ્રી ૭૪ થયાં. તેમના સુપુત્રો ચંદુભાઈ અને કાંતિલાલ. ચંદુભાઈએ દીક્ષા લીધી અને મુનિલગ્નિધિ સાગરજી ૮૪ થયા, ગણિ પણ થયા. તેમનાં સુપત્ની ચંદનખડેન તે સાધ્વીશ્રી સુમલયાશ્રી ૯૪ વયના પુત્ર હસમુખભાઈ તેમ બાળવયે દીક્ષા લઈ મુનિ સૂર્યોદય-સાગર ૧૦ થયા. ગણિ, પંન્યાસ. ઉપાધ્યાય થઈને સં. ૨૦૪૦માં પં. શ્રીઅભયસાગરજીના હસ્તે આચાર્ય થયા, પુત્રી વિમલાખડેન સાધ્વીશ્રી વિચક્ષણાશ્રી ૧૧ થયાં. દ્વિતીય પુત્ર કાંતિલાલ તે મુનિશ્રીકંચનસાગરજી ૧૨ થયા. ગણિ, પંન્યાસ થઈ સંવત ૨૦૩૫ના આ. વ. ૭ના ગચ્છાધિપતિ આચાર્યશ્રીદેવસાગરસૂરીયજીના વરદ હસ્તે આચાર્ય થયા. સુમાભાઈના સુપુત્રી ધીરજખડેન સાધ્વીશ્રી ધર્મોદ્યાયાશ્રી ૧૩ થયાં. તેમનાં સુપુત્રીઓ સાધ્વીશ્રી સૂર્યકાંતશ્રી ૧૪૪ પદ્મલતાશ્રી ૧૫૪ નિરુપમાશ્રી ૧૬, શુભોદ્યાશ્રી ૧૭ થયાં. શામળભાઈના સુપુત્ર કસ્તુરભાઈનાં સુપત્ની મણીખડેન સાધ્વીશ્રી મનકશ્રી ૧૮ થયાં. પુત્રી મણીખડેનની પુત્રીઓ સાધ્વીશ્રી કલ્પયશાશ્રી ૧૯ ને બાલચંદ્રાશ્રી ૨૦ થયાં. કેશવલાલ

ભાઈ મુનિશ્રીકિર્તિવિજયજી ૨૧x થયા. વાડીલાલ ભાઈના સુપુત્ર મુકુંદભાઈ મુનિશ્રી-
યશોભદ્રસાગરજી ૨૨ થયા. ગણિ અને પંન્યાસ થયાં. પુત્રી ભદ્રાબહેન સાધ્વીશ્રી સ્નેહ.
પ્રભાશ્રી ૨૩ થયાં. ઝવેરભાઈનાં પ્રથમ સુપુત્રી પ્રધાનબહેન સાધ્વીશ્રી પુષ્પાશ્રી ૨૪x થયાં.
તેમના પ્રથમ સુપુત્ર પોપટલાલભાઈ મુનિશ્રીપ્રબોધસાગરજી ૨૫x થયા, ગણિ અને
પંન્યાસ પણ થયા. તેમનાં સુપત્ની પ્રભાવતીબહેન સાધ્વીશ્રીપ્રભંજનાશ્રી ૨૬x થયાં અને
પુત્રી કંચનબહેન સાધ્વીશ્રીકનકપ્રભાશ્રી ૨૭ થયાં. દ્વિતીય પુત્ર જ્ઞેશંગભાઈનાં સુપત્ની
ચંદનબહેન સાધ્વીશ્રીચંદ્રશુભાશ્રી ૨૮ થયાં, પુત્ર પન્નાભાઈ મુનિશ્રીપ્રબોધસાગરજી
૨૯ થયા. વિનય વિવેક અને વૈયાવધ્યમાં રંગીલા બન્યા, પુત્રી કાંતાબહેન સાધ્વીશ્રી-
નિન્યોદયાશ્રી ૩૦ થયાં. ઝવેરભાઈનાં દ્વિતીય પુત્રી સમરચંદ્રબહેનનાં પુત્રી શાંતાબહેન
સાધ્વીશ્રી નિરંજનાશ્રી ૩૧ થયાં.

આ રીતે અમારા પરીખ કુટુંબના આઠ સાધુઓ અને ૨૩ સાધ્વીઓ થયાં. તેમાં
૧. આ. કંચનસાગરસૂરિજી, ૨. આ. સૂર્યોદયસાગરસૂરિજી ૩. પં. પ્રબોધસાગરજી
૪. પં. યશોભદ્રસાગરજી અને ૫. અને ગ. શ્રીલક્ષ્મિસાગરજી મ. છે. અત્યાર કુળના સાધુમાં
વડીલ આ. કંચનસાગરસૂરિજી છે ને સાધ્વીમાં વડીલ મનકશ્રી છે. કુટુંબના ૧૧ સાધુ-
સાધ્વીઓ સ્વર્ગવાસ થયાં છે.

સં. ૨૦૪૦ના આસો વદ-૮ના ઉપાધ્યાયશ્રી સૂર્યોદયસાગરજી મહારાજની આચાર્ય
પદવી પ્રસંગે બધાને યાદ કરી કૃતાર્થ થઈએ છીએ.

અમે કુટુંબના પોનોતા પુત્રો,

જયંતીભાઈ, સેવંતીભાઈ, દીનેશભાઈ આદિ
તેઓ બધાને નમન કરી પાવન થઈએ છીએ.

x આ નીશાન સ્વર્ગવાસ થયાનું છે.

સંસારીપણામાં કપડવણુજના વત્ન વર્તમાન આચાર્યશ્રી
કંચનસાગરસૂરિજી મ. ને અમો નદીની લેખડમાંથી મળી આવેલ
પુરાણા પ્રતિમાજના નામ નાટે સાબરમતી મુકામે મળ્યા.
તેથી આચાર્ય મહારાજ ગોધરા ચાતુર્માસ પધારતાં વેજલપુર
પધાર્યા અને પ્રતિમાજ પરના વજના લંછન પરથી
શ્રીધર્મનાથ ભગવાન એવું નામ સ્થાપન કર્યું. અઠારઅભિષેક
કરાવ્યા. આથી અમોએ પણ આ પુસ્તકમાં સહકાર આપ્યો.
શ્રીવેજલપુરનો સંઘ તે શ્રીધર્મનાથ ભગવતને નમસ્કાર
કરે છે.

હું પણ

કપડવણુજની ગૌરવ ગાથા—યાને અવશેષની આરાધનના લેખક
ડો. પોપટલાલ ડી. વૈયાનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમનાં સુપુત્ર ડો.
અમિત પી. વૈયાનો સંપર્ક સાધતાં આ કાર્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી
કંચનસાગરસૂરિજી મહારાજને સંપાદન કરવાના પ્રયત્નમાં હું
સફળ થયો, એ રીતે કપડવણુજના પુનિત તરીકે મેં ભારી
ફરજ બજાવી.

સેવક દીનેશ નગીનદાસ શામળદાસ પરીખ

શેઠની હવેલી પરનું ભોતિ ચિત્ર.

શેઠની હવેલી ઉપરનું લાકડાની
કોતરણીવાળું એકેટ →